

'Familien betyder alt'

Sofie Danneskiold-Samsøe
Yvonne Mørck
Bo Wagner Sørensen

‘Familien betyder alt’

Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier

Frydenlund

'Familien betyder alt'

Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier

© Forfatterne og Frydenlund, 2011

1. udgave, 2. oplag, 2011

ISBN 978-87-7887-992-9

Forlagsredaktion: Anne Albrecht

Grafisk tilrettelæggelse: Claus Nielsen og PHI Business Solutions, Indien

Grafisk produktion: Balto Print, Litauen

Illustrationer: Mette Stenbæk Andersen

Bogen er finansieret af TrygFonden smba (TryghedsGruppen smba)

TrygFonden arbejder for at skabe mere tryghed i Danmark gennem en lang række almenyttige projekter og forskning, der handler om at forbedre danskerne sikkerhed, sundhed og trivsel. Et af TrygFondens fokusområder er indsatser mod vold og kriminalitet, og TrygFonden ønsker med denne bog at bidrage til debatten om vold i nære relationer.

Frydenlund

Alhambravej 6

DK-1826 Frederiksberg C

tlf. 3393 2212 • fax 3393 2412

post@frydenlund.dk

www.frydenlund.dk

Tilmeld dig forlagets nyhedsmail på www.frydenlund.dk/nyhedsservice

Indhold

Forord	9
1. Introduktion	12
Baggrunden	13
Materialet	15
Kvinderne	16
Voldshistorier og metodiske overvejelser	17
Voldshistorier og livshistorier	18
Analytiske overvejelser	20
Anonymitet og fremstillingsform	21
Tak	22
Bogens opbygning	23
2. Voldsforståelse	28
Kønsbaseret vold	29
Voldens parter	31
Vold og intersektionalitet	33
Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier	34
To overordnede voldsforståelser	37
Forebyggelse	39
Voldsramte kvinder som krænkede retssubjekter	41
3. Voldsofre	44
Voldsofre er mange slags	45
<i>Kvinder fra Mellemøsten</i>	48
<i>Kvinder fra Sri Lanka</i>	51
<i>Kvinder fra Østeuropa</i>	53
<i>Kvinder fra Vestafrika</i>	57
<i>Børn</i>	60
Voldsformer	65
<i>Kvinden som huslave og tyende</i>	68
<i>Indespærring</i>	70
<i>Dumpning</i>	74
<i>Seksuelle overgreb</i>	77

<i>Kvindens modom og mænds utroskab</i>	82
<i>Kontrol med kvinders graviditeter</i>	86
Kvindernes udveje	88
<i>Selv mord</i>	88
<i>Ægteskab</i>	90
<i>Skilsmisse</i>	94
<i>At udstille volden</i>	97
<i>Frirum og modstandsformer</i>	98
Sammenfatning	101
4. Voldsudøver(e)	104
En, to, mange voldsudøvere	105
Motivation	110
Kvinder som voldsudøvere	112
Sønner som voldsudøvere	114
De to ansigter	116
Opfordring til vold	119
Magt eller afmagt?	123
Forklaringer på volden	127
Voldsudøveren lades i stikken?	129
Sammenfatning	131
5. Baglandet	134
Baglandet før og op til ægteskabets indgåelse	139
<i>Konformitetspres</i>	142
<i>Afgørelsens time</i>	143
<i>'For dansk', sladder og magtkampe</i>	149
Baglandets betydning under ægteskabet	153
Baglandet og kvindens brud med voldsudøveren/udøverne	157
<i>Meget sladder og kun lidt støtte og hjælp</i>	158
<i>Skilsmisse – kvinder mellem stigmatisering og muligheder</i>	161
<i>Baglandets magt – solidaritetens forandringsmuligheder</i>	165
6. Kvindernes erfaringer med krisecentrene	170
Hvem kommer på krisecentrene?	170
Kvindernes handlemuligheder	173
Historier og rygter om krisecentrene	174
Vejen til krisecentret	178
<i>Flugten</i>	179
<i>Planlagt spontanitet</i>	181

<i>Kvalificeret krisecenterkandidat</i>	182
<i>Bekymringen for børnene som udslagsgivende</i>	184
Faderskab og vold	185
Mødet med krisecentret	189
<i>Ro og omsorg</i>	190
<i>Som at bo på hotel</i>	191
<i>Det frie liv</i>	194
<i>Åbent fængsel og fremmedgørelse</i>	197
<i>Manglende kompetence og mangelfuld rådgivning</i>	199
<i>Svært med børn</i>	201
<i>Relationer til andre kvinder</i>	202
Familiens reaktion	204
Kvindernes forslag til forbedringer	206
<i>Den voldsramte skal tages alvorligt</i>	207
<i>At se situationen fra kvindens perspektiv</i>	207
<i>Ro til at tænke sig selv som (rets)subjekt</i>	208
<i>Et mere opsøgende personale</i>	209
<i>Flere aktiviteter på krisecentret</i>	209
<i>Psykologhjælp og fagpersonale</i>	210
<i>Inddragelse af kvinder uden børn</i>	211
<i>Parterapi</i>	211
<i>Oplysning til ægteskabsmigranter</i>	212
<i>Krisecentre som 'skolefag' og synlige krisecentre</i>	213
<i>Supplerende boform</i>	213
Sammenfatning	213
7. Efterværn	216
Hvem tilbyder efterværn?	218
Familierådgivningsordningen og efterværn	220
Krisecentre med og uden efterværn	221
Efterværnstilbud	224
<i>Det faglige efterværn</i>	224
<i>De netværksskabende aktiviteter</i>	226
<i>Udslusning og netværksskabende arbejde</i>	227
<i>Særlige efterværnstilbud</i>	229
Betydningen af efterværn for etniske minoritetskvinder	231
Forslag til forbedring af efterværn	233
Efterværn i krisecenterregi eller kommunalt regi?	234
Livet i limbo	238
Tiden efter i egen bolig	240

Mændenes fortsatte tilstedeværelse	242
Forfølgelse	244
Sammenfatning og anbefalinger i forhold til efterværn	247
8. Krisecentrenes erfaringer med etniske minoritetskvinder	252
<i>Fysisk og psykisk afstraffelse som opdragelses- og kontrolmiddel</i>	<i>257</i>
<i>Ydre og indre pres</i>	<i>262</i>
<i>Sladderens magt</i>	<i>266</i>
<i>Enlige mødre</i>	<i>268</i>
<i>Manglende kendskab til samfundet, systemet og sociale koder</i>	<i>270</i>
<i>Tilbagefald</i>	<i>272</i>
<i>Unge kvinder med behov for voksenrådgivning</i>	<i>273</i>
<i>Unge kvinder udsat for æresrelateret vold</i>	<i>276</i>
<i>Kastaniehusets og R.E.D.s målgruppe</i>	<i>278</i>
<i>Hvorfor tilbagefald?</i>	<i>280</i>
<i>Dobbeltliv og langvarig forandringsproces</i>	<i>281</i>
<i>»Så ved man, at de elsker en«</i>	<i>283</i>
<i>Ligesindede – og dog?</i>	<i>284</i>
<i>Institutionalisering som psykisk vold</i>	<i>285</i>
<i>Efterværn</i>	<i>286</i>
<i>Forandring?</i>	<i>287</i>
Sammenfatning	287
Fire strukturelle problemer	289
Efterlysninger og ønsker	292
<i>Styrkelse af kvinders velvære, sundhed og selvtillid</i>	<i>293</i>
<i>Styrkelse af kvinders viden om vold, dansk kultur og samfund</i>	<i>294</i>
<i>Styrkelse af solidaritet og netværk</i>	<i>294</i>
<i>Psykologhjælp til kvinder og børn</i>	<i>295</i>
<i>Tiltag for unge kvinder med særlige behov</i>	<i>296</i>
<i>Efterværn og udslusningsboliger</i>	<i>296</i>
<i>Større fleksibilitet og mere tværinstitutionelt og -organisatorisk samarbejde</i>	<i>297</i>
<i>Styrkelse af krisecenterpersonalets og systemrepræsentanters viden</i>	<i>298</i>
<i>Tolkning</i>	<i>298</i>
<i>Rådgivningssteder</i>	<i>298</i>
<i>Ambulant rådgivning, hotline og netrådgivning</i>	<i>299</i>

9. Andre institutioner og indsatser	302
<i>Mægling</i>	303
<i>Mentorforløb og kvindenetværk</i>	307
<i>Terapeutiske gruppeforløb for kvinder og børn</i>	308
<i>Rådgivning og oplysning til kvinder</i>	310
<i>Tilbud til voldsudøvere</i>	314
Den samlede indsats	318
<i>Hvem retter indsatserne sig mod?</i>	318
<i>Hvornår sættes indsatserne ind?</i>	319
<i>Forebyggelse i etniske minoritetsmiljøer</i>	321
Sammenfatning	323
10. Institutioner og indsatser i udlandet	328
Berlin	329
<i>Specialiserede tilbud</i>	332
<i>Generelle tilbud om rådgivning og sociale aktiviteter</i>	336
<i>Forskellige boligformer</i>	338
Stockholm	341
<i>Kvinder med etnisk minoritetsbaggrund som aktivister</i>	344
<i>Manual til afdækning af vold og kontrol i ærens navn</i>	347
London	350
<i>Radikal aktivisme</i>	353
<i>Sharia-domstole</i>	354
<i>Offensivt retspolitisk arbejde</i>	356
<i>Støttegrupper</i>	358
Sammenfatning af erfaringer fra Berlin, Stockholm og London	360
<i>Specialiserede organisationer og krisecentre</i>	360
<i>Solidaritet mellem kvinder</i>	361
<i>Lige rettigheder</i>	361
<i>Stærke forskningsmiljøer</i>	362
Istanbul/Tyrkiet	363
<i>Kvindepolitisk kamp i Tyrkiet</i>	364
<i>Institutionalisering og oprettelse af krisecentre</i>	365
<i>Familiens centrale rolle og (kampen for) lovændringer</i>	369
<i>Mor Cati</i>	372
<i>KAMER</i>	374
<i>Women for Women's Human Rights – New Ways</i>	380
Sammenfatning	382

11. Konklusion med anbefalinger	386
<i>Kvindernes beskrivelse af volden sammenholdt med personalets erfaringer med etniske minoritetskvinder</i>	387
<i>Karakteren af volden sammenholdt med de indsatser der ydes til voldens ofre</i>	391
<i>Støtte, efterværn og forebyggelse i Danmark sammenholdt med udenlandske erfaringer</i>	395
Anbefalinger	397
<i>Krisecentrene</i>	398
<i>Politiet og andre offentlige myndigheder</i>	401
<i>De etniske minoritetsmiljøer</i>	403
<i>Politikerne på nationalt og kommunalt plan</i>	404
<i>Forskningen og bevillingsgiverne</i>	405
 Litteratur	 408
 Bilag	
Bilag 1a. Interviewguide til voldsramte kvinder	434
Bilag 1b. Spørgeskema (til voldsramte kvinder)	436
Bilag 2. Interviewguide til ledere og/eller ansatte på krisecentre	438
Bilag 3. Liste over de krisecentre, vi har besøgt og/eller interviewet	440
Bilag 4. Interviews og samtaler med institutionsrepræsentanter, ressourcepersoner og forskere	442
Bilag 5. Liste over kontaktmøder, interviews og konferencer i udlandet	443
Bilag 6. Materiale og metode vedrørende oplysninger om efterværn	445
Bilag 7. Krisecentre og bosteder	447
Bilag 8. Aktiviteter	452

Forord

Vi er i TrygFonden og Danner glade for at kunne præsentere et detaljeret og forskningsbaseret indblik i en verden, de færreste har viden om: nemlig kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, der udsættes for vold fra deres nærmeste. Selv om vi ved meget lidt om dem, fylder vold mod kvinder i indvandremiljøer meget i den offentlige debat i Danmark.

TrygFonden og Danner har gerne villet bidrage til at styrke og nuancere debatten. Samtidig har vi ønsket at undersøge, om denne gruppe kvinder får den hjælp og rådgivning, som de har brug for, når de opsøger landets krisecentre for at få hjælp.

Hvert år udsættes 28.000 kvinder for vold i Danmark. En del af disse opsøger landets krisecentre for at få råd og måske for at bo der i en periode. Gennem flere år har kvinder med etnisk minoritetsbaggrund udgjort omkring halvdelen af dem, der søger hjælp på krisecentrene. I Danner, som driver et krisecenter i det indre København, har tallet nogle år været helt op på 80 pct.

Hvorfor er der en overrepræsentation af indvandrerkvinder på krisecentrene? Er deres voldshistorier de samme som danske kvinders, eller har de særlige udfordringer med sig? Er krisecentrene i tilstrækkelig grad i stand til at give dem den rådgivning, støtte og hjælp, som de efterspørger?

Det er nogle af de spørgsmål, som TrygFonden og Danner har ønsket at få afdækket.

Lektor, ph.d. Yvonne Mørck, lektor, ph.d. Bo Wagner Sørensen og adjunkt, ph.d. Sofie Danneskiold-Samsøe fra Institut for Samfund og Globalisering på Roskilde Universitetscenter har forestået undersøgelsen. Gennem godt 40 unikke interview med voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund giver de et sjældent indblik i en verden skjult for de fleste. Forskerne har løst en vigtig opgave. De har erstattet myter med fakta.

Bogen er illustreret af billedkunstner Mette Stenbæk Andersen, der har fortolket bogens emne på tankevækkende vis.

Det er vores håb, at både fagfolk på krisecentre og i socialforvaltninger såvel som studerende, lovgivere og meningsdannere må få udbytte af denne sjældne og klare undersøgelse.

God læselyst!

Gurli Martinussen, direktør i TrygFonden

og

Vibe Klarup Voetmann, direktør i Danner

København, 2011

⁸ ... det var meget voldsomme og
nedværdigende opførelser, som
kun deres allernærmeste kendte
til.⁹

Side 22

Introduktion

»Familien betyder alt« er et citat fra et af de 42 interviews, der udgør det grundlæggende materiale for denne bog. Vi har valgt citatet, fordi det er sigende for en stor del af de interviewede voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, der er rundet af en kollektivistisk tradition, der ofte modarbejder kvindernes forsøg på at gøre sig fri af voldelige ægteskaber og skabe sig et liv uden vold. »Familien betyder alt« rummer således en ironisk dobbelthed, der også kom til udtryk i interviewet med den unge kvinde Yasemin, som står bag citatet.

Yasemin, der er født i Danmark og hvis familie stammer fra Mellemøsten, stak af hjemmefra som 18-årig for at gifte sig med en ung mand med samme etniske baggrund. Hun havde talt lidt med ham, men kendte ham i øvrigt ikke særlig godt. Når hun giftede sig, var det først og fremmest for at komme væk hjemmefra, fordi hjemmet var præget af vold og streng kontrol. Hun og hendes søskende blev slået af forældrene, og hendes far slog også hendes mor. Yasemin havde forestillet sig, at hun kunne gifte sig ud af de hjemlige problemer, men i stedet fik hun nye, idet hun blev underlagt mandens og svigerfamiliens kontrol i stedet for forældrenes. Hun måtte ikke længere gå i skole, men skulle gå hjemme, lave mad, gøre rent og vaske tøj. Hun fik et par børn og følte sig i stigende grad begrænset, samtidig med at forholdet til manden blev stadig dårligere. Hendes mand udøvede psykisk vold, som eskalerede til fysisk vold, da hun fortalte ham, at hun ville skilles. Vejen til skilsmisse gik over et krisecenter, som hun var flygtet til, og som ydede hende beskyttelse mod såvel manden og svigerfamilien som hendes egen familie. Hendes egen familie havde ganske vist været imod hendes ægteskab og den mand, hun havde valgt, men den var endnu mere imod hendes ønske om at blive skilt og etablere et selvstændigt liv. Både svigerfamilien og hendes egen familie havde altså allieret sig i kampen om at hindre den unge kvinde i at leve det liv, som hun ønskede at leve, nemlig et selvstændigt liv med sine børn.

Yasemin fik lavet en tatovering, da hun havde forladt sin mand, og det fremgår af interviewet, at tatoveringen markerede en vigtig overgang og ikke mindst begyndelsen på et nyt liv. Tatoveringen siger »Familien betyder alt«, og det er umiddelbart noget ironisk i betragtning af Yasemins erfaring med vold og trus-

ler om vold fra netop familiens side, men hun pointerer, at familien, der refereres til, er hende og hendes børn. Samtidig er sentensen skrevet på spansk, som er et fremmedsprog for Yasemin, hvilket giver familiens betydning en ny og særlig drejning, idet den rives ud af den vante og forventede sammenhæng. At tatoveringen kan ses som en overgangsmarkør fremgår også af Yasemins udtalelse om, at hendes kultur og religion ikke tillader tatoveringer, og at hun heller ikke måtte få én for sin mand og sine svigerforældre. Yasemin skriver sig på en måde ud af det kulturelle og religiøse fællesskab, hun er rundet af, og som hun ikke har gode erfaringer med. Med det nye tegn på kroppen skriver hun sig ind i et nyt livsafsnit og et nyt socialt fællesskab, der giver hende plads til at lære og opleve noget. Hun har levet et så kontrolleret liv, at hun er sat tilbage på mange områder i forhold til jævnaldrende etnisk danske kvinder, men nu er det hendes tur. Hun pointerer, at der er så meget, hun gerne vil nå i livet.

Baggrunden

Denne bog udspringer af forskningsprojektet *Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier – en kvalitativ undersøgelse med fokus på fremadrettede indsatser*. Projektet blev udbudt offentligt i efteråret 2008 af TrykFonden og Danner. Baggrunden var Danners mangeårige erfaring med en overrepræsentation af kvinder med etnisk minoritetsbaggrund blandt husets brugere. Med projektet ønskede man en analyse af karakteren af den vold, der udøves mod kvinder i etniske minoritetsfamilier, samt en kortlægning af eksisterende tilbud for målgruppen med henblik på forebyggelse af volden og forslag til indsatser.

Formålet er med andre ord dels at få indblik i volden via kvinder, der har førstehåndserfaring med den, dels at få indblik i – via kvinderne selv, krisecentrene og andre aktører på feltet i ind- og udland – hvilken hjælp og støtte kvinderne aktuelt får eller kan få, hvorvidt den er tilstrækkelig, eller om der skal tænkes i nye baner.

Som det fremgår af projektets formål, er vores målgruppe voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, og vel at mærke kvinder i etniske minoritetsfamilier, hvilket udelukker voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, som er gift eller samlevende med etnisk danske mænd.¹ Når vi har fortalt om projektet, har flere kolleger og andre personer, både kvinder og mænd, udtrykt bekymring for, om vi bidrog til en dæmonisering af 'indvandrermand' i almindelighed og muslimske mænd i særdeleshed. Det er slående, at de ikke har

¹ Der foreligger allerede undersøgelser af vold i ægteskaber og/eller parforhold mellem etnisk danske mænd og kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Se Nielsen & Gitz-Johansen 2006; LOKK 2003.

udtrykt en tilsvarende bekymring for de kvinder, der reelt udsættes for volden. Mediebilledet synes således at blive tillagt større betydning end faktiske kvinders liv og helbred.

Vores undersøgelse kan givetvis misbruges af politiske kræfter, som vi ikke nødvendigvis støtter, men det er ikke noget, som kun gælder denne undersøgelse. Det er et alment vilkår for forskningen i det hele taget. Vores motivation for at foretage undersøgelsen svarer til de voldsramte interviewede kvinders motiv for at deltage i undersøgelsen, nemlig at bidrage til at bryde voldens tavshed og dermed bidrage til at forebygge vold. Vi skeler i den forbindelse til den feministisk orienterede voldsforskning, hvis fortjeneste det er overhovedet at have bragt volden op som et samfundsmæssigt problem og dermed også som et potentielt forskningsfelt. Det skete så sent som i 1970'erne. Før den tid var volden et privat problem. Den feministisk orienterede voldsforskning har endvidere altid taget udgangspunkt i den voldsramte kvindes forståelse af volden og haft som strategi at gøre kvinders private smerte og skam offentlig kendt, idet det antages, at tavshed tjener voldsudøvere snarere end volds ofre (Kelly et al. 1996; McKie 2005). Det er udgangspunktet for denne undersøgelse.

Det sker undertiden, når vi fortæller om vores arbejde med voldsramte kvinder, at folk, kvinder som mænd, reagerer med en vis træthed og skepsis. Trætheden skyldes, at de synes, de har hørt det hele før. Der har tilsyneladende sneget sig en mæthedsfornemmelse ind: Har vi ikke efterhånden hørt nok om voldsramte kvinder, og hvor synd det er for dem? Har vi ikke hørt nok om kvinder som ofre? Og undertiden kommer det frem, at problemet nok er overdrevet. Og måske overdriver kvinderne selv for at få sympati? For hvis det virkelig var sådan, hvorfor bliver kvinden så hos manden? Og undertiden diskues der op med eksempler på, hvordan problemet måske i virkeligheden forholder sig lige omvendt: Det er kvinderne, der har sat sig på deres mænd og dresseret og kuet dem ved kvindeligt og følelsesmæssigt pres, for kvinder er jo så gode til det psykologiske spil, det ved vi alle sammen. Når vi så argumenterer for, at mange kvinder lever under terrorlignende forhold, hvor det at forlade manden i sig selv er en bedrift, og at vi ikke kender til bare ét eksempel på en mand, der fastholdes i et forhold til en kvinde, fordi han er bange for hende, sker det undertiden, at folk begynder at indse, at der måske trods alt ikke er tale om to ligestillede parter. Den danske ligestillingsideologi kommer ofte til udtryk i (overdrevne) forestillinger om 'stærke kvinder', og kvindelige volds ofre er alt for svære at passe ind. Der er derfor en tendens til at tænke dem væk.

Kvinder med etnisk minoritetsbaggrund passer måske umiddelbart bedre ind i forestillingen om kvinder som reelle ofre for undertrykkelse, men samtidig er der en modstand mod at kategorisere dem som sådan, fordi det lægger op til en modstilling mellem os og dem, som mange vægrer sig ved: den ligestillede

nordiske kvinde versus den undertrykte etniske minoritetskvinde. Det er imidlertid et problem, hvis ideologisk tænkning hindrer os i at undersøge problemstillinger, der er potentielt politiske.

Materialet

Undersøgelsen har et anvendelsesorienteret sigte. Ud over at belyse voldens karakter er det undersøgelsens mål at belyse, hvilken støtte kvinderne får fra krisecentrenes og samfundets side. Vi har derfor suppleret interviews med voldsramte kvinder med interviews af krisecentermedarbejdere og andre repræsentanter for institutioner, der bekæmper vold mod kvinder og/eller søger at beskytte og støtte kvinder udsat for vold. For at sætte det danske materiale i perspektiv har vi endvidere været på studiebesøg i udlandet, hvor vi har foretaget interviews med forskere på feltet samt medarbejdere på krisecentre, rådgivningscentre og andre institutioner.

Vores materiale består af 42 interviews med voldsramte kvinder, som næsten alle har været på krisecenter. Af disse kvinder har 40 etnisk minoritetsbaggrund, mens de sidste to er etnisk danske kvinder, som har været gift med mænd med etnisk minoritetsbaggrund. Kvinderne kommer fra 17 forskellige lande. Hovedparten har rødder i Mellemøsten, mens kvinder fra Østeuropa og Vestafrika udgør to mindre kategorier. Nogle af kvinderne er født i Danmark, mens andre er tilflyttere. Kvinderne har fortalt deres voldshistorier, og vi har stillet uddybende spørgsmål. Ingen af kvinderne er blevet interviewet mere end én gang, selv om vi nok kunne være kommet længere i udredningen af særlige problemstillinger, men det har der ikke været kapacitet til. Alle interviews på nær to er optaget på diktafon, og de er typisk af to timers varighed. Dette store empiriske materiale er enestående ikke bare i Danmark, men også i nordisk sammenhæng.

At de fleste af kvinderne har været på krisecenter giver et fingerpeg om, at de ikke har fået støtte fra familien og det etniske minoritetsmiljø til at forlade voldsudøveren eller voldsudøverne. Der kan være andre voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, der får den nødvendige støtte. Bogen handler således primært om den kategori af voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, som har været på krisecenter, og ikke om voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund i almindelighed.

Interviewmaterialet med kvinderne er suppleret med interviews med 25 krisecentre organiseret under LOKK, Landsorganisation af Kvindekrisecentre.² De

² Se: <http://www.lokk.dk/>. Pr. 1.2.2010 var der 38 krisecentre organiseret under LOKK.

25 interviews fordeler sig på 15 besøg med interviews af krisecenterledere og/eller andet personale og ti telefoninterviews med krisecenterledere. Dertil kommer 14 minispørgeskemaer. Krisecentrene er blevet spurgt om deres erfaringer med kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, om kvinderne giver anledning til særlige problemstillinger, om kvinderne modtager særlige tilbud under deres ophold på krisecentret, og om der tilbydes efterværn til kvinderne.

Interviewene med krisecentrene er blevet suppleret med interviews med en lang række andre indenlandske aktører inden for området for at få overblik over feltet og indtryk af de muligheder for støtte, der er til kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

Derudover har vi foretaget studieture til Berlin, Stockholm og London for at undersøge initiativer rettet mod voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Her har vi foretaget interviews med nøglepersoner og medarbejdere på krisecentre og lignende institutioner. Hensigten har været at sætte danske erfaringer med voldsramte kvinder og støttemuligheder i perspektiv og vise, at den danske måde at støtte voldsramte kvinder på ikke er selvfølgelig, og at der kan være andre måder at gøre tingene på. Vi har valgt at besøge lande, som har længere historisk erfaring med indvandring end Danmark og/eller har oplevet en mere omfattende indvandring, og hvis erfaringer muligvis kan inspirere den hjemlige indsats.

Vi har også været på studietur til Istanbul, hvor vi interviewede en medarbejder på et krisecenter, forskere, der arbejder med vold mod kvinder, samt aktivister, der arbejder med kvinders rettigheder i et menneskerettighedsperspektiv. Tyrkiet var interessant at besøge, da en stor del af de interviewede voldsramte kvinder har tyrkiske rødder.

Kvinderne

Vi har fået kontakt med de fleste af de 42 kvinder via krisecentrene. Resten har vi fået kontakt med via personlige netværk bortset fra en enkelt kvinde, som selv henvendte sig med tilbud om at lade sig interviewe. Krisecentrene har udvalgt kvinderne efter følgende to hovedkriterier: De skulle tilhøre målgruppen, og de skulle være tilstrækkelig psykisk robuste.

Det har taget tid at finde og foretage interviews med de 40 kvinder, som det oprindelige projektudbud lagde op til. Vi havde nok lidt naivt forestillet os, at det ville være nemmere, end det viste sig at være, i betragtning af at projektet helt fra begyndelsen var forankret i krisecentermiljøet. I praksis var flere krisecentre imidlertid ikke indstillet på at formidle kontakt til kvinder. Denne afgørelse blev ikke altid begrundet, men ét argument var, at det er krisecentrenes vigtigste opgave at beskytte kvinderne og give dem fred og ro.

Interviewene er foregået på krisecentrene, i kvindernes egne hjem og i sjældne tilfælde et helt tredje sted. Hvis en kvinde er blevet interviewet på et krisecenter, har det typisk været, fordi hun boede der. Kvinder, der var flyttet i egen bolig, blev typisk interviewet dér. Et enkelt interview blev foretaget som telefoninterview på grund af praktiske omstændigheder. Vi benyttede tolk i forbindelse med seks interviews.

Vi har alle tre foretaget interviews med kvinderne. Et par af interviewene var vi to på, men de fleste af dem har vi foretaget hver for sig. Vi havde på forhånd lagt op til, at de to kvindelige forskere skulle foretage interviewene, men det viste sig, at en del af kvinderne ikke havde noget problem med at blive interviewet af en mand, og interviewene adskiller sig heller ikke indholdsmæssigt på baggrund af interviewerens køn.

Voldshistorier og metodiske overvejelser

Undersøgelsen er baseret på interviews, dvs. mundtlige beretninger om vold. Efter at have forklaret, hvad undersøgelsen gik ud på, indledte vi typisk interviewene med at bede kvinden om at fortælle sin voldshistorie, og den blev som regel fortalt i sammenhæng, uden at vi brød ind. Kvinden havde således kontrol over sin historie, og først til sidst eller i forbindelse med naturlige pauser undervejs kom vi med supplerende og uddybende spørgsmål. På den måde blev kvindens historie om volden baseret på hendes forståelse og erfaringer.

Før vi gik i gang med at interviewe kvinderne, havde vi udarbejdet en spørgeguide,³ som i praksis bestod af en liste med emner og spørgsmål, vi gerne ville have dækket i løbet af interviewet. I rigtig mange tilfælde viste det sig, at kvinderne helt af sig selv dækkede det meste af det, vi havde tænkt os at spørge om. Hvis ikke, spurgte vi kvinden senere under interviewet. Det skete nogle gange, at tiden løb fra os, fordi historien var lang, og kvinden havde svært ved at fortælle sit liv på to timer. Det betød, at der ikke blev tid til at få alle mere kontante oplysninger frem. Undertiden var kvindernes voldshistorier også så komplicerede og involverede så mange mennesker, at det var svært at få hold på det hele.

Interviewformen har gjort det muligt at få dels en helhedsfremstilling af volden, dels en fremstilling af vold over tid. Materialet er således meget rigt og detaljeret og forankret i de kontekster, som kvinderne hver især har fundet relevante at fremhæve. Det er kvindernes forståelse og perspektiv, der står centralt i

³ Se bilag 1.

materialet, hvilket afspejles i bogen. Hvis vi skal fremhæve en styrke ved bogen, er det netop præsentationen af det store empiriske materiale.

Generelt har vi haft oplevelsen af, at kvinderne ønskede at fortælle hele deres historie, når de første havde sagt ja til at blive interviewet. De kunne være usikre på situationen i begyndelsen, men fik typisk talt sig varme, når de fandt ud af, at deres historie var i centrum. Der er dog nogle emner, der har vist sig at være vanskelige at sætte ord på. Selv om volden har været allestedsnærværende for de fleste af kvinderne, har mange svært ved at beskrive den detaljeret, og det gælder i særlig grad den seksuelle vold. Børnenes erfaring med volden synes også at være så smertefuld for mange af kvinderne, at de nævner problemet med få ord. Det samme gælder børn, som kvinderne har måttet efterlade hos manden eller svigerfamilien for at kunne 'købe sig fri' af det voldelige ægteskab. Endelig har nogle af kvinderne ikke ønsket at fortælle ret meget om eksmanden, fordi det netop var et overstået kapitel.

Voldshistorierne er voldsomme og på mange måder ubehagelig læsning. Nogle læsere vil muligvis spørge sig selv, om vi har fisket efter den gode – dvs. den rigtig sørgelige – historie, eller om kvinderne mon har haft en speciel dagsorden, der har givet voldshistorierne en ekstra drejning. Vi kan kun svare nej til begge dele. Kvinderne har generelt været optaget af at lægge volden bag sig og komme videre i deres liv. Historierne er ikke styret af noget hævnmotiv fra kvindernes side, selv om det ville være meget forståeligt.

Voldshistorier og livshistorier

Kvindernes voldshistorier er en form for livshistorier med fokus på vold. I en teoretisk oversigtsartikel om livshistorier skelner antropologerne Peacock og Holland (1993) mellem to væsentlige tilgange. Den ene vægter livsdelen af det sammensatte begreb, mens den anden vægter historien eller fortællingen.⁴ At vægte livsdelen vil sige, at tilgangen har særlig interesse for den virkelighed, som fortællingen antages at afspejle i en eller anden forstand. Fortællingen antages med andre ord at give indblik i en ekstern virkelighed, som ligger uden for interviewkonteksten, og som er større end fortællingen selv. At vægte fortællingen vil typisk sige, at der er fokus på de mere formalistiske aspekter, dvs. måden, hvorpå der fortælles.

⁴ Peacock & Holland (1993) skelner mellem 'history' og 'story', idet de ønsker at fremhæve forskellen mellem den mere faktuelle historie og fortællingen. 'Life story' oversættes typisk til 'livshistorie' på dansk.

Vores tilgang er ikke et enten-eller, selv om interessen primært retter sig mod livet, idet voldshistorierne giver indsigt i de sociale og kulturelle miljøer, kvinderne kommer fra. Men for os er det også interessant at se og forstå selve fortællingen som en formende begivenhed, som en måde, hvorpå den enkelte kvinde fortæller sig selv frem. Selve det at fortælle sin historie, og måden det foregår på, kan således styrke den enkelte kvinde og bidrage til subjektgørelse.

I forbindelse med fortællingens form er det endvidere karakteristisk, at flere af kvinderne, vi har interviewet, har fokus på et før og efter; et skel som også er gennemgående i historier fortalt af f.eks. tidligere alkoholikere – eller ikke-drikkende alkoholikere, som de undertiden betegner sig selv. Andre har stadig volden som en nærværende trussel i deres liv, så deres fortælling tager en anden form, idet den typisk ikke rummer nogen afslutning eller betoner et element af håb og fremtidsro i slutningen af fortællingen.

Vi er blevet overraskede over kvindernes nøgterne fortællestil og over det umiddelbare modsætningsforhold mellem form og indhold. Vi havde en vis forventning om, at det dramatiske indhold ville blive berettet i et tilsvarende dramatisk sprog, men det er ikke tilfældet. Eller rettere sagt: Få af kvinderne gør brug af en lejlighedsvis dramatisk fortællestil, og det er især de yngre kvinder. Med forudgående kendskab til den etnografiske litteratur om mellemøstlig retorik havde vi også en forventning om, at kvinder med mellemøstlige rødder ville gøre brug af en særlig følelsesfuld retorisk stil.⁵ Den forventning er imidlertid heller ikke blevet indfriet.⁶

Kvindernes motivation for at deltage i projektet har været at hjælpe andre kvinder ved at fortælle deres egen historie. I mere bred forstand kan det antages, at kvinderne ønsker, at deres historier bliver husket. Ved at fortælle deres voldshistorie til andre har de ikke lidt forgæves. Både overgrebene og de selv bliver synlige. Som antropologen Barbara Myerhoff (1982:103) siger, så kan vi komme i tvivl om vores egen eksistens, medmindre vi eksisterer i andres øjne. Kvindernes eneste uudtalte forventning til os var, at vi tog dem (og deres fortælling) alvorligt, og at vi gjorde vores bedste for at bruge materialet til at gøre opmærksom på volden mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund og de særlige problemer, de står med. Kvinderne har ikke fået stillet noget i udsigt, og da vi heller ikke er adgangsbillet til nogen form for ydelser eller hjælp, har kvinderne ikke haft nogen grund til at fortælle deres historie på en bestemt måde.

⁵ Se f.eks. Fischer (1980): *Iran: From Religious Dispute to Revolution*. Se også Lutz & Abu-Lughod (1990): *Language and the Politics of Emotion*.

⁶ Flere ting kan spille ind. Dels er interviewene typisk ikke foregået på kvindernes modersmål. Dels er det meget muligt, at kvinderne har forsøgt at tilpasse deres sprog i mødet med os, som repræsenterer den etnisk danske majoritetsbefolkning.

Noget andet er, at fortællinger som allerede nævnt kræver en lytter, og i den forstand er der tale om en dialogisk proces. Kvinderne har forholdt sig til os på samme måde, som vi har forholdt os til dem. I de fleste tilfælde er vi blevet bragt sammen af en tredjepart, som har formidlet kontakten. Vi har derfor været fremmede over for hinanden, og som fremmed præsenterer man sig typisk for hinanden på en måde, så man fremstår som et ordentligt og sympatisk menneske. Spørgsmålet om handlekraft eller agens bliver særlig aktuelt i forbindelse med livshistorien som fortællegenre. Folk, der fortæller deres livshistorie, fremstår således ofte som mere handlekraftige i fortællingen, end de nødvendigvis er i virkeligheden, fordi jeg'et står som det centrale fokus for fortællingen (se Finnegan 1998).

Analytiske overvejelser

Forskningsprojektet er født med et implicit komparativt perspektiv.⁷ Undersøgelsen er dog ikke komparativ, idet det ikke har ligget i udformningen af undersøgelsen at producere data om eksempelvis etnisk danske kvinder, der er udsat for vold. Den foreliggende litteratur om vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier er sparsom, hvilket i sig selv er en væsentlig anledning til projektet. Der findes blot et mindre antal kvalitative studier med særlig fokus på vold mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund (Mogensen 1994, 1998, 2007; Nielsen 2005a; Erkan 2005; Nielsen 2008; Andersen 2008). De danske omfangsundersøgelser af vold mod kvinder og LOKK's årsstatistikker rummer imidlertid også oplysninger om kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

Vi anlægger et menneskerettighedsperspektiv på volden og forsøger endvidere at kombinere den feministiske voldsforskning med den antropologiske, som i vid udstrækning har eksisteret uafhængigt af hinanden, selv om de er meget ens på afgørende punkter.

I øvrigt har vi forsøgt at være empirinære, i den forstand at temaerne og problemstillingerne, vi tager op undervejs i bogens kapitler, udspringer meget direkte af empirien. Konkret har vi lyttet vores interviews igennem og lavet indholdsreferater og kondenseringer af indholdet i temaer. De temaer, som diskuteres i bogen, udspringer af dette arbejde med materialet. Vi har forsøgt at relatere de forskellige temaer til eksisterende forskning. På grund af vores brede empiriske materiale er der imidlertid så mange tematiske spørgsmål at tage fat på, at vi i mange tilfælde blot har haft mulighed for at skitsere debatten.

⁷ I det oprindelige udbud står der, at man ønsker at få belyst *karakteren* af den vold, kvinder i etniske minoritetsfamilier udsættes for, hvilket antyder muligheden af, at vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier kan adskille sig fra vold mod kvinder i etnisk danske familier.

Materialet består af meget varierende beretninger, da hver kvinde fortæller *sin* unikke historie baseret på sit liv med vold. Alligevel er der flere fællestræk med hensyn til den vold, kvinderne har været udsat for, og som afspejler sig i de temaer, som bogen beskriver. Nogle af kvinderne har fælles etnisk oprindelse eller kommer fra samme etniske minoritetsmiljø, og materialet tegner således visse mønstre. Samtidig er det vigtigt at understrege, at de kvinder, vi har interviewet, udgør en særlig kategori af voldsramte kvinder, nemlig kvinder, som har været på krisecenter. Og det er værd at understrege, at de kvinder, vi har interviewet, i næsten alle tilfælde har volden tæt inde på livet og i frisk erindring. Hvis vi havde interviewet kvinder med voldshistorier, der tidsmæssigt var kommet på afstand, ville materialet givetvis være et andet. Det kan f.eks. have betydning for kvindernes fremstilling af deres erfaringer med krisecentre.

Anonymitet og fremstillingsform

Vi havde på forhånd lovet de interviewede kvinder anonymitet, og det løfte har været med til at styre måden, vi fremstiller materialet på. For enkelte kvinder var anonymitet ikke vigtig, men for langt de fleste var det af stor eller endog meget stor betydning, at de forblev anonyme. Deres bekymring i forhold til at blive genkendt tager vi naturligvis alvorligt. Samtidig er det svært at sikre anonymitet, når vi beskriver kvindernes historier i detaljer – og det er tit detaljerne, der fortæller noget sigende om volden, og hvilke sammenhænge den finder sted i. Materialet i sig selv lægger også op til en høj detaljeringsgrad, fordi kvinderne som regel giver meget grundige beskrivelser af det væsentlige.

For at sikre anonymitet har vi ændret kvindernes navne og i nogle tilfælde også faktuelle oplysninger om antallet af børn, andre familiemedlemmer, erhverv og uddannelse. Oprindelsessted er også ændret i visse tilfælde, hvor muligheden for genkendelse var for stor. Vi skal samtidig pointere, at ændringer i erhverv og uddannelse er blevet erstattet med nogle beslægtede på samme niveau. Der er således ikke blevet rykket ved uddannelsesniveau og social baggrund. Vi skal også pointere, at ingen af de omtalte kvinder er fiktive figurer, der f.eks. er sammenskrevet af træk fra flere forskellige kvinder.

Derudover har vi struktureret bogen over temaer og ikke givet sammenhængende fortællinger, sådan som de foreligger i interviewene. Det gør det sværere at genkende kvinderne, men også sværere for læseren at se kvinderne for sig som kvinder af kød og blod og forstå deres voldshistorie i sammenhæng. Der ligger også en fare for at reducere volden, når fortællingerne bliver brudt op. Vi håber, at det alligevel fremgår, at bogens analyser er baseret på levede liv, og at den giver en forståelse af de sammenhænge, volden foregår i.

Enkelte kvinder fortalte ting, som de ikke ønskede på tryk, fordi det var meget voldsomme og nedværdigende oplevelser, som kun deres allernærmeste kendte til. Det har vi selvfølgelig respekteret.

Tak

Vi er taknemmelige for, at så mange kvinder har sagt ja til at fortælle deres voldshistorier og dermed givet os indblik i deres private og intime liv. Og vi er glade for, at mange krisecentre har taget rigtig pænt imod os og bidraget til projektet på forskellig vis, for uden deres velvilje ville projektet ikke have været muligt at gennemføre. Endelig vil vi også sige tak til andre interviewede aktører og institutioner på feltet i ind- og udland.

En særlig tak til de personer, som har indgået i vores referencegruppe og deltaget i et seminar i maj 2010, hvor udkast til nogle af de første kapitler blev diskuteret og kommenteret: Anika Liversage, Anita Johnson, Dorte McGugan Pedersen, Henriette Højberg, Inger Lövkrona, Karin Sten Madsen, Lene Johannesson, Lotte Buch, Nina Hannemann og Suvi Keskinen. Efterfølgende har Nina Hannemann, Lene Johannesson, Henriette Højberg og Dorte McGugan Pedersen læst og kommenteret henholdsvis udvalgte kapitler og samtlige kapitler.

En ganske særlig tak til vores fagfælle Britta Mogensen, som har påtaget sig at læse og kommentere samtlige kapitler i bogen. Også tak til Bente Rosenbeck for gennemlæsning og kommentarer og tak til Farwha Nielsen, Aisha Gill, Duna Ghali, Alice Rohbeck, Barbara Kavemann og Renate Klein for anden hjælp.

Vi siger også tak til kolleger på Roskilde Universitet. En særlig tak til Hanne Marlene Dahl, der har kommenteret et af vores skriftlige arbejder. Og tak til dem, der har kommenteret vores mundtlige oplæg. Projektet blev påbegyndt 1. maj 2009 og var forankret på Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet.

Vi er alle antropologer med forskellige specialiseringer. Projektleder Yvonne Mørck har forsket i køn og etnicitet blandt minoritetsunge i Danmark, Bo Wagner Sørensen har forsket i mænds vold mod kvinder i Grønland, og Sofie Danneskiold-Samsøe har forsket i lidelseshistorier blandt irakiske flygtninge i Danmark.

Bogens opbygning

Bogen består af 11 kapitler.

Kapitel 1: Introduktion præsenterer baggrunden for undersøgelsen og folks reaktioner på en undersøgelse af vold blandt etniske minoriteter i Danmark. Kapitel 1 præsenterer også kort det materiale, der ligger til grund for undersøgelsen, og hvilke muligheder og begrænsninger det giver anledning til. Det beskrives ligeledes, hvordan materialet er blevet til, og hvilke metodiske og analytiske implikationer det måtte have. Endelig nævnes anonymitetshensyn og overvejelser om fremstillingen af materialet i bogen.

Kapitel 2: Voldsforståelse præsenterer vores grundlæggende forståelse af vold. Kapitel 2 viser, hvordan feministiske aktivisters og forskeres indsats i første omgang har bevirket, at vold mod kvinder er blevet anerkendt som et samfundsmæssigt problem, og hvordan vold mod kvinder efterfølgende er blevet anerkendt som et menneskerettighedsspørgsmål. Kapitel 2 introducerer til en forståelse af vold som fænomen og begreb, og det præsenterer begreber som kønsbaseret vold og æresrelateret vold og viser, hvordan disse begreber forholder sig til den overordnede betegnelse vold mod kvinder. Kapitel 2 viser også, at der er en sammenhæng mellem voldsforståelse og (bud på) voldsforebyggelse.

Kapitel 3: Volds ofre præsenterer de kvinder, vi har interviewet, og den vold, de har været udsat for. Kvinderne kommer fra Mellemøsten, Østeuropa og Vestsafrika og enkelte fra Sri Lanka. Kvindernes oprindelse har betydning for den vold, de udsættes for, og derfor beskrives kvinderne adskilt. Hovedparten af kvinderne kommer fra lande i Mellemøsten, og derfor er det overvejende kvinder fra Mellemøsten, og den vold de udsættes for, som beskrives. Kapitel 3 beskriver de voldsformer, disse kvinder udsættes for, og de veje ud af volden, kvinderne benytter sig af.

Kapitel 4: Voldsudøver(e) præsenterer voldsudøverne, som de fremstår i kvindernes voldshistorier. Kapitel 4 fokuserer på forskellen mellem vold, der udøves af henholdsvis én og flere voldsudøvere, og relaterer denne forskel til karakteren af den udøvede vold eller forskellige voldsformer. Kapitel 4 giver også eksempler på sønner som voldsudøvere, ligesom det behandler spørgsmålet om kvindelige voldsudøvere i form af mødre og svigermødre. Der ses også på voldsudøvernes motiver for volden. Kapitel 4 munder ud i en kort diskussion af empirien set i forhold til bogens grundlæggende voldsforståelse.

Kapitel 5: Baglandet viser baglandets helt afgørende betydning for de voldsramte kvinder. Betegnelsen bagland henviser til kvindens og mandens slægt på tværs af landegrænser samt etniske minoritetsmiljøer i Danmark. Kvinder og deres familier er involveret i transnationale bånd, der har indflydelse på deres respektive handlemuligheder. Kapitlet sætter kvindernes syn på og erfaringer med baglandet i spil med eksisterende forskning for herigennem at give et bredere indblik i de køns- og familieforestillinger, der råder i kvindernes bagland, og at belyse voldsramte etniske minoritetskvinders situation i andre vestlige lande. Kapitlet er struktureret efter tre overordnede faser: baglandets betydning for kvindens position før og op til ægteskabet, under ægteskabet og efter bruddet med voldsudøveren/voldsudøverne.

Kapitel 6: Kvindernes erfaring med krisecentre lægger ud med en diskussion af, hvilke kvinder der primært kommer på krisecentre, og dernæst følger en diskussion af synet på krisecentre i etniske minoritetsmiljøer. Kapitlet præsenterer kvindernes forskellige veje til krisecentrene, herunder hvad der er udslagsgivende med hensyn til at træffe beslutningen om at tage på krisecentre. Bekymringen for børnene er ofte en væsentlig faktor, og i samme forbindelse diskuteres voldelige mænd som fædre. Kapitlet viser kvindernes varierende erfaringer med opholdet på krisecentre, og det munder ud i en opsummering af kvindernes egne forslag til, hvad der kunne gøre krisecenteropholdet bedre.

Kapitel 7: Efterværn sætter fokus på begrebet efterværn, og hvordan det udformes i praksis på landets krisecentre. Det vises, at det er svært at skelne mellem krisecentre med og uden efterværn, fordi en del krisecentre praktiserer efterværn uden formelt at tilbyde det. Kapitlet præsenterer både det typiske efterværnstilbud og giver eksempler på mere atypiske tilbud. Kapitlet diskuterer, om kvinder med etnisk minoritetsbaggrund har behov for særlige efterværnstilbud, og viser, hvordan 'det gode' efterværnstilbud kunne se ud. Kapitlet munder ud i anbefalinger om udformningen af efterværnstilbud.

Kapitel 8: Krisecentrenes erfaringer med etniske minoritetskvinder beskriver personalets erfaringer med og vurderinger af voldsramte etniske minoritetskvinders livssituation. Personalet beretter om deres erfaringer med kvinder i syv forskellige sociale positioner: som datter, hustru, svigerdatter, gift kvinde og mor, enlig mor, fraskilt kvinde samt kæreste. Krisecentre arbejder inden for bestemte strukturelle, økonomiske og lovgivningsmæssige rammer, som kan gøre det vanskeligt at yde den optimale indsats over for voldsramte etniske minoritetskvinder. Personalet fremhæver fire strukturelle problemer, som kapitlet redegør

for. Kapitlet afsluttes med personalets ønsker og anbefalinger i forhold til det fremtidige arbejde med etniske minoritetskvinder.

Kapitel 9: Andre institutioner og indsatser beskriver indsatser over for vold mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, der tilbydes ved siden af krisecentrenes almindelige arbejde. Der er tale om mægling, mentorforløb og kvindenetværk, terapeutiske gruppeforløb for kvinder og børn, rådgivning og oplysning til kvinder samt tilbud til voldsudøvere. Kapitlet diskuterer, hvem disse indsatser retter sig mod, hvornår indsatserne sættes ind samt behovet for forebyggende indsatser i etniske minoritetsmiljøer.

Kapitel 10: Institutioner og indsatser i udlandet redegør for erfaringer i udlandet med indsatser over for vold mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Kapitlet tager udgangspunkt i studieture til Berlin, Stockholm, London og Istanbul og beskriver særlige indsatser, der er udviklet i disse byer. Det drejer sig især om specialiserede organisationer og krisecentre for etniske minoritetskvinder, indsatser for at skabe solidaritet mellem kvinder, kamp for etniske minoritetskvinders rettigheder og stærke forskningsmiljøer inden for området vold mod kvinder. Kapitlet diskuterer disse indsatser i forhold til indsatser over for vold mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund i Danmark. Kapitlet afsluttes med en beskrivelse af den kvindepolitiske kamp i Tyrkiet og en diskussion af muligheder for at overføre erfaringer fra denne kamp til indsatser over for vold mod etniske minoritetskvinder i Danmark.

Kapitel 11: Konklusion med anbefalinger. Kapitlet rummer en konklusion, der munder ud i en separat del med anbefalinger.

"Vold er associeret med mænd og maskulinitet, og på globalt plan er det altforvigtigt mænd, der udfører volden, mens kvinder ofte lider af volden først og fremmest og som ofre for volden."

Side 30

Voldsforståelse

Vold mod kvinder er ikke noget nyt fænomen, men det er først i nyere tid, det er blevet anerkendt som et samfundsmæssigt og globalt problem. Tidligere var vold, der fandt sted i familien, omgærdet af forestillinger om familiens privat-sfære, og hvad der fandt sted dér unddrog sig i vid udstrækning samfundsmæssig indblanding. Volden var altså et privat problem, ikke en kriminel handling. Denne 'private vold' blev følgelig også taget langt mindre alvorligt end vold, der fandt sted i det offentlige rum.

Sociologen Linda McKie (2005) indleder sin bog om familier og vold med citatet: »At undgå at blive skadet handler for mange mennesker om at lukke døre og vinduer og holde sig væk fra farlige steder. For andre er det ikke muligt at undslippe. Truslen om vold befinder sig nemlig bag disse døre, godt skjult for offentligheden«. ⁸

For McKie og mange andre før hende handler det derfor om at sikre en bedre beskyttelse af de mange kvinder og børn, som ikke er tilstrækkelig beskyttet i familien eller det hushold, de indgår i. Der er derfor kommet øget fokus på samfundsmæssig intervention i familierne og på at sikre kvinders og børns retsvilkår.

Udviklingen er ikke sket af sig selv, men skyldes først og fremmest engagerede kvinder, der har presset på såvel lokalt som på den internationale scene. Det første krisecenter for voldsramte kvinder åbnede i England i 1971, og den første hotline for voldtægts ofre blev etableret i USA i 1972 (Kelly 1988:1). Siden er vold mod kvinder kommet på den internationale dagsorden. Fra sidst i 1980'erne arbejdede den globale feministiske bevægelse på at få vold mod kvinder anerkendt som en krænkelse af menneskerettighederne, og det er i vid udstrækning lykkedes at få denne særlige kønsbaserede vold indskrevet som en menneskerettighedsproblematik. ⁹

⁸ WHO 2002 i McKie 2005:1. Vores oversættelse fra engelsk.

⁹ Udviklingen i kampen for at indtænke vold mod kvinder i et menneskerettighedsperspektiv beskrives nærmere i Beasley & Thomas 1994; Marcus 1994; Schneider 1994; Meyersfeld 2003; Youngs 2003; Kelly 2005; Merry 2003, 2009. WHO anerkender ligeledes vold mod kvinder som en menneskerettighedsproblematik og et alvorligt problem. Se: <http://www.who.int/gender/violence/en/> (25.1.11).

FN definerer vold mod kvinder som enhver kønsbaseret voldshandling, der resulterer i eller kan antages at resultere i fysiske, seksuelle eller psykologiske skader eller lidelser for kvinder, herunder trusler om sådanne handlinger, tvang eller vilkårlig frihedsberøvelse, hvad enten det sker offentligt eller privat.¹⁰ Efterfølgende er økonomisk vold føjet til.¹¹ Denne brede definition er velegnet, idet den kan rumme voldens mange aspekter og dermed tage den voldsramte kvindes erfaringer alvorligt. Samtidig lægger den op til en strukturel forståelse af volden, idet den fokuserer på kønsbaseret vold. Det betyder dels, at den forudsætter en kønsulighed mellem kvinder og mænd, dels at kønsbaseret vold skal forstås som vold, hvis betydning afhænger af parternes kønnede identiteter og indbyrdes relationer.

Vi tilslutter os FN's brede voldsdefinition i forbindelse med vores projekt af alle de nævnte grunde. Dertil kommer betydningen af at tackle problemet vold mod kvinder på internationalt plan, idet vold mod kvinder lader til at forekomme i alle samfund verden over, samtidig med at volden kan tage forskellige former og være mere eller mindre udbredt i forskellige samfund eller sociale sammenhænge.

Vi gør endvidere overvejende brug af begrebet 'vold mod kvinder', idet det fungerer som samlebetegnelse og er veletableret i internationale organer og i den internationale forskningstradition.¹²

Kønsbaseret vold

Antropologen Sally Engle Merry (2009:3) definerer kønsbaseret vold som vold, hvis betydning afhænger af parternes kønnede identiteter. Der er med andre ord tale om en fortolkning af vold gennem køn, idet de involverede parter i deres forståelse af volden typisk trækker på kønsforestillinger, ansvar og rettigheder.¹³ Hvis dét, at en mand slår sin kone, f.eks. forstås som en mands ret til at afstraffe sin (ulydige) hustru, er der tale om kønsbaseret vold. Hvis en mand holder sin kone indespærret, fordi en kvinde/hustru ikke forventes at gå frit

¹⁰ Vores oversættelse fra engelsk. Se »UN Declaration on the Elimination of Violence against Women (DEVW)«, der blev tiltrådt af FN's generalforsamling i december 1993.

¹¹ Se: http://www.unifem.org/gender_issues/violence_against_women/ (25.1.11).

¹² De mange udtryk som f.eks. partnervold, hustruvold, kærestevold, kønsbaseret vold, seksualiseret vold, æresrelateret vold, vold i familien, privat vold, vold i nære relationer og husspektakler dækker alle over vold mod kvinder.

¹³ Merry taler om 'entitlements', dvs. de kulturelt anerkendte privilegier, der knytter sig til den sociale status 'ægtemand' eller 'hustru' i form af autoritet, respekt og rettigheder og forventninger om samme.

omkring, er der tale om kønsbaseret vold. Og det er der også, hvis en ung kvindes familie tvinger hende til ægteskab og truer hende på livet, hvis hun forsøger at undslippe. Kønsbaseret vold omfatter også den unge mand, der forfølges og udsættes for vold af sin familie, fordi han er (erklæret) homoseksuel og dermed repræsenterer en social anomali, der ikke lader sig passe ind i den sædvanlige køns- og familiestruktur og af samme grund forbindes med skam. Ifølge Merry bruges parternes indbyrdes sociale relationer til at forklare og sågar retfærdiggøre volden. Hun siger dog også, at langt fra alle, der udøver kønsbaseret vold, forsøger at retfærdiggøre det.

Vold er associeret med mænd og maskulinitet (Moore 1994), og på globalt plan er det altovervejende mænd, der udøver volden, mens kvinders erfaringer med vold først og fremmest er som ofre for volden (Lövkrona 2001b:9; Harne & Radford 2010:17).¹⁴ Globalt set har op mod seks ud af ti kvinder erfaring med fysisk og/eller seksuel vold i løbet af deres levetid, og volden er en udbredt årsag til handicap og dødsfald blandt kvinder.¹⁵ Vold mod kvinder er bekostelig, ikke bare for den enkelte kvinde og hendes børn, men for det globale samfund. I Danmark er de samfundsmæssige udgifter anslået til at være på 65.000 kroner årligt pr. voldsramt kvinde, svarende til en halv milliard kroner på årsbasis (Helweg-Larsen m.fl. 2010).

I 2008 indledte FN kampagnen »UNiTE to End Violence against Women« med det formål at forebygge og bekæmpe vold mod kvinder og piger overalt i verden.¹⁶ Kampagnen lægger op til en mangeårig, samlet indsats mod den kønsbaserede vold, idet det nævnes, at arbejdet ikke påhviler kvindeorganisationerne alene, men at også FN (og andre internationale organer), regeringer, individer, civilsamfund, den private sektor, medierne m.v. skal forene kræfterne i bekæmpelsen af volden. Ifølge FN's generalsekretær Ban Ki-moon gælder der én universel sandhed på tværs af alle kulturer og samfund, nemlig at vold mod kvinder aldrig er acceptabel, aldrig kan undskyldes og aldrig bør tolereres.

Der er således sket et meget stort skred i voldsforståelsen i løbet af de seneste 40 års tid, og alligevel er det en kendsgerning den dag i dag, at vold, der finder sted i familien, ikke tages helt alvorligt. Hvad der foregår i familien er stadig omgærdet af ideer om privatlivets fred.¹⁷ Politiet intervernerer i færre tilfælde

¹⁴ Mænd er dog også ofre for andre mænds vold i betragteligt omfang. Se *Den våldsomme manden* (Lövkrona 2001b).

¹⁵ Se: http://www.unifem.org/gender_issues/violence_against_women/ (25.1.11).

¹⁶ Volden mod kvinder og piger omtales som en 'global pandemic', dvs. en global epidemi. Kampagnen har opstillet fire mål for 2015. Se nærmere: <http://www.un.org/en/women/endviolence/> (25.1.11).

¹⁷ Se Marcus 1994; Schneider 1994; McKie 2005; Sørensen, Mørck & Danneskiold-Samsøe n.d.

af 'vold i hjemmet' end i andre tilfælde af voldelige personovergreb. Det er en kendsgerning, at kvinder er tilbøjelige til ikke at anmelde volden, når voldsudøveren er kvindens partner: Partnerovergrebene anses sjældnere for at være 'kriminelle' end andre former for overgreb (Balvig & Kyvsgaard 2006:4). Et fortsat samliv med manden opfattes almindeligvis som uforeneligt med at have meldt ham til politiet. Måske fordi volden derved får en karakter af offentlighed, alvor og illegitimitet, som gør det vanskeligt at tænke den væk.

I det følgende vil vi gå nærmere ind i en præsentation af voldsbegrebet, og i den forbindelse vil vi introducere voldens parter. Efterfølgende vil vi se nærmere på fænomenet vold mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund og herunder diskutere æresrelateret vold. Endelig vil vi præsentere to grundlæggende forskellige forståelser af vold og vise, hvordan voldsforståelse hænger sammen med voldsforebyggelse.

Voldens parter

Antropologen David Riches (1986) forsøger at forstå vold, herunder hvornår en handling omtales eller udlægges som vold.¹⁸ Det giver nemlig ikke sig selv, at f.eks. en 'handling, der resulterer i fysiske, seksuelle eller psykologiske skader for kvinder, herunder trusler om sådanne handlinger, tvang eller vilkårlig frihedsberøvelse' (dvs. FN's definition på vold mod kvinder i forkortet udgave) forstås og udlægges som vold af (alle) de implicerede parter. Ifølge Riches er vold ikke en neutral eller objektiv beskrivelse af en bestemt handling, idet handlinger, der omtales som vold(elige), allerede er indskrevet som illegitime eller uacceptable.¹⁹

Det fremgår af Riches, at vold typisk er et ord, som ofre for bestemte handlinger og vidner til disse handlinger gør brug af eller påkalder sig, mens udøverne af handlingerne undgår ordet vold, fordi de ikke opfatter handlingerne som illegitime. Der indgår således tre parter i enhver potentiel voldshandling: et offer, en udøver og vidner, som man også kan kalde publikum eller offentligheden; tredjepart i bredeste forstand. Riches (ibid.8) taler om en voldstrekant med indbygget spænding mellem parterne, som hver især har eller kan have interesse i at fremhæve deres perspektiv på handlingen og få det anerkendt. Udlægningen af handlingen indgår således i et magtspil. Hvad der forstås som vold er både omstridt og historisk foranderligt (Lövkrona 2001).

¹⁸ Se også Sørensen 1994:72ff.

¹⁹ Riches skriver, at hans betragtninger baserer sig på et vestligt, anglosaksisk perspektiv, idet han tager udgangspunkt i betydningen af det engelske ord og begreb 'violence'.

Ifølge Riches har udøveren typisk en idé med sin handling. Den tjener altså et formål og rummer samtidig et performativt aspekt, idet den er dramatisk og således kan kommunikere sociokulturelle nøgleværdier. Riches' behandling af voldsfænomenet inddrager ikke køn, men det er meget ligetil at sætte køn på. Hustruvold kan f.eks. ses som en strategisk handling, der disciplinerer udskøjende eller vildfarne kvinder inden for ægteskabet, samtidig med at handlingen understreger, hvad der er værd at kæmpe for i livet, nemlig et familieliv med manden som familiens overhoved. Set i det perspektiv kan hustruvold ligefrem ses som en både nødvendig og socialt konstruktiv handling, for hvis ikke manden havde taget ansvaret på sig og handlet i tide, ville det være gået helt skævt og måske være endt med skilsmisse og familiens opløsning. Situationen krævede ganske enkelt sit. Og i sidste ende er det til kvindens eget bedste. Tilmed har handlingen en generelt forebyggende effekt i form af en lydhor hustru.

Eksemplet viser, hvordan en mand kan have held til at legitimere sin voldsudøvelse som ikke-vold, og hvordan volden kommer til at fremstå som en nærmest uundgåelig følge af voldsofferets handling eller væremåde. Derfra er der ikke langt til 'victim blaming'.²⁰

Vi gør brug af Riches' tredeling af voldens parter, idet den fungerer som en brugbar måde at emneopdele kvindernes voldsfortællinger på. Anvendt på vores materiale giver tredelingen anledning til følgende kapitler: voldssofre, voldsudøver(e) og baglandet. Det skal understreges, at vores materiale består af de voldsramte kvinders, dvs. ofrenes fortællinger, og at vores adgang til voldsudøvernes og vidneres perspektiver går via kvinderne. Det skal samtidig nævnes, at vi i stedet for 'vidner', som er en bred betegnelse for tredje-part, benytter udtrykket 'baglandet', som omfatter kvindens familie i ind- og udland samt hendes nærmiljø, det etniske minoritetsmiljø. 'Baglandet' er således en mere snæver kategori end 'vidner', som f.eks. også omfatter offentligheden i bred forstand. Denne offentlighed optræder imidlertid i andre kapitler i form af krisecentermedarbejdere og institutions- og myndighedsrepræsentanter.

²⁰ 'Victim blaming' vil oversat til mundret dansk sige, at det er offerets egen skyld, at hun er blevet udsat for vold. Da der ikke findes nogen fiks dansk oversættelse, bibeholder vi det engelske udtryk. I en spørgeskemaundersøgelse foretaget i Nuuk, Grønland i 1989 svarede 88 % af kvinderne og 75 % af mændene, at voldsramte kvinder selv er ude om det *af og til*, mens 8 % af kvinderne og 12 % af mændene svarede *aldrig*, og resten undlod at svare (Sørensen 1994:80). Skemaet blev besvaret af 208 personer; 107 kvinder og 101 mænd. Ud over 'victim blaming' viser besvarelsen en tendens til at individualisere volden snarere end at lægge principiel afstand til voldsanvendelse.

Vold og intersektionalitet

Krisecentrenes efterhånden mangeårige overrepræsentation af kvinder med etnisk minoritetsbaggrund (Behrens & Raal 1999) taler for, at der er et problem, som er værd at udforske med henblik på at skaffe viden og indsigt, der i sidste ende kan komme kvinderne til gode.

Der er udbredt enighed blandt voldsforskere om, at mænds vold mod kvinder handler om det samme, uanset hvor i verden den finder sted, nemlig anvendelse af magt for at hindre og forebygge partnerens (uønskede) handlinger og opretholde dominans og kontrol (Yllö & Bograd 1990; Lundgren 1993; Aijmer & Abbink 2000; Harne & Radford 2010). Samtidig viser antropologiske studier, at omfanget og udøvelsen af volden kan variere, og at volden ofte forklares forskelligt i forskellige samfund eller etniske grupper (Riches 1986; Counts, Brown & Campbell 1999; Sørensen 1994, 1998, 2001). I 'samfund under stress', som er McWilliams' (1998) samlebetegnelse for blandt andet borgerkrigshærgede samfund og samfund, der undergår en hastig moderniseringsproces, er vold mod kvinder ofte særlig udbredt, idet mændene er underlagt mindre kontrol og derfor har bedre betingelser for at udøve vold.

Omfangsstudier foretaget i Danmark og andre nordiske lande viser, at der forekommer vold mod kvinder i alle sociale lag, at volden ikke er begrænset til de lavere sociale lag.²¹ Det er ellers en udbredt forestilling, at vold mod kvinder er begrænset til underklassen.²² Samtidig er det en kendsgerning, at kvinder med økonomisk og socialt overskud har nemmere ved at forlade en voldelig mand/partner, fordi de ganske enkelt har flere ressourcer at trække på. Så i den forstand ender volden alligevel med at have en social slagside (se Kyvsgaard & Snare 2007).

I Danmark og det øvrige Norden kan man i nogen grad sætte lighedstegn mellem etniske minoriteter og underklasse, fordi uddannelsesniveaet blandt de etniske minoriteter generelt er lavt, og de er marginalt placeret i forhold til arbejdsmarkedet (Dahl & Jakobsen 2005; Wikan 1995).²³ Det giver i udgangspunktet en forventning om, at volden sætter sig mere massivt igennem dér end blandt majoritetsbefolkningen. Den danske omfangsundersøgelse af vold mod

²¹ Helweg-Larsen & Kruse 2007; Heiskanen & Piispa 1998; Lundgren m.fl. 2001.

²² I den engelske sociologiske voldstradition omtales opfattelsen ofte som en af voldens 'myter' (Harne & Radford 2010). Se også sociologen Sylvia Walby (1991) for en kritik af klasseperspektivet og det subkulturelle perspektiv på vold mod kvinder.

²³ Billedet er dog ikke entydigt. Se nyere arbejder om etniske minoritetskvinder og uddannelse (Liversage m.fl. 2011) og indvandreres aktuelle situation på arbejdsmarkedet (Ejrnæs 2011).

kvinder fra 2007 bekræfter da også, at indvandrere er overrepræsenteret blandt både voldsofre og voldsudøvere.²⁴

Det er oplagt at anlægge et intersektionalitetsperspektiv på vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier, fordi køn spiller sammen med andre magt- og ulighedssystemer baseret på f.eks. alder/generation, slægtskab, etnicitet, statsborgerskab/opholdsgrundlag og klasse (Crenshaw 1994; Sokoloff & Dupont 2005; Mørck 2005). Voldsramte etniske minoritetskvinder i Danmark må forventes at være forskelligt placeret i et 'socialt sårbarhedshierarki', hvilket kan have betydning for deres mulighed for at gøre sig fri af volden.

I den ene ende af skalaen har vi en kvinde, som har dansk statsborgerskab, taler dansk, har god uddannelse, arbejde, venner og en herboende middelklassefamilie, som støtter hende i at forlade den voldelige mand. I den anden ende har vi en ung, uuddannet kvinde, der kommer til Danmark som ægteskabsmigrant og flytter ind hos svigerforældrene, hvor hun indtager en position som hentet svigerdatter. Hun fungerer som tjenestepige og holdes i total isolation. Protester over mandens vold og de vilkår, hun lever under, mødes med trusler om, at hun bliver udvist af Danmark. Og hun ved, at hendes fattige familie i hjemlandet under ingen omstændigheder kan acceptere, at hun vender hjem som fraskilt kvinde, så der er heller ingen hjælp at hente fra den side.

Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier

En stor del af de kvinder, der opsøger eller henvises til krisecentre, har rødder i mellemøstlige lande, hvor islam er den dominerende religion, og en stærk kønsadskillelse og arrangerede ægteskaber er almindelig praksis. I disse lande eksisterer der en udpræget kønsmæssig arbejdsdeling, hvor kvinden tager sig af hjemmet, og manden som familiens overhoved og forsørger tager sig af de mere udadvendte aktiviteter (Beck & Keddie 1978; Delaney 1991; Mørck 1998a; Ilkkaracan 2004; Prieur 2002a; Ghanim 2009).

Der er selvfølgelig store variationer i idealer og praksisformer i oprindelseslandene. Der er forskel på by- og landbefolkningen, og forskellene følger uddannelse, social klasse og generation. Det spiller typisk også en rolle, om kvinderne er født og opvokset i Danmark eller ej, dvs. om de er indvandrere eller efterkommere. Trods differentieringen kan kvinder og mænd med rødder i Mellemøsten generelt siges at være underlagt og præget af en patriarkalsk køns-

²⁴ Helweg-Larsen & Kruse 2007. Undersøgelsen benytter begrebet 'indvandrere', der typisk benyttes i statistikker. Se også Ejlersen m.fl. 2004; Helweg-Larsen m.fl. 2010.

ideologi i højere grad end etniske danskere, som overvejende er inspireret af den nordiske ligestillingsideologi, der er en integreret del af velfærdssamfundet. Der er altså tale om en generel forskel i kønskultur.

Den forskningsbaserede litteratur viser, at det typisk er den omtalte forskel i kønskultur, der giver anledning til de største uoverensstemmelser og konflikter i etniske minoritetsfamilier (Mørck 1994a, 1994b, 1998a; Prieur 2002a; Wikan 1995; Akpinar 2003; Liversage 2011). Mange af de unge, der er født her, er socialiseret ind i forældregenerationens familie- og kønskultur, men samtidig inspireret af nordiske ligestillingsidealer. Det er meget tænkeligt, at det er konflikter, der udspringer af denne 'kønskulturkamp', der ligger bag den kendsgerning, at så mange kvinder med etnisk minoritetsbaggrund kommer på krisecenter. Og voldsramte kvindelige ægteskabsmigranter øjner måske en mulighed for at forlade den voldelige mand og få sig et bedre liv i den udstrækning, det kan lade sig gøre.

Et aspekt af forskellen i kønskultur kommer til udtryk i æresrelateret vold og ultimativt æresdrab,²⁵ der typisk begås af et eller flere mandlige medlemmer af den nære eller udvidede familie for at imødegå de kvindelige familiemedlemmers skamfulde handlinger – dvs. handlinger, der antages at krænke familiens navn og ære – og genoprette æren (Sever & Yurdakul 2001; Pervizat 2002, 2003; Eldén 2003; Wikan 1996, 2003; Ilkcaracan 2004; Onal 2008).²⁶ Kvinder forventes at være ærbare, dvs. jomfruer, indtil de bliver gift, og acceptere at være underlagt en mands/mænds kontrol. Afvigelse fra idealet risikerer at blive straffet af familien eller slægten som sådan, ikke bare af den enkelte mand. Denne kollektive voldsudøvelse og afstraffelse af kvinder udgør en forskel i forhold til den vold, der typisk udøves af etnisk danske mænd, som sjældent har familiens opbakning.

Ifølge antropologen Unni Wikan (2003:11) rammer skammen ikke æren, før den bliver offentlig. Vanæren er med andre ord ikke et faktum, man bliver nødt til at forholde sig til, før alle ved det. Samtidig pointerer hun, at jalousidrab og æresdrab er kvalitativt forskellige, og væsentligst i den forbindelse er, at æresdrab forudsætter et (bifaldende) publikum, meningsfæller. Æresdrab begås med dette publikum for øje. Man kaster skammen af sig, og det gør man i forhold til et publikum (ibid. 21).

²⁵ Antropologen Unni Wikan (2003:20-21) kritiserer tendensen til at sige/skrive »såkaldte æresdrab«, idet de er virkelige, og flere kvinder i Norden er døde af det. Og hvis man gør det for at markere afstandtagen til handlingen, idet ære typisk er positivt associeret, så hjælper det ikke én til at forstå fænomenet og den underliggende kulturelle logik. Kritikere af termen æresdrab påpeger, at handlingen er alt andet end ærefuld (se f.eks. Siddiqui 2005).

²⁶ Se også den svenske dokumentar *Inte som min syster* af Leyla Assaf-Tengroth 2008.

Æresrelateret vold og æresdrab er fænomener, der skiller vandene, idet nogle forskere står meget fast på, at en opsplnitning af vold mod kvinder i forskellige kulturelle former er udtryk for en kulturel ændring, en slags voldens os og dem.²⁷ Samfund og etniske grupper, hvor æresrelateret vold og drab forekommer, fremstilles som traditionelle og primitive og modstilles vestlige samfund, lyder kritikken (se f.eks. Welchmann & Hossain 2005). For os er det indlysende, at man må tage kultur og dermed kulturelle forskelle alvorligt, og det overrasker ikke, at kultur spiller sammen med voldsudøvelse og voldsforståelse (se også Necedo 2008). Samtidig er vi heller ikke i tvivl om, at æresrelateret vold og æresdrab falder ind under den overordnede betegnelse vold mod kvinder.

Set i lyset af Riches' voldstrekant, tegner der sig en tendens til, at voldsramte kvinder fra Mellemøsten ofte står alene med deres perspektiv på, hvad de har været udsat for, mens voldsudøvere og baglandet udgør en fælles front mod den kvinde, der ønsker at undslippe volden. Den helt store barriere for kvinderne synes således umiddelbart at være voldsudøveren eller voldsudøverne, der ikke vil slippe taget, samt baglandet, der i mange tilfælde bakker op om voldsudøveren snarere end voldsofferet. Barrieren ligger ikke primært hos kvinderne selv, idet de muligvis generelt set er mindre psykologisk afhængige og følelsesmæssigt involveret i manden, den voldelige ægtemand, end etnisk danske eller nordiske kvinder typisk er.²⁸ Antropologen Britta Mogensen peger således på, at voldsramte kvinder med mellemøstlig baggrund i arrangerede ægteskaber er langt mindre tilbøjelige til at påtage sig en medskyld for volden end etnisk danske kvinder, og hun finder det paradoksalt i betragtning af, at etnisk danske kvinder er opvokset inden for en ligestillingsideologi (Mogensen 1998, 2007). Men at tage medansvar for den vold, man udsættes for, kan muligvis netop ses som et udslag af ligestillingstankegangen.

Selv om kvinder med mellemøstlig baggrund ikke nødvendigvis er psykologisk og følelsesmæssigt afhængige af manden i samme grad som etnisk danske kvinder, kan det alligevel være vanskeligt for dem at forlade en voldelig ægtemand. Men det er muligvis ægteskabet som institution og den tilhørende status snarere end den specifikke mand, de har svært ved at forlade.

²⁷ Det gælder alle sociale identiteter, at de kun kan forstås eller giver mening i forhold til andre slags. Der er altså et os, der fremstår på baggrund af et dem – et ikke-os – og det er et grundvilkår og som sådan hverken godt eller skidt. Se Jenkins 2002.

²⁸ Jensen & Nielsen (2005) diskuterer mulige forskelle mellem voldsramte etnisk danske kvinder og kvinder med etnisk minoritetsbaggrund på baggrund af religionssociologen Eva Lundgrens (1993, 2004) begreb om 'voldens normalisering'.

To overordnede voldsforståelser

Overordnet findes der to teoretiske perspektiver på mænds vold mod kvinder.²⁹ Ifølge det ene udøver (nogle) mænd vold, fordi de kan.³⁰ Ifølge det andet, fordi de ikke kan lade være. Det første perspektiv kan siges at være af sociologisk og antropologisk karakter, mens det andet er mere medicinsk og individpsykologisk orienteret.

‘Fordi de kan’ har fokus på magt og mulighed og er derfor umiddelbart foreneligt med et feministisk perspektiv: Mænds vold mod kvinder er udtryk for en samfundsmæssig kønsulighed. Volden udøves først og fremmest af de mere magtfulde, og den bruges til at kontrollere og disciplinere de mindre magtfulde.³¹ Vold er den ultimative form for kategorisering,³² idet den bruges til at sætte/banke den anden part på (rette) plads i tilfælde af, at hun ikke selv kender grænserne eller ligefrem udfordrer dem. Mænds vold mod kvinder indgår således også i den løbende skabelse og afgrænsning af køn, mandlighed og kvindelighed. Det er kendetegnende, at volden bruges til noget i dette perspektiv. Det er en motiveret handling, selv om motivet ikke nødvendigvis står klart for voldsudøveren selv. Volden har en retning, den har et formål og indgår typisk i en kønskulturel logik: Hvad forventes af en mand, hvad kan og bør en mand stå model til, hvornår er hans interesser truet, og hvornår må han skride til handling? At vold ofte har et følelsesmæssigt udtryk betyder ikke, at den unddrager sig rationalitet, idet følelser og tænkning er tæt forbundet i praksis.

Et andet vigtigt aspekt af volden er, at den virker (Riches 1986; Ptacek 1990; Bancroft 2002). Volden har en terroreffekt,³³ der ofte får kvinden til at makke ret og indordne sig og ligefrem tage voldsudøverens perspektiv til sig over tid. Denne voldens normaliseringsproces understøttes af, at voldsudøveren på én og samme tid er hånden, som slår og trøster (Lundgren 1993, 2004).³⁴ Vold mod

²⁹ Se Sørensen 2005, 2008. Man kan selvfølgelig operere med flere perspektiver og underinddelinger.

³⁰ Ifølge den amerikanske sociolog og voldsforsker Richard Gelles (1997:133) gælder det generelt for voldsudøvelse inden for familien, at udøverne er voldelige, *fordi de kan*. Denne forståelse er den fremherskende blandt sociologer og antropologer. Den er imidlertid ikke tilsvarende fremtrædende i offentligheden. Mange bliver stødt af den kynisme, der antages at ligge i udsagnet: *fordi de kan*.

³¹ For en kritik af myten om, at kvinder er lige så voldelige som mænd, se Dobash m.fl. 2011.

³² Dette fokus på kategorisering optræder både hos religionssociologen Eva Lundgren (1990, 1993) og sociologen/antropologen Richard Jenkins (1997:106).

³³ Mange forskere har beskrevet vold mod kvinder som privat tortur eller terror i hjemmet. Se f.eks. Lundgren 1993; Marcus 1994; Card 2002.

³⁴ Se især Lundgren 2004 for en nærmere udfoldelse af ‘voldens normalisering’.

kvinder giver bedst mening som et kontinuum,³⁵ der rummer omfanget af og skalaen for kvinders voldserfaringer.

Og hvorfor *kan* mænd? Det kan de ifølge sociologen Jeff Hearn grundlæggende, *fordi* de er mænd (Hearn 1998:viii). Dét at have 'magt over' nogen rummer imidlertid blot en *mulighed* for misbrug, men denne mulighed benyttes ikke nødvendigvis. Særlige sociale omstændigheder kan dog virke befordrende for muligheden. Kvindelige immigranter, der typisk står i en særlig sårbar situation med høj grad af social isolation, er som kategori særlig udsat for vold (Raj & Silverman 2002), hvilket tyder på, at kvinders sårbarhed ikke bare appellerer til mænds beskyttertrang, men også til deres mulighed for misbrug. Kønsforestillinger har også betydning for, om muligheden aktualiseres. En dikotomisk kønsopfattelse, der baserer sig på ideer om, at kvinden er hierarkisk underordnet manden, og at manden har visse naturlige privilegier, lægger op til voldsanvendelse i langt højere grad end en forestilling baseret på ligestilling.

'Fordi de ikke kan lade være' dækker over et perspektiv, der er inspireret af udviklingspsykologi, psykiatri og socialiseringsteori i varierende blanding. Perspektivet kan sammenfattes på følgende vis: Den voldelige mand har en særlig psykologisk profil og adfærd, der er indlært i de tidlige år, og som betyder, at han typisk vil reagere voldeligt mod sin kone/partner i såkaldte konfliktsituationer, fordi han ikke kan andet. Han har angiveligt ikke andre handlemuligheder, ikke andet 'sprog' på repertoiret. Det var sådan, hans egne forældre gjorde, og han har typisk selv været udsat for vold i barndomshjemmet (Hensen & Øbo 2004) eller haft andre tidlige traumatiske oplevelser, hvor han følte sig handlingslammet og afmægtig (Isdal 2000:109ff).³⁶ Afmagt, ikke magt, giver anledning til volden, som forstås som et forsøg på at håndtere eller mestre følelsen af afmagt (ibid. 209).³⁷ I dette perspektiv tales der gerne om 'den onde cirkel' og 'den sociale arv'. Til gengæld er det forskelligt, i hvilken grad samfundsmæssige forhold som f.eks. kønskultur inddrages og tillægges en betydning for volden.

³⁵ Se sociologen Liz Kelly for begrebet kontinuum (Kelly 1987) og Kelly & Radford (1998) om problemet med at opsplitte såvel sammenhænge mellem voldsformer som kvinders voldserfaringer, såfremt man opererer med flere forskellige rigide definitioner.

³⁶ Ideen om, at voldelige personer kommer fra en voldelig baggrund, omtales som en af voldens 'myter' i den engelske sociologiske voldstradition (Harne & Radford 2010). Der er ikke nogen entydig konsekvens af at have været udsat for vold som barn i forhold til selv at udøve vold som voksen. Familien er ikke det eneste 'sted', der har en formativ indflydelse på personlighed og adfærd.

³⁷ Hvordan forholder et afmagtsperspektiv sig til lovgivning og historisk forandring? Er hustruvold forstået som forsøg på mestring af afmagt først blevet aktuelt i nyere tid? I Danmark blev en ægtemands revselsesret over sin hustru ophævet med Danske Lov i 1683, mens voldtægt i ægteskabet først blev kriminaliseret i 1930.

De to skitserede perspektiver adskiller sig, når det kommer til antagelser om og forslag til, hvordan man bedst bekæmper og forebygger vold mod kvinder.

Forebyggelse

Hvis vi antager, at mænd udøver vold, fordi de kan, ligger det lige for, at vejen til forebyggelse af volden handler om at gøre det sværere og mindre attraktivt at kunne. Og det kan man gøre på mange specifikke områder, men det væsentligste er at få skabt et samfundsmæssigt klima, der ikke er gunstigt for vold mod kvinder. Ligestillingsminister Lykke Friis er i en artikel i *Sønderborg Ugeavis* citeret for følgende udtalelse i forbindelse med sit besøg på Sønderborg Krisecenter: »Vi er først ved at have succes, når der opstår en folkelig bevægelse imod vold i hjemmene, og der er vi endnu ikke nået til«. ³⁸

En konsekvent begrebsanvendelse vil virke forebyggende. Hvis vi mener det alvorligt, at voldsudøvere er ansvarlige for volden, er det et problem med kønsneutrale udtryk som 'vold i familien', 'partnervold', 'kærestevold' og 'huspektakler', der dels ikke angiver, hvem der gør hvad mod hvem, dels bidrager til at opsplitte voldsformer og erfaringer, der hører sammen. En konsekvent voldsforståelse som den, der er etableret i FN, vil virke forebyggende, idet alle involverede parter vil tale samme sprog, hvilket vil virke befordrende for samarbejde. En bred offentlig modstand mod volden vil virke forebyggende, idet volden ikke længere kan trives i det skjulte. En bevidst og konsekvent modstand mod at pålægge voldsofferet et medansvar for volden vil virke forebyggende, idet voldsudøveren ikke længere kan få anerkendt sit forøg på at legitimere sin handling som ikke-vold. En konsekvent anerkendelse af voldsofferet som krænket retssubjekt vil virke forebyggende, idet denne anerkendelse og støtte vil bidrage til, at hun vokser og styrkes ikke bare som retssubjekt, men som subjekt i det hele taget.

Der kunne nævnes mange flere områder for voldsforebyggende indsats under initiativet 'at gøre det sværere at kunne', men det er ikke hensigten her at komme med en fyldestgørende liste. Vi ønsker blot at give en idé om de mange mulige brede samfundsmæssige tiltag.

Hvis mænd udøver vold, fordi de ikke kan lade være, er det typiske løsningsforslag at behandle dem med det ultimative mål at gøre dem 'voldsfri', når behandlingsforløbet er slut. Der findes mange forskellige bud på, hvordan det mest effektive terapeutiske forløb ser ud: Hvilket teoretisk grundlag det skal

³⁸ Ole Kæhler: *Det er et meget hjemligt sted*. Krisecenter. Rosende ord fra ligestillingsministeren. *Sønderborg Ugeavis* 31. januar 2011. Se: <http://www.dinby.dk/sonderborg/det-er-et-meget-hjemligt-sted> (1.2.11).

hvile på, hvilke elementer det skal indeholde og over hvor lang tid.³⁹ Perspektivet lægger op til, at behandling er den selvfølgelig og radikale løsning på problemet mænds vold mod kvinder, fordi man går til ondets rod så at sige.⁴⁰ De voldelige mænd bliver ideelt set 'raske', dvs. ikke-voldelige, og voldens sociale arv bliver brudt.⁴¹

Tilbud til mænd kan udmærket forenes med en bred forebyggende indsats, der gør det sværere at kunne. I dette perspektiv på volden er der imidlertid en skepsis over for voldsforståelser, der individualiserer voldsproblemet ved at lokalisere årsagen til problemet i den enkelte mand i stedet for at se det som et strukturelt problem. Af samme grund vil man i dette perspektiv tale om programmer for mænd snarere end behandling, idet behandling forbindes med sygdom. De eksisterende behandlingstilbud for voldelige mænd i Danmark tager udgangspunkt i, at den voldsudøvende mand er personligt ansvarlig for sin vold,⁴² men hvis det er korrekt, at manden har brug for professionel hjælp til at lære ikke at være voldelig, kan han i lighed med andre syge mennesker muligvis ikke holdes fuldt ansvarlig for sine handlinger.

Den feministiske voldsforskning er skeptisk over for fremstillinger af vold mod kvinder som både en snæver problematik og en afvigerproblematik. I be-

³⁹ Behandlingstilbud til voldelige mænd er meget omdiskuteret i faglitteraturen, og der er stor skepsis, medmindre programmet er klart profeministisk. Profeministisk vil sige, at den voldsramte kvinde under ingen omstændigheder inddrages som meddelagtig i volden. Se f.eks. Bancroft 2002; Eriksson m.fl. 2006; Hearn 1998; Hester, Pearson & Harwin 2007: 219-236.

⁴⁰ Behandling er blevet det selvfølgelig svar på en lang række identificerede samfundsmæssige problemer, og der 'behandles' for alkohol- og stofmisbrug, ludomani og sexafhængighed. Antropologen Steffen Jöhncke (2008) argumenterer for, at 'behandlingen' af narkomaner består af, at de følger det opstillede regelsæt. Under feltarbejdet ledte han forgæves efter en kerne i den kommunale metadonbehandling, men endte med at sande, at den ikke fandtes. En egentlig behandling, der fører til stoffrihed, er der ikke tale om, men derfor kan tilbuddet alligevel være meget bedre end ingenting.

⁴¹ Der findes en omfattende litteratur om evaluering af behandlingsprogrammer, hvoraf det fremgår, at det er vanskeligt at sige noget endegyldigt om effekten. Programmerne er baseret på vidt forskelligt ideologisk og pædagogisk grundlag, som gør dem vanskelige at sammenholde. I mange tilfælde er det uklart, hvad effekten måles på, fordi der ikke er noget klart formuleret mål for behandlingen ud over at fuldføre programmet, dvs. ikke hoppe fra i utide. Se f.eks. Tift 1993; Gelles 1997; Hearn 1998; Bennett & Williams 2001; Gondolf 2002. Litteraturen på dette felt er omfattende, og vi kan ikke her gå nærmere ind i debatten og dens mange argumenter, men blot nævne, at målet for behandlingen typisk er uklart, og at det undertiden begrænser sig til selve det at have gennemført behandlingsforløbet. Susanne Clausen (2007:8) fra Justitsministeriets Forskningsenhed konkluderer, at »metaanalyserne [tyder] på, at der er en rimelig sandsynlighed for, at behandlingsprogrammerne kan have i hvert fald en lille, positiv effekt«. Se også Reinicke 2005 for en oversigt.

⁴² Om dette eksplicitte værdigrundlag også praktiseres er et åbent spørgsmål.

tragtning af hvor udbredt mænds vold mod kvinder er ikke bare i Danmark, men globalt set, kan det være svært at finde belæg for ideen om mænds vold mod kvinder som afvigelse. I så fald kan en stor del af verdens mænd karakteriseres som afvigere. I moralsk forstand er det fristende at tænke vold som afvigelse, men i virkelighedens verden er det nok mere realistisk at se vold som et aspekt af livet.⁴³

Ifølge Merry (2001) kan samfundet forsøge at kontrollere kønsbaseret vold på tre måder, nemlig ved hjælp af straf, disciplin og sikkerhed. Straf henviser til, at voldsudøveren idømmes fængselsstraf, hvilket kun sker i de mest alvorlige tilfælde af politianmeldt hustruvold samt tilsvarende sager, der fører til drab. Ved at straffe gerningsmanden sender samfundet et signal. Disciplin henviser til tilbud i form af behandlingsprogrammer for voldelige mænd med det formål at ændre dem til det bedre. Sikkerhed henviser til det at holde voldsudøvere væk fra (potentielle) ofre ved hjælp af rumlig adskillelse. De typiske eksempler er krisecentre og tilhold, dvs. en skriftlig advarsel fra politiet, som gives til mænd, der forfølger deres tidligere ægtefælle eller samlever.⁴⁴

Voldsramte kvinder som krænkede retssubjekter

Merry (2005) diskuterer også spørgsmålet, hvordan kvinders menneskerettigheder med held kan implementeres i forebyggelsen af vold mod kvinder. Typisk er det vanskeligt at forankre en abstrakt rettighedstænkning i en konkret hverdagsproblematik, men den enkelte voldsramte kvinde kan have held med at forstå sin situation eller sit problem i et rettighedsperspektiv, ifald hun bekræftes som krænket retssubjekt af betydningsfulde andre. Sagt med andre ord er det væsentligt, hvilke erfaringer hun har med f.eks. politi og retsvæsen. Hvis hun bliver anerkendt som krænket retssubjekt, møder forståelse og solidaritet, vil hun i mange tilfælde vokse som retssubjekt og efterhånden kropsliggøre den underliggende rettighedstænkning. Ideen er værd at gå videre med, og i den forbindelse forekommer det oplagt at tænke mødet mellem kvinden og krisecentret ind. Den bedste støtte kommer fra krisecentre, der er baseret på kvindesolidaritet.

⁴³ Antropologen Henrietta Moore (1994) afviser ideen om vold som udtryk for et sammenbrud i den sociale orden og argumenterer i stedet for, at mænds vold er udtryk for fantasier om identitet og magt.

⁴⁴ Overtrædelse af tilholdet giver bødestraf og ultimativt (betinget) fængselsstraf, men praksis er ofte mere lemfældig.

Det er den form for støtte, kvinder vokser af.⁴⁵ Modpolen er klientgørelsen, der virker desillusionerende.

Begrebet voldsoffer, herunder også begrebet voldsramt kvinde, er omdiskuteret. Problemet med disse begreber er ifølge mange, at de fastholder kvinden, der er blevet udsat for vold, i en identitetsbetegnelse, der signalerer passivitet og magtesløshed. Nogle foretrækker derfor begrebet overlever eller voldsudsat. Især begrebet voldsudsat er blevet udbredt i Danmark i de senere år inden for det offentlige. Vi foretrækker at fastholde begreberne voldsoffer og voldsramt af to grunde. For det første signalerer disse begreber 'kriminell handling', mens voldsudsat i højere grad signalerer en tilstand af social sårbarhed. For det andet er offerrollen én, den voldsramte kvinde kan tage på sig, idet hun i Merrys perspektiv kan indtage en position som krænkede retssubjekt. Der er således ikke nogen modsætning mellem offerbegrebet og dét at være handlende subjekt.

Ophævelsen af offer og overlever som hinandens modsætninger fremgår også af et andet arbejde (Kelly et al. 1996), som pointerer, at betegnelserne forudsætter hinanden. En kvinde ville ikke identificere sig eller blive identificeret som overlever, hvis hun ikke havde haft erfaring som voldsoffer. Det pointeres også, at det er individuelt, hvad de voldsramte kvinder oplever som frigørende og støttende på forskellige tidspunkter i deres proces med at lægge volden bag sig. For nogle vil det at kunne påberåbe sig en status som offer være brugbart, for andre vil identiteten som overlever være en drivkraft.

⁴⁵ Her kunne vi indflette begrebet empowerment, men vi mener, det kan erstattes af gængse danske og mere mundrette vendinger.

"... da de kigger frem, ser de mænd
ligge gennemlåret i en stolpe på
gulvet, og de fornemmer en underlig
lyd. Det går op for dem, at det
es benzina, de kan høre..."

Side 63

Voldsofre

Volden har ofre, og som sådan beskriver kvinderne sig. De har været udsat for uretfærdigheder, der har skadet dem og måske også deres børn i en sådan grad, at de har følt sig nødsaget til at forlade det kendte og det, der forventes af dem, i håb om at undgå yderligere vold. Ud over, at kvinderne selv beskriver sig som ofre, er der en pointe i at fastholde, at vold er en kriminel og krænkende handling (Merry 2001, 2003). Det er derfor væsentligt, at offeret har været udsat for noget, der er uacceptabelt, og at offeret meget vel kan have følgevirkninger af samme. Nogle kvinder giver udtryk for, at de ikke ved, hvad der sker og er sket med dem. Nogle få giver også udtryk for, at de er i tvivl om deres medansvar for volden. Netop af den grund er en anerkendelse af dem som voldsofre vigtig. I modsat fald bliver de udsat for dobbelt overgreb.

I dette kapitel beskriver vi, hvem ofrene for volden er. Det er i første omgang kvinder, der fortæller om volden, men det udelukker selvfølgelig ikke, at der også er andre ofre, der ikke får stemme, f.eks. kvindernes børn. I dette forskningsprojekt tager vi udgangspunkt i kvinders beretninger om vold, og det er derfor deres perspektiv på og deres oplevelser med vold, som vi beskriver. Når vi skriver om voldsofre, er dette altså kvinder udsat for vold. En del af kvinderne fortæller om, hvordan de var udsat for vold som børn, og hvordan også deres egne børn, mor, søskende og eventuelt andre familiemedlemmer bliver eller blev udsat for vold. Implicit i interviewmaterialet er derfor også barnets, morens og søsterens perspektiver.

Vi beskriver, hvem kvinderne er, hvilken vold de udsættes for, og hvordan de reagerer på volden. Under »Voldsofre er mange slags« beskriver vi de kvinder, vi har interviewet, og deres baggrund. I afsnittet »Voldsformer« redegør vi for en række voldsformer, som optræder i kvindernes beretninger. »Kvindernes udveje« handler om, hvilke veje ud af volden kvinderne har forsøgt sig med, før de kommer på krisecenter. At søge hjælp og beskyttelse på krisecenter er generelt ikke en kulturelt acceptabel udvej for kvinderne, og de forsøger sig ofte med mere kulturelt acceptable – eller hvad de blot ser som mulige – udveje, før de opdager eller accepterer ophold på krisecenter som udvej.

Voldsofre er mange slags

Vi har interviewet 42 kvinder, som har været udsat for vold fra mand eller familie med etnisk minoritetsbaggrund. Interviewene er foretaget fra maj 2009 til april 2010 og er altså foretaget gennem et helt år. Det har været svært at få kontakt til kvinder, så det opsøgende arbejde har været omfattende og har taget lang tid. Hovedparten af kvinderne fik vi kontakt til gennem krisecentre, men vi har også fået forbindelse til kvinder gennem personlige kontakter eller gennem andre forskningsprojekter, og en enkelt henvendte sig selv, efter at hun havde hørt om projektet. 40 af kvinderne er eller har været på krisecenter, og 40 af kvinderne har forladt deres mand eller familie for at undgå vold. Én kvinde har forladt sin mand uden at have kontakt til krisecenter, én kvinde bor stadig sammen med sin mand og har ikke haft kontakt til krisecenter, og én kvinde har været kortvarigt på krisecenter, men bor fortsat sammen med sin mand. Langt hovedparten af kvinderne har altså brudt med volden og har fået støtte til det fra et krisecenter.

20 af interviewene er foregået på krisecenter, 17 af interviewene i eget hjem, 4 andre steder, og ét er foretaget telefonisk. Dette afspejler, at omkring halvdelen stadig bor på krisecenter på tidspunktet for interviewet, og den anden halvdel er flyttet i egen eller anden bolig⁴⁶ efter krisecenterophold. Af dem, der bor i egen bolig, er de fleste flyttet fra krisecenter inden for det seneste år. Til trods for at volden altså er tæt på – så tæt, at mange stadig trues af ægtemænd eller andre familiemedlemmer – fortæller kvinderne som regel nøgternt og sammenhængende om, hvad der bragte dem på krisecenter.

I udgangspunktet ønskede vi kun at interviewe kvinder med tyrkisk, irakisk og tamilsk baggrund⁴⁷, men da det gik op for os, at det er svært at få kontakt til kvinder, der gerne vil fortælle om den vold, de har været udsat for, besluttede vi at interviewe alle, vi kunne få kontakt til, og som var inden for målgruppen. Derudover har vi interviewet enkelte, der lå på grænsen af målgruppen. Det drejer sig om 2 etnisk danske kvinder, som begge har været gift med mænd af mellemøstlig oprindelse. Vi har valgt at inddrage disse kvinder, fordi de har et særligt perspektiv på den vold, de udsættes for, og den sociale sammenhæng den

⁴⁶ I enkelte tilfælde er der tale om at bo midlertidigt hos forældre eller hos en veninde.

⁴⁷ I projektbeskrivelsen begrundede vi udvælgelse af kvinder fra disse tre lande med, at kvinder fra Irak og Tyrkiet udgør de to største grupper af kvinder med etnisk minoritetsbaggrund på danske kvindekrisecentre. Tamilske kvinder ville være interessante at inddrage som en ikke-muslimsk gruppe. Vi fravalgte grønlandske kvinder, som ellers indtager en tredjeplads i statistikken, da de ofte har en etnisk dansk partner og dermed falder uden for målgruppen.

foregår i. De sætter fokus på nogle af de samme problemstillinger, som de øvrige kvinder beskriver, men de ser dem i et andet lys.

Geografisk og etnisk spredning afspejler spredningen generelt på krisecentrene⁴⁸. 30 kvinder har rødder i Mellemøsten (10 fra Irak, 8 fra Tyrkiet, 6 fra Pakistan, 3 fra Iran, 2 fra Libanon/Palæstina og 1 fra Marokko), 5 kvinder er fra Østeuropa (Rusland, Ukraine, Rumænien, Bosnien og Litauen), 3 kvinder er fra Vestafrika (Ghana, Elfenbenskysten og Senegal), 2 kvinder har rødder i Sri Lanka, og 2 kvinder er etnisk danske. Af 21 kvinder fra Tyrkiet, Irak og Iran har 7 kvinder kurdisk oprindelse. Kvindernes alder er fra 19 til 54 år med en vægt på kvinder mellem 20 og 35 år. Det svarer til aldersfordelingen for alle kvinder på danske kvindekrisecentre⁴⁹.

Kvinderne er kommet til Danmark på følgende måde: 8 er født i Danmark, 10 er kommet til Danmark som børn eller unge sammen med forældre, 15 er kommet til Danmark som ægteskabsmigranter, 6 er kommet til Danmark sammen med en mand, der har opnået flygtningestatus, og 3 er kommet til Danmark for at arbejde (de er alle fra lande i Østeuropa). 24 af kvinderne er altså kommet til Danmark som voksne, mens 18 er født og/eller opvokset i Danmark. Af de kvinder, der er kommet til Danmark som ægteskabsmigranter, har 6 været eller er stadig usikre på, om de kan få permanent opholdstilladelse. Mindst én af dem er efterfølgende sendt tilbage til sit oprindelsesland efter at have fået inddraget sin opholdstilladelse.

25 af kvinderne har børn, heraf har 16 et eller to børn. Kun ganske få har fire eller flere børn. Det drejer sig om de 2 kvinder, der stadig bor hos deres voldelige mand og om de 2 kvinder, der har etnisk dansk baggrund, men har været gift med mænd fra Mellemøsten. Det kan tyde på, at det er etniske minoritetskvinder med relativt få børn, der forlader deres mænd, da det kan virke uoverskueligt at skulle etablere en tilværelse som enlig mor med mange børn.⁵⁰ Kvinderne med børn udtrykker, at det er svært at få en hverdag til at fungere, når de står med eneansvaret for hjem og børn, især hvis de ikke får noget praktisk hjælp fra familien. Meget få kvinder får hjælp fra familien; enten fordi den blodsbeslægtede familie

⁴⁸ Ifølge LOKK's årsstatistik 2007 kommer 47,1 % af de kvinder, der er født uden for Danmark, fra Tyrkiet og lande i Nordafrika, Mellemøsten og Sydasien. Heraf udgør kvinder født i Tyrkiet og Irak de største grupper med henholdsvis 9,7 % og 8,1 % (LOKK's Årsstatistik 2007: 89). Det afspejler måske, at de største indvandrergrupper i Danmark fra lande uden for Europa kommer fra disse lande.

⁴⁹ 73 % af kvinder på danske kvindekrisecentre er mellem 20 og 40 år (LOKK's Årsstatistik 2007: 52).

⁵⁰ Alt andet lige vil det være sværere at skaffe plads på et krisecenter til en kvinde med mange børn end en kvinde med få eller ingen børn. Krisecentrenes kapacitet kan derfor også tænkes at begrænse mulighederne for kvinder med mange børn.

befinder sig i hjemlandet, eller fordi familien har slået hånden af kvinden og ikke ønsker at have noget med hende at gøre. I materialet er det blot en enkelt kvinde med børn, der fortæller, at hendes familie hjælper med at tage sig af børnene efter en skilsmisse. De to etnisk danske kvinder har flere børn hver, men fortæller ikke om vanskeligheder ved at få en hverdag til at fungere med børn. Begge har måttet afgive nogle af børnene til deres eksmænd, og det er savnet af og bekymringer for disse børn, der optager dem, og som gør det svært at være mor.

De fleste af kvinderne har ellers forældremyndighed over børnene eller deler den med børnenes far. Fem af kvinderne har dog måttet afgive forældremyndigheden til et eller flere af deres børn til børnenes far, hvilket i praksis betyder, at det primært er kvinder i farens familie, der tager sig af børnene.

Twister om forældremyndighed fylder meget i mødrenes fortællinger. Rets-sager omhandlende den vold, kvinder (og deres børn) har været udsat for, fylder mindre. 16 af kvinderne fortæller, at de har anmeldt deres mand, bror, onkel, søn eller svoger for vold, og en enkelt kvinde fortæller, at hendes mand er anmeldt for vold af politiet. Kun 5 af disse kvinder fortæller, at der er faldet dom i sagen. Der er i alle tilfælde tale om ubetingede fængselsdomme af forskellig varighed; den længste dom er på fire års fængsel. Der er flere årsager til, at der kun er faldet dom i få af sagerne. Enkelte af sagerne er uafsluttede på interview-tidspunktet, men de fleste sager falder, fordi kvinden frafalder anmeldelsen, eller fordi politiet vurderer, at der ikke er tilstrækkelige beviser.⁵¹ Kvinderne frafalder typisk anmeldelsen, fordi de oplever et stort pres fra familien om at frafalde, og/eller fordi de ikke magter at gennemføre sagen i den i forvejen svære situation, de står i. Ofte er der ikke tilstrækkelige beviser, fordi volden har været skjult og hemmeligholdt, og fordi mulige vidner ikke ønsker at stå frem og vidne mod voldsudøveren, som ofte er et familiemedlem.

Det er karakteristisk, at kun enkelte voldsudøvere anmeldes af kvinderne, selv om der ofte er flere voldsudøvere i kvindernes fortællinger. Kun 3 af kvinderne anmelder flere voldsudøvere. Det drejer sig om en kvinde med mellemøstlig baggrund, der anmelder sine to onkler; en etnisk dansk kvinde, der anmelder sin mellemøstlige eksmand og flere af eksmandens familiemedlemmer, og endelig en kvinde fra Mellemøsten, der har anmeldt både sin mor og sin eksmand. Den sidste kvinde frafaldt anmeldelsen, da hun ikke ønskede sin mor fængslet. Det er også karakteristisk, at ingen fædre anmeldes for vold til trods for, at flere af kvinderne fortæller om grov vold fra netop deres far.

⁵¹ Cirkulæreskrivelse 5/2000 præciserer, at politiet ikke må opfordre en voldsramt kvinde til at trække sin anmeldelse tilbage, ligesom kvinden ikke, når hun har anmeldt, kan trække den tilbage.

I alt har 18 af kvinderne afsluttet en erhvervsuddannelse eller videregående uddannelse i hjemlandet eller Danmark. Kvinder med uddannelse fra hjemlandet er ofte uddannet fra et universitet inden for områderne handel, økonomi og teknik. Generelt har kvinderne med uddannelse fra hjemlandet ikke arbejdet inden for deres fag i Danmark. Kun en enkelt kvinde, der er uddannet til frisør i hjemlandet, har arbejdet med sit fag i Danmark. Enkelte kvinder har taget uddannelse inden for deres fag i Danmark og har efterfølgende fundet arbejde inden for fagene. Kvinder med uddannelse fra Danmark er især uddannet inden for pleje- og omsorgsområdet, og heraf har en del uddannelse som social- og sundhedsassistent, sygeplejerske, pædagog eller pædagogmedhjælper. Desuden læser flere på en handelshøjskole. Typiske erhverv er således inden for pleje- og omsorgssektoren. Derudover har mange arbejdet eller arbejder som butiksassistent. De færreste var dog i arbejde på interviewtidspunktet, og 29 af kvinderne var på en form for offentlig forsørgelse. De fleste heraf var på kontanthjælp, mens andre modtog ydelser som sygedagpenge, førtidspension og studiestøtte.

Alle kvinderne fra Østeuropa har eller har påbegyndt en erhvervsuddannelse; flere af dem en akademisk uddannelse. Alle kvinder fra Østeuropa og Vestafrika har erhvervs erfaring, selv om flere har måttet afbryde arbejde eller studier i forbindelse med, at de er blevet truet af og har forladt deres mand. Mange af disse kvinder er blevet gift, da de var midt i tyverne eller i en moden alder. Det vil sige, at de afsluttede deres uddannelse inden ægteskabet. Kvinderne i vores materiale med rødder i Mellemøsten er blevet gift (første gang), da de var 20 år i gennemsnit. Den yngste var 14 år (muslimsk gift) og den ældste 24 år. Det betyder, at mange ikke har nået at afslutte en erhvervsuddannelse, inden de er blevet gift. Generelt har det været svært for kvinderne at afslutte en uddannelse efterfølgende, og nogle er af deres mand og/eller svigerfamilie blevet direkte forbudt at fortsætte deres uddannelse.

Langt hovedparten af kvinderne med rødder i Mellemøsten kommer fra muslimske familier, mens hovedparten af de øvrige kvinder har en kristen baggrund.

Kvinder fra Mellemøsten

Kvinder fra et geografisk bælte, der strækker sig fra Nordafrika over Tyrkiet, de arabiske lande i Asien, Israel, Iran, Afghanistan og Pakistan udgør hovedparten af de interviewede kvinder.⁵² Visse problemstillinger ser ud til at være fælles for disse kvinder, når det gælder karakteren af den vold, de udsættes for, og de muligheder kvinderne (ikke) har for at finde støtte i familien og det etniske minoritetsmiljø. Derfor beskriver vi disse kvinder samlet under betegnelsen kvinder fra Mellemøsten. Da de fleste af de interviewede kvinder kommer fra Mellemøsten, vil det være disse kvinders erfaringer, der træder tydeligst frem i beskrivelsen af voldsofre.

⁵² Disse områder og lande udgør den brede definition af Mellemøsten.

Familiens og mandens ære synes at spille en stor rolle for, at disse kvinder udsættes for vold, og støtte til kvinderne fra familiemedlemmer er som regel ret begrænset. Familiemedlemmer kan endda medvirke til volden som passive vidner eller aktive deltagere. Kvinderne beskriver familiens og mandens ære som knyttet til kvinden og hendes seksualitet, som reguleres af ægteskabet. En del kvinder omtaler selv volden som æresrelateret, mens andre beskriver den som sådan uden eksplicit at nævne ordet ære.

Meryems mand siger det direkte, da hun forlader ham for at tage på krise-center. Da hun sidder i taxaen på vej bort, ringer han til hende og siger: »Du skal komme hjem. Du er min ære!«. I det kurdisk-tyrkiske miljø, Meryem er opvokset i, er kvindens ærbarhed et spørgsmål om liv eller død. Da hendes mand beskylder hende for ikke at være jomfru, da hun bliver gift, bliver det en sag for både Meryems mor og svigermor, og det bliver kendt »rundt omkring«. Da Meryem fortæller sin mor om mandens beskyldninger, svarer moren, at man ikke skal tale om ære, »for det er alvorligt. Det kan betyde døden«. Ære er altså en alvorlig sag – så alvorlig, at det kan være farligt at så tvivl om den.

Det er altså snarere omtalen af brøden end brøden selv, der er problematisk (se f.eks. Wikan 2003). Emine, som er opvokset i Danmark med tyrkiske forældre, fortæller, at hendes mors største bekymring, da Emine tager på krisecenter, er, hvad Emine vil fortælle personalet, og hvad de vil fortælle videre om Emine og hendes familie. »For rygterne spredes meget hurtigt. Der bliver snakket rigtig meget, så det var mest det, hun [Emines mor] var bekymret for; ikke for mig. Og hun spurgte ikke til, hvordan jeg havde det. Jamen, min mor tænker meget på, hvad folk vil sige. Det er jo ære. Hvis folk kan snakke om mig og krænke min familie. Det er det, de lever for. De lever for at krænke hinanden. De lever for 'nu er det mig, der har magten'. De tænker på, hvad vil folk sige, og vi skal tjene en masse penge og være større end den anden familie. De er ligeglade med religionen, de er ligeglade med kulturen. De tænker kun: Hvad vil folk sige?«

Der er stor variation med hensyn til, hvordan og hvor meget religionen fylder i kvindernes liv, og hvor meget kvinderne betoner betydningen af religion for den vold, de udsættes for. Generelt fylder eksplicite udtalelser om religion ikke meget i kvindernes fortællinger, men religion tillægges implicit betydning især i forbindelse med praksisser for ægteskab og skilsmisse. Hovedparten af kvinderne fra disse lande har muslimsk baggrund, men enkelte kvinder har kristen baggrund og én kvinde har hinduistisk baggrund. Det vil sige, at muslimske praksisser for indgåelse af ægteskab og skilsmisse er udbredt i de miljøer, kvinderne kommer fra. Det betyder for mange af kvinderne, at der ved siden af dansk lovgivning er en muslimsk praksis, som kvinderne må forholde sig til, når de ønsker at bryde med volden i et ægteskab.

Blandt de interviewede kvinder er to kvinder med etnisk dansk baggrund, Asta og Elin, der begge har været gift med mænd fra Mellemøsten. Den vold, disse kvinder har været udsat for, og de omstændigheder, den har fundet sted under, minder i høj grad om det, kvinder fra Mellemøsten beretter om. En af kvinderne med rødder i Mellemøsten, Sofia, har desuden en etnisk dansk mor. Disse kvinders erfaringer er på mange måder sammenlignelige med de erfaringer, kvinder med baggrund i Mellemøsten fortæller om, men de har et andet perspektiv, når de fortæller om deres erfaringer, fordi de er opvokset i en etnisk dansk familie. Deres dobbelte blik gør, at de har nogle meget præcise observationer af kulturelle logikker i etniske minoritetsfamilier sammenlignet med etnisk danske familier.

Asta betegner sit største problem »æresvold«: »Jeg ved godt, det er en kliché, men det drejer sig om ære, og den er svær at knække«. Stort set alle kvinderne med mellemøstlig baggrund omtaler ære i interviewene, men ingen af dem betegner ære som en kliché eller noget, der ligner. Det er en social realitet og dødelig alvor. Asta er begyndt at betragte det etniske minoritetsmiljø udefra og tage afstand til den etniske minoritetsfamilie, hun har levet som en del af gennem 20 år. Dermed får hun en distance til de kulturelle logikker.

Skønt Asta har levet inden for dette miljø og på mange måder haft samme levevis som de kvinder, der er født i miljøet, er det alligevel på andre vilkår: »De vilkår, der er anderledes for dem, er, at de ikke bare lige kan gå fra deres mand. De bliver nødt til at finde sig i ham«. Asta har sin etnisk danske familie at støtte sig til, omend den er lille, og hun er ikke nær så bundet af konventionerne om, hvad der skal til for at være en god muslimsk hustru.

Forskellen mellem de etnisk danske kvinder og kvinder med rødder i Mellemøsten er også, at de etnisk danske kvinder betegnes som danske af deres svigerfamilier og af folk i det etniske minoritetsmiljø. Det gælder også Sofia, der har en etnisk dansk mor. Det betyder, at disse kvinder betragtes som tilhørende en anden etnisk kategori, der bedømmes ud fra et andet æreskodeks. De betragtes med andre ord som mindre ærefulde og mere seksuelt tilgængelige. Elin fortæller om sine eksmænd: »Udlændinge kan godt bruge danskere, som i deres øjne bare er nogle, de gør det [læs: har sex] med. Jeg vidste ikke, at han ville bruge mig til det, da jeg levede med ham. Fordi vi var gift, kunne man ikke kalde det voldtægt, men han brugte mig ligesom en prostitueret.⁵³ Og det er væmmeligt, når jeg ikke er det. Det gjorde, at jeg ikke følte mig noget værd.

⁵³ Det er eneste gang, en af de interviewede kvinder bruger ordet prostitueret. Til gengæld nævner næsten alle kvinder med mellemøstlige rødder ordet luder, sandsynligvis fordi det bruges som skældsord. Når Elin bruger ordet prostitueret og ikke det gængse ord luder, er det formentlig, fordi hun bruger det om måden, hun selv bliver behandlet på, og fordi hun ønsker at tage afstand fra det kulturelt betydningsladede ord luder.

Han krænkede mig med sex, ved at tage mine penge og ved bare at spise mad og forsvinde igen. 'Hun er bare dansker, der bare kan behandles sådan.' Han så mig ikke som ærbar«.

Hverken Elin eller Asta kommer fra store familier, og de få familiemedlemmer, de havde kontakt til, var kvinder, som af forskellige årsager ikke gav den støtte og omsorg, kvinderne havde brug for. De stod altså meget alene uden (mandlige) familiemedlemmer, der kunne fremstå og opfattes som deres beskyttere.

Sofia har til gengæld en stor familie på sin mors side, hvoraf flere har påtaget sig rollen som beskytter af hende som pige og senere ung kvinde. Hun vurderer, at tilstedeværelsen af hendes mors store familie i de første år afskrækkede Sofias far og dermed forhindrede ham i at udøve vold. Senere flyttede flere af farens familiemedlemmer til Danmark fra hjemlandet, hvilket styrkede ham. Det presede ham samtidig til i højere grad at forsvare familiens ære. Morens familie følte sig mere truet og turde ikke længere forsvare Sofia og hendes mor ubetinget: »Efter at min fars familie kom til Danmark, gik det helt galt. Det er klart. Han skulle gøre sin familie stolt«. At det 'gik helt galt' vil sige, at faren kontrollerede Sofia meget mere og brugte mere vold for at få hende til at makke ret. Farens familie kunne egentlig godt lide Sofias mor, så hvorfor støttede de ikke hende og Sofia, spurgte vi? »På grund af æren og på grund af, at de tænker på sig selv. De laver forskel på os. Der blev gjort forskel, fordi min mor er dansk. Vi var outsiders. Det hele handler om ære«.

Både Sofias mor og Asta og Elin har måttet afgive børn til mandens familie. Det er også tilfældet for nogle af kvinderne med mellemøstlig baggrund. Det er tænkeligt, at mandens familie er mindre tilbøjelig til at lade mødrene få forældremyndighed over børnene, hvis kvinden har etnisk dansk baggrund og dermed ikke antages at have et ønske om at opdrage børnene muslimsk.

Kvinder fra Sri Lanka

To af de interviewede kvinder Punida og Divani har tamilsk baggrund og rødder i Sri Lanka. Også disse kvinder taler om ære og vigtigheden af et godt omdømme, herunder især frygten for sladder. Punida er opvokset i en mindre, dansk provinsby med tamilske forældre, der kom til Danmark som flygtninge. Det tamilske miljø i byen er lille, så alle kender alle og kan holde øje med hinanden. Punida havde en meget lille omgangskreds af venner, for hun måtte kun have venner blandt tamilske piger, og heraf kun piger fra egen kaste eller højere. Da Punida tilhører en høj kaste, var det et meget begrænset udvalg. Hun beskriver sin familie som et »åbent fængsel« med strenge krav til påklædning og opførsel, og at hun bliver kaldt »luder«, hvis hun kommer senere hjem end klokken otte om aftenen. Hjemme er der et strengt køns- og aldershierarki, hvor ældre slår yngre, og mænd slår kvinder. Som ung kvinde får Punida ganske mange tæsk.

Familien har et godt ry blandt tamiler, men forældrene er bange for, at Punida som pige ødelægger det. Det vil nemlig betyde, »at de ikke vil kunne gå uden for en dør«, som Punida siger. Hun prøvede at få forældrene til at løsne tøjlerne og stoppe volden ved at true med at fortælle kommunen om volden i håb om, at truslen ville skræmme dem. I stedet opfattede de truslen som det ultimative forræderi, og faren slog hende efterfølgende så voldsomt, at hun søgte tilflugt på et krisecenter. Sladder er således et meget stærkt socialt kontrolredskab.

Den anden kvinde med tamilsk baggrund, Divani, frygtede sladder så meget, at hun blev i et voldeligt ægteskab og aldrig fortalte om den psykiske vold, hun har været udsat for gennem 25 år. Divani er vokset op i Sri Lanka, hvor hun blev gift med sin mand, da hun var 21 år. Det var et arrangeret ægteskab, og Divani og hendes familie kendte meget lidt til manden på forhånd. Efter et år flygtede han fra Sri Lanka og endte i Danmark, hvor Divani blev ægtefællesammenført med ham efter fire års adskillelse. Han kontrollerede Divani og truede med at tage livet af hende og sig selv. Han ville ikke have, at hun gik på sprogkursus og tog en uddannelse, men krævede, at hun skulle være hjemme. Om natten tog han en kniv med i sengen, så Divani ikke turde sove.

Divani undrer sig over, at hendes mand først udsatte hende for fysisk vold efter 25 års ægteskab. Hun mener ellers, at de fleste tamilske mænd slår deres koner, og det er meget sjældent at møde tamilske kvinder, der ikke bliver slået af deres mænd, selv om ingen vil fortælle om det. Det må for alt i verden holdes hemmeligt. Internationale undersøgelser peger ligeledes på, at vold mod kvinder er et udbredt problem i tamilske eksilsamfund, og at hemmeligholdelse og frygt for sladder bidrager til problemet (Mason et al. 2008:1401).

Divani har selv holdt volden skjult, også for sine egne forældre. Da forældrene i en periode bor i Danmark, fornemmer de, at Divani ikke har det godt. De forsøger at hjælpe med det praktiske i hjemmet, da Divani bliver gravid og føder sit barn, men de opfordrer hende aldrig til at forlade sin mand. Da Divani alligevel vælger at gå fra sin mand til sidst, snakkes der om det i det tamilske miljø: »'Hun er blevet alt for dansk' ... man har intet [socialt] liv, når man har smidt sin mand ud. Så er man alene«. Divani og hendes mand bor hver for sig, men bliver ikke skilt. Man bliver ikke skilt i det tamilske samfund, forklarer Divani.

Da Divani går fra sin mand, tager hun først på krisecenter, men vender tilbage til familiens hus og bor der med sine børn. Hendes mand bor i en lejlighed et andet sted i byen, men kommer på besøg en gang imellem. Kun en enkelt af de øvrige kvinder, vi har interviewet, bliver boende i det fælles hjem efter bruddet; så det er usædvanligt. Ud fra tamilske normer er det formentlig mindre usædvanligt at blive boende i hjemmet, da det er svært at forestille sig et rigtigt hjem uden en kvinde. Antropologen Ann-Belinda Steen har undersøgt det tamilske samfund i Herning og beskriver, hvordan tamilske mænd skaber hjem i eksil

gennem giftermål. Kvinden tildeles en central rolle i skabelsen af hjemmet og den sociale og kosmiske orden, som hjemmet repræsenterer. Ingen orden uden en kvinde. Hvis kvinden imidlertid ikke udviser seksuel renhed og ægteskabelig troskab, trues denne orden, og det har ikke alene konsekvenser for hende selv, men også for hendes nærmeste slægtninge (Steen 1993:169-172). Hendes 'karpu', som hendes dyd betegnes, er således afgørende for hele familien (Steen 1993:172-175; Fuglerud 2002:27-28). Der er derfor et stort pres på kvinden om at blive i ægteskabet – og altså også i hjemmet.

De kvinder, der alligevel bliver skilt, oplever social udstødelse fra det tamilske minoritetsmiljø. Steen beskriver, hvordan fraskilte kvinder udstødes af det etniske minoritetsmiljø i Herning, og hvordan ingen tamiler vil komme i nærheden af disse »dårlige kvinder« (Steen 1993:172-173, 175). Hvis det rygtes, at en kvinde udsættes for vold, kan det også føre til udstødelse, idet hjemmets orden, som kvinden er ansvarlig for, dermed ødelægges. Det fremgår af en undersøgelse af tamiler i Norge. Eksempelvis bliver en kvinde hos den mand, der udsætter hende for grov vold. De andre tamiler i lokalsamfundet undgår hende, men hun bliver alligevel i ægteskabet, idet hun frygter, at hun ellers vil »miste alt«, som hun siger, dvs. relationer til sin tamilske familie og sit sociale netværk (Grønseth 2011:324).

Interviewene med Divani og Punida tyder på, at problematikker knyttet til kontrol af kvinders seksualitet også er udbredte i de tamilske minoritetsmiljøer. Kaste er desuden et fænomen, der betyder noget i forhold til, hvem man kan gifte sig med, og også af den grund er det vigtigt, at piger og ugifte unge kvinder ikke kommer i 'forkert selskab'. Deres barndom går med at forberede sig til at være et godt parti og have et godt omdømme, når de bliver giftemodne, dvs. at få en uddannelse, være kønne og ikke mindst dydige. Sladder kan true omdømmet, og det kan derfor ikke undre, at kun få tamilske kvinder ønskede at lade sig interviewe og tale til fremmede om familiens interne forhold.⁵⁴

Kvinder fra Østeuropa

Fem af de interviewede kvinder kommer fra postkommunistiske lande i Østeuropa.⁵⁵ Heraf har tre giftet sig med eller været kæreste med mænd fra Mel-

⁵⁴ Dette bekræftes af hjemmesiden brobyggeren.dk, der har til formål at påvirke det tamilske samfund indefra for at skabe mere rummelighed og forståelse blandt tamiler. Hjemmesiden er etableret af tamilske studerende, og der formidles indslag af og debatter mellem unge tamiler. Artiklen *Så nu koger gryden igen ... En sociologisk undersøgelse af sladderens betydning samt funktion blandt tamilere i Danmark* af Tonsi Mary Jesuloganathan (2010) omhandler sladder, og artiklen *Er det vores folk* af Hinduja Rajendram (2010) beskriver kastesystemets indflydelse blandt tamiler i Danmark.

⁵⁵ Vi refererer til den gængse definition af Østeuropa fra før 1989.

lemøsten, og disse østeuropæiske kvinder oplever nogle af de samme æresrelaterede problemstillinger, som kvinderne med rødder i Mellemøsten beskriver. Delia, der kommer fra Rumænien, fortæller, at hendes kæreste⁵⁶ blandede sig i, hvordan hun gik klædt: »Han kunne ikke lide, at jeg tog noget tøj på, der var sexet i hans øjne. Han kiggede hele tiden. Hvorfor skulle jeg have min 'cap' på, når jeg gik i skole? Jeg skulle kun være sexet derhjemme, når jeg var sammen med ham. Han kunne ikke forstå, at jeg tog makeup på, når jeg skulle ud, for det burde være omvendt (...). Hvis jeg så sagde, 'skal jeg så tage tørklæde på?', blev han endnu mere sur, og sagde, 'nej, nej, du skal bare ikke vise din krop til andre mænd'«. I Rumænien klæder selvstændige og moderne kvinder sig typisk pænt på og pynter sig, når de går ud, men skifter det pæne tøj ud med mindre præsenteret tøj, når de kommer hjem. Gør kvinder ikke noget ud af deres udseende, når de går ud, fremstår de som traditionelle og bundet til husarbejde (Svendsen 1996:34-40). Når Delia klæder sig pænt på, når hun skal i skole, fremstår hun derfor som en moderne og ligestillet kvinde, der lever sit eget liv. Det er i det hele taget karakteristisk for de østeuropæiske kvinder, at de har et aktivt og udadvendt liv med venner og kolleger, selv om de i nogen grad bliver begrænset i dette af deres mænd og kærester. Nogle beretter, at det udadvendte liv er med til, at de kan holde volden i hjemmet ud.

Synet på ligestilling giver anledning til konflikt, og Delia anklager sin kæreste for ikke at ligestille mænd og kvinder: »Han har stadig det der med kvinder, at kvinder skal være hjemme, og mændene skal bare gøre, hvad de har lyst til. Men hvis jeg siger det til ham, bliver han sur og siger, det er ikke rigtigt, og at kvinder er lige med mænd, og at det står i Koranen. Det siger han hele tiden, men han viser noget andet«. De interviewede kvinder fra Mellemøsten har tilsvarende erfaringer med begrænset bevægelsesfrihed, der står i modsætning til, at mændene går og kommer, som det passer dem, og ikke ser nogen grund til at informere kvinderne om deres gøren og laden.

Når kvinderne forsøger at bryde ud af forholdet og gå deres egne veje, er 'luder' den gængse betegnelse for dem, og det bliver hele familiens opgave at få kvinden tilbage i folden igen. Det er svært at gemme sig, for mændenes udvidede familie holder øje med kvinderne. Albina er gift med en mand, som ikke har familie i Danmark, men han truer hende til gengæld med at tage deres børn med til Afghanistan, hvor han kommer fra, og efterlade dem hos sin familie der. Alle tre mænd fra Mellemøsten, som er gift med kvinder fra Østeuropa, er

⁵⁶ Delia omtaler ham som sin kæreste, og hun er ikke gift med ham. Alligevel omtaler han hende som sin kone, fortæller hun.

desuden en del af et kriminelt miljø, så ud over familien holder det kriminelle netværk øje med kvinderne. Det, at kvinderne ikke selv har familie fra Mellemøsten, gør, at anklagerne ikke altid har den tilsigtede effekt. Når Delias kæreste ringer til hendes familie i Rumænien og fortæller hendes mor og bedsteforældre, at Delia går i byen og med andre mænd, trækker de blot telefonstikket ud. De bekymrer sig ikke om Delias dyd og rygte, men om kærestens trusler. Hun fortæller om kærestens søster, som har problemer med sin mand. Da Delia spurgte svigerinden, hvorfor hun så ikke bliver skilt, fortalte svigerinden, at det kan hun ikke, da hun er muslimsk gift. Hvis manden ikke vil skilles, kan kvinden ikke få skilsmisse, er forklaringen. Ingen af de østeuropæiske kvinder, vi har interviewet, og som har haft en mand fra Mellemøsten, er muslimsk gift og har derfor ikke den slags problemer.

Til forskel fra mange kvinder fra Mellemøsten, vi har interviewet, oplever kvinderne fra Østeuropa ikke, at deres familie vender dem ryggen, hvis de vælger at gifte sig uden forældrenes samtykke, eller hvis de forlader deres mand. Til gengæld er deres forældre og øvrige familie langt borte i hjemlandet, idet kvinderne fra Østeuropa enten er kommet alene til Danmark for at arbejde eller studere, eller de er kommet til landet sammen med deres mænd, som har fået opholdstilladelse gennem asyl.

Skønt kvinderne får moralsk støtte fra familien i hjemlandet, står de altså i en sårbar situation alene i Danmark. Det øjner mændene tilsyneladende; i hvert fald har de meget travlt med at blive kærestes og gift med de østeuropæiske kvinder. For Vera og Renata fra Ukraine og Litauen betyder det, at de får forlænget deres opholdstilladelse. Til gengæld bliver deres opholdstilladelse afhængig af ægteskabet med manden. På trods af at flere af kvinderne bliver opfordret til skilsmisse af deres familier i hjemlandet, bliver kvinderne i deres parforhold og lever med mændenes vold gennem flere år.

Renata mødte sin kommende mand, efter at hun ankom til Danmark. Da hun skulle giftes med ham, og hendes far hørte, at hendes kommende mand tidligere havde været i fængsel, var farens kommentar: »Okay, man kan jo altid blive skilt«. Før hun forlod Litauen, var Renata opmærksom på, at hun som enlig kvinde og med midlertidig opholdstilladelse ville være sårbar, når hun kom til Danmark. Hun blev af en veninde opfordret til at få kontakt til nogle mennesker i Danmark, for det er altid godt at kende nogen, mente hun. Inden Renata drog til Danmark, gik hun derfor på internettet og fik kontakt til ham, der senere skulle blive hendes mand. Paradoksalt nok blev det den mand, der skulle sikre hende en vis tryghed i et fremmed land, der senere kom til at forfølge hende og true hende på livet.

Skønt kvinderne får moralsk opbakning hjemmefra til at forlade deres voldelige mænd, får de kun lidt konkret hjælp, enten fordi deres mænd forhindrer

dem i at besøge hjemlandet, eller fordi manden truer familien på livet.⁵⁷ Delia oplever, at hun i stedet for at forsøge at beskytte sig selv må beskytte sin familie mod sin kæreste. Hun føler sig nødsaget til at tage imod telefonopkald fra ham, for at han ikke i stedet skal ringe til hendes familie og genere dem med anklager og trusler. Det er først efter, at kvinderne har forladt deres mænd og fået dem på afstand, at støtte og omsorg for alvor bliver mulig. Flere af kvinderne er herefter taget til deres hjemland, hvor de har opholdt sig hos familien i en længere periode og fået hjælp til at komme til hægterne igen.

Kun to af de interviewede kvinder fra Østeuropa har været gift med mænd fra Østeuropa. Vera kom til Danmark med en universitetsuddannelse fra Ukraine, men arbejdede i første omgang som au pair og læste siden på VUC i Danmark. Anca er uddannet skolelærer fra Bosnien, men måtte tage samme uddannelse om i Danmark og har arbejdet som lærer siden. Der er altså tale om veluddannede kvinder. Uddannelse giver status, fortæller Vera, og det var på grund af sin status som universitetsuddannet og fra en veluddannet familie, at Veras mand ønskede at gifte sig med hende. Selv havde han ingen uddannelse, blev fyret fra sit job og var del af det kriminelle netværk. Anca fortæller, at hun levede et dobbeltliv, da hun var gift med sin mand. Hun havde både et udadvendt og selvstændigt liv med karriere og venner, hvor hun klarede sig godt, og et liv hjemme, hvor manden styrede hende og deres to børn med hård hånd. Med tiden blev det svært at opretholde karrieren og bevare vennerne. Albina har tilsvarende erfaringer med et aktivt og engageret arbejdsliv på sin side og en mand, der opgav sin karriere, da familien kom fra Rusland til Danmark. I stedet opsøgte han etniske klubber for mænd og tilbragte en stor del af sin tid der.

Anca og Albina forklarer mændenes opgivelse af deres karrierer med stolthed. Mændene kan få bekræftet deres stolthed i lukkede klubber, mens stoltheden knækkes ved at skulle starte forfra med karrieren. Kvinderne har ikke samme stolthed med atter at skulle påbegynde uddannelse, og de klarer sig derfor i sidste ende rigtig godt. Albina fortæller: »Han var misundelig. Jeg fik en karriere, jeg tjente penge, jeg blev ansat i et godt firma, men det gjorde han ikke. Han er jo stolt, og jeg tror, det var det, der gik galt. Han begyndte at omgås de mennesker, hvor han syntes, at han betød noget. Så han skulle ydmyge mig for at vise, at det var ham, der bestemte«. Volden bliver i Albinas forståelse et middel til opretholdelse af mandens overherredømme i en situation, hvor han mister magt og anseelse. Samtidig bliver volden et muligt middel, fordi den familie, der skulle gribe ind, ikke har mulighed for det. Albina vurderer, at mange russiske

⁵⁷ Albina fik som den eneste kvinde besøg hjemmefra. Hendes søster opholdt sig i en periode i Danmark, hvor hun hjalp Albina i forbindelse med fødslen af Albinas barn. Albinas mand var nemlig ikke til nogen hjælp.

kvinder i Danmark udsættes for vold, og hun taler derfor varmt for, at russiske kvinder som hende finder sammen, støtter hinanden og bekæmper volden.

Kvindens aktive deltagelse på arbejdsmarkedet er almindelig i østeuropæiske lande, og noget, som staten tilskyndede under kommunismen. Kvinder deltog i produktionen som arbejdere på lige fod med mænd, men stod alene med ansvaret for husarbejdet. Mænd var derimod fritaget for arbejde i hjemmet og dyrkede mandlige fællesskaber. Den kommunistiske stat skabte altså kvinder, der var stærke og selvstændige i arbejdslivet, men som samtidig var henvist til at gøre husarbejdet i familien (Ashwin 2000:17-18). Det var erklæret socialistisk politik, at kvinder varetog det samme arbejde og de samme opgaver som mænd i den offentlige sfære, mens der ingen indsats var i forhold til ligestilling i privatsfæren (ibid.).

Kvindens vigtigste opgaver i den kommunistiske stat var at bidrage til produktionen som arbejder og til reproduktionen af nye individer som mor (ibid. 9-12). Kvindens seksuelle reproduktion var derfor et statsligt anliggende. Privatlivet var stærkt indskrænket i den kommunistiske stat og derfor hæget om (Einhorn 1993:6). Den vold, der fandt sted i den lukkede privatsfære, var skjult, og ikke noget, som blev betragtet som et samfundsproblem (Johnson 2006:40-41). I hvilken grad denne kønsulighed er videreført efter kommunismens fald diskuteres, men der er en stigende anerkendelse af, at vold mod kvinder er et samfundsproblem (ibid.). Samtidig åbner globalisering og accept af patriarkalske familiemønstre nye muligheder for udnyttelse af kvinder. Det er de østeuropæiske kvinder på danske krisecentre eksempler på.

Kvinder fra Vestafrika

Vi har interviewet Abra fra Ghana, Binta fra Burkina Faso og Fanta fra Senegal.⁵⁸ Alle tre interviewede kvinder fra Vestafrika er kommet til landet via ægtefællesammenføring med herboende vestafrikanske mænd, og alle har boet sammen med ægtemanden i Danmark i en længere årrække, før de har forladt ham. De er mellem 44 og 50 år gamle og altså ikke helt unge, og de kom til Danmark, da de var 29, 36 og 44 år. Binta fra Burkina Faso og Abra fra Ghana har begge været gift, før de kom til Danmark, og de har ikke oplevet vold fra deres tidligere ægtemænd. Alle tre kvinder fra Vestafrika mødte deres kommende mænd i deres hjemland og fik et positivt indtryk af dem der. Mændene virkede

⁵⁸ Vi undrer os over, at ingen kvinder med somalisk baggrund har tilbudt at fortælle deres voldshistorie i betragtning af, at det er den største gruppe udlændinge i Danmark med oprindelse i Afrika. Ifølge Statistikbanken er der knap 17.000 somaliere i Danmark. Til sammenligning er der omkring 2.200 indbyggere fra Ghana, Senegal og Burkina Faso tilsammen (Statistikbanken.dk, 27.02.11).

kærlige og »rolige«, som en af kvinderne siger, så de var ikke forberedt på den vold, de siden blev udsat for, da de blev ægtefællesammenført med deres mænd i Danmark. Kvinderne giver udtryk for, at de er ofre for meget grov fysisk vold, så grov, at det kan være svært at beskrive den. Til gengæld fortæller nogle af de vestafrikanske kvinder, at de siger fra over for krav om sex, når de ikke har lyst, og nogle har oprettet egen lønkonto, som manden ikke har adgang til.

Denne handlekraft, hvormed kvinder modarbejder seksuel og økonomisk vold, har vi særligt mødt i de vestafrikanske kvinders beretninger. Det er i tråd med studier af køn i Afrika, som viser, at kvinder varetager centrale opgaver i produktion og reproduktion i afrikanske hushold. Moderskabet er værdsat, og kvinder bidrager væsentligt til husholdet gennem arbejde inden for især landbrug og handel (se f.eks. Bay 1982; Hay & Stichter 1984; Rosander 1997). Den britiske antropolog Wendy James sammenligner kvinders rolle i familien og samfundet i Afrika med kvinders rolle i Mellemøsten, Middelhavsområdet og dele af Asien, og hun konkluderer, at kvinder i Afrika generelt har en større grad af økonomisk, politisk og seksuel frihed (om end denne frihed ikke garanterer frihed for mandlig dominans) (James 1978).

Når kvinderne ankommer til Danmark som ægteskabsmigranter, er deres fortsatte ophold afhængigt af ægteskabet med deres mænd, og det er mændene helt bevidste om. De ved, at kvinderne ikke kan forlade ægteskabet uden at blive sendt tilbage til deres hjemlande, og derfor kan mændene behandle kvinderne, som det passer dem. »Det var spændende at komme til Danmark, men han var en anden person, da jeg kom hertil«, fortæller Abra. Det vil sige, at så snart hun var 'gået i fælden', kunne han aflægge den sympatiske facade. Fanta fortæller: »Vi er mange kvinder, der har store problemer med de mænd, vi kommer op til, og vi tør ikke sige noget, for så ved vi, vi bliver sendt tilbage ... Jeg konfronterede ham [Fantas mand] direkte en dag, hvor jeg sagde, 'når du bliver vred, bliver du voldelig, men hvorfor har jeg så aldrig set dig slå andre? Slår du kun mig, fordi jeg ikke har papirerne i orden?'«

Traditionelt er indgåelse af ægteskab i mange vestafrikanske samfund et langstrakt forløb, der kan tage op til flere år. Der er tale om en form for test af det ægteskabelige forhold, og indtil ægteskabet er endeligt indgået, kan det være genstand for forhandlinger, og fortrydelse er mulig (Bledsoe 2005:81; Miescher 2005:151; Oppong 1983:140). Da de tre vestafrikanske kvinder indgik ægteskab, var forløbet ved indgåelse af ægteskab imidlertid meget kort, da ægteskab var nødvendigt, for at kvinderne kunne forenes med deres mænd i Danmark.

Til trods for at volden begynder inden for det første år af ægteskaberne, bliver kvinderne 'tiden ud', så de er sikret permanent ophold. Binta fortæller, at de afrikanske mænd bliver mere autoritære over for kvinder i Danmark, end de ville være i Afrika. Dels som nævnt, fordi de ved, at kvinden ikke kan gå

fra manden uden også at forlade landet, og dels fordi manden frygter, at kvinden skal opdage den frihed, kvinder har i Danmark. Derfor søger mændene at forhindre, at kvinderne blander sig i samfundet og kommer til at ligne danske kvinder. Det kræver til tider hårdtslående restriktioner og kontrol. »Det er derfor, de behandler kvinder som slaver. Jeg blev slået så godt som hver dag næsten fra starten«, siger Binta. Hendes mand forventer, at hun viser taknemmelighed over for ham, fordi han bragte hende til Europa. Men hun insisterer på, at når hendes mand har bragt hende til Danmark, er det ikke som en hjælp til hende, men af kærlighed til hende.

Kvinderne er bevidste om mændenes magt. Binta spekulerer over, hvorfor hendes mand slog hende: »En veninde har sagt til mig, at det er, fordi jeg aldrig siger noget, jeg klager ikke, jeg er ikke stærk, og jeg vil ikke bestemme, og hun mener, mænd ikke kan lide kvinder, der ikke siger noget og bare siger ja til alt. Men jeg tror ikke, det er grunden til det. De vil gerne have magt. De vil ikke give kvinder deres frihed. De vil bare have magt for at dominere kvinden, men de glemmer, at hun kommer til at integrere sig en dag. En dag kommer hun til at forstå, at den behandling får kvinder ikke i Danmark. Så går hun alligevel«. Binta afviser altså, at ansvaret for volden er hendes, og at hun inviterer til vold ved måden, hun er på. I stedet er ansvaret mandens. Det er ham, der ikke vil give hende frihed. Hun mener, at de danske myndigheder kan hjælpe kvinder, der kommer til Danmark ved ægtefællesammenføring ved at oplyse dem om kvinders stilling i samfundet og deres rettigheder i Danmark. Så vil mændene vide, at kvinderne kender til deres rettigheder, og det vil være sværere for mændene at dominere kvinderne.⁵⁹

Kvinderne er ellers overladt til at kæmpe kampen alene. Deres familier er langt væk, og kvinderne involverer ikke deres familier i deres problemer. De ønsker at skåne familien for beretninger om vold, da familien alligevel ikke kan stille noget op. Desuden er kvinderne heller ikke glade for at tale med familien og især ikke forældrene om skilsmisse. Især Abra er bekymret for, hvad folk i hendes forældres landsby vil sige, når hendes skilsmisse og anmeldelse af hendes

⁵⁹ Det er muligt, at nogle indvandrere og flygtninge informeres om kvinders rettigheder i dansk-uddannelse for voksne udlændinge som led i undervisning i kultur- og samfundsforhold i Danmark. Kvinders rettigheder eller vold mod kvinder nævnes ikke i bekendtgørelsen for uddannelsen, og inddragelse af disse emner i undervisningen er derfor ikke sikret. Det fremgår af bekendtgørelsen, at uddannelsen er et tilbud og dermed ikke obligatorisk for udlændinge (Bekendtgørelse af lov om danskuddannelse til voksne udlændinge m.fl. 2006). Hvor mange udlændinge, der ikke får oplysninger om kvinders rettigheder i Danmark og viden om vold mod kvinder, er uvist, men vores interviews viser, at det i mange tilfælde er muligt at forholde kvinderne disse oplysninger.

eksmand for vold rygtes. Hendes eksmand kender godt til hendes bekymringer og presser hendes forældre til at overtale hende til at trække anmeldelsen tilbage.

Mange vestafrikanske samfund har et udbygget foreningsliv, og kvinder organiserer sig i for eksempel faglige, økonomiske og religiøse sammenslutninger. Det vil sige, at mange kvinder er del af kvindenetværk uden for og på tværs af slægt og familie (Rosander 1997). Disse sammenslutninger er ægteskabsmigranterne afskåret fra. Der går desuden et matrilineært bælte gennem Vest- og Centralafrika, hvilket betyder, at arv går fra mors bror, og der er stærke relationer til morens familie (James 1978:141). Når kvinderne bliver ægteskabsmigranter, fjerner de sig fra en mulig støtte fra kvindeforeninger og affinale slægtninge, som udgør ressourcer og magtbaser for kvinder i Vestafrika.⁶⁰

Ingen af de vestafrikanske kvinder har familie i Danmark ud over deres børn, og det samme gælder for deres mænd. Det vil sige, at kvinderne ikke har nogen familie til at støtte dem. Kvindernes familier i Vestafrika er mere bekymrede for kvindernes ry i lokalsamfundet, end for hvordan kvinderne har det i Danmark. Til gengæld har manden heller ingen familie her, som kan støtte ham og medvirke til kontrol af kvinden, sådan som det er tilfældet for mange af kvinderne med rødder i Mellemøsten.

Børn

Omkring halvdelen af kvinderne med rødder i Mellemøsten nævner, at de har været udsat for vold i deres barndom, dvs. at mindst halvdelen af de interviewede kvinder fra Mellemøsten var ofre for vold allerede som børn. Derudover oplevede mange af kvinderne som børn vold mod andre familiemedlemmer, herunder især deres mødre. Forskning viser, at opvækst i familier med vold skader børn lige såvel som den vold, børn selv udsættes for. Børn, der er vidner til vold mod deres mødre, vil ofte være stærkt påvirkede og mistrives (Hester et al. 2007:44-46). Traditionelt er vold mod kvinder og vold mod børn blevet betragtet som adskilte problemer, men oftest vil disse problemer være forbundne. Ikke alene vil vold mod mødre påvirke børnene og forhindre mødrene i at yde børnene den nødvendige omsorg. Der vil også være risiko for, at børnene udsættes for vold (ibid. 11). Det giver altså god mening at betragte vold mod kvinder og vold mod børn som forbundne problemer.

Der er forskel på, hvornår volden begynder i barndommen. Nogle har været udsat for vold fra de var spæde eller så langt tilbage, de kan huske, mens andre fortæller, at de først blev udsat for vold, da de blev så store, at de voksne om-

⁶⁰ Den nigerianske geograf Felicia I. Ekejiuba (2005) beskriver, hvordan kvinder i hendes barndoms Nigeria afstraffede mænd, der øvede vold mod deres hustruer. Vold mod kvinder blev fordømt og var legitim skilsmissegrund.

kring dem begyndte at begrænse deres bevægelsesfrihed af frygt for, at de skulle miste deres dyd. Noha fortæller, at hendes far plejede at prale med, at han havde slået hende, siden hun var tre dage gammel. Da vi interviewer Sofia, viser hun os sine ar på armen. Det er »minder fra min far«, fortæller hun. De første ar fik hun, da hun var to-tre år, og han brændte hende med cigaretter, når hun græd. Nogle er i lovens forstand børn, når de udsættes for vold, men har i det etniske minoritetsmiljø status som voksne. Det er tilfældet for de piger, der bliver gift, før de fylder 18 år, og som udsættes for vold i ægteskabet.

Kvinderne oplevede nogle gange, at der var en umiddelbar årsag til eller begrundelse for volden mod dem, da de var børn, og andre gange var de helt uforstående over for, hvorfor de skulle udsættes for vold. De undrer sig og spekulerer på, hvor for netop de blev udset som ofre. Det er, som om at visse børn i nogle familier er udvalgt som prügelnabe. Nada er en af de kvinder, der spekulerer på, hvorfor netop hun var den i familien, der var udvalgt til at få pålagt restriktioner og tage imod prygl. Hun er den ældste i en søskendeflok og har en anden far end sine søskende. Hun kender ikke sin biologiske far og opfatter sine søskendes far som sin far. Han gør ingen forskel på hende og sine egne børn. Det er Nadas mor, der gør forskel og behandler Nada med stor brutalitet, som om hun har et dybt had til hende. Nada kan ikke selv finde en forklaring, men fornemmer, der er en skjult årsag bag. Det er ud fra Nadas fortælling svært at sige noget om morens bevæggrunde, men man kan tænke sig, at morens forhold til Nadas biologiske far kan have en betydning. Når der ingen begrundelse er for volden, er årsagen muligvis en hemmelighed. I tilfælde, hvor det er moren, der er den primære voldsudøver mod et barn, kan det pågældende barn være resultat af seksuelle overgreb på moren, eller moren kan af andre årsager være vred på barnets far og lade vreden gå ud over barnet.⁶¹ Studier af ofre for seksuelle overgreb viser, at seksuelle overgreb på mødre kan svække deres følelser over for og omsorg for de børn, de får. Mødre kan have meget ambivalente følelser over for børn, der er undfanget gennem voldtægt, eller børn, som er blevet til gennem påtvungen graviditet (Kelly i Hester et al. 2007:30).

Nada er født i Irak og flyttede til sin mor i Danmark som 10-årig. Da hun begynder i dansk andre, formaner hendes mor hende om at holde sig for sig selv og ikke være sammen med andre børn, hun mener lever et umoralsk liv. Nada befinder sig imidlertid godt blandt sine klassekammerater, og moren får sværere og sværere ved at kontrollere Nadas gøren og laden, og hun bruger grovere og grovere vold i sin kontrol af Nada. På et tidspunkt stikker Nada af i et desperat

⁶¹ Som det fremgår af kapitel 10, er det en erfaring, medarbejdere har draget på Mädchennotdienst, en institution for voldsramte piger og deres mødre i Berlin.

forsøg på at undgå morens vold, men hun tvinges hjem, da kommunen ikke vil betale for en anbringelse. Det er efter flugten, at Nadas mor tvinger hende til ægteskab. Nada fortæller:

»Så en dag kommer jeg hjem fra skole. Hver dag jeg kom hjem, skulle jeg gøre rent og rydde op, og nogle gange skulle jeg lave aftensmad til mine små søskende. Så siger jeg til hende 'Kan du ikke give mig fri i dag, kun i dag, for jeg har så mange vigtige lektier, jeg skal lave til i morgen'. Så kigger hun på mig og griner: 'Det har vi slet ikke tid til. Du skal giftes i dag'. Så griner jeg også, altså 'ha, ha ... ja, ja.' Men så råber hun 'Og jeg mener det. Du skal i bad nu, din brudekjole hænger der, og der kommer en frisør og laver dit hår, for du skal giftes'. Da jeg ser brudekjolen på mit værelse, løber jeg ud på gangen og råber ad hende: 'Mener du det? Jeg skal fandtme ikke giftes. Hvad snakker du om? Jeg er kun fjorten et halvt!' Men hun siger 'Ja, ja, fint nok. Det har vi ikke tid til, du skal giftes i dag, slut'. Så begynder jeg at græde, og jeg siger 'Lad mig være, altså prøv at høre: Jeg står op hver morgen, jeg er tjener og slave hjemme hos dig, selv om jeg er din datter. Jeg gør alt for dig: passer mine søskende, laver madpakker, aftensmad, alt. Du slår mig, fint nok. Jeg accepterer det, men jeg vil bare ikke giftes«.

Nada tager sin mobiltelefon og går på badeværelset og ringer hemmeligt til skolen. Hun får fat på to lærere, fortæller dem, at hun skal giftes om et par timer og beder dem om at hjælpe hende. Lærerne møder op i hjemmet, mens Nada pyntes til det forestående bryllup, og hun fortæller dem, at hun ikke vil giftes og beder dem om at få hende væk. Men moren inviterer dem i stedet til at deltage i festen senere på dagen, og de går igen. Moren har arrangeret det hele: brudekjole, fotograf, festlokale til 400 gæster – og en brudgom, der viser sig at være Nadas fætter.

Nada er helt uforberedt: »Jeg græd, og jeg græd. Så kom der gæster hjem hos os, fordi vi skulle til imamen, og jeg græd så meget, at min mascara løb, men min mor kom og sparkede mig og sagde: 'Prøv at høre: Du skal være glad, du skal ikke græde. Du skal smile. Smil til dine gæster'. Så kom vi over til en imam, og der sidder min fætter. Og så siger hun så, jeg skal giftes med ham ... Altså min fætter. Der gik jeg i chok«. Hun beder om at være alene med fætteren og fortæller ham, at hun ikke vil giftes. Han svarer, at han har været forelsket i hende, siden hun var 12 år, og at han vil have hende nu. Med tvang eller ej, han er ligeglad. Imamen, fire vidner og Nadas mor kommer, og imamen indleder vielsen og spørger Nada: »'Vil du giftes med ham, min datter?' Jeg kigger op, men svarer ikke. Så spørger han igen: 'Vil du giftes med ham?' Jeg svarer stadig ikke. Jeg tror, han spurgte fem gange, og jeg svarer slet ikke. Så siger han, at han vil gerne snakke med mig i enrum. Da blev jeg glad, for så kunne jeg sige til ham, at jeg bliver tvangsgift. Men så står min mor og siger, at hun vil med. Imamen siger, at det kan hun ikke, men min mor svarer: 'Jeg er hendes mor, og

jeg har ret til at være med.' Det har hun ret til i vores religion. Så kunne imamen selvfølgelig ikke sige noget ... Imamen står foran mig, og min mor står bag imamen, så imamen kan ikke se min mor, og så spørger han: 'Min datter, bliver du tvangsgift?' Jeg havde bare lyst til at sige 'ja, få mig ud', men jeg svarer ikke. Så min mor, hun gør sådan [skærer halsen over med hånden i luften]. Så bliver jeg bange, og jeg siger til ham: 'Jeg vil gerne giftes med ham.' Han spørger tre gange: 'Er du sikker? Jeg vidste, at hvis jeg sagde 'nej', ville min mor finde en anden imam, og hun ville tæske mig så meget ... Jeg tørrer mine øjne og siger til ham: 'Jeg vil gerne giftes'«.

Ud over selv at være blevet udsat for vold, fortæller kvinderne, at de som børn var vidner til vold, herunder især deres fars vold mod deres mor og søskende. Det gælder generelt for kvinderne, at oplevelsen af at være vidne har været meget voldsom, for det er svært at se sin mor eller søskende blive udsat for vold. Sofia husker, at hun og hendes mindre brødre som børn plejede at gemme sig, når deres far kom hjem fra arbejde, for så var han »sur«, som hun siger. Efter at moren har konfronteret faren med hans utroskab, bliver han ekstra voldelig mod hende til trods for, at hun er højgravid. Sofia og hendes brødre har som sædvanlig gemt sig i et skab, og da de kigger frem, ser de moren ligge gennemtævet i en blodpøl på gulvet, og de fornemmer en underlig lugt. Det går op for dem, at det er benzin, de kan lugte. Faren har hældt benzin ud over hele huset, og de ser ham lede efter tændstikker. Moren får rejst sig og smadrer en rude, og hun og børnene kommer ud af huser.

Nu er mange af disse voksne børn selv mødre til børn, der oplever vold, dvs. er ofre for vold eller vidner til vold. Vold, der er rettet mod børnene, er i mange tilfælde dét, der er anledningen til, at kvinderne forlader deres mænd, eller at volden bliver så voldsom, at kvinderne frygter for deres liv. Flere kvinder fortæller, at det er børnene, der siger til dem, at de synes, de skal forlade faren.

Som regel får kvinderne forældremyndigheden over deres børn, eller de må dele den med faren. Fem af de interviewede kvinder har dog helt måttet afgive et eller flere af deres børn til faren. Der er kun i et enkelt tilfælde tale om en retlig afgørelse. I de andre tilfælde tiltager faren sig eneforældremyndigheden til børnene gennem trusler om vold og ved at henvise til den muslimske praksis, at børnene tilhører mandens familie ved skilsmisse. Da Lamas mand en dag blev vred på Lama, smed han hende ud af lejligheden. Børnene græd, og han råbte, at de skulle holde deres kæft, ellers ville han »smadre dem«. Han sagde, at han kunne gøre, hvad han ville med børnene, for de var hans. Elin fortæller, at hun måtte efterlade sine børn hos sin mands palæstinensiske familie: »Jeg vidste godt, at jeg ikke kunne forlade ham [sin ægteemand] og tage børnene med, for de er palæstinensere, og det gør man ikke. Deres blod er meget tykt, og deres børn

er alt. Jeg tog en beslutning og gik faktisk for at skåne børnene. Det var hårdt at gå ud ad døren, mens de kiggede ud ad vinduet«.

Det er næsten udelukkende drengbørn, kvinderne afgiver til fædrene. De er tilsyneladende vigtigere for fædrene at have forældremyndighed over end pigerne. Det handler desuden om, at fædrene allierer sig med de større drengbørn, der forsøger at underlægge sine søstre og moren deres mandlige autoritet. En sådan alliance er direkte årsag til, at både Asta og Ghazal søger beskyttelse på et krisecenter. Også andre kvinder oplever, at de og deres døtre bliver chikaneret eller ligefrem truet af deres sønner. Det er kilde til bekymring for kvinderne, at de må frygte for deres døtres sikkerhed og frihed, mens de samtidig sørger over tabet af sønnerne.

Mænds trusler om at kræve forældremyndigheden og kvinders afgivelse af retten til at se deres børn, når de forlader manden, er en særlig problematik for kvinder, der ikke har fast opholdstilladelse. Deres opholdstilladelse er som regel afhængig af, at børnene har samvær med den forælder, der ikke har barnet boende. Det betyder, at kvinderne står i en situation, hvor de er tvunget til at vælge én af to løsninger: At vende tilbage til hjemlandet eller blive i Danmark og fortsat være i kontakt med den mand, der har øvet vold mod hende. Dertil kommer, at nogle kvinder oplever, at andre (muslimske) mænd ikke vil gifte sig med dem, så længe de har kontakt med deres eksmand. Det er de tvunget til, hvis deres børn skal have samvær med deres far. Derfor føler de sig på en måde stadig gift trods skilsmisse. Lama, der er fraskilt, fortæller: »For mig er det svært at blive gift igen, for en muslimsk mand vil aldrig acceptere, at en kvinde har kontakt med sin eksmand«. Lamas mand har i sin tid, før de blev skilt, fortalt hende, at hvis hun valgte at gå fra ham, ville han gøre alt for, at hun ikke skulle blive gift igen; han ville »ødelægge hendes liv«. Med to børn tror hun nu heller ikke, at hun faktisk kan blive gift igen. Børnenes far vil aldrig acceptere, at en anden mand bliver far til hans børn.

Sofia har oplevet, hvordan hendes mor måtte opgive forældremyndigheden over hende og hendes søskende. Da moren forlod Sofias far, tog hun i første omgang Sofia og hendes søskende med på krisecenter, men hun endte alligevel med at afgive børnene til faren. Det er uklart, hvad der vægtedes mest i den afgørelse: Om det var morens frygt for faren, der truede både Sofia, hendes mor og hendes moster på livet, hvis han ikke fik Sofia og hendes søskende, eller om det var morens ønske om at flytte sammen med sin nye kæreste. Det var tilsyneladende ikke muligt for hende at flytte hjem til sin kæreste med sine børn. Under alle omstændigheder oplevede Sofia morens afgivelse af hende og hendes søskende til faren som et stort svigt. Sofia så først sin mor igen, da hun flygtede fra sin voldelige far og onkel. Hun fortæller derfor om adskillelse af mor og barn fra barnets perspektiv.

Pigerne er placeret nederst i familiernes alders- og kønshierarki, og fra denne sårbare position er de lette ofre. Når de voksne kvinder siger fra over for volden og måske går fra deres mand, kan børnene bruges til at ramme kvinderne, f.eks. ved at de tvinges til at afgive retten til børnene. Her bliver børnene også ofre. Det er en generel problemstilling, at kampen over retten til børnene bliver et redskab for voldelige mænd, hvormed de kan kontrollere og true kvinder til at makke ret og straffe dem, hvis de ikke gør (Radford & Hester 2006:82-101). I etniske minoritetsfamilier med rødder i Mellemøsten styrkes mændenes position i denne kamp i kraft af patrilineære slægtskabssystemer og traditioner for, at børnene tilhører faderens slægt.

Voldsformer

Til trods for at vi som forskere tidligere har beskæftiget os med vold mod kvinder og med følger af tortur og krig, har voldens karakter og omfang overrasket os. Til tider har det været svært at fatte, hvor omfattende og udspekuleret volden kan være. Selv om kvinderne af gode grunde har overlevet volden, har den for nogle af kvinderne været så voldsom, at de på tidspunkter har frygtet for deres liv. Nogle af kvinderne har familiemedlemmer, der ikke overlevede deres fædres eller mænds vold mod dem, så der er realiteter bag kvindernes frygt. Fadias søster blev dræbt med en slagterkniv af faren, da Fadia var barn i Irak. Basimas svoger fra Iran tævede sin kone så voldsomt, at hun faldt og slog hovedet mod badekarret og døde af slaget. Han skar hende derefter i stykker, lagde delene i plasticposer og smed dem i havet. Habibas mands niece blev brændt i Irak, efter at niecens mand havde slået hende til døde med et kosteskæft. Niecens død blev efterfølgende udlagt som selvmord.

Voldsudøverne er bevidste om den frygt, disse drab skaber, og bruger dem som eksempler på, hvad der kan ske, hvis ikke kvinder indordner sig.⁶² Flere af disse drab er 'uheld' som følge af den almindelige vold, kvinderne udsættes for. Kvinderne kan derfor ikke vide sig sikre, og truslen om drab er del af den terror, der skal sikre den patriarkalske dominans i familien. Det forventes samtidig, at kvinden er lydige og underdanig og viser et godt ansigt udadtil. Kvinderne tvinges til at vise omsorg og kærlighed. Det vil sige, at de skal ignorere, at underkastelsen er påtvunget, og i stedet lade, som om den er frivillig og motiveret af dem selv. Kvinderne skal med andre ord bidrage til billedet af den gode og

⁶² Nogle mænd til de interviewede kvinder skræmmes ifølge kvinderne også selv over voldens dødelige udfald.

lykkelige familie. Nægter kvinden at bidrage til det billede, må hun skjules eller fjernes, så hun ikke giver anledning til ondsindet sladder og tvivl om mandens og familiens ære.

Kvinderne er som regel udsat for både fysisk, seksuel, psykisk og økonomisk vold (se kapitel 2 for en præsentation af voldsformer). Kvinderne beskriver dog sjældent den vold, de udsættes for, i henhold til denne kategorisering af vold. De beskriver volden som en del af det sociale liv, og deres beretninger om volden omhandler deres familieliv, ægteskab og deres tilværelse i det hele taget. Beretningerne indeholder generelt kun detaljerede beskrivelser af volden, når der er tale om voldsepisoder, der skiller sig ud fra den sædvanlige vold i hverdagen.

Hverdagens trivielle vold gøres der ikke meget ud af, for den er blevet 'normaliseret' (Lundgren 2004). Meliha er født i Danmark, men hendes forældre stammer fra Tyrkiet. Hun giftede sig mod sine forældres vilje, da hun var 16 år, og flyttede ind hos sine tyrkiske svigerforældre. De to familier lå i strid, så Melihas familie afbrød al kontakt til Meliha, da hun giftede sig. Da Melihas mand kort tid efter kom i fængsel, stod hun helt alene og havde intet sted at vende sig hen. En mand fra et andet mellemøstligt land gav hende husly og blev hendes kæreste, men denne mand, der i første omgang blev hendes redning, blev stadig mere kontrollerende og voldelig. Meliha fortæller, hvordan volden blev 'normal', og hvordan hun ikke kunne forestille sig at bryde ud af forholdet uanset gode veninders råd: »Jeg ville gerne, men jeg tænkte 'nej, for jeg er sammen med ham'. Jeg var i en fælde på en eller anden måde. Hvis jeg var sammen med en veninde, blev han bare ved med at ringe og spørge: 'Hvor er du henne? Hvorfor kommer du ikke hjem? Jeg kommer og henter dig nu.' Det var bare sådan hele tiden, så jeg tænkte bare, om han så er voldelig, om han så kører på mig, så er det alligevel ham, jeg skal være sammen med. Det var bare blevet sådan. Jeg tænkte altid, han gav mig et hjem dengang, han gav mig tryghed, og så glemmer jeg alt, hvad han har gjort af onde ting ... Jeg tænkte bare, det er normalt. Altså i starten, lige da han begyndte at slå mig, da tænkte jeg, 'nu skal jeg altså væk', men så blev det en gang, to gange, tre gange, og så tænkte jeg bare 'okay, nu har jeg fundet mig i så meget', og når jeg var uvenner med ham, gik jeg bare en tur«.

Meliha vænnede sig med tiden til volden, der blev mere og mere grov, og til sidst turde hun dårligt gå uden for en dør. Mange kvinder beretter om denne gradvise normaliseringsproces, men en del kvinder oplever, at volden begynder i det øjeblik, de 'sidder i fælden'. Det er typisk kvinder i udlandet, der bliver gift med en mand, der bor i Danmark. I det øjeblik, kvinderne ankommer til Danmark, sætter volden ind, for da er de alene, langt fra deres familie og sociale netværk og afhængig af manden. Alligevel kan der også her være tale om en form for normalisering over tid, hvor de af mangel på udveje accepterer tingenes tilstand.

For de af kvinderne, der vokser op med vold i barndommen, begynder normaliseringen allerede dér. Göksel voksede op i en stor søskendeflok af piger, som blev holdt i kort snor: »Vi [Göksel og hendes søstre] har oplevet meget vold. Min far slog min mor, min far slog os, og min mor slog os også. Det værste var nok at se de andre blive slået, eller når min far tog min lillesøster ind på værelset, og man kunne høre hende skrig. Men vi kunne ikke gøre noget. Sådan var det bare«. Alle søstre sagde ja til den første frier, der bød sig til, for at komme væk hjemmefra. Det gjaldt også for Göksel, der stak af, og giftede sig med den første frier, der kom. Han er som hun fra en dansk-tyrkisk familie og var i udgangspunktet et acceptabelt parti, men Göksels forældre sagde nej til frieriet af taktiske årsager. De ville gerne have, at den kommende svigerfamilie skulle fri flere gange, for jo flere gange de frier, jo mere er kvinden værd. Man skal ikke give sin datter væk første gang, for så kan hun mistænkes for at »mangle« noget, som Göksel siger. Det kan f.eks. betyde, at datteren ikke er jomfru.

Volden fortsatte i ægteskabet, hvor Göksel måtte indordne sig sin store svigerfamilie. De forbød hende at fortsætte sin skole, og hun fik til opgave at lave mad, gøre rent, vaske tøj og hjælpe med svigerforældrenes personlige pleje. Göksel blev hurtigt gravid, og hun fik to børn. Det familiemønster, hun er opvokset med, blev blot gentaget, fortæller hun. På et tidspunkt slog Göksels mand hende i ansigtet foran børnene, og da hun klagede sin nød til sin svigermor, var svaret: »Hvad har du gjort, siden han slår dig?« Hun var i mindretal i familien, ingen støttede hende, og hun kunne ikke gå til sine egne forældre eller søstre. Det vidste hendes mand, og han udnyttede det.

Da Göksel en aften foreslog sin mand, at de skulle holde en pause i ægteskabet, kaldte han hende for luder og gjorde forberedelser til at dræbe hende, og Göksel måtte flygte for sit liv. Endnu en gang forsøgte hun at forlade volden og den patriarkalske dominans, men denne gang gik hendes mand i ledtog med hendes far om at forfølge hende og få hende hjem. Göksels mand kontaktede hendes far, som han ellers ikke var på talefod med. »Det beviser bare, at han går ind for den her ære. Det er jo min far, der skal dræbe mig, hvis der er en, der skal dræbe mig, for nu er jeg jo skilt. Nu er det jo ikke min eksmand, der skal dræbe mig. Det er min far, for han har taget mig tilbage, så jeg er under hans ære. Det er derfor, han (Göksels eksmand) ringer til min far ... Jeg tror, det er noget med, at jeg skal hjem til dem og bo. Under deres øjne. Og så skal jeg ikke gå i skole, men bare passe børnene og vente«.

Göksel kan altså forudse en fortsættelse af det patriarkalske familieliv, hun har kendt hele sit liv. Hun fortæller om, hvor svært det er for hende at frigøre sig fra det kendte familiemønster. Normaliseringen finder sted allerede i hendes opvækst, og den støttes af alle relationer i familien og omgangskredsen. Når faren slipper kontrollen, tager ægtemanden over – og omvendt. Normaliseringen er derfor omfattende.

Omkring halvdelen af kvinderne med mellemøstlig baggrund fortæller, at de har været udsat for vold i barndommen, men flere kvinders fortællinger vidner om, at den ærestankegang og de patriarkalske familiestrukturer, der er udgangspunktet for volden, er udbredt.⁶³ Muligvis har flere kvinder, end dem der fortæller om det, været udsat for vold i barndommen. Hvis volden er normaliseret, er det ikke sikkert, de tænker på, at der er tale om vold. Når kvinderne fortæller om den vold, de har været udsat for, bruger de ofte udtryk som 'han var *for* voldelig' eller 'det var for meget', underforstået, at den dagligdags og 'milde' vold ikke er 'rigtig' vold.

Kvinderne beskriver altså ikke de 'trivielle' voldelige handlinger indgående. De beskriver i højere grad de omstændigheder, volden finder sted under, dvs. hvilke sociale hændelser og begivenheder der fører til vold. Når volden ikke finder sted, er bevidstheden om voldens mulighed til stede, og dermed bliver volden allestedsnærværende. Aisha, der kom fra Pakistan som barn, indleder for eksempel sin fortælling med at sige: »Jeg er sådan et klassisk eksempel på forsøg på æresdrab og arrangeret ægteskab – det hele faktisk«. Hun fremstiller volden som en integreret del af »det hele faktisk«. Det vil sige et moralkompleks, der omfatter blandt andet æresdrab og arrangeret ægteskab.

Dette moralkompleks begrænser især kvinders fysiske mobilitet og deres seksualitet. I materialet optræder disse aspekter i form af kvinder som husslaver og tyende, indespærring på værelse eller i hjemmet, dumpning af kvinder i deres oprindelsesland, seksuelle overgreb, mænds utroskab og kontrol med kvinders graviditeter. Derudover er vold mod børn som nævnt fremtrædende i interviewmaterialet, og kvinderne beretter, at volden mod børnene lægger et stort pres på dem og er kilde til store bekymringer og dyb sorg.

Kvinden som husslave og tyende

Flere kvinder beretter, at de bliver holdt som husslave eller tyende. Det betyder, at de arbejder i hjemmet fra morgen til aften med hus- og omsorgsarbejde. Omsorgsarbejde indebærer for kvinderne at vise kærlighed og omsorg over for dem, der dominerer dem og øver vold mod dem. Dette arbejde er kombineret med isolation af kvinderne. De forhindres i at forlade hjemmet og dermed lære dansk, få andre sociale kontakter, lære noget om det omgivende samfund, og hvad det eventuelt kan tilbyde kvinderne af muligheder. Samtidig forhindres de i at holde kontakt med egen familie. Hovedparten af disse kvinder er kommet til Danmark gennem ægtefællesammenføring med herboende mænd, hvilket gør det muligt for mændene og deres familier at isolere kvinderne og forhindre kvindernes familier i at få kendskab til volden.

⁶³ Ingen af kvinderne fra Østeuropa og Vestafrika fortæller om vold i barndommen.

Fatima kom til Danmark fra Pakistan for at blive gift med en mand, hun ikke havde mødt før, men som hun havde tiltro til, fordi han som læge var et godt parti. Desuden havde Fatimas svigerfar gjort et godt indtryk, da han kom til Pakistan for at finde en kone til sin søn. Fatima havde forestillet sig, at hun kunne få et arbejde i Danmark med sin ingeniøruddannelse fra Pakistan, men det tillod svigerforældrene ikke. Det viste sig, så snart hun kom til Danmark, at hun skulle bo sammen med ikke alene sin nye mand, men også hans forældre, hans bror, svigerinde og deres to børn. »Det gik op for mig, at grunden til, at de ville have en kone fra Pakistan – selv om der er mange pakistanere i Danmark – var, at de ville have en kone, som kunne arbejde i den store villa, min svigerfar havde. Det gjorde jeg så«. En pakistansk kone fra Danmark ville altså ikke kunne fungere som husslave, ligesom det ikke blev forventet, at Fatimas svigerinde deltog i husarbejdet. Svigerindens pakistanske forældre boede nemlig ikke langt derfra og kunne intervenere. Samtidig blev Fatima forhindret i at holde kontakt med sin mor i Pakistan. Det hele var planlagt fra familiens side, og Fatimas mand var også underlagt forældrenes beslutning. Han havde et forhold til en anden kvinde i Danmark med pakistanske rødder og havde haft det gennem mange år, men forældrene ønskede ikke, han giftede sig med hende.

Andre kvinder fortæller lignende historier. Adile mødte sine svigerforældre første gang, da hun var 17 år, og de kom til den landsby i Tyrkiet, hvor hun boede, på udkig efter en svigerdatter til deres søn. Adiles forældre syntes, det var en god idé at tage imod dette tilbud om ægteskab, og Adile sagde ja. Ægteskabet begyndte med uoverensstemmelser mellem de to familier, og Adiles svigerfamilie syntes, at Adiles familie gav hende for lidt guld med i ægteskabet. Adile fandt ved sin ankomst til Danmark ud af, at hun skulle bo sammen med sin mands forældre og søskende, og det blev også hendes opgave at sørge for familiens husarbejde. Hun klipper svigerforældrenes negle, hun hjælper dem af tøjet og lægger dem i seng om aftenen – og kan først derefter selv gå i seng. Adile er også den, der er først oppe om morgenen, fordi hun skal lave mad til resten af familien. Adile opholder sig mest i køkkenet, også til måltiderne, for hun spiser ikke sammen med resten af familien i stuen. »Jeg var som en tjener«, fortæller hun. Det er Adiles svigermor, der bestemmer hvad Adile skal gøre, og det er også svigermoren, der giver sin søn besked på at slå Adile. Han adlyder dog ikke sin mor i dette, men opponerer omvendt ikke mod hendes dominans. Svigermoren er jaloux på Adile og siger til sin søn, når han smiler til Adile: »Hvorfor smiler du til hende?«⁶⁴ Adiles svigermor synes, det er rimeligt, at Adile arbejder i

⁶⁴ Den marokkanske sociolog Fatima Mernissi skriver om den centrale betydning af forholdet mellem mor og søn i muslimske samfund. Forholdet mellem hustru og ægtemand truer forholdet mellem mor og søn, og moren modarbejder derfor intimitet mellem søn og svigerdatter (Mernissi 1987).

huset, for da svigerforældrene kom til Danmark, havde de ingenting, og de har arbejdet hårdt for at anskaffe de huse og det fine inventar, de har nu i Danmark og Tyrkiet. Da Adile kommer til Danmark, står det hele klar, så i svigermorens øjne har Adile fået det hele forærende. Adile vil gerne lære dansk og få et arbejde uden for hjemmet, men det må hun ikke. »For så vil jeg ikke blive, som de gerne vil have. De vil have, at jeg skal være blind og døv«. Kontakt til Adiles familie i Tyrkiet bliver også begrænset af svigerforældrene, og de tillader kun Adile at tale i telefon med sine forældre to gange om året – og kun i svigerforældrenes påhør.

Det er ikke kun kvinder, hvis familie bor langt væk i oprindelseslandet, som udnyttes som husslave. Det kan også ske for kvinder, hvis familie bor i Danmark, og hvor ingen eller ringe kontakt til familiemedlemmerne muliggør en udnyttelse. Det oplevede Meryem, efter at hun blev gift med sin mand mod sine forældres vilje. Meryems mor blev gennem Meryems barndom og opvækst slået jævnlige af faren, og Meryems to ældre søstre blev begge gift under tvang og levede efterfølgende med vold i ægteskabet. Selv var Meryem fast besluttet på, at hun ikke skulle gå i sin mors og søstres fodspor, men selv vælge sin ægtemand. Mod sine forældres vilje giftede hun sig med en mand, hvis familie hendes forældre ikke brød sig om. De afbrød derfor kontakten og deltog ikke i hendes bryllup.

Efter brylluppet flyttede Meryem sammen med sin nye mand i hans lejlighed, der lå tæt ved hans forældres og søskendes lejlighed. Hun skulle på det tidspunkt begynde på en uddannelse, men hendes mand smed papirerne fra skolen væk og forbød hende at uddanne sig. I stedet var hun i svigerfamiliens lejlighed fra morgen til aften, hvor hun skulle gøre rent, vaske tøj og lave mad. Når der kom gæster, skulle Meryem servere te for dem. »Det er deres kultur«, som hun siger. Derudover blev det forventet, at hun skulle yde omsorg for sine svigerforældre, bl.a. ved at bade dem. Hun skulle også tage sig af sin svigerindes barn, som havde kolik. Det var hårdt, for Meryem sov dårligt om natten af angst for sin mand. Han truede med at kvæle hende, mens hun sov.

Indespærring

At tvinges til at fungere som husslave kan kun finde sted under omfattende kontrol og begrænset kontakt til omverdenen, og de kvinder, der er udsat for udnyttelse af deres arbejdskraft, er også udsat for indespærring i forskelligt omfang. Adile kom f.eks. kun uden for hjemmet ganske få gange og under svigerfamiliens opsyn i de fem år, hun boede med svigerfamilien. Alle indkøb og ærinder blev foretaget af andre familiemedlemmer. Denne form for indespærring finder sted for at tvinge kvinderne til slavearbejde, og den muliggøres af, at kvinderne er langt væk fra dem, der kender og holder af dem, ligesom de ikke har kontakter i Danmark og kan gøre brug af mulighederne her. Tolv af kvinderne fra

Mellemøsten fortæller om decideret indespærring i kortere eller længere tid, dvs. at de er låst inde i et værelse eller en lejlighed. Derudover er social isolation en generel erfaring.

Iman beskriver, hvordan hun mod sin families vilje valgte at gifte sig med en mand, der friede til hende under et besøg i Tyrkiet. Han var høflig, betænksom og kom med gaver, så Iman blev helt overvældet, som hun siger. I de tre måneder, hun havde sammen med ham i Tyrkiet, var der intet, der gav hende bange anelser, og hun opgav gerne sit liv i Tyrkiet med arbejde, familie og venner for at følge sin mand til Danmark, hvor han boede. Hun ankom til Danmark om natten og kom til en møgbeskidt lejlighed, hvor hun skulle tilbringe sit liv med sin nye mand. Den følgende morgen, fortæller hendes mand, at han skal gå, og idet han forlader lejligheden, hører hun ham låse døren udefra: »Jeg stoppede op og tænkte, hvorfor låser han døren udefra? Men så tænkte jeg: det er nok, fordi jeg er ny i landet, ikke kan sproget, ikke kender nogen. Det er nok, fordi han tænker på min sikkerhed«. Det viser sig hurtigt, at døren ikke låses for at beskytte Iman, men for at spærre hende inde. Imans mand ændrer adfærd fra dette øjeblik, og de følgende måneder er Iman indespærret i lejligheden, hvor hun dagligt bliver udsat for slag og spark, tvunget til at sove på det bare, kolde gulv og nægtet mad. Oven i dette får hun besked om at komme sin mand i møde, når han træder ind ad døren, med et »velkommen hjem, skat«.

Iman fortæller, at hendes mand er helt bevidst om hendes manglende alternativ til vold og indespærring: I Tyrkiet har hendes familie slået hånden af hende, fordi hun giftede sig i trods, så hun har ingen støtte derfra, og hun kan ikke vende tilbage. At forlade ham er heller ikke nogen mulighed, for i hendes familie er skilsmisse uhørt. »Så han vidste udmærket godt, at jeg ikke kunne vende tilbage, at det var udelukket. Så han kunne sige: nu har jeg hende. Jeg kan bruge hende, som jeg har lyst til, og hun kan ikke sige noget«. Samtidig ved manden, at Iman ikke har permanent opholdstilladelse, og at hun ikke (umiddelbart) har ret til ophold i Danmark, hvis hun forlader ham.

Imans situation som udstødt af sin tyrkiske familie og ægtefællesammenført med sin mand i Danmark levner hende ingen umiddelbare alternativer til ægteskabet, og hendes mand er tydeligt bevidst om hendes begrænsninger. Den aflåste lejlighed er blot den synlige del af det usynlige fængsel, hun befinder sig i, og som giver hendes mand udstrakt mulighed for dominans. Det er i det øjeblik, hun forlader sin familie i Tyrkiet og ankommer til Danmark, at volden bliver mulig. En del af volden handler om at udstille denne dominans gennem ydmygende krav om omsorg og kærlighed, der på ingen måde gengældes. Iman er bevidst om, hvad der gør volden mulig: »Jeg tænker, hvis kvinden kommer på lige fod med manden, hvis der er lige vilkår, så vil han ikke turde gøre det

samme igen. Hvis man giver kvinderne mulighed for at blive her, så vil det hjælpe meget«.

Indespærring er også en risiko for kvinder, der er vokset op i Danmark – i hvert fald i kortere perioder. Flere unge kvinder fortæller om at blive indespærret af forældre, ofte i kombination med sparsomme rationer af mad og drikke. Fadia kom med sin familie til Danmark fra Irak, da hun var 15 år, og hun var 16 år, da hendes far giftede hende bort første gang. Ægteskabet holdt i tre måneder, før hun flygtede. Anden gang hun blev bortgiftet, var hun 21 år. Denne gang nåede hun at føde et barn, før hun blev skilt igen, og den nye mands familie beholdt barnet. Få måneder efter den anden skilsmisse, præsenterede faren en ny mand på 57 år for Fadia. »Jeg kunne ikke mere, og jeg var begyndt at blive trodsig; at sige noget, snakke og protestere. Så sagde han, okay, så får du ikke noget. Du bliver her i det her værelse og kommer aldrig ud – ikke, før du dør«. Hun fik ikke noget at spise eller drikke i de tre dage, hun var låst inde.

Sammen med sin svigerinde og en lærer, der arbejder det sted, hvor Fadia er i aktivering, planlægger hun at flygte. Hun ringer til sin lærer og aftaler at mødes med hende i det lokale indkøbscenter. Fadias svigerinde lover at køre hende i bil til centeret, men da de kører af sted, opdager Fadias far flugten. Fadias bror bliver bange og ringer og siger, at Fadia og svigerinden skal komme tilbage med det samme. Fadia afviser det og siger, at hun aldrig mere vil hjem, men hendes svigerinde er bange og vender bilen rundt. Fadia åbner bildøren og kaster sig ud i farten. Hun kan se sin far, som allerede er på vej med en kniv i hånden. En forbipasserende opfatter situationen, samler Fadia op i sin bil og kører hende først til læreren i centeret og siden til politiet, der følger hende på krisecenter.

Tidligere nævnte Nada en anden ung kvinde fra Irak, som bortgiftes tidligt. Hun tvinges til at stoppe skolen og leve med sin mand, der voldtager og slår hende dagligt. Hun opgiver at flygte fra ham, så længe hun ikke er myndig, for alle hendes tidligere henvendelser til myndighederne har ikke hjulpet. Nada ved, at så længe, hun er under 18 år, kan hun ikke få plads på et krisecenter. »Og så lige før jeg blev 18 år, sagde jeg til ham: 'Prøv at høre, om en måned bliver jeg 18 år, og så skrider jeg fra jer [mand og mor]. Jeg gider ikke det pis mere.' Jeg var blevet lidt mere stærk, for jeg vidste, at nu er jeg 18 år, nu kan jeg stikke af til krisecenteret. Nu kan jeg få min egen lejlighed. Nu kan jeg arbejde. Men dengang, jeg var under 18 år, ville kommunen ikke hjælpe mig. Der var ikke nogen, der ville hjælpe mig. Jeg tænkte bare, når jeg bliver 18 år, kan jeg gøre alt. Så blev han [Nadas mand] og min mor sådan lidt bange, fordi de kunne se, jeg mente det«.

Da Nada bliver 18 år, ringer hendes mor og siger, at lægen har sagt, at hendes stedfar, der har kræft, vil dø inden for de næste fem minutter. Nada ved, han har kræft, men ikke, at han nu er ved at dø. Nada løber af sted, som hun står og går i

bare fødder og nattøj, men da hun kommer til sin mors og stedfars lejlighed et par husblokke væk, er stedfaren ikke på dødens rand. »Der er sådan stille derinde. Der er kun min stedfar. Han ligger på sofaen, og så siger jeg til ham: 'Skal du dø?', og jeg begynder at græde. Så hvisker han til mig 'Vend dig om og gå ud og kom aldrig tilbage.' Han hviskede, for han var bange for min mor. Så siger jeg til ham: 'Nej, nej, nej, hvorfor siger du det? Du skal dø.' Men han siger til mig: 'Nej! Løb! Gå! Gå til krisecentret. Ring efter politiet. Råb efter hjælp. Du skal væk herfra. Nu.' Jeg kunne bare se, der var noget galt, ikke? Jeg kunne bare se, at han mente det. Så løber jeg og åbner hoveddøren, men da døren så går, kommer min mor og min mand: 'Hvor skal du hen?' Jeg vender mig om og siger: 'Jeg skal ikke nogen steder. Jeg er lige kommet', for hvis jeg gik, ville det gå ud over min stedfar. Så kigger de mærkeligt på mig. Jeg er bange, og jeg ryster. Jeg står bare og tænker, hvad sker der nu? Så siger min mor: 'Gå lige ind på din søsters soveværelse'. Nada går derind og venter på, hvad der skal ske. Hendes mor og mand kommer ind med pind og sko, som kommer i brug de næste 15-20 minutter, hvor Nada får tæsk uafbrudt, indtil hun begynder at bløde fra munden og næsen. De hiver i Nadas lange hår, slår og sparker hende på ryg, mave og ansigt. Nadas stedfar og mindre søskende står på den anden side af døren og råber til Nadas mor om at lade være. Da Nadas mor og mand er færdige, går de og låser døren udefra. I de næste tre døgn er Nada spærret inde uden mad og drikke, og hun får tæsk hver dag.

Mandag morgen overtaler Nada sin mor til at få lov til at gå på arbejde. Nada er i praktik i en børnehave, og hun skal åbne institutionen for de første børn, der kommer. Hun må love ved Koranen, at hun ikke fortæller noget til nogen. Hun vasker sig nødtørftigt, og det lykkes hendes at komme på arbejde. Men i børnehaven kan børnenes forældre se, at der er noget galt. Da lederen kommer, kan Nada ikke længere holde tårerne tilbage, og til sidst besvimer hun. Hun kommer på skadestue og ad forskellige omveje til sidst på krisecenter.

For Fadia og Nada – og andre unge kvinder med dem – sættes indespærring ind, når kvinderne begynder at vise tegn på modstand. I Fadias tilfælde, da hun modsætter sig et tredje ægteskab, og i Nadas tilfælde, da hun øjner muligheden for flugt, når hun fylder 18 år. Deres far eller mor og ægtemand skønner derfor, at kontrollen må skærpes, og kvinderne tvinges til at makke ret og indordne sig. Men det er svært at opretholde indespærringen i længere tid, da kvinderne har kontakter og forpligtelser uden for familien. Familiens øvrige medlemmer forsøger sig kun med halvhjertede protester eller redningsforsøg.

En enkelt kvinde, Dima, oplever dog, at familien kommer til undsætning. Dima kommer fra en veluddannet og velstillet familie i Iran og har taget en del af sin uddannelse i udlandet, før hun møder sin mand, der bor i Danmark. Efter tre måneder i Danmark bliver Dima gravid, men hendes mand forbyder hende at forlade huset, så hun kan hverken gå til sprogundervisning eller til

gravitetsundersøgelser. Dimas mor spørger bekymret i telefonen fra Iran, om manden behandler hende godt, og om alt er i orden. Det siger Dima ja til, og hun forsøger at skjule, hvordan hendes mand behandler hende, for ikke at gøre sin mor yderligere bekymret.

Da vandet går en tidlig morgen, beder Dima sin mand om at ringe efter en ambulance. Han siger, at hun nok bare skulle tisse, og han går ind og lægger sig på sofaen uden at ringe. Klokkeren otte går han på arbejde, låser hende inde og kommer først hjem igen klokken seksten. Efter at han er kommet hjem igen, kan Dima pludselig høre sin mor kalde. Hun ankommer tilfældigvis på besøg fra Iran, den dag Dima er i fødsel og indespærret i hjemmet. Det lykkes Dima at nå frem til døren før sin mand. Han råber op, og de skændes, og i forvirringen tager Dimas mor nøglerne til huset og får Dima af sted til hospitalet, hvor hun føder en datter.

Dumpning

Et udbredt fænomen blandt de kvinder, vi har interviewet, er dumpning. Det vil sige, at kvinden tvinges eller narres til at tage med manden eller mandens familie til et andet land, som regel oprindelseslandet, for derefter at blive efterladt alene der uden pas og penge. Formålet er at forhindre kvinden i at opholde sig i Danmark. Hun skal med andre ord fjernes fra det sociale landkort og synsfelt. Har kvinden børn, er det desuden en måde, hvorpå ægtemand eller svigerfamilie kan fratage kvinden børnene, da det kan være svært for hende at opnå forældremyndighed fra oprindelseslandet.

Dumpning kan siges at være en form for vold, hvor kvinders geografiske mobilitet og sociale placering styres. I de tilfælde, hvor kvinden søger at bryde ud af ægteskabet, eller ægtemanden eller hans familie blot er trætte af kvinden, kan en placering af kvinden langt borte, hvor hun ikke har mulighed for at komme væk, være en løsning for ægtemanden eller hans familie. Det er en fare, nogle kvinder er opmærksomme på, og som de vurderer risikoen af, når de tager på rejse til hjemlandet. Flere kvinder fortæller om andre kvinder, de kender, der er blevet dumpet og har fået frataget deres børn ved samme lejlighed. Nogle gange er truslen om dumpning nok til at få kvinden til at indordne sig under de gældende forhold.

Kvindernes begrænsede muligheder for at rejse og bevæge sig frit står i modsætning til mændenes. Kvinderne beretter, at mændene foretager mange rejser. Ofte er det familiens mandlige overhoved, der rejser, angiveligt for at holde vigtige møder og lave aftaler på vegne af familien. I modsætning til kvinder er mænds mobilitet i princippet ubegrænset.

Dumpning udgør en særlig risiko for kvinder, når de er ægtefællesammenført. Af de 12 familiesammenførte kvinder, vi har interviewet, har 4 oplevet at

blive dumpet. Det lykkedes for dem alle at vende tilbage til Danmark, for nogles vedkommende ved at henvende sig til en dansk ambassade eller et dansk konsulat. Hvis kvindens opholdstilladelse er afhængig af ægteskab med manden, kan han blot vente på, at hun bliver udvist. Det er dog sværere at få hende udvist, hvis hun har nået at få børn, idet hensynet til barnets ret til to forældre kan give kvinden opholdstilladelse. Det er dog kun en mulighed, hvis forældremyndigheden er fælles, eller at barnet faktisk *har* samvær med sin far.⁶⁵

Samia, som kommer fra Irak, blev hentet af sin mand og hans bror klokken to om natten og ført til Sydirak, hvor manden forlod hende med hendes pas og papirer i lommen. Deres tre fælles børn havde han efterladt i Danmark. Mandens plan var, at hun ikke skulle komme tilbage. Det skete i forbindelse med skilsmisse, og Samias mand ønskede hende langt bort. »Jeg må ikke være skilt og bo alene i Danmark«, er Samias egen forklaring. Samia henvendte sig til den danske ambassade i Bagdad, hvor hun fik hjælp, selv om hun ikke havde nogen form for legitimation. Hun kom tilbage til Danmark, hvor hun flyttede direkte på krisecenter. Efter at Samia blev dumpet, ringede hun hver dag og talte i telefon med sine børn, der boede hos manden i Danmark. Manden lagde mærke til, hvilket nummer hun ringede fra, og han kunne på den måde regne ud, at hun på et tidspunkt var kommet tilbage til Danmark. Han truede hende med, at hvis hun var tilbage i Danmark, ville han tage børnene til Irak. Samia ringede straks til politiet, som kom og hentede børnene hos manden og kørte dem til Samia på krisecenteret.

I de tilfælde, hvor kvinder har giftet sig på trods af familiens vilje, er dumping en særlig ondsindet strategi. Kvinder i den situation fortæller, at dumping for dem kan være livsfarlig. Birgül er en sådan kvinde, som frygter at blive dræbt, hvis hun viser sig i nærheden af det sted, hendes familie bor i Tyrkiet. Alligevel overtales hun af sin mand til at tage på ferie i Tyrkiet. Hun ved, at hendes mor og far er på besøg hos familie i Tyskland på det tidspunkt, og hun regner med, at hendes mand trods vold og kontrol vil beskytte hende på rejsen. Hun håber, at hans løfte om ferie er et tegn på, at det »nok skal blive godt igen«. Det viser sig, at han har planlagt at efterlade Birgül og deres søn i Tyrkiet: »Da vi er dernede, siger han så, at han skal tilbage, og vi skal blive dernede. Jeg spørger hvorfor, og han siger bare, at vi skal blive dernede. Så siger jeg, at det vil jeg ikke, men han siger, at han kun har købt en enkeltbillet til mig«. Birgül tager med

⁶⁵ Hvis faren ikke vil have fælles forældremyndighed eller nægter at have samvær med børnene, kan kvinden ikke blive i Danmark. Tager hun børnene med til hjemlandet, kan faren senere hente børnene til Danmark, når de har nået den alder, hvor fædre i muslimske lande normalt får forældremyndigheden. Det er en mulig strategi for nogle fædre, der på denne måde undgår, at moren opholder sig i Danmark. Han undgår tillige at have ansvar og omsorg for børnene, mens de er små, og opnår samtidig forældremyndigheden over børnene i sidste ende.

sin mand hen for at hente hans returbillet på rejsebureauet, men de kommer op at skændes, og han går. »Så er jeg alene tilbage. Så snakker jeg med manden [i rejsebureauet] og spørger, om han ikke nok kan hjælpe mig. Men der er ud-solgt, og jeg har ingen penge. Men heldigvis har jeg et guldarmbånd. Jeg tager til guldsmeden og sælger det og kommer tilbage og siger, please, om han ikke kan hjælpe, for jeg *skal* bare tilbage. Så tilsmiler heldet mig, og han fortæller, at der lige har været et afbud, og det var så heldigvis med afrejse dagen før min mand. Så det er jeg glad for. Jeg køber billetten og gemmer den, og tager hjem igen. Den dag, jeg så skal af sted, tager han alene over til sin søster. Da han går, skynder jeg mig at tage min søn med og tager ud i lufthavnen«.

Nogle mænd bruger blot dumpning som en trussel, der skal få kvinden til at rette ind. Fatima oplever, at hendes svigerfar truer med at sende hende tilbage til hendes mor i Pakistan. Til sidst bliver Fatima så træt af det hele, at hun selv foreslår sin mand at tage tilbage. »Jeg sagde til min mand: 'Jeg kan ikke leve sammen med dig på denne måde. Det er bedst, du sender mig tilbage. Din far siger hele tiden, han vil sende mig tilbage, så jeg sagde, okay, send mig tilbage nu'«. Fatimas mand vil dog ikke sende hende tilbage, da det kommer til stykket. I stedet sørger han for at få arbejde i en anden by, så de er nødt til at flytte fra svigerfamilien. Fatima er i første omgang glad for at få svigerfamilien på afstand, og hun håber, at flytningen vil varsle en ny tid med nye muligheder. »Så jeg var tavs«, siger hun.

Bibi fra Irak oplever også, at hjemsendelse til oprindelseslandet fremstilles som en løsning. Det er imidlertid kun en løsning for hendes mand og ikke en reel løsning for hende. Efter at Bibi er flygtet fra sin mand, tilbyder han, at de kan fortsætte ægteskabet formelt. Det er dog betinget af, at hun flytter til Irak, hvor hun kommer fra. De vil begge fremstå respektable, og han kan gifte sig med en kone nummer to, som han så får mulighed for at bringe til Danmark. Han har aktuelle planer om at gifte sig med en kvinde i Syrien.⁶⁶

Fadia fortæller om 'omvendt dumpning', idet hendes far bortgifter hende med en irakisk mand, der bor i England. Ægteskabet indgås alene af en imam uden de nødvendige papirer fra hverken de danske eller de engelske myndigheder. Ægteskabet er dermed ikke underkastet ægteskabets retsvirkninger i nogen af landene. Da Fadias nye svigerfamilie ikke ønsker hende længere, det vil sige umiddelbart efter, at hun har født sit og sin mands barn, sætter de hende på et fly tilbage til Danmark. Hun har ikke opholdspapirerne i orden, så hun kan

⁶⁶ Bibi afviser dette forslag, så det gennemføres ikke, og hun uddyber ikke, hvordan det skulle gennemføres i praksis. De kan ikke både være (formelt) gift og han få en ny kone ægtefællesammenført, når Bibi rejser hjem. Der kan være tale om, at det efter dansk lov etablerede ægteskab opløses, så han kan gifte sig igen, mens det muslimske ægteskab ikke opløses, og Bibi vil stadig fremstå som gift i hjemlandet.

blive i England, og hun kan ikke vende tilbage til England. Hun opgiver at få forældremyndigheden over sit barn.

Seksuelle overgreb

Otte af kvinderne fra Mellemøsten fortæller eksplicit, at de har været udsat for seksuelle overgreb, men det fremgår af interviewene, at endnu flere har været tvunget til sex. At nogle ikke fortæller eksplicit om seksuelle overgreb, skyldes muligvis en blufærdighed over for at tale om emnet, eller det kan skyldes, at kvinderne ikke anser tvang til sex inden for ægteskabet som et overgreb. Kvinderne fortæller ikke meget om tvang til sex inden for ægteskabet, men det ligger implicit i de fortællinger, der handler om tvangsægteskab. En del kvinder fortæller også om seksuelle overgreb før ægteskabet, især overgreb, de har været udsat for som børn og helt unge kvinder. For dem er overgrebene særligt problematiske, fordi kvinderne (og deres familie i det omfang, de kender noget til overgrebene) frygter for deres mødom, og hvad deres familie og en fremtidig svigerfamilie vil sige.

Kvinderne fortæller eksplicit om seksuelle overgreb i forbindelse med tvang til sex uden for ægteskab og i forbindelse med tvangsægteskab. De fleste beskriver, at de har indgået ægteskab frivilligt, dog inden for nøje udstukne rammer og under et vist pres for at gifte sig i en ung alder og med en acceptabel mand. Halvdelen af kvinderne fra Mellemøsten er blevet gift gennem et arrangeret ægteskab, og heraf kan fem eller seks ægteskaber siges at være indgået som følge af tvang eller under stærkt pres.⁶⁷ Et arrangeret ægteskab kan være kommet i stand ved, at en ukendt frier byder sig til. Det kan være brudens og brudgommens forældre, der arrangerer ægteskabet (herunder forlovelser), eller det kan være en professionel ægteskabsrådgiver, der står for at skabe forbindelsen.

Kvinderne i ægteskaber, hvor kvinderne selv har fundet eller valgt deres ægtemænd, fortæller som regel ikke om seksuelle overgreb. Men det er også her muligt, at de ikke beskriver seksuelle overgreb, fordi de ikke opfatter tvang til sex som et overgreb, når det foregår inden for ægteskabet.⁶⁸ Habiba fra Irak

⁶⁷ Det er svært at sige, hvor stort et pres, der skal til, for at man kan tale om tvang. Der er selvfølgelig tale om forskellige grader af tvang. I mange af de tvangsægteskaber, der indgår i materialet, er kvinderne blevet informeret om deres forestående ægteskab ganske kort tid inden, det skal finde sted. Kvinderne er derfor helt uforberedte og bliver overrumplet af situationen.

⁶⁸ Psykolog og kultursociolog Inger Agger beskriver i en undersøgelse om 40 flygtningekvinder fra Mellemøsten, hvordan kvinders seksualitet kontrolleres bl.a. gennem ægteskab. Kvinder fra Mellemøsten beretter her om tvang til sex inden for ægteskabet. Inger Agger (1992) gengiver beskrivelser af tvang til sex inden for ægteskabet i en undersøgelse af flygtningekvinder i Danmark. 40 kvinder fra Mellemøsten og Latinamerika beretter om krænkelse af deres seksuelle grænser. Kapitlet, der omhandler overgangen til ægteskab og tilværelsen som gift kvinde, omhandler udelukkende kvinder fra Mellemøsten (Agger 1992: 25-50).

fortæller om voldtægt i ægteskabet: »Det er normalt i vores samfund, fordi vores religion siger, at hvis manden har lyst, kan kvinden ikke sige nej«. Hun fortæller, at irakiske kvinder »griner, når man taler om voldtægt inden for ægteskabet, for sådan tænker man ikke hos os. Det er en stor synd, hvis kvinden siger nej, når manden har lyst. Gud vil sætte hende til regnskab for det, når hun dør«. ⁶⁹ Habiba mener, at alle gifte kvinder, herunder hendes egen mor, har været udsat for, hvad man kan betegne ufrivilligt seksuelt samvær med deres mand: »Det er naturligt i vores hjemland!«, siger hun.

Nada fortæller detaljeret om, hvordan hendes mand voldtog hende på bryllupsnatten, da hun som 14-årig blev tvunget til at gifte sig, og de gentagne voldtægter kombineret med slag og spark, som hun var udsat for i de næste fire års ægteskab: »Nå, men han skulle tage min mødom, fordi jeg skulle bevise, at jeg var jomfru. Jeg sagde til ham: 'Hvad snakker du om? Lad mig være'. Han begyndte at råbe, at jeg skulle tage mit tøj af. Så sagde jeg: 'Jamen, det gør jeg ikke', og så begyndte han at slå mig, den første aften, den der første nat. Han tæskede mig så meget, og så hev han mit tøj af, og så voldtog han mig. Da begynder jeg at græde, og jeg bløder så meget, jeg har så mange smerter. Jeg skubber til ham, men han kommer op igen, og han slår mig. Så gik jeg på badeværelset og tog mit tøj af og andet tøj på. Jeg sad på badeværelset i fem-seks timer, tror jeg, til klokken ti om morgenen. Jeg sad bare og græd og græd og havde bare så mange smerter og blødte så meget ... Sådan gik det de første par uger«.

Nada fortæller, hvordan hun vænner sig til den daglige vold de følgende uger, men så kommer hendes mor på besøg for at inspicere: »Et par uger efter kommer min mor hjem til os, fordi hun skulle se, at jeg var jomfru, at jeg blødte, ikke? Så siger min eksmand til hende, at han ikke er færdig med at tage hele min mødom. 'Jeg mangler mere, men din datter vil ikke'. 'Jeg tror ikke, din datter er jomfru', siger han så til min mor. Da gik min mor fuldstændig amok, og så siger hun til mig: 'Hvis du ikke, så bliver du ...' (og Nada nævner, at hun vil blive 'halalslagt', for at understrege truslens alvor)'. Så jeg var nødt til at gøre det, selv om jeg slet ikke gad gå i seng med ham. Han var bare totalt klam. Så da min mor gik, siger han: 'Nå, du skal vise din mor i dag.' Så siger jeg til ham: 'Men jeg vil ikke. Du må gerne slå mig ihjel. Kom, slå mig ihjel. Det er hundrede gange bedre end det her liv. Jeg vil gerne dø, bare du lader mig være.' Jamen, jeg skulle bevise det. Og så skete der det samme, hvor han hev mit tøj af, og så voldtog han mig, og der blødte jeg mere. Jeg blødte *så* meget, *så* meget, *så* meget, så han selv blev bange og ringede til min mor. Så kommer min mor hjem til os, og vi kører til lægevag-

⁶⁹ Almindelige fortolkninger af Sharia hævder tilsvarende, at det er en kvindes pligt at føje sin mand, og det gælder også, når han ønsker sex (Hajjar 2004).

ten. Jeg havde så mange smerter. Jeg begynder at græde, fordi det bare var totalt klamt. Og så kommer vi til lægevagten, og jeg blev tjekket af lægen. Det første, lægen sagde, var: 'Er du blevet voldtaget?' Så kiggede jeg op, og jeg havde bare lyst til at sige ja, men det kunne jeg ikke, for min mor og min eksmand var der. Så jeg sagde bare nej. Og så siger lægen, at et eller andet inden i mig er totalt flækket, og det er helt ødelagt, og hvad fuck sker der. Jeg havde nogle blå mærker her, du ved nede under lårene og sådan noget. Jeg sagde bare nej. Så blev jeg indlagt i tre dage, fordi jeg blødte så meget, og jeg havde så mange smerter. I de tre dage sov min mor hos mig hver dag. Når jeg skulle tisse, eller lægen skulle komme og tjekke mig, var hun der, fordi hun var bange for, at jeg skulle sladre«.

De første overgreb på Nada handler om at bevise hendes dyd. En anden kvinde, Shahida, oplever omvendt, at overgrebene skal få hende til at fremstå som promiskuøs. Shahida er ikke blevet gift med tvang, men hun så ingen attraktive muligheder for ægteskab i Pakistan, hvor hun kommer fra, og så et ægteskab med en mand i Danmark som en mulighed for at bryde familiens snærende bånd. Ægteskabet med manden i Danmark gav hende dog ikke den frihed, hun ønskede sig. Det viser sig, at hun skal lave husarbejde fra 8 til 11 om formiddagen og derefter stå til rådighed seksuelt for sin mand. Hun bliver en »arbejds- og sexmaskine«,⁷⁰ som hun selv udtrykker det. Hun får aldrig lov til at være alene og har ingen mobil. Hvis hun kommer ud, og det er sjældent, er det altid i følgeskab med nogen.

Shahida anklages for at lyve og skabe splid, da hun røber for sin mand, at der har været en mand på besøg på hans søsters værelse, og Shahidas svigermor sørger for, at hun bliver smidt ud af huset. Hendes mand henter hende i sin bil, undskylder og lover, at han nok skal »beskytte« hende. I bilen forsøger han sig seksuelt, men hun afviser ham, for hun er hans kone og ikke en, man har sex med i en bil. Det er for ydmygende, synes hun. Alligevel voldtager han hende, og hun tvinges også senere til sex på hans kontor. Shahida fortæller også, at han undertiden tvang hende til sex, mens hun var i gang med at bede en af de fem daglige bønner sent om aftenen, når husarbejdet var klaret.

Flere unge kvinder fortæller om seksuelle overgreb uden for ægteskab. Det er helt unge, ugifte piger, der tvinges til sex med ældre mandlige familiemedlemmer som onkler og fætre. Der er tale om overgreb, der finder sted over længere tidsrum. Det starter typisk med mindre blufærdighedskrænkelser, men tager til over tid, da pigerne ikke tør gøre modstand, og ingen griber ind. Sofia, hvis far er af palæstinensisk oprindelse, oplever igennem to år at blive udsat for tilnærmelser fra sin fasters mand: »Det blev værre og værre. Han begyndte på lidt af hvert, ik'«. Sofia gik til sin stedmor og spurgte hende, hvad hun skulle gøre, og bad stedmo-

⁷⁰ Bibi har en anden version: »Jeg var der bare for maden og sengen«.

ren være til stede, når onklen kom, så hun kunne være i fred for ham. Stedmoren lovede at være der, men holdt ikke løftet. Han kom hver eneste dag, når Sofias far tog til styrketræning. »Efter halvandet år, voldtager idioten mig. Jeg vidste simpelthen ikke, hvad jeg skulle gøre. Jeg tog fat i dem alle sammen, og ingen ville hjælpe mig. Også veninder. Ingen turde. Jeg har nogle fætre, der er syge. Det er slået klik oven i hjernen på dem, ik'. Så ingen turde gribe ind af frygt for dem«.

Efter to år – det var under ramadanen – var Sofia alene hjemme. Hun var syg og sad med dynen oppe omkring sig og så tv. Onklen kom og han tog på hende. »Jeg sidder helt kold, og tårerne triller ned ad mig. Og hvem står bag gardinet og ser det hele? Min far. Det første, jeg tænker, er: endelig, nu har han set det med egne øjne, så kan han stoppe det. Jeg kunne se, han var pissesur. Virkelig rasende. Hans øjne var virkelig røde. Jeg tænkte: okay, enten er det mig eller min onkel, der er død nu«. Det lykkes Sofias onkel at smutte væk, og faren vender sig mod Sofia: »'Luder', siger han. 'Kom her! Du kan rigtig lide det, han gør, hva! Du er ikke min datter mere.' Han skubbede bordet op imod mig, og jeg måtte simpelthen nægte. Og det var det, jeg var bange for – at han ikke ville tro det – og derfor havde jeg ikke sagt noget«. Sofia tog hen til en veninde og græd. Hun holdt sig væk fra faren i tre uger af frygt for, at han ville gå amok på hende. »For ham var jeg en luder«.

Det er karakteristisk, at ingen i Sofias familie og vennekreds tager afstand fra volden og konfronterer Sofias onkel. Alle på nær Sofias far ved tilsyneladende, hvad der foregår, og da hendes far opdager det, vender han ansvaret og skylden mod Sofia. Dette er et eksempel på 'victim blaming': Ansvar for volden tildeles offeret, idet det hævdes, at årsagen til volden er offerets egne handlinger. I dette tilfælde er det Sofia, der angiveligt har forført sin onkel. Denne form for victim blaming er beskrevet i andre sammenhænge. Der skelnes som regel ikke mellem frivillige seksuelle handlinger og seksuelle overgreb; i begge tilfælde bliver kvinden holdt ansvarlig. Selv i tilfælde af voldtægt, hvor kvinden overfalder på gaden af en ukendt mand, kan der sås tvivl om kvindens skyld, da hun eksponerer sig selv ved at bevæge sig alene i det offentlige rum og uden beskyttelse fra mandlige familiemedlemmer (Madsen & Uddin 2004:9-10; Pedersen 2008: 57-89).

På nær en enkelt kvinde, Emine med rødder i Tyrkiet, er ingen af de interviewede kvinder imidlertid blevet udsat for seksuelle overgreb af mænd, som de ikke i forvejen havde en nær relation til. Emine blev voldtaget af en dreng på 15 år, der boede i hendes nabolag, og som også havde tyrkiske rødder. Han var derfor ikke helt fremmed. Emine var 6 år gammel og legede gemmeleg med en veninde og andre børn fra nabolaget. Hun gemte sig i boligforeningens kælder, og drengen fulgte efter. Han spurgte, om hun ville vide, hvordan hendes far og mor laver børn, og hun var nysgerrig og sagde ja. Og så skete det. Han truede med en kniv, hvis hun sladrede.

Hun følte sig (med)skyldig, for hun havde jo sagt ja i første omgang, men fortalte alligevel sin mor, hvad hun havde været ude for. Hun turde dog ikke sige, at det var en tyrkisk dreng, så hun sagde, at en dansk mand havde låst hende inde i en kælder.⁷¹ Moren tog Emine med ud på badeværelset for at se nærmere på hende, og der blev stor opstandelse. Moren slog sig selv i hovedet og på knæene. Fastrene kom, og en af dem foreslog at ringe efter en læge. Det ville Emines mor ikke, for hun mente, at hvis hendes mand hørte om det, ville han slå Emine ihjel. En af Emines fastre fandt ud af, hvilken dreng der stod bag voldtægten, og det viste sig, at hun kendte hans familie. Alligevel blev drengen ikke konfronteret med, hvad han havde gjort, og krænkelser blev ikke anmeldt til myndighederne. Efterfølgende så Emine drengen jævnligt, da han boede i det samme område, men han stak af, når han så Emines mor.

Det fremgår ikke af interviewet, om Emines far nogensinde fik kendskab til overgrebet, men året efter forgreb han sig selv på Emine. Faren badede hende, mens de begge var i Tyrkiet, hvor han kommer fra, og han gik meget op i indsæbningen. »Nu ved jeg, at det var incest, det han begik«, fortæller Emine. Incesten fandt sted gennem et halvt år, selv om Emine gjorde, hvad hun kunne for undgå, at han kom for tæt på hende, og hun sov altid med dynen strammet godt rundt om sig. I en periode, hvor hendes farfar og farmor var på rejse til Tyrkiet, sov hun inde på deres værelse, hvor hun kunne låse døren.

Emine var godt klar over, at det ikke var noget, hun skulle tale om. Hun fortalte alligevel sin faster om sin far, men fasteren svarede blot: »Emine, det er normalt. Det er noget, der kommer fra familien«. »Har du også oplevet det?«, spurgte Emine så, og fasteren svarede, at hun ikke ville tale om det. For to år siden overfaldt Emines farfar sin svigerinde; kyssede hende og befølte hende. Emine husker også en episode, hvor hendes lillesøster som yngre sad på skødet af fasterens mand, som blev upassende opstemt. Emine har været meget opmærksom på sin lillesøster på fire år, der af og til går nøgen rundt, når hun har smidt bleen. Hvor er farens øjne rettet hen?

Emines mor bekymrede sig ikke om overgrebet som sådan, men om Emines mødom. En intakt mødom var afgørende for, om Emine kunne giftes en dag. Emine selv var bange for, hvordan det stod til med hendes mødom. Hun turde ikke gå til lægen og blive undersøgt, »for hvis han siger: 'Du er ikke jomfru', så

⁷¹ Det fremgår ikke af interviewet, hvorfor Emine var bange for at fortælle, hvem drengen var, og at han havde tyrkiske rødder. Det er ikke sikkert, at hun som seksårig gjorde sig bevidste overvejelser om løgnen, men hun har formentlig fornemmet, at hvis krænkeren var en totalt fremmed dansk mand, ville krænkeren få skylden snarere end hende selv. Det viser sig da også, at da det kommer frem, at krænkeren er en lokal dreng med tyrkiske rødder, bliver han ikke stillet til ansvar.

bryder min verden sammen. Og så den dag jeg blev gift og havde samleje med min mand, og jeg begyndte at bløde ... Det var simpelthen mit livs bedste dag, også selv om det ikke var min skyld [at Emine tidligere var blevet voldtaget og ikke længere var jomfru og derfor ikke forventede at komme til at bløde]. Jeg havde også fortalt det til min mand og sagt: 'Hvis jeg ikke bløder, vil du så ikke bare sige, at du vil skilles'. Når vi piger bliver gift, har vi et stykke stof, så de kan se det. Jeg viste det til min mor og til min faster. Det gjorde dem virkelig flove. Jeg skulle nok vise dem: 'Værsgo, jeg har sgu været en pæn pige'. Men i dag vil jeg skide på deres skide traditioner og deres religion – eller: Religion har jeg respekt for – men kulturen, den vil jeg ikke respektere mere«.

En nyere undersøgelse, der sammenligner unge ofre for seksuelle overgreb med henholdsvis etnisk minoritetsbaggrund og etnisk dansk baggrund, viser, at alle unge kvinder i undersøgelsen er forsigtige med at fortælle om overgrebet til den nærmeste familie, og mange hemmeligholder overgrebet (Pedersen 2008). Det fremgår imidlertid, at baggrunden for denne forsigtighed er forskellig. Etnisk danske kvinder ønsker at skåne især deres mødre for bekymringer og sig selv for mødrenes bekymringer for dem og deres velbefindende. De kan opleve familiens bekymringer som påtrængende og som noget, der forhindrer dem i at tage ansvar for deres eget liv (ibid. 55-57). Det er da også karakteristisk for disse kvinder, at det først og fremmest er deres selvbestemmelse som individer, der bliver krænket ved voldtægten, og ikke deres ærbarhed (ibid. 61-61).

Etniske minoritetskvinder ønsker at skåne familien for den vanære, som viden om voldtægt vil påføre familien. Til trods for at alle etniske minoritetskvinder i undersøgelsen har uddannelse, arbejde og bor for sig selv, dvs. lever selvstændige liv, forventer deres familie, at de bevarer deres mødom til ægteskabet. Gør de ikke det, er det ikke alene den enkelte kvinde, der fejler, men hele kvindens familie. Kvinderne frygter især fædres vrede og sanktioner i form af social udstødelse, hvis de fortæller om overgreb og dermed sår tvivl om deres mødom (ibid. 59-61). En kvinde fortæller også, at hun blev foreslået at gifte sig med krænkeren for at genoprette æren (ibid. 62). Frygten for sladder er stor, hvilket forhindrer kvinder i at anmelde forbrydelsen og at søge hjælp ved overgreb. Anonymitet hos læge, politi, osv. er derfor afgørende for, om kvinder søger hjælp. For kvinder under 18 år er det særlig problematisk at søge hjælp, fordi de ikke er myndige, og de derfor frygter, at forældrene oplyses om krænkelsen.

Kvinders mødom og mænds utroskab

Betydningen af kvinders mødom er således afgørende for, hvordan kvinder oplever krænkelsen ved seksuelle overgreb, og for den hjælp og støtte, de (ikke) får. Kvinderne vokser op med bevidsthed om at beskytte mødommen, da den definerer kvindernes individuelle status og værdi i det etniske minoritetsmiljø

og sikrer familiens gode omdømme. Det er ved ægteskab og derved ved tab af mødommen, at kvindens status defineres: Det er ægteskabelig status og ikke antallet af leveår, der bestemmer kvinders status som pige eller kvinde. Dermed betragtes eksempelvis en 15-årig gift pige som kvinde og en 20-årig ugift kvinde som en pige (Farahani 2006:193-197).⁷² Det er en kollektiv moral, der foreskriver denne definition af kvinder og disciplinering af deres seksualitet (ibid. 192).

Et pilotprojekt blandt etniske minoritetsunge på danske uddannelsesinstitutioner tyder dog på, at denne kollektive moral udfordres (Madsen & Uddin 2004). De unge udtrykker en kollektiv tradition for disciplinering af kvinders seksualitet, men kritiserer også denne tradition. De unge fortæller om møddommens status som udtryk for familiens opdragelse af kvinden. Hvis en kvinde bliver voldtaget, skyldes det, at hun har gjort voldtægt mulig, dvs. været seksuelt inviterende i sin opførsel. Kvinden bliver skyldig, og da familien taber ære, er det familien, der bliver offer. Når kvinden får skylden for overgrebet, er det også hende, der bør straffes. Derfor er det bedst for kvinderne at tie om overgrebet og skjule det ved f.eks. rekonstruktion af mødommen (ibid.1-12).⁷³

Flere af de unge retter imidlertid kritik af denne kollektive moral og insisterer på, at kvinder er selvstændige individer med rettigheder. De kritiserer fordømmelsen af kvinder, der udsættes for seksuelle overgreb, og mener, at disse kvinder har krav på omsorg, støtte og accept (ibid.12-13).

Også kvinderne i vores materiale udtrykker kritik af det, de oplever som en meget uretfærdig seksualmoral. Det forekommer Emine uretfærdigt og forkert, at hun skal være bekymret for sin møddom, mens de, der er årsag til bekymringerne, ikke har noget at bekymre sig om. Der er tilsyneladende ingen sanktioner eller fordømmelse af de mænd, der forgriber sig på hende. Indtil hun fyldte 20 år og blev gift, gik hun med usikkerheden og frygten for, at hun havde mistet sin møddom, og hun vidste ikke, hvad der eventuelt var sket med hende fysiologisk. Det står heller ikke klart i Nadas fortælling, hvad hendes mand ved eller mener om hendes møddom. Efter brylluppet siger han både, at han ikke er færdig med at tage »hele« Nadas møddom, da hun modsætter sig, og at Nada ikke var jomfru på bryllupsnatten. Han retter en dobbelt og modsætningsfuld anklage mod hende: Hun vil ikke have taget sin møddom, og hun er ikke jomfru! Hun

⁷² I denne bog omtales piger under 18 år som piger, og kvinder, der er fyldt 18 år som kvinder, dvs. det er myndighedsalderen og ikke den ægteskabelige status, der betegner pigerne/kvinderne. Som det vises flere steder, er myndighedsalderen afgørende for kvindernes status i forhold til velfærdsstatens institutioner.

⁷³ Se eventuelt hjemmesiden nymoedom.dk, som indeholder en brevkasse, hvor unge stiller spørgsmål om rekonstruktion af møddom.

skal altså både være dydig og seksuelt villig på én gang. Nadas ord har ingen vægt i denne sammenhæng, og Nada er helt afhængig af sin mands udlægning af hendes mødoms status.

Placeringen af skylden for seksuelle overgreb på kvinder forekommer kvinderne særligt uretfærdig i lyset af den udbredte accept af mænds seksuelle frihed. Nogle kvinder omtaler direkte uligheden mellem mænds og kvinders seksuelle frihed. Noha, som er født og opvokset i Danmark af marokkanske forældre, måtte ikke deltage i lejrskole som barn, for hendes forældre var bange for, at elever eller lærere »skulle gøre noget ved hende«. Da hun spurgte dem hvorfor, svarede de: »Du er familiens ære. Piger bærer familiens ære«. Hendes egen mor måtte vise blod på lagnet, da hun blev gift, hvilket Noha kalder en »syg tradition«. »De ser os [piger] ikke som mennesker. De ser én som et kønsorgan med ben!«

Engang familien kørte i bil, og forældrene snakkede om, at Noha skulle uddanne sig til læge, sagde Noha, at hun hellere ville være skuespiller eller sanger, hvorpå Nohas far stoppede bilen og gav hende en knytnæve i ansigtet. Ifølge ham er kvindelige skuespillere og sangere ludere. Forældrenes restriktioner gælder tilsyneladende ikke drenge i familien. Noha blev seksuelt misbrugt af sin onkel fra hun var 4 til 14 år. Nohas onkel truede med at sladre til hendes forældre om det, for »i vores kultur er det pigens skyld, hvis hun bliver voldtaget eller misbrugt – det er dig [pigen], der har tiltrukket manden«. Ifølge Noha »pillede han ved hende. Det gjorde meget ondt, men han syntes, at det var endnu bedre, når det gjorde ondt. Der var heldigvis ikke noget, der sprang, selv om han prøvede ihærdigt. Jeg er opdraget med, at mødom er vigtig. Man skal være jomfru, når man bliver gift, ellers er man død«.

Mændene i kvindernes beretninger har ofte udenomsægteskabelige forhold, og det accepteres tilsyneladende stiltiende af kvinderne og den øvrige familie, selv om kvinderne ikke bryder sig om det og beskriver ægtemændenes utroskab som en del af den vold, de udsættes for. For nogle af kvinderne bliver opdagelsen af utroskaben dog anledningen til, at de forlader deres mand efter lang tids vold. F.eks. var det utroskab, der fik Huda til at forlade sin mand, efter at hun havde levet med hans vold gennem flere år, og efter at han havde været i fængsel for grov vold (mod fremmede) og narkohandel. Utroskab tænkes ikke umiddelbart som vold, men kvinderne oplever det som sådan i lyset af de strenge moralske forskrifter, der eksisterer for dem, og de omfattende konsekvenser, det har for dem at indgå ægteskab.

Mens kvinders sex uden for ægteskabet er helt uacceptabelt, fortæller kvinderne, at manden udstiller sin egen seksuelle frihed, vel vidende at denne frihed er forbeholdt ham. De beretter om jaloux ægtemænd, der fantaserer om fremmede mænds blikke på deres koner, og sørger for, at deres koner så vidt muligt

bliver skjult for offentligheden. Meryems mand var særlig jaloux. Når hun så musikvideoer på tv, sagde han: »Det er ikke musikken, du kan lide – det er drengen [sangeren]!« Selv om gardinerne var trukket for, måtte Meryem ikke have bare arme i lejligheden, hvis fjernsynet var tændt – der var jo mænd på tv! Når Meryem skulle ud at købe tøj, holdt han øje med, hvor hun kiggede hen. »Hvad fanden glør du på?«, sagde han til folk på gaden – selv om de overhovedet ikke kiggede på mig«. Meryems svigermor bidrog til restriktionerne: »Der er så mange ting, som man [ifølge svigerforældrene] ikke må. Man [piger/kvinder] må ikke gå med kortærmet T-shirt. Piger må ikke tjekke mandens mobiltelefon, men han må godt tjekke hendes. En mand må komme hjem, når han har lyst. Manden må godt være utro, men det må pigen ikke«. Selv i søvne fantaserede Meryems mand om, at hun var ham utro. Når han havde sådan en drøm, kunne han finde på at vække hende og sige til hende: »Vi tager den op i morgen«. Om morgenen sagde han, at han havde været ved at kvæle hende, fordi hun havde været ham utro i hans drøm.

Også Sevda oplevede, at selv fjernsynet var kilde til jalousi, for her sad Sevda og stirrede direkte på mænd, hvad hun i andre sammenhænge ikke kunne. Sevda sørgede derfor altid for på forhånd at læse om film, der gik i fjernsynet. På den måde kunne hun undgå film med flotte mandlige skuespillere. »Vi [Sevda og hendes mand] kunne sidde og se et eller andet i fjernsynet, ik'. Vi kunne se en film, hvor manden og kvinden går fra hinanden. Så kunne han sige: jamen det er, fordi kvinden er en luder'. Altså, alle kvinder i hans øjne var ludere. Så var der det der program *Sandhedens time*, og de blev altid spurgt om utroskab, ik'. Lige meget om det var en mand eller en kvinde, og så skulle vi skændes om det. Så handlede det lige pludselig om os, ik'. Men jeg har aldrig været utro, og det ved han også godt, men lige pludselig kunne han sige, 'du kunne også finde på at se andre'. Så jeg hadede hver gang, det var onsdag, og der var det der program«.

I det hele taget fortæller mange kvinder i vores materiale, at deres mænd er stærkt optagede af kvindernes ærbarhed. Mændene mistænker kvinderne for i hemmelighed at være dem utro og har forventning om, at andre mænd vil forgribe sig på kvinderne, hvis kvinden er tilgængelig og ubeskyttet. En særlig form for kontrol med kvinders seksualitet opleves af Najah, der kommer til Danmark fra Irak for at bo med sin mand her: Han tvang hende til at prostituere sig. Det tjente han penge på, men samtidig fortæller Najah, at han fik en tilfredsstillelse ved at se hende ydmyget, det vil sige at gøre hende seksuelt tilgængelig for alle og enhver. At tvinge kvinder til at være seksuelt tilgængelige er en særlig måde at nedværdige kvinder på og at manifestere mandens magt over dem.

Kvinderne fortæller om ægtemænd, der er åbenlyst utro, og det har tilsyneladende ingen konsekvenser for manden. Det lader ikke til, at mandens utroskab

er legitim skilsmissegrund for kvinden.⁷⁴ Nogle kvinder taler endda om utroskab som en bevidst handling fra mandens side for at nedværdige og gøre dem ondt. Seks af kvinderne har været gift med mænd, der samtidig har været gift med eller været i fast forhold til andre kvinder. Der er tale om parallelle forhold, hvor det ene typisk har været det officielle og legitime, og det andet har været skjult. Fire kvinder oplever at indgå ægteskab med en mand for senere at finde ud af, at ægteskabet blot er kommet i stand for at tilfredsstille mandens familie. Den kvinde, som manden har et forhold til og i nogle tilfælde også børn med, accepterer mandens familie af forskellige årsager ikke som svigerdatter, men så længe manden er godt gift med en anden kvinde, ses der gennem fingre med den illegitime relation. Manden kan fortsætte relationen til kvinden, og hans familie får en acceptabel svigerdatter. Taberne i det spil er mandens to hustruer eller kærester, hvoraf den ene ikke accepteres, og den anden tjener til opretholdelse af familiens pæne facade.

I praksis er der tale om polygyni. Baggrunden for den stiltiende accept er muligvis, at Koranen tillader polygyni. Den marokkanske sociolog Fatima Mernissi skriver om polygyni inden for islam og hævder, at der er en forbindelse mellem accept af polygyni og mænds nemme adgang til skilsmisse efter muslimsk retspraksis, som hverken kræver begrundelse eller godkendelse (Mernissi 1987:46-51). Begge dele styrker en opfattelse blandt mænd om behov for at blive seksuelt tilfredsstillet og blandt kvinder om pligt til at opfylde dette behov.

Kontrol med kvinders graviditeter

Kontrollen med kvinder foregår i stor udstrækning gennem disciplinering af deres seksualitet og styring af deres reproduktive funktioner, herunder kontrol med kvinders mødom. Perioden fra den første menstruation til ægteskabets indgåelse er yderst risikabel, men ved ægteskab sikres og kontrolleres kvindens reproduktion (Agger 1992: 31-42; Mernissi 1987). Sex og graviditeter, der før var strengt forbudt, bliver nu en pligt (Agger 1992:42-50).

Kvinderne fortæller, at familiemedlemmer forsøger at kontrollere deres graviditeter. Nogle svigerforældre kontrollerer svigerdatterens brug af prævention for at sikre sig, at hun får eller ikke får børn, når det passer svigerfamilien. Da Fatima f.eks. bliver gravid, kommer det på tværs af svigerfamiliens udnyttelse af hendes arbejdskraft. Svigerfamilien bliver derfor meget vred på hende, da hun fortæller, at hun er gravid, og de ønsker, at hun får barnet fjernet. Fatima får dog gennemtruffet at gennemføre sin graviditet.

⁷⁴ Kvinden kan få et muslimsk indgået ægteskab opløst af en imam. Kvinden skal bevise, at hendes mand ikke tager vare på hende, mens mandens eventuelle utroskab ikke er et gyldigt argument for skilsmisse.

Andre kvinder ønsker ikke børn under de forhold, de lever under, men er tvunget til at gennemføre graviditeterne. Det gælder f.eks. Habiba, som bliver tvunget til at gennemføre fire graviditeter af sin mand, idet først den fjerde graviditet fører til det drengbarn, manden forlanger. Fadia tvinges i sit andet ægteskab til at gennemføre en graviditet for umiddelbart efter fødslen at aflevere barnet til svigerfamilien. I sit tredje ægteskab bliver hun gravid igen, men narres af sin mand til Malmø, hvor han tvinger hende til abort i femte måned. Göksel beslutter sig for at få en abort, da hun bliver gravid efter sit første barn, og hendes ægteskab ikke går godt. Hun taler med sin svigerinde om det, som støtter Göksel i beslutningen. Hun får en tid til abort, men da dagen oprinder, og hun er på vej til at tage hjemmefra, står hendes svigermor pludselig i døren og spørger, hvor hun skal hen. Svigermoren skubber Göksel tilbage i lejligheden, og aborten bliver ikke til noget.

Shahidas svigermor ønsker, at Shahida bliver gravid hurtigst muligt efter brylluppet, dels fordi hun vil have et barnebarn, dels for at mane eventuelle rygter i jorden – udbredt af sønnens ekskone – om, at sønnen ikke kan få børn. Mens Shahida bor hos svigerfamilien, gennemgår svigermoren hendes ting for at undersøge, om hun har p-piller gemt. Men da Shahida bliver gravid, kommer det meget på tværs af svigerfamiliens planer. Hun var i mellemtiden blevet upopulær, fordi hun havde røbet, at hendes svigerinde fik besøg af en mand. Shahida anklages for at lyve og skabe splid, og hendes svigermor sørger for, at Shahida bliver smidt ud af familiens hus. Manden opsøger hende, undskylder og lover at beskytte hende. Han fortæller, at han har et hus i Sverige, hvor hun kan bo.

Han tager hende med til Sverige, hvor han installerer hende i et hus, hvor hun kan bo for sig selv, sådan som hun tidligere har ønsket det. Huset er mørkt, der er kun lys i køkken og bad, og der er hverken tv eller telefonforbindelse. Hun spærres inde i to uger og bliver udsat for voldtægt. Alt er ved at ramle sammen om hende. Virkeligheden er så absurd, at hun næsten ikke kan tro det. I Sverige bliver hun dårlig og begynder at bløde. Hun giver udtryk for, at det skyldes sex, hvilket hendes læge har frarådet hende at dyrke. Manden tager hende ikke med til læge med det samme, men venter et par dage med at lave en aftale. Da hun endelig kommer til lægen, er hendes tilstand blevet meget kritisk, og hun får en abort. Efterfølgende anklager svigermoren hende for aldrig at have været gravid, men at have opdigtet det, så manden kunne få ondt af hende.

Det viser sig, at manden har meddelt Udlændingesservice, at hun er rejst, og at han vil have den økonomiske garanti retur, som han har stillet til rådighed i forbindelse med hendes ægtefællesammenføring. Så hun eksisterer på sin vis ikke. Efter aborten er vejen banet for at føre hende til Pakistan, hvor han efterlader hende uden pas hos hendes mor.

Kvindernes udveje

Generelt hindrer volden kvinderne i at bestemme over deres eget liv og deres egen krop. Den omfattende kontrol over kvinderne og manglen på selvbestemmelse giver dem meget begrænset råderum for at modsætte sig og bryde med volden. Det betyder dog ikke, at de ikke øver modstand og forsøger at finde veje ud af volden. International forskning viser, at kvinder anvender en række strategier i forsøget på at standse volden, at få hjælp og støtte og at forlade den voldelige mand og/eller familie.

Den amerikanske sociolog Margaret Abraham har studeret vold mod kvinder med sydasiatisk baggrund i USA, og hun beskriver disse kvinders modstandsstrategier (Abraham 2000:132-153). Det er karakteristisk, at de som udgangspunkt forsøger at holde sammen på ægteskabet og anvender strategier til at undgå mændenes vold inden for ægteskabets rammer såsom at føje mændene og at undgå konfrontation med dem. Når det viser sig, at disse strategier ikke afholder mændene fra at øve vold, søger kvinderne hjælp fra familiemedlemmer og personlige kontakter i det etniske minoritetsmiljø. Først når alle andre muligheder er udtømt, søger kvinderne hjælp hos formelle instanser som politi og retsvæsen. Abraham viser, at kvinder øver modstand, men mulighederne for at øve modstand er som regel meget begrænsede, og kampen for et liv uden vold er svær og yderst risikabel, fordi de kæmper den alene (ibid.152). Nogle kvinder ser derfor selvmord som eneste mulige udvej (ibid.139-142).

Abrahams beskrivelse af kvinders veje ud af volden er i tråd med kvindernes beskrivelser i vores materiale. For de fleste af de interviewede kvinder ligger assistance fra og ophold på et krisecenter ikke lige for, og de forsøger sig som regel med andre veje ud af volden først. Mange kvinder fortæller om, at de har søgt hjælp hos deres familie, men ganske få kvinder får den hjælp, de håber på. Tværtimod fortæller kvinderne, at de ofte bliver forrådt, når de beder om hjælp, og derfor har de dårlige erfaringer med denne strategi. De må på egen hånd forsøge at finde andre veje ud af volden. Det kan være forsøg på selvmord og andre måder at øve vold på sig selv. Det kan være ved at indgå ægteskab, som en flugtvej ud af volden. Det kan være i form af skilsmisse fra den voldelige mand med de mange komplikationer, det kan føre med sig. Det kan være at trodse tavsheden og den skjulte accept af volden og i stedet vise den åbent frem. Og det kan være gennem list og snarrådighed at gøre modstand og finde frirum. Alle vejene er risikable.

Selvmord

Tre af kvinderne har som en flugt fra volden forsøgt at begå selvmord, og flere har skadet egen krop ved at kaste op, sulte sig og skære i sig selv. Som oftest vid-

ner kvindernes beretninger om ingen eller meget få reaktioner fra omgivelserne på deres selvskadende handlinger og selvmordsforsøg.

Meryem forsøgte at begå selvmord, da hun gik i 8. eller 9. klasse, efter et møde mellem hendes skolelærer og hendes forældre. Det kom i stand, efter at Meryem havde fortalt sin lærer om farens vold mod hende, og at hun var bekymret for sin mor, der også blev slået. Meryem havde givet udtryk for, at hun ikke længere ville bo hjemme. I stedet for at tale om farens vold, fortalte læreren Meryems forældre, at hun gik med drengene på toilettet og røg hash. Læreren sagde også, at de unge havde sex på toilettet. »Og det hører slet ikke til i vores kultur at gå med drenge«, fortæller Meryem. Efter dette møde forbød Meryems mor hende at gå ud efter skoletid, hun tog hendes mobiltelefon, og hun smed hendes makeup og tøj ud (hun gik mest i sort tøj).

Meryem tænkte: »Fuck skolen, fuck det hele!«, og hun begyndte at skære i sig selv. Hun fortæller, at forældrene godt vidste, at hun skar i sig selv, men »de var ligeglade«. Hun svarede forældrene igen, »og det må man jo ikke. Man må ikke sige noget til de ældre, men jeg var totalt ligeglad – om de skulle slå mig eller dræbe mig. Jeg havde fået nok!«. Meryem tømte medicinskabet for alt, hvad der var: panodil, blodtrykssænkende medicin og hjertepiller. Hendes mave kunne ikke klare denne cocktail, og hun kastede op. Meryems mor var klar over, at Meryem forsøgte selvmord, men foretog sig intet. Hun ville ikke hjælpe, for hun troede på lærerens udsagn om, at hun gik med drenge og røg hash, siger Meryem. Herefter ser Meryem ingen anden udvej end ægteskabet, og hun bliver gift, så hurtigt hun kan: »Jeg blev gift, fordi jeg troede, at jeg skulle få det godt. Men jeg havnede i det samme!«

Noha fortæller, at hun trøstespiste som barn og blev meget tyk. Hun er ikke særlig høj, men på et tidspunkt vejede hun 90 kilo. Det generede især hendes mor, at Noha var så tyk og dermed ikke særlig attraktiv i morens øjne. Noha blev dog ved med at spise store mængder slik, som hun stjal på den lokale tankstation som en trøst i forhold til morens kritik og farens vold. Nohas mor og far ønskede sig en smuk og dygtig datter – »deres lille soldat«, som Noha siger, som de kunne vise frem for omverdenen. Hendes mor tog hende med i butikker og prøverum, hvor Noha blev tvunget ned i alt for småt tøj, så hun kunne se, hvor tyk hun var. På et tidspunkt fandt Noha ud af at kaste maden op igen, og fra da af tabte hun sig drastisk. Nohas mor bemærkede, at Noha meget hurtigt blev meget tynd, men glædede sig blot over det, da det gjorde datteren mere attraktiv.

Fadia blev gift første gang med en irakisk mand, der boede i Sverige. Ægteskabet varede kun tre måneder. I første omgang havde Fadia ikke noget imod sin mand, som havde udset sig Fadia og indgået en aftale om ægteskab med hendes far. Mandens familie, som de boede sammen med, begyndte hurtigt at blande sig. Moren sagde, at Fadia forheksede manden. Han begyndte at drikke

meget, og når han blev fuld, slog han. En dag tog han kvælertag på hende, så man kunne se aftryk på halsen fra hans fingre. Ægteskabet endte med, at Fadia forsøgte at begå selvmord. Hun tog alle sine sukkersygepiller på én gang og blev indlagt på hospitalet. Derfra vendte hun hjem til sine forældre igen.

Efter Fadias andet ægteskab, hvor hun mistede sit barn og blev sendt tilbage til sin familie i Danmark fra svigerfamilien i England, holdt hun helt op med at spise og drikke. Ingen i familien syntes at forholde sig til, at hun holdt op med at spise. I Fadias tilfælde blev det at sulte sig en desperat udvej i en situation, hvor hun havde mistet sit barn og var tvunget til at bo sammen med sin far. Hun kom på psykiatrisk hospital, hvor hun blev overtalt til at begynde at spise igen.

Ægteskab

Ligesom Meryem omtaler mange af kvinderne ægteskabet som en flugtvej. De ønsker at komme væk hjemmefra på grund af forholdene i hjemmet, og den eneste anerkendte måde at gøre det på er at blive gift. Nogle er desperate efter at komme væk. De ser ægteskabet som en adgangsbillet til et liv, hvor de har større råderum og flere muligheder. Det er en meget udbredt form for flugt, som kvinderne også ser, at søstre og kusiner anvender. De tager imod det første og bedste tilbud om ægteskab og har mere tanke på det, de vil bort fra, end den nye mand og det liv, de efterfølgende skal leve med ham (og hans familie). Med ét står de unge kvinder, der har få erfaringer med at tage selvstændige beslutninger, over for en mand, der nu har hånds- og halsret over dem.

Sofia plagede sin far om at blive gift, allerede da hun var 16 år. Hendes far var palæstinenser fra Libanon, og da Sofia var barn, talte han om, at Sofia skulle rejse til Libanon og blive gift, når hun blev 18 år. Der var også tale om, at hun skulle giftes med en fætter, der boede i Danmark. Han røg imidlertid for meget hash efter farens mening, så den plan blev skrinlagt. Ideen om snarligt bryllup i Libanon afviste Sofias far også, da han havde brug for Sofia til at passe de yngre søskende, efter at Sofias mor var taget på krisecenter og siden havde giftet sig med en anden mand. Den eneste legitime måde, Sofia kunne forlade sin voldelige far på, var ved at blive gift.

Emine, der har tyrkiske rødder og er født i Danmark, ville væk hjemmefra, hvor hun levede et meget kontrolleret liv, overvåget af sin far. Fra hun var ganske ung bestod hendes liv af skolegang og lønarbejde inden for rengørings- og plejeområdet. Sammen med sin mor var hun hovedansvarlig for familiens økonomi og fungerede som en slags pengemaskine: »Penge er lykken for min familie, så jeg tænkte, hvorfor ikke, hvis det kan give mere fred derhjemme«. Hendes far var voldelig over for hende, og han udsatte hende som tidligere beskrevet for seksuelle overgreb i form af befølinger, da hun var yngre.

Emine blev gift som 20-årig og skilt igen et år efter. Om ægteskabet siger hun: »Det var en flugt«. Hun havde mødt sin mand på en chat på internettet. Når hun kom hjem om aftenen efter arbejde, gik hun på chatten: »Dengang havde jeg ikke andre muligheder for at møde mænd. Det er ikke den sundeste måde at møde en mand på. Folk udgiver sig for at være noget helt andet, end de er. Og det gjorde han også ... Jeg skulle bare møde en, og jeg møder dem ikke i Netto eller i bussen. Jeg sagde til ham: 'Kom og fri til mig, jeg vil godt giftes', og det gjorde han så. Vi blev gift, og så blev vi skilt«. Op til brylluppet havde de talt sammen i telefon, og de havde set hinanden en gang imellem. Hun boede i Jylland, han på Sjælland. Hun tænkte: »Han var da sød, og ham kunne jeg da godt leve med, ik'. Ellers skulle jeg bo hjemme. Der var ikke andre muligheder«. Han boede sammen med sin mor og søster, og Emine flyttede ind hos dem. Ægteskabet var forfærdeligt. Ingen af dem var klar til det. Han udsatte hende for både fysisk og psykisk vold, og hun var i forvejen skrøbelig rent psykisk. »Det var som at gå fra én far til en anden,« som hun siger. Hun gik fra sin mand tre gange, men hendes far sendte hende hver gang tilbage, for det var ikke i orden at blive skilt, og hun havde jo selv valgt ham, så det var hendes egen skyld, mente han.

Efter at have truet med selvmord fik hun lov til at blive skilt, men hun måtte ikke bo for sig selv, som hun ønskede. Hendes far sagde, at enten blev hun hos sin mand, eller også flyttede hun hjem. Emine flyttede hjem, og kort efter begyndte en af farens fætre i Tyrkiet at ringe til hendes far. Faren opfordrede Emine til at blive gift med fætterens søn i Tyrkiet. Hun protesterede og sagde, at hun næsten lige var blevet skilt og ikke ville giftes igen lige med det samme. Det forstod han ikke; hun ville ende som en dårlig pige, hvis hun ikke blev gift, og hun var ikke jomfru længere. »Hvad ville folk ikke tænke,« spurgte han. For at undgå et uønsket ægteskab tog Emine igen flugten. Denne gang valgte hun at tage til et krisecenter.

Kurdiske Wafa fra Irak læste på universitetet i Bagdad, da der bød sig en mulighed for ægteskab. Hendes far var venner med en mand, som sagde, at han havde en bror i Danmark, som gerne ville giftes. Wafa og hendes far tog til Syrien og mødtes med manden, der gerne ville giftes.⁷⁵ De talte sammen et par timer. »Det er ikke så meget,« indrømmer Wafa, »men vi kendte hans bror, og vi tænkte, det var en god familie«. Wafa fortæller, at hendes mors familie gerne så, at hun giftede sig med sin onkels søn, altså hendes fætter, men det ville hun ikke. Også af den grund sagde Wafa ja til ægteskabet med den fremmede. Hun afbrød sine studier og tog til Danmark. Hun tilføjer: »Og så skuffer jeg dem,

⁷⁵ Der var mange irakere, der flygtede til Syrien under Saddam Hussain-styret. Irakiske flygtninge i Danmark, der ikke kunne tage til Irak, tog gerne til Syrien for f.eks. at finde en potentiel ægtefælle med irakisk baggrund.

og jeg skuffer mig selv«, for manden viste sig hurtigt, efter at de var blevet gift, at være voldelig. Wafa flygtede altså fra et uønsket ægteskab ved at erstatte en potentiel ægtemand med en anden. Det spillede også en rolle i hendes overvejelser, at manden boede i Danmark. Hun ville gerne væk fra Irak og give sine kommende børn et godt liv, hvilket hun ikke troede var muligt i hjemlandet, som hun omtaler som udemokratisk og et dårligt sted at bo. Det ene ægteskab bliver altså en måde at undgå det andet ægteskab på.

Aisha, der kom til Danmark som spæd og har pakistanske rødder, blev gift som 18-årig under et besøg i Pakistan. Hendes far lagde følelsesmæssigt pres på hende, for at hun skulle gifte sig. Han var syg og ville gerne se hende etableret, før han døde. Aisha fortæller: »Der var ikke nogen, jeg var forelsket i, og jeg tænkte som de fleste udenlandske piger: Jeg skal alligevel giftes på et tidspunkt, og hvis jeg gifter mig, kan det være, at jeg får lidt frihed ... endelig en mulighed ... Så får jeg mit eget ... et liv«. Aisha havde levet et meget beskyttet og kontrolleret liv, overvåget af sine storebrødre og en stor familie. Men livet som gift kone indfriele slet ikke hendes forventninger om mere frihed. Hun var ikke klar til at blive gift, var ikke »konemateriale«, som hun siger, og følte sig i stigende grad fastlåst og snydt. Hun havde troet, at hun kunne læse videre, men hun skulle arbejde for at forsørge sin ægtefællesammenførte mand. Det kom bag på hende, for det var der ingen, der havde forberedt hende på. Manden var en, hendes far havde fundet. Ifølge Aisha var han pæn, men uintelligent. Hun kom ud af ægteskabet ved at hjælpe manden med at få opholdstilladelse. Desuden pressede hun ham til skilsmisse ved at hævde, at han ikke kunne give hende de børn, hun så inderligt ønskede sig, hvilket var en legitim skilsmissegrund.

Da hun blev skilt, måtte hun flytte 'hjem' til sin storebror, for det var utænkeligt, at hun skulle kunne bo alene. På det tidspunkt var hun 23 år og gik i gang med en uddannelse. Hun oplevede straks, at hun ikke havde samme status i familien som tidligere. Som fraskilt havde hun ødelagt det for sig selv, og hun var blevet »plettet«, som hun siger. Hun havde gjort noget forkert ved at blive skilt: »De ville hellere have, at jeg skulle rådne op i det der skide ægteskab«. Deres utilfredshed med hende gjorde, at hun blev mere rebelsk og opsat på at komme væk. Hun tænkte: Altså, jeg bliver jo nok nødt til at blive gift igen, for jeg kunne jo ikke sidde der. Og så mødte hun en ny mand. »Eller ... man mødes jo ikke,« som hun siger, for »alt hvad der hedder kæresterier foregår over telefonen. Det er lige før, vi bliver gift og skilt over telefonen«.

Hun havde en bekendt, hun talte i telefon med af og til. Han havde en ven, der ledte efter en kone, og derfor ringede han til Aisha. De talte sammen i telefonen, og han fortalte, at han sad i fængsel. Hun antog, at det var for mindre forbrydelser, men det viste sig, at han sad i fængsel for mord i forbindelse med bandeopgør. Aisha fandt ham alligevel (eller derfor) »vildt spændende«, for som

hun siger, så er hun ikke fordomsfuld. Samtidig fristede det hende at gå på tværs af sine kontrollerende brødre. »Jeg ville pisse mine brødre af. Fuck jer! ... Og han var forelsket i mig. Rart at vide, for det sker jo ikke så tit, for hvordan skulle det ske? Det sker jo ikke lige i 7-Eleven. Det var som på film«. Aisha var »kærlighedsmæssigt underernæret«, som hun siger: »Du skal tænke på, at jeg oplever ikke så meget i mit liv; jeg lever i mine bøger. Så hopper man på det«.

Det lykkedes Aisha at holde forholdet hemmeligt et stykke tid, og selv om familien var meget imod forholdet, fik hun alligevel og under meget dramatik overbevist sine brødre om, at hun skulle giftes med sin udkårne, og at der skulle fastsættes en bryllupsdag. Et af hendes argumenter var, at de havde fået deres vilje én gang, og det gik ikke godt, så nu ville hun gerne selv vælge. I forbindelse med bryllupsforberedelserne talte hun i telefon med sin tilkommendes bror, som hun straks fattede sympati for, og snart talte de sammen hver dag. De aftalte at mødes, og »det var kærlighed ved første blik«, men der var et lille problem: Han sad også i fængsel for voldskriminalitet. Det forestående bryllup blev aflyst og et nyt indgået i hemmelighed med broren.

Shahida fra Pakistan kom til Danmark som ægteskabsmigrant. Hendes søster, der er gift med en pakistaner og bosat i Danmark, indledte ægteskabsforberedelserne. Gennem en herboende pakistansk ægteskabsformidler, der fungerede som mellemmand, havde hun etableret kontakt til en herboende mand med pakistanske rødder. Han var veluddannet, havde arbejde, boede med sine forældre og en søster og var materielt set et godt parti. Hans forældre kom til Pakistan to gange for at møde hende og hendes familie. Efterfølgende kom manden på besøg fra Danmark, og Shahida og han tilbragte et par dage sammen – under opsyn. De talte blandt andet om deres forventninger til ægteskabet, og hun sympatiserede med de tanker, han gav udtryk for. Hun blev ganske vist beklemt, da hans familie stillede krav om, at hun brød kontakten med sin familie i forbindelse med giftermålet, men hun tænkte, at det nok ville løse sig hen ad vejen; at de ville bløde op.

Shahida kunne godt lide manden, og samtidig var det svært for hende at finde en ægtefælle i Pakistan. Hun og flere af hendes søskende er veluddannede, men resten af familien er »primitive landsbyfolk«, som hun siger. Der er tradition for, at man bliver gift med en i familien, og hun følte sig presset til også at blive gift med en mand i familien. Men hun ønskede ikke at blive gift med »en eller anden dum fætter« og blive fastholdt i et liv i landsbyen. Hendes chance for et liv i overensstemmelse med hendes uddannelse og ønsker lå i at blive gift med mand i udlandet og at lægge landsbyen bag sig. Hjemme i Pakistan havde hun heller ikke mulighed for at møde en mand og lære ham at kende: »I vores samfund tillader man ikke, at en pige går ud med en mand«. Shahida blev gift med manden og flyttede til Danmark, og efter et kort og voldeligt ægteskab blev hun skilt.

De fire eksempler viser med al tydelighed, at kvinderne har et meget begrænset kendskab til den mand, de indgår ægteskab med, uanset om de selv har valgt ham, eller der er tale om et arrangeret ægteskab. De selvvalgte mænd er fundet på chatten og over telefonen. De formidlede mænd er fundet via familie, venner eller en professionel mellemand, som har sagt god for dem på baggrund af ret begrænsede oplysninger.

Umiddelbart kan man synes, at kvinderne har været lidt naive, men de arrangerede ægteskaber har involveret andre voksne personer, forældre og svigerforældre, så ansvaret for valget kan ikke entydigt placeres hos kvinden. Det er til gengæld hende, det må lægge krop til, når det går galt, og hun kan ikke regne med støtte fra de familiemedlemmer, der har forestået arrangementet. Deres ansvar synes at være slut, når ægteskabet er en realitet.

Ægteskabet har været en flugt i alle tilfælde. For de to kvinder, der er vokset op i Danmark, var det en flugt fra overgreb og/eller det kontrollerede liv i hjemmet. For kvinderne fra udlandet var det en flugt fra et prædestineret og begrænset liv; prædestineret i form af ægteskab med en fætter og begrænset i form af relativ fattigdom.

Fordi kvinderne typisk er nødt til at gifte sig med de mænd, de i en eller anden forstand vælger, bliver valget så meget mere afgørende, end hvis de blot var kæresten. Det er nemlig ikke ligetil for muslimske kvinder at blive skilt,⁷⁶ og de risikerer at blive fastholdt i voldelige ægteskaber over meget lang tid. For de ægtefællesammenførte kvinder er der særlige problemer som tidligere beskrevet.

Skilsmisse

Det umiddelbare alternativ til ægteskab er således for de fleste kvinder at flytte tilbage til deres forældre, da et liv som enlig kvinde for mange er umiddelbart utænkeligt. For en del af de interviewede kvinder betyder en hjemvenden til forældrene en fortsættelse af udstrakt kontrol og muligvis også vold, nu blot i ændrede omgivelser.

Det er en generel erfaring, når skilsmisse kommer på tale, at volden tager til, og kvinden kan længe leve i frygt for manden, efter at hun har forladt ham, hvis han fortsat opsøger og truer hende. For etniske minoritetskvinder er forfølgelsen særlig omfattende, fordi den udvidede familie og det etniske minoritetsmiljø hjælper til med at holde øje med kvinden og kan informere om hendes gøren og laden.

⁷⁶ En kvalitativ undersøgelse af muslimske kvinders vilkår i Danmark for skilsmisse efter islamisk ret dokumenterer disse kvinders vanskeligheder ved at opnå skilsmisse (Koudal 2008).

De fleste af de interviewede kvinder lever alene eller med deres børn, hvis de ikke stadig bor på krisecenter. Det kan være ensomt, og for dem, der stadig trues af mand og/eller familie, er alenetilværelsen forbundet med frygt. Dima og Basima, der begge kommer fra Iran, har fundet en måde at gøre tilværelsen mere tryk og mindre ensom på. De har fået lejligheder tæt på hinanden, så de kan tilbringe meget tid sammen og støtte hinanden. Som fraskilte kvinder udgør de en trussel, fortæller de. Det gælder både i forhold til mændene, der frygter, at de skal give deres koner 'gode ideer', og i forhold til kvinderne, der frygter, at de som fraskilte kvinder uden mandlig beskyttelse er seksuelt tilgængelige for deres mænd. De inviteres derfor sjældent til arrangementer i det etniske minoritetsmiljø, fortæller de, og de ville være socialt isolerede, hvis ikke de havde hinanden.

Skilsmisse problematiseres ved, at nogle kvinder er viet af en imam og har en muslimsk ægteskabskontrakt. Hvis hun skal betragtes som skilt og gøre sig håb om at blive gift igen på muslimsk vis, skal hun være muslimsk skilt. Det kræver, at ægtemanden lader sig skille fra hende, hvilket han kan gøre på eget initiativ. Denne skilsmisse kaldes 'talaq'. Hvis manden indvilger, kan kvinden få skilsmisse ved at købe sig fri med et beløb, der ofte modsvarer den brudegave, 'mahr', som hun modtog ved indgåelse af ægteskabet. Denne skilsmisse kaldes 'khul'a' (Roald 2010:357-360). Kvindens familie må være indforstået med de økonomiske implikationer. I kvindernes fortællinger er det kvindens far, der får brudegaven, og dermed også ham, der skal tilbagebetale den, når ægteskabet opløses. Kvinden kan kun opnå skilsmisse uden mandens tilsagn, hvis en imam anerkender hendes ret til skilsmisse. Det kræver en 'god grund', og det er en imam, der vurderer kvindens 'gode grunde', såsom at manden mishandler hende eller ikke lever op til sit forsørgeransvar. Uanset kvindens grunde til at begære skilsmisse vil en imam som regel i første omgang opfordre kvinden til at forsone sig med manden (ibid. 359).

Det er ikke altid nemt for en kvinde at få skilsmisse på muslimsk vis med henvisning til mandens vold mod hende, da bevarelse af ægteskabet som regel vægtes højere end den tort, kvinden lider (Hajjar 2004:245). Nogle kvinder vælger at se stort på det, fordi de betragter skilsmisse som en ligegyldig formsag, de ikke har mulighed for og kræfter til at gøre noget ved, og som ikke har nogen praktisk betydning uden for muslimske sociale sammenhænge. Det gælder især for kvinder med rødder i Tyrkiet, mens en religiøs skilsmisse for andre kvinder kan have afgørende betydning. Hvis en kvinde gifter sig uden at være skilt muslimsk, kan hun anklages for bigami, hvilket straffes i nogle hjemlande (Roald 2010:361), og i Danmark kan hun risikere at blive udelukket fra sit etniske bagland.

For Elin er en muslimsk skilsmisse helt afgørende. Så længe hun stadig er gift med sin muslimske mand, vil han forfølge hende og kræve hånds- og

halsret over hende. »Hvis vi bliver skilt, vil han forstå det, og han vil finde en ny kone. Når vi bliver skilt, er det slut.« Elin mener altså, at skilsmisse for hende vil betyde en ende på volden. Hun forsøger at få skilsmisse gennem en imam, men det tager tid. Mens det står på, bor hun på krisecenter for at få fred for sin voldelige mand. Problemet er, at hendes mand ikke vil skilles, og det er ikke nemt for en kvinde at opnå skilsmisse: »Jeg kæmper for at blive skilt. Man skal fortælle, hvorfor man vil skilles fra manden. Mænd har ret til at skilles, og han kan bare sige, han vil skilles. Hvis de ikke vil, skal der mere til. Da han ikke vil, er jeg på den«. Elin ved ikke, hvor længe det vil tage hende at opnå skilsmisse, og dermed hvor længe hun har brug for beskyttelse. Der er ingen maksimal behandlingsperiode for skilsmissesager, og nogle kvinder har ventet op til fem år, fortæller Elin. Hun tror nu ikke hendes sag vil tage så lang tid, for hun har været udsat for meget grov vold, og hun har beviser på volden. Hun mener, at den imam, der vurderer hendes begæring om skilsmisse, anser vold for en god grund. Generelt er kvinderne dog usikre på, hvad der betragtes som gode grunde for muslimsk skilsmisse.

Ikke alle er så afklarede om skilsmisse som Elin. Bibi, som er enke fra Irak, blev gift med en irakisk mand, der bor i Danmark. Hun håbede, at hun ville få et bedre liv i Danmark end i Irak, hvor hun levede i små kår sammen med sin mor, der også var enke, og en handicappet søster. Da hun kom til Danmark, viste det sig imidlertid, at manden levede af invalidepension og boede sammen med sine voksne børn. Det var ikke det, Bibi havde fået stillet i udsigt, men hun accepterede forholdene, så længe hun stadig kunne hjælpe sin mor økonomisk. Men da manden en dag truede hende med en kniv, turde hun ikke længere blive og kom på et krisecenter langt væk fra den del af landet, hun kender. Hun er religiøs og har veninder i det muslimske fællesskab, hun er en del af. Dem mistede hun kontakten til, da hun tog på krisecenter, for de ville ikke længere have noget med hende at gøre. »Det er ikke velset at tage på krisecenter«, siger hun. »Deres mænd ville ikke længere have, at de så mig mere, og mine veninder er bange for deres mænd. Jeg sagde til dem, 'bare rolig, jeg er stadig ikke skilt'«. Bibi har fået kolde fødder og er ikke sikker på, at det er en god idé at blive skilt. Da vi taler med hende, er hun stadig i tvivl. Hun er usikker på, hvad en civil skilsmisse har af konsekvenser for hendes opholdstilladelse, og hun er usikker på, hvad der skal til for at få en religiøs skilsmisse, og om hun har lyst til at få en religiøs skilsmisse. Hun kommer stadig i det muslimske fællesskab og forsøger at holde en god forbindelse til imamen og fremstå som en god og anstændig kvinde. Derfor bærer hun også tørklæde over for sin (eks)mand. Mulighederne for at få henholdsvis en religiøs og en civil skilsmisse og konsekvenserne af den ene og den anden form for skilsmisse står ikke klart for Bibi, og det har ikke været muligt for hende at få kompetent vejledning om dette.

At udstille volden

For nogle kvinder er det at vise volden frem en strategi til at få støtte og sympati i en situation, hvor de føler, at de kæmper alene mod volden. Som oftest er volden kendt i omgivelserne, for det kræver store anstrengelser at skjule vold, der giver mærker og til tider foregår højtlydt. Alligevel er der ingen, der snakker om, hvad der foregår inden for hjemmets fire vægge. At tale om og vise volden eksplicit er at insistere på, at volden finder sted, så man ikke kan være i tvivl. Men det er en risikabel affære, når vold er tabu.

Tilsyneladende er volden i Lamas svigerfamilie alment kendt. Lama og hendes mand havde en overbo, en arabisk kvinde, som bekymret spurgte Lama, om hun havde det godt, og som lod Lama vide, at hun vidste, hvad der foregik. Dels havde hun hørt noget, dels havde hun nogle gange set Lama tage børnene med i en taxa og køre hjem til sin mor. Overboen havde talt med sin mand om det, og han havde overvejet at ringe på hos Lamas mand for at snakke med ham. Han havde dog besindet sig, fordi hans kone var nervøs for, at det kunne give anledning til ballade (for overboen eller for Lama fremgår ikke). Men Lama mener, at hele opgangen vidste, hvad der gik for sig i hjemmet, for de kiggede på hende på en særlig måde. Ingen sagde dét højt, som alle vidste.

Nogle gange virker det imidlertid at få et publikum. Da Iman ser sit snit til at flygte efter 2½ måneds fangenskab, får hun nogle afgørende sekunders forspring fra sin mand, der er lige i hælene på hende. I samme øjeblik kigger naboerne frem fra deres lejligheder i opgangen: »Jeg tager chancen og får åbnet døren. Der er jo gelænder på trappegangen, og jeg holder mig fast, så han ikke kan trække mig ind. Jeg græder og råber og skriger, og denne gang åbner folk døren og står dér; både dem overfor og dem, der bor nedenunder. Idet han ser, at nogen har reageret, får han nærmest et chok og trækker sig tilbage, og i samme øjeblik tænker jeg, 'så er det nu'. Så jeg løb bare alt, hvad jeg kunne, ingen sko eller noget som helst«.

Andre gange virker det ikke at gøre opmærksom på volden. Samia er ægteskabsmigrant fra Irak og kommer til sin nye mand, der bor i en provinsby i Danmark. Det irakiske miljø i byen er lille, og da mandens vold tager til, forsøger Samia at udstille sine mærker og blå øjne efter volden ved at tage på besøg hos andre irakiske kvinder. Her møder hun ikke den store forståelse, og da hun anmelder volden og hendes sag kommer for retten, søgte politiet at finde vidner, der kunne verificere volden, men ingen ville stille op. Derimod stillede flere op som vidner for manden. Sagen faldt på grund af manglende beviser og manglende vidneudsagn om volden.

Sofia blev, som beskrevet tidligere, seksuelt misbrugt af sin onkel og forsøgte at fortælle om overgrebene for få hjælp til at stoppe dem. Hun fortalte det til sin stedmor, sin kusine og sin fætters kone, men ingen troede på hende. Sofia turde

ikke sige noget til sin far, for hun var bange for, at faren ville slå onklen ihjel, og det ville i sidste ende gå ud over Sofia. Da onklens misbrug bliver opdaget af Sofias far, anmelder hun onklen til politiet, men politiet må opgive sagen, fordi der ikke er beviser nok. Sofias kusine, stedmor, far og flere veninder kendte til misbruget, men ingen tør vidne mod Sofias onkel på grund af onklens kriminelle sønner. Sofias far er vidne, men på onklens side. Sofia fortæller: »Alle er gået imod mig. Jeg står i en lortesituation. Alle i familien ved, det passer. Min faster [onklens kone] har også sagt, at hun ved det. Hun sagde, at jeg skulle have sagt det til hende. Jeg sagde: 'du vidste det godt'«.

Samtidig med at Sofia bevidst forsøger sig med en strategi om at tale om den vold, der finder sted, ligger hun under for normerne om at skjule volden. En dag opdager Sofias far, at hun ikke er hjemme hos den veninde, hun har sagt, hun er hos. Sofia skynder sig hjem for ikke at blive grebet i løgngen, men faren ser hende foran blokken, hvor de bor. Sofia råber, og faren løber hen og giver hende en lussing, så hun falder. »Så blev jeg sur. Fint han slår hjemme, men ikke udenfor. Folk kan se det. Det vil jeg ikke have. Folk kommer til at snakke. Jeg siger: 'Du skal ikke slå mig', og han slår igen. Jeg siger: 'Du skal kraftedeme ikke slå mig herude'. Jeg skubber ham, så han vælter, og jeg spytter på ham. Han siger: 'Du går hjem nu'. Jeg smilte og sagde 'fint'. Jeg ville vise ham, at jeg var kold«.

At fortælle om volden kan fungere som en form for beskyttelse, tænker nogle kvinder, når alle andre forsøg på at stoppe vold og forfølgelse har vist sig nyttesløse. Sofia vælger at deltage i en dokumentarudsendelse om vold mod kvinder. Hun ville vise sin far og resten af familien, at hun ikke er bange. Og hun ville vise sine søskende, at hun gør noget for at se dem og for at hjælpe andre i samme situation. Vise dem, at der er en mulighed.

At fortælle om volden kan også være en form for hævn eller gengældelse, hvor kvinden ikke tager højde for de farer, det kan bringe hende i. At holde op med at skjule volden er dog ikke nødvendigvis en bevidst strategi. Det kan blot være et udslag af opgivelse, da det er meget udmattende altid at holde sig skjult. Og der er ingen 'udløbsdato'. Det er ikke altid til at vide, hvornår faren er drevet over, og kvinderne kan vide sig sikre.

Frirum og modstandsformer

Det er svært for kvinderne at finde holdbare og ufarlige udveje. Hverken selvmord eller selvskade er naturligvis gode løsninger. Et uoverlagt ægteskab som flugtvej er også en risikabel affære, især når skilsmisse kan være svært at opnå, og fraskilte kvinder ringeagtes. At fortælle om volden offentligt er for nogle en sidste strategi, når andre udveje er afprøvede. Som politisk og kollektiv manifestation kan det være en konstruktiv og nødvendig indsats, men som en personlig strategi kan den være risikabel. Ofte bringer kvindernes

løsninger dem fra asken til ilden, nemlig fra én restriktiv og voldelig familie til en anden. Ingen af disse udveje er ufarlige, og det kan være svært at finde alternativer.

Kvinderne beretter imidlertid også om andre former for modstand og måder, hvorpå de kan finde frirum eller pauser for den allestedsnærværende vold. Der er ikke tale om endelige opgør eller brud med volden, men måder, hvorpå de for en tid kan undgå vold, samtidig med at de stadig bevarer relationen til den mand og/eller familie, der udøver volden. Der kan være tale om, at kvinderne udvikler færdigheder i at aflæse voldsudøverens adfærd og i at vide, hvordan hun skal afværge volden samt andre kneb og krumspring til at kontrollere mandens handlinger. For de kvinder, for hvem det er muligt at tage uddannelse og have erhvervsarbejde, kan der være tale om at finde et frirum i skolen eller på arbejdspladsen. Endelig har vi eksempler i materialet på kvinder, der finder frirum for volden i velfærdsstatens tilbud og institutioner.

Generelt er det kvindernes erfaring, at volden ikke aftager til trods for deres forsøg på at stoppe den. Kun en enkelt kvinde, Habiba, oplever, at mandens vold mod hende aftager med tiden. Det tilskriver hun dels, at hun selv er blevet bedre til at undgå situationer, hvor manden bliver voldelig, dels at hun har lært at afværge volden gennem forskellige teknikker, når der er optræk til bank. Derudover er volden mod Habiba blevet mindre grov, efter at hendes mands niece døde som følge af vold fra niecens mand. Det kan være, at voldens konkrete udtryk reduceres ved Habibas defensive taktik, men volden er fortsat til stede som en potentiel mulighed. Det beskrives i forskningen i vold mod kvinder som en del af voldens normalisering (Lundgren 2004). Dermed kan den defensive taktik være med til at fastholde kvinden i det voldelige forhold.

Det er ellers de øvrige kvinders erfaring, at de ikke kan undslippe volden ved at blive hos voldsudøveren. Men de kan bide den i sig og forsøge at holde ud. Lama, som kom til Danmark fra Pakistan som barn, fortæller om en dag, hvor hun var på besøg hos sin svigerfamilie. De talte grimt om hendes familie, som hun derefter forsvarede. Ved samme lejlighed fik hun at vide, at det ikke var passende, at kvinder skulle sige noget. Hendes svigerinde havde holdt sin mund, og de kunne ikke forstå, at Lama ikke bare kunne gøre det samme. Var hun måske noget særligt? Alle mændene i familien var voldelige, så alle kvinderne kendte til vold. Lama burde holde ud (som de andre kvinder) og ikke beklage sig.

Ligesom Lama oplever kvinder ofte at blive opfordret til at forholde sig passivt til volden og acceptere tingenes tilstand. Men de færreste affinder sig alligevel helt og aldeles med volden, og kvinderne afsøger som regel muligheder for at mindske eller undgå volden. En almindelig strategi er at søge at skabe alliancer med familiemedlemmer, der kan støtte og hjælpe kvinderne. Det lykkes for nogle, der knytter tætte bånd til f.eks. deres søstre, mens an-

dre oplever at blive svigtet af dem, de troede de kunne stole på. De konkrete krumspring er varierende, men et eksempel er en kvinde, som ønsker skilsmisse, men hendes mand vil ikke skilles. I smug skaffer hun en erklæring om skilsmisse, som hun har liggende til det rette øjeblik. Hun ved, at hendes mand til tider hidser sig meget op og kaster sin vrede på hende, og da han gør dette næste gang, har hun erklæringen parat, som han i sin ophidselse underskriver.

Nogle kvinder finder et 'helle' i arbejdet eller skolen. Det er offentlige steder, hvor de legitimt kan opholde sig uden for hjemmet og vide sig sikker for vold. Mange af de kvinder, der er vokset op med vold i barndommen, fortæller, at de holdt meget af at gå skole, for her var de fri for vold, og var de tilmed dygtige til skolearbejdet, fik de ros og anerkendelse. Arbejdet har for nogle kvinder samme betydning, især hvis der er tale om et arbejde, hvor de har kolleger, de kan tale med. Nogle kvinder forsøger at betro sig til lærere eller kolleger og får i nogle tilfælde støtte og hjælp til at bryde med volden. I vores materiale er det særligt etnisk danske kolleger, der hjælper kvinderne.⁷⁷

En mulighed er også at søge hjælp i civilsamfundet og velfærdsstatens institutioner. Da Göksel gik hjemme og udførte svigerfamiliens husarbejde og vartede sine svigerforældre op, tog hun hemmeligt kontakt til kommunen og bad om at komme i aktivering. Hun bad kommunen om at sende skriftlig besked med krav om aktivering og fratagelse af kontanthjælp, hvis hun udeblev. Kort sagt et krav, som hendes mand ikke ville kunne se bort fra eller spænde ben for. Det betød, at Göksel fik mulighed for at gå på daghøjskole, hvor hun mødte andre mennesker og fik venner uden for familiens omgangskreds. Det skulle siden vise sig at blive første skridt på en vej ud af volden. Der er ikke mange andre eksempler på frirum, men psykologbesøg og pigeclubber kan nævnes. Typisk har kvinderne ikke mulighed for at benytte sig af de frirum, der stilles til rådighed. Som Göksels eksempel viser, er det ofte ikke tilstrækkeligt, at kvinden argumenterer for behovet, men hun må true med sanktioner.

Kvinderne fortæller således om mulige former for modstand og om mere eller mindre midlertidig tilflugt til steder, hvor volden ikke er mulig. De beskriver samtidig, at de må bruge list og hemmelige strategier for at opnå dette, hvilket er et tegn på manglende rettigheder og legitime udveje.

⁷⁷ Det hænger måske sammen med, at kollegerne ikke henvender sig til kvindernes forældre eller familie. Det står i modsætning til flere kvinders erfaringer med skolen. Flere kvinder fortæller, at lærerne henvendte sig til deres forældre, da kvinderne som børn i skolen fortalte om volden.

Sammenfatning

30 ud af de 42 interviewede kvinder har mellemøstlige rødder, mens 5 kvinder kommer fra Østeuropa, 3 fra Vestafrika, 2 fra Sri Lanka og 2 har etnisk dansk baggrund. Størstedelen af kvinderne har muslimsk baggrund. Kvinderne med mellemøstlige rødder var gennemsnitlig 20 år, da de blev gift første gang, og det er de færreste, der har påbegyndt og/eller afsluttet en uddannelse, inden de blev gift. Efter giftermål har det også været vanskeligt for kvinderne at tage en uddannelse, dels fordi manden og/eller svigerfamilien har forbudt det som en del af volden, og dels fordi der kom børn til. Nogle af kvinderne har dog uddannet sig eller er i gang med en uddannelse. Kvinderne er typisk ansat inden for pleje- og omsorgssektoren og i servicefag. Kvinderne fra Østeuropa og Vestafrika blev gift med en mand i Danmark, da de var midt i 20'erne eller ældre. Næsten alle havde en erhvervsuddannelse eller akademisk uddannelse, og de havde erhvervs erfaring, selv om flere af dem har måttet afbryde arbejde eller uddannelse i forbindelse med, at de har været truet af og/eller har forladt deres mand.

Mindst halvdelen af kvinderne med mellemøstlig baggrund har været udsat for vold i barndommen, mens ingen af kvinderne fra Østeuropa og Vestafrika har fortalt om vold i opvæksten. Generelt beretter kvinder med mellemøstlige rødder om en udbredt ærestankegang i såvel opvækstmiljøer som i nuværende etniske (minoritets)miljøer og om magtfulde patriarkalske familiestrukturer, der sætter markante grænser for deres handlemuligheder og personlige selvbestemmelse især i relation til bevægelsesfrihed og seksualitet.

Volden udgør et redskab til at opretholde en konform og velanset moralsk orden, der har kvinders ærbarhed som omdrejningspunkt. Ære udgør således en central moralsk værdi i dette moralsystem. Kvinderne beskriver da også typisk volden som udslag af beregning og som forsøg på at fremme egne interesser; det være sig forældres, slægtskabsgruppens, ægtemandens eller svigerfamiliens interesser. I kvindernes fortællinger om volden indgår ofte flere voldsudøvere og som regel passive og i nogle tilfælde bifaldende vidner, der nogle gange også opfordrer til vold. Bevidstheden om voldens *mulighed* udgør et allestedsnærværende livsvilkår for kvinderne. Volden normaliseres så at sige.

Vi kan konkludere, at den vold, som de mellemøstlige kvinder har været udsat for, har antaget forskellige former. De har været holdt som husslave og tyende, de har været indespærrede på et værelse eller i hjemmet og de er blevet dumpet i oprindelseslandet. Piger eller helt unge kvinder er blevet udsat for seksuelle overgreb, og kvinder er blevet voldtaget i ægteskabet. Endvidere har kvinderne været udsat for mænds utroskab og for kontrol med deres graviditeter og reproduktive evner. Dele af disse voldsformer udlægger vi som en kombination

af kulturspecifik vold, da den er æresrelateret, og af lovgivningen om ægtefællesammenføring. Den kvindelige ægteskabsmigrants opholdstilladelse er nemlig afhængig af hendes fysiske samliv med ægtemanden, så han og svigerfamilien anvender trusler om dumpning til at holde hende på (rette) plads i familien, ligesom nogle mænd har efterladt deres ægtefæller i oprindelseslandet. Lovgivningen skaber grobund for, at ægtemanden og svigerfamilien med held kan holde en ægteskabsmigrant som husslave i flere år, da hun med stor sandsynlighed må forlade landet, hvis hun forlader det voldelige ægteskab. Det er dog ægtemanden og eventuelt svigerfamilien, der udøver volden. De er dermed hovedansvarlige for kvindens situation.

Kvinderne har iværksat forskellige mere eller mindre selvdestruktive måder at slippe ud af volden på, såsom at øve skade på sig selv ved at skære sig, at sulte sig, kaste op og ved at forsøge selvmord. Sådanne modstandsformer har imidlertid ikke ført til reaktioner hverken inden for eller uden for familierne, der kunne have støttet de unge kvinder, der var tale om. Ægteskab er også en flugtvej eller en modstandsform, som en del af kvinderne har anvendt. Det har de gjort for enten at forlade et voldeligt og/eller kontrollerende barndomshjem eller for at undsige et prædestineret livsforløb, der f.eks. indebar ægteskab med et familiemedlem, et liv præget af patriarkalske strukturer, relativ fattigdom og begrænsede udviklingsmuligheder.

At gifte sig er imidlertid en afgørende beslutning. Dels er det ikke ligetil at blive skilt, især ikke hvis kvinden er muslimsk gift, og dels er det stigmatiserende at være fraskilt kvinde og enlig mor. 'Pæne' kvinder kan ikke bo alene eller være enlige mødre. Der sladres om kvinder, der tager på krisecenter, og om fraskilte kvinder. De har vanskeligt ved at skabe netværk i deres etniske miljøer, som tager del i kontrollen og isolationen af kvinderne. Der er således ringe vilkår for udvikling af solidaritet med og hjælpsomhed over for fraskilte og/eller enlige mødre.

Udveje kan også tilbydes af det omgivende samfund. Mange kvinder fortæller, at de stærkt håbede, at nogen ville gribe ind, eller at nogen ville komme og redde dem. De syntes selv, at volden og deres håbløse situation var åbenlys, men de ville bryde tavsheden og blive udråbt som forrædere, hvis de selv gjorde opmærksom på volden. Nogle kvinder finder alligevel omveje til at gøre myndighederne opmærksomme på deres behov.

Samlet set har de interviewede kvinder fra henholdsvis Østeuropa og Vestafrika været bedre rustet til at etablere et selvstændigt liv uden vold end kvinder med rødder i Mellemøsten. For det første har de primært været udsat for én voldsudøver, for det andet har flere af dem fået støtte fra deres nære familie til at lade sig skille, og for det tredje har de været ældre, haft uddannelse og været mere selvberørende end kvinderne med mellemøstlig baggrund.

"... kvinder der udsættes for streng kontrol og vold af enten deres egen familie eller slægtskabsgruppe eller deres affinde slægtninge, eller kvindens svigerfamilie."

Side 105

Voldsudøver(e)

Populære forestillinger om voldshandlinger og deres udøvere afspejler ifølge kriminologerne Dobash og Dobash (1998:141) en idé om, at der er tale om meningsløse, uforståelige, uforudsigelige og tilfældige handlinger foretaget af personer, der er afvigende i en eller anden forstand. De kan f.eks. være alkoholiserede, psykisk ustabile eller leve under et særligt socialt pres. Ifølge forskerne er disse forestillinger meget mere behagelige og mindre udfordrende end ideen om, at vold kan være funktionel, intentionel og indgå i et mønster. For hvis vold er en form for tilfældig afvigelse snarere end en afspejling af eksisterende sociale relationer, så behøver man ikke at bekymre sig om hverdagslivets form og karakter, men kun om dets afvigelser.

Som man næsten kan forvente, er de to kriminologers pointe, at volden er en intentionel handling, som tjener et formål, og som tillige er dybt indlejret i hverdagslivets omstændigheder. Deres voldsforståelse svarer derved grundlæggende til den forståelse, antropologen David Riches (1986) giver udtryk for.⁷⁸ Voldsudøveren eller voldsudøverne er den ene af de tre parter, der ifølge Riches indgår i enhver voldshandling, nemlig udøver, offer og vidne. Voldsudøveren vil typisk forsøge at få sin handling anerkendt som noget andet end vold, idet 'vold' i udgangspunktet er defineret som en illegitim handling.

Tilsvarende vil voldsudøveren typisk forsøge at undgå at blive kategoriseret som voldsudøver eller voldelig mand. Det gjaldt f.eks. for de mænd, der indgik i voldsudøverprogrammer, som var en del af sociologen Jeff Hearn's forskningsfelt (Hearn 1998). Hearn beskriver, hvordan mændene præsenterede sig selv med ordene: »Jeg er ikke den voldelige type«, »dybest set er jeg ikke voldelig« og »jeg klassificerer ikke mig selv som en voldelig person«. En mand, der havde berettet om sin omfattende vold mod tre forskellige kvinder, endte med at sige: »Jeg ser slet ikke mig selv som en hustrumishandler« (ibid.71). Ifølge Hearn forsøgte mændene at påkalde sig sympati eller i det mindste at indtage en sårbar position,

⁷⁸ Riches (1986), der taler om fysisk vold, omtaler dog også voldens performative aspekter: Volden taler til vidners eller publikums sanser. Den berører én. Volden kan ligeledes være spektakulær.

uden nødvendigvis at undskylde volden. Hearn ser det som en strategi, der går ud på, at manden forsøger at repositionere sig selv, så han kan blive redefineret af både sig selv og andre. Fra at være en voldelig mand, der fortjener social fordømmelse, fremstår han i stedet som én, der har brug for støtte; én man skal have ondt af. Han indtager en offerposition.

Dette kapitel fokuserer på voldsudøverne, som de er beskrevet af de kvinder, vi har interviewet. I nogle kvinders voldshistorier optræder én voldsudøver, i andres optræder flere, men i forlængelse af hinanden i form af nye forhold og nye voldelige mænd. I atter andres historier optræder flere voldsudøvere på én gang.

Mænd tegner sig som de primære voldsudøvere i materialet, hvilket er i overensstemmelse med det billede, der tegnes i voldsforskningen i almindelighed (Moore 1994; Harvey & Gow 1994; Sørensen 1994; Dobash & Dobash 1998; Hearn 1998; Lövkrona 2001). Vold er kønnet og associeret med maskulinitet.

Mænd er dog ikke bare mænd, men mænd med forskellig social status, som indtager forskellige sociale positioner over for de interviewede kvinder.

De voldelige mænd er først og fremmest ægtemænd og fædre. Det er altså mænd, der har indgået i disse relationer til de interviewede kvinder, der optræder mest talstærkt. Ægtemændene har i flere tilfælde været assisteret af andre familiemedlemmer, undertiden egne forældre og søskende, primært brødre. Fædrene er undertiden blevet bakket op i deres voldsudøvelse af koner, sønner og andre familiemedlemmer. Materialet rummer også eksempler på sønner som primære voldsudøvere. I ét tilfælde er der tale om sønner, der udøver vold mod deres mor. I et andet drejer det sig om en kvinde, hvis søn, inspireret af sin far, er kontrollerende og voldelig over for sin søster.

Vores materiale rummer også eksempler på kvinder – mødre og svigermødre – som voldsudøvere, hvilket umiddelbart kan virke særligt foruroligende, fordi det strider mod herskende forestillinger og forventninger. Det gælder også eksemplet med sønnerne, der er voldelige over for deres mor.

Når vi præsenterer interviewmaterialet, sker det typisk i en form, der ligger tæt på det oprindelige interview og er tro mod betydningen af det sagte.

En, to, mange voldsudøvere

Det er karakteristisk for vores materiale, at der ofte er tale om ikke bare én, men mange voldsudøvere. Og her tænkes ikke på kvinder, der over tid indgår i flere forhold til voldelige mænd, selv om disse også optræder i vores materiale, men derimod på kvinder, der udsættes for streng kontrol og vold af enten deres egen familie eller slægtskabsgruppe eller deres affinale slægtninge, dvs. kvindens svigerfamilie.

Af materialet fremgår det, hvor traumatiserende det kan være for kvinder at leve med vold i forhold med 'kun' én voldsudøver, og hvor svært det kan være at komme ud af forholdet og skabe sig et liv efterfølgende. At leve med flere voldsudøvere gør det ikke nemmere.

I det følgende vil vi præsentere fire eksempler. Det første er Vera fra Østeuropa, hvis voldserfaring begrænser sig til én mand, der ligeledes kommer fra Østeuropa. Det andet er Elin, der er etnisk dansk og muslim, og som har været gift med flere voldelige mænd fra Mellemøsten. Det tredje eksempel er Samia, der er ægteskabsmigrant fra Irak, og som primært har været udsat for vold af sin irakiske mand og sekundært af mandens familie. Det fjerde er Rihana, der er en ung, ugift kvinde, som boede hos sine forældre, indtil volden eskalerede. Rihana er født i Danmark. Familien har rødder i Mellemøsten. I hendes tilfælde er et par onkler de primære voldsudøvere.

Vera fra Østeuropa er kun blevet udsat for vold én gang i sit liv, nemlig i forbindelse med sit ægteskab. Hun kom til Danmark som au pair, mødte sin herboende mand fra Østeuropa cirka to år efter og blev hurtigt gift med ham. Han pressede på. Hendes forældre var ikke med til brylluppet, da manden mente, at det ikke var nødvendigt, selv om Vera undrede sig og gerne ville have haft dem med. Vera havde på det tidspunkt en kortvarig studieopholdstilladelse, som ved giftermålet blev udskiftet med en opholdstilladelse baseret på ægtefællesammenføring. Dermed var Vera også mere afhængig af sin mand, hvilket han var meget bevidst om. Manden var kritisk over for hendes familie og forbød efterhånden Vera at tale med forældrene og søsteren, hvorfor hun i smug ringede til dem fra sit arbejde. Han bevirkede også, at hun indstillede kontakten til sine veninder hjemmefra, og han var ikke begejstret for, at hun var selvstændig og havde sine egne meninger. Han slog hende første gang omkring et halvt år efter, at de var blevet gift. På det tidspunkt var hun gravid i anden måned. Hun husker, at han var fuld – han drak i det hele taget en del – og sagde grimme ting til hende. Hun svarede igen, og så slog han hende i hovedet. Hun var chokeret, men han undskyldte og sagde, at det aldrig ville ske igen. Vera giver udtryk for, at hun havde et naivt håb om, at han ændrede sig, når barnet blev født. Da volden først var etableret, blev hun imidlertid som minimum slået én gang om måneden, og undertiden hver eller hver anden dag. Mandens herboende søster beskrives som ikke bare et passivt vidne – i lighed med hans mor i hjemlandet – men snarere som meddelagtig, idet hun lokkede Vera tilbage til sin bror, når hun forsøgte at gå fra ham. Mandens søster har dog aldrig været truende eller voldelig. Veras egen familie har støttet hende både undervejs og nu, hvor hun har forladt manden.

Elin er i 30'erne og har været gift og samlevende med fire mænd fra Mellemøsten, hvoraf de tre har været voldelige, den sidste i ekstrem grad. Hun er

vokset op med etnisk danske forældre i en velstillet familie, hvor hun levede et meget kontrolleret liv og blev udsat for vold af sin mor: »Min mor var jaloux. Det var ligesom at være gift med en mand. Jeg måtte ikke have nogen venner«. Elins dagligdag bestod af skole, hjem og sport i lige linje. Hun snakkede ikke med nogen, var ikke vant til at tage stilling til noget som helst. Andre bestemte for hende. Hun var slet ikke forberedt på livet; kendte ikke verden udenfor. Da hun gik i gymnasiet, »fik en mand øje på hende og valgte hende«, som hun siger. Han var palæstinenser, studerende i Danmark og manglede opholdstilladelse. Hun så rimelig ud, havde aldrig haft en kæreste, og han vidste, at »hun ikke ville lave numre«, så han var ihærdig, og de blev gift, selv om hun egentlig ikke ville. Hun var bare så vant til, at andre styrede hendes liv og tog stilling på hendes vegne.

Elin blev også muslim og fik børn med ham. Hun gik hjemme, fordi det var det, der blev forventet af en rigtig mands kone. Han nedgjorde hende, men var overvejende fysisk voldelig, når han var fuld. Da hun ville skilles, fik hun at vide, at det betød, at hun måtte give afkald på børnene, der var i førskolealderen. »Det var enten eller«, som Elin siger. Dansk lovgivning var sat ud af kraft. Manden dikterede betingelserne. Hun købte sig fri ved at give afkald på børnene.

Elins anden mand beskrives som meget jaloux og voldelig. Igen pointerer hun, at *han* valgte hende, ligesom det var tilfældet med den tredje mand. Han sagde hun ja til for at få fred, fordi hun som enlig muslimsk kvinde blev bombarderet med tilbud. Manden omtales som ikke-voldelig, men hun beskriver alligevel, hvordan han udnyttede hende seksuelt, og hvordan hun følte det som voldtægt. Elins seneste mand beskrives som ekstrem voldelig og med et meget hidsigt temperament. Han er også voldelig over for det barn, de har fået sammen. Elin er bekymret for barnet og frygter i stigende grad for sit eget liv, så hun ender med at tage på krisecenter, hvor hun også indleder skilsmisseforhandlinger, men manden vil ikke skilles. Ifølge Elin forstår han ikke, at han har gjort noget galt. Elin fremstiller dette sidste ægteskab som en religiøst interverneret prøvelse, som har til formål at gøre hende afklaret med hensyn til, hvad hun vil med sit liv, og hvilken retning hendes liv skal tage. Hun nævner, at hun for første gang nogensinde er ved at finde ud af, hvad *hun* vil.

Elin fortæller en del om sit barndomshjem og den voldelige mor. Til gengæld fortæller hun ikke meget om sine eksmænds familier, dvs. hendes svigerfamilier og deres mulige indflydelse på hendes og ægtemændenes liv, hvilket må tages som udtryk for, at volden, truslerne og kontrollen i ægteskaberne sandsynligvis er blevet udøvet af mændene selv. Kun den sidste mand har forfulgt hende, efter at hun har forsøgt at forlade ham. I perioder mellem ægteskaberne har hun som enlig/ugift muslimsk kvinde oplevet at blive belejret af bejlere, og af beskrivelsen fremgår det, at hun har følt sig forfulgt snarere end smigret og attrået.

Umiddelbart ligner Veras og Elins tilfælde hinanden, selvom Elin har levet i flere voldelige ægteskaber efter hinanden. Men i modsætning til Vera har Elin været nødt til at give sine børn fra sig, fordi det var den eneste måde, hun kunne komme ud af sit første ægteskab på. Det var den eneste udvej, hvis hun skulle have et liv efterfølgende.⁷⁹ Børnene voksede dog ikke op hos deres far, men hos noget af hans familie, så hans familie har måske alligevel spillet en vis rolle og bidraget til at lægge pres på hende.

Samia, der kommer fra Irak, er et eksempel på en kvinde med flere voldsudøvere i form af affinale slægtninge; dog med den lille drejning at hendes mand var hendes fætter. Samia kom til Danmark som ægteskabsmigrant, da hun var omkring 20 år. Hendes herboende mand var ligeledes fra Irak. Han havde også sin mor og et par brødre her. Samias liv blev indskrænket fra den første dag, hun kom til Danmark. Hun kom fra forholdsvis frie forhold med en far, der beskrives som 'meget åben', så hun tænkte umiddelbart på at rejse tilbage, men det var ikke muligt på grund af de politiske forhold i hjemlandet.

I begyndelsen boede Samia og hendes mand sammen med hans mor og en af hans brødre, og hun havde det ikke godt med nogen af dem. Hun var især udsat for psykisk vold, hvorunder hun regner mandens utroskab, og økonomisk vold, for hun fik næsten ingen penge til husholdningen. Hun havde heller ikke råderet over de penge, hun selv tjente på et job i servicebranchen. Manden kontrollerede ikke bare Samias penge, men også hendes påklædning og krævede undertiden, at hun skiftede til noget mere passende, dvs. ærbart. Samia måtte heller ikke ringe til sin familie i hjemlandet, for hendes mand og svigermor mente, at familien havde en dårlig indflydelse på hende. Der gik et helt år, efter at et af børnene var blevet født, hvor hun ikke talte med sin familie, som ellers havde forsøgt at ringe for at ønske til lykke.

Volden eskalerede, da Samia efter mange år gjorde alvor af at ville skilles. Hun var ikke bare bange for manden, men også for hans brødre, som ved en bestemt lejlighed sammen deltog i afstraffelse af hende – en lærestreg – i familiens hus. Her fik hun at vide, at »hverken Gud, kommune eller politi kan hjælpe dig nu«. På et senere tidspunkt forsøgte manden at dumpe hende i hjemlandet uden børn og uden pas, men det lykkedes hende at komme tilbage til Danmark.

Rihana, der er først i 20'erne, er ugift og boede sammen med sine forældre og yngre søskende, indtil hun flygtede hjemmefra sammen med en søster. Familien har rødder i Mellemøsten. Det er angiveligt ikke forældrene, der er søstrenes største problem, for forældrene er til at have med at gøre. Det største problem er

⁷⁹ Elin siger det ikke lige ud, men det ligger i luften, at hun ville være blevet forfulgt og muligvis efterstræbt på livet, hvis hun ikke havde givet børnene fra sig. Der var ikke noget at diskutere i situationen.

pigernes onkler, deres morbrødre, som ikke er meget ældre end Rihanas ældste søskende. Onklerne mener, at Rihana og hendes søstre er blevet 'alt for vestlige', og at de bliver nødt til at tage affære, fordi pigernes forældre ikke magter opgaven. Onklerne tager deres opgave som vogtere af familiens piger alvorligt. De har også travlt med Rihanas mosters døtre, Rihanas kusiner. Og da onklerne bor i nabolaget, har de føling med alt, hvad Rihana og hendes søster foretager sig. De vil kontrollere, hvad pigerne har på, hvem de ser og snakker med, om de går lige hjem fra skole osv. De vil ikke have, at pigerne går i fritidsklub eller i svømmehal, og drengevenner og kærester er bandlyst.

Situationen kulminerede en aften, hvor det blev besluttet, at Rihana skulle have en lærestreg, for en af onklerne havde set hende ved den lokale ungdomsklub. Hele familien var i oprør, selv Rihanas far, der ellers beskrives som en stille mand med et skrøbeligt helbred, og som aldrig havde slået Rihana før den aften. Men Rihanas mor provokerede ham angiveligt til det ved at sige, at han ikke var en mand som hendes brødre. Rihana blev først slået af sin far og dernæst af en af onklerne, som også truede med, at hun hverken måtte gå i skole – hun gik i gymnasiet – eller på arbejde mere. Og hvis hun gik ud igen, ville de slå hende ihjel. Derefter blev Rihana afkrævet sin mobil, så hun ikke skulle ringe efter politiet eller tilkalde anden hjælp udefra, og så gik onklerne i gang med at spærre døren til hendes værelse af.

Rihana er i modsætning til Samia ugift, og hun er udsat for vold af sin egen familie. Hendes far er dog ikke den mest markante i denne sammenhæng, idet han fremstår som flink og samtidig svag. Det er hendes onkler, som er de magtfulde i familien, og som tilsyneladende påtager sig rollen som vogtere af hele familiens døtre. Onklerne synes at optræde som stedfortrædere for såvel den svage far som de fraværende brødre, og Rihanas mor bakker dem tilsyneladende op. Moren skammer sin mand ud, feminiserer ham ved at sige, at han er mindre mand end hendes brødre, og på den måde bidrager hun til opretholdelsen af ære/skamkomplekset (Gilmore 1987; Akpınar 2003). En rigtig mand forventes nemlig at have kontrol over såvel sine døtre som sin kone, og han forventes ikke mindst at handle som en mand, når situationen kræver det, dvs. når en datter f.eks. forsøger at unddrage sig kontrol og gå egne veje (Abu-Odeh 2004:373).

Rihana er et forholdsvis klassisk eksempel på æresrelateret vold. I sin udrødning af æresrelaterede kriminelle handlinger nævner juristen Abu-Odeh (2004:372), at dét at være en arabisk mand handler om at engagere sig i daglige praksisser såsom at sikre, at familiens ugifte kvinders mødom er intakt. Ifølge Abu-Odeh er en mand en person, hvis søstres og datters mødom er af vital social betydning. Videre siger hun, at denne kontrol rent ideologisk bliver udlagt som omsorg, og som om den er til kvindernes eget bedste, idet de antages at være sårbare over for den pågående mandlige seksualitet. Kvinder antages af samme grund at have brug for en mands beskyttelse og formynderskab.

Det fælles i beretningerne handler om kontrol og grænsedragning. Det fremgår klart, at mændene overvåger og sætter grænser for kvinderne, og at de forsøger at afskære kvinderne fra kontakt til andre med begrundelsen – hvis det da overhovedet begrundes – at disse andre har en dårlig indflydelse. Det fremgår også, at de forsøger at forme kvinden i overensstemmelse med deres billede af kvindelighed; hvordan en rigtig kvinde eller pæn pige skal se ud. Kvinder, der er for selvstændige, som vil, ønsker og mener for meget, risikerer at blive sat på (rette) plads i den kønsorden, som manden finder naturlig og ønsker at opretholde.

Forskellene i beretningerne handler om, at kvinder fra Mellemøsten og Syd-asien synes at have en særlig risiko for at blive udsat for kollektiv voldsudøvelse. Etnisk danske og østeuropæiske kvinder, der er gift med mænd fra Mellemøsten, er tilsyneladende mindre udsat for kollektiv voldsudøvelse, fordi de i kraft af deres baggrund repræsenterer en kulturel anden, som det etniske minoritetsmiljø ikke har samme forventninger om at skulle kontrollere.

Motivation

Hvad motiverer mændene i vores materiale til at udøve vold? Vi har kort skitseret nogle fælles, overordnede træk, og ønsker her at gå et skridt videre med særlig fokus på mænd med mellemstlig baggrund, fordi de udgør majoriteten i materialet.

Antropologen Hanna Papanek (1973) har studeret *purdah* i Syd-asien. *Purdah* betyder gardin eller forhæng og henviser til et system, der er baseret på kønsadskillelse og kvindelig afsondring. Idealet er, at kvinder isoleres i hjemmet og ikke viser sig for fremmede, og hvis de går ud, tager de hjemmet med sig i form af tilsøring, så i en vis forstand forlader de aldrig hjemmet. Papaneks studier af *purdah* og lignende systemer har givet anledning til begrebet 'symbolic shelter' eller 'det symbolske skjul' på dansk. Meget kort fortalt argumenterer hun for, at kønsadskillelse og kvindelig afsondring er et udtryk for et spændt forhold mellem slægtsgruppen og verden udenfor, som ses om et vanskeligt og farligt sted. Det, der ligger i begrebet symbolsk skjul, er, at noget og nogen har brug for at blive beskyttet mod kræfter udefra. Og det forudsætter en klar adskillelse mellem personer, der har behov for beskyttelse, og personer, der yder beskyttelse.⁸⁰ Systemet baserer sig altså på forestillinger om kvinders og mænds iboende natur. Det symbolske skjul kan umiddelbart synes blot at være udtryk for en særlig kulturel logik og således reproducere en kønsmæssig asymmetri.

⁸⁰ Se også Mørck, Sørensen, Danneskiold-Samsøe & Højberg n.d.; Sørensen, Mørck & Danneskiold-Samsøe n.d.

Papanek gør det imidlertid klart, at hun ser systemet som kvindeundertrykkende, idet hun ikke deler forestillingen om kvinders og mænds 'sande natur' og den deraf afledte kønsmæssige arbejdsdeling.

Det symbolske skjul giver en ekstra dimension til ære/skam-komplekset, der er associeret med hele Mellemøsten og Middelhavslandene i den antropologiske fagtradition (Gilmore 1987). Selv om Papaneks arbejde er af ældre dato, giver begrebet symbolsk skjul ganske god mening i forhold til vores materiale. Der er mænd, der ser sig kaldet til at optræde som kvindernes beskyttere, og de beskytter kvinderne mod alt det farlige udenfor. De beskytter kvinderne mod familie og venner, der har dårlig indflydelse, og de beskytter kvinderne mod økonomiske realiteter og økonomisk ansvar. Kvinderne beskyttes sågar mod sig selv, idet de ikke forventes at kunne tage vare på sig selv. Vores materiale synes at vise, at disse mænd typisk præsenterer sig selv som ansvarlige mænd, der gør det eneste rigtige, nemlig at opretholde en naturlig og moralsk kønsorden, der associerer kvinder med privatsfæren og mænd med den offentlige sfære og dermed også giver mænd naturlig autoritet over kvinder.

Kvinder, der opholder sig i det offentlige rum, opfattes i denne kulturelle logik som offentlige i betydningen løsagtige. De er ikke under den mandlige beskyttelse, som de burde være, og de udviser ikke den nødvendige skam i form af selvkontrol. Det opfattes som et stort problem, når det private bliver offentligt, hvilket er tilfældet, når andre snakker om familiens eller slægtens kvinder. Og så må ansvarlige vogtere af familiens ære træde til. I Rihanas tilfælde kunne hun nok så mange gange forsøge at sige, at onklerne ikke skulle blande sig i hendes og søsterens liv, men forgæves: »Onklerne lytter slet ikke. De ved altid bedst!« En af onklerne havde i øvrigt givet udtryk for, at Rihana skulle have sagt ja til en af de bejlere, der har været til hende, for så havde familien været fri for ansvaret for hende. Rihana er også bekendt med – og oppe imod – forestillingerne om pæne piger og gode familier og tilhørende forventninger: »Min mors familie er kendt i [hjemlandet] for at være er en god familie, hvor ingen snakker om familiens døtre!«

Samias eksempel giver også ganske god mening i lyset af det symbolske skjuls underliggende logik. Samias mand havde reageret på hendes planer om at blive skilt ved først at true og udsætte hende for vold – bl.a. i form af 'kollektiv vold', hvor hans brødre og mor deltog – og siden at bortføre hende og forsøge at dumpe hende i hjemlandet uden pas og papirer. På spørgsmålet om, hvorfor det var nødvendigt ligefrem at dumpe hende i hjemlandet, svarede hun: »De kan ikke have en fraskilt, enlig kvinde gående rundt i Danmark«. En sådan enlig kvinde udgør tilsyneladende et synligt bevis på, at manden og hans familie ikke har magtet opgaven godt nok. Hun udstiller deres vanære i det offentlige rum og bringer derved sig selv i fare. Løsningen på 'problemet' set fra mandens og hans families perspektiv er at skaffe sig af med Samia ved at dumpe hende i

hjemlandet og dermed fjerne hende fra det sociale landskab i Danmark. Men Samia svarer igen ved at komme tilbage til Danmark, selv om hun klogt nok ender med at bosætte sig i en anden del af landet for at mindske risikoen for forfølgelse og hævn fra deres side.

Kvinder som voldsudøvere

Vores materiale rummer flere eksempler på kvinder som voldsudøvere. Nogle af vores informanter omtaler voldelige mødre i deres beretninger. Interessant nok er det især unge kvinder, der er født og opvokset i Danmark, der peger på dette problem, selv om et par ægtefællesammenførte kvinder også beretter om voldelige mødre i hjemlandet. Det er muligt, at de unge kvinder, der er vokset op i Danmark, er mere opmærksomme på voldsproblematikken og derfor mere tilbøjelige til at definere forskellige begivenheder og overgreb som vold.

Selv om der peges på mødre som voldsudøvere, er det sjældent, at moren er den *primære* voldsudøver og dermed også hovedårsagen til, at kvinden kommer på krisecenter. Kun i et enkelt tilfælde udpeges en ung kvindes mor som den primære voldsudøver, selv om kvindens eksmand også var voldelig.

Mange af kvinderne beskriver deres erfaringer med kontrollerende og voldelige svigermødre. Det drejer sig især om kvinder, der er blevet ægtefællesammenført og er flyttet ind hos svigerforældrene. Forholdet mellem svigerdøtre og svigermødre beskrives generelt som anstrengt i litteraturen om Mellemøsten. Ghanim (2009:149-150) nævner, hvordan en kvindes status i første omgang forøges, når hun får en søn, og i anden omgang, når hun får en svigerdatter, som hun pr. definition har magt over. Og han er endvidere inde på, hvordan den sociale status som svigermor fungerer som 'patriarkalsk magtniche'. Endelig omtaler han forholdet mellem svigermor, søn og brud som grundlæggende konfliktramt.⁸¹

Vi ser nærmest to genrer om voldelige kvinder udfolde sig i beretningerne: Den ene handler om kølige, afstandtagende mødre, den anden om ubehagelige svigermødre, der udnytter og ydmyger deres svigerdøtre, fordi de kan, dvs. fordi de har magten til det og forventes at gøre brug af den.

Punida er en ung kvinde med rødder i Sydasiens og født og opvokset i Danmark. Hun er flygtet hjemmefra på grund af vold og befinder sig på krisecenter på interviewtidspunktet. Hendes mor var en væsentlig årsag til flugten, men hendes far var også voldelig indimellem, og hendes bror var et problem,

⁸¹ Ghanim (2009:156) taler om 'a triangle of conflict', en konflikttrekant.

idet han havde påtaget sig en faderrolle over for hende. Punida siger, at hun nærmest levede i et åbent fængsel. Hun skulle være hjemme kl. 20 hver dag, måtte ikke tage til fester, måtte ikke drikke eller gå i det tøj, hun ønskede. Der var regler for næsten alt. Begrundelsen var, at forældrene var bange for, at folk, dvs. andre med samme etniske baggrund, »ville stemple os. Nu har vi et godt ry, men ... de var bange for, hvis jeg som pige skulle ødelægge det, for så kan de ikke gå uden for en dør«, altså vise deres ansigt. Hendes mor kunne sagtens finde på at slå og gjorde det tilsyneladende ofte, men de ting, hun sagde, var værre. Punida blev kaldt luder og lignende, hvis hun kom bare lidt (for) sent hjem, og hun blev nedgjort af sin mor foran andre, der kom på besøg i hjemmet.

Nada fra Irak, der kom til Danmark som barn, blev udsat for streng overvågning og kontrol af sin mor og i perioder slået hver dag. Hun måtte ikke være sammen med sine danske klassekammerater, måtte ikke blive dansk. Af søskendeflokken var det kun hende, der 'fik tæsk'. Nada mener selv, at det kan hænge sammen med, at hun har en anden biologisk far, og at moren hadede sin eksmand så meget, at det skulle gå ud over hende: »Hun sagde, at hver gang hun så mig, så så hun min far, og så skal det gå ud over mig. Hun har aldrig slået på andre af mine søskende, aldrig«. Der er dog mere end had og hævn på spil, som kontrollen af Nada viser. Nada udsættes bl.a. for mødomstest og tvangsgiftes i en alder af 14 år med stedfaren som passivt vidne.

Habiba fra Irak blev slået af sin mor som barn, men det gjorde hendes søskende ikke. Habiba begrundet det med, at hun sagde sin mening og sagde tingene meget direkte også til sin mor, hvis hun f.eks. så noget, der var forkert. Moren foretrak Habibas storesøster, som var den kønneste, og som altid fik flest gaver.

Shahida fra Pakistan flyttede ind hos sine svigerforældre, da hun var blevet gift med sin herboende pakistanske mand. Hun havde ikke sin egen mobil, så hendes få samtaler ud af huset blev ikke bare overvåget, men optaget og gemt. Hun kom sjældent ud af huset og i så fald kun i følgeskab med sin mand eller andre familiemedlemmer. Dagsprogrammet stod på husarbejde. Fra tidligt til sent. Alle samtaler med hendes mand blev overhørt, og hvis hun havde sagt ting, der kunne opfattes som kritiske, blev hun krydsforhørt af et familiepanel. Hendes værelse blev ransaget for bl.a. at tjekke, om hun havde p-piller gemt et sted. Hun fik aldrig lov til at være alene på noget tidspunkt. Efter en måneds tid var hun så mærket af situationen, at hun holdt op med at tale.

Forekomsten af kvindelige voldsudøvere i kvindernes beretninger om vold vækker umiddelbart et særligt ubehag og en særlig undren, fordi fænomenet går på tværs af herskende forestillinger om såvel voldsudøvere som kvinder. Voldsudøvere tænkes umiddelbart som mandlige, og med god grund, da der er en etableret sammenhæng mellem mænd og såvel legitim som illegitim voldsudøvelse, og da mænd statistisk set optræder som voldsudøvere i et ganske andet

mål end kvinder. Kvinder, der udøver vold, fremstår derfor som særlige og tænkes nemt som afvigere. De sætter også spørgsmålstejn ved eventuelle forestillinger, man måtte have, om solidaritet mellem kvinder. Og de udfordrer vores forestillinger og forventninger om køn og kvindelighed: kvinder som forstående og omsorgsfulde væsener. Hvordan passer kvindelige voldsudøvere ind i et teoretisk perspektiv på vold baseret på kønsmagt?

Hvis vi ser nærmere på eksemplerne på kvinders voldsudøvelse, fremgår det ret tydeligt, at de på forskellig vis bidrager til at opretholde en særlig kønsorden ved at holde de yngre kvinder på (rette) plads, og at de typisk samarbejder med andre – deres mænd, brødre, sønner – om dette projekt. Kvinderne optræder undertiden som en stedfortrædende mand i tilfælde af, at der ikke er en ægtemand/far i huset, eller han er for svag. Kvinderne forventes også at beskytte deres døtres seksuelle ære og kan klandres for uansvarlighed, hvis de ikke gør det (Sever & Yurdakul 2001). Og de kan legitimere deres anvendelse af vold med, at det er nødvendigt.

Andre forhold kan også spille ind. Det fremgår af flere af eksemplerne, at de voldelige mødre har et ambivalent forhold til den datter, der udsættes for vold, for interessant nok er det ikke altid alle pigerne i en familie, det går ud over. Der synes at være et sammenfald mellem ambivalente følelser og forventninger om, at netop denne bestemte datter er uartig og rebelsk og derfor nødvendig at tøjle, mens tid er.

I diskussionen af kvindelige voldsudøvere er det vigtigt at være opmærksom på, at kvinder ikke bare er kvinder, men at de indtager forskellige slægtskabspositioner inden for familien og dermed også har forskellige interesser. Køn og alder spiller sammen, og ældre kvinder har typisk autoritet over yngre beslægtede kvinder. Hvis kvinder spiller deres kort rigtigt, kan de typisk se frem til at blive mere magtfulde med tiden inden for den eksisterende kønsorden, og deri ligger også en motivation (Ghanim 2009:149ff).

Sønner som voldsudøvere

Nogle af kvinderne har omtalt voldsudøvende sønner som et særligt problem, og det er også særligt i den forstand, at det ikke er sønner, man typisk tænker på som voldsudøvere i forbindelse med mænds vold mod kvinder, men derimod ægtemænd/samlevende og i nogen udstrækning fædre. Men mænd indgår i mange forskellige slægtskabsrelationer.

Ghazal, der er kurder, bor på krisecenter, da interviewet finder sted, fordi en af hendes sønner har raseret hendes lejlighed og slået hende, så blodet flød, og hun tilkaldte hjælp ved at flygte ud på altanen. Han er misbruger, forklarer hun, og han tager åbenbart hendes ting for at sælge dem. Hun tør ikke tage tilbage

til sin lejlighed, for hun er bange for, at sønnen gemmer sig og slår hende ihjel. Hun tør ikke sove hjemme. Det er ikke første gang, hun er blevet overfaldet af sønnen. Og hun kunne godt tænke sig en overfaldsalarm.

Hendes sønner har en kriminel løbebane og er stofmisbrugere. Den ene søn er prøveløsladt for tiden, mens den anden sidder inde på grund af en voldsdom, som dog ikke har noget med hans mor at gøre. Han terroriserer hende imidlertid også, og de to brødre har sammen udsat hende for fysisk vold, så hun endte med at blive indlagt. Ghazal blev skilt fra sin mand, børnenes far, for mange år siden, og børnene kom i første omgang på døgninstitution. Siden er det gået skævt med ungdomsfængsel og det hele. Ghazal henter fotografier for at illustrere sin fortælling. Det er billeder taget af hendes lejlighed, efter at sønnen har raseret den. Hoveddøren er brudt op, og inventaret er spredt ud over gulvet. Hun fortæller, at sønnen har købt en bil i hendes navn, så regningerne og bøderne kommer til hende i store mængder, men hun har ingen penge at tage af.

Ghazal er det eneste klare eksempel på en kvinde, hvis sønner udsætter hende for vold og terror. At udøve systematisk vold mod sin egen mor er tilsyneladende ret tabubelagt. Sønnernes opvækst kan nok forklare en del. Og deres mors skrøbelige psyke, som hun selv omtaler, gør hende måske til en 'nemt offer'. Der er måske også et element af kvindeforagt i det. Ghazal siger, at hendes sønner hader kvinder. Sønnen terroriserer angiveligt ikke deres far.

Andre kvinder har problemer med deres sønner, men det skyldes primært, at sønnerne kontrollerer, truer og udøver vold mod deres søstre. I det første eksempel er kontrollen i sin vorden. Kvinden noterer sig, at hendes søn påtager sig rollen som sin søsters selvbestaltede vogter, og hun bliver ubehagelig til mode, ikke mindst ved tanken om fremtiden. I det andet tilfælde er et par sønners kontrol med deres søster eller søstre allerede en realitet, og moren har følt sig nødsaget til at tage på krisecenter for at beskytte sine døtre mod deres brødre.

Samia fra Irak, der er skilt fra sin mand efter mange års voldeligt ægteskab, bor alene med sine døtre, mens hendes søn bor hos sin ligeledes irakiske far. Selv om sønnen ikke er ret gammel, er han begyndt at føre sig frem over for sin lille søster, når han er på besøg. Ændringen er angiveligt sket, siden drengen flyttede hjem til sin far. Sidst drengen var på besøg hos Samia, spurgte han, hvorfor hans søster ikke havde tørklæde på, og hvorfor de hørte musik. Samia er bekymret for, hvad han skal udvikle sig til i fremtiden, og hun frygter, at han vil komme til at ligne sin far. Allermest frygter hun, at han skal blive en trussel for sine søstre, når han bliver teenager, fordi pigerne bliver opdraget for frit efter hans og farens smag. Hun forestiller sig, at hendes eksmand og hans familie kan finde på at sende ham over med beskeden »gør bare *det* ved dine søstre«.

Asta, der er etnisk dansk, har været gift med en palæstinensisk mand, som hun har børn med. Hun flyttede fra manden efter mange års ægteskab, fordi hun

kunne se, hvordan den ældste datters liv blev begrænset: »Hvordan hele hendes barndom ryger«. Datteren måtte ikke komme på lejrskole, skulle være hjemme til urimelige tider, måtte ikke sidde i gården eller »føjte rundt på gaden«. Asta og hendes mand skændtes meget om, hvad datteren måtte og ikke måtte, og han anklagede hende for at være for dansk. Men det var ikke bare pigens far, men også hendes lillebror, den ældste søn, der kontrollerede hende. Da Asta flyttede fra sin mand, var det med alle børnene, men den ældste søn flyttede tilbage til sin far efter kort tid og har tilsyneladende taget sin fars parti. Til at begynde med var Asta ikke klar over, hvad det handlede om. Hun tænkte, at det bare var søskendeskænderier, selv om det gik voldsomt for sig, men efterhånden tegnede der sig et mønster.

Datteren, der er teenager, er blevet slået af sin bror mange gange og har bl.a. været en tur på skadestuen i den forbindelse. Han har også været efter hende med en kniv og sagde ved den lejlighed, at han havde fået farens tilladelse til at stikke hende ned. Faren har også udtalt, at han ikke havde nogen datter. Datteren er for fri, efter at forældrene er blevet skilt og flyttet hver for sig, mener faren. Hun har sågar en kæreste, som også er blevet banket af den ældste søn og hans venner.

Optakten til Aastas flugt til et krisecenter sammen med datteren og de mindste børn skyldes, at datteren skulle have besøg af sin kæreste. Samme dag skulle den næstældste søn hjem på besøg hos sin far og sove der, men han sladrede til sin far om kærestens besøg, selv om han ikke havde sladret før. Senere på aftenen kom han uventet hjem og gik igen, og kort efter kom han ind sammen med sin far og farbror bevæbnet med stokke, som de angreb pigen og hendes kæreste med, mens Asta forsøgte at lægge sig imellem, og de mindste børn chokeret så til.

Sønnerne befinder sig tilsyneladende i en dyb loyalitetskonflikt, splittet mellem deres far og mor, og Asta er ikke i tvivl om, at hendes eksmand har påvirket dem; at han har forsøgt at få dem til at leve op til deres ansvar som mændene i familien ved at hidse dem op imod søsteren og ved at skamme dem ud. Asta siger i den forbindelse: »Jeg ved godt, det er en kliché, men det drejer sig om ære, og den er svær at knække«.

Asta befinder sig altså i den ubehagelige situation som mor, at hun skal beskytte nogle af sine børn, pigerne, mod andre af sine børn, nemlig drengene.

De to ansigter

Mange af kvinderne beretter om deres eksmands to ansigter eller dobbelte personlighed. Manden bliver typisk en anden den dag, parret er blevet gift, eller rettere den dag, kvinden er blevet hans kone. Og det synes ikke at være tilfældigt, at ændringen indtræder netop da, for ægteskab betyder, at manden får en ganske anden råderet over kvinden, end han havde før. Denne nye side af manden

kommer som et chok for kvinderne, der hidtil kun har kendt ham som sød og charmerende. Vores materiale viser også, at svigerforældre tilsvarende kan have to ansigter, og at de også typisk ændrer sig, når ægteskabet er blevet en realitet, og deres svigerdatter indlemmes i husholdet.

Mandens to ansigter eller dobbeltnatur optræder også i voldslitteraturen på forskellige måder. Det antages f.eks. ofte, at den voldelige mand ikke er helt sig selv, og at den sande udgave af manden er den ikke-voldelige (Sørensen 1994; Bancroft 2002). Det er måske også det, der gør det muligt for voldelige mænd at præsentere sig som 'egentlig ikke den voldelige type', som Hearn (1998:71) er inde på. At mænd, der indgår i mandeprogrammer eller 'behandling' for deres vold, opererer med et dobbelt selv (ibid.106), er knap så overraskende. Der er den tidligere voldelige person og den aktuelle ikke-voldelige mand. Ifølge Hearn er der undertiden et tredje selv, som de mere refleksive eller ironiske mænd er bevidste om, nemlig det selv, der refererer til de andre to.

Lama, der har pakistanske rødder, havde mødt sin ligeledes pakistanske mand til en fest i Danmark. Han var 'god til at charmere sig ind', og hun vidste bare, at det skulle være ham. Han var hendes første kæreste, og det blev med det samme officielt. De var ringforlovet i seks måneder, og i den tid var han sød og på ingen måde voldelig. Lama siger: »Sådan er mange muslimske mænd, for når man er forlovet, så er man jo heller ikke ... pigen er ikke bundet til ham. Men når man er gift, så ejer manden kvinden og kan gøre, hvad han vil«.

Lama er klar over, at det gjorde hende mere sårbar, at han var hendes første kæreste, og at hun derfor ikke havde hverken erfaring eller sammenligningsgrundlag: »Hvis jeg møder en nu, så ved jeg godt, hvad jeg skal lægge mærke til«. Hun fortæller videre, at ikke bare han, men hele hans familie ændrede sig, da de var blevet gift. Nu ville svigerfamilien sætte sit præg på hende; rette hende ind efter deres idealer om en god kone, en god svigerdatter og svigerinde. Han begyndte at slå hende kort efter, at de var blevet gift, fordi han mente, at hun havde for meget kontakt til sin mor og øvrige familie, som han syntes havde en dårlig indflydelse på hende. Hendes familie var for dansk og 'for åben' – et udtryk, der går igen i mange af beretningerne. Hans familie, og ikke mindst hans mor, opfordrede ham ligefrem til at bruge vold i opdragende øjemed. Han sagde sågar eksplicit til Lama: »Jeg bruger vold, når du ikke lytter«.

Iman fra Tyrkiet kom til Danmark som ægteskabsmigrant. Hun var blevet gift med en herboende mand af tyrkisk afstamning og var så stormende forelsket, at hun havde trodset sin familie og brændt alle broer bag sig. Hendes første dag i Danmark gik med at gøre rent i mandens lejlighed. Han havde nemlig lejet et værelse ud til østeuropæiske håndværkere, før hun flyttede ind, og det hele var ét stort griseri. Hun ville skabe sig et hjem ved at gøre lejligheden beboelig. Alle-rede dagen efter låste hendes mand døren udefra, da han gik. Hun undrede sig,

men slog det hen med, at han nok tænkte på hendes sikkerhed. Det var nok for at beskytte hende i det nye og ukendte land, hun var dumpet ned i. I løbet af de næste par dage sagde han ligeud til hende, at han var herren i huset, og når han låste sig ind, skulle hun tage imod ham med ordene: »Velkommen hjem, skat«. Hun var kun uden for lejligheden få gange, og det var om natten, hvor hun blev sat til at udføre hans rengøringsarbejde, mens han overvågede hende. Han købte ind. Hun var isoleret i lejligheden og også frataget muligheden for at kontakte nogen i hjemlandet. Hun blev udsat for fysisk og seksuel vold. Mandens eks-kone, der ligeledes var hentet fra hjemlandet, blev fremhævet som skræmmebillede. Hun havde lært dansk, var for selvhjulpne og blev omtalt som luder. Det skulle ikke ske igen med den nye kone, som derfor lige fra starten var underlagt streng kontrol i form af indespærring og isolation.

Shahida fra Pakistan havde mødt sine pakistanske svigerforældre, før hun og manden blev forlovet, og hun havde fået et vældig godt indtryk af dem. De var søde, havde grædt, taget hendes hånd og sagt, at de ønskede hende i deres liv, og at de håbede, at alle blev lykkelige. Men da Shahida kom til Danmark og flyttede ind hos dem og sin mand, var tonen en anden. De ønskede at forme hende i deres ånd, og alle midler blev taget i brug. De ønskede et ubeskrivet blad; én, de kunne præge fra grunden af. Men da svigerdatteren både var veluddannet, selvstændigt tænkende og ikke purung, var projektet næsten dømt til at mislykkes.

Det er muligt, at svigerfamilien i Shahidas og andre kvinders tilfælde handler ud fra, hvad de mener vil være godt for svigerdatteren på længere sigt. Men objektivt set udnyttes svigerdøtrene groft og holdes under slavelignende vilkår i de eksempler, vi har.

Mandens to ansigter er et problem for såvel kvinder, der er vokset op i Danmark, som ægteskabsmigranter, men problemet fylder mere i sidstnævnte tilfælde. For den første kategori er det et problem, at de ofte ikke kan lære manden tilstrækkelig godt at kende, inden de bliver gift med ham. At være kæreste er nemlig i mange tilfælde ikke en mulighed; det skal være officielt med ring og det hele, og det er foregået meget hurtigt i de fleste af de historier, vi har fået kendskab til. Kravet om ægteskab stiller kvinderne svagere, for det er nemmere at skille sig af med en kæreste end med en ægtemand, og en status som kæreste giver heller ikke samme beføjelser, som en status som ægtemand gør.

For de kvindelige ægteskabsmigranter gælder det, at de ofte har et meget nødtørftigt kendskab til manden, inden de bliver gift. Det skyldes blandt andet, at kvinden og hendes familie har svært ved at tjekke ham og hans oplysninger, og fordi de ved for lidt om det land, han bor i. Materialet rummer utallige eksempler på mænd, som lykkes med at gøre et godt indtryk ved besøg i hjemlandet og fremstille sig selv som både velhavende og veluddannede. Mænd med etnisk

minoritetsbaggrund benytter deres særlige kulturelle og sproglige kompetencer til at skabe kontakt og gøre et godt indtryk på kvinder og deres familier i hjemlandet. Når kvinden kommer til Danmark, ser hun ofte en anden virkelighed, og charmen er gået af manden. Man kan sige, at manden – og undertiden hans familie – præsenterer et offentligt ansigt, og når kvinden bliver gift og flytter sammen med sin nye mand og hans familie, ser hun det private ansigt.

Det er tankevækkende, at mændene er i stand til at vise sig fra deres bedste sider i den tid, det tager at vinde kvinden for sig, herunder forlovelsestiden. Fra den dag, de er gift, ændrer de ifølge kvindernes beretninger karakter, skifter personlighed. Vi finder ikke belæg i materialet for, at voldelige mænd er mænd, der har fået indpodet et bestemt handlemønster og derfor ikke kan handle anderledes i såkaldte konfliktsituationer. Mændene ved, hvornår de skal være charmerende, og hvornår de kan være noget andet. De vælger volden fra og til afhængig af, hvad situationen kræver, og hvad de forsøger at opnå. Og det private rum, det symbolske skjul, som ægteskabsinstitutionen bidrager til, beskytter i langt højere grad manden end kvinden.⁸² 'Privatlivets fred' er et begreb, der overvejende handler om mænd og mænds rettigheder. I værste fald dækker privatlivet over kvindemishandling og fungerer som et kulturelt legitimeret fængsel for kvinder og børn. Af samme grund er det ironisk, at kvinder indpodes forestillinger om, at det farlige findes uden for familien, mens derhjemme er trygt og godt.

Opfordring til vold

Privatlivets ukrænkelighed kan og bliver udnyttet af personer, der har magt til det og magt over andre. Kvindelige ægteskabsmigranter befinder sig i en særlig sårbar situation, som mange mænd og svigerfamilier udnytter til egen fordel.

Shahida fra Pakistan har en søster, der er blevet gift med en pakistansk mand, som er bosat i Danmark. Shahida fortæller, at manden var blevet advaret af familie og venner om, at hvis han ikke passede på, ville hans kone bare komme, tage sit visum, stikke af fra ham og gifte sig med en anden. Og da hans kone var bedre uddannet, kunne hun også komme til at blotlægge hans mangler og skamme ham ud, hvis han ikke holdt hende nede. Det gjaldt altså om at styre hende stramt fra begyndelsen. Hun skulle ikke lære dansk, og hun skulle ikke

⁸² Det gælder både vestlige kvinder generelt (Pateman 1988; Fineman et al. 1994; McKie 2005) og kvinder med etnisk minoritetsbaggrund (Sørensen, Mørck & Dannekiold-Samsøe n.d.).

uddanne sig videre. Hun måtte ikke gå vestligt klædt, dvs. i bukser, som hun plejede hjemme i Pakistan. I det hele taget måtte hun ikke lære at begå sig i Danmark og blive for selvstændig. Hele strategien gik ud på at holde hende isoleret fra det danske samfund; at sørge for, at hun forblev fremmed for livet uden for hjemmet, så hun ikke gik hen og fik ideer.

Siden blev det Shahidas egen tur, da hun ligeledes kom til Danmark som ægteskabsmigrant og flyttede ind hos sin pakistanske svigerfamilie. Hun havde – naivt siger hun selv – forestillet sig, at det ville gå anderledes i hendes tilfælde, for hun havde i modsætning til søsteren set sin mand og hans familie inden ægteskabet. Men det gik ikke bedre, snarere værre. De havde en forventning om, at hun var som et ubeskrevet blad, de kunne forme efter eget ønske. Og hun blev udsat for streng overvågning og vold. En episode i huset førte til et større familieopgør, og Shahida blev anklaget for at være ballademager, hvorefter hun blev bortvist fra hjemmet. Hun flyttede hen hos sin søster, hvilket hendes mand var klar over, men alligevel kontaktede han myndighederne og meddelte, at hun var rejst, og at han ikke vidste, hvor hun var henne, samt at han ville have sit garantibeløb for hendes tidsbegrænsede opholdstilladelse retur.⁸³ Hun havde altså ikke længere noget legalt opholdsgrundlag.

Tyrkiske Adile kom som 18-årig til Danmark som ægteskabsmigrant og flyttede ind hos sin svigerfamilie, der bestod af en udvidet familie. Hun var i telefonisk kontakt med sine forældre to gange om året, hvor hun fik lov til at ringe, mens svigerinden lyttede med. Forældrenes forsøg på opringninger til hende blev stoppet af familien. Adile fungerede som pige i huset. Hun var underlagt en masse regler og havde mange pligter. Én af dem var at klippe svigerforældrenes negle, en anden at hjælpe dem af tøjet om aftenen og lægge dem i seng. I de fem år, hun var gift med sin mand, var hun kun ude et par gange, og det var i følgeskab med svigerforældrene. Hun havde ingen penge og ingen idé om danske penge og deres værdi. Svigermoren købte tøj til hende. Hun havde ikke sine egne personlige papirer. Svigerforældrene ville ikke have, at Adile fik arbejde, for så ville hun lære reglerne i Danmark at kende. Hun ville lære dansk, og »så ville jeg ikke blive, som de gerne ville have. De ville have, at jeg skulle være blind og døv«.

Binta fra Vestafrika blev gift og ægtefællesammenført med en herboende mand fra sit hjemland. Før de blev gift, var han charmerende, og hun var for-

⁸³ Såfremt en dansk statsborger søger om ægtefællesammenføring, skal han (eller hun) indfri forskellige krav. Et af dem er at stille et garantibeløb til dækning af eventuelle, fremtidige offentlige udgifter til hjælp til den udenlandske ægtefælle. I 2011 er garantibeløbet på godt 63.000 kr. Se: <http://www.nyidanmark.dk/da-dk/Ophold/familiesammenfoering/aegtefaeller/aegtefaeller.htm> (26.4.11).

elsket i ham. Da hun kom til Danmark, blev hun udsat for en ganske anden behandling: »Jeg levede med ham ligesom en slave. Det var ikke kærlighed«. Han mente, at han havde gjort hende en tjeneste ved at tage hende med til Danmark, så hun stod i evig gæld til ham. Han var 'ligesom en konge'. Hendes modargument var, at *han* ikke havde taget hende hertil, men at *hun* havde giftet sig med ham. Hun blev slået næsten hver dag lige fra starten; grov vold. Han talte også om papirer, altså opholdstilladelse, og truede hende med, at hun ikke havde nogen papirer, hvis hun ikke opførte sig ordentligt. I starten var hun slet ikke klar over, hvad det var for papirer, han talte om, men truslen var ikke til at misforstå: Han havde en alvorlig klemme på hende. 'Papirerne' kom op, hver gang de skændtes.

Binta mener, at mange udlændinge i Danmark behandler kvinder meget dårligere end i hjemlandet, og hun peger på mandens trumfkort: opholdstilladelsen og dens centrale betydning i den forbindelse. Hendes egen (eks)mand og andre mænd er meget bevidste om opholdstilladelsen og bruger den som våben mod kvinderne, der står i en sårbar situation. Binta fortæller om en veninde, som er på krisecenter og er udvisningstruet, for da hun forlod sin mand, ringede han straks til Udlændingetjeneste. Binta er også inde på, at mændene bevidst tilbageholder information og forsøger at hindre, at kvinderne får kendskab til det danske samfund. De ønsker nemlig ikke, at deres koner skal komme til at ligne danske kvinder. Hun mener, at der er en god grund til, at mange udlændinge finder sig en kone uden for Danmark, for de kvinder, der bor her, er bevidste om deres rettigheder, og de *har* også andre rettigheder end ægteskabsmigranterne, hvis opholdsgrundlag står og falder med et fortsat samliv med manden.

At ægtefællesammenførte kvinders opholdsgrundlag afhænger af deres samliv med manden gør dem særlig udsatte for mænds vold.⁸⁴ Omvendt er det nemt for manden og svigerfamilien at udøve vold under disse særlige betingelser.⁸⁵

⁸⁴ Det er ikke kvindens ægteskabelige status, men hendes (fysiske) samliv med manden, der har betydning for opholdstilladelsen. Mange kvinder tror fejlagtigt, efter at de er flyttet fra manden, at hvis de undlader at søge separation/skilsmiss, så sker der intet med opholdstilladelsen, men så snart manden giver meddelelse til Udlændingetjeneste, er hendes opholdstilladelse trukket tilbage, og så skal der søges på 'andet grundlag'.

⁸⁵ Der er en indbygget asymmetri mellem dem, der 'importerer' en ægtefælle, og dem, der bliver importeret. Og asymmetrien bruges til at stille krav til ægtefællen. Se f.eks. Liversage 2011. Asymmetrien er imidlertid ikke kønsneutral. I de få eksempler vi har på mandlige ægteskabsmigranter, har kvinden ikke fået lov af sine forældre og/eller den øvrige familie til at flytte fra manden, før han havde fået tidsbegrænset opholdstilladelse. Der tages typisk ikke tilsvarende hensyn til kvindelige ægteskabsmigranter, der udgør en særlig sårbar kategori. I øvrigt har kun et par af vores 42 interviewede kvinder haft en ægtemand, der er hentet fra hjemlandet, og kun i ét af tilfældene var denne hentede ægtemands voldsudøvelse grunden til, at kvinden kom på krisecenter.

De får en slags 'license to abuse', en form for statsgaranteret mulighed for misbrug, selv om det næppe kan have været intentionen med lovgivningen (se også Mogensen 1994; Amnesty International 2006; Andresen & Enghoff 2010). I kvindernes historier optræder manden undertiden som 'konge' og svigerforældrene som 'herskabsfolk', mens den ægtefællesammenførte kvinde må indtage rollen som 'tjenestepige' eller 'husslave'.

Ifølge de nye udlændingeregler, der er vedtaget i foråret 2010, kan man søge om tidsubegrænset (permanent) opholdstilladelse, hvis man har boet lovligt i Danmark i minimum de seneste fire forudgående år og opfylder en række krav, der udløser point efter et særligt pointsystem. Ansøgeren skal opfylde krav, der svarer til 100 point, medmindre særlige forhold eller hensyn gør sig gældende. De nye udlændingeregler afløser den såkaldte syvårsregel fra 2002, ifølge hvilken kvinden skulle leve med sin ægtefælle i syv år, før hun kunne søge om permanent ophold. Syvårsreglen afløste treårsreglen, der igen afløste toårsreglen i 1992.

Ægtefællesammenførte kvinder, der udsættes for vold, kan nu opnå permanent opholdstilladelse efter fire år, såfremt de får samlet de nødvendige point. Det nye pointsystem indeholder blandt andet krav om sprogkundskaber, uddannelse og beskæftigelse. Der er rejst en del kritik af de nye regler, idet de færreste voldsramte kvinder vil have mulighed for at indfri kravene på grund af selve den kontrol, kvinderne er udsat for i ægteskabet.⁸⁶ Volden vanskeliggør således kvindernes mulighed for at bruge reglerne til at komme fri af volden, hvilket må siges at være et paradoks.

Der eksisterer imidlertid samtidig en såkaldt praksisregel, som er fulgt med fra 1992. Ifølge denne regel – 'undtagelsesreglen' – er det muligt at søge om permanent ophold efter to år i et voldeligt ægteskab. Betingelsen er, at volden skal være den reelle årsag til samlivsophævelsen,⁸⁷ og Udlændingetjenesten tager hensyn til, at integration kan være vanskeliggjort af ægtefællen.⁸⁸ Tal fra Udlændingetjenesten viser, at næsten alle kvinder, der søger om opholdstilladelse efter to år på grund af vold i ægteskabet, får medhold: I 2009 var det 29 ud af 30 kvinder, der fik opholdstil-

⁸⁶ Selv om der ikke før 2010 har været et egentligt pointsystem – det særligt nye er arbejde og deltagelse i foreningsliv eller lignende – har der også tidligere været et krav om, at kvinderne skulle have deltaget i dokumenteret danskundervisning (med en mødeprocent på mindst 85). Dette var også umuligt for voldsramte, isolerede kvinder at opfylde.

⁸⁷ Der antages således et kausalt forhold, hvilket vil sige, at samlivsophævelsen skal være en umiddelbar reaktion på volden. Kvinder, der tøver for længe med at forlade manden, løber således en risiko for ikke at fremstå som troværdige volds ofre. Volden skal samtidig kunne dokumenteres, hvilket heller ikke er ligetil for kvinder, der holdes isoleret.

⁸⁸ Den såkaldt positive formodningsregel. Oplæg ved Gitte Rydal fra Udlændingetjenesten om voldsramte udenlandske kvinders opholdsret. Temaeftermiddag på Danner 2.3.2010.

ladelse.⁸⁹ Kritikere peger imidlertid på, at der muligvis kun bliver rejst sager, hvis udfald man på forhånd er ret sikker på. Tallene siger ikke noget om, hvor mange kvinder der lever med volden og ikke tør gøre noget af frygt for repressalier.

Magt eller afmagt?

I Emines familie er det kun kvinderne, der arbejder. Emine har været vant til at tjene penge, siden hun var lille; først gik hun med aviser, og siden stod den på rengøringsarbejde. Hendes far og to brødre laver ikke noget. Ifølge Emine har hendes brødre taget ved lære af deres far: »De eneste, der havde arbejde derhjemme, var min mor og mig. Vi stod op kl. 4 om natten og tog ud og gjorde rent. I vores kultur er det normalt mændene, der arbejder, og kvinderne, der er hjemme. I vores hjem er det hele modsat. Der er det mændene, der sover, og kvinderne, der tager på arbejde«.

Emines far er ufaglært og arbejdede tidligere på fabrik, men han fik problemer med ryggen og har ikke haft arbejde i flere år, men har ikke fået tilkendt pension. Emine tegner et billede af sin far som hustryran: »Min mor har altid sagt til mig, at jeg skulle nyde mit liv, men jeg skulle passe på og ikke gå i seng med nogen. Det var det eneste, hun bad om. Min mor har vidst alt om mit liv, men hun har ikke haft mulighed for at gøre noget. Hun er jo også undertrykt. Min mor kan ikke sidde foran min far og spise uden at blive flov, for hvis hun nu spilder. Hun kan ikke være sig selv. Og vi kan ikke sige noget, fordi vi er bange for, at min far reagerer på det. Lige så snart min far rejste til Tyrkiet, var der fest. Mig og min lillesøster købte sprut. Der var fred derhjemme, ingen skænderier. Ikke nogen, der ødelagde ting. Han har ødelagt fire-fem fjernsyn derhjemme. Det var en befrielse, hver gang han var væk. 'Det var for at få fred,' sagde han selv«.

På det seneste er Emines far begyndt at lindre sine rygproblemer ved at ryge hash. Og det dæmper ham. Emines søster siger, at han er blevet en helt anden person nu, og at Emine derfor godt kan flytte hjem igen. Farens dag går nogenlunde på denne måde: Står op kl. 8, ryger hash, går i seng og sover til kl. 13, hvor han står op og spiser lidt. Så ryger han. Og så sover han igen og så fremdeles.

Der er flere udlægninger af Emines historie. En udlægning er, at manden er ekskluderet af arbejdsmarkedet og kompenserer ved at være hustryran hjemme. Begrebet 'forskuet vold' kan opfange dette perspektiv. Det er nok den udlæg-

⁸⁹ Interview med Claus Juul, jurist ved Amnesty International (Mahler 2010).

ning, mange etniske danskere vil pege på, fordi vi dels tillægger erhvervsarbejdet primær betydning for den personlige identitet, dels er tilbøjelige til at forstå mænds vold som kompensatoriske handlinger. En anden udlægning er, at han faktisk har indrettet sig ret godt. Han lever som en konge, får kvinderne i familien til at arbejde for sig, betale de faste udgifter og aflevere resten af pengene direkte til ham. Han kan så bruge dem på spil, hash og rejser til hjemlandet, hvor han kan føre sig frem som verdensmand.

Mange af kvinderne fremhæver den økonomiske udnyttelse, de udsættes for af deres mænd, og flere har brugt udtrykket 'pengemaskine'. Najah, der blev tvunget til prostitution af sin kurdiske mand,⁹⁰ siger: »Han stjal, han stjal, han stjal. Han fortalte mig ikke, hvad han gik og lavede. Han gjorde, hvad han havde lyst til, og han respekterede mig aldrig. Jeg var kun en pengemaskine. Han kom hjem, og jeg lavede mad til ham, passede på ham, gjorde huset rent og tjente penge«. Najah beskriver sit ægteskab som et tvangsægteskab, der blev indgået ved brug af vold mod hende fra et par onklers side. Hun var purung, da hun kom til Danmark for at leve sammen med manden, der havde boet her nogle år. Najah og (eks)manden er i familie, og han er en del ældre. Deres seksuelle samliv beskriver hun som voldtægt, og hun nævner, at han elskede at ydmyge hende ved at tvinge hende til at gøre noget, som hun ikke ønskede at gøre. Da hun efter nogle år begyndte på sprogskole, kom han og hentede hende, uden at de havde aftalt det på forhånd. Når han ikke var hjemme, kontrollerede han hende ved at optage hendes stemme via computeren: »Det vil sige, at han konstant 24 timer i døgnet holdt øje med mig«. Najah har af samme grund ingen veninder, ingen tætte venskaber. Prostitutionen skete ved en gradvis krænkelse af hendes grænser, og han truede med at dræbe deres barn og hende, hvis hun forsøgte at stikke af. Manden havde våben hjemme, og han havde kamperfaring fra sin fortid som partisan og havde også underholdt hende med, at han havde dræbt både kvinder og børn før. Manden styrede 'forretningen': »Han sidder derhjemme foran computeren og spiller og styrer huset og styrer, hvor mange der kommer og besøger mig«. Ifølge Najah er en del af pengene blevet sendt hjem til hans familie, og han har fået bygget hus i hjemlandet, hvor han også har en butik. Najah nævner også, at han er førtidspensionist, selv om han faktisk ikke fejler noget.

⁹⁰ Najah er vores eneste eksempel på en kvinde, der er blevet tvunget til prostitution. Hverken hun eller hendes kurdiske (eks)mand er religiøse. Hun bragte selv prostitutionen op under interviewet. Sandsynligvis er prostitutionen en så integreret del af hendes voldshistorie, at den var umulig at udelade. Najah virkede ikke skamfuld, men gav snarere udtryk for væmmelse ved sit tidligere arbejde, og nu, hvor hun var blevet skilt fra manden, var hun på udkig efter et ordentligt arbejde, dvs. ikke sexarbejde.

Både Najahs (eks)mand og Emynes far har – som mange andre voldsudøvere – etableret et særligt hjemmeunivers præget af voldsberedskab. Dette særlige univers kan fint illustreres med østeuropæiske Ancas ord om sin voldelige mand: »De sidste år begyndte han ikke at sige noget. Det var nok, at han kom ind i stuen, så følte jeg ... Så skulle jeg bare lade være med at sige noget som helst. Men jeg skulle samtidig sige noget. Balancere hele tiden. Hvad er det rigtige, jeg skal sige nu? Det var alt for belastende«. Manden *har* allerede vist, hvad han er i stand til at gøre, så han behøver ikke løbende at udøve egentlig fysisk vold, medmindre situationen ligefrem kræver det. Det betyder også, at familien går på listesko, for de ved, hvad han kan finde på. Altså prøver de at undgå det, der erfaringsmæssigt turrer eller trigger ham.

Antropologen Henrietta Moore (1994) er inde på, at mænds vold mod kvinder typisk kommer til udtryk, når mændenes selvbillede – måden, hvorpå de ser sig selv og gerne vil fremstå for andre (i offentligheden) – trues. Og disse trusler kommer i kraft af andres handlinger; handlinger, der undertiden er bevidste anslag mod manden, men ofte ikke er det. Under alle omstændigheder er der tale om handlinger, der 'kommer på tværs'. For mænd, der i en poststrukturalistisk jargon har investeret i f.eks. en subjektposition som værgе for eller kontrol-lør af familiens kvinder, og hvis selvbillede og selvværd er centreret om det at have kontrol over familiens kvinder, er det indlysende, at kvinders selvstændige handlinger frembyder en konstant trussel. Og når truslen bliver for pågående, er det meget sandsynligt, at manden handler – og med vold, hvis det skønnes nødvendigt.

Religionssociologen Eva Lundgren (1990, 1993, 2004) viser i sine arbejder, hvordan mænds vold mod kvinder bidrager til at skabe køn og trække klare grænser mellem mandlighed og kvindelighed. De voldelige mænd opererer typisk med en snæver og stereotyp opfattelse af kvindelighed, som de forsøger at påtvinge faktiske kvinder, hvis personlighed efterhånden udviskes.

Man kunne vælge at fremhæve, at mænds vold mod kvinder er udtryk for usikkerhed eller afmagtsfølelse, fordi de tilsyneladende er afhængige af eksistensen eller fremkomsten af en 'kønnet anden' for selv at fremstå som – og føle sig som – mænd. Og for (nogle) mænd med mellemstlig baggrund,⁹¹ hvis ære og selvforståelse som mænd er bundet op på kontrol over familiens kvinder, forekommer denne grundlæggende usikkerhed at være endnu mere påfaldende (se f.eks. Akpinar 2003). Spørgsmålet er imidlertid, om denne psykologisering risikerer at trække fokus væk fra, at volden i første omgang

⁹¹ Det siger sig selv, at der er varierende måder at være mand på, varierende maskuliniteter, blandt mænd fra Mellemosten (se Lindisfarne 1994), men at der også er visse gennemgående træk.

muliggøres af mænds relative magt over kvinder. Hvordan skal vi forstå følgende eksempel, hvor den voldelige mand indgår i et bandemiljø, en subkultur, hvor han angiveligt har en position? Set med etnisk danske middelklasseøjne kan manden kategoriseres som marginaliseret, men hvordan ser andre ham, og hvordan ser han sig selv? Han har tydeligvis investeret i en subjekt-position som magtfuld mand, der hersker over andre mænd og sin(e) kvinder og ikke finder sig i ret meget.

Aisha med pakistanske rødder har været muslimsk gift med en mand, der ligeledes har pakistanske rødder. Hans forældre omtales som meget religiøse, og hun siger, at han har stor respekt for dem. Manden har været kriminel, siden han var helt ung, og han tager også stoffer. Han har haft en fremtrædende position i rockermiljøet og har en pæn opsparing fra sit kriminelle virke. Efter et længere fængselsophold som følge af en voldsdom flytter han ind hos Aisha i hendes lejlighed. Han laver ikke noget, spiller playstation hele natten, når han ikke lige holder hende vågen og udsætter hende for forhør, så hun har svært ved at passe sit arbejde. Hun skifter tøjstil i en grad, så det bemærkes på arbejdspladsen: fra raffineret kvinde til grå mus. Hun har en smart bil, som han en dag overhælder med maling, fordi hun ikke giver ham lov til at låne den. Han har altid været lidt misundelig på hendes bil og synes grundlæggende at finde det upassende, at en kvinde har en sådan bil.

Aisha opgiver sin lejlighed for at komme væk, men manden finder hende det nye sted, og det sker flere gange. Hun bliver aldrig ordentligt etableret, for han ødelægger det hver gang. Han tvinger hende også til at give ham penge. Da hun på et tidspunkt forsøger at stikke af fra ham, får han fat i hende og banker hende, fordi han ikke vil finde sig i, at hun stikker af.

Kvinderne er typisk ikke tilbøjelige til at ynke deres (eks)mænd eller fædre, og det er måske ikke så underligt. For måske er de heller ikke specielt ynkverdige? Det gennemgående billede af mændene er, at de er magtfulde og udstråler styrke. Flere af kvinderne omtaler mændenes fysik: »Han var stor og stærk, 30 kilo tungere end mig«. Han var »en kæmpe klippe af en mand. To meter høj, 130 kilo muskler ... virkelig flot mand og så med en udstråling af ro og autoritet. Som en kriger«. Én viser et billede af sin voldelige far på sin mobiltelefon. Han er fotograferet i bar overkrop, og det er tydeligt, at han dyrker styrketræning.

Der tegnes også et billede af mænd, der er vant til at få det, som de vil have det. Mænd, som ikke er til at diskutere med, fordi de altid har ret (se også Sørensen 1994; Bancroft 2002). Mænd, som altid vil have det sidste ord, som ikke accepterer et nej, og som ikke accepterer, at kvinder går deres egne veje.

Ingen af de 42 kvinder forklarer volden med, at mændene diskrimineres eller ikke regnes for noget i det danske samfund, og ingen af kvinderne citerer mæn-

dene for at sige noget i den stil. Det er ganske enkelt ikke et tema, der optræder i materialet. Hvis kvinderne fremhæver, at mændene er arbejdsløse, bruger de det til at argumentere for, at mændene er dovne, ikke gider lave noget, er dygtige til at udnytte systemet – vi har flere eksempler fra kvinderne på mændenes sociale bedrageri – og ikke mindst, at de er dygtige til at sætte deres kvinder i arbejde og selv tage pengene.

Forklaringer på volden

Kvinderne er generelt ikke særlig tilbøjelige til at forklare volden. De nøjes et langt stykke hen ad vejen med at beskrive den, og det kan være en fordel for os, der skal forsøge at forstå og analysere materialet, fordi det giver indsigt i, hvad der faktisk fandt sted set fra kvindens perspektiv. Man kunne forestille sig, at mange af de kvinder, der har været på krisecenter, ville gøre brug af en form for feministisk retorik i deres omtale af volden, men det er ikke tilfældet, selv om mange taler om kontrol. Via deres beskrivelser peger kvinderne først og fremmest på, at mænd og andre udøver vold, fordi de kan. Eller som en af kvinderne, Anca fra Østeuropa, raffineret udtrykker det: »Vi leger med dem, vi kan, og han kunne lege med mig«.

Nogle af kvinderne omtaler deres (eks)mænds barndom, krigserfaringer og -traumer som mulige medvirkende årsager til volden. Det gælder bl.a. Latifa fra Irak, der nævner, at eksmanden blev slået meget som barn af sin storebror, og at han også var blevet tortureret i fængslet. Hun nævner imidlertid også, at eksmanden talte om, at hun ikke var noget værd, fordi hun var kvinde, og dermed lægger hun op til en ganske anden forklaringsramme. Eksmanden kommer fra en militærfamilie, som holdt på de patriarkalske traditioner. Pigerne i familien gik kun i grundskolen, hvorefter de blev gift, og familiens piger og kvinder måtte ikke åbne døren, hvis nogen bankede på.

Anca fra Østeuropa nævner, at hendes eksmand efter skilsmissen har sagt til sin søn, at han har PTSD (posttraumatisk stress-syndrom). Men den undskyldning køber hun ikke: »Men ved du hvad, så har han også haft PTSD inden krigen. Derfor vil jeg ikke tilgive ham. Han har også (kun) været i krig et par måneder. Det er personligheden. Jeg skulle have sat grænser for ham, og så kunne det være, at han havde respekteret dem. Jeg har aldrig blandet mig i hans liv. Hvis han vil rejse, rejser han. Eller ... nu skifter vi bil. Han spørger mig ikke«.

Wafas (eks)mand var irakisk kurder med flygtningestatus. Hun blev ægtefællesammenført. Hun nævner, at han er psykisk syg, og at hun af samme grund har strakt sig meget langt, men volden og hans intrigante familie gjorde, at hun

fik nok efter ti år. Manden har tilsyneladende en angstneurose og lider af paranoia. Han har mareridt om natten, er stresset, tror sig forfulgt og overvåget, og tror han skal dø ligesom broren, der døde i ung alder. Det, der udløser volden, er imidlertid typisk, at hans familie ringer om diverse problemer og konflikter og taler grimt om Wafas familie. Og så bliver hun slået, når telefonen er lagt på. Nu, hvor hun er skilt fra ham og kan omgås ham på en fornuftig måde, så han kan se børnene, er han ikke længere truende og voldelig, men snarere servil. Han vil gerne have hende tilbage.

Aisha, der har pakistanske rødder og er vokset op i Danmark, skelner mellem sin mand, som han inderst inde er, og som han fremtræder. Hun opererer fortsat med et (ideal)billede af ham og antager tilsyneladende, at hvis bare han ikke tog stoffer, og hvis bare han ikke drak osv., så ville han være sit sande selv, god og rar, og de ville kunne leve lykkeligt sammen: »Den her mand, hvis han ikke er påvirket, så kan han ikke engang hæve stemmen mod mig«. Han er ganske vist kendt for at have mishandlet sin ekskone og andre kvinder og har siddet inde for anden voldskriminalitet. Det anfægter dog ikke Aisha, for han har aldrig besluttet sig for at 'lammetævet' hende, selv om han let kunne med sin fysik, fordi han inderst inde godt ved, at hun ikke har gjort ham noget, at hun tværtimod altid har været loyal, opofrende, tro osv. Og Aisha spørger retorisk: »Skal jeg dømme ham for noget, han har gjort over for andre?« Det er interessant, at Aisha bagatelliserer den systematiske vold, han har udsat hende for gennem et par år, at hun ignorerer hans behandling af andre, og at hun tillægger ham en sådan retfærdighedssans. Hun er et klart eksempel på voldens normaliseringsproces: Volden har gjort sin virkning, og hun har overtaget hans syn på virkeligheden.

Elin, der er etnisk dansk, siger ret kategorisk: »Mange af dem, der kommer til Danmark, er jo heller ikke de mest velfungerende mennesker. Velfungerende mennesker rejser ikke fra deres land«. Hun siger det som led i en udredning af vold. Elin er inspireret af 'voldens sociale arv' i en eller anden forstand. I hendes udgave handler det dog ikke om social klasse. Hun er selv vokset op i et dansk overklassehjem, og hendes mænd har alle tilhørt overklassen i de lande, de kommer fra. Voldens sociale arv handler i hendes perspektiv om, hvad man har været vant til i barndomshjemmet.

Østeuropæiske Albina, der har været gift med en mand fra Mellemøsten, giver følgende bud på hans vold: »Han var misundelig. Jeg fik en karriere, jeg tjente penge, jeg blev ansat i et godt firma, men det gjorde han ikke ... Han er jo muslim og stolt ... så jeg tror, at det var dét, der gik galt. Han begyndte at omgås mennesker, hvor han følte, at han betød noget. Så skulle han ydmyge mig for at vise, at det var ham, der bestemte«. Men Albina er samtidig inde på, at det er en udbredt holdning i mandens hjemland, at »kvinder bare skal bankes

ned, hvis de ikke gør, som manden siger«. Så det er et åbent spørgsmål, hvilken forklaring hun selv tillægger størst forklaringsværdi. Det er også muligt, at hun mener, at de to forklaringer kan gå i spænd.

Kvinderne fra Østeuropa og de etnisk danske kvinder forsøger i højere grad end de øvrige kvinder at komme med ansatser til en mere sammenhængende, teoretisk inspireret forklaring på volden. For de østeuropæiske kvinders vedkommende handler det om kønskamp, der udspilles på det psykologiske plan som følge af, at kvinden klarer sig (for) godt i forhold til manden, som derfor ser sig truet og reagerer med vold. Volden er altså en kompensatorisk handling i deres udlægning.⁹² Men denne forklaring står ikke alene, idet magtperspektivet også fremhæves som i udtrykket: »Han kunne lege med mig«.

Voldsudøveren lades i stikken?

Vi har mange eksempler i materialet på, at kvinderne 'allierer sig med' velfærdsstaten. De styrkes og klarer sig forholdsvis godt i det danske samfund. Samtidig omtaler flere af kvinderne deres (eks)mænd som nogen, der ikke ønsker at blive integreret. Lama siger f.eks., at hendes eksmand har understreget, at han bare *bor* her, hvor 'her' henviser til Danmark.

Adile, der var indespærret i sine svigerforældres hjem i mange år, siger: »Jeg har alt nu. Jeg er uddannet, jeg taler dansk, jeg har klaret det godt«. Dengang var hun helt i lommen på sin mand og hans familie, og hun var bange for dem og deres trusler: »Jeg var som et barn, jeg kendte ikke reglerne. Jeg er blevet voksen, efter at jeg er blevet skilt«. Adile er ved at få dansk statsborgerskab og etablere et liv med sin søn og en ny mand. I dag forholder det sig faktisk sådan, at svigerfamilien nærmest er bange for hende, fordi hun er så oplyst, kender sine rettigheder og kan optræde med stor myndighed, når det kræves. Hun har på mange måder overhalet dem indenom.

Irakiske Wafa er også et godt eksempel på denne alliance, og hun synes at være klar over, at hun nu er ovenpå. Nu kan eksmanden smage sin egen medicin, og hvis han ikke opfører sig ordentligt, når han er på besøg, bliver han smidt

⁹² Vold forstået som kompensatorisk handling er en udbredt folkelig forklaring. Når kvinder fremhæves som stærke, forventes mænd tilsvarende at være svage og potentielt voldelige for at kompensere for denne svaghed. Se Sørensen 1990, 1994, 1998, 2001, 2002. Bancroft (2002) gennemgår en lang række såkaldte myter om 'årsagen' til, at mænd er voldelige. Nogle af de gængse er, at mændene selv er blevet udsat for vold som børn, at de har lav selvfølelse og er usikre, og at de er udsat for diskrimination og/eller social marginalisering i samfundet. Ifølge Bancroft bliver det fortiet, hvad voldsudøvere faktisk får ud af bruge vold; hvad de opnår ved det (ibid.157).

ud, for det er hendes lejlighed, og det er hendes børn. Og hun ved, hvor hun skal henvende sig, hvis hun får brug for hjælp til at tackle ham. Hun har sine kontakter i orden til folk i kommunen. Han er nu from som et lam.

Anca omtaler forskellen på, hvordan hun og hendes mand tacklede omvæltningen, da de kom til Danmark. De kunne f.eks. ikke få anerkendt deres uddannelser og virke inden for deres fag: »For mig var det okay, så måtte jeg bare udvikle mig derfra. Jeg kan ikke blive sur på hele samfundet. Der var mangel på [hendes uddannelse], men jeg måtte arbejde frivilligt. Sådan var loven, fordi vi kom fra det tidligere Jugoslavien.«

Anca accepterede at starte fra bunden af, gik i skole og fik veninder, og hun syntes, det var spændende, men for manden var det anderledes: »Han var stolt: 'Jeg har uddannet mig én gang, hvorfor skal jeg uddanne mig igen?' Det var ikke nemt dengang, hvor han sad derhjemme, og jeg kom fra skole. Jeg skrev projekt og fik danske venner. Og ved siden af arbejdede jeg som frivillig på [arbejdspladsen]. Når jeg kom hjem, sagde han: 'Du er ikke en kone, du har ikke tid til mig'. Jeg følte virkelig, at jeg kæmpede, og så slog han bare tallerknerne i stykker: 'Hvor har du været?' ... Han var også jaloux. Det er det med stolthed. I Danmark er der ikke så meget stolthed, som i de der lande. De [mændene] dør, fordi de er stolte.«

Set fra mændenes perspektiv kan det muligvis se ud, som om kvinderne får det hele forærende, og at kvinderne og det danske samfund rotter sig sammen mod mændene. Kvinder får muligheder og griber dem og bliver bedre i stand til at stå på egne ben. Og det er vel tænkeligt, at mændene opfatter det, der sker, når kvinderne prøver at forlade dem – når de kommer på krisecenter og søger om skilsmisse – som overgreb eller indgreb i deres privatliv og deres autonomi, fordi de er vant til at tænke kvinder som en kategori, de har kontrol med og råderet over.

Antropologen Unni Wikan, der har forsket i æresrelateret vold, nævner det som et problem, at manden, voldsudøveren eller voldsudøverne, overses og glemmes.⁹³ De sociale myndigheder og andre institutioner støtter kvinden til at få skilsmisse og få forældremyndigheden over børnene,⁹⁴ og hun vokser med støtten. Og ifølge Wikan gør de et godt job med f.eks. at hjælpe kvinden ud af et ulykkeligt ægteskab præget af vold. Manden sker der derimod ikke noget med. Der er umiddelbart ingen instans, der hanker op i ham eller måske hjælper ham

⁹³ Det sker i et interview foretaget af Khazaleh 2006.

⁹⁴ Spørgsmålet om forældremyndighed er omstridt, og i Danmark får kvinderne ikke automatisk eneforældremyndigheden, selv om manden, børnenes far, er voldelig, idet der skal mere end vold til at fravige reglen om fælles forældremyndighed. Se forældreansvarsloven af 6. juni 2007, der trådte i kraft 1. oktober 2007.

til at tackle skilsmissen på en værdig måde.⁹⁵ Ifølge Wikan skal der ikke være tvivl om, at hendes sympati ligger hos ofrene, men man kan godt blive bedre til at støtte mændene. Alle vil gerne have, at der bliver lagt mærke til dem, og da mænd fra Mellemøsten hjemmefra er vant til at have den magt og position, de har, så er det vigtigt ifølge Wikan, at hjælpeapparatet lærer noget om, hvordan mænd kan få støtte til at varetage deres værdighed og maskulinitet, uden at kvinders og børns sikkerhed sættes over styr.

Det skal imidlertid ikke glemmes, at langt fra alle kvinder klarer sig glat igennem en skilsmisse baseret på vold. Mange har svært ved at etablere og fastholde et liv uden vold efter krisecenteropholdet, hvilket i mange tilfælde skyldes, at voldsudøverne, eksmændene og/eller kvindens egen familie fortsat optræder markant i deres liv. Der tegner sig på ingen måde et klart billede af velfungerende 'stærke' kvinder versus mindre velfungerende, oversete og 'solle' mænd.⁹⁶

Sammenfatning

I kapitlet har vi fokuseret på voldsudøverne, hvem de er, og om de arbejder alene eller sammen med andre. Ikke overraskende udgør kategorien ægtemænd majoriteten af de mandlige voldsudøvere, dernæst følger kategorien fædre. Onkler fylder også en del i materialet, og vi har eksempler på brødre, der øver vold mod deres søstre, og et enkelt eksempel på sønner, der øver vold mod deres mor. Kvinder optræder også som voldsudøvere i materialet i egenskab af mødre og svigermødre. Hyppigheden siger ikke bare noget om voldens omfang inden for bestemte kategorier, men også hvor det på sin vis er kulturelt legitimt at udøve 'vold' – som så kaldes for noget andet af de(n) voldsudøvende – nemlig over for hustruer og døtre. Vi har også fokuseret på forskellen mellem vold, der udøves af et enkelt individ eller af flere personer – 'kollektiv voldsudøvelse' – og hvad der driver eller motiverer volden. Vi har ligeledes behandlet tematikker, der i særlig grad tager udgangspunkt i udøverne.

Noget af det, der har overrasket i interviewmaterialet, er, i hvor høj grad det bekræfter, at vold er et middel til kontrol og magt over kvinder, og at volden bruges meget strategisk til dette formål af primært mænd. Mange af mændene beskrives af kvinderne som personer med to ansigter, to personligheder, nemlig henholdsvis den charmerende, opvartende bejler og den voldelige ægtemand, og

⁹⁵ Se også Nielsen (2009) om problemer med at blive skilt på en ordentlig måde blandt etniske minoriteter i Danmark.

⁹⁶ Såkaldt stærke kvinder og svage mænd er i øvrigt et tilbagevendende tema i mange forskellige regionale sammenhænge. Se f.eks. Sørensen 2001.

i en del tilfælde sker transformationen den dag, parret er blevet gift, og kvinden 'tilhører' manden og er afhængig af ham. Samme transformation sker med kvindens svigerforældre, når hun flytter ind i deres hushold. Materialet bekræfter således til fulde, at (disse) mænd er voldelige, *fordi de kan*, og det ligger lige for, at det også giver en form for afkast i form af arbejdskraft, lydighed, ydelser mv. (jf. Bancroft 2002). Det gælder tilsvarende de kvindelige voldsudøvere, der optræder i materialet, at de gør det, fordi de kan, fordi det virker, og fordi der ofte er en kulturel forventning om, at de skal gøre det. Materialet giver heller ikke anledning til at tænke vold som afvigelse. Tværtimod forekommer volden at være potentielt nærværende i kønskulturelle systemer baseret på ære og skam.

Det er ligeledes overraskende, at kvinderne i meget ringe omfang er tilbøjelige til at undskylde eller bortforklare den vold, de har været udsat for, og at de tilsvarende ikke er tilbøjelige til at ynke eller udvise forståelse for den voldsudøvende mand (jf. Mogensen 1998, 2007) eller den voldsudøvende familie. Psykologisering af volden forekommer i meget beskeden grad og i så fald primært hos kvinder opvokset i Danmark og/eller hos de østeuropæiske kvinder.

Vores interviewmateriale tegner ikke noget entydigt billede af kvindelige vindere og mandlige tabere. I flere tilfælde ser vi, at velfærdsstaten ikke formår at beskytte kvinderne tilstrækkeligt mod deres voldsudøver(e). Der er mænd og familier, som kvinderne og myndighederne står magtesløse over for.

"Kvinder kan med andre ord ikke
velgøre deres færdige seksuelle
medborgerskab. Seksuelt medborgerskab
henviser til at have råderet over
sin krop, følelse og seksuelle
relationer..."

Side 165

Baglandet

I de foregående kapitler har vi med afsæt i kvindernes beretninger belyst volden i henholdsvis et offer- og et udøverperspektiv. Næste skridt er at se nærmere på, hvilken indflydelse de to parterets omgivelser har på volden. Hvad siger kvinderne om baglandet? Betegnelsen bagland dækker over kvindens og mandens familie i oprindelseslandet, i Danmark og i andre lande.

Transnationale bånd spiller en vigtig rolle både i forhold til indgåelse af ægteskab og for den vold, kvinderne udsættes for. Transnationale bånd henviser til, at migranter, flygtninge og deres efterkommere deltager i familiemæssige, sociale, økonomiske, kulturelle, politiske og/eller religiøse processer, der rækker ud over nationale grænser samtidig med, at de indgår i livet det nye sted (Levitt & Jaworsky 2007, se også Fouron & Schiller 2001). Typisk er det sådan, at en kvindelig ægteskabsmigrant fra Irak, der gifter sig med en herboende irakisk mand, har familie i f.eks. forskellige europæiske lande, i USA og/eller Canada. Manden kan tilsvarende have familiemedlemmer ikke blot i oprindelseslandet og i Danmark, men også andre steder i verden. Det er ikke udelukkende i forbindelse med transnationale ægteskaber, at parrets familier udgør centrale aktører. Også i tilfælde af ægteskab mellem to herboende etniske minoritetsborgere er familien i højere eller mindre grad involveret i pardannelsen og ægteskabets videre forløb.

Som de to amerikanske migrationsforskere Peggy Levitt og Nadya B. Jaworsky peger på, så har intensiveringen af henholdsvis det internationale økonomiske marked og arbejdsmarkedet, globalisering af medierne og udviklingen af transport- og kommunikationsmidlerne gjort transnationale rejser og kommunikation både hurtigere, lettere og mere tilgængelig. Transnationale bånd til oprindelseslandet vil imidlertid være mindre centrale i mange efterkommeres liv i den forstand, at de formodentlig deltager i mindre udstrækning og sjældnere i disse aktiviteter end migrantgenerationen, og de besøger måske slet ikke familiens oprindelsessted. Alligevel er de typisk opvokset i hushold, hvor hverdagslivet er påvirket af mennesker og værdier andre steder i verden. Forældregenerationen – og nogle efterkommere – er nemlig ofte i regelmæssig kontakt med familiemedlemmer i oprindelseslandet. Disse kan f.eks. stille økonomiske krav og have bestemte forventninger i relation til bl.a. børneopdragelse, ægteskabsformer og ægteskabs-

alliancer. Sådanne transnationale bånd har indflydelse på forholdet mellem generationer. Opdragelse og social reproduktion foregår med andre ord på tværs af landegrænser, hvor mindst to sociale og kulturelle kontekster er involveret. Også migranternes slægtninge i oprindelseslandet, f.eks. unge i oprindelses(lands)byen, er vokset op med sociale netværker og i omgivelser, der er påvirket af ideer, normer, adfærd og praksisser fra de lande, som familiemedlemmer er migreret til. Inden for migrationsforskningen kaldes dette for sociale remitter (Levitt & Jaworsky 2007: 133). Sådanne sociale remitter indeholder både sociale og kulturelle elementer, og de indgår i en kontinuerlig cirkulation mellem oprindelseslandet og det nye land. Hvad migranter medbringer og fortsætter med at modtage fra deres hjemland påvirker deres erfaringer i det land, hvor de bosætter sig. Disse erfaringer påvirker igen, hvad de 'sender' tilbage til dem, der er blevet tilbage på oprindelsesdestinationen. Mennesker her tilegner sig og omformer på forskellig vis de 'sendte' ideer, normer og adfærd. Nogle af disse transformerede udgaver flyder tilbage til migranterne, der atter omdanner dem (Levitt & Lamba-Nieves 2011:3).

Migration er således i stigende grad blevet en kontinuerlig proces af henholdsvis interaktion og mobilitet imellem en række forskellige steder i verden på tværs af landegrænser. Sådanne transnationale bånd eller fællesskaber gør det muligt at vedligeholde levende og aktive relationer mellem hjemlandet og det nye land. Som den belgiske migrationsforsker Christiane Timmerman påpeger, så lægger disse relationer mellem oprindelsesdestinationen og lande i Vesteuropa op til ægteskabsmigration og til formidling af socio-kulturelle traditioner, f.eks. i relation til køn. Der kan være fordele for forskellige familiemedlemmer ved disse bånd, men sådanne stærke transnationale relationer giver også mulighed for, hvad Timmerman betegner »transnational social kontrol« (Timmerman 2006:128, se også Levitt & Lamba-Nieves 2011).

I forhold til vold betyder en sådan transnational social kontrol, at familiemedlemmer bosat overalt i verden kan have indflydelse på, hvorvidt volden italesættes, om der iværksættes noget for at forhindre den, eller om de modsat bidrager til volden f.eks. ved at opildne manden til vold pga. fjendskab mellem familierne. Familier kan også have betydning for, hvorvidt kvinden og manden, ud fra forskellige bevæggrunde, skjuler volden for deres respektive familier. Hvorvidt kvinden får støtte fra sin familie eller fra visse familiemedlemmer til at bryde ud af volden afhænger også i høj grad af (køns) magtforhold og -dynamikker inden for familie og slægt. Hvordan baglandet forholder sig til skilsmisse påvirker således, om kvinden kan forvente støtte til en skilsmisse, eller om hun må skjule, at hun faktisk er blevet skilt. De to parter familier svæver imidlertid ikke frit i luften, men er indlejret i familiemæssige, lokale, regionale, nationale og transnationale sociale kontekster og netværk. De interesse- og statuskampe, der udspiller sig på disse arenaer,

påvirker også familiemedlemmernes reaktioner over for familiens kvinder, herunder de piger og kvinder, der udsættes for vold. Disse sociale kontekster udgør således også en del af dét, vi kalder baglandet.

Der er nogle fællestræk i kvindernes beretninger, der går på tværs af nationale, etniske og religiøse forskelle. Vi opererer derfor med kønskultur og kønsorden i ental på trods af, at kvinderne har rødder forskellige steder i Mellemøsten. Kvinderne kommer nemlig fra ikke-vestlige samfund (ægteskabsmigranter) og/eller fra familier, der har rødder i sådanne samfund (herboende kvinder), hvor der råder en kollektiv orienteret patriarkalsk familieform. Familiernes oprindelseslande er kendetegnet ved et fravær af økonomisk og socialt sikkerhedsnet. En velfærdsstat i en dansk eller vesteuropæisk forstand eksisterer ikke, hvilket betyder, at den enkelte er økonomisk og socialt afhængig af sin familie og slægt. Landene er også præget af stærke spændinger mellem familiecentrerede værdier og individcentrerede værdier, herunder konkurrerende udlægninger af kønskultur. Der er også store variationer i familiers og individers livsformer, ligesom det enkelte individ sammensætter gamle og nye skikke, forestillinger og praksisser på hidtil ukendte måder, hvorved de bidrager til udvikling af kreative hybridformer.

Alligevel er der visse karakteristika ved den rådende familiekultur, som har afgørende indflydelse på voldsramte kvinders handlemuligheder. Den kollektivt orienterede patriarkalske familieform indebærer et alders- og kønshierarki med de ældste mænd i toppen. I denne familieform udgør kontrol af kvinders seksualitet og reproduktive evne et centralt omdrejningspunkt. Den betyder også, at en svigerdatter er underlagt sin svigermors magt, og at unge mandlige familiemedlemmer kan bestemme over familiens voksne kvinder. Endvidere råder der en loyalitetsmoral, der indebærer en forventning om et mere grundlæggende hensyn til og ansvarsfølelse over for familiens vilje og ønsker end til den enkeltes følelser og ønsker. Religion udgør typisk en vigtig moralsk rettesnor eller et grundlæggende livssyn (se f.eks. Lien 1994; Mørck 1998a; Prieur 2002a; Liljeström & Özdalga 2002; Wikan 2002; Akpınar 2003; Walle 2004; Bredal 2006; Ghanim 2009; Liversage 2009; Özdalga 2010).

Det tyder på, at kontrol af kvinders seksualitet og reproduktion er nogle af de sidste bastioner, der forandres ved tilpasning til et nyt land (Espín 1997). Der er med andre ord en træghed i forandringsprocesser forbundet med køn. Visse livsområder er således mere præget af traditioners kontinuitet og af valg, hvor det er vanskeligt at kombinere forestillinger og praksisser fra forskellige kulturelle kontekster. Og det er typisk i relation til beslutninger, der er tæt knyttet til køn og etnisk identificering, at det bliver tydeligt, at der er grænser for, hvad henholdsvis kvinder og mænd kan tillade sig. Det kan være svært at afvige fra rådende normer og dermed at kombinere velkendte og nye kønsforestillinger og -praksisser. Der er med andre ord variationer i forholdet mellem kontinuitet

og forandring på forskellige livsområder (Mørck 1998a; Prieur 2002b; Prieur 2004; Necef 2005; Bredal 2006). Som den norske sociolog Anja Bredal, der forsker i arrangeret ægteskab, autonomi og fællesskab blandt norsk-asiatiske unge, peger på, så er det f.eks. vanskeligt at finde forskning i arrangeret ægteskab i et hybriditetsperspektiv, dvs. hvor fokus er på blandingsformer og transformation (Bredal 2006:83-84).

Eller som en anden norsk sociolog Annick Prieur understreger, så konstruerer mennesker deres identitet i interaktion med andre. Et menneskes muligheder for at skabe sin identitet uafhængigt af andres fortolkninger er langt mere begrænset, når det drejer sig om køn og alder end om identiteter, der ikke har et kropsligt udgangspunkt. I en undersøgelse, der bygger på livshistorieinterviews med 52 etniske minoritetsunge i Norge, påviser Prieur familiens store betydning for etnisk (og religiøs) identificering. Og det gælder både, når de unge anlægger en positiv identificering, og når de identificerer sig væk fra familien. Brud med familien understreges ved et brud med det etniske tilhørsforhold (Prieur 2002b).

I en introduktionsartikel til et temanummer af *Journal of Ethnic and Migration Studies*, der handler om indvandring og social inkorporation i Danmark, Norge og Sverige, beskriver den danske antropolog Karen Fog Olwig også familiens store betydning for etniske minoriteter. Olwig fremhæver vigtigheden af familiens trygge favn, når man skal lære et nyt land at kende og tilpasse sig nye omgivelser. Det er i familien, slægten og det etniske netværk, at den enkelte finder social anerkendelse og social identitet, som kan danne et konstruktivt afsæt for den samfundsmæssige integration, argumenterer hun. Familien anskues således som en ressource i integrationsprocessen. Det gælder helt sikkert for mange etniske minoriteter, hvilket er vigtigt at få belyst. Olwigs analytiske fokus er imidlertid på velfærdsstaten som en instans, der bryder ind i den trygge familiemæssige sfære, mens såvel kønsmagtens dominansformer som den konstruktive rolle, velfærdsstatens institutioner kan spille i etniske minoritetsfamilier, underbelyses (Olwig 2011).

I vores samlede materiale fremstår etniske minoritetskvinders familier og bagland helt centralt. Selv om de afvises af deres familie, slægtskabsgruppe og etniske miljøer, når de vil forlade en voldelig mand, giver langt de fleste alligevel udtryk for et stærkt tilhørsforhold til disse fællesskaber.

Selv om der er trængsel forbundet med forandringer i relation til køn, er der imidlertid forskningsmæssigt belæg for, at der faktisk *er* sket betydelige ændringer på blot én generation blandt etniske minoriteter i Skandinavien (se f.eks. Røgilds 1995; Mørck 1998a; Mørck 1998b; Tireli 1999; Prieur 2002a; Mørck 2002; Bredal 2006; Liversage m.fl. 2011). At stadig flere unge etniske minoritetskvinder henvender sig på landets krisecentre kan også fortolkes som et positivt tegn i den forstand, at de ikke længere vil (af)finde sig med baglandets kontrol, magtudøvelse og/eller vold. LOKK har oplevet en markant stigning i antallet af

henvendelser fra unge etniske minoritetskvinder, der vil have hjælp til at undslippe familiens krav og forventninger. I 2010 fik organisationen 788 henvendelser mod 480 henvendelser i 2009. Det er en stigning på 62,5 % (Ellesøe & Madsen 2011). Man kan se denne udvikling som del af en bredere proces, hvor der stilles stadig flere demokratiserings- og ligestillingskrav fra selve 'hertet' af etniske minoritetsfamilier, nemlig de unge kvinder (Mørck 2002; Prieur 2002a; Nielsen 2009).

Hvilke erfaringer har de interviewede kvinder med baglandet? De mellemøstlige kvinders fortællinger lægger op til følgende syv temaer:

For det første er kvinderne indgået i et større eller mindre hushold hele livet, og stort set alle er gået direkte fra egen slægtskabsgruppe ind i ægteskabet; nogle i en ung alder, mens flertallet har været i 20'erne. De har typisk aldrig boet alene. Kvinderne har altid skullet forholde sig til et kollektiv eller et større fællesskab, hvor forventningen er, at familiemedlemmer, især kvinder, sætter familiens ønsker og behov højere end deres egne.

For det andet har det store flertal af kvinderne indgået arrangerede ægteskaber. Valget af ægtefælle har således ikke været et individuelt projekt, men en kollektiv beslutning. Nogle af kvinderne har været udsat for tvangsægteskab, mens en del har været udsat for forskellige former for pres, der gør, at det kan diskuteres, hvorvidt ægteskaberne er indgået med den unges fulde accept.⁹⁷ Få af kvinderne har indgået, hvad man kan kalde kærlighedsægteskaber, heraf nogle imod familiens ønske.

For det tredje værdsættes kvinders ærbarhed højt i såvel kvindens som mandens familie og inden for den dominerende kønskultur, som familierne er rundet af. Den rådende holdning, som kvinderne er socialiseret til og for de flestes vedkommende i vid udstrækning tilslutter sig, er, at sex udelukkende bør foregå inden for ægteskabets rammer. Den første ægtemand har typisk været kvindens første seksualpartner.

For det fjerde har kvinderne haft meget lidt kendskab til manden før ægteskabet; ofte har de tilbragt yderst kort tid i hinandens selskab, før de bliver gift.

For det femte har nogle kvinder været både borgerligt og muslimsk gift, mens andre udelukkende er gift efter muslimske regler. Flere kvinder er skilt ifølge danske regler, men ikke efter muslimske regler (typisk fordi manden ikke vil skilles, eller fordi han forhælder processen).⁹⁸ Der er også eksempler på, at

⁹⁷ Se Bredal 2006 for en indsigtfuld analytisk diskussion af fænomenet arrangeret ægteskab i et kønsmagtsperspektiv. Se Schmidt & Jakobsen 2004; Singla 2006 og Rytter 2010 om pardanelse og arrangeret ægteskab blandt etniske minoriteter i Danmark.

⁹⁸ Disse mænd har således indvilliget i en skilsmisse ifølge danske regler, men ikke i en muslimsk skilsmisse. Islam tillader en ensidig skilsmisse fra mandens side, men ikke fra kvindens, idet

parret er skilt efter muslimsk skik, men ikke efter dansk lov. Flere af kvinderne har været gift mere end én gang, mens nogle få hverken har været borgerligt eller muslimsk gift, dvs. nogle er ugifte og/eller har ikke dannet par med nogen. Andre kvinder har indgået seksuelle relationer og/eller har boet sammen med en mand uden at være gift.

For det sjette er eller har kvinderne typisk været udsat for et stærkt pres fra deres slægtskabsgruppe om at blive i ægteskabet, eller, hvis de har brudt med manden, at vende tilbage til den voldelige mand og/eller svigerfamilie. De unge ugifte kvinder, der har været udsat for vold af blodsbeslægtede familiemedlemmer, oplever også et stærkt familiemæssigt pres for at vende hjem.

For det syvende skjuler nogle kvinder for deres slægtskabsgruppe (og det etniske minoritetsmiljø i Danmark), at de er blevet skilt. Det skal ses i forbindelse med, at der er pres og krav fra familien om, at kvinden enten atter bosætter sig i familiens hushold (for ægteskabsmigranter ofte i oprindelseslandet) eller gifter sig igen. En kvinde kan ifølge de rådende normer og værdier ikke bo alene uden en mandlig beskytter.

I det følgende sætter vi kvindernes syn på og erfaringer med baglandet i spil med eksisterende forskning. Det gør vi dels for at give et bredere indblik i de køns- og familieforestillinger, der råder i kvindernes bagland, og dels for at belyse voldsramte etniske minoritetskvinders situation i andre vestlige lande. Kapitlet er struktureret efter tre overordnede faser: baglandets betydning for kvindens position før og op til ægteskabet, under ægteskabet og efter bruddet med voldsudøveren/voldsudøverne.

Baglandet før og op til ægteskabets indgåelse

»Individualitet er umulig i vores kultur« (Shahida fra Pakistan).

En måde at beskrive, hvad der udgør en norm, er ved at vise normbrud. Nogle af de unge kvinder, som er opvokset i Danmark, har indledt seksuelle relationer uden for den ægteskabelige ramme. Da et sådant forhold anses for socialt stig-

hun skal have godkendelse fra sin mand eller en muslimsk dommer (Bano 2010:193). Det betyder, at ægteskaber, som er opløst efter dansk lov, stadig er gældende ifølge muslimsk ægteskabslovgivning. Ægteskaber af denne type betegnes haltende ægteskaber. Hvis en kvinde ikke er skilt ifølge islamisk lov, vil et nyt ægteskab i det religiøse fællesskabs øjne anses for ægteskabsbrud, og eventuelle børn vil opfattes som uægte (ibid.193-194; se Roald 2010 for den svenske kontekst).

matiserende og for at udgøre en skamplet på de unge kvinders familier, har de skjult forholdene for deres familier på trods af, at de var udsat for vold fra deres partners side. En af kvinderne, der ikke blot er blevet truet af en ekskæreste med, at han ville afsløre forholdet for hendes forældre, men som faktisk gjorde alvor af det, siger, at afsløringen gør det svært for hende at være sammen med sine forældre og brødre. Hun føler sig skamfuld, for nu ved hendes nære familie, at hun har haft seksualpartnere. Hun har overskredet en usynlig grænse for en pæn tyrkisk-kurdisk pige, »fordi vi må jo ikke have en kæreste. Det må vi ikke. Vi skal giftes. Der er ikke noget med at snakke med fyre og alt det der, slet ikke. Jeg har gjort noget forkert ved at have en kæreste«.

Dette illustrerer dels, at kønsordenen tilskriver, at en kvinde udelukkende skal indgå i en seksuel relation inden for ægteskabets rammer, dels at det er kvinden, der bærer skammen, hvis normen overtrædes. Hun udgør en væsentlig del af familiens ære, og hun forventes at tage hensyn til familiens ansigt udadtil. At ekskæresten, som har samme etniske baggrund som hende, afslører forholdet over for hendes familie på trods af, at han har været yderst voldelig over for hende, siger noget om den magtfulde position mænd indtager.

Forskning viser, at der er en tendens blandt etniske minoriteter af begge køn til at opfatte gruppens kvinder som nogle, der kropsliggør kulturel kontinuitet og som kultur- og traditionsbærere. Hermed kommer kvinder så at sige til at kropsliggøre grænsen mellem forskellige etniske grupper (Anthias & Yuval-Davis 1992; Warring 1994; Akpınar 2003; Wilson 2006). Etniske grænser og etnisk identitet er tæt forbundet med køn. Store dele af en (etnisk) kultur er organiseret i henhold til regler vedrørende seksualitet, ægteskab og familie, og et respekteret gruppemedlem forventes at udfylde og udføre disse roller ordentligt. Kvinder tilskrives en position som grænsemærker mellem forskellige etniske grupper. Sådanne grænsemærker foregår f.eks. via forventninger til kvinders ære og renhed: Kvinder skal videreføre kulturen til næste generation, og de skal opdrage patrioter. På denne måde tilskrives kvinder en symbolsk rolle som bærere af etnisk (gruppe)identitet, og de kommer til at repræsentere en »etnisk ressource« (Anthias & Yuval-Davis 1992: 113-14).⁹⁹

⁹⁹ I et samfund som det irakiske, hvor der råder en klan- og stammestruktur, udgør kvinder en helt afgørende og tydelig grænsemærker. Hvis en kvinde overtræder de normative regler såsom at finde sammen med en mand fra en anden stamme, bringer hun skam over familien. Så træder stammelederens magt i kraft, og kvinden dømmes til døden. Domstole og politik har ikke noget at skulle have sagt i sådanne sager (Plesner & Andersen 2010). Se også Dilsa Demirbag-Sten, som kommer fra den kurdiske del af Tyrkiet og i bogen *Stamtavlor* giver et lærerigt indblik i de patriarkalske strukturer, der præger denne kulturelle kontekst (2005).

I en artikel om vold mod kvinder beskriver den amerikanske sociolog Margaret Abraham, hvordan indiske kvinder i USA udgør hovedsymbolet på kulturel kontinuitet. Der er et pres på kvinderne for at opretholde 'indisk kultur' på bestemte måder, herunder at overholde kulturelt tilskrevne måder at 'gøre' kvinde(lighed) på. Via ægteskab og vedligeholdelse af familieenheden bliver den indiske kvinde ansvarlig ikke blot for familieæren, men også for det indiske minoritetssamfunds ære i det nye land, USA, hvor mange med indisk baggrund synes, at der forgår en underminering af familieværdier, og at der råder en lav moral. F.eks. fremhæver indere med stolthed, at dét, at de har en lavere skilsmisseprocent end amerikanere, er et tegn på deres stærke familieværdier, og at de har en højere moral. Skønt der sker betydelige transformationer i forhold til praksisser vedrørende familier i Indien, anser mange i det indiske minoritetssamfund i USA familien for det centrale omdrejningspunkt for deres kulturelle identitet og som et middel til at vedligeholde båndene mellem hjemlandet og USA (Abraham 2005:433-434, se også Abraham 2000).

Forestillingen om, at kvinder kropsliggør kulturel kontinuitet, kombineret med at de tilskrives en position som grænsemærker og etnisk ressource, lægger op til, at piger og kvinder forventes at skjule den kontrol og vold, de udsættes for inden for familien for at opretholde familiens ære. Piger og kvinder kan hurtigt risikere at blive beskyldt for at svigte deres nationale, kulturelle og/eller religiøse arv, hvis de af andre inden for samme etniske gruppe betragtes som nogle, der bryder med kønskulturen eller de kulturelle normer ved f.eks. at fortælle udenforstående, såsom systemrepræsentanter, om den vold, de udsættes for eller ved at kræve skilsmisse.

Kvindens særlige position kan hænge sammen med, at kvinden både historisk og i mange kulturkredse, hvor jødedom, kristendom og islam har rådet, er blevet opfattet som en menneskelig mark. Argumentationen er, at ligesom manden sår sin sæd i de jordiske marker, som han indhegner og ejer, så opfattes kvinden som en menneskelig mark, hvori manden sår sin sæd. Og ligesom manden ikke giver sine jordiske marker og afgrøder til hvem som helst, så giver han ikke sine døtre og deres produkter, sex og børn, til fremmede. Derfor anses det for nødvendigt at bortgifte døtre i en tidlig alder ved arrangerede ægteskaber. For ligesom jord må en kvinde 'beskyttes' af en mands ejerskab, hvad enten det er af faren, broren, ægtemanden eller sønnen (Delaney 1991, se også Mørck 1998a; Akpınar 2003; Walle 2004).

Vi vil knytte to kommentarer til denne 'jord- og sædteori'. For det første er det vigtigt at anlægge et historisk og tværkulturelt perspektiv. En lignende tankegang har historisk rådet i Europa, da kvinder heller ikke her havde kon-

trol over egne liv og kroppe.¹⁰⁰ At have kontrol over egne liv og kroppe gælder imidlertid stadig kun for et mindretal af verdens kvinder. F.eks. er arrangeret ægteskab den mest udbredte ægteskabsform i verden, mens kærlighedsægteskabet udgør et fåtal. Også de færreste kvinder har adgang til fri abort. Strategien med at bevare materielle og menneskelige ressourcer inden for den udvidede familie er anvendelig i samfund, hvor man udelukkende kan få støtte fra sin familie, dvs. ved fraværet af en velfærdsstat. Den livsform, som denne strategi er indlejret i, indebærer imidlertid også udbredt social kontrol med sladder som et væsentligt magt- og kontrolmiddel, især over for kvinder. Familiemedlemmer forventes og er i højere eller mindre grad tvunget til at følge en loyalitetsmoral, der indebærer en mere fundamental respekt for familiens krav end for individuelle præferencer og ønsker. For det andet udgør forestillingen om kvinden som en menneskelig mark en 'tavs' ubevidst viden. Skønt der således er tale om kropsliggjorte taget-for-givet tænke- og væremåder, har en sådan forestilling, sammen med anden kønskultur, ikke desto mindre indflydelse både på interne relationer i etniske minoritetsfamilier og på relationer mellem familier. F.eks. 'ligger det i luften', at en kvinde forventes udelukkende at have en seksuel relation inden for ægteskabets rammer, og at hun indgår i et arrangeret ægteskab (se f.eks. Prieur 2002a; Bredal 2006; Mørck 1998a; Ghanim 2009; Walle 2009).

Konformitetspres

I mellemøstlige samfund anses man ikke for rigtig voksen, før man er gift.¹⁰¹ Normen er, at kvinder bor hjemme, indtil de bliver gift, og derefter overdrages de til manden og hans familie. De interviewede kvinder har således sjældent boet alene og/eller uden for familiens beskyttende og kontrollerende rammer. Hverken kvinderne selv eller deres familier sætter spørgsmålstegn ved, hvorvidt kvinden skal giftes. Som en irakisk kvinde siger: »Det er naturligt, at vi skal giftes. Alle piger, der kommer fra Mellemøsten, ønsker at blive gift. Fordi vi har ikke andre muligheder. Hvad skal vi ellers gøre? Vi bliver ensomme uden børn, uden familie«. I få af de interviewede kvinders familier er der blevet forhandlet om, hvornår og med hvem kvinden skulle giftes. F.eks. har et fåtal af familierne

¹⁰⁰ Se f.eks. Rosenbeck & Sanders 2010 om 400 års historie om ægteskab, familie og reproduktion i Norden. I Sverige har flere forskningsprojekter sat fokus på såvel historiske som komparative analyser af voldsformer i familien: Lövkrona 2001a; Österberg & Cronberg 2004; Österberg & Cronberg 2005; Johansson 2005.

¹⁰¹ Se Bredal 2006 for en interessant analyse af forskellige bud på, hvordan man kan forstå dét, at etniske minoritetsunge indgår i et arrangeret ægteskab. Som et tegn på at de ikke vover at tage ansvar for eget liv og træde i karakter som voksne eller modsat, at de netop lever op til voksenpositionen ved at følge familiens ønske og ved at bidrage til familieenheden på en genkendelig og forventelig måde.

satset på, at datteren skulle tage en uddannelse, før ægteskabets indgåelse, mens det i de fleste andre familier har været afgørende at få afsat døtre så hurtigt som muligt. I meget få tilfælde har kvinden haft en udstrakt grad af selvbestemmelse i valg af ægtefælle.

Kvinderne beskriver miljøer i såvel oprindelseslandet som i etniske miljøer i Danmark som præget af et stærkt konformitetspres, hvor især piger og kvinder forventes at leve op til den normative orden. En stor del af familiens anseelse og gode ry er nemlig knyttet til kvinders generelle adfærd og i særdeleshed til deres kønsmoral og seksuelle adfærd.¹⁰² F.eks. er Rihanas slægt på morens side kendt i oprindelseslandet for at være en god familie, idet »ingen snakker om deres døtre«. En kvinde skal bo hos sin familie, indtil hun skal giftes. Og giftes skal hun, for ellers vil bl.a. familien, som iranske Basimas mor siger, »tro, at datteren har et problem«. Skønt det er uklart, hvad et sådant problem kan bestå i, signalerer udtalelsen klart, at man ikke seriøst og af fri vilje forventes at vælge at være ugift. At Basima, der var selvforsørgende og sidst i 20'erne, tydeligt gav udtryk for, at hun ønskede at forblive ugift, prellede af på moren, som lagde pres på datteren for, at hun skulle acceptere et frieri fra en mand, der boede i Danmark.

Afgørelsens time

Selv om der er variationer i, hvordan kvinderne har mødt og er blevet gift med deres (eks)mænd, så er der alligevel fællestræk, nemlig at parrene ikke kendte særligt meget til hinanden før giftermålet, og at ægteskabet blev indgået meget hurtigt efter første møde.

Kvinder fortæller om, at de har været tvunget til at blive vist frem, når friere kom på visit i søgen efter et godt parti. Rihana med arabiske rødder kalder det for »nogle rådne traditioner«, som både hun og storesøsteren har lagt krop til flere gange. Det var forventet, at hun skulle »sidde og smile« og servere kaffe for

¹⁰² En advokat, der arbejder med æresrelateret vold i Storbritannien, beretter, at en ung mand, som han har interviewet, »sammenlignede en mand med en guldbarre og en kvinde med et stykke hvidt silke: 'Hvis guldet bliver snavset, kan man bare tørre det af, men hvis et stykke silke bliver beskidt, kan man aldrig få det rent igen – og man kan lige så godt smide det væk'« (Rose 2009:5). I ægteskabet bliver kvinders evne til at producere sønner vigtig. En kvinde fortalte, at da hendes søster fødte sin tredje datter, sagde svigermoren: »Har du kun piger at give os?« Flere af de interviewede kvinder er blevet ved med at få børn, indtil de endelig fik en søn. Én fortæller, at hendes mand blev rasende, da han fik at vide, at det ville blive en pige. Det er et 'must', at kvinden er fertil, og presset for, at hun føder sønner, er stærkt. Vi har haft kontakt med en kvinde, der blev beskyldt for at være infertil, selv om det faktisk var hendes mand, der var det. Hun blev tvunget til at gennemgå forskellige behandlinger, og hun blev chikaneret så meget af svigerfamilien, at hun til sidst så sig tvunget til at forlade ægteskabet. Udadtillid hed det sig, at det var hende, der var ufrugtbar og ikke manden. Se Inhorn 2006 for tilsvarende problematik i Egypten. Se Walle 2004 om presset for at føde drengebørn i Pakistan.

frieren, hans forældre og søskende, mens de så hende an. Men hun ville ikke giftes med én, der »bare kommer fra gaden og frier og så: 'nå ja, så gifter vi os'«. Det forekommer imidlertid i mange familier, siger hun.

Søsteren havde mødt en mand med samme etniske baggrund som hende selv i forbindelse med sin uddannelse. Onklerne, som er de primære voldsudøvere i denne familie, beskyldte søsteren for at lyve, og de forbød de unge at ses. Da manden, efter flere års bekendtskab, friede, blev han afvist af onklerne, hvori- mod hendes forældre accepterede ham. Onklerne var ikke med til brylluppet, selv om de var inviteret. Da *de* ikke havde bestemt, hvem hun skulle giftes med, ville de ikke deltage. Onklerne fortsatte dog med at blande sig, og de unge flyttede til den anden ende af landet for at komme væk fra dem. Onklerne ville have, at søsteren skulle have haft en mand, som hun ikke havde kendt i længere tid. Tanken bag dette var, at så mente de, at der ikke ville have været noget seksuelt mellem de to. Der findes mange tilsvarende dominerende »onkeltyper« i arabiske familier, fortæller Rihana.

I betragtning af hvor vanskeligt og stigmatiserende det er for en kvinde at blive skilt, virker det som en forbavsende tilfældig og hurtig beslutning at blive gift. Det gælder både, når det er familien, der har taget beslutningen på kvindens vegne, og når kvinderne selv har haft noget at skulle have sagt. Flertallet af kvinderne i vores materiale kendte stort set ikke den kommende ægtefælle. Nogle havde blot mødt manden i få timer eller dage, mens andre havde set manden over en periode på nogle uger. Arrangerede ægteskaber er udbredt i de lande, kvinderne (og/eller deres familier) kommer fra, og modsat af, hvad man kunne forvente, er mange af både familiernes og kvindernes egne valg af ægtemænd funderet på et yderst ringe kendskab til manden.

For ægteskabsmigranternes vedkommende er kontakten mellem de to parter typisk foregået pr. langdistance og via mellemmand, i et enkelt tilfælde delvis ved hjælp af en professionel ægteskabsformidler. Kontakten til manden er nogle gange foregået tilfældigt, f.eks. til en fest i det fælles oprindelsesland, hvor manden har været på besøg fra Danmark. Der er også eksempler på, at kvinden er på besøg fra Danmark i oprindelseslandet og mere eller mindre er blevet presset til et ægteskab med en mand, som hun ikke kender. Det skete for Aisha, der har rødder i Pakistan. Hun besøgte landet lige efter, at hun havde taget studentereksamen i Danmark. Her lagde faren følelsesmæssigt pres på hende. Han var syg og ønskede at se hende etableret, før han døde. Den mand, som faren havde udset sig, var imidlertid helt tilfældigt valgt ifølge Aisha. Da hun ikke var forelsket i nogen anden, ræsonnerede hun som så: »Jeg skal alligevel giftes på et tidspunkt, og hvis jeg gifter mig nu, kan det være, at jeg får lidt frihed«.

Der er et enkelt eksempel på en kvinde, som tog til oprindelseslandet med det bevidste formål at finde en ægtemand. Hun valgte at gifte sig med én, som

hun tilfældigvis mødte på det hotel, hvor hun boede. Flere af de irakiske kvinder har været i Syrien for at mødes med mænd, som de havde fået kontakt med på forskellig vis.¹⁰³ De havde kort tid til at finde ud af, om et giftermål var aktuelt. Nogle par har også fået kontakt via familiemedlemmer, venner eller bekendte. I et tilfælde kendte nogen i familien frierens bror og sagde god for broren, og så ræsonnerede kvindens familie, at ægteskabsaspiranten også var et godt parti. Nogle kvinder er i familie med deres eksmænd. Mændene er nære eller fjerne slægtninge, som de i visse tilfælde aldrig har mødt, eller som de ikke har set, siden de var børn.

Der er også eksempler på kvinder, der er opvokset i Danmark og har mødt deres mand her. Nogle har mødt manden til en fest, mens andre har fundet en mand via internettet. Denne kontaktform skyldes bl.a., at de ikke har haft mulighed for at møde en potentiel ægtemand på anden vis. De er blevet holdt i så kort snor af slægtskabsgruppen, herunder deres forældre, at de ikke kom nogen steder, hvor de kunne møde en partner.

Udenlandsk forskning viser, at det ikke er unikt blandt etniske minoritetsgrupper, at ægteskabsindgåelse foregår på disse måder. Den tidligere nævnte sociolog Abraham beskriver tilsvarende erfaringer blandt indisk-amerikanske mænd, der gifter sig med ægteskabsmigranter fra Indien. Manden er kun på meget korte besøg i Indien med det erklærede formål at finde en brud, så hele 'matchmaking'-processen foregår hurtigt med hjælp fra forældre, slægt eller venner. Det betyder, at der kun er »lidt eller ingen tid for [parret] til at lære hinanden at kende, før beslutning om ægteskab træffes. Den korte tidsramme og andre begrænsninger resulterer i minimal information om den kommende brud eller brudgom, og det meste baggrundsarbejde, hvis det overhovedet foretages, udføres af familie eller venner. Sådanne utilstrækkelige informationer kan bidrage til vold i ægteskabet«, skriver Abraham (Abraham 2005:436, se også Abraham 2000).

I bogen *Die fremde Braut* beretter den tysk-tyrkiske sociolog Necla Kelek, hvordan 'den fremmede brud', dvs. kvindelige ægteskabsmigranter, hentes fra Tyrkiet til Tyskland for at blive gift med mænd, de ikke kender. En beretning kommer fra en kvinde, som beskriver, hvordan hun skaffede en brud til sin ældste søn på 22 år. Både sønnen og hendes mand er arbejdsløse, mens hun selv arbejder som rengøringsassistent. Da der ikke var penge til giftermålet, lånte familien, hvad der svarer til omkring 30.000 kr. i banken; mere ville banken ikke gå med til. Med så få midler til rådighed, skulle der helst findes en brud i

¹⁰³ Der var mange irakere, der flygtede til Syrien under Saddam Hussain-styret. Irakiske flygtninge i Danmark, der ikke kunne tage til Irak, tog til Syrien for f.eks. at finde en potentiel ægtefælle med irakisk baggrund.

løbet af en uge. Kvinden drog alene til familiens oprindelseslandsby i Anatolien, hvor hun havde sat sin søster i sving med at finde egnede kandidater. Hun så på mange unge kvinder, men ingen faldt i hendes smag. Den sidste dag, hvor hun næsten havde opgivet at finde en svigerdatter, fik hun kontakt med en grandkusines datter. Det var den rigtige brud, mente hun, men den unge kvinde og hendes familie var tilbageholdende. Kvinden talte dog varmt om alle fordelene ved at bo i Tyskland, og til sidst lagde hun de medbragte penge på bordet foran den unge kvindes far og sagde, at det var alt, hun havde. Efter lidt tavshed sagde faren, at hvis datteren også fik en guldhalskæde og et guldarmbånd, noget udstyr og bryllupsfesten betalt, så indvilligede han i giftermålet. Det blev kvinden nødt til at gå med til, selv om familien måtte skaffe flere penge. En ægteskabsaftale var således i hus. Næste dag gik den kommende svigermor, med relevante vidner, til de lokale myndigheder og fik parret gift via stedfortræder.¹⁰⁴ De unge havde således hverken set hinanden eller var blev spurgt, om de ville have hinanden (Kelek 2006:205-207).

Disse to eksempler fra henholdsvis USA og Tyskland illustrerer, at heller ikke i udenlandske etniske minoritetssamfund er det et ukendt fænomen, at parret ikke kender hinanden inden indgåelse af ægteskab, eller at de ikke har nogen indflydelse på valg af ægtefælle. Under sådanne omstændigheder har kvinden derfor kun i meget ringe omfang chance for at vurdere, hvilken mand hun bliver gift med.

I vores materiale er der imidlertid eksempler på kvinder, der har valgt deres ægtemand mod familiens og dermed kollektivets vilje, men også i disse tilfælde har parrene kendt hinanden i meget kort tid. Nogle har giftet sig af pragmatiske årsager (man skal jo giftes på et tidspunkt for at få større økonomisk sikkerhed eller for at komme væk fra oprindelseslandet), andre har forelsket sig, mens andre igen har brugt ægteskabet som en strategi til at komme væk fra egen slægtskabsgruppe, hvor de var udsat for vold. I praksis er der tale om forskellige kombinationer af disse årsager og strategier.

Et eksempel på en kvinde, der giftede sig af pragmatiske årsager, er irakiske Wafa, som accepterede et ægteskab med en irakisk mand bosat i Danmark, fordi hun ville undgå at blive gift med en fætter i Irak. Samtidig så hun ikke nogen fremtid i at blive i Irak.

Et andet eksempel på en kvinde, der indgik ægteskab ud fra pragmatiske bevæggrunde, er Shahida, som kommer fra Pakistan. Hun boede sammen med sin nære familie i Lahore. Familien adskiller sig fra resten af slægten dels ved at bo i en storby og ikke i oprindelseslandsbyen, dels ved at børnene har

¹⁰⁴ Dette er ikke tilladt i Danmark.

uddannelse. Da hendes far døde, pressede slægten på for at få de voksne børn gift. Moren og børnene stod uden et mandligt overhoved, selv om den ældste søn gjorde sit bedste for at leve op til denne rolle. Denne kernefamilieenhed havde en vis autonomi, men den skulle ikke falde alt for meget uden for de landsbynormer, som resten af slægten repræsenterede, for så ville sidstnævnte i endnu højere grad overtage styringen af deres liv. Derfor lød der også et ramaskrig, da en af brødrene, som den første i familien, selv valgte en kone. Det var uhørt, og han blev bortvist fra hjemmet og tvunget til at give afkald på sin arveandel. De andre søskende bøjede sig for slægtens pres om at gifte sig via arrangerede ægteskaber, f.eks. en søster med en mand i Pakistan, en bror med en kusine og en søster med en fjern slægtning i Danmark. Sidstnævnte så blot et foto af manden, før hun måtte indvillige i ægteskabet. Selv når der er tale om alliancer inden for slægten, er der flere eksempler i vores materiale på, at man snyder hinanden, hvilket også var tilfældet her. Ifølge de oplysninger, som søsteren havde fået om manden i Danmark, havde han både uddannelse og firma, men i virkeligheden havde han ingenting. Og både han og svigerfamilien behandlede søsteren meget dårligt. Kun den bror, der selv valgte sin partner, har et lykkeligt ægteskab. Og han blev siden taget til nåde af familien.

Også Shahidas ægteskab var arrangeret. Kontakten var kommet i stand via søsteren i Danmark, som havde hørt om manden. Han og hans forældre boede i Danmark, og de var helt ukendte for Shahidas familie. Den psykiske vold begyndte allerede, før parret blev gift, idet den kommende ægtefælle og svigerfamilie stillede krav om, at hun skulle bryde enhver kontakt med sin familie, når hun blev gift. Shahida forestillede sig, at de ville bløde op på denne betingelse med tiden. Hendes nærmeste familie var imod ægteskabet, og storebroren sagde, at hvis hun valgte denne mand, så havde hun fravalgt sin egen familie. Man kan undre sig over, at Shahida, der var veluddannet, accepterede ægteskab med en mand, hun ikke kendte. Hun havde på det tidspunkt oplevet, hvor dårligt et ægteskab ikke mindst hendes ene søster i Pakistan var havnet i. Hvorfor ringede alarmklokkerne ikke allerede ved kravet om, at hun skulle bryde med sin familie? Det hænger ifølge hende selv sammen med, at det var vanskeligt at finde en passende partner i Pakistan. Hun ønskede ikke at blive gift med en uuddannet slægtning fra landsbyen. Og selv om hun havde uddannelse, tilhørte hun alligevel et andet og lavere socialt lag end de unge, som hun kendte fra universitetet; der kunne ikke blive tale om et ægteskab. Det lokkede, at ægteskabsaspiranten var veluddannet, og at han havde et godt job i Danmark. Den del af hans historie viste sig, modsat i søsterens tilfælde, at være rigtig nok.

Tyrkiske Iman fortæller, at hun giftede sig, fordi hun blev forelsket i en mand, som havde tyrkiske rødder og boede i Danmark. De er i familie langt

ude, men de kendte ikke hinanden. Nogle i familien så hende gerne gift med en nær slægtning, men det afslog hun. Familien brød sig ikke om hendes valg, bl.a. fordi manden var fraskilt. Iman var midt i 20'erne, selvforsørgende og boede sammen med sin mor. Hun giver udtryk for, at der ikke var noget pres fra familien om ægteskab, selv om der havde været en del friere. Hendes bevæggrunde til at vælge manden mod familiens ønske kan tolkes som en blanding af forelskelse og pragmatisme, for via denne alliance kunne hun undgå ægteskab med et familiemedlem, som hun ikke ønskede at gifte sig med.

Meryems beretning er et eksempel på, hvordan ægteskab er blevet anvendt som en strategi til at komme væk fra vold, begået af den nære familie. Men det gik ikke, som hun havde tænkt: »Jeg blev gift, fordi jeg troede, at jeg skulle få det godt. Men jeg havnede i det samme«, fortæller hun. Hendes familie er kurdisk og kommer fra Tyrkiet, men hendes far har været i Danmark, siden han var ganske ung. Forældrene blev gift i en ung alder via et arrangeret ægteskab¹⁰⁵, og Meryems mor blev familiesammenført, da parrets ældste barn var omkring otte år. Meryem, som er 21 år, siger: »Jeg kan ikke huske gode ting fra min barndom. Der var meget vold«. Faren udsatte både de fem børn og sin kone for vold. Moren slog også Meryem, og i teenageårene begyndte broren at holde øje med, hvad hun lavede, og indimellem slog han hende også. De to ældste søstre er blevet tvangsgift (den ene to gange), mens hendes bror under stærkt pres selv fandt en hustru. Begge søstre var udsat for vold fra deres ægtemænd, især var den ene mand meget voldelig. De fire ægteskaber er endt i skilsmisse. Og nu er også Meryems ægteskab, som varede et år, ved at blive opløst. Hun var bl.a. udsat for grov fysisk og psykisk vold. Hun siger, at »grunden til, at jeg blev gift, var for at komme ud, at komme væk fra mine forældre«. Manden var ikke hendes type, som hun siger, men da han viste hende interesse og gerne ville giftes hurtigt, valgte hun at gifte sig med ham, selv om forældrene var imod.

Før hun blev gift, kunne hun ikke flytte hjemmefra og bo alene, for det ville forældrene ikke acceptere. Og det vil de heller ikke have nu, efter at hun har forladt sin mand og er på krisecenter. De truer og presser hende for, at hun skal flytte hjem igen. Men hun vil ikke bo sammen med forældrene igen, og hun er overbevist om, at de lyver, når de siger, at hun ikke behøver at tage tilbage til manden. For selv om de i sin tid var imod ægteskabet, er de nu bange for, at der sladres om familien i det kurdisk-tyrkiske miljø. Familien har ikke det bedste ry i forvejen med de fire skilsmisser blandt børnene, men ifølge Meryem tager

¹⁰⁵ Hun fortæller, at forældrene dog var omkring 18 år, mens der i oprindelseslandsbyen var tradition for, at ægteskab blev indgået fra 13-års-alderen.

forældrene ikke hendes ord og ønsker alvorligt. De lægger pres på hende for, at hun skal vende tilbage til manden, så folk ikke skal snakke. »For det går ud over pigens familie, ikke drengens«. Meryem siger, at moren »tænker på folk og ikke på sin datter«. Forældrene »græder meget, de får ondt i hjertet og skal indlægges på sygehuset«. Meryem konstaterer, at »ordet barndom irriterer mig. Jeg kan ikke se noget positivt ved det. Det samme gælder ordet ægteskab – det er også noget lort!«

‘For dansk’, sladder og magtkampe

De i kønskulturen indlejrede værdier og kønsforestillinger fungerer som barrierer i forhold til at bryde ud af et voldeligt ægteskab og/eller til at bryde med voldsudøvere i egen slægt. Det gælder både for ægteskabsmigranter og for de kvinder, der er opvokset i Danmark. På hjemmefronten er piger og kvinder opvokset i Danmark påvirket af de værdier og normer, som har rod i familiens oprindelsesland. Samtidig har de i varierende grad, afhængig af hvor strengt de er blevet kontrolleret, været eksponeret for de i Danmark rådende forestillinger og normer vedrørende køn og familie.

Spændingsfeltet mellem disse forestillinger vanskeliggør voldsramte kvinders position og handlemuligheder. Kvinderne fortæller, at nogle voldsudøvere argumenterer med, at de er blevet »for vestlige«, »for danske«, og at de skal »sættes på plads«. Kvinderne skal så at sige bankes på plads. For denne enten påståede eller faktiske vestliggørelse anser manden, svigerfamilien og/eller kvindens familie for at være til skade for deres omdømme og dermed deres anseelse og status i andres øjne.¹⁰⁶ Andre mennesker i baglandet, som holder et vågent øje med, at kvinder lever op til de dominerende normer og værdier, tillægges således stor betydning og magt. Derfor foregår der en kontinuerlig kamp for at leve op til andres forventninger. ‘Min familie lever kun for sit rygte’, er et gennemgående tema i interviewene. Materialet viser imidlertid også, at der er forskelle mellem etniske minoritetsfamilier i Danmark, idet nogle er, hvad kvinderne betegner som mere »åbne« end andre. En kvinde fortæller, at mandens familie mente, at hendes familie var for åben, og svigerfamilien sagde på et tidspunkt, at de ikke ville besøge hendes mor mere eller komme til familiens fester. For de syntes,

¹⁰⁶ I en artikel om transnationale ægteskaber blandt britisk-pakistanere nævnes følgende eksempel: En mandlig ægteskabsmigrant fra Pakistan oplever sin hustru tale med en mand på gaden, som hun ikke er i familie med, måske en gammel klassekammerat. Manden kalder hustruen ved fornavn, og de virker fortrolige. Ægtemanden er ikke klar over, at denne adfærd er almindelig i England, han kender ikke de sociale koder, og han beskylder hustruen for utroskab med denne mand (Charsley 2005:19).

at »vores kvinder er meget åbne og må alt muligt; at vi er meget danske og har glemte vores kultur og traditioner«. ¹⁰⁷

Tilsvarende beskyldninger rettes mod hentede ægtefæller, der kommer fra mere liberale familier i oprindelseslandet. Pludselig befinder de sig i en svigerfamilie, som er langt mere restriktiv, traditionel og/eller religiøs, end de havde forestillet sig. Flere af kvinderne er rystede over, hvordan deres liv har formet sig, efter at de er kommet til Danmark. De troede, at mænd og deres familier bosat i Vesten ville være liberale og åbne – og så viste det sig at være stik modsat. Og kvinderne pålægges ansvaret og 'skylden' for, hvad der anses for at være uanstændig adfærd.

I en interessant artikel, hvor forskning fra forskellige europæiske lande om transnationale ægteskaber blandt etniske minoriteter analyseres, argumenterer den tyske sociolog Elisabeth Beck-Gernsheim for, at dét at gifte sig med en person fra familiens oprindelsesland kan tolkes som det modsatte af at holde fast i traditioner. Snarere skal, hvad der umiddelbart tager sig ud som en gammel tradition ses som en hybrid(form), hvor tidligere adfærdsmønstre tilpasses og bruges til nye ambitioner, krav og begrænsninger (f.eks. at det stort set kun er muligt at komme til Europa via ægteskab) (2007:283). Vi nævner Beck-Gernsheim, fordi hun kommer med et bud på, hvorfor det forholder sig sådan, at de fleste ikke-europæiske, ikke-kristne migranter i Europa gifter sig med en ægtefælle fra oprindelseslandet. Hun peger på kønskultur som en væsentlig komponent. I oprindelseslandene råder et »patriarkalsk kønsrelationsregime«, hvor mænd har autoritet og førsteprioritet, mens kvinder må underordne sig, hvorimod den dominerende norm i vestlige samfund er kønsligestilling. ¹⁰⁸ Dette kan være en årsag til, at etniske minoritetsmænd i Europa vælger at finde en hustru i oprindelseslandet, fordi hun forventes ikke at være »ødelagt og for fri« som etniske minoritetskvinder opvokset i Europa formodes at være. Tilsvarende kan en motivation for kvinder, f.eks. fra Tyrkiet eller Pakistan til at acceptere

¹⁰⁷ I en religiøs, landlig tyrkisk kontekst blev der traditionelt nærmest sat lighedstegn mellem socialt samvær mellem ikke-beslægtede kvinder og mænd og samleje. For at bevare familiens omdømme bidrog kvinder til deres egen indespærring/lukkethed ved at bære tørklæde og ved at undgå øjenkontakt med mænd. Ved denne adfærd demonstrerede kvinden, at hun var 'lukket' og 'ren' i modsætning til 'åben' og 'uren'. En pige skulle beskyttes og sikres i denne tilstand, indtil hun blev overgivet til sin ægtemands beskyttelse via ægteskab (Akpinar 2003:432, som trækker på Delaney 1991). Denne kønsforståelse, hvor kvindens mødom og kyskhed udgør et afgørende omdrejningspunkt, omtales tilsyneladende stadig med ord som åben og lukket.

¹⁰⁸ Beck-Gernsheim skelner tilsyneladende ikke mellem norm og praksis. Det er dog værd at understrege, at selv om kønsligestilling udgør en dominerende norm i Vesten, er det ikke ensbetydende med, at den eksisterer i praksis. Pointen, at der er væsentlige forskelle mellem patriarkalske samfund og samfund, hvor kønsligestilling udgør et ideal, gælder dog stadig.

en mere eller mindre ukendt ægtefælle bosat i Europa, være, at de håber på »at opnå nogle friheder fra traditionelle forventninger og kontrol og dermed skifte magtbalancen i ægteskabet til deres fordel. For at sige det tydeligt: De er villige til at gifte sig med en partner fra familiens oprindelsesland, fordi de ikke længere uden videre ønsker at underkaste sig det patriarkalske hierarkis kønsrelationer« (ibid.282). At etniske minoritetskvinder i Europa indvilliger i at gifte sig med en hentet ægtefælle fra familiens oprindelsesland, hvor gamle normer og traditioner råder, skyldes ifølge Beck-Gernsheim, at også de forsøger at skabe sig mere selvbestemmelse i ægteskabet. Kvinderne kan nemlig sproget, de har system- og samfundskendskab, og svigerforældrene er på sikker afstand. De skal ikke flytte sammen med dem, underkaste sig deres kontrol og være lydige svigerdøtre.¹⁰⁹ Hvis man ser overordnet på disse strategier, tegner der sig et billede af, at begge køn stræber efter samme mål, nemlig at styrke deres magtposition i det kommende ægteskab. Spørgsmålet er imidlertid, skriver Beck-Gernsheim, hvordan disse forhåbninger former sig i praksis (ibid.283, se også Timmerman 2006 om det tyrkiske miljø i Belgien).

Når vi ser på de kvindelige ægteskabsmigranter i vores materiale, kan vi konstatere, at hvis nogle af dem har haft drømme om at komme til Danmark for at få øget selvbestemmelse og leve i et ægteskab præget af mere kønsligestilling, end hvad de tænkte var muligt i oprindelseslandet, så er drømmen bristet. De er landet i ægteskaber, hvor mænd ikke blot har haft autoritet, men også har udsat dem for mishandling. Og flertallet er flyttet ind hos svigerfamilien, hvor kvinderne har været tvunget til at underkaste sig svigermorens luner, og i adskillige tilfælde har svigerforældre/svigerfamilien også deltaget i volden.

¹⁰⁹ Yakali-Camoglu (2007) skriver om svigermor-svigerdatterforholdet i perioden 1923-1940 på baggrund af interview med ældre kvinder i Istanbul. Den sociale fortælling om relationen er negativ, og mange af kvindernes beretninger bekræfter dette billede. Yakali-Camoglu argumenterer, at kærlighed udgjorde en magtkilde i familien. Den grundlæggende årsag til spændinger mellem kvinder udsprang af, at de skulle dele den samme mand. I løbet af en mands liv erstatter en hustru hans mor, når han forelsker og gifter sig. Det er dog værd at bemærke, »at skønt svigermødre ser ud til at være magtfulde i tyrkiske hushold, tilhører den autoritet, som de udøver, i virkeligheden (deres) mænd. Det er kun gennem en mands magt, at de har autoritet og kan anlægge en magtfuld adfærd. Kærlighed bliver derfor et spørgsmål om magt og autoritet i husholdet. Mødre er angste for at miste deres sønner og den magt, de får gennem dem, til deres svigerdøtre som en konsekvens af sønnernes kærlighed til deres hustruer. Kærlighed fremstår således ikke i mit materiale som en naiv eller uskyldig følelse, men er en følelse, som kan anvendes til at opnå magt og autoritet inden for hjemmet« (ibid.176). Skønt analysen har et historisk perspektiv, vækker beskrivelsen genklang i vores materiale. Se også Ghanim 2009 om konflikttriangler mellem svigermor, søn og svigerdatter samt Mernissi 1987.

Kvindernes fortællinger afslører nogle skyggesider ved dels etniske minoritetsmiljøer i Danmark, dels ved de sociokulturelle kontekster, som familierne har rod i. Der berettes nemlig om manipulation, jalousi, misundelse, løgne, hemmeligheder, fjendskaber, snyderi i forhold til penge og arv og mænds utroskab og vold i forskellige afskygninger. Selv i forbindelse med ægteskaber i den nære familie, f.eks. fætter-kusine-ægteskaber, er der eksempler på, at man lyver om mandens uddannelse, økonomi, erhverv og personlige forhold såsom skilsmisse, kriminalitet (f.eks. vold, narko, socialt bedrageri¹¹⁰) og manglende dansksproglige kompetencer.

En etnisk dansk kvinde, som har levet sammen med en arabisk mand i 20 år, beskriver det arabiske (minoritets) miljø som præget af dobbeltmoral, sladder og nedrakning. Blandt mandens slægtninge var der konkurrence og uvenskab, f.eks. var svigerinderne uvenner på skift. De konkurrerede bl.a. om, hvis barn var kønnet og stærkest, og hvem der havde det pæneste hjem. Tyrkiske Emine fortæller, hvordan sladder også flourer i de tyrkiske miljøer. Tricket er, at man skal være hurtigere end de andre og snakke om *deres* børn, for at undgå at de taler om ens egne børn. Angreb er således det bedste forsvar: »Spørg alle etniske piger; de er alle sammen bange for, at nogen siger noget om dem. Eller at familien hører noget. Det er et problem, de lever med«, fortæller Emine og fortsætter: »Alle udlændinge tænker på den måde. De tænker på, hvad folk vil sige, og at 'vi skal tjene en masse penge og være større end andre familier'. De er ligeglade med religionen og kulturen. De tænker kun på: Hvad vil folk sige?«

I sådanne interessekampe om en positiv selvfremsættelse på henholdsvis et individuelt og et kollektivt plan indgår også, at man satser på at fremstille en potentiel ægtemand så positivt som muligt. Det er måske ikke så overraskende, at manden forsøger at sælge sig selv som et godt parti, og det er nok også forventeligt, at hans familie støtter ham i det projekt. Det er imidlertid mere overraskende, at også medlemmer af kvindens familie bidrager til at promovere en mand, som de enten ved noget dårligt om, eller som de faktisk ved meget lidt om. Selv om familien ikke har undersøgt mandens forhold særlig grundigt og ikke har styr på, hvorvidt han f.eks. kan forsørge kvinden, om han er fraskilt pga. vold, om han har misbrugsproblemer eller er involveret i kriminalitet, så giver de grønt lys for ægteskab. Familier er imidlertid ikke homogene enheder. Der er således eksempler på, at nogle familiemedlemmer siger god for manden og giver

¹¹⁰ Ifølge Charsley, som skriver om ægteskabsmigranter i det pakistanske miljø i Storbritannien, kan en mands familie bruge ægteskab med en hentet ægtefælle fra Pakistan som middel til at få sønnen på rette vej, hvis han f.eks. er ude i kriminalitet og/eller misbrug. Hun taler om forestillingen om ægteskabets »forbedrende magt« (Charsley 2005:10). Se Rytter 2010:114 for tilsvarende observation blandt pakistanere i Danmark.

deres velsignelse til ægteskabet, mens andre medlemmer er mere eller mindre imod. Begrundelserne er, at man enten ikke kender tilstrækkeligt til manden og hans familie, eller at man vurderer, at han er upålidelig eller ikke er den rette mand for kvinden, f.eks. hvis han er fraskilt eller er for gammel. Andre mindre pæne årsager til uenighed kan være økonomi, magtkampe eller jalousi.¹¹¹

Kvindernes beretninger viser således, at idealet langtfra står mål med virkeligheden. Forestillingen om, at et arrangeret ægteskab sikrer, at kvinden får den bedste mand, holder ikke altid i praksis. Og der er tilsyneladende ikke nogen i familien, der stilles til ansvar for, at kvinden er blevet gift med en voldelig mand (og for nogles vedkommende også ind i en voldelig svigerfamilie), der tilmed har fortalt en masse løgnehistorier om sin sociale og uddannelsesmæssige baggrund og nuværende livssituation.

Baglandets betydning under ægteskabet

»Det er vigtigt at fremstille sit ægteskab og liv i almindelighed som ideelt«
(Shahida fra Pakistan).

For langt størstedelen af kvinderne har der ikke været tale om nogen returret. De er blevet lovet en ordentlig mand af henholdsvis mændene selv og af deres egne familier, men når de først er blevet gift, råder den holdning, at kvinden skal holde ud, nærmest uanset hvad manden og svigerfamilien byder hende. Kvinderne har ikke kunnet hente meget støtte hverken i egne familienetværk eller i deres affinale slægt.

En irakisk kvinde fik det råd af sin familie, da hun vil forlade manden, at hun skulle tilpasse sig og opfylde hans ønsker, herunder »lave god sex med ham«, som hun fortæller. Underforstået, at så vil han holde op med at være voldelig.

¹¹¹ Bredal 2006 peger på, at der inden for forskningen argumenteres for, at børn i kollektivt orienterede familieformer, hvor der råder stærke familieværdier, opdrages til at være »små politikere« og til at kunne manipulere og være strategiske, fordi familiemedlemmer ikke åbent kan stille krav og fremstille ønsker direkte pga. alders- og kønshierarkier. Betegnelsen »hverdagens politik« henviser til subtile kampe om magt og status, som foregår inden for den kulturelt foreskrevne hierarkiske orden (ibid.97). Tilsvarende processer må formodes at være på spil i forhold til ægteskabsdannelse. I en dansk kontekst beskriver Rytter, hvordan en enke lyver over for sin familie i Pakistan om, at hun har slået hånden af sin datter, fordi hun giftede sig med en herboende ung mand med pakistansk baggrund på trods af, at hun var forlovet med et familiemedlem i Pakistan. Enken var bange for, at familien ville slå hånden af hende, fordi hun og datteren ikke indfrie ægteskabsaftalen (2010:117).

Latifa, en anden irakisk kvinde, oplevede, at hendes søstre mere troede på mandens udlægning af hans vold mod hende end på hendes forklaring. De købte så at sige hans fortælling om, at det var hendes egen skyld, at han behandlede hende dårligt. Efterhånden som manden også opførte sig ubehageligt og voldeligt over for andre i familien, herunder parrets børn, stødte de ham imidlertid fra sig. Men det var meget hårdt for hende at være presset af både manden og sin egen familie. Det »gjorde ondt«, at hendes søskende ikke troede på hende, fortæller hun. En kvinde med pakistanske rødder beretter, at hendes to svigermødre også er udsatte for vold af deres mænd. De holdt ud, så de spurgte hende, hvorfor hun ikke kunne gøre det samme? Var hun måske noget særligt?

Tyrkiske Birgül's forældre har brudt forbindelsen med hende for seks år siden, da hun mod deres vilje giftede sig med en tyrkisk mand, der boede i Danmark. Hun var forelsket, og han var beregnende. Han benyttede chancen til at charmere hende, mens hendes forældre var bortrejst. De kendte ikke hinanden, men i løbet af en uge var de gift. Da hun kom til Danmark, viste han sit andet og voldelige ansigt. Hun kunne ikke hente hjælp i sin egen familie, og mandens søskende og hans voksne børn var »selvfølgelig helt på hans side. De sagde, 'du skal bare tie stille, så skal det nok gå'«, beretter hun.

Wafa fra Irak har lagt krop til konflikter mellem sin og mandens familie. Hans familie i henholdsvis Irak og Tyskland blandede sig og satte ham op imod hende, hvilket udløste eller forstærkede volden. Hans søster ringede og sagde ting, der såede splid mellem manden og hende.

Og Meryem med tyrkisk-kurdiske rødder fortæller, at hendes svigermor sagde, at den vold, som Meryem blev udsat for af sin mand, var normal. »Han er din mand«, forklarede svigermoren, som imidlertid ikke selv blev mishandlet af sin mand, der var stille og rolig.

Kvindernes beretninger viser, at normen og forventningen er, at kvinden sætter familiens velfærd, ry og status højere end egne ønsker og behov – og tilmed sin fysiske og psykiske sikkerhed (og eventuelle børns sikkerhed). Kvinden skal affinde sig med at blive udsat for ikke blot skadelige, men også kriminelle handlinger.

Selv om skilsmisseprocenten stiger blandt etniske minoriteter i Danmark, er skilsmisse, som den dansk-afghanske konsulent Farwha Nielsen skriver, ikke velset. Mange kvinder i f.eks. pakistanske, afghanske, tyrkiske, kurdiske og arabiske familier er opdraget med forestillingen om, at skilsmisse er forkert, og i særdeleshed at kvinder tager initiativ til den. En ærbar og respektfuld kvinde forventes »at være meget overbærende, nærmest selvudslettende over for sin familie, ægteemand og hans familie« (Nielsen 2009:54). I praksis skal en kvinde acceptere fysisk og psykisk vold, »fordi den almindelige opfattelse er, at manden pga. naturens kræfter har svært ved at styre sit temperament. Derfor er kvinden forpligtet til at kontrollere sig selv. Jo højere en kvindens tålmodigheds-

tærskel er, desto større er muligheden for, at hun bliver velanset og respekteret« (ibid.54). Den typiske forventning er, at en kvinde ikke skal begære skilsmisse selv i tilfælde af vold mod hende. Nielsen skriver, at i »den mandsdominerede kultur repræsenterer en skilsmisse ofte en svaghed, der placerer kvinden og hendes familie uden for definitionen af ærbarhed. Skilsmisse fører til tab af respekt og anseelse i omgangskredsen, hvor det betragtes som brud på gældende ærbarhed« (ibid.56). Udenlandsk forskning viser, at tilsvarende opfattelser eksisterer blandt etniske minoritetsgrupper i andre lande.

I en artikel, der handler om transnationale ægteskaber mellem britisk-pakistanere og hentede ægtefæller fra Pakistan, beskrives, hvordan kvinder forventes at udøve »ægteskabelig tilpasning«. Det indebærer, at piger fra en tidlig alder opdrages til ægteskab, ligesom det forventes af kvinden, at hun »tilpasser, tolererer og ofrer sine personlige interesser for familiens lykke« (Charsley 2005:11). En ung kvinde fortæller, at piger får at vide, at når de kommer til deres kommende svigerfamilies hjem, skal de »fuldstændig tilpasse sig, hvad svigerfamilien gør, deres livsmåde, deres venner, hvordan de taler til deres venner og familiemedlemmer. De skal gøre som svigerfamilien gør. Der er ingen 'hvis', ingen 'men', ingen spørgsmål. De skal blot tilpasse sig uden at lave vrøvl« (ibid.390).

At kvinder skal holde ud og udvise tålmodighed i ægteskabet fremgår også af en antologi, der handler om familie- og kønsforhold i et komparativt perspektiv imellem Tyrkiet og Sverige. En tyrkisk kvinde, bosat i Sverige, fortalte i 1980 følgende om tyrkiske kvinders ægteskabelige position: »(...) tyrkiske kvinder er lykkeligere [end de svenske], fordi de er bange for deres ægtemænd. De kan ikke gå imod deres mænd (...), De har ikke noget valg, men med tiden vil de blive lykkeligere. For parret kan komme til en overensstemmelse. Det kan være vanskeligt i begyndelsen, når man er nygift, men det er noget, som kvinder er i stand til at håndtere ved at udvise tålmodighed (...) en tyrkisk kvinde må tie stille, må være stille, indtil der er fred i familien. Det kan tage fem, seks år (...) I mange familier når man aldrig til overensstemmelse. Her i Sverige kan de [svenskere] blive skilt, når de ikke kan slutte fred med hinanden. Det er ikke muligt for os tyrkiske kvinder. Vi må vente. Vente til disharmonien er overstået (...) Livet kan være meget vanskeligt i den periode« (Liljeström & Özdalga 2002:10).

Skønt skilsmisse er socialt stigmatiserende (se f.eks. Akpınar 1998; Darvishpour 1999 og 2009; Nəcəf 2000a; Hassouneh-Phillips 2001; Abraham 2005; Wilson 2006; Nielsen 2009), spores der en stigning i skilsmisser blandt etniske minoriteter i vestlige lande. Ikke alle kvinder, heller ikke kvinder med tyrkiske rødder, venter på, at 'familiefreden' skal indfinde sig. Et igangværende forskningsprojekt om skilsmisse blandt tyrkere og deres efterkommere i Danmark peger på betydelige forandringer på den front (Liversage 2009

og 2011).¹¹² Også i Tyrkiet er der sket betydelige forandringer i kønskulturen de seneste årtier. Undersøgelser viser f.eks., at stadig flere kvinder giver udtryk for, at det er uacceptabelt, at mænd benytter fysisk afstraffelse af familiens kvinder (Altinay og Arat 2009).¹¹³

Skønt der også sker transformationer i forholdet mellem kønnene i tysk-tyrkiske familier, er der dokumentation for, at der ikke er foregået lige store forandringer i alle familier eller miljøer. Der findes familier og kredse, hvor det forventes, at kvinden skal udøve ægteskabelig tilpasning og ikke udfordre sin plads i familiehierarkiet. Det fremgår af Seyran Ates, som selv har tyrkiske rødder. Hun har arbejdet som jurist med eget advokatkontor i Berlin og har i den forbindelse mange erfaringer med tysk-tyrkiske kvinder og deres familieforhold.

Ates skriver om den udvidede families store magt og om, at en ægtemand taber ansigt i familien, slægten og i det tyrkiske-kurdiske miljø, hvis hans hustru forlader ham. Familien forsøger på alle måder at 'hjælpe' parret til at blive sammen og/eller finde sammen igen, hvis hustruen ønsker at forlade manden – også i tilfælde af vold mod kvinden. Ansvar for den vold, som kvinden (og børnene) udsættes for, påhviler ifølge den rådende ideologi kvinden selv (Ates 2009:108). Det betyder, at hjælpen består i at give gode råd om, hvordan hun skal opføre sig, så hun ikke irriterer manden. For hvis hun blot opfører sig fornuftigt, slår manden ikke, synes tankegangen at være. Ates giver en beskrivelse af et typisk forløb, hvor en storfamilie er samlet for at forhindre, at en hustru vil forlade sin mand: »Kvinden siger, at hun ikke kan holde mandens vold ud mere. Hun vil ikke længere finde sig i at blive behandlet som en hund og blive tævet. At hun hævder dette fører til tumult. Mændene holder manden fast for at

¹¹² Det er værd at understrege, at der forekommer velfungerende skilsmisser blandt etniske minoriteter i bl.a. Danmark, og at det er muligt at leve et liv som fraskilt kvinde og enlig mor uden at blive stigmatiseret i hele det etniske minoritetsmiljø. Det har vi f.eks. eksempler på blandt etniske minoriteter, vi kender fra tidligere forskningsprojekter. Vi har en antagelse om, at sådanne fraskilte kvinder, foruden et vist netværk i det etniske minoritetsmiljø, også har et såkaldt brobyggende netværk, dvs. har en bekendtskabs- og vennekreds uden for det etniske minoritetsmiljø (Putnam 2007). Da skilsmisse typisk er usædvanlig blandt de fleste etniske minoriteter med ikke-vestlig baggrund, er man imidlertid i disse miljøer i gang med at erhverve erfaringer med skilsmisse, og hvordan man håndterer disse bedst muligt (Nielsen 2009). Forskning fra Sverige viser dog, at der er betydelige forskelle i antal skilsmisser blandt forskellige etniske minoritetsgrupper. F.eks. var antallet i 1990'erne højest blandt iranere og chilenerne og lavest blandt tyrkere (Darvishpour 2009:364). Tal fra Statistikbanken.dk viser, at også i Danmark er der markant flere med iransk end tyrkisk baggrund, der bliver skilt (www.statistikbanken.dk, 2011, M01). Darvishpour 2009 analyserer forandringer i forskellige familiemedlemmers magtressourcer, når en familie er migreret eller flygtet til Sverige. Han argumenterer for, at kvinder og den unge generation har fået mulighed for at problematisere mænds og fædres dominans (ibid.379). Se Bredal 2011 for lignende refleksioner vedrørende etniske minoriteter i Norge.

¹¹³ Se kapitel 10 om forandringer i forhold til opfattelse af vold mod kvinder i Tyrkiet.

berolige ham, mens kvinderne tager sig af hustruen. Hun får at vide, at hun gør manden uret ved at kompromittere ham foran hele familien. Hun har irriteret ham unødigt og fremprovokeret hans voldelige adfærd« (ibid.109).

Baglandet og kvindens brud med voldsudøveren/udøverne

»Man kan ikke stole på nogen. Man kan ikke stole på sin familie. Der er ingen i hele verden, man kan stole på. Man kan ikke engang stole på sig selv« (Meryem med tyrkisk-kurdiske rødder).

Det er bemærkelsesværdigt, hvor mange med etnisk minoritetsbaggrund, der har hjerteproblemer. Eller det kan man forledes til at tro, når man hører kvindernes beretninger. For de fortæller, at det er yderst udbredt at anvende opdigtet sygdom, især hjerteanfald, som pressionsmiddel over for kvinder, der vil bryde med voldsudøveren/voldsudøverne.¹¹⁴ De nye teknologier tages i brug, når baglandet lægger pres på kvinden for at vende tilbage til manden eller familien. Mobiltelefoner – at ringe og sms'e til kvinden – anvendes i stor stil, men også mails og Facebook tages i brug. Disse teknologier anvendes således ikke blot af kvinderne selv til at skabe kontakt til potentielle partnere, men også af ægtemænd og blodsbeslægtet familie for at få kvinden hjem igen.

Det kan undre, at familien virkelig antager, at kvinden vil tro på disse mere eller mindre dramatiske historier om hjertestop og indlæggelser. I praksis viser det sig imidlertid, at rigtig mange kvinder lader sig lokke på denne måde, for de fleste har en stor loyalitetsfølelse over for familien, og de ønsker ikke at skade familiens anseelse. Stort set alle kvinder har anvendt det udtryk, at de ikke ønsker at gøre forældrene kede af det.¹¹⁵ Nogle kvinder bliver dog efterhånden mere garvede og realistiske. F.eks. er der flere af de yngre kvinder, som har været udsat for vold i børne- og ungdomsårene, der løb hjemmefra, da de var helt unge. De

¹¹⁴ Se også kapitel 8, hvor krisecentermedarbejdere peger på tilsvarende erfaring. I forskningslitteraturen beskrives fænomenet også i f.eks. Bredal 2006.

¹¹⁵ Mange af kvinderne argumenterer med, at de f.eks. ikke har fortalt deres forældre eller slægtskabsgruppe om mandens vold, mens den stod på, fordi de ikke ville gøre dem kede af det. Tilsvarende udtalelser beskrives blandt tysk-tyrkiske kvinder, der er udsat for vold (Kelek 2006: 202, 203). I en artikel om familier med pakistanske rødder nævnes forskellige årsager til, at kvindelige ægteskabsmigranter i Storbritannien holder deres vanskelige situation, herunder den isolation og vold de er udsat for i ægteskabet, skjult for deres forældre/familie i Pakistan: 1) at de er bange for at skade familiens ære, hvis de sendes retur til Pakistan, 2) at kvinden typisk får skylden for et ægteskabs opløsning, 3) at fraskilte kvinder har vanskeligt ved at blive gift igen, 4) at det kan skade ægteskabsmulighederne for kvindens søskende, 5) at kvinden er bange for at blive deporteret og miste forældremyndigheden over sine børn (Charsley 2005:11).

vendte hjem igen, fordi deres mødre græd og »havde ondt i hjertet«, eller fordi de blev bildt ind, at faren var blevet indlagt på hospitalet. Senere, når de igen har brudt med familien, er de klar over, at der er tale om en bevidst strategi for at lokke dem tilbage i familiens fold. De plages dog stadig af dårlig samvittighed, dels fordi de selv har en aktie i de værdier og normer, som de menes at have overtrådt (jf. de kropsliggjorte taget-for-givet tænke- og væremåder), og dels fordi de er klar over, at deres adfærd påvirker hele familiens omdømme. Den stærke loyalitetsfølelse, der er forbundet med den kollektivt orienterede patriarkalske familieform, ligger med andre ord dybt i kvinderne. Tyrkisk-kurdiske Meryem beskriver smerten ved at være svigtet af sin nærmeste familie og længslen efter støtte og accept: »Man kan ikke stole på nogen. Man kan ikke stole på sin familie. Der er ingen i hele verden, man kan stole på. Man kan ikke engang stole på sig selv. Man presser sig selv til ikke at gå tilbage [til manden eller familien]«.

Bekymringen om familiens omdømme afspejles også i, hvilke reaktioner familiemedlemmerne gav udtryk for, da kvinden kom på krisecenter – og sidenhen eventuelt flyttede i egen bolig og måske endda blev enlig mor. F.eks. giver flere af kvindernes mødre udtryk for en nagende angst for den sladder, som krisecenteropholdet vil forårsage, mens de ikke udviser særlig stor interesse for, hvordan datteren har det. Det gælder bl.a. Rihanas mor, som synes, at hun skal komme hjem igen, så sladderen kan stoppe. Ifølge Rihana tænker moren »ikke på, at hvis jeg kommer hjem, kommer onklerne måske og skyder mig«. Tyrkisk-kurdiske Özgül skjuler for sin familie, at hun er på krisecenter, for hun vil ikke gøre dem ked af det. Forældrene og hendes søskende tror, at hun bor i egen lejlighed. De socio-kulturelle kontekster, som kvindens familiemedlemmer fungerer i, har således betydning for, hvordan de reagerer over for den voldsramte kvinde.

Meget sladder og kun lidt støtte og hjælp

Konformitetspresset, og dét at man holder øje med hinanden, må formodes at være en medvirkende årsag til, at få kun kvinder har fået støtte i de etniske minoritetsmiljøer, hvis de har afsløret, at de er udsatte for vold, eller når de er blevet skilt. Kvinderne fortæller, at mange deltager i rygtedannelser og sladder, mens få støtter dem. Deres dårlige rygte kunne jo smitte af. Få kvinder har fortalt andre i det etniske minoritetsmiljø, hvad de var udsat for, mens det stod på. Men de, der fortalte om det, blev overhørt og fik ingen eller ringe hjælp eller støtte.

Det er bestemt heller ikke omkostningsfrit at hjælpe en voldsramt kvinde. Man kan selv komme i farezonen, hvis en kvindes slægt eller svigerfamilie finder ud af, at man f.eks. har støttet en kvinde i at komme på krisecenter. Der er ganske få eksempler på solidaritet internt i en familie, såsom mellem svigerinder

eller mellem svigermor og svigerdatter eller på tværs af familier. Dog har en kvinde advaret en potentiel svigerdatter mod at gifte sig med sønnen, da hun frygtede, at han slægtede sin voldelige far på. Ægteskabet kom imidlertid i stand alligevel, og moren konstaterede, at hun desværre havde ret. En kvinde fortæller også, at hun – og hendes voldelige mand – har hjulpet et par kvinder på krise-center, og at manden tilmed har irettesat deres mænd.

Sladderer og stigmatiseringen i baglandet gør, at kvinderne typisk trækker sig fra disse sammenhænge. Irakiske Latifa fortæller, at hun ikke har særlig meget kontakt med andre irakere efter en skilsmisse, for »man bliver hele tiden spurgt 'hvorfor' og 'hvordan', og det orkede jeg ikke at høre på. Det har jeg ikke energi til«. Hun vurderer dog, at det ikke er så stigmatiserende at være fraskilt i det kommunistiske irakiske eksilmiljø som i andre irakiske miljøer. Og nogle folk har da også sagt til hende, at hun skal leve sit liv – og finde en ny mand.

Flere af kvinderne skjuler imidlertid, at de er blevet skilt.¹¹⁶ Det gør de dels for deres egen (beskyttelses) skyld, og dels for at der ikke skal dannes rygter, der skader familiens status. Det gælder selv for de kvinder, som afvises af deres egne familier efter en skilsmisse. Strategien lader til at være, at hvad man ikke ved, har man ikke ondt af.¹¹⁷ Det kan godt være, at nogle ved, at kvinden er skilt, men hvis hun ikke siger det eksplicit, er der ikke noget at komme efter.

I kvindernes eller deres familiers oprindelseslande er der ingen eller meget få krisecentre (eller lignende steder, der rådgiver og hjælper voldsramte kvinder). Hvis de findes, så er det typisk stærkt stigmatiserende for kvinderne at søge tilflugt dér. De anses næsten pr. definition for at være 'dårlige kvinder'.¹¹⁸ Skilsmisse er socialt uacceptabelt, selv når kvinden er udsat for vold. Og selv hvis en kvindes forældre og søskende accepterer, at hun forlader ægtefællen, er det alligevel socialt så stigmatiserende, at hun vil have yderst vanskeligt ved at fungere i samfundet.

Også i de etniske minoritetsmiljøer i Danmark råder der en meget negativ holdning til krisecentre, hvilket i samspil med, hvad de kender fra oprindelseslandene, påvirker voldsramte kvinders opfattelse af stederne. Kvinder fortæller, at der går historier om krisecentre som »steder, hvor der kommer mænd om

¹¹⁶ En studievejleder et sted, hvor der er mange etniske minoritetskvinder, har tilsvarende erfaring, nemlig at etniske minoritetskvinder skjuler, at de er fraskilte. Se også kapitel 8.

¹¹⁷ Det er en tilsvarende tankegang, som ligger bag Wikans pointe, at det ikke nødvendigvis er selve den normoverskridende handling, der udgør problemet for en familie, men at den bliver offentligt kendt inden for de sociale miljøer, hvis anerkendelse familien opfatter sig afhængig af (Wikan 2003).

¹¹⁸ Se kapitel 10 for en eksemplificering af dette ved Tyrkiet.

natten«, dvs. et bordel.¹¹⁹ Det giver således mening, når en ung kvinde med tyrkisk baggrund beretter, at da hun med sin voldelige mand tilfældigvis så en tv-udsendelse om etniske minoritetskvinder på krisecenter (en udsendelse om R.E.D./*Rehabiliteringscenter for Etniske Minoritetskvinder i Danmark*), sagde manden, at han havde haft sex med mange kvinder, der boede på krisecentre. Han sendte dermed et klart signal til hende om, hvad der ventede hende af stigmatisering, hvis hun tog på krisecenter. Adskillige af kvinderne er blevet afvist af deres egne nære familiemedlemmer, når de har fortalt, at de er på krisecenter og ønsker skilsmisse.

Det er med andre ord grænseoverskridende for mange af kvinderne at kontakte og/eller tage på et krisecenter. Set ud fra et patriarkalsk perspektiv signalerer et krisecenter da også et første skridt på vejen til, at kvinden har mulighed for at klare sig uden en ægtefælles eller andre mandlige familiemedlemmers 'beskyttelse'. Et krisecenter udgør således en reel trussel set fra både voldsudøverens/voldsudøvernes og baglandets synspunkt i den forstand, at de kan miste deres magt og funktion som symbolsk skjul (Papanek 1973). Et krisecenter repræsenterer nemlig et sted, hvor kvinden kan få social, økonomisk, psykologisk og samfundsmæssig støtte til at bryde ud af volden. En modvægt til såkaldte interne restriktioner er ekstern beskyttelse, hvis vi skal følge den canadiske politolog Will Kymlicka, som har udviklet disse begreber. Interne restriktioner henviser til de krav og forventninger, som en etnisk (minoritets)gruppe stiller til sine medlemmer, især til kvinder, som begrænser det enkelte medlems civile og politiske rettigheder (Kymlicka 1999:31). Selv om kvinder har formelle civile rettigheder i den offentlige sfære, anvendes internt i de etniske minoritetsmiljøer argumenter om, at kvinder skal tilpasse sig bestemte kulturelt eller religiøst definerede kvinderoller og genkendelige – typisk traditionelle – måder at 'gøre' kvinde(lighed) på. Med ekstern beskyttelse mener Kymlicka foranstaltninger, som majoritetssamfundet iværksætter for at beskytte etniske minoriteters rettigheder i forhold til interne restriktioner (ibid.31). Den danske velfærdsstats

¹¹⁹ Jamuna Ramanathan, som er født i Sri Lanka og har været i Danmark siden 1988, har, som en af de første med etnisk minoritetsbaggrund, arbejdet på et krisecenter. I et dansk-tamilsk ungdomsblad beskriver Ramanathan, at skilsmisse er et tabueret område blandt tamilere i Danmark, og at hun selv har overtrådt normerne ved at lade sig skille og blive enlig mor. Hun har mod sin vilje måttet trække sig fra det tamilske miljø i Danmark, da der blev holdt øje med og sladret om hende. Hendes erfaring er, at de fleste etniske minoriteter har en negativ opfattelse af krisecentre. Kvinder og børn på krisecentret, som hun har været i kontakt med, fortæller, at meldinger fra familien og medlemmer af det etniske minoritetsmiljø er, at et krisecenter er »et dårligt sted. Der bor nogle dårlige kvinder, og der kommer mænd på besøg«. Det er dette billede, som disse etniske kvinder kommer med. Etniske minoritetskvinder slipper af, når de møder hende, der selv er etnisk minoritet. De opfatter hende som en søster, der arbejder på et krisecenter, og så må stedet været godt nok (Ramanathan 2010).

støtte til voldsramte etniske minoritetskvinder, herunder tilbud som kvindekrisecentre, kan ses som en sådan helt afgørende foranstaltning.

Skilsmisse – kvinder mellem stigmatisering og muligheder

Der er få eksempler i vores materiale på, at kvindens familie har støttet hende i at få en skilsmisse og siden i at leve et selvstændigt liv i egen bolig. Dima, som er en veluddannet ægteskabsmigrant fra Iran, holdt den meget voldsomme vold, hun var udsat for fra mandens side, skjult for sine forældre og søskende. Men da moren kom til Danmark i forbindelse med, at datteren skulle føde og under dramatiske omstændigheder fandt ud af, hvor forfærdelig en situation datteren var i, handlede moren resolut og støttede hende på alle måder. Moren kom endda med på krisecenter med datteren og den nyfødte. Moren var chokeret over, at Dima ikke havde fortalt om volden og sin vanskelige livssituation. Forældrene støttede hende i at komme ud af ægteskabet, og mandlige familiemedlemmer, bosat i Tyskland, kom og hjalp hende med praktiske ting, da hun flyttede i egen bolig.

Som den tyrkiske sociolog Aylin Akpınar, der har studeret køn og skilsmisse blandt tyrkere i Sverige, beretter, opfattes dét at være fraskilt som en anomali. Det anses for en afvigende tilstand, som forstyrrer det normative sociale liv. En fraskilt kvinde er ikke under nogen mands direkte beskyttelse. Derfor må hun være ekstra påpasselig med sin adfærd, for den kan have alvorlige konsekvenser, ikke kun i forhold til hendes blodsbeslægtede familie, men også for det netværk, hun er en del af, dvs. betydningsfulde andre. Både kvindens familie og netværk observerer, kommenterer og kontrollerer således hendes adfærd. Kvinden opfattes som bærer af etnisk identitet, hvorved hun er ansvarlig for den etniske gruppes omdømme (Akpınar 1998:47).

Den manglende accept af skilsmisse i mange etniske minoritetsmiljøer er et stort problem for kvinderne. Mange har levet med vold i årevis, før de kom på krisecenter, og de har håbet, at manden ville ændre sig; at samlivet ville blive bedre på et tidspunkt. At forlade manden har typisk været en stor og tung beslutning, en følelsesmæssig belastning, og når de så mødes af familiens manglende evne og vilje til at forstå og acceptere deres beslutning, er det ekstra hårdt. Mange familier lægger et stort følelsesmæssigt pres på kvinderne for at få dem til at gå tilbage til manden.

Wafa fra den kurdiske del af Irak har ikke haft kontakt med sine forældre, søster og svoger i Irak i et års tid. Hun er blevet skilt fra sin mand efter at have levet med ham i ti år i et ægteskab præget af psykisk og fysisk vold. Hun har undskyldt ham med, at han havde psykiske problemer – som flygtning fra kurdisk Irak har han traumatiske oplevelser – og givet ham masser af chancer, men kunne ikke mere. Vendepunktet kom, da han slog hende kraftigt i et af børnenes påsyn. Hendes familie har sagt, at de ikke vil tale med hende, før hun tager

tilbage til manden. Hun siger, at i hendes kultur er det at blive skilt forbudt; det er intet mindre end en katastrofe. Og hendes familie kan – og vil – ikke forstå hende. Hun skal give ham en chance til. Og hvis hun ikke tager tilbage til manden, så skal hun tilbage til Irak. Valget står altså mellem mand og Irak, som familien ser det. At bo alene som kvinde er tilsyneladende utænkeligt. At hun har fået lejlighed i eget navn, har forældremyndigheden over børnene og rent faktisk ikke bare klarer sig, men selv synes, at hun har fået et bedre liv, overbeviser dem ikke. Kun dårlige kvinder forlader deres mand. Kun dårlige kvinder bor alene. Det følelsesmæssige pres fra den nære familie fylder så meget i hendes liv, at hun indimellem har været på nippet til at give efter. Hun længes efter at tale med dem.

At det etniske minoritetsmiljø er fordømmende over for fraskilte kvinder fremgår også af Wafas beretning. Næsten ingen ved, at hun er skilt, bortset fra to veninder fra Irak og Bosnien, som hun også kendte før skilsmissen. Hun kan ikke sige det til andre, for hun kan ikke stole på, at de ikke går videre med sladder og taler dårligt om hende. Hvis nogen spørger hende, hvordan det går med hende og manden eller familien, så smiler hun og siger, at det går fint. Hun kan ikke lide at lyve, men det er nødvendigt, for ellers siger de, at hun er en dårlig kvinde, fortæller hun. De fleste fraskilte, som hun kender til, skjuler det. De taler ikke om det. Det gælder også i hjemlandet Irak. Der er det også dårligt, hvis en kvinde bliver skilt, og den anden vej rundt: »Hun er skilt, *fordi* hun er dårlig. Det er altid kvindens skyld,« siger hun og griner.

At være kvinde og bo for sig selv uden enten ægtemand eller andre mandlige familiemedlemmer som en far eller bror repræsenterer øjensynlig en alvorlig trussel. Wafa fortæller, at hendes nevø ringede fra Sverige, hvor han bor, og sagde, at hun skulle komme tilbage til Irak. Ellers ville han komme til Danmark og dræbe hende. Adspurgt om nogen andre stod bag hans opringning nævner hun sin onkel og sin mors familie; måske også farens familie.

Shahida fra Pakistan, der er blevet skilt fra sin pakistanske mand i Danmark, fortæller, at det er bydende nødvendigt, at ingen i hjemlandet får kendskab til hendes skilsmisse, for den har konsekvenser for andre i hendes nærmeste familie. Hendes niece i Pakistan stod faktisk over for at skulle giftes med nogle venners søn. De unge var glade for hinanden, og alt var arrangeret, da hans forældre afblæste det hele, fordi de havde fået nys om Shahidas skilsmisse. Hendes ægteskabelige status, hendes handlinger her i Danmark, har altså indflydelse på andres liv i bl.a. Pakistan Og nu har hun så angiveligt spoleret niecens lykke.

Shahidas søster, der bor i Danmark, er skilt fra sin pakistanske mand, men det hører Shahida først fra søsteren, efter at hun selv er kommet til Danmark. Søsteren og manden har et par børn, familie og venner, men bortset fra få for-

trolige ved ingen besked om skilsmissen; ikke engang børnene. Forældrene bor adskilt, men de agerer normal familie, og han kommer af og til 'hjem' om aftenen. I Danmark ringer folk, inden de kommer på besøg, hvilket gør det muligt at opretholde facaden. Søsteren og hendes (eks)mand tager sammen på besøg i Pakistan for at »vise deres glade ansigter«. De to søstres mor ved heller ikke noget om skilsmissen. Hun var for nylig i Danmark for første gang, og når hun var på besøg hos datteren, var (eks)manden der også for en tid, inden han kunne undskylde sig med, at han skulle på arbejde.

»Jeg ville skilles og måtte lyve for at blive det. Skilsmisse er dybt problematisk; det kan man ikke«, siger Aisha, der har pakistanske rødder. Det lykkedes dog for hende, bl.a. fordi manden efter et stærkt pres fra hendes side gik med til det, efter at han havde fået opholdstilladelse. Men hun måtte flytte tilbage til sin familie, for det var utænkeligt, at hun skulle bo alene. Hun fornemmede straks, at hun indtog en lavere status i familien end før, for som fraskilt var hun blevet »pletet«, hvilket smittede af på familien, fortæller hun.

Emines far forstod ikke, hvorfor hun ikke ville giftes med sin fætter i Tyrkiet, nu da hun var fraskilt. Hun ville ende 'som en dårlig pige, hvis hun ikke blev gift igen. Hun var jo ikke jomfru længere. Hvad ville folk ikke tænke', var farens argumentation, fortæller Emine.

Det er problematisk at være fraskilt, men positionen som enlig mor tyder på at være endnu mere stigmatiserende. En irakisk kvinde fortæller, at andre irakere overvåger hendes liv som enlig mor: »De holder øje med mig; hvordan jeg lever, mig og pigerne. Folk siger, jeg er en dårlig kvinde, jeg er en luder. Folk holder øje med pigerne: Bliver de ludere som deres mor?« En anden fraskilt kvinde, som hun kender, skiftede bevidst stil og opdragelse for at beskytte sine døtre fra sladder. Hun tog tørklæde på og blev mere restriktiv over for døtrene.¹²⁰

Kvinderne oplever således et massivt følelsesmæssigt pres fra både familien og mennesker, som de opfatter som deres egne, nemlig det etniske minoritetsmiljø. Presset kan være så stort, at de mister troen på, at de kan starte et nyt liv. Det symbolske skjul fungerer således ikke blot i relationen mellem familien og kræfter udefra, men også i forhold til det etniske minoritetsmiljø. Kvinderne udsættes for et kulturelt og mere implicit religiøst pres, så man kan tale om ikke blot familien, men også det etniske minoritetsmiljø som et symbolsk skjul.

Selv om kvinderne er lettede over at være sluppet ud af volden, føler de sig typisk meget alene i verden. Der er få eksempler i vores materiale på kvinder, der giver udtryk for, at de er tilfredse eller måske ligefrem rigtig glade for at være

¹²⁰ Se tilsvarende beretninger i Nielsen 2009 samt Akpinar 1998 og Baladiz 2009 om fraskilte etniske minoritetskvinder i henholdsvis Danmark og Sverige.

singler, eller at tilværelsen som enlig mor ikke er så værst. Vi har dog særligt hæftet os ved to iranske kvinder, som bor i samme by. De er begge enlige mødre, og de støtter hinanden og ser optimistisk på livet og fremtiden. Deres relation er et eksempel på en solidaritetsstrategi, der kan være til inspiration for andre etniske minoritetskvinder.

Alle kvindernes beretninger viser, at de har kæmpet på forskellig vis for at komme ud af voldelige forhold. De har overvundet en lang række forhindringer. Og selv om der også er en lang række udfordringer ved at skulle etablere et nyt liv, så viser en engelsk undersøgelse, at det faktisk lykkes for etniske minoritetskvinder at skabe sig et godt, selvstændigt og økonomisk uafhængigt liv (Guru 2009). Det er på mange måder en vanskelig proces at komme ud af et voldeligt ægteskab, men den åbner også for fornyelse og nye livsformer. I velfærdsstater som England og Danmark har kvinden nemlig mulighed for at få (i nogle tilfælde gratis) uddannelse, økonomisk støtte under arbejdsløshed og at have lønarbejde. Hun har også mulighed for at skabe nye netværk uden for sin egen etniske gruppe, som kan støtte hende i at skabe et meningsfyldt nyt liv for sig selv og eventuelle børn. Den engelske undersøgelse giver eksempler på, hvordan det er lykkedes fraskilte kvinder at få et langt bedre liv efter en skilsmisse, end de havde før. De fik bedre økonomiske forhold, selvbestemmelse over egen krop og seksualitet, mulighed for at udfolde et talent, f.eks. at synge, og tilmed tjene penge på det. De opdrog også deres børn, især døtre, til et selvstændigt liv, og de havde overskud til at støtte deres voksne døtre, når de brød kulturelle normer såsom at leve sammen med en mand uden at være gift (ibid.298).

Den nævnte undersøgelse fremhæver således transformation og nye muligheder. Vores materiale afspejler også i en vis udstrækning forandring i kønskultur og kvindernes selvopfattelse. Men det peger i lige så høj grad på, at der forestår en vigtig proces med at udvikle solidariske praksisser mellem etniske minoritetskvinder (og mellem kønnene og generationerne). Det understøttes af erfaringer fra tysk-tyrkiske miljøer.

Den tidligere nævnte advokat Ates fremhæver, at en voldsramt kvinde typisk står helt alene, når hun vil skilles. Selv hendes blodsbeslægtede familie støtter hende ikke; i hvert fald ikke i begyndelsen. Endog kvindens egen mor afslår ofte at støtte datteren. Mange af de voldsramte kvinder, som Ates har haft med at gøre i sin advokatpraksis, har oplevet deres egen mor blive slået – og hun bliver det måske stadig på det tidspunkt, hvor datteren forsøger at blive skilt. Disse fælles voldserfaringer fører imidlertid ikke til solidaritet med datteren, men snarere en belæring fra morens side om, at »det er kvinders skæbne. Vi har ikke noget at skulle have sagt. Vær hellere stille og hør efter, så bliver du nogenlunde behandlet. Du skal blot udvise tålmodighed. Med alderen bliver mænd roligere. Så slår de heller ikke mere« (Ates 2009:109). Ates skriver, at »det virker, som om

kvinderne får tævet deres hjerte ud« (ibid.110). Mødre har tilsyneladende ikke megen medfølelse med deres døtre, og de argumenterer ud fra en patriarkalsk tankegang. Der skal mange og lange samtaler til, før sådanne mødre står ved deres omsorgspligt over for døtrene, er Ates erfaring. Mødrene skal først befri sig fra indarbejdede traditioner og afhængighed. Den stærkeste afhængighed er af det sociale miljø. »En datter, som forlader sin ægtemand og måske endda er taget på kvindekrisecenter, udgør en skam for hele familien«. Selv om den unge kvinde ikke så anden udvej, bliver hendes handling opfattet som en krænkelse af familiens ære. Familien vil ikke have, at nogen udenforstående, hverken politi eller en advokat som Ates, skal gribe ind over for en voldelig mand, for det truer det herskende magtforhold. Forældre er bange for, at staten vil fjerne den voksne datter. For selv om hun er voksen, opfattes hun stadig af forældrene som en ejendom, de kan bestemme over. Selv om Ates sjældent har oplevet, at forældre er glade for, at en voldsramt datter går til en advokat, så sker det dog (ibid.1-111).

Såvel vores materiale som udenlandsk forskning viser, at det er vanskeligt for kvinder at få opbakning til skilsmisse, og at fraskilte kvinder typisk stigmatiseres, men også at kvinder har mulighed for at opbygge et godt og selvstændigt liv efter en skilsmisse på trods af ofte massive barrierer.

Baglandets magt – solidaritetens forandringsmuligheder

Vi har set på baglandets betydning for kvindens position før og op til ægteskabet, under ægteskabet og efter bruddet med voldsudøveren/voldsudøverne. Vi kan konstatere, at baglandets patriarkalske kønsorden ikke levner kvinder mange muligheder for at have kontrol over egen krop. Kvinder kan med andre ord ikke udfolde deres fulde seksuelle medborgerskab. Seksuelt medborgerskab henviser til at have (eller ikke have) råderet over sin krop, sine følelser og sine seksuelle relationer og dermed have (eller ikke at have) adgang til valg af egne relationer, erfaringer og identitet (Plummer 1995 i Weeks 1999:37). Ifølge både det danske samfunds normative regler og dets civile rettigheder har etniske minoritetskvinder denne råderet. Det har kvinderne imidlertid typisk ikke ifølge de normative regler, der præger deres bagland. Den undertrykkelse, som interne restriktioner medfører, rammer i særdeleshed kvinder, hvorved deres muligheder for at problematisere, omdanne eller forlade traditionelle positioner og praksisser begrænses (Kymlicka 1999; Okin 1999; Bauman 2002; Wikan 2002).

Der tegner sig et billede af, at kvinder ikke anses for at være autonome og selvbestemmende individer. Deres kamp for f.eks. at undgå et arrangeret ægteskab og/eller at komme ud af et voldeligt ægteskab og leve et selvstændigt liv kan imidlertid ses som udtryk for vidtrækkende autonomibestræbelser. Både kvindelige ægteskabsmigranter og kvinder opvokset i Danmark har typisk været

igennem en autoritær socialisering i den forstand, at deres primære socialisering er foregået i familier, hvor der råder en kollektiv menneske-, køns- og familieforståelse, hvor kvinder i vid udstrækning forventes at bøje af for familiens og slægtens krav og behov.¹²¹ Dette afspejles på mange måder i kvindernes beretninger. Kvinderne både udtrykker og udviser en høj grad af loyalitet over for deres familier, f.eks. ved at være blevet i et voldeligt forhold i årevis for at beskytte familiens gode omdømme. Derfor er det dybt smerteligt for kvinderne at få besked på at skulle affinde sig med volden. Samtidig er det meget vanskeligt for dem at bryde med de indgroede, naturaliserede forståelser af, hvad kvinder bør finde sig i inden for henholdsvis slægtens og svigerfamiliens rammer. Vi kan således konstatere, at kropsliggjorte taget-for-givet tænke- og væremåder har afgørende betydning for kvinderne og dermed også for de smertepunkter og handlemuligheder, de står over for. Dette aktualiserer følgende spørgsmål: Hvad er forholdet mellem kultur, magt og smerte? Hvem har fordele af hvilke traditioner, kønsforestillinger og -praksisser? Hvem har magt til at definere fænomener som 'familiens behov', 'kvindens rette plads', 'vores kultur', og hvad der er ærefuldt? (Wikan 1995 og 2002; Mørck 1998a).

Kvinderne i vores materiale er aktører i en transnational kønskultur præget af såvel kontinuitet som forandring. I en globaliseret verden, hvor traditionelle fællesskaber og forestillinger opløses eller ændrer karakter, foregår der en lang række modsætningsfyldte transformationer. Kvinderne er socialiseret til en såkaldt følelsesmæssig solidaritet, som indebærer en følelse af gensidig omsorg for konkrete mennesker, nemlig familiemedlemmer. De og deres familier virker mere fremmede over for henholdsvis en konventionel og en refleksiv solidaritetsform. En konventionel solidaritet bygger på fælles interesser, kampe og mål, der forener personer som medlem af en gruppe, f.eks. i fagforeninger. Der er tale om intern ansvarlighed mellem medlemmer af relativt homogene grupper.¹²² En refleksiv solidaritet derimod henviser til gensidige forventninger om ansvarlige relationer, der hviler på anerkendelse af menneskers forskellighed. Forskning peger på, at der er en forandringsproces i gang, som består i, at en refleksiv

¹²¹ Se Bredal 2011 for den første norske undersøgelse af, hvilke konsekvenser det har for drenge og unge mænd med etnisk minoritetsbaggrund at være del af familier, hvor der foregår en autoritær opdragelse, kontrol og æresrelateret vold samt tvangsægteskab i relation til mænd.

¹²² Nogle af kvinderne har været del af et kommunistisk miljø både i oprindelseslandet, f.eks. Irak, og i Danmark. I disse miljøer, formoder vi, udgør konventionelle og refleksive solidaritetsformer en del af det ideologiske grundlag, hvilket sandsynligvis har indflydelse på synet på og adfærden over for voldsramte fraskilte kvinder. En af de fraskilte irakiske kvinder, som kommer fra dette miljø, giver f.eks. udtryk for, at det er mindre stigmatiserende for hende at færdes her end i andre irakiske sammenhænge i Danmark. Hun har imidlertid også trukket sig fra det miljø i en periode.

solidaritetsform ser ud til at vinde indpas på bekostning af de to traditionelle solidaritetsformer. De følelsesmæssige og konventionelle solidaritetsformer er begrænsede, da de hviler på en eksklusion af medborgere, som ikke tilhører familien, venner eller er medlemmer af samme sociale eller politiske gruppe. Refleksiv solidaritet derimod bygger på åbne og kommunikative bånd, som giver mulighed for ansvarlighed og accept af forskelle (Dean 1996:29-30).

Identitets- og identifikationsvalg er med andre ord solidaritetsvalg. Forskere anvender begreber som post-etnisk perspektiv (Hollinger 2000) og etnisk valg (Waters 1990; Song 2003) til at indfange dette. Et post-etnisk perspektiv, som har fællestrek med den refleksive solidaritetsform, beskæftiger sig med normative idealer om valgfrihed, ansvarlighed og forpligtelse samt exitmuligheder. Med valg menes et menneskes ret til at vælge og fravælge forskellige tilhørsforhold, fællesskaber og identifikationer. Skønt mennesker tager beslutninger og valg under specifikke og begrænsende forhold, tilsiger dette perspektiv, at de altid har valg- og handlemuligheder. Samtidig understreges den enkeltes ansvarlighed og forpligtelse over for forskellige fællesskaber, men også retten til at forlade fællesskaber.

Set i et post-etnisk perspektiv er en vej frem for voldsramte etniske minoritetskvinder, herunder de kvinder vi har talt med, at satse på en refleksiv solidaritet og at indtage en såkaldt multikritisk position (Mørck 2002 og 2005), der indebærer en kritisk holdning til de forskellige sammenvævede ulighedssystemer, som de er underlagt i deres bagland. Det gælder i særdeleshed ulighedssystemer, der er forbundet med interne restriktioner, transnational social kontrol og restriktive sociale remitter. Den kollektivt orienterede patriarkalske familieform tilskriver kvinder, især unge kvinder, en position nederst i familiehierarkiet samtidig med, at de forventes at tilpasse sig og forholde sig tavse om den undertrykkelse og mishandling, de udsættes for. Herved begrænses deres muligheder for at problematisere, omdanne eller forlade traditionelle positioner og praksisser. Kvinderne kunne i stedet udvikle solidariske praksisser, hvorigennem de vil kunne støtte hinanden i at skabe et bedre liv og at bekæmpe de interne restriktioner, de udsættes for. Kvinderne bør derfor styrke deres personlige autonomi og skabe mulighed for at udvikle hybride og sammenvævede identifikationer, der giver rum for at manøvrere i de komplekse og ukendte farvande, som de typisk bevæger sig i, når de skal etablere et selvstændigt liv uden vold.

Vores materiale tyder endvidere på, at for at komme videre i livet må kvinderne overskride såkaldte afgrænsende netværker og relationer til nogle, der 'ligner' dem selv, dvs. mennesker fra egne etniske grupper. En måde at styrke kvinderne til et selvstændigt liv uden vold er således, at de danner, hvad der betegnes brobyggende netværker, hvormed der menes relationer, der rækker ud over bånd til familie, venner, bekendte og velkendte miljøer (Putnam 2007) eller med vores betegnelse baglandet.

"Jeg tager chancen og får åbnet døren.
Der er jo gelænder på trappegangen,
og jeg holder mig fast, så han
ikke kan trække mig ind. Jeg
græder og råber og skriger..."

Side 199

Kvindernes erfaringer med krisecentre

I Danmark findes der 39 kvindekrisecentre, et botilbud samt et rådgivningscenter organiseret under LOKK.¹²³ De retter sig primært mod voldsramte kvinder og indlogerer med et par enkelte undtagelser udelukkende kvinder og deres børn.¹²⁴ Historisk set udspringer kvindekrisecentre af kvindebevægelsen. Danmarks første blev etableret i Ringsted i 1978, og året efter besatte kvinder fra Rødstrømpebevægelsen og andre kvindegrupper Grevinde Danners hus i København og lagde grunden til Danner som krisecenter.¹²⁵

Der findes også krisecentre, som ikke er medlem af LOKK. Det drejer sig typisk om midlertidige botilbud for kvinder, mænd og par med og uden børn, som har akut behov for ophold på grund af særlige sociale problemer eller såkaldt samlivskrise. Disse krisecentre modtager også voldsramte kvinder, selv om vold her optræder som ét problem på linje med andre, og volden typisk ikke sættes ind i en kønspolitisk sammenhæng. Det gør den i højere grad på krisecentre, organiseret under LOKK, på grund af kvindekrisecentrenes historiske udspring.

Kapitlet bygger på interview med de voldsramte kvinder, som alle på nær tre har været på et eller flere krisecentre organiseret under LOKK. Nogle af dem har også været på et af de andre krisecentre som f.eks. Den Åbne Dør i København, der modtager boligløse kvinder og deres børn, Frederikssund Krisecenter, der modtager voldsramte kvinder og deres børn, og Svendbjerggård i Hvidovre, der modtager både mænd, kvinder og børn.

Hvem kommer på krisecentrene?

Ifølge statistiske oplysninger fra 2008 er 45 % af kvinderne på krisecentrene under LOKK født uden for Danmark, mens endnu flere definerer sig selv som

¹²³ Landsorganisation af Kvindekrisecentre pr. 1. februar 2011.

¹²⁴ R.E.D. har pr. 1. maj 2010 åbnet en afdeling for par. Krisecenter Hjemmet i Nykøbing F, som er et nyt krisecenter under LOKK har følgende målgruppe: Kvinder og mænd med børn, der har været udsat for fysisk og psykisk vold.

¹²⁵ Se Mogensen & Nielsen 2000; Lindqvist, Partapuoli & Spenceley 2004.

etnisk minoritet (Barlach 2009). Selv om kvinderne kommer fra 86 forskellige lande, repræsenterer kvinderne på krisecentrene overvejende de større ikke-vestlige grupper af indvandrere og flygtninge fra Tyrkiet, Irak, Bosnien, Thailand, Libanon og Iran. Indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande udgør 6,4 % af den samlede befolkning i Danmark (Petersen m.fl. 2009).¹²⁶ Af LOKK's årsstatistik 2009 (Barlach & Stenager 2010:4) fremgår det, at der ikke er spurgt til kvindernes oprindelsesland, mens der stadig som i 2008 skelnes mellem kvinder med og uden dansk statsborgerskab. Kvinder uden dansk statsborgerskab udgør 29 % i 2009, og heraf er cirka halvdelen kvinder, der er kommet hertil som ægteskabsmigranter.¹²⁷

Overrepræsentationen af kvinder med etnisk minoritetsbaggrund på krisecentrene er ikke noget nyt fænomen (Behrens & Raal 1999), og overrepræsentationen synes heller ikke at være tilfældig. Det fremgår af den nationale omfangsrapport *Mænds vold mod kvinder* (Helweg-Larsen & Kruse 2007), at kvinder og mænd med etnisk minoritetsbaggrund er overrepræsenterede blandt både voldsofre og voldsudøvere. Og det fremgår af en mindre socialmedicinsk undersøgelse, at der er en overrepræsentation af kvinder med etnisk minoritetsbaggrund som ofre for hustruvold (Ejlertsen m.fl. 2004). Alligevel kan overrepræsentationen af kvinder med etnisk minoritetsbaggrund på landets krisecentre ikke læses som en *direkte* afspejling af omfanget af vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier. Blandt krisecenterledere og personale synes der nemlig at være generel enighed om, at kvinder, der har andre muligheder end at tage på krisecenter, typisk gør brug af disse muligheder, og at det gælder såvel etnisk danske som etniske andre.¹²⁸

Ifølge flere krisecenterledere er det overvejende kvinder fra lavere sociale lag, der kommer på krisecenter. En af dem siger: »Der er jo noget social slagside for de kvinder, som opholder sig på krisecentrene. Det tror jeg er vigtigt at have med. Mange af familierne har problemer af forskellig slags: fysiske og psykiske og sociale problemer. Altså, de er ikke repræsentative for de etniske grupper her i landet. Og der er jo rigtig, rigtig mange af vores kvinder – både af de etniske minoritetskvinder og de danske kvinder – som selv har været udsat for vold i deres barndom, hvor de har levet med og set vold, og levet og vokset op med arbejdsløshed og misbrug, alle sådan nogle ting. Der er altså en social slagside på krisecentrene, og det er virkelig vigtigt«.

¹²⁶ Befolkningsstatistikken skelner mellem vestlig og ikke-vestlig, og Bosnien er kategoriseret som ikke-vestlig (Petersen m.fl. 2009).

¹²⁷ I den officielle terminologi: kvinder, hvis opholdsgrundlag er familiesammenføring.

¹²⁸ Vi har dog et par eksempler på kvinder, der havde mulighed for at flytte ind hos en veninde, men valgte krisecentret i stedet for ikke at være til for meget besvær.

Og krisecenterlederen påpeger, at den sociale slagside også har betydning for indsatsen både under og efter krisecenteropholdet: »Det kræver en virkelig langvarig indsats. For det er ikke bare volden, det er ikke bare kvinder, som er blevet slået en enkelt gang eller to. Det er familier, som har haft vanskeligheder ind over på mange forskellige måder«.

Kvinder på krisecentre er statistisk set dårligere uddannede og hyppigere uden for arbejdsmarkedet og på overførselsindkomst end danske kvinder generelt (Barlach & Stenager 2010:4,26),¹²⁹ hvilket svarer til det billede, der tegnes af kvindelige volds ofre i den nationale omfangsrapport. Meget tyder også på, at volden bidrager til at marginalisere kvinder i forhold til arbejdsmarkedet, idet livet som voldsramt kvinde kan være svært at forene med såvel uddannelse som erhvervsarbejde (Jensen & Nielsen 2005:78ff; Schacke 2009:37-38). Vores materiale rummer adskillige kvinder, der har mistet jobbet på grund af volden, og kvinder, hvis mænd og familie har hindret dem i at få en uddannelse. Kvinder, der er udsat for vold, bliver således fastholdt og undertiden yderligere socialt marginaliseret på grund af volden.

Vold mod kvinder finder også sted i de højere sociale lag, men her har kvinderne typisk flere ressourcer at trække på, og de har dermed bedre muligheder for at gøre sig fri af den voldsudøvende mand. Bindingen til den voldelige mand vil primært være af psykologisk karakter som følge af 'voldens normaliseringsproces'.¹³⁰ Hvis man anlægger et intersektionalitetsperspektiv på volden, vil det fremgå, at kvinden typisk har særlig svært ved at gøre sig fri af volden, hvis hun samtidig tilhører de lavere sociale lag, tilhører en etnisk gruppe, hvor kvinden ikke har subjektstatus på linje med manden, og eventuelt også indtager en særlig retssubjektposition som potentielt udvisningstruet.

Spørgsmålet om social placering er dog ikke ligetil, og der kan være et misforhold mellem folks objektive placering, og hvordan de ser sig selv. En del af de interviewede kvinder tilhører de lavere sociale lag, men ikke desto mindre giver flere af dem udtryk for en vis selvfølelse, der netop udspringer af deres familiemæssige baggrund og sociale status i hjemlandet. Nogle kommer angiveligt fra 'gode familier', der står en vis respekt om i en bestemt by eller region i hjemlandet. Andre omtaler deres familie i hjemlandet som 'høj', dvs. højt rangerende eller højt på strå. I flere tilfælde synes der at være et misforhold mellem, hvordan etniske danskere typisk placerer etniske minoriteter, og hvordan de ser sig selv.

¹²⁹ 'Kvinder på krisecentre' omfatter både etnisk danske kvinder og kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

¹³⁰ Se Lundgren (1993, 2004) for en udfoldelse af begrebet.

Kvindernes handlemuligheder

Det fremgår tydeligt af vores materiale, at mange kvinder med etnisk minoritetsbaggrund står helt alene, når og hvis de vælger at gå fra den voldelige mand eller familie, og når og hvis de vælger at lade sig skille. De har således ikke mulighed for at flytte ind hos forældre eller anden familie eller søgar venner fra deres etniske minoritetsmiljø. Modstanden er for stor. Der er tilsyneladende ingen, eller kun meget få, der ønsker at have en 'dårlig kvinde' boende og risikere at lægge sig ud med hendes familie og hele miljøet. I mange tilfælde er det også for risikabelt for kvinden at flytte direkte i egen bolig, for her vil hun blive belejret og udsat for massivt pres og trusler. Kvinderne, vi har interviewet, har typisk ikke haft noget alternativ til krisecentret, eller de har ikke kunnet få øje på det.

Litteraturen på området peger i samme retning. Esma, der har tyrkisk baggrund, fortæller sin historie i *Livtag* (Mortensen 2004). Esma's far var gæstearbejder i Danmark sidst i 1960'erne og fik familien op fra Tyrkiet. Esma blev gift som 17-årig med en mand på 18 år, der var hentet i Tyrkiet og intet anede om livet i Danmark. Ægteskabet varede i 17 år, og det fremgår, at det ikke var lykkeligt og muligvis præget af vold. Da hun efter mange års svære overvejelser besluttede sig for at tage skridtet til at forlade ham, var hun nødt til at gå under jorden for at slippe for det psykiske pres, hendes familie udsatte hende for. Hun vidste, at hun kunne risikere at blive ekskluderet af sin familie og sit netværk, hvis hun gik fra sin mand, og derfor valgte hun også at blive i så mange år. Hun forestillede sig, at hun måske kunne forenes og forliges med sin familie med tiden, men sådan gik det ikke. Som hun skriver: »I min kultur bliver en kvinde hos sin mand ligegyldigt hvad. Eksempelvis går hun ikke fra ham, 'bare' fordi han er voldelig over for hende. Og hun bliver hele tiden bekræftet i, at det er den rigtige beslutning, at hun er et godt menneske, når hun bliver i et voldeligt ægteskab. Jo værre manden behandler hende, jo højere status får kvinden, når hun bliver hos ham. For jo mere styrke har hun, og jo mere bevidst er hun om sin ære. Hun bliver en heltinde, som familien og de andre kvinder priser« (Esma i Mortensen 2004:70).

At gå under jorden er altså også et muligt alternativ til krisecenterløsningen, men næppe en løsning for kvinder, der er truet på livet, idet det er svært at gå effektivt under jorden i Danmark. At flytte på hotel er også en mulig løsning for en tid, men en dyr løsning. Sevda, en af kvinderne vi har interviewet, tog af og til på hotel for at få et pusterum fra sin voldelige kæreste og få fred til at sove.

I vores materiale findes også et par eksempler på kvinder, som for en tid har boet hos veninder, men som har ment, at de ikke kunne belaste venskabet yderligere og *derfor* er taget videre på krisecenter. I andre tilfælde er det lykkedes manden at isolere kvinden så effektivt, at hendes sociale netværk er forsvundet,

hvilket har fået krisecentret til at fremstå som eneste mulighed. For ægteskabsmigranter gælder det endvidere, at de ofte står uden familie i det nye land. Binta fra Vestafrika siger: »De fleste udenlandske kvinder på krisecenter vil ikke skilles. Hvis de havde familie, ville de tage til familien og slappe af, men fordi de ikke har familie, tager de på krisecenter, ikke for at skilles, men for at slappe af, fordi de er trætte«.

Bintas udtalelse synes dog at passe langt bedre på vestafrikanske kvinder end på kvinder fra Mellemøsten. Ingen af de kvinder, vi har interviewet, som har rødder i Mellemøsten og herboende egen familie, har haft mulighed for eller ønske om at tage 'hjem' til familien for at slappe af. For enten er det netop denne familie, der har udøvet volden, eller også har det været for tabubelagt for kvinden at involvere sine forældre eller anden nær familie i volden.

Kvinder, der har familiens fulde opbakning, står anderledes stærkt. Lama, der har pakistansk baggrund og er den ene af de to kvinder, vi har interviewet, som *ikke* har været på krisecenter, har fået støtte af sin mor og sine søskende til at forlade sin voldelige mand og svigerfamilie. Før hun traf den endelige beslutning, tog hun af og til hjem til sin mor for at sunde sig. Her mødte hun kun forståelse og opbakning, ingen fordømmelse. For Lama har det aldrig været relevant at tænke i krisecenterbaner. Da hun på et tidspunkt kontaktede politiet i forbindelse med mandens vold, opfordrede de hende til at gå fra ham og skifte telefonnummer, og så henviste de til et krisecenter. Men hun mente ikke, at det ville gavne hende. Hun var deprimeret, og på krisecentret ville de stille en masse spørgsmål, og det ville gøre hende endnu mere nedtrykt. Og hun ville i endnu højere grad føle, at hun havde et stort problem. Det positive for hende var at komme ud af forholdet, væk fra volden. Hun tænkte, at et krisecenter ville fastholde hende i elendigheden. Og hun havde en familie at gå til.

Historier og rygter om krisecentrene

Hvad har kvinderne hørt om krisecentre, inden de selv kom der? Hvor har de hørt om krisecentre? Og hvem har fortalt dem om muligheden? Vi har samlet forskellige udsagn om krisecentre for at belyse synet på krisecentre i de etniske minoritetsmiljøer.

Noha, en ung kvinde med marokkansk baggrund, der er født i Danmark, siger: »Andre har sagt, at det er som at komme i fængsel at være på krisecenter«. Det specificeres ikke, hvem disse andre er, som hun refererer til. Under alle omstændigheder lod hun sig ikke skræmme, for hun skulle have et sted at bo.

Fatima, der er ægteskabsmigrant fra Pakistan, svarede følgende på spørgsmålet, om hun vidste noget om krisecentre, inden hun selv kom der: »Jeg var meget

bekymret for, hvad det var; at jeg ville komme til at sove sammen med en masse kvinder i samme sal. For i Pakistan er det sådan ... Måske ville det blive værre end dét, jeg kom fra. Men jeg tog fejl. Jeg fik et rum med ro. Og det var nok for mig. Der blev jeg ikke tortureret af nogen. Jeg havde virkelig brug for ro«.

Najah, der er ægteskabsmigrant fra Irak: »Jeg kendte ikke så meget til krisecentre. [Min mand] har på en måde hjernevasket mig. Han fortalte mig, at der kommer kun dårlige mennesker på krisecentre. Det er ligesom et fængsel.¹³¹ Det var det billede, jeg havde. Det var for at lukke alle døre for mig, for at jeg ikke skulle løbe hjemmefra. Han fortalte, at det er sådan krisecentre er. Der kommer kun alkoholikere og ludere, og dine børn bliver taget fra dig, og du får ikke mad. Du bliver spærret inde, og du kommer aldrig ud. Han truede mig med alt«.

Göksel, en yngre kvinde med tyrkisk baggrund, som er født og opvokset i Danmark, havde ikke kendskab til krisecentre. Og det faldt hende heller ikke ind at ringe til politiet, da hun på et tidspunkt var udsat for vold og trusler på livet af sin (eks)mand: »Jeg var så dum, at jeg ikke ringede til politiet, for vi får aldrig at vide, at når du har problemer, skal du ringe til politiet eller tage på krisecenter. Sådan noget får vi ikke at vide. Og jeg vidste ikke, at man kan ringe til politiet«.

En etnisk dansk ven foreslog Göksel at tage på krisecenter og tog også med hende derhen. Da vi senere under interviewet taler om ægteskabsmigranternes manglende viden om f.eks. krisecentre, vender Göksel tilbage til sin ringe indsigt i danske samfundsforhold: »Ja, der kan du bare se. Jeg er født og opvokset her, og jeg ved det ikke engang. Vi får det ikke fortalt!« Og det er underforstået, at hun og andre unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund forholdes væsentlig information af deres forældre og det etniske miljø. De hører ikke noget om krisecentre, fordi de nødig skulle få ideer. Göksel ønsker til gengæld at udbrede kendskabet til krisecentrene, og det må meget gerne ske på et tidligt tidspunkt. Hun foreslår krisecenterbesøg som udflugtsmål i folkeskolen, på samme måde som man undertiden tager på museum.

Göksel er også inde på, at et par navngivne krisecentre har en meget uheldig – 'tåbelig' siger hun – beliggenhed i områder, hvor der bor en masse 'udlændinge': »Alle kan holde øje med, hvem der går ind og ud. Og de tror, det er et bordel«. Men hvorfor skulle folk tro, at det er bordel, når de kan se, hvem der kommer og går? Placeringen kunne vel snarere tænkes at bidrage til en afmystificering af krisecentret som institution. At omtale krisecentret som et bordel skyldes tilsy-

¹³¹ Fængselsmetaforen optræder også i Mogensen & Nielsen (2000:60), der omtaler en udenlandsk kvinde, der troede, at krisecentret var en slags kvindefængsel. De første par dage, hun boede der, havde hun ikke vidst, at hun måtte forlade huset uden tilladelse.

neladende ikke mangel på viden, men skal nok snarere forstås som en stempling og protest mod institutionen og dens beboere.¹³² Omtalen kan samtidig antages at have en afskrækkende virkning.

At det er et spørgsmål om stempling snarere end uvidenhed bekræftes både af vores øvrige materiale og af andre kilder. Hovedparten af de interviewede kvinder er mere eller mindre hyppigt blevet kaldt luder af deres (eks)mand og/eller familie.¹³³ Luder synes at blive brugt som standardudtryk i situationer, hvor der er brug for at kalde kvinder til orden. Kvinder, der ønsker at forlade manden eller at leve et liv for sig selv, risikerer at blive kaldt for luder, og udtrykket bruges mere generelt om ugifte kvinder, der er 'fri' på markedet. Ayse Deveci, der har kurdisk-tyrkiske rødder, har i sin selvbiografi beskrevet sit voldelige tvangsægteskab og kampen for at komme ud af det (Deveci & Hvidtfeldt 2004). Efter at hun havde forladt manden, blev hun omtalt som 'familiens luder' (ibid. 97). Hendes modstand og oprør seksualiseres og foranlediger denne stempling.

Meryem, en ung tyrkisk kvinde, fortæller, at hendes mand så en dokumentarudsendelse på tv om et krisecenter. Han sad og bandede over den og sagde: »Dem, der kommer derhen, er ludere alle sammen«. Og så tilføjede han, at han havde været sammen med mange af kvinderne fra krisecentret. Antropologerne Britta Mogensen og Sissel Lea Nielsen (2000:59) citerer en kvinde, hvis mand brugte krisecentret som trussel: »Min mand slog mig næsten fra den første dag. Vi boede i nærheden af Kvindehjemmet på Jagtvej. Lige efter jeg var kommet til Danmark, tog min mand mig hen foran huset og sagde, at der kom alle luderne hen, og hvis jeg ikke lærte at opføre mig ordentligt, ville politiet putte mig derind, indtil jeg blev smidt ud af landet«.

Der går også historier om nogle af de få krisecentre, hvor der må komme mænd, og det er vel tænkeligt, at de giver næring til krisecentres blakkede ry i etniske minoritetsmiljøer. En af de yngre kvinder, Shirin, boede på et tidspunkt på et center, hvor »der var en kurdisk kvinde, som gjorde noget sammen med mænd« mod betaling. En anden kvinde, Albina fra Rusland, siger om et af de krisecentre, hun har været på: »Det var et ulækkert krisecenter, for der måtte overnatte mænd«.¹³⁴

¹³² Af en nyere artikel om kvinders manglende rettigheder i Irak fremgår det, at de religiøse partier har gjort det umuligt for hjælpeorganisationer at drive tilflugtssteder for voldsramte kvinder med den begrundelse, at de kan fungere som skalkeskjul for bordeller (Plesner & Andersen 2010:22).

¹³³ Luder er muligvis et udbredt skældsord blandt meget unge mennesker, etnisk danske og andre. Blandt etnisk danske voksne er det til gengæld uhørt at kalde nogen, familie eller andre, for luder, og det er stemplende for den, der gør det.

¹³⁴ Det omtalte krisecenter rummer også et botilbud. Gæster, kvinder som mænd, er omfattet af særlige regler.

Krisecentre opfattes tilsyneladende af mange i de etniske minoritetsmiljøer som steder, hvor de mere uansvarlige kvinder tager hen i stedet for at blive i familien og forsøge at løse problemerne internt.¹³⁵ For som Habiba, en irakisk kvinde, udtaler: »I Irak siger man, at kvinden skal ofre sig for sine børn. Kvinden skal tie stille, hun skal holde ud, hun kan undgå problemer ved at dæmpe sig«. I det etniske minoritetsmiljø repræsenterer krisecentre således udklækningssteder for illoyale og oprørske kvinder, der ødelægger familier og selve grundlaget for social og moralsk orden. De ses som et muligt redskab i kvinders hænder, idet kvinderne kan alliere sig med det offentlige og få støtte til at forlade manden/familien.

Bibi, der er ægteskabsmigrant fra Irak, siger: »Da vi skændtes før i tiden, kendte jeg ikke noget til reglerne, og han sagde: 'Du provokerer mig for at få mig til at være voldelig over for dig, så du kan søge kommunen om at komme bort fra huset'. Og jeg forstod ikke, hvad han mente. Men så tænkte jeg over det, og en dag, han var voldelig, tog jeg [barnet] og gik. Den gang slog han mig, og han ydmygede mig og spyttede mig i ansigtet – også mens [barnet] så det. Jeg tænkte, jeg er i Danmark og ikke i Irak, så jeg skal ikke holde det ud«.

Habiba, en kvinde med irakisk baggrund, tog på krisecenter, fordi manden havde slået hende: »Jeg ville give ham en lektie [lærestreg]. Jeg ville bare true ham«. Hun var der bare en dag, for manden kom hen til krisecentret og overtalte hende til at komme hjem. Den første tid efter var han flink og fortrød. »For det var en forfærdelig ting for ham, at jeg tog på krisecenter. Han var bange for, at medarbejderne ville lære mig ting ... åbne mine øjne for ting, jeg ikke kendte til«.

Habiba fortæller også om et irakisk par, hvor manden slog konen, som var kommet til Danmark via ægtefællesammenføring. Hun fremhæver, at denne mand havde brugt både tid og mange penge på at få sin kone til Danmark. Den omtalte kone endte med at forlade sin mand, og Habiba pointerer, at det kun var muligt, fordi der findes krisecentre i Danmark. Til trods for sin egen erfaring med en voldelig mand viser Habiba ikke nogen forståelse for denne kvinde. Tværtimod mener hun, at kvinden har udnyttet sin mand og systemet, og hun giver udtryk for, at det er en god idé at sende kvinder som hende tilbage til oprindelseslandet, hvis de forlader deres mænd, selv om de er udsat for vold i ægteskabet. Habiba lever stadig sammen med *sin* mand og har gennem årene udviklet måder, hvorpå hun kan leve med hans vold. Det fremgår af interviewet, at hun mener, at andre kvinder bør kunne indrette sig tilsvarende.

¹³⁵ Vores erfaring er, at ingen af de kvinder, vi har interviewet, tog på krisecenter for et godt ord. Tværtom har de haft meget vægtige grunde, og de har typisk udvist stor tålmodighed over for deres voldelige mand eller familie.

Uanset at Habiba selv har gjort brug af krisecenter én dag for længe siden, har hun ikke meget tilovers for andre irakiske kvinder, der tager på krisecenter. Disse kvinder vil bare 'bruge de danske regler'. Hun mener, at de irakiske kvinder, der tager på krisecenter, kan (mis)bruge argumentet om seksuel vold, fordi de ved, at det er en voldsform, som anerkendes (som kriminel) i Danmark, men hun tror ikke på, at de selv opfatter det som voldtægt.¹³⁶ For, som hun siger, de irakiske kvinder »griner, når man taler om voldtægt inden for ægteskabet, for sådan tænker man ikke hos os. Det er en stor synd, hvis kvinden siger nej, når manden har lyst. Gud vil stille hende til regnskab, når hun dør«.¹³⁷

Mens krisecentre typisk er blevet forbigået i tavshed eller brugt som skræmmebillede i kvindernes egne etniske miljøer, har mange af dem hørt om og fundet vej til krisecentre via deres etnisk danske arbejdskolleger, chefer, bekendte og venner eller veninder.

Vejen til krisecentret

Kvinderne, vi har interviewet, er blevet spurgt om deres vej til krisecentret, deres erfaring med opholdet, og om de eventuelt havde forslag til forbedringer. Vejen til og opholdet på krisecentret implicerer samtidig kvindernes erfaringer med diverse myndigheder og institutioner; erfaringer, som varierer fra kvinde til kvinde.

Det er meget forskelligt, hvor meget kvinderne siger om vejen til krisecentret. Nogle af voldsfortællingerne er bygget op med flugten til krisecentret som kulminationen på det hele. I andre fortællinger nævnes krisecentret nærmest *en passant*. Ikke overraskende sættes der typisk flere ord på krisecenteropholdet, hvis kvinden aktuelt bor der eller har boet der for nylig. Nogle kvinder kommer akut på krisecenter, andre kommer der efter længere tids overvejelse og planlægning. For nogles vedkommende er det bekymringen for børnene, der gør udslaget.

Det skal nævnes, at vi gengiver kvindernes fortællinger i en refererende stil, der forsøger at være tro mod det originale interview og den enkelte kvindes perspektiv og ræsonnement, og undertiden gør vi brug af etnografisk nutid. Alternativt benytter vi os af citater.

¹³⁶ At kvinderne generelt skulle vide, at voldtægt i ægteskabet er en kriminel handling i Danmark, betragter vi som tvivlsomt. Tilsvarende kan mange kvinder – såvel danske som etniske andre – have erfaring med seksuelle overgreb eller seksuel vold uden at karakterisere det som voldtægt.

¹³⁷ Se også Ilkcaracan 2004 om kvinder og seksualitet i muslimske samfund; Larsen 2000; Aamand & Uddin 2007.

Flugten

En overskrift som Flugten lyder dramatisk, men det at tage på krisecenter er i mange tilfælde mest af alt en kulmination på dramatiske livsomstændigheder. I nogle tilfælde er selve flugten dog også præget af spontanitetens dramatik.

Iman, der er kommet til Danmark som ægteskabsmigrant, og som siden ankomsten, dvs. et par måneder, har været holdt indespærret i lejligheden af sin tyrkiske mand, øjner en chance for at komme væk og griber den på stedet: »Han slog mig, sparkede mig, slog mig i hovedet. Det hele gik bare løs, så jeg råbte i håb om, at der var nogen, der kunne høre mig, så de kunne komme og hjælpe mig. Så går han ind på værelset for at finde et eller andet, han kan binde mig for munden, så jeg ikke kan råbe og skribe. Imens tænker jeg, 'den er helt gal', så jeg prøver at løbe hen til døren, og jeg når lige hen til døren ved håndtaget, så tager han fat i mig og trækker mig tilbage og slår og sparker løs, så jeg ligger der på gulvet. Så går han ind på værelset igen, og jeg tager chancen og får åbnet døren. Der er jo gelænder på trappegangen, og jeg holder mig fast, så han ikke kan trække mig ind. Jeg græder og råber og skrider, og denne gang åbner folk døren og står dér; både dem overfor og dem, der bor nedenunder. Idet han ser, at nogen har reageret, får han nærmest et chok og trækker sig tilbage, og i samme øjeblik tænker jeg, 'så er det nu'. Så løb jeg bare alt, hvad jeg kunne, ingen sko eller noget som helst. Jeg havde bare tæer og joggingbukser. Det var det, for jeg gik jo altid hjemme. Jeg løber ned ad trapperne og ser et eller andet lys og løber så den vej (...). Så der kom jeg ud, og jeg har lignet noget, der var løgn. Mit hår, for han har slået og revet, der er mærker. Men jeg løber, alt hvad jeg kan for at komme væk fra ham. Da jeg kommer lidt længere frem, møder jeg en dame. Jeg stopper op og siger politi til hende, for jeg kan jo ikke noget dansk. Det er det eneste, jeg kan. Så siger hun et eller andet til mig, som jeg ikke forstår. Så ringer hun til politiet. Hun spørger, hvad jeg hedder, og jeg siger [navnet]. Så får jeg telefonen til øret, og idet jeg vender mig om, kan jeg se [manden] komme. Han kom ganske almindeligt, som om han bare gik på vejen, så folk ikke skulle lægge mærke til noget. Og da jeg så ham, gav jeg slip på alt, og så løb jeg ellers bare derudad igen. Men jeg havde kvalme, jeg var svimmel, så det var meget væmmeligt. Jeg husker, det var en solskinsdag, der var mange mennesker, det var et grønt område. Der var mange unge mennesker, der spillede bold. Så jeg løb, løb, løb, og så kom jeg hen til et sted, hvor der var parcelhuse. Mens jeg løber, ser jeg en mand og kvinde ved huset. Han prøvede så med hånden, jeg kunne se det på hans kropssprog, 'slap af, slap af'. Jeg sagde så politi igen, og de forstod, hvad jeg mente. Så jeg sad der, mens de ringede til politiet, men jeg turde alligevel ikke blive siddende, for jeg vidste, at [manden] var efter mig, så jeg gik om på siden af huset, så han ikke kunne se mig. Og så kom politiet, og da sagde jeg så: Jeg er tyrker, og jeg kan ikke noget dansk«.

Iman fortæller videre: »Da politiet kommer, viser jeg dem min vielsesring og prøver at fortælle, at det er ham, der har slået mig. Så tager de mig og kører mig tilbage til, hvor vi boede. Jeg var så bange, og det kunne de også godt se på mig. Jeg fik lov til at komme med ind i opgangen og blev på etagen nedenunder. Så gik de en etage op og bankede på, for jeg fik aldrig lov til at have pas og sygesikring på mig. De prøvede at fortælle mig, at jeg skulle have noget tøj, og så skulle jeg videre og sove et andet sted. De snakkede først med ham og sørgede for, at han kom ind på et værelse med lukket dør, og så fik jeg lov til at komme ind, hvor jeg hurtigt tog et joggingsæt, en taske og et par sko på vej ud, og de havde så fået pas og sygesikringsbevis fra ham. Så jeg tog kun lige det mest nødvendige, og så kørte vi videre derfra. Vi kørte et eller andet sted hen, men jeg ved ikke hvor, for jeg kunne jo ikke snakke med dem, og der skulle jeg så sove. Der var et værelse, hvor der var fire-fem mennesker, der sov. Jeg havde det jo ikke godt, så jeg kan ikke huske, hvor mange dage jeg har været der. Og derefter kom jeg så her til [krisecentret], og det var så den [datoen]«.

Selv om Iman på et tidspunkt under interviewet giver udtryk for, at hun er 'blevet så glemsom', hvilket utvivlsomt er et stresssymptom,¹³⁸ har hun styr på mærkedagene: Hvornår hun kom til Danmark, hvornår hun forlod hjemmet, og hvornår hun kom på det krisecenter, hvor hun siden har opholdt sig, og hvor interviewet foretages. Da hun flygtede, var hun ikke klar over, at hun ville ende på krisecenter. Hun var bange, desperat og ville bare væk. Andre tog stilling på hendes vegne. Politiet kørte hende i første omgang hen på et herberg: »Her var der en dame, der gav mig et håndklæde, så jeg kunne gå i bad og vaske hår. Så gjorde jeg det, for jeg kunne jo ikke sige noget. Så tørrer jeg mit hår og kommer hen og sætter mig. Jeg ved ikke, hvor jeg er, for jeg er blevet gift med en fra Tyrkiet [og har ikke kendskab til danske forhold]. Jeg har godt nok hørt, at der er noget, der hedder krisecenter, men hvad er det, hvordan er det? Det vidste jeg intet om. Næste dag eller to dage efter kommer der så en sagsbehandler fra kommunen med en tolk. Vi snakkede lidt, og der kom så en taxa og hentede mig og kørte mig her til [krisecentret]. Det er ligesom at være en baby, som ikke kan sige noget selv og er afhængig af, at der er voksne, der tager sig af den. Det er det samme, når man ikke kan sproget. Så kan man ikke gøre noget og sidder bare og venter. Det var først, da jeg kom her, og politiet kom, at jeg kunne give min forklaring«.

¹³⁸ Det er vores udlægning. Hun nævner ikke selv ordet stress, men det ligger lige for. Mange voldsforskere har påvist en lighed mellem voldsramte kvinder og torturofre. Se f.eks. Lundgren 1993; Marcus 1994; Schneider 1994. I den mere psykologisk og medicinsk orienterede forskningstradition, taler man om PTSD (post-traumatic stress disorder). Den danske oversættelse er 'posttraumatisk belastningsreaktion' eller 'posttraumatisk stress-symptom'.

Meliha, der har tyrkisk baggrund, er født og opvokset i Danmark og samlevende med en mand med pakistansk baggrund, besvimer i en butik på grund af en forudgående alvorlig voldsepisode i hjemmet. Hun ender på hospitalet, hvor hun i første omgang forsøger at undgå de ubehagelige spørgsmål om vold, men hun ender med at fortælle om volden, og andre tager tilsyneladende stilling på hendes vegne.¹³⁹ Der arrangeres videre transport til et krisecenter, og der er ikke lagt op til diskussion: »Det der, da jeg kom på hospitalet, det var bare ... det var bare et mirakel, altså. Hvis jeg ikke var besvimet i [navn] dengang, så havde jeg jo ikke siddet her. Så havde jeg stadig været i et forhold med ham«.

Kvinden havde trods sin opvækst i Danmark ingen viden om krisecentre. Hun troede, det var en slags asylcentre. Og hun blev overrasket over, at de gjorde så meget for hende.

Planlagt spontanitet

I rigtig mange tilfælde er flugten sket efter moden overvejelse og undertiden efter flere forgæves forsøg på at forlade manden eller familien. Typisk er der så meget på spil for kvindernes vedkommende, at de strækker sig meget langt og finder sig i uendelig meget, før de vælger at gå. En aktuel trussel, der adskiller sig fra den mere dagligdags vold, kan gøre udslaget. Snarere end at omtale flugten som en spontan handling kan man i mange tilfælde karakterisere den som planlagt spontanitet.

Punida, en ung kvinde med srilankansk baggrund, flygter fra sine forældre. Hun havde truet med at gå til kommunen og fortælle om volden og situationen i hjemmet, og det blev forældrene meget bestyrkede over, idet de så det som det ultimative forræderi. Og det var et skænderi om det, der fik faren til at gå efter et støvsugerrør, som han ville slå hende med, som det var sket en gang tidligere. Imens nåede hun at finde lidt tøj, komme ud af huset og tage toget til det nærmeste krisecenter.

Hvis historien stoppede der, kunne man få indtryk af en helt spontan reaktion affødt af en helt konkret trussel om voldelig afstraffelse. Men den unge kvinde har overvejet situationen godt og grundigt allerede inden den konkrete episode og synes nærmest at vente på en særlig anledning til at tage skridtet. Volden i dagligdagen er med andre ord blevet så normaliseret, at der skal noget ekstraordinært til. Under alle omstændigheder har den unge kvinde været udsat for vold gennem mange år med sin mor som primær

¹³⁹ Flere af de interviewede kvinder er tilsvarende blevet visiteret til krisecentret af politiet eller andre myndigheder.

voldsudøver og sin far som lejlighedsvis, men så meget mere frygtet voldsudøver.

Punida havde hørt om krisecentre fra en ven, men havde overvejet, hvor meget der skulle til for at være rigtig kriseramt, og om hun var kvalificeret. Det sagde vennen ja til. Punida ringede derefter til krisecentret og fik tid til en samtale, hvor hun også blev bekræftet i, at det, der foregik i hjemmet, ikke var i orden. Hun fik også at vide, at hun bare kunne komme, hvis hun fik brug for det. At døren stod åben, og at hun ikke behøvede at finde sig i det, hun blev udsat for hjemme. Hun var altså velforberedt, da hun tog skridtet. Datoen kan hun udenad. Nu var det nok. Hun er inde på, at det er et stort skridt og særlig svært, når – og fordi – det er *hele* familien, man siger farvel til.

Vera fra Østeuropa har flere gange forsøgt at gå fra sin ligeledes østeuropæiske mand, men uden held. Han og hans familie har lokket hende tilbage med løfter og trusler. Og én gang har manden truet med selvmord. Da Vera i sidste omgang besluttede sig for at tage på det lokale krisecenter, var der ikke plads, og hun blev bedt om et vente i 14 dage. Forinden havde Vera politianmeldt manden for vold, og hun blev opfordret til at trække anmeldelsen tilbage,¹⁴⁰ så hun i mellemtiden kunne bo 'hjemme' hos manden. I samme periode var Veras svigermor på besøg fra [hjemlandet], og det betød, at Vera ikke blev slået, men i øvrigt lå svigermorens solidaritet hos sønnen. Hjemme planlagde Vera flugten til krisecentret, når der kom en ledig plads. Hun havde pakket to tasker, som blev gemt i kælderen. På selve dagen sagde Vera til sin svigermor, at hun tog i Botanisk Have, mens hun rent faktisk tog en taxa til krisecentret.

I Veras og flere andres tilfælde ligger alt det dramatiske stof *før* og undertiden også *efter* selve flugten, som ikke fylder meget i deres fortælling.

Kvalificeret krisecenterkandidat

Emine, en ung kvinde med tyrkisk baggrund, stod op om morgenen en bestemt dato med planer om at flygte hjemmefra. Hun gik til kommunen og bad om at tale med en sagsbehandler, men da hun ikke havde lavet en aftale på forhånd, måtte hun pænt indtage sin plads i køen og blev efterfølgende henvist til en anden afdeling. At hun havde taget et af sit livs helt store beslutninger og befandt sig i en situation og en tilstand, hvor hun havde kritisk behov for hurtig hjælp

¹⁴⁰ Vi har desværre ikke oplysning om, hvem der opfordrede kvinden til at trække anmeldelsen tilbage. Cirkulæreskrivelse 5/2000 præciserer, at politiet ikke må opfordre en voldsramt kvinde til at trække anmeldelsen tilbage, ligesom kvinden ikke selv kan trække den tilbage, når hun først har anmeldt.

og opbakning, blev umiddelbart ikke taget tilstrækkelig alvorligt af kommunen, som i første omgang så en besværlig klient, der kom på tværs af de daglige rutiner. Kommunen var derfor ufrivilligt tæt på at spænde ben for Emine's planer om at bryde med volden.¹⁴¹ Emine fik dog bevilget en akutsamtale, selv om det fremgår, at det var lidt af et lykketræf, idet hun tilfældigvis dumpede ind i en sagsbehandler, hun kendte fra tidligere. Emine blev sendt videre til det lokale krisecenter, hvor det viste sig, at de havde en ledig plads. Men Emine mente ikke, at hun kunne bo dér, da hun havde en masse familie i området. Så slog de op på listen over krisecentre, og Emine fandt et par stykker i byer i en anden del af landet, hvor hun ikke havde familie. Hun skulle selv ringe rundt til krisecentrene. Det skete fra egen mobiltelefon, da hun havde forladt det lokale krisecenter. Ifølge Emine var krisecentret ikke til nogen stor hjælp.

Emine var i lighed med Punida bange for, at hendes voldshistorie ikke kvalificerede hende til en plads på et krisecenter.¹⁴² Hun siger: »Jeg tænkte, om min historie var god nok, og jeg var også nervøs for, at jeg ikke var egnet. Skal jeg have fået tæsk af min far den [selv samme] dag?« Efter besøget på det lokale krisecenter tog hun hjem igen – kun hendes søster var hjemme på det tidspunkt – og lod, som om hun skulle på arbejde. På vej hen til bilen havde hun en følelse af, at alle kunne se på hende, at hun var ved at stikke af. Og så kørte hun til havnen, hvor hun ventede på næste afgang og havde tid til at overveje sin beslutning nok en gang: »Skulle jeg blive hjemme, til jeg blev gift ... igen? Jeg har jo været gift én gang. Og så vente på, at en mand kommer og frelser mig hjemmefra?« Det omtalte ægteskab, som Emine indgik for at komme væk hjemmefra, var en stor fejltagelse, og manden var voldelig. Det varede et års tid og trak kun så længe ud, fordi hendes forældre ikke bifaldt skilsmissen, når hun selv havde valgt manden. Efter skilsmissen var Emine som eneste mulighed flyttet tilbage til sine forældre og farens vold, og kort tid efter begyndte hendes far at lægge planer om at gifte hende væk til en fætter i Tyrkiet. Dét gjorde udslaget.

Det kommer også frem i interviewet, at Emine har prøvet at flygte hjemmefra før, da hun var 17-18 år. Hendes mor ringede og græd, og det kunne Emine ikke klare, så hun blev kun på det lokale krisecenter en halv times tid

¹⁴¹ Se også Clemmensen (2005) for beskrivelser af første kontakt med socialforvaltningen, og hvad det betyder, at kvinden selv kan formulere sine ønsker og behov.

¹⁴² Mindst en til af de yngre kvinder var bekymret for, om hendes voldshistorie var tilstrækkelig klassisk og aktuel til, at hun kunne få plads på et krisecenter. Hun ringede til kommunen og talte med en sagsbehandler, som sagde, at hun skulle have beviser 'sort på hvidt', før hun kunne få hjælp. Kvindernes bekymring, om de har bestået 'duelighedsprøven' som voldsramt, førstærkes af gode grunde af ukvalificeret rådgivning. Begge kvinder har dansk statsborgerskab.

dengang. Emine har muligvis hørt om krisecentre i pigeklubben i sin tid.¹⁴³ Der måtte hun ganske vist ikke komme, for pigerne sad bare og snakkede om drenge, mente hendes far, men det lykkedes hende alligevel at snige sig derhen en gang imellem.

Bekymringen for børnene som udslagsgivende

Det fremgår af interviewmaterialet, at det ofte er erkendelsen af voldens skadelige indvirkning på børnene, der får kvinder med børn til at tage det endelige skridt til at forlade manden, som typisk også er børnenes far. Det gælder både i tilfælde af, at manden udøver vold mod hende alene eller mod hende og barnet eller børnene.

Wafa er en kurdisk kvinde, der kom til Danmark som ægtefællesammenført med en herboende kurdisk mand med flygtningestatus. Det er et vanskeligt ægteskab. Manden er angiveligt psykisk syg, og deres familie i Irak og Tyskland har en masse indbyrdes konflikter, som han rodes ind i, og Wafa lægger krop til, idet han typisk banker hende, når familien ringer og sår splid. En morgen sidder de og spiser morgenmad, da et af mandens familiemedlemmer ringer. Efter samtalen bliver hun slået meget hårdt, og det sker foran et af deres børn. Wafa er oprevet, ringer til sin sagsbehandler og ender på krisecenter. Hun er vant til at blive slået, men ikke i børnenes påsyn, og det gør udslaget.

Divani, en kvinde med srilankansk baggrund, nævner, at da det gik op for hende, at det også gik ud over børnene, at hun var udsat for vold, så var hun nødt til at handle. Volden bevirkede, at hun ikke kunne passe børnene ordentligt; hun kunne ikke overholde aftaler og lave mad til dem. Og hun kunne se, at sønnen ikke fik lavet sine lektier, og at han tit var syg. At det gik ud over hende selv »det var jeg ligeglad med, men når det begyndte at gå ud over børnene ... Det kunne jeg ikke acceptere«.

Lama, en kvinde med pakistansk baggrund, overfaldes en dag af sin mand, der ligeledes har pakistansk baggrund. Han anklager hende for at have taget kontakt til sin familie og ender med at kaste sig over hende og slå hende hårdt. Det er sket mange gange før, og Lama har også været på vej væk flere gange. Imens græder børnene, og manden siger ifølge Lama, at »de skal holde kæft, for ellers vil han smadre dem«. Og han siger også, at »han kan gøre, hvad han vil med børnene, for de er hans«.

¹⁴³ Pigeclubber og drengeclubber er et led i en generel integrationsindsats. De tilbyder børn og unge med etnisk minoritetsbaggrund et 'frirum', hvor de kan mødes med venner og andre på tværs af etnicitet med henblik på at styrke deres sociale netværk, blive introduceret til forskellige fritidsbeskæftigelser samt styrke deres danske sprogkunderskaber og viden om det danske samfund. Klubberne er iværksat og drevet af frivillige. Se: <http://www.nyidanmark.dk/da-dk>. Se også *De små oprør* (Larsen 2004).

Lamas mands udtalelser i forbindelse med denne episode fik hende til at indse, at hun ikke længere kunne udsætte sig selv og børnene for det liv, de levede. Det var for farligt. Manden har ikke set børnene, siden hun forlod ham, men har nu kontaktet myndighederne med oplysninger om, at Lama er psykisk syg og ude af stand til at tage sig forsvarligt af dem. Lama har ikke meget fidus til mandens pludselige interesse for børnene. Hun ved, at han er vred på hende, fordi hun er gået fra ham. Hun mener, at han ønsker at hævne sig, og at han ved, at børnene er hendes ømme punkt. Lama ser det som et problem, hvis manden får samvær med børnene, og hvis de ender med at få fælles forældremyndighed, for det betyder, at han vil have kontakt med hende og blive en del af hendes liv, til børnene fylder 18 år. Hun har en advokat på den verserende sag. Der skal foretages en børnesagkyndig undersøgelse, og både bopæl, samvær og forældremyndighed skal drøftes.¹⁴⁴

Mogensen og Nielsen (2000:142) giver meget præcist udtryk for den erfaring, mange voldsramte kvinder med børn har: »[D]et er typisk, at en voldelig mands interesse for at tage ansvar for børnene og ønske forældremyndigheden først opstår i det øjeblik, hvor kvinden ønsker at komme ud af forholdet, og at børnene ofte bruges som adgangsbillet til kvinden eller til fortsat at overvåge og kontrollere hendes liv«.

Forældreansvarsloven, der trådte i kraft 1. oktober 2007, giver automatisk fælles forældremyndighed,¹⁴⁵ idet formålet er at sikre barnets ret til at have to forældre. Loven er blevet kritiseret fra forskelligt hold, herunder LOKK og Danner, for ikke at tage tilstrækkelig højde for skilsmisser, hvor der er vold indblandet, og for ikke at sikre kvinder og børn godt nok.¹⁴⁶

Faderskab og vold

Mogensen og Nielsen (2000:138) diskuterer også, om samvær med en voldelig far er til barnets bedste, og konkluderer, at barnets tarv i Danmark ofte sættes lig

¹⁴⁴ Ifølge forældreansvarsloven af 6. juni 2007, der trådte i kraft 1. oktober 2007, er det den forælder, der får bopælsretten ved den fælles forældremyndighed, som får børnepenge og børnetilskud.

¹⁴⁵ Mere korrekt udtrykt har loven som *overvejende udgangspunkt* fælles forældremyndighed. Hvis parret f.eks. aldrig har boet sammen, har kvinden altid eneforældremyndigheden, medmindre hun tillader, at manden får del i den.

¹⁴⁶ Se f.eks. *Forældrelov svigter voldsramte familier* af Kendal i *LOKK-nyt* 2008. Ændring af forældreansvarsloven, »så børn på krisecenter ikke skal udleveres til en voldelig far«, er en af Danners mærkesager. Se: <http://www.dannerhuset.dk/artikeloversigt/subpage-23-m%c3%a6rkesager/> (26.4.11).

med farens ret.¹⁴⁷ Sociologerne Maria Eriksson og Marianne Hester (2001) er ligeledes på baggrund af erfaringer i Sverige og England inde på, at der typisk har været ringe opmærksomhed på forbindelsen mellem 'mænds vold mod kvinder' og 'fortræd/vold mod børn', som fremstilles som to helt adskilte problemkomplekser med hver sin forklaring og forskellige professionelle tilgange.¹⁴⁸

Der er en tilsvarende kløft mellem 'voldelige mænd' og 'fædre', dvs. mænd som omsorgspersoner, som kommer til udtryk ikke bare i forskningen, men også på det retspolitiske og familiepolitiske område. Mænds vold mod kvinder antages typisk ikke at influere på børnene, og deres forældrekompetence drages sjældent i tvivl, idet faderfiguren isoleres fra den voldelige mand og holdes ubesmittet. Mænds involvering i deres børns liv ses typisk som en ubetinget god ting, og selv voldelige fædre er derfor almindeligvis 'gode nok'. Kvinder, som lever sammen med voldelige mænd, fremstår til gengæld undertiden som dårlige mødre og kritiseres, fordi de ikke evner at beskytte deres børn i tilstrækkelig grad. Der sker således en interessant skævvridning af ansvaret. Eriksson og Hester (2001:792) er inde på, at faderskab har erstattet ægteskabet som den institution, der opretholder mænds kontrol over kvinder.

Vi har flere eksempler på, at mænds vold ikke antages at belaste deres duelighed som forældre, så længe volden ikke direkte er rettet mod barnet eller børnene selv.¹⁴⁹ En kvinde med tyrkisk baggrund, Göksel, ringer til statsforvaltningen for at fortælle hele sin voldshistorie, der bl.a. implicerer hendes nyligt fraskilte mand, som forfølger hende, har slået hende på åben gade og har tiltvunget sig adgang til hendes nye lejlighed: »Jeg fortæller, at jeg var blevet slået af børnenes far ... nu fortæller jeg dem alt, hvad der er sket. Så får jeg at vide, at det ikke har noget med mine børn at gøre, og at de ikke synes, at det er alarmerende (...). Så fortæller jeg, at jeg er blevet overfaldet i min lejlighed, og så siger de, at han jo ikke har gjort børnene noget.¹⁵⁰ 'Det er dig, han har gjort noget'«.

¹⁴⁷ Hester (2005) beskriver udviklingen inden for forældremyndighedslovgivning og -praksis i Danmark og konkluderer, at loven om forældremyndighed og samvær fra 1996 er (biologisk) far-orienteret, og at den gør det muligt for voldelige fædre at bruge forældreskabet som påskud for fortsat at kunne øve nedbrydende og ødelæggende indflydelse på kvinders og børns liv og dermed krænke deres menneskerettigheder.

¹⁴⁸ Se også Eriksson 2007.

¹⁴⁹ I forældresamværsager vægtes en snæver definition af vold, nemlig fysisk vold mod barnet selv, og vold forstås som enkeltstående episoder snarere end et særligt livsvilkår, der bedst kan beskrives som 'terror'. Faglitteraturen viser ikke overraskende, at børn tager skade af at leve med en voldelig far, uanset om han 'kun' er (fysisk) voldelig over for deres mor eller over for både hende og dem. Litteraturen viser også, at børn er til stede, når manden eller deres far udøver vold, og at det ikke er en undtagelse fra reglen, når børn er vidner til vold. Se Hester et al. 2000; Mullender et al. 2002; Weinehall 2005; Christensen 2006, 2007; Eriksson m.fl. 2008.

¹⁵⁰ Se Bancroft & Silverman: *The Batterer as Parent* (2002). De to mandlige forfattere argumen-

Da Göksel indvender, at børnene har overværet volden, får hun svaret: »Det er, hvad der kan ske«.

Da Göksel flygtede fra hjemmet på grund af livstruende vold, forlod hun sine sovende børn. Hun tog direkte på krisecenter og besluttede sig for, at det nok var bedst for børnene at blive boende i deres vante omgivelser i stedet for at bo på et krisecenter, der ikke var gearret til børn. Da hun var til møde i statsforvaltningen for første gang for at drøfte børnenes stilling, havde hun ikke advokat med, men en bisidder fra krisecentret. Da de under mødet drøftede, hvor børnene skulle bo, blev hun mindet om, at hun jo boede på krisecenter og måske ikke havde så meget at tilbyde dem, og hun tænkte, at det bare handlede om en adresse på et stykke papir. Senere gik det op for hende, at hun måske havde givet børnene væk. Børnene bor stadig hos deres far og har efterhånden gjort det i lang tid, fordi hun har haft svært ved at etablere et nyt liv uden for krisecentret på grund af eksmandens forfølgelse og trusler fra sine forældre, som ikke har accepteret, at hun er stukket af fra sin mand og ønsker at leve for sig selv. Göksel fik på et tidspunkt en lejlighed, som hun måtte opgive igen. Den mand, der har fået hende til at flygte fra hjemmet i første omgang, har altså siden bidraget kraftigt til at underminere hendes forsøg på at få et liv i så tilpas trygge rammer, at børnene vil kunne bo hos hende.

Göksel har børnene i weekenderne. Hun og eksmanden udveksler børnene foran politistationen i [bynavn], idet hun har betinget sig, at det skal være dér. Hun er aldrig alene, når det sker, for hun er bange. Hun undrer sig over, at han heller ikke er alene; typisk har han mindst en ven med i bilen. Hun tænker, at det handler om at kunne opvise en mere massiv trussel. Under interviewet spørger vi hende, hvad eksmanden mon forventer at opnå ved sine fortsatte trusler mod hende, og hun tøver lidt, inden hun svarer, at han måske regner med, at hun vil opgive sine børn, fordi hun ikke længere tør komme og hente dem.

Af interviewet med Göksel fremgår det i øvrigt, at manden var meget lidt hjemme, da de var gift, og at ansvaret for børnene lå hos hende. Nu hvor børnene bor hos ham, er de i praksis næsten altid hos hans mor.

I statsforvaltningen er Göksel blevet tilbudt både parrådgivning og konflikt-håndtering. Parrådgivning afslog hun med begrundelsen, at de – hun og eks-

terer for, at forskningen om børn udsat for vold i hjemmet typisk har fokuseret på to aspekter af børnenes erfaring, nemlig henholdsvis det traumatiske i at være vidne til fysiske overgreb mod ens mor og den kroniske anspændthed, der følger af at leve med et højt konfliktniveau. Derimod har den voldelige mands forældreevne typisk ikke været genstand for nærmere studier. Bogen, der søger at råde bod på dette, konkluderer, at forældreevnen ligger på et lille sted, og at en voldsudøver, som samtidig er udøvende forælder, influerer negativt på børnene og deres fremtid.

manden – jo ikke var et par. Konflikt håndtering er hun heller ikke interesseret i. Hun synes, at de i statsforvaltningen forsøger at presse hende til at komme eksmanden ved. Hun erkender, at hun og eksmanden er meget uenige om tingene, men det er sådan, det er under de givne omstændigheder.

Tilbud om parrådgivning og konflikt håndtering vidner om en særlig forståelse af vold mod kvinder, nemlig en kønsneutral forståelse baseret på parternes uoverensstemmelse. I den forståelse er de to parter for det første lige gode om det. For det andet handler de 'uhensigtsmæssigt', idet de ikke har redskaber til at tale fornuftigt sammen, hvorved de bidrager til at optrappe konflikter med volden som det ultimative resultat. Denne forståelse strider mod den forståelse, der kommer til udtryk i internationale organer som FN og WHO, nemlig en forståelse, der ser vold mod kvinder som et udtryk for kønsulighed.¹⁵¹ Eller sagt med andre ord: en forståelse baseret på køn og magt.

Det fremgår af interviewmaterialet, at kvinderne undertiden føler sig dårligt behandlet af et system, der i så høj grad tager hensyn til farens rettigheder på trods af, at samme far har handlet på måder, der sætter spørgsmålstejn ved hans forælderevne, dvs. hans evne til at varetage barnets tarv. En af de interviewede kvinder med irakisk baggrund, Samia, var af sin mand blevet tvunget med til hjemlandet og dumpet dér uden sine børn. Det lykkedes hende imidlertid at komme tilbage til Danmark, og ved politiets mellemkomst fik hun børnene. Samias eksmand endte alligevel med at få forældremyndigheden over sønnen på et senere tidspunkt. Det var angiveligt en ordning, der i første omgang kom i stand, fordi politiet på et tidspunkt i forbindelse med skilsmissten tillod en samtale mellem far og søn, og efter den samtale var sønnen ifølge Samia ikke til at styre. Af historien får man indtryk af, at Samia er blevet overtalt til at afgive sønnen, og at den indgåede aftale måske var tænkt som en form for forebyggelse af eksmandens forfølgelse og alvorlige trusler mod hende: noget for noget. Samia er alvorligt bekymret for drengen, som trods sin unge alder er aggressiv og kontrollerende over for sine søstre, når han kommer på besøg. Han har heller ikke respekt for sin mor. Samia mener,

¹⁵¹ I det officielle Danmark synes der at være sket et skred i retning af en kønsneutral tilgang til vold mod kvinder. I *Regeringens handlingsplan til bekæmpelse af vold mod kvinder*, der udkom 8. marts 2002, står der i forordet: »Mænds vold mod kvinder kan ses som en manifestation af en grundlæggende ulighed mellem de to køn – som et ligestillingsproblem«. Til sammenligning siger forordet i *National strategi til bekæmpelse af vold i nære relationer* fra juni 2010: »Vold i nære relationer, også kaldet partnervold, kan aldrig høre hjemme i et samfund, der bygger på ligestilling og personlig frihed (...). Vold er et udtryk for manglende respekt for det menneske, der udsættes for volden. Og det er et udtryk for manglende ligestilling. At leve med vold er helt og aldeles uværdigt«. Ligestillingsbegrebet optræder stadigvæk, men det er paradoksalt nok et ligestillingsbegreb uden køn.

at eksmanden og hans familie har dårlig indflydelse på sønnen og fylder ham med historier.

Mødet med krisecentret

Det er meget forskelligt, hvilke erfaringer kvinderne har med deres krisecenterophold, og det er meget forskelligt, hvor meget de taler om selve opholdet. Unge kvinder synes at udtale sig mere om krisecentret end de lidt ældre. De unge har måske generelt flere forventninger om at blive bemærket og taget hånd om af personalet, mens de lidt ældre i højere grad er interesseret i kvaliteten af den rådgivning, de får.

Helt overordnet bærer interviewmaterialet præg af, at kvinderne er glade for krisecenteropholdet. De har fået den nødvendige støtte og lidt til. De er blevet mødt og anerkendt som (rets)subjekter, og det fremgår også, at de i mange tilfælde er blevet styrket af opholdet, og at de selv kan se det. Mange af kvinderne udtrykker også taknemmelighed, selv om det ikke lige er det ord, de selv bruger, for krisecentret har været en redning fra en livstruende vold og har givet mulighed for et nyt liv uden vold. Og krisecentret har taget imod kvinderne, da de var mest sårbare, hvilket også typisk skaber en følelse af anerkendelse og sammenhørighed.

Til trods for dette overordnede præg er det begrænset, hvor mange ord kvinderne sætter på de positive erfaringer og aspekter af opholdet på krisecenter.¹⁵² Når en kvinde f.eks. siger, »de har gjort alt«, om sit krisecenterophold, så har hun faktisk sagt det hele. Det samme gælder for kvinden, der udtaler sig om krisecenteropholdet: »Jeg plejer at sige, det er min bedste tid i Danmark«. Og kvinden, der siger, at hun blev »modtaget med åbne arme og åbne hjerter«. Samtidig har vi lagt vægt på, at kvinderne skulle fortælle deres voldshistorie med egne ord, så vi har forsøgt at undgå at styre deres fortællinger. Hvis vi f.eks. havde spurgt kvinderne: Hvad er/var det bedste ved krisecenteropholdet, og hvad er/var det værste?, havde vi stået med et andet materiale. En vis styring fra vores side kommer man alligevel ikke uden om, for i vores præsentation af projektet har vi sagt til kvinderne, at vi var interesserede i deres erfaringer og i, hvad der eventuelt kunne være bedre. Dermed har vi lagt op til en kritisk vinkel, men vel at mærke med henblik på, at kritikken skal vendes til noget positivt. Det er på den baggrund, de følgende afsnit om mødet skal læses.

¹⁵² Se Mørcks evaluering af Danners integrations- og efterværnsprojekt for flere positive udtalelser. Der er blandt andet en kvinde, der kalder krisecentret for 'englehuset' (Mørck 2010:41-42).

Ro og omsorg

Vores materiale lægger ikke op til en simpel inddeling af kvinderne i kategorier som 'tilfredse' og 'utilfredse' krisecenterbrugere. Alligevel findes de entydigt tilfredse – eller måske snarere taknemmelige – kvinder. Meliha, en kvinde med tyrkisk baggrund, giver udtryk for, at hun er meget tilfreds med både hospitalspersonale, krisecenter og den kommunale sagsbehandler. På spørgsmålet om hun kunne være blevet bedre hjulpet, end hun blev, svarede hun: »Altså, jeg ved ikke, om det er, fordi jeg har været totalt kriseramt, da jeg kom her, men jeg føler, jeg har fået det bedste, fordi da jeg kom, da gik der to uger, så fik jeg allerede psykologhjælp, og min kontaktperson kunne jeg snakke med til hver en tid, hun sad bare inde på kontoret. Hvad skulle de ellers gøre, tænker jeg bare, altså, de kan jo ikke (...). Man skal jo behandle sig selv. De kan jo ikke behandle en, vel? Altså de åbnede dørene for mig, og jeg kom ind på et værelse, de gav mig psykologhjælp, de gav mig varme, og de kunne give mig noget tøj, de kunne give mig mad på dagen, da jeg kom. Altså, det må være det største, tror jeg. Hvad skulle de ellers gøre? Når jeg snakker med de andre kvinder, så er det bare sådan, at de kan ikke engang få psykologhjælp. Det er noget, de selv skal (...). Altså min kommune betaler jo for mig (...). Der er nogle, der har boet her i ni måneder, og de har ikke fået lejlighed (...). Så jeg føler, at selv om jeg ikke har gjort særlig meget, fra jeg flyttede hertil, så har jeg bare fået alt. For jeg tænker: Hvad skulle de mere have gjort? De har gjort alt«.

En anden kvinde, Divani, beskriver også sit ophold som en lise og siger: »Jeg har kun gode erfaringer derfra«. Og det selv om man boede tæt og havde fælles bad. Den første tid på krisecentret sov hun meget. Det havde hun ikke haft ro til i mange år. Og hun fik psykologhjælp,¹⁵³ som var meget nyttig i forhold til at gøre hende i stand til at forklare sine børn, hvorfor hun ville skilles fra deres far. Hun var også glad for at få hjælp til praktiske ting som at finde en ny lejlighed, for der var perioder, hvor hun tænkte: »Jeg kan ingenting!« Personalet var god til at tage hånd om kvinderne, selv om de var forskellige: »Det er, ligesom om de ved alt ... selv om vi ikke fortæller ... så ved de alt om os«. Hun fik også støtte fra de andre kvinder på krisecentret. Trods deres forskellighed og forskellige livssituationer havde de glæde af hinanden.

At være tryk for første gang i lang tid og have mulighed for at falde til ro fremhæves også af Sevda, der har tyrkisk baggrund: »Jeg er totalt glad for at være

¹⁵³ Kvinden indgik i et særligt tilbud som led i et projekt under Socialstyrelsens »Børn og kvinder i familier med vold«. Se: <http://www.servicestyrelsen.dk/bkfv/for-alle> (8.1.11).

her. Rigtig glad, fordi i rigtig, rigtig lang tid kunne jeg ikke føle mig tryk. Altså før jeg kom hertil. Og slet ikke om aftenen, når jeg skulle sove. Så da jeg kom her første gang og bare lagde mit hoved ... altså, det kan godt være, at jeg tænkte alt muligt, men jeg slappede af på en helt anden måde«.

Og endnu en kvinde, en fraskilt ægteskabsmigrant fra Tyrkiet, Iman, siger om krisecentret: »Det er mit hjem. De beskytter og passer på mig. Først og fremmest [navn], som er leder, men også alle de andre er så søde og betænksomme. Selv sådan noget som hårshampoo og vinterjakke. De sørger simpelthen for alt«.

Det kan dog også være svært at finde ro, fordi der er så mange ting, der skal afklares. Som en krisecenterleder siger: »Voldsramte kvinder har faktisk utrolig travlt. Mange gange arbejder kvinderne meget praktisk, mens de er på krisecentret: De skal have tingene til at fungere, de skal have søgt ... de skal i retten og have søgt om skilsmisse og ... de skal så mange ting«.

Og på krisecentret bliver der også stillet en masse spørgsmål, som kan opleves som belastende, selv om kvinden godt kan se meningen med det. En vestafrikansk kvinde, Binta, siger om sit ophold: »Jeg har ikke oplevet noget dårligt dér. Men problemet med krisecentre er, at man kommer der for at få hjælp, slappe af og finde ud af noget. Men nogle gange virker det, som om man kommer i retten, fordi der er spørgsmål. Man skal forklare sig. Og hvis man ikke er stærk nok, bliver man mere stresset«.

Som at bo på hotel

Emine, en yngre kvinde uden børn, siger, at hendes krisecenterophold har været 'okay'. Den første uges tid skulle hun lige vænne sig til, at personalet tilsyneladende var ligeglade med hende, for de spurgte ikke, hvor hun skulle hen, og hvem hun skulle mødes med, hvis og når hun gik ud. Hun kom direkte hjemmefra, hvor hun var vant til streng kontrol, og hvor hendes fysiske mobilitet var stærkt begrænset. At personalet lod hende komme og gå, som hun ville, opfattede hun som manglende anerkendelse og interesse for hende som person, og umiddelbart blev hun ked af det. Da hun så spurgte dem direkte, fik hun at vide, at hun var over 18 år og derfor bestemte over sig selv.

Mens Emine boede på krisecentret, tog hun tit til den nærliggende by og gik rundt og kiggede uden at købe noget, for hun havde ingen penge. Noget skulle hun finde på, og på krisecentret var der ikke nogen aktiviteter. Hun omtaler personalet som søde, men siger samtidig, at de bare var der og passede sig selv. Hun efterlyser, at de er mere aktivt opsøgende i forhold til den enkelte kvinde. Hun og de andre beboere havde ganske vist fået at vide, at de bare kunne komme og banke på, når de havde brug for hjælp og havde brug for at snakke, men det

kræver sit, når personalet typisk sidder bag en lukket dør.¹⁵⁴ Og nogle gange blev hun dårlig midt om natten og kunne ikke lide at vække vagten. Hun har egentlig ikke brugt personalet. Hvis det stod til hende, skulle personalet heller ikke udelukkende bestå af socialrådgivere og socialpædagoger. Der skulle også være en psykolog, som de kunne have samtaler med, måske hver fjortende dag. Hun opsummerer sit ophold på følgende vis: »Jeg følte bare, det var et hotel, et hotelophold, jeg havde«.

Samia, en irakisk kvinde med børn, siger nogenlunde tilsvarende, at personalet på krisecentret »var søde nok, men man spiser og sover der bare, og det er ligesom et hotel. Man får ikke så meget hjælp«. Hun nævner også, at både hun og de andre beboere var utilfredse med, at man f.eks. selv skal søge lejlighed og stå for andre praktiske ting. Personalet vejleder ganske vist, men alligevel. Og man skal selv opsøge hjælpen, f.eks. banke på døren. Hun ville foretrække, at personalet var mere opsøgende og kunne se, hvem der havde behov for hjælp og trøst.

Antropologen Liselotte Nielsen (2008:36) omtaler 'balancen mellem nærhed og distance' i sit speciale, der er baseret på feltarbejde på et krisecenter, hvor flere kvinder med etnisk minoritetsbaggrund netop gav udtryk for en vis utilfredshed med selv at skulle finde ud af tingene, når personalet alligevel vidste, hvordan man gjorde. Men det viser sig, at utilfredsheden ikke handlede så meget om (at slippe for) det praktiske arbejde, men snarere om en følelse af svigt, en følelse af at stå alene med problemerne. Kvinderne opfattede tilsyneladende personalets pædagogiske forsøg på at styrke dem gennem små udfordringer og sejre i hverdagen som en raffineret form for overgreb og som en følelsesmæssig afvisning.

Antropologen Janne Andersen (2008:38ff) omtaler tilsvarende, hvordan medarbejderne på et krisecenter forsøger at skabe en relation til kvinderne, der ikke gør dem for afhængige, men netop i stand til at klare sig selv. Kvinderne opfattes i udgangspunktet som 'stærke', idet de ved at tage på krisecenter har udvist mod og vilje til ændring. Og de ses som 'eksperter i eget liv'. Personalet derimod ønsker ikke at fremstå som eksperter, selv om de er det i kraft af deres faglige ekspertise. Deres primære rolle er at støtte, give faglige råd og vejledning. Kvinderne kan så tage imod det, de kan bruge til noget, og 'smide resten ud ad vinduet'. Andersen erfarede imidlertid under feltarbejdet, at nogle af kvinderne søgte at gøre op med deres egen brugerrolle og efterlyste,¹⁵⁵ at personalet tog

¹⁵⁴ En tidligere frivillig på et krisecenter har nævnt, at de i hendes tid havde et skilt på døren til vagten, hvor der stod: »Kære kvinde. Døren er ikke lukket for dig, men for varmen«. Skiltet og humoren gjorde, at ingen var bange for at forstyrre.

¹⁵⁵ Inden for det sociale arbejde er der i de senere år sket en udvikling i, hvordan socialarbejderen møder og anskuer de mennesker, han/hun har med at gøre. Udviklingen er gået fra klient til

ekspertrollen på sig og optrådte mere markant (ibid.101). De efterlyste kort sagt, at der var eller ligefrem skulle være forskel på folk: eksperterne og dem, der har behov for hjælp.

Fra den spæde begyndelse er mange af krisecentrene baseret på ideologien om 'kvinder hjælper kvinder', 'alle er lige' og 'hjælp til selvhjælp' (Lindqvist, Partapuoli & Spenceley 2004:32).¹⁵⁶ Ideen er, at den enkelte kvinde skal støttes i en proces hen imod at opnå en øget bevidsthed om egen livssituation og at tage ansvar for eget liv. Ændringer skal ske i kvindens eget tempo. Medarbejderne forsøger således at lytte til den enkelte kvinde og tage udgangspunkt i *hendes* situation og ressourcer.

Krisecentrene er typisk meget opmærksomme på hverken at tage beslutninger på kvindernes vegne eller tage ansvaret fra dem, og det gælder både i det små og store. Det fremgår af krisecentrenes hjemmesider under en overskrift som f.eks. 'Vi forventer', og det er fremgået af vores interviews med krisecentrene. Kvinderne skal ikke forvente at blive serviceret, som hvis man boede på hotel. Der er altså grænser for, hvor langt man kan strække hotelmetaforen.

Under alle omstændigheder synes der at være tale om, at nogle kvinder har forventninger, som ikke altid eller måske i for ringe grad, set med kvindernes øjne, bliver indfriet på krisecentrene. Kvinderne vil have mere nærhed, end personalets professionelle relation lægger op til. Og de vil have personale, der i højere grad optræder som ekspert og autoritet på én og samme tid, så de selv kan lægge brugerrollen af sig for en tid og få lov til at være voldsramte kvinder med behov for hjælp.¹⁵⁷

Forventningerne om nærhed og autoritet synes at trække i forskellig retning set med etnisk danske øjne, men det er muligt, at det ser anderledes ud for de omtalte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Samtidig er det et åbent spørgsmål, i hvor høj grad de omtalte forventninger kan og skal indfries. I første omgang vil det være af stor betydning at forsøge at eksplicitere gensidige forventninger.

En alternativ og mere positiv udlægning af den lille murrende utilfredshed med personalet kunne være, at det virker solidaritetsskabende for kvinderne at have et fælles mål for utilfredsheden, og at det kræver et vist overskud. I den

bruger. Af en bruger forventes det, at hun tager aktiv del i sin egen udvikling og dermed også tager (en del af) ansvaret for denne selvudvikling (Andersen 2008:6).

¹⁵⁶ Disse udtryk bygger imidlertid på frivillighed og frivillig arbejdskraft, ikke systemansatte. Det er derfor et åbent spørgsmål, i hvilken udstrækning det er tilfældet i dag, hvor alle krisecentre får penge fra stat/kommune til betaling af fagligt personale.

¹⁵⁷ Vi er sjældent stødt på udtrykket 'bruger' i interviewene med krisecentrene, som meget konsekvent taler om 'kvinderne', men derfor kan krisecentrene alligevel godt tænke i brugerperspektiv, som Andersen (2008) er inde på.

forstand er der måske tale om kvinder, der er ved at være modne til at flytte fra hotellet, hvis vi holder os til den metafor.

Det frie liv

Hvor nogle kvinder efterlyser et mere opsøgende – og måske et mere markant profileret – personale og flere aktiviteter på krisecentret, har andre det fint med at få lov til at passe sig selv. Hvor hotelmetaforen bruges kritisk af de første, har de andre det fint med at flytte på hotel. I vores materiale er det udelukkende yngre kvinder uden børn, der har dette fokus på det frie liv på krisecentret, selv om alle de interviewede kvinder, der har været på krisecenter, kan siges at have opnået en vis grad af frihed, i og med at de ikke længere er direkte underlagt mandens eller familiens kontrol.

En ung kvinde, Sevda, nåede at bo på krisecenter omkring et år, inden hun fik sin egen lejlighed, og det havde hun det godt med, for det var ret frit: »Jeg syntes ikke, det var så hårdt, ikke hvad jeg kan huske. Det eneste, der var hårdt, var, at min familie hele tiden ringede. Min mor ville konstant have, at jeg skulle komme hjem. Det vil hun stadigvæk have den dag i dag. Men jeg var jo ung, så jeg hyggede mig, var tit ude, så jeg var der jo heller ikke så meget. Så der havde jeg jo egentlig fået den der frihed. Jeg kunne gå ud konstant og gøre, hvad der passede mig. Det kunne jeg jo ikke, da jeg boede hjemme«.

Huda, en ægteskabsmigrant fra Pakistan, gik med løst tørklæde i Pakistan, men giver udtryk for, at hun fik lyst til at gå med det religiøse tørklæde, da hun kom til Danmark. Hun begrundet det ikke nærmere, men nævner under interviewet, at hendes svigerfar ikke ville have det. Han syntes, at hun lignede en mand. Ved en enkelt lejlighed hev han huen, som hun havde på under tørklædet, af hende og rev den i stykker. Da hun flyttede på krisecenter, tog hun tørklædet på: »Jeg var rigtig glad. Nu bestemmer jeg selv. Nu er jeg fri«. Frihed kan tilsyneladende antage mange former.

En ung kvinde, Punida, som er stukket af fra sine forældre, er stadig levende optaget af den nyvundne frihed, hun har fået på krisecentret. Og friheden har et konkret materielt udtryk samtidig med, at den er en følelse. Her kan hun gå i det, hun har lyst til. Hjemme skulle hun gå i løst tøj, være tildækket og ikke vise for meget hud. Håret måtte til gengæld ikke hænge løst, og makeup var bandlyst. I øjeblikket er hun på kontanthjælp, men hun har planer: »Nu kan jeg finde et arbejde og tjene penge og bruge dem på det, jeg har lyst til, og gå i det, jeg har lyst til, så det er befriende. Man føler sig som en fugl, der er fløjet ud i den virkelige verden. Føler virkelig, at jeg lever«.

Hvis vi stoppede den unge kvindes fortælling her, ville vi dog ikke yde den retfærdighed, for den viser sig at være mere kompleks. For selv om hun fokuserer

på frihed og selvstændighed, vil hun også gerne have tryghed, omsorg, opmærksomhed og professionel opbakning på krisecentret.

Fra samtaler med krisecenterledere og personale har vi undertiden hørt om deres erfaringer med unge kvinder, som positionerer sig som selvstændige individer samtidig med, at de er ekstremt opmærksomhedskrævende. Blandt nogle af de professionelle går de under betegnelsen 'vilde piger',¹⁵⁸ hvor 'vilde' henviser til deres adfærd: »Det er noget med, at de kommer ind her og lever et ungdomsliv ... ryger og drikker og er oppe hele natten, fester og sætter gang i gaden. Det kan være svært at rumme på et krisecenter«.

Og hendes kollega indskyder: »Man kan sige, at de unge måske har levet i en periode, hvor der ikke var nogen voksenkontakt overhovedet, så derfor har de ikke haft nogen at spille bold op ad i forhold til, hvor grænserne går i forhold til dem selv og andre mennesker, de er sammen med. Så på den måde oplever vi også, at de kan være vilde: at de udfordrer nogle grænser«.

Og den første professionelle supplerer: »Og de har i virkeligheden rigtig meget brug for ... nogle har virkelig behov for at blive taget hånd om, og vi går ind på en helt anden måde, end vi normalt gør i forhold til de voksne kvinder, vi har her, men det er altså teenagepiger, som har brug for at have en voksen, en forælder, som hele tiden er der, støtter og følger og accepterer, at de skejer ud den ene gang efter den anden. Det er en helt særlig problematik«.

Problematikken er dog den samme for unge etniske minoritetspiger, der anbringes på døgninstitution eller ungdomspension.¹⁵⁹

Shirin, en yngre kvinde med irakisk baggrund, har boet på syv krisecentre i løbet af ca. fem år, og hun er blevet smidt ud af mindst et af dem, fordi hun har overtrådt husreglerne. Da vi skal interviewe hende, kan krisecenterpersonalet ikke finde hende. Det viser sig, at hun står og ryger i smug et sted indenfor i huset, hvilket er et klart brud på husreglerne, og hun får en reprimande.

Shirin blev som 17-årig tvangsgift med en meget ældre mand ved en religiøs ceremoni, men ægteskabet blev aldrig 'effektueret', da hun stak af hjemmefra få dage efter. Hun blev gift igen som 18-årig, men denne gang i hemmelighed for forældrene, da det var med en mand uden for hendes etniske miljø. Han var desværre voldelig, og hun endte på krisecenter. Siden er det gået slag i slag med mandebekendtskaber afløst af lejlighedsvis krisecenterophold og ophold i egen skiftende bolig i forskellige dele af landet. Mændene, som hun typisk har lært at kende på nettet, repræsenterer hver gang en flugtmulighed fra den øjeblikkelige (elendige) situation, selv om hun sidst i interviewet siger: »Jeg er bange for fyre

¹⁵⁸ Denne definition adskiller sig fra den gængse. I pædagogisk forskning bruges begrebet vilde piger om piger, der begår vold og kriminalitet, og pigebander. Se f.eks. Larsen 2004:150.

¹⁵⁹ Se f.eks. Hannemann 2003:56.

lige nu; jeg stoler ikke på dem«. Men samtidig taler hun om en fyr, hun har kontakt med [på nettet], og som hun har mødt en enkelt gang. Hun håber, at det kan udvikle sig, selv om hun undrer sig lidt over, at han allerede nu har foreslået, at han flytter ind hos hende. For hvorfor vil han opgive sit eget uden videre? Hun har ikke fortalt ham, at hun bor på krisecenter for tiden og ikke har råd til egen lejlighed. I stedet har hun rodet sig ud i en lille løgn om, at hendes bror er på besøg, og hun derfor ikke kan få besøg af ham også. Shirin nævner selv, at hun ikke tager stoffer, men hun ryger og drikker af og til. Hun har også haft kærester, mens hun har boet på krisecenter, og undertiden boet både dér og hos en kæreste. Hendes aktive liv ved siden af krisecentret har sandsynligvis betydet, at hun vedvarende bringer problemer ind i huset. Under alle omstændigheder rummer hendes fortælling adskillige eksempler på både små og store konflikter med personale og andre kvinder på krisecentrene.

Shirin fremstår på den ene side som en handlekraftig ung kvinde, der bruger krisecentrene meget bevidst, når hun trænger til aflastning, og når hun mangler et sted at bo. På den anden side forestiller hun sig, at løsningen på hendes problemer er en mand. Hun har i hvert tilfælde svært ved at se andre veje at gå som f.eks. at forsøge at bygge en stabil tilværelse op omkring sig selv. Men det er heller ikke nemt, når problemerne falder sammen, og man er mærket af mange år med vold. »Hvad skulle krisecentret her have tilbudt dig af hjælp?«, spørger vi under interviewet. »Psykologhjælp«, svarer Shirin, »for jeg mangler fast grund under fødderne. Altså min økonomi er fucked up (...). Jeg låner penge her i huset til smøger«. Hun nævner også, at hun af og til tænker, at hun har ADHD, fordi hun springer i det, når hun snakker.

Fadia, en anden ung kvinde med irakisk baggrund, var utilfreds med, at især hendes kontaktperson på krisecentret ville bestemme over hende. Hjemmefra var hun vant til en far, der bestemte over hende, og ham var hun flygtet fra. Hun har også været tvangsgift – eller måske mere korrekt været handlet af faren – et par gange med mænd, hendes far kendte og modtog penge fra, og dem var hun også flygtet fra. 'Reglerne' på krisecentret handlede om at stå tidligt op, ikke tale arabisk – eller andet ikke-dansk modersmål – indbyrdes for ikke at ekskludere nogen og at lave mad på skift og spise sammen og dermed også finde sig i at spise det, der blev serveret. Men selv disse udefra set ikke helt urimelige opfordringer eller regler, som hun kalder dem, var åbenbart for meget for hende: »Jeg var ikke klar over de regler, de havde. Hvis jeg havde vist det, var jeg ikke gået derhen«.

Mens Fadia boede på krisecentret kom en af hendes medboere med en opfordring: »Du har aldrig haft en kæreste. Skal du ikke have en kæreste?« Og så begyndte hun at chatte med en iraker, og efter kort tid mødtes de og blev enige om at gifte sig. De blev så 'muslimsk gift', og hun begyndte at mødes med ham hver weekend, mens hun stadig boede på krisecentret. Hendes forhold til

ham gav anledning til konflikt med personalet, og hun måtte forlade krisecentret. Personalet var uden tvivl nervøse for, at hun skulle komme til at udsætte de andre kvinder på krisecentret for fare, og de rådede hende til at gå lidt mere forsigtigt frem, mens Fadia mente, at de ikke skulle blande sig. Desværre fik personalet ret, for manden viste sig meget snart at være voldelig. Og så var han i øvrigt allerede gift og havde barn med en kvinde i Irak.

Åbent fængsel og fremmedgørelse

En del af de kvinder, vi har interviewet, har været på mere end ét krisecenter. For fleres vedkommende har det drejet sig om overflytning fra et center til et andet af hensyn til kvindens sikkerhed. I forhold til nogle af de mest truede kvinder ser vi, at den voldelige mand og/eller familien gør det så vanskeligt for kvinden at etablere et liv med egen bolig og arbejde, at de ryger ind og ud af krisecentre med jævne mellemrum og på det nærmeste udvikler en form for påtvungen krisecenterkarriere.

Nogle af de interviewede kvinder har gjort brug af det sammenlignende perspektiv i omtalen af deres krisecentererfaringer, og sammenligningerne giver typisk anledning til kontrasttænkning og skærpede pointer. Punida, som er en ung kvinde, der har boet på to krisecentre i løbet af kort tid, siger: »Her har man kun en kontaktperson, mens i [bynavn] kender man alle, hele personalet, og dér var der to etager: de unge boede på en etage for sig, og dem med børn boede nedenunder. Der var køkkenpersonale, og man spiste sammen, og man skulle ikke betale for det. Dér fik man 'natkage' hver aften kl. 11, og det var rigtig hyggeligt. Her køber man selv ind og spiser for sig selv. Her skal man betale for det hele, og det er svært på kontanthjælp. Dér hjalp folk hinanden. Her skal man selv kontakte de andre. Dér var motionsrum, og man havde store værelser med tv og var to om at dele et badeværelse. Her er man fem om at dele et badeværelse, der ikke er nyt. Dér blev tingene gjort. Man kunne bare fortælle dem, hvad man ville, og så blev det ordnet meget hurtigt. Man fik rigtig meget opmærksomhed hele tiden. Og de var opmærksomme på, om man fik noget at spise, for det er vigtig at spise, når man er i krise. Og de var der virkelig for én. De bankede på døren hver dag, for tit har man brug for at tale, men man tør ikke at spørge selv. Her er man overladt til sig selv«.

Punida vil gerne flytte i egen lejlighed, for hun giver udtryk for, at det er svært at udvikle sig et sted, der i den grad ligner og føles som et krisecenter: »Man bor faktisk bare i et åbent fængsel her. Man skal komme hjem på et bestemt tidspunkt, og i weekenden er der næsten ingen vagter, så enten skal man blive hjemme, eller også skal man vente ude, til der er vagter til at lukke en ind«.

Så Punida synes, der skal ansættes flere vagter. Punida er også inde på, at 'man' næsten aldrig møder de andre unge, for 'man' ved ikke, hvem der bor der.

Om fællesstuen, et lille rum med tv, sofa og lænestole, siger hun, at det er meget lille, og »man går jo ikke lige ind og sætter sig dér; man kender dem jo ikke, og folk er ... de passer sig selv«. De andre beboere omtales som kolde.

Punida er en ung kvinde, som er hjemmefra for første gang. Hun er meget usikker på fremtiden, og hun spekulerer på, om forholdet til familien kan repareres på et tidspunkt. Man kan få det indtryk, at den unge kvinde egentlig efterlyser et rigtigt hjem af den gode slags med hygge og fællesspisning og professionelle, der fungerer som en slags reserveforældre. Men det rejser også spørgsmålet om, hvor hyggeligt det skal være at bo på krisecenter. Under et interview med krisecentermedarbejdere, hvor vi snakker om udflytning, nævnes det med et lille grin, at der måske er »nogle enkelte, som godt kunne tænke sig at blive boende her«.

I det lys kan det ses som en positiv ting, at kvinder ikke ønsker at blive boende på krisecentret længere end højst nødvendigt. Wafa, en af de interviewede kvinder med børn, der besvarede spørgsmålet om krisecenterophold, sagde, at hun gerne ville sige tak til personalet, fordi de var der, hvis man græd. Og hun havde også fået hjælp til vigtige ting som separationspapirer og skilsmisse. Men i øvrigt var det at få egen lejlighed det vigtigste for hende. Det havde været rigeligt for hende med et ophold på måske en til to måneder, mens kvinder uden børn måske godt kunne bo der lidt længere tid.

Bibi fra Irak fortæller om sit første krisecenterophold: »Det er meget belastende at være på krisecenter. Det var frygteligt for mig, for det var et kæmpestort hus, og så snart personalet gik fra arbejde, var der ikke nogen. Jeg fik depression om aftenen, når de tog hjem. Når jeg gik ud, havde jeg tørklæde på, og det var i [by], så jeg var fuldstændig fremmed der. Jeg kunne ikke snakke med nogen, og jeg var alene. Det er ikke som Nørrebro, som jeg var vant til. Jeg blev træt. Jeg græd tit. Når jeg åbnede for personalet om morgenen, begyndte jeg at græde, og jeg bad om tolk for at forklare dem, at jeg ikke kan være alene. Alle tager hjem undtagen mig. De andre tog på besøg hos deres familier, men jeg havde ingen, så jeg var ligesom låst fast i huset. Til sidst ansatte de en til at komme hver søndag for at tage mig med ud«.

Renata fra Rusland tænkte: »Kvinder, som bor på krisecenter ... det er ikke mig«. For Renata var det forbundet med skam, og i starten tænkte hun, at hun var kommet i fængsel, og hun havde det bedst med at gå ind på sit værelse og lukke døren. Der var mange lyde, f.eks. døre der smækkede, og børn der larmede. Men senere blev det bedre at bo der, for hun blev veninde med de andre kvinder. Dog ville hun gerne have det 'mere privat', og hun brød sig heller ikke om at lave mad i køkkenet sammen med andre.

Fængselsmetaforen optræder også i f.eks. antropologen Liselotte Niensens speciale. Under et gruppeinterview med fokus på tiden efter krisecenteropholdet

spørger antropologen kvinderne, om de er interesserede i at benytte tilbuddet om efterværn, og en af kvinderne kommer med den rappe udtalelse: »Man beder da heller ikke de indsatte om at besøge fængslet, efter de har udsonet deres straf!« (Nielsen 2008:58)¹⁶⁰

Flere af de kvinder, antropologen taler med, er utilfredse, og utilfredsheden skyldes tilsyneladende, at kvinderne oplever en form for klientgørelse. Krisecentret har beboermøder med mødepligt, og beboerne opfordres til at dyrke motion, spise sundt og ikke sove dagen væk. I det hele taget mødes kvinderne med krav om personligt ansvar og social deltagelse, som ifølge Nielsen »fik kvinderne til at sammenligne krisecentret med et hospital eller en arbejdsplads« (ibid. 33-34). Fængselsmetaforen står altså ikke alene, men det, der forener fængsel, hospital og arbejdsplads, er vel netop, at der er tale om institutioner af en slags og dermed også en vis fremmedgørelse. Det fremgår da også, at kvinderne efterlyser et mere hjemligt og mindre institutionsagtigt krisecenter. En frivillig medarbejders æblekagebagning en sen eftermiddag står således klart i kvindernes erindring som en aktivitet, der gjorde krisecentret hjemligt for en tid.

Man kan argumentere for, at omtalen af krisecenteropholdet som et hotelophold er udtryk for samme kritik af den institutionelle fremmedgørelse, selv om der umiddelbart er langt fra hotel til (åbent) fængsel. Men det er lidt forskellige aspekter, der er blevet betonet. Kvinderne, der benytter hotelmetaforen, har ikke udtrykt forventninger om, at krisecentret skal være hjemligt. Deres kritik går på, at krisecentret i lighed med hotellet blot tilbyder en seng; at krisecentret har for få aktiviteter at byde på, og at medarbejderne ikke er tilstrækkeligt opsøgende. Kvinderne, der benytter fængselsmetaforen, forventer derimod tilsyneladende en hjemlig atmosfære.

Manglende kompetence og mangelfuld rådgivning

Olga har boet på to forskellige krisecentre med sit barn. På det første krisecenter havde hun en kontaktperson, som nærmest modarbejdede hende ved at gå på tværs af det, hendes advokat havde rådet hende til. Hun oplevede samtalerne på dette krisecenter som en sludder for en sladder: 'Hvordan *har* du det?' Der var ingen kompetent og faktuel rådgivning. Flytningen til det nye krisecenter har været god på mange måder, idet Olga ikke har haft noget problem med at få et polititilhold på manden i den nye by. Det havde hun til gengæld i den gamle, hvor politiet åbenbart prioriterer anderledes, som hun udtrykker det, selv om hun her boede tættere på eksmanden og dermed tættere på truslen.

¹⁶⁰ Fængselsmetaforen skal ikke tages for pålydende. I det nævnte eksempel synes den at blive brugt med en vis galgenhumor. Det fremgår ikke klart, om den pågældende kvinde har etnisk minoritetsbaggrund, eller om hun er etnisk dansk.

Göksel søger akut tilflugt på et krisecenter og efterlader de sovende børn hos manden. Dagen efter snakker hun med krisecenterpersonalet om, at hun gerne vil se sine børn, og de ringer så til hendes mand for at få en aftale i stand: »Men de er så dumme, at de ikke har hemmeligt nummer, og kort tid efter samtalen ringer telefonen, og de tager den og svarer: '[Navn] Krisecenter god-dag!' Og en time efter står [manden] og hele hans familie og hele min familie og naboer, 10-15 personer, uden for krisecentret og råber: 'Din luder' og 'kom hjem'. Og [manden] siger: 'Kom hjem til dine børn, hvad er du for en mor?'«

Og i denne tilspidsede situation beder personalet *Göksel* om at ringe til manden og overtale ham til at tage hjem, mens hun forventer, at *de* tager affære og ringer til politiet. Men personalet giver udtryk for, at der ikke er nogen grund til at ulejlige politiet. Det samme er tilfældet, da manden ved en senere lejlighed hopper over hegnet til krisecentret og pludselig står foran Göksel på terrassen. Og da manden på et andet tidspunkt kaster sten ind ad vinduerne, beder personalet igen *hende* om at få ham til at dæmpe sig, for ellers ser de sig nødsaget til at finde et andet sted til hende, hvilket Göksel opfatter som en trussel snarere end et hensyn for at beskytte hende. Sammenfattende siger hun: »Jeg synes, det var en rigtig dårlig behandling, jeg fik«.

Göksel føler sig også alvorligt svigtet af krisecentret på anden vis. Da hun skulle i statsforvaltningen for første gang, var hun ikke forberedt på, hvad der skulle ske, og hvordan det foregik. En af de ansatte fra krisecentret var med som bisidder, men ifølge Göksel var hun ikke til nogen hjælp. Göksel giver udtryk for, at hun føler sig svigtet af krisecentret, idet hun ikke fik råd og vejledning, så hun kunne møde velforberedt op og have en idé om, hvad der skulle siges og ikke siges. Hun blev heller ikke opfordret til at få en advokat på sagen.¹⁶¹ På vej ud fra mødet gik det op for Göksel, at hun med egne ord »havde givet børnene væk«.

Göksel pointerer, at hun selv har fundet en lejlighed. Krisecentret var medlem til sagsbehandleren, men har ellers ikke hjulpet med noget. Krisecentrets brug af frivillige i dagtimerne er hun også kritisk over for, men hun begrundet ikke sin kritik.¹⁶²

Da krisecentret selv ufrivilligt havde røbet Göksels adresse for manden, tænkte hun, at afhentning og aflevering af børnene i forbindelse med samvær lige så vel kunne finde sted uden for krisecentret, da det ville være mere sik-

¹⁶¹ Hvis en kvinde skal have en advokat med i statsforvaltningen, skal hun selv betale, og krisecentrene opfordrer derfor typisk ikke til noget i den forbindelse.

¹⁶² Hun opfatter tilsyneladende de frivillige som mindre fagligt kompetente. Men bisidderen, der var med i statsforvaltningen, og som hun var kritisk over for, var netop ikke frivillig, men tilhørte det faste personale.

kert for hende, end hvis det skete et andet sted, hvor hun kunne risikere at stå alene over for 'ti personer'. Men på krisecentret var man ikke indstillet på at få manden så tæt på, da han havde givet anledning til ballade. Göksel måtte derfor finde et andet sted at udveksle børnene, og hun fik hjælp af en af de andre beboere på krisecentret, en etnisk dansk kvinde, som tog med hende. Og denne kvindelige beboer viste sig nyttig på mere end en måde, idet manden troede, at hun var ansat på krisecentret, og derfor havde en vis respekt for hende som 'myndighedsperson'.

Göksel har ikke været på krisecentret siden, fordi hun er skuffet over dem: »Jo, tak for bolig og tag over hovedet, men ellers ikke. De har ellers åbent hus en gang om ugen, men nej«.

Svært med børn

En del af kvinderne med børn nævner, at kombinationen børn og krisecentre ikke er uden problemer. »Man får mange problemer med de andre kvinder, og børnene slås, og de må ikke dit og dat«, siger en af de interviewede, Wafa. Og en anden, Göksel, siger: »Det var ikke et sted for børn. For de måtte ikke være i tv-stuen, ikke i spisesalen, kun ovenpå osv. Og personalet tyssede på børnene, når de var på besøg i weekenderne«.

Iranske Basima siger, at krisecenteropholdet især var svært for børnene. De savnede deres far; der var kun lidt plads til at lege, og der var nogle andre børn, der »talte grimt og sagde fuck you!« Selv var hun meget glad for personalet. De boede seks måneder på krisecentret, »men det føltes som et år«.

Wafa, en kvinde med tre børn, boede på krisecenter i et halvt år. Hun nævner, at det var svært med børnene, der larmede. Især i begyndelsen, hvor de skulle tilpasse sig nogle regler; siden blev det hverdag. Men reglen om, at man ikke må løbe på gangene, giver hun ikke meget for. For det gør børn nu engang, og noget skal de foretage sig. Hun har haft mindst én konflikt med en anden beboer, som har skældt ud på hendes børn og beklaget sig over, at de larmede. På krisecentret var der tilbud til børnene i form af en legekælder og undertiden en tur i Tivoli, men der var kun tre tv-kanaler og ingen børneprogrammer med tegnefilm. På stedet havde de en ordning med, at man kunne få 500 kr. til en bytur med børnene, dvs. til at gå i biografen og ud at spise for, og den ordning benyttede hun sig af.

På de fleste krisecentre er pladsen trang, og det er ikke ualmindeligt, at en kvinde med to børn bor på et værelse på 12 m² med adgang til fælles køkken og bad samt nogle fællesrum. Den trange plads kan give anledning til gnidninger kvinderne imellem. At de larmende børn er ophav til en del konflikter er givetvis også rigtigt. Punida, en yngre kvinde uden børn, foreslog

under interviewet, at man isolerede kvinder med børn ved at have en separat afdeling for dem.

Relationer til andre kvinder

Krisecentre er ideelt set solidaritetsskabende, fordi kvinder her kan møde andre voldsramte kvinder og udveksle erfaringer. 'Du er ikke alene' er en typisk og potentielt frigørende erkendelse. Men solidaritet kommer ikke automatisk, og undertiden tager det tid at skabe relationer til de andre kvinder på krisecentret.

Meryem, der har tyrkiske rødder, taler om kedsomhed og om angst for at blande sig med de andre, når man er ny på krisecentret: »Der er ikke andet at lave end at se ind i væggen. Det er hårdt at have problemerne alene. Det er ensomt. Man kan ikke gøre noget. Man tør ikke gå ud«. Men Meryem er efterhånden begyndt at føle sig bedre tilpas og giver udtryk for, at hun er glad for de andre beboere, og at de taler meget sammen om deres situation. Der er kvinder med forskellige etniske baggrunde, og hun har erfaret, at de har de samme oplevelser med voldelige mænd. Hun havde ellers tænkt, at det bare var hendes mand, der var 'unormal'. Men da hun fortalte om ham, var der en kvinde, der sagde: »Det er, som om du beskriver *min* mand«.

Renata fra Rusland skulle også vænne sig til livet på krisecentret og brød sig slet ikke om det i starten. Ved at tale med de andre kvinder erfarede hun, at kvindernes mænd »siger det samme«. Og i tilbageblik erkender hun, at hvis hun havde talt med de andre kvinder tidligere, end hun gjorde, havde det nok været nemmere for hende at falde til.

Punida siger: »Jeg står jo sent op, fordi jeg ikke ved, hvad jeg skal stå op til, og hvor mange gange kan man gå ud og se [byen] alene?« Hun har på nogle måder haft glæde af at snakke med de andre kvinder på krisecentret, men de lever også meget forskellige liv, så indimellem er det svært at kommunikere. Og mange af dem taler heller ikke dansk. Hun glæder sig til at begynde på sit nye arbejde på et plejehjem, så der er noget at stå op til.

Der er imidlertid en overvægt af kvinder, der fortæller, at de ikke stoler på andre 'udlændinge' eller 'fremmede', selv om de på sin vis er i samme båd og udefra set burde kunne bruge hinanden til noget fornuftigt. Og 'udlændinge' og 'fremmede' refererer primært til folk fra egen etniske gruppe, men også i mere bred forstand til muslimer og/eller folk fra Mellemøsten, dvs. alle dem, der potentielt kan finde på at fordømme fraskilte kvinder og kvinder, der er på krisecenter.

Under interviewet med Emine, der har tyrkiske rødder, spørger vi, om der var andre med tyrkisk baggrund, mens hun var på krisecentret. Og hun svarer: »Nej, heldigvis ikke. For hvis der havde været en tyrkisk kvinde på centret, og hun så mig et år senere i f.eks. [by], så ville hun fortælle andre, at

hende der er fra krisecentret, men hun ville ikke fortælle, at hun selv havde boet der«.

Konkret havde der faktisk været en tyrkisk kvinde forbi centret for en kort bemærkning,¹⁶³ og hun fik Emine's telefonnummer, og de blev 'lidt veninder', men Emine fik snart rollen som børnehjælper og erstatningsmor, og børnene var for klæbende og krævende. Og så begyndte kvindens mand pludselig at ringe til Emine om natten og flirte og spørge, om de skulle giftes, for han ville gå fra konen. Og Emine afslutter historien med: »Skide tyrkere, hold jer væk fra mig!« Siden dengang vil hun ikke have med tyrkere at gøre overhovedet. Undertiden siger hun, at hun er halvt italiener eller sådan noget, for hun har ikke lyst til at sige, at hun er tyrker. Og så kan hun lytte til, hvad de siger om hende på tyrkisk.

Er det en god idé med krisecenterpersonale med etnisk minoritetsbaggrund?, spørger vi en kvinde fra Irak. Det synes hun ikke og svarer kort: »Nej, jeg gider ikke!« Af interviewet i øvrigt fremgår det, at hun ikke har fået nogen form for støtte fra 'sine egne' og derfor ikke har tiltro til andre – kvinder som mænd – irakere eller muslimer, dvs. alle dem, der kan finde på at fordømme hende.

En anden irakisk kvinde, Bibi, svarer følgende på spørgsmålet om sit forhold til andre kvinder på krisecentret: »Jeg har fået et rigtig godt forhold til de danskere, der rådgiver i huset. De gav mig nøglen til huset, og det var mig, der stod for det hele. Jeg har altid haft gode forhold til danskere, men ikke til fremmede. Vi har ikke tillid til hinanden«.

En tredje kvinde fra Irak, Najah, siger: »Når jeg flytter fra [krisecentret], skal jeg ikke have venskab med kvinder herfra. Man møder mange forskellige mennesker med kendskab til ham [den irakiske eksmand]: *Hun* kender ham, og *hun* kender ham. Jeg er kommet til det punkt, at når jeg flytter herfra, skal ingen vide, hvor jeg bor. Og jeg har ikke fortalt nogen endnu, at jeg flytter (...). Det [krisecentret] minder mig om mine problemer og mit dårlige liv. Det er hårdt at bo her. Det er et godt sted, men det er alligevel hårdt og belastende. Der kommer så mange mennesker med forskellige problemer. Og der kommer hele tiden nye til. Man har ikke rigtigt ro og ikke noget privatliv. Jeg har virkelig brug for ro, og det har mine børn også«.

Især de yngre kvinder beretter om dramatiske skænderier og opgør med andre kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Det handler bl.a. om uenigheder om rengøring: hvem tager hvad? Og det handler om tyverier af personlige toilet-sager fra badeværelset og mad fra køleskabet. Madlavning giver også anledning til konflikter, hvad enten det drejer sig om at dele køkkenen, eller der er fællesspisningsordning. Nogle griser og gør ikke rent efter sig, andre laver mad, der lugter.

¹⁶³ Det fremgår ikke, om kvinden har været til rådgivning eller andet.

Wafa, der er muslim og ikke spiser svinekød, er ikke begejstret for, at samme tallerkner bruges til det hele.

Og så er der nogen, der fortæller 'løgnehistorier' om andre og 'sviner andre til', og det gør de både over for personalet og de andre kvinder på stedet. Ikke overraskende refererer disse historier som regel til kvindens seksuelle adfærd. For kvinderne er jo selv rundet af miljøer, hvor 'pæn pige' modstilles 'dårlig pige', og ryet betyder alt, så de ved godt, hvad der virker. Shirin, en kvinde med irakisk baggrund, fortæller, at nogle af de andre på krisecentret havde ringet til hendes far og sagt, at hun var en luder, der var sammen med en muslimsk mand, og at hun røg hash. Og de havde ringet til hendes mor og sagt, at hun trak i Istedgade. »Og personalet gør ikke noget«, hvilket tages fortrydeligt op af de unge kvinder.

Hvad personalet *kan* gøre er at lægge op til holdningsbearbejdelse, opstille nogle etiske regler for samvær, indskærpe husregler og sørge for, at de bliver overholdt. Vold mod andre beboere er en af de ting, der fører til bortvisning fra krisecentrene. Bevidste forsøg på at skade andre beboere kan også føre til bortvisning.

Interviewmaterialet rummer dog også eksempler på venskaber, der er opstået på krisecentret. Et par af de unge kvinder har en bedsteveninde, de har mødt der, og deres skæbnefællesskab har tilsyneladende givet en særlig tyngde til venskabet. Mistroen og mistilliden fylder imidlertid mere i materialet end solidariteten med de andre kvinder på krisecentret.

Familiens reaktion

For hovedparten af kvinderne har familien reageret negativt på deres flugt til krisecentret. I visse tilfælde er krisecenteropholdet blevet holdt hemmeligt for familien. Dels fordi det har været for pinligt og skamfuldt for kvinden, dels på grund af kvindens sikkerhed. Det er nogenlunde samme historie, vi har hørt fra kvinder med tyrkisk, iransk, irakisk og pakistansk baggrund.

Emine, der har tyrkisk baggrund, siger, at forældrenes bekymring gik på, hvad hun fortalte pædagogerne på krisecentret, for rygterne spredtes meget hurtigt. Forældrene var bekymrede for, at politiet pludselig skulle stå uden for døren. Moren var slet ikke bekymret for Emine, men tænkte udelukkende på, hvad folk ville sige. Kort tid efter, at Emine var blevet indlogeret på krisecentret, begyndte hendes telefon at ringe. Det var forskellige familiemedlemmer, der pressede på for at få hende til at komme hjem ved skiftevis at køre på følelser og true, hvis hun ikke makkede ret. Det stod på en uge, indtil hun skiftede telefon.

En anden kvinde med tyrkiske rødder, Sevda, har slet ikke fortalt sine forældre eller søskende, at hun er på krisecenter, hvor hun har boet i et lille halvt

års tid. De tror, hun er hjemme i sin lejlighed. Sevda er kommet på krisecenter på grund af en voldelig kæreste, som hun har haft i halvandet år, og i al den tid er det lykkedes hende at holde forholdet hemmeligt for familien. Hemmeligheden blev først brudt, da kæresten ringede til hendes forældre og præsenterede sig for at hævne sig på hende, fordi hun ville ud af forholdet. Familien fik på den måde besked om kæresten og efterfølgende volden, men ikke krisecentret. Det fremgår af Sevdas fortælling, at kæresteriet overskygger volden for familiens vedkommende: »Altså, jeg er ikke uvenner med min familie, men jeg synes bare, det er svært at sidde sammen med dem nu. Fordi at man ligesom skammer sig et eller andet sted (...). Når jeg sidder sammen med dem og kigger på dem, kan jeg se, at de kigger på mig, som om (...). For vi må jo ikke have en kæreste, det må vi ikke. Vi skal giftes, og sådan er det. Der er ikke noget med at snakke med fyre og alt det der, slet ikke«.

Basima fra Iran siger: »Det er ikke velset, at kvinden bor uden for en familie«. Bortset fra hendes mor ved ingen i hendes egen familie, at hun er blevet skilt; de tror, at hun lever sammen med manden. Hende mor opfordrer hende konstant til at flytte tilbage til manden, for hun er bange for rygter: At andre i familien skal sige, at Basima 'går med andre mænd', hvis de opdager, at hun er skilt.

Wafa fra Irak har hele familien mod sig. Hun presses konstant til at give manden en chance til. Hendes nærmeste familie i Irak har lagt hende på is for at få hende til at makke ret. Hun er 'socialt død' og idømt en tavshedsstraf,¹⁶⁴ der nu har varet et år. De tager ikke telefonen, når hun ringer til dem i Irak.

Bibi fra Irak fortæller, at hendes irakiske veninder ikke længere ville have noget med hende at gøre, da hun forlod sin mand og tog på krisecenter: »Ja, for det er ikke velset at tage på krisecenter. Deres mænd ville ikke have, de så mig mere. Mine veninder var bange for deres mænd. De har en usikkerhed omkring mig. Jeg sagde til dem: 'Bare rolig, jeg er stadig ikke skilt'. Men sådan tænker de«.

Bibis egen mand var også mærket af situationen: »Han sagde, 'giv kommunen dit pas og lad dem sende dig til Irak, så skal jeg nok forsørge dig, men ikke, hvis du bliver her'. Han sagde, at han ikke længere kunne tale med sine venner og ikke længere vise sig frem. Han havde tabt ansigt. Det er den mest frygtelige ting for en mand«.

Habiba fra Irak, der kun har tilbragt en enkelt dag på krisecenter, siger om sin mand: »Det var en skandale for ham, at jeg og hans [barn] var på krisecenter«. Men skandalen blev taget i opløbet i og med, at den ikke blev kendt i offentligheden.

¹⁶⁴ 'Den sociale død' henviser til, at man pga. udelukkelse, afvisning og usynliggørelse mister de sociale relationer, der hidtil har defineret én som person.

Shirin, der har irakisk baggrund, er blevet kaldt mange grimme ting af sin far. Han har bl.a. sagt: »Du er en luder! Du har bragt skam over familien!« Men Shirin prøver som mange andre voldsramte kvinder, der ender på krisecenter, at vende logikken ved at stille spørgsmålet: »Hvem har egentlig bragt skam over familien? For der er ingen piger i vores miljø, der løber væk fra familien, hvis de har det godt derhjemme«. Denne strategi med at prøve at placere ansvaret hos de rette personer og at skamme voldsudøver(e) snarere end voldsoffer ud er uhyre vigtig på længere sigt, men også vanskelig, fordi den kræver en gennemgående bevidstgørelse i de etniske minoritetsmiljøer.

Huda, der er ægteskabsmigrant fra Pakistan, fik følgende ordre fra sin svigerfar leveret pr. familiær stedfortræder, idet hun havde skiftet mobilnummer, så svigerfaren ikke selv kunne ringe: »Sig til hende, at hun skal pakke sine ting og komme hjem. Hun har en time. Hun har ikke lov til at blive på krisecentret, for folk taler om, at min svigerdatter er dér«. Og hun uddyber: »Det er hans respekt, der er på spil. Der tales dårligt om ham. Han er ligeglad med mig. Han får en dårlig status. Det er hans navn [der er på spil]«.

Den underliggende logik er her, at mænd er kvinders naturlige vogtere og beskyttere, og at der af samme grund tales dårligt om den mand, der ikke har kontrol over familiens kvinder. Strategien med at vende logikken handler om at skamme de mænd (og kvinder) ud, der misbruger deres magt og udøver vold mod familiens kvinder.¹⁶⁵

Kvindernes forslag til forbedringer

Vi har spurgt de interviewede kvinder om vejen til krisecentret, deres erfaring med krisecentret og mulige forslag til forbedringer. Har de manglet eller savnet noget? Er der noget, der kunne have gjort en forskel i deres tilfælde? Spørgsmålet er ofte blevet stillet sidst i interviewet, efter at kvinden har fortalt sin historie, for at give hende mulighed for at betragte sig selv og sin egen situation udefra. Spørgsmålet har imidlertid ikke givet anledning til særlig mange og slet ikke de mest interessante svar. De fleste har trukket lidt på det og svaret, 'nej egentlig

¹⁶⁵ Samme strategi har været anvendt i kampagner mod tvangsægteskab og æresrelateret vold og undertrykkelse. I 2005 omdelte MaDonna Mädchenkult.Ur, en uafhængig menneskerettighedsorganisation i Neukölln, Berlin, et fotografisk postkort, hvor to unge mænd står i forgrunden og nærmest indrammer to unge kvinder, der står nogle skridt bag dem. Den tyske tekst lyder i oversat form: »Ære er at kæmpe for min søsters frihed!« Af hjemmesiden fremgår det, at de har hentet inspiration fra det svenske rollemodelkorps Sharafs hjältar, der har eksisteret siden 2004. Se www.madonnaemaedchenpower.de (28.12.10).

ikke'. Det kan hænge sammen med, at kvinderne har været trætte efter et langt interview, men det er vores indtryk, at det snarere handler om, at spørgsmålet er erfaringsfjernt i modsætning til kvindernes i øvrigt erfaringsnære voldshistorier.¹⁶⁶ Kvindernes historier er historier om livet, som det er og/eller var, ikke som det kunne have været, hvis bare (...).

Hvis der ikke er så mange forslag til forbedringer i form af direkte svar på spørgsmålet, kan der imidlertid udledes en del af interviewmaterialet som sådan. I det følgende præsenteres kvindernes direkte og indirekte forslag til forbedringer.

Den voldsramte skal tages alvorligt

Kvinden skal tages alvorligt, hvis og når hun henvender sig om vold til en medarbejder eller sagsbehandler i kommunen, statsforvaltningen, politiet eller andre instanser. Kvinden skal støttes, når *hun* har brug for det, for ellers kan det være for sent. Bagatellisering af vold og voldserfaringer virker desillusionerende og kan bremse kvinden i forsøget på at få et liv uden vold. At forlange at den voldsramte selv skal levere beviser for volden for at blive taget alvorligt er heller ikke rimeligt.¹⁶⁷ Hvis kvinden skal have held med sit forehavende om at komme væk fra volden, er det vigtigt, at hun anerkendes som et retssubjekt, hvis rettigheder er blevet krænket. Anerkendelsen styrker hende som legitimt retssubjekt og sætter ideelt set en bevidstgørelsesproces i gang (Merry 2003).

At tage den voldsramte kvinde alvorligt kan ikke gøres ud fra en hvilken som helst voldsforståelse.¹⁶⁸ Et kønsneutralt udgangspunkt, som antager, at vold udløses af et højt konfliktniveau mellem parret/parterne, bidrager implicit både til bagatellisering og 'victim blaming' og vanskeliggør kvindens forsøg på at frigøre sig fra volden og forestille sig et alternativt liv.

At tage den voldsramte kvinde og hendes eventuelle børn alvorligt betyder også at anlægge et helhedsperspektiv på volden og forebyggelsen af samme, idet volden og forebyggelsesarbejdet griber ind i alle aspekter af kvindens liv.

At se situationen fra kvindens perspektiv

Birgül er som majoriteten af de interviewede kvinder grundlæggende tilfreds med indsatsen på krisecentret: »Dem på krisecentrene har været en meget stor hjælp for mig. Det er ved deres hjælp, at jeg gradvist er ved at komme til kræfter igen. De har hjulpet mig med at udfylde papirer, har taget samtaler med mig:

¹⁶⁶ Geertz (1983:57) skelner mellem erfaringsnære og erfaringsfjerne begreber.

¹⁶⁷ I forhold til opnåelse af opholdstilladelse er det imidlertid et krav.

¹⁶⁸ Clemmensen (2005) argumenterer også for, at en konsekvent voldsforståelse baseret på køn og magt er afgørende for 'den rette hjælp' til voldsramte kvinder. Se også McKie 2005.

‘Det skal nok gå, vi skal nok hjælpe dig. Tænk på din søn, du skal jo være der for ham.’ Så de har været en stor hjælp«.

Emine følte sig derimod svigtet og afvist i sit første møde med det lokale krisecenters personale, der tilsyneladende betragtede hende som et forstyrrende element og lod hende gøre arbejdet selv med at finde et ledigt krisecenter i en anden by. Og Göksels erfaring er, at personalet ikke tog hende alvorligt nok til at tilkalde politiet, men bad hende om selv at udrede problemet med eksmanden, da han troppede op på krisecentret. Hun fik heller ikke den nødvendige faglige rådgivning, da hun skulle i statsforvaltningen, hvilket angiveligt har skadet hendes sag om forældremyndighed.

Emine og Göksel giver tilsyneladende begge udtryk for, at krisecentret ikke har forsøgt eller evnet at se situationen eller problemet fra deres perspektiv. Vi har kun historierne fra kvindernes side, og krisecentrene har muligvis tænkt i hjælp til selvhjælp og empowerment-baner, men sådan er det ikke blevet opfattet af de to kvinder.

Ro til at tænke sig selv som (rets)subjekt

Najah fortæller om den omfattende kontrol, hun har levet under: »Når han var ude, optog han mig. Da jeg fandt ud af det, fik jeg et chok. Det var via computeren, han optog min stemme. Det var et særligt program, hvor computeren ikke behøver at være tændt. Når han var ude og drikke og grille kød med sine venner, så optog han min stemme. Det vil sige, at han konstant, 24 timer i døgnet, holdt øje med mig«.

Næsten alle kvinderne har været udsat for omfattende kontrol og befundet sig i konstant alarmberedskab i en hverdag og en verden, der drejede sig om manden.

Krisecentrene spiller en vigtig rolle med hensyn til at tilbyde kvinden et frirum;¹⁶⁹ et rum, hvor manden og hans virkelighedsdefinition ikke længere er altdominerende,¹⁷⁰ men tværtom udfordres af ro til refleksion og samtaler med andre, hvorved kvinden kan vokse som (rets)subjekt.¹⁷¹ Rummet kan befordre kvindens forestillinger om et andet liv, og disse forestillinger kan modnes og be-

¹⁶⁹ Man kunne måske hente inspiration fra begrebet ‘kvinnofrid’ (kvindefred), der ligger bag den svenske lovgivning om vold mod kvinder og børn. Se: <http://www.kvinnofrid.se/> (12.2.11).

¹⁷⁰ Jf. Lundgren (2004) om mandens definitionsret og forsøg på altomfattende kontrol.

¹⁷¹ Overfaldsalarm og polititilhold repræsenterer billigere og mindre sikre løsninger. De benyttes undertiden i forlængelse af et krisecenterophold og ikke nødvendigvis som et alternativ. Overtrædelse af tilhold effektueres ikke altid. Se: <http://www.fyens.dk/article/1210323:Indland-Fyn--Voldelige-maend-blaeser-paa-tilhold> (18.1.11).

kræftes af samtaler med såvel andre kvinder på krisecentret som af det professionelle personale, der kan oplyse om de konkrete muligheder for støtte til processen.

Et mere opsøgende personale

Emine siger: »Personalet *er* der bare. Så hellere være et sted, hvor personalet går hjem kl. 5. De er kanonsøde, men ... mange blev svigtet derovre«. Hun har set et program om R.E.D. på DR1, og der holder de møder osv., og hun ville godt have været sådan et sted.¹⁷² Emine og Samia giver også udtryk for, at det kan være svært selv at opsøge personalet.

Elin synes, at de etniske minoritetskvinder på krisecentret bare overlades til sig selv, og at der ikke stilles krav til dem. I stedet mener hun, at de skal udfordres og presses som led i en afklarings- eller bevidstgørelsesproces.

Hvor Emine og Samia efterlyser et mere opsøgende personale med skærpet sans for, hvilke kvinder der trænger til særlig støtte og opmuntring, efterlyser Elin, at personalet sætter en slags struktur på kvindernes hverdag. Hun sammenligner dem med alkoholikere, der ikke ved, hvad der er bedst for dem selv. De skal ikke have lov til at »sejle deres egen sø«, som hun siger. »De skal reddes«, og det kræver et mere aktivt opsøgende personale.

Nogle af krisecentrene, der har særlig erfaring med unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, giver også udtryk for, at det er nødvendigt at sætte struktur på kvindernes hverdag. Og hvis strukturen er indarbejdet og indskrevet i husreglerne, ved kvinderne, hvad de går ind til.

Empowerment synes at være et nøglebegreb i mange krisecentres arbejde,¹⁷³ og begrebet er også i tråd med ideologien om hjælp til selvhjælp. Imidlertid lader det til, at empowerment som pædagogisk redskab i forhold til kvinder med etnisk minoritetsbaggrund *undertiden* giver anledning til misforståelser. Hvad krisecentrene forstår som empowerment, forstår kvinderne som manglende interesse og anerkendelse af dem og deres problemer. Krisecentrene opfatter muligvis kvinderne som eksperter på deres eget liv, men hvis kvinderne, som Elin er inde på, ikke ved, hvad der er bedst for dem selv, skal der måske andre redskaber til.

Flere aktiviteter på krisecentret

Emine kedede sig, da hun boede på krisecenter, og det er hun ikke alene om. Hun tog ofte til byen bare for at få tiden til at gå med noget. Hun efterly-

¹⁷² Under interviewet siger hun imidlertid også, at hun ikke vil have med andre 'udlændinge' at gøre på grund af sine uheldige erfaringer.

¹⁷³ Vi gør ikke meget brug af begrebet empowerment i vores arbejde. Vi foretrækker at tale om kvinder som retssubjekter (se Merry 2003, 2009).

ser aktiviteter på krisecentret som f.eks. tilbud om massage, fitness og at få lagt makeup.

Elin påpeger nødvendigheden af, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund bliver afklaret under deres krisecenterophold, så de ikke flytter tilbage til manden og volden. Og afklaring forudsætter efter hendes opfattelse, at de begynder at tænke på sig selv og egne behov, og det skal de have hjælp til: »Man kunne bruge den tid, måske tre-fire timer om dagen, hvor kvinderne er her, mens børnene bliver passet. For kvinderne sover kun og kan slet ikke finde ud af det med børnene. De råber og skriger og chikanerer andre kvinder. De kommer med deres problemer og giver andre et helvede. Det er et helvede også for mig, for de får lov til at sejle deres egen sø. Der skulle være et kursus og ikke som valgmulighed. De skal reddes. Ligesom personer med et alkoholproblem. Man skal sige: Du skal«.

Både Emine og Elin efterlyser aktiviteter på krisecentret, men af forskellig slags. Hvor Emine taler om mere rekreative aktiviteter, taler Elin om at hanke op i kvinderne med etnisk minoritetsbaggrund, kræve noget af dem, give dem et obligatorisk kursus i personlig afklaring og oplyse dem.

Psykologhjælp og fagpersonale

Noha synes, at alle skulle tilbydes psykologhjælp, for »der er så mange tanker, så man hverken kan tænke eller spise«. Shirin efterlyser psykologhjælp på krisecentret, »for jeg mangler fast grund under fødderne«. Emine siger, at hurtig psykologhjælp er vigtig, og at krisecentret kan være til større hjælp på dette område, end det har været i hendes tilfælde. Hun har ikke haft overskud til selv at sørge for at få psykologhjælp, selv at kontakte en psykolog.

Psykologhjælp til kvinder på krisecentre er ikke gratis, men kvinderne kan få tilskud, hvis de får en henvisning fra deres læge.¹⁷⁴ Børn på krisecentre får tilbudt gratis psykologhjælp efter servicelovens § 109, stk. 5, der trådte i kraft i juli 2008 og blev revideret i 2009. På de fleste krisecentre består personalet af socialpædagoger og socialrådgivere, mens nogle krisecentre, der indgår i projekter finansieret af puljemidler, har en psykolog ansat.¹⁷⁵

Göksel efterlyser fagligt personale på krisecentret i dagtimerne, hvis man har noget vigtigt, der skal drøftes. Til gengæld har hun det fint med, at der er

¹⁷⁴ Mange krisecentre og LOKK påpeger det uretfærdige i, at voldelige mænd som led i regeringens handlingsplan får tilbud om gratis behandling og psykologhjælp, mens det ikke er gratis for de voldsramte kvinder.

¹⁷⁵ I princippet er det et valg, krisecentrene kan tage, om de skal have en psykolog ansat, idet udgiften kan lægges på brugertaksten, men i praksis vil det være svært for de mindre krisecentre, som har færre brugere.

frivillige om natten, for der behøver man ifølge hende ikke at vende de tunge sager. Ingen andre af de interviewede kvinder laver dette skel mellem ansatte og frivillige.

Størstedelen af krisecentrene benytter sig af frivillige, kun syv gør ikke (Barlach & Stenager 2010:109, 166). Nogle krisecenterledere betoner, at kun de ansatte tager sig af faglige spørgsmål, mens de frivillige overvejende tager sig af det sociale. Arbejdsdelingen hænger sandsynligvis sammen med ansvarsområde og en i denne sammenhæng særlig (snæver) definition af faglighed, idet faglighed og frivillighed ikke står i modsætning til hinanden.¹⁷⁶ Frivillige på krisecentrene kan have værdifulde faglige kompetencer, der kan komme kvinderne til gode, hvilket også betones af flere krisecenterledere.

Inddragelse af kvinder uden børn

Emine giver udtryk for, at krisecentrene har flere tilbud til kvinder med børn, mens kvinder uden børn overses. Det gælder både mulighed for at deltage i udflugter – typisk BonBon-Land og den slags – mens man bor der, og invitation til at komme på besøg efter opholdet på krisecentret. Emine foreslår, at man integrerer kvinderne i stedet for.

Der er dog også kvinder, der foreslår en opdeling af kvinder med og uden børn på krisecentret, ud fra den betragtning at de to kategorier har forskellige interesser. Og så spiller larmen fra børnene også ind.

Den kommunale familierådgivningsordning retter sig også mod kvinder med børn.¹⁷⁷ Visse projekter, herunder efterværnsprojekter, omfatter udelukkende kvinder med børn. Flere krisecentre peger på, at kvinder uden børn i højere grad er overladt til sig selv, og at de kan være mere isolerede og ensomme, blandt andet fordi de ikke har den kontakt til f.eks. daginstitutioner, som kvinder med børn har.

Parterapi

Noha siger, at ikke alle kvinder, der kommer på krisecenter, vil skilles eller forlade deres partner. De vil måske hellere have parterapi, eller at manden kommer i behandling.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Opdelingen skyldes muligvis det øgede pres på krisecentrene om 'professionalisering'. Hvad der menes med begrebet står ikke altid klart. Men hvis professionalisering indebærer en bevægelse fra solidaritet til klientgørelse er det ikke nødvendigvis til kvindernes fordel. Se Mogenssen & Nielsen 2000; Clemmensen 2005.

¹⁷⁷ Ifølge servicelovens § 109, stk. 4, påhviler det kommunalbestyrelserne at tilbyde familierådgivning til kvinder, der kommer på krisecenter med deres børn.

¹⁷⁸ For nærmere diskussion af parterapi og 'voldsudøverprogrammer' se *Why Does He Do That? Inside the Minds of Angry and Controlling Men* (Bancroft 2002).

Habiba, der var på krisecenter én dag for at true manden til at stoppe med volden, udgør et enkelt eksempel på disse kvinder. Hun ville gerne have råd, så problemet kunne løses, uden at hun skulle skilles, men hun fik ikke noget råd, hun kunne bruge til noget, »for alle sagde: ‘Smid ham ud!’«. Manden er fortsat voldelig, så rådet var måske fornuftigt nok, men hun har tilsyneladende resigneret og lært at leve med volden.

Ellers nævnes parterapi eller behandling så godt som ikke i materialet. Kun Divani fortæller, at hun har været på krisecenter før, og at hun vendte tilbage til manden, fordi han lovede at gå i behandling (hvilket han dog ikke gjorde).

Krisecenter Odense tilbyder parterapi, men det fremgår, at tilbuddet især synes at appellere til etnisk danske kvinder og mænd. Kun to mænd med etnisk minoritetsbaggrund har deltaget, og de har været gift med etnisk danske kvinder.¹⁷⁹

Mægling nævnes så godt som ikke af kvinderne selv. Hvis vi under et interview har spurgt, om mægling kunne være en mulighed i den konkrete kvindes situation, har kvinden typisk svaret nej. En enkelt kvinde er dog inde på muligheden af, at en imam kunne mægle mellem unge kvinder og deres familier i tilfælde af æresrelateret vold. Den manglende interesse for mægling synes at bekræfte, at mægling er problematisk i asymmetriske relationer, hvor det får karakter af tvang.

Oplysning til ægteskabsmigranter

Binta, der selv har været voldsramt og udvisningstruet, foreslår, at kvinder oplyses om deres rettigheder af en familierådgiver,¹⁸⁰ når de kommer til landet. Og hun pointerer, at det skal ske under overværelse af manden, som dermed ved, at hun ved osv., så han ikke kan løbe om hjørner med hende og bilde hende ind, at hun ikke har nogen rettigheder. Ideen er, at manden ikke skal kunne misbruge lovgivningen til at undertrykke kvinden. Vores materiale rummer ligeledes mange eksempler på kvindelige ægteskabsmigranter, der holdes under slavelignende forhold af manden og svigerfamilien og ikke kender til deres rettigheder.

I Frankrig forsøger staten at forebygge problemer knyttet til tvangsægteskab og ægteskabsmigration (Jensen m.fl. 2006:140). Ved ankomsten til landet informeres alle nye indvandrere om den franske stats syn på religion, kvinders rettigheder mv., og efter informationen skrives en kontrakt mellem de franske

¹⁷⁹ Tilbuddet om parterapi, der er baseret på imago-relationsterapi, har eksisteret et par år. Oplysningen stammer fra interview i februar 2010. Se: <http://www.imagoforeningen.dk>.

¹⁸⁰ ‘Familierådgiver’ er hendes eget udtryk, og det skal ikke forveksles med familierådgivningsordningen SEL 109, stk. 4.

myndigheder og den enkelte indvandrer. Efter et år indkaldes til nyt informationsmøde, og kontrakten fornyes.

Krisecentre som 'skolefag' og synlige krisecentre

Göksel er inde på, at man bør lære om krisecentre i skolen, og foreslår skoleudflugter til krisecentre. Albina mener, at det kunne være fint med krisecenterreklamer i tv en gang imellem, for man hører jo ellers aldrig om krisecentertilbud. Vold og tilbud om hjælp skal ikke være tabu, men skal mere frem i offentligheden. Albina fik revalidering under sin uddannelse, men så ikke nogen brochure på kommunen om vold/krisecentre. Hun efterlyser mere information om, hvad krisecentre overhovedet er for nogle størrelser, og hvilken hjælp man kan få der.

Nogle af krisecentrene er også inde på betydningen af at være kendt i lokalområdet, den lokale offentlighed, så borgerne i bred almindelighed får indblik i krisecentrene og deres arbejde. Og de stiller typisk op, når de får henvendelser udefra. Andre krisecentre synes i højere grad at lukke sig om sig selv. Undertiden sker det med den begrundelse, at deres funktion er at beskytte og skjærme kvinderne, og at det bedst kan opfyldes, hvis de holder lav profil.

Supplerende boform

Najah siger sidst i interviewet på baggrund af vores opfordring til at komme med forslag: »Jeg kommer i tanke om en ting, der kunne være anderledes. Det kunne være, at kvinder kunne bo for sig selv i en lejlighed. Det kunne være dejligt for kvinder at have en lille selvstændig lejlighed. At man kunne vælge at flytte herfra og til en lejlighed efter kort tid, for man bliver træt«.

Det er tilsyneladende en form for supplement eller alternativ til krisecentret i form af en udslusningsbolig, hun argumenterer for. En form for bolig, der ligger tættere på det normale liv end krisecentret.

Sammenfatning

I kapitlet er det blevet diskuteret, hvem der kommer på krisecenter, og det konkluderes, at det i vid udstrækning er voldsramte kvinder, der ikke har andre muligheder. Det skyldes ikke mindst, at kvinderne oplever en ringe grad af forståelse for deres situation hos familien og i de etniske minoritetsmiljøer, hvor der hersker en forventning om, at de som 'gode kvinder' skal udholde volden og blive hos manden. Kendskabet til krisecentre synes af samme grund at være ringe og i nogle tilfælde ikke-eksisterende. I andre tilfælde hersker der en masse myter om krisecentre som anbringelsessteder for 'dårlige kvinder'. Historier som

disse fortælles sandsynligvis med det formål at afskrække kvinder fra enhver tanke om at tage på krisecenter.

Mange kvinder lader sig dog ikke afskrække, men finder vej til et krisecenter. Nogle kommer akut ved politiets mellemkomst, andre kommer efter længere tids overvejelse – såkaldt planlagt spontanitet – og det er lidt forskelligt, hvad der gør udslaget. For nogle er det bekymringen for børnene. Kvinders ansvar for at beskytte deres børn er ofte blevet omtalt, mens der har været ringe opmærksomhed på den voldelige mand som far og *hans* ansvar. Såvel vores materiale som litteraturen viser, hvordan manden bruger faderskabet og lovgivningen til fortsat kontrol med ekskonen og børnene efter skilsmissen.

Kapitlet har også beskrevet kvindernes møde med krisecentret, og det fremgår, at kvinderne generelt er både glade og taknemmelige, selv om de ikke sætter så mange ord på det. Men i øvrigt har kvinderne meget forskellige interesser og behov, og det kan være endog meget svært for krisecentrene at spænde så vidt og imødekomme samtlige ønsker. Nogle kvinder ønsker f.eks. først og fremmest at få lov til at passe sig selv uden indblanding og krav, mens andre kvinder gerne vil aktiveres mest muligt og opfatter et ikke-opsøgende personale som tegn på manglende anerkendelse og interesse. Nogle kvinder har det fint med institutionspræget på krisecentret, mens andre ønsker et mere hjemligt krisecenter. Flere af kvinderne gør brug af metaforer som 'hotelophold' og 'fængselsophold' i beskrivelsen af deres erfaringer. Kvindernes kritik fordeler sig på krisecentre af meget forskellig størrelse og geografisk placering.

Sidst i kapitlet har vi præsenteret en række forslag til forbedringer ikke bare af krisecentrene, men af voldsramte etniske minoritetskvinders situation i bredere forstand. Nogle af forslagene er fremsat direkte af de interviewede kvinder, andre forslag har haft mere indirekte karakter og er blevet udledt af interviewene. Forslagene er medtænkt i vores anbefalinger.

"Har du rent tøj på i dag,
for jeg vil stå dig ihjel!"

Side 297

Efterværn

For udenforstående kan det være vanskeligt at forstå omfanget af voldens skadevirkninger, og mange forestiller sig umiddelbart, at hvis bare kvinden rent fysisk kommer væk fra den voldelige mand eller familie og lige får mulighed for at sunde sig lidt, så kan hun efter kort tid genoptage sit liv, nu blot uden vold. Man putter kort sagt en voldsramt kvinde ind i den ene ende, og efter et kortere ophold i relativ isolation på krisecentret kommer hun voldsfri ud i den anden ende.

Virkeligheden er en anden. Mange kvinder har brug for fortsat støtte efter krisecenteropholdet, og mange er mærket af volden i årevis eller for livstid. På krisecentrene har man erfaring for, at det kan svare sig at yde fortsat støtte til kvinder efter krisecenteropholdet. Hvis man ikke gør det, er der for manges vedkommende en risiko for, at de vender tilbage til den voldelige mand/familie eller finder en ny voldelig mand;¹⁸¹ ikke fordi de vil, men fordi de er for sårbare og ikke magter at stå imod presset fra manden og familien. Efterværn repræsenterer altså en forebyggende indsats i forhold til tilbagefald.

Begrebet efterværn har traditionelt været brugt om hjælp til og tilsyn med personer, der har været under forsorg,¹⁸² og det bruges stadig inden for det sociale område om støtteforanstaltning for enkeltpersoner eller familier med særlige behov, f.eks. efter en institutionsanbringelse. Vi bruger det her i lighed med krisecentrene og LOKK om den tilrettelagte hjælp og støtte, som en kvinde og hendes eventuelle børn tilbydes efter ophold på krisecenter.

Det fremgår af vores interviews, at efterværn ikke mindst er af stor betydning for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, fordi mange af dem mister deres sociale netværk i forbindelse med, at de flytter på krisecenter og bliver skilt. Og voldsforskningen viser med al tydelighed, at social isolation udgør det største

¹⁸¹ Såkaldt 'repeat victimization' eller blot 'gængangere' eller 'flergangsbrugere'. Der tales også om 'tilbagefald'. Ifølge LOKK's årsstatistik flyttede 19 % af kvinderne i 2009 tilbage til voldsudøveren ved udflytning fra krisecentret (Barlach & Stenager 2010:39, 54).

¹⁸² Se Christensen, Lindstrøm & Mølholt (2010:22-23), som også pointerer, at man ikke er under forsorg, fordi man bor på et krisecenter.

faremoment for kvinder, og at social isolation af kvinden er et led i den voldelige mands (eller families) strategi.¹⁸³ Krisecentrene bekræfter generelt, at det er vigtigt med efterværnstilbud og i særdeleshed for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Betydningen af efterværn for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund fremgår også af flere undersøgelser.¹⁸⁴

Efterværn på krisecentre kan bidrage til, at kvinder støttes i en kritisk fase af deres liv og dermed rustes bedst muligt til at etablere og fastholde et liv uden vold. Tilbuddet om efterværn retter sig principielt både mod de kvinder, der bryder med den voldelige mand eller familie, og de kvinder, der flytter tilbage til den voldelige mand eller familie.¹⁸⁵ I sidstnævnte tilfælde er det dog sjældent, at kvinderne tager imod tilbuddet. Ikke overraskende begrunder de det ifølge krisecentremedarbejdere med, at det vil belaste forholdet til manden.

Selv om efterværn ses som en god og nødvendig ting i krisecentersammenhæng, er det ikke alle krisecenterledere, der har det helt godt med selve udtrykket og de associationer, det umiddelbart giver: »Vi ved ikke, hvad vi ellers skal kalde det. Men det er et levn fra gamle dage. Det lyder lidt af tykke mure og inde bag fængslets tykke mure. Det er sådan et gammeldags udtryk, men vi har endnu ikke fundet et godt ord [som erstatning], der kan signalere og give [rette] mening«.

I det følgende skal vi se nærmere på tilbuddet om efterværn på krisecentrene under LOKK. Hvem tilbyder efterværn, og hvad vil det sige? Hvad består efterværn af? Hvordan ser det typiske tilbud ud? Og hvordan ser de mere specielle tilbud ud? Men først vil vi kort beskrive vores materiale.¹⁸⁶

Vi har oplysninger om efterværn fra 29 ud af 38 krisecentre, der var medlem af LOKK pr. 1. februar 2010, hvilket svarer til godt 76 %. Vi har lavet interviews med 25 af disse krisecentre, fordi vi har fundet det vigtigt at få kvalificeret spørgsmålet om efterværn. De sidste fire krisecentre har vi kun spørgeskema-svarelse fra. Vores materiale består af:

- interviews foretaget med ledere og/eller personale på 15 krisecentre
- spørgeskema
- telefoninterviews med 10 krisecenterledere

¹⁸³ Se Counts, Brown & Campbell 1999; Johnson 1998:43ff; Lundgren 1993 og 2004; McKie 2005.

¹⁸⁴ Se Mogensen & Nielsen 2000:112ff; Kronborg 2005; Nielsen 2005a:31; Mørck 2010.

¹⁸⁵ I forbindelse med visse ordninger mister kvinden dog retten til at modtage efterværn, såfremt hun vender tilbage til voldsudøveren.

¹⁸⁶ Se bilag 6 for nærmere redegørelse for materiale og metode.

Hvem tilbyder efterværn?

Spørgsmålet om efterværn er tilsyneladende ikke ligetil. Det er ikke noget, man enten har eller ikke har, som man umiddelbart skulle tro. Det kan måske også forklare resultatet af de 14 spørgeskemabesvarelser, hvor 13 krisecentre svarede ja på spørgsmålet, om de tilbyder efterværn, og det sidste krisecenter hverken svarede ja eller nej, men valgte at skrive: »Vi tilbyder cirka tre samtaler med kvinden, som derefter har mulighed for at ringe. Det er ikke et formaliseret efterværn, men tid vi prioriterer«.

Et andet af krisecentrene supplerede sit ja med følgende, hvoraf det fremgår, at der ikke er tale om et struktureret efterværn: »Vi tilbyder kvinderne, at de efter opholdet kan kontakte os, hvis de står i nogle problemer, de ikke ved hvordan de skal løse. Men det er ikke struktureret efterværn. En gruppe af frivillige tilbyder efterværn til de kvinder, der flytter ud i [byen] eller umiddelbar nærhed. Her tilbydes de netværksdannende aktiviteter og en besøgs kvinde til praktiske ting eller som sparringspartner«.

Af de 29 krisecentre, vi har kendskab til, siger syv, at de ikke har noget *formaliseret* (eller struktureret eller systemiseret) efterværn, men når de så fortæller, hvad de i praksis tilbyder kvinderne, er der sjældent nogen nævneværdig forskel mellem dem og andre krisecentre.

Ud over at alle krisecentre giver udtryk for, at efterværn er »en uhyre vigtig ting«, synes der at herske mange forskellige opfattelser af, hvad efterværn henviser til. Nogle krisecentre skelner skarpt mellem 'efterværn' og 'udslusning', fordi det varetages af henholdsvis ansatte på krisecentret og frivillige: »Det faglige kalder vi efterværn, og de frivilliges arbejde kalder vi udslusning, altså gruppen hedder udslusningsgruppen«.

Og nogle skelner lidt på samme måde mellem efterværn og netværksskabende aktivitet: »Efterværn er der, hvor vi er inde over en sag. De frivilliges arbejde er at være sammen med kvinderne på kvindernes præmisser og så ellers dække natten [fungere som nattevagter]. Så de indgår ikke som sådan i efterværnet«. Et krisecenters hotdogcafé ses tilsvarende som et eksempel på netværksskabende aktivitet, ikke efterværn.

I andre tilfælde skelnes der mellem 'kerneydelse', 'en *slags* efterværn' og 'projektydelse'.¹⁸⁷ Et krisecenter reserverer f.eks. betegnelsen efterværn til ker-

¹⁸⁷ 'Projektydelse' henviser til midlertidige projekter, som typisk er eksternt finansieret. Krisecentret indgår konkret i et projekt under Servicestyrelsens »Børn og kvinder i familier med vold«, der løber fra 2008 til 2011 og rummer i alt 14 delprojekter. Initiativet har tre indsatsområder: 1) At forstærke indsatsen for kvinder og børn på krisecenter og op til et halvt år efter deres fraflytning; 2) At udvikle behandling til børnene; 3) At skabe bedre praksis ved underretning

neydelsen, som består af et tilbud om tre efterværnssamtaler af cirka en times varighed på krisecentret eller telefonisk med kvindens kontaktperson: »Men ud over kerneydelsen så synes vi, at vi har noget, som *egentlig* kommer ind under hatten efterværn såsom netværkscafeen. Netværkscafeen har været her også før projektet, men nu er det blevet to gange om måneden, hvor det tidligere var én gang, men den har altid været her for kvinder, som fraflyttede, som en del af et efterværn. Men mentorordningen og samtalegruppen for kvinder med børn er besluttet projektydelser, som er et led i det treårige projekt, som krisecentret deltager i.«

Andre krisecentre skelner ikke på samme måde mellem, hvem der gør hvad, eller hvor pengene til ydelserne og aktiviteterne kommer fra, men synes i højere grad at have et brugerperspektiv på sagen: Hvad tilbydes kvinder i det hele taget af faglig og social karakter, når de flytter fra krisecentret? Endelig kvier nogle krisecentre sig ved at sige, at de tilbyder efterværn, hvis efterværnet ikke er nedskrevet, men blot praktiseres. En krisecenterleder fortæller, at de tilbyder tre samtaler med kvinden efter udflytning: »Det kan være tre på en måned eller strakt ud over længere tid. Og hvis nogen har brug for fem, så gør vi det, men officielt er det tre«. Trods dette tilbud siger hun, at de ikke har et formaliseret efterværn som sådan, men at det er noget, de ønsker eller arbejder på at få: »For mange kvinder oplever et tomrum, når de flytter fra krisecentret«.

Et væsentligt aspekt af efterværn er, at det kræver ressourcer og dermed penge.¹⁸⁸ Og det er måske også derfor, at efterværnet undertiden ikke er nedfældet på skrift, fordi det så typisk vil have en anden status; kort sagt være mere bindende. En krisecenterleder siger om de to hjemmebesøg, de tilbyder fraflyttede kvinder som efterværn: »Efterværn er faktisk ikke noget, vi får penge for. Krisecentret fungerer udelukkende på døgntakstbetalinger fra hjemkommunerne, og de betalinger gælder kun de kvinder, der bor her, så sådan en ydelse som at tilbyde de her besøg, den får vi faktisk ikke penge for. Det er noget, vi gør, fordi der ikke er andre, der gør det, og det er nødvendigt, at der er nogen, der gør noget. Så har vi så sagt, at det er det, vi kan være med til. Og når de to besøg er overstået, så er det op til kvinderne at kontakte os, hvis de har brug for det efterfølgende«.

for at styrke tidlig opsporing af børn, der har været udsat for vold. Se: <http://www.servicestyrelsen.dk/bkfv/for-alle> (8.1.11).

¹⁸⁸ Efterværn finansieres forskelligt: af driftsmidlerne, statslige puljemidler, private fonde eller humanitære hjælpeorganisationer. Eller det indregnes i taksten, afhængigt af efterværnets karakter og omfang. De forskellige finansieringsformer udelukker ikke hinanden (se også Barlach & Stenager 2010:169).

En anden krisecenterleder fortæller, at de har to efterværnstilbud, nemlig henholdsvis en skrabet og en udvidet model, men at kommunerne typisk ikke vil købe andet end den skrabede model. De har tidligere haft midler fra Socialministeriet til at lave et udvidet efterværn. Men i dag tilbyder de tre besøg: »Disse besøg kan enten foregå på krisecentret eller i kvindens hjem, hvor kontaktpersonen eller i visse tilfælde en socialrådgiver fra krisecentret er behjælpelig i forhold til den situation, kvinderne og børnene står i, når de kommer ud herfra. Men når det kun er tre besøg, er det jo virkelig meget, meget pauvert forstået på den måde, at det jo kun lige kan blive, hvad der trænger sig på her og nu. På en måde kan man sige, at vi fortsætter arbejdet fra krisecentret. Det er en måde at mildne overgangen på. Andet kan man jo egentlig ikke påstå, det er. Vi har jo haft et rigtigt udvidet efterværn, og der var helt, helt andre boller på suppen«.

Familierådgivningsordningen og efterværn

Familierådgivningsordningen – servicelovens § 109, stk. 4 – spiller også ind på krisecentrenes efterværn.¹⁸⁹ Ifølge en krisecenterleder betyder ordningen nemlig, at familierådgiveren overtager noget af det, krisecentret plejede at lave som efterværn: »Netop det der med at hjælpe kvinden med at få sig etableret i det nye hjem og få helt styr på aftalerne med skolerne og daginstitutionerne osv., det er jo i høj grad det, familierådgiveren tager over, og hun kan følge familien med børn op til et halvt til et helt år faktisk«.

Og lederen giver udtryk for, at familierådgivningsordningen lægger op til en arbejdsdeling mellem familierådgiveren og krisecentermedarbejderne: »Det, vi så ønsker at have mere fokus på, er de bløde værdier, som vi plejer at kalde det; at gå lidt mere ind omkring den krise, som kvinden har været igennem. Hvor står hun? Hvor langt er hun kommet? For vi har erfaring for, at når kvinden flytter ud, så er det en helt ny situation, hvor hun skal bo alene, og hun er faktisk vant til at være en familie, og selv om manden var dårlig, så gjorde han det alligevel

¹⁸⁹ Familierådgivningsordningen, servicelovens § 109, stk. 4, trådte i kraft d. 1. juli 2008. I første omgang var det beliggenhedskommunen for krisecentret, der skulle tilbyde familierådgivning. Med lovændringen pr. 1. august 2010 er det opholdskommunen, der skal tilbyde familierådgivning til egne borgere, uanset hvor i landet de er på krisecenter. Kvinder, der kommer på krisecenter, bevarer deres oprindelige kommune også som handlekommune i forhold til ydelser efter serviceloven i den periode, de opholder sig på krisecenter. Når kvinden og hendes børn er flyttet fra krisecentret til en almindelig bolig, der ikke er omfattet af retssikkerhedslovens § 9, stk. 7, er det den nye kommune, der har rådgivningspligten (Notat, Servicestyrelsen 2011).

ud for en mand, og det der med at skulle klare sig selv, være ensom og stå med den der smerte, som man måske alligevel ikke har fået bearbejdet så meget, når det kommer til stykket (...) Altså, det er i hvert tilfælde det, vi fremadrettet forsøger at lægge vores ressourcer på i forhold til efterværn«.

Hvor den netop omtalte krisecenterleder faktisk siger, at visse opgaver, der tidligere faldt ind under efterværn på deres krisecenter, er flyttet over i kommunalt regi i forbindelse med den nye paragraf, siger en anden krisecenterleder om familierådgivningen, at »man kan jo ikke kalde det efterværn, men det er bare noget rigtig, rigtig vigtigt, der er kommet«. Betegnelsen efterværn bruges altså ikke bare meget forskelligt om opgaver i krisecenterregi, som vi tidligere har set, men også i forhold til det eksterne samarbejde. Her taler nogle krisecenterledere om forskellige aspekter af efterværn i henholdsvis den kommunale familierådgivning og på krisecentret, mens andre kun bruger betegnelsen om dét, der sker i krisecenterregi. Under alle omstændigheder giver denne forskellige brug af 'efterværn' anledning til begrebsforvirring.

Ifølge servicelovens § 109, stk. 4, påhviler det kommunalbestyrelserne at tilbyde familierådgivning til kvinder, der kommer på krisecenter med deres børn. Konkret betyder det, at kommunen udpeger en familierådgiver, som har kompetence til at handle i egen kommune. Rådgivningen er ikke et terapeutisk tiltag, men et tiltag, som retter sig mod at iværksætte, koordinere og gennemføre en indsats, som indeholder de elementer – forsørgelsesgrundlag, bolig, job, uddannelse, daginstitutioner mv. – der kan give den voldsramte kvinde og hendes børn et nyt liv uden vold. Da familierådgivningen skal foretages af en rådgiver, der har kompetence til at handle på kommunens vegne, kan familierådgivningen ikke som udgangspunkt udliciteres til et krisecenter. Såfremt krisecentret er kommunalt, kan kommunen imidlertid vælge at placere familierådgiveren på krisecentret, og opgaven kan også varetages af dette. Det er forudsat, at familierådgivningen til den voldsramte kvinde skal varetages af én ansvarlig og gennemgående familierådgiver (Servicestyrelsen 2011).

Krisecentre med og uden efterværn

Det står efterhånden mere og mere klart, at det på baggrund af vores materiale kan være vanskeligt at skelne mellem krisecentre med og uden efterværn.

Det er derfor interessant, at samme tvivl ikke kommer til udtryk i rapporten *Efterværn for voldsudsatte kvinder* (Christensen, Lindstrøm & Mølholt 2010), hvis formål er at afdække, i hvilket omfang krisecentrene etablerer efterværn for voldsramte kvinder. I denne rapport oplyses det på baggrund af krisecentrenes egne spørgeskemabesvarelser, at 25 ud af 36 krisecentre har

et tilbud om efterværn, mens 11 ikke tilbyder efterværn (ibid. 28).¹⁹⁰ Det vil sige, at omkring to ud af tre krisecentre har et efterværnstilbud til kvinder, når de flytter ud.

Ingen af de 29 krisecentre, vi har besvarelser fra, har svaret blankt nej på spørgsmålet, om de tilbyder efterværn. Tilsvarende har ingen svaret nej på samme spørgsmål i vores spørgeskemaundersøgelse, selv om spørgeskemaet har haft nej som den ene af to mulige svarkategorier. Det kunne så tænkes, at de krisecentre, som ikke tilbyder efterværn, netop er dem, vi mangler besvarelser fra. Vi har derfor søgt oplysninger om disse ni krisecentre ved at gå ind på deres hjemmesider, hvoraf det fremgår, at fire af dem tilbyder efterværn i en eller anden form. Hvad angår de sidste fem, findes der enten ikke oplysninger om efterværn på hjemmesiden, eller krisecentrene (i to tilfælde) er blevet lukket i mellemtiden af økonomiske grunde.

At *Efterværn for voldsudsatte kvinder* kommer frem til, at 11 krisecentre ikke tilbyder efterværn, kunne umiddelbart tænkes at skyldes, at krisecentre uden et *formaliseret* efterværn kommer i kategorien 'krisecentre som ikke tilbyder efterværn', men det fremgår af publikationens fem eksempler på krisecentre med efterværn, at det ikke er tilfældet. To af disse er nemlig krisecentre uden et *formelt* efterværn, og i det ene tilfælde, nemlig den selvejende døgninstitution Herning Krisecenter, ligger hovedansvaret for efterværnet faktisk hos kommunen og ikke krisecentret. I publikationen citeres lederen af krisecentret, som siger: »Helt straight, så er der ingenting på Herning Krisecenter« (Christensen, Lindstrøm & Mølholt 2010:45).

LOKK's årsstatistik 2009 skelner også mellem krisecentre med og uden efterværnstilbud. Af 34 krisecentre tilbyder 23 efterværn, 11 gør ikke, herunder Herning Krisecenter (Barlach & Stenager 2010:169). Blandt de 11 kan vi genfinde fem krisecentre, der i vores undersøgelse har svaret, at de ikke tilbyder *formaliseret* efterværn; fire der har svaret, at de tilbyder efterværn; og to der ikke har besvaret vores henvendelser. Uoverensstemmelsen kan skyldes en udvikling på efterværnsområdet fra 2009 til 2010, men den kan også skyldes, at det ikke er klart, hvad der betegnes som efterværn.

Herning Krisecenter er et godt eksempel på uklarheden, idet det optræder som eksempel på et krisecenter, der tilbyder efterværn i den ene rapport, mens det i årsstatistikken optræder som et krisecenter uden. Uklarheden skyldes

¹⁹⁰ Det oplyses, at der blev sendt spørgeskema ud til 43 krisecentre, herunder fem centre i københavnsområdet, der ikke er medlem af LOKK, og at 36 har besvaret skemaet. Bortset fra fem navngivne eksempler, der fremhæves i rapporten, nemlig Kvindekrisecenter Bornholm, Sønderborg Kvinde- og Krisecenter, Herning Krisecenter, Roskilde Kvindekrisecenter og Danner, fremgår det imidlertid ikke, hvilke krisecentre der henholdsvis tilbyder og ikke tilbyder efterværn.

muligvis, at Herning Krisecenter i samarbejde med Herning Kommune fra 2008 til 2011 indgår i Servicestyrelsens projekt om støtte og behandling til voldsramte kvinder og børn.¹⁹¹ Før denne involvering kunne Herning Krisecenter karakteriseres som et krisecenter uden *formaliseret* efterværn,¹⁹² mens krisecentret i dag nok bedst kan betegnes som et krisecenter med efterværn for kvinder med børn, selv om kommunen er hovedansvarlig for efterværnsprojektet.

Under vores interview med Herning Krisecenter spørger vi, hvad der kan gavne kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, og får svaret: »Efterværn. Støtte, når de flytter ud, fordi de risikerer at sidde mutters alene i lejligheden, da der typisk går meget lang tid, før de får et nyt netværk«. Det nævnes samtidig, at det er noget nyt med efterværn på krisecentret, at man samarbejder med kommunen om det, og at det finansieres af en særlig pulje, der ophører på et tidspunkt. Fordi det er så nyt, er der heller ikke mange kvinder, der benytter sig af tilbuddet, og få med etnisk minoritetsbaggrund.¹⁹³ Det nævnes også, at der er et problem med efterværnstilbuddet, som retter sig mod kvinder med børn, nemlig at barnets far skal inkluderes, såfremt der skal foretages en såkaldt § 50-undersøgelse af barnets udvikling og trivsel som grundlag for en behandlingsindsats. »Her står mange kvinder af«, fordi de ikke ønsker, at eksmanden skal inddrages i den hjælp, de kan få.¹⁹⁴ Det er ikke overraskende, at det kan lægge en dæmper på kvindernes interesse for at gå videre. Det er sandsynligt, at kvinderne oplever det som ydmygende at være afhængig af den voldelige eksmands tilsagn, ikke mindst når det handler om at rette op på skader, som han har forårsaget.

Under interviewet nævnes det også, at »når kvinderne først er ude, er de et lukket kapitel«. Af vores interviewnoter fremgår det, at personalet som regel ikke har forbindelse med kvinderne efter opholdet, som gennemsnitligt er på 21 dage. Enkelte bliver dog længere, men det afhænger af den enkelte kvindes samlede livssituation. Det fremgår endvidere, at det kan være svært for personalet at afslutte forbindelsen til nogle af kvinderne, fordi de 'går ind under huden'. Det kan også være svært for kvinderne selv at stoppe, og mange prøver at holde kontakten, hvilket kan være ret krævende. Men som regel forstår de, når personalet siger stop.

¹⁹¹ Projektets officielle navn er »Børn og kvinder i familier med vold«. Det løber over tre år og rummer flere delprojekter, herunder projektet i Herning, som man kan findes en beskrivelse af på hjemmesiden. Se: <http://www.servicestyrelsen.dk/bkfv/for-alle> (8.1.11).

¹⁹² Vi retter en stor tak til Annette Knudsen, Herning Krisecenter for hjælp til afklaring.

¹⁹³ Til dato to kvinder med etnisk minoritetsbaggrund ifølge oplysning fra Herning Krisecenter (februar 2011).

¹⁹⁴ Se også Christensen, Lindstrøm & Mølholt 2010: 43-44, 83.

Hvis vi yderligere inddrager Herning Krisecenters hjemmeside,¹⁹⁵ fremgår det, at de i forbindelse med udflytningen kan være behjælpelig med råd og vejledning om praktiske forhold ved overtagelse af ny bolig samt om fremtidige hjælpeinstanser, og at de tilbyder opfølgende samtaler på krisecentret eller eventuel telefonsamtale samt støtte til samarbejde med skole og daginstitutioner.

Efterværn kan siges at have opnået hegemonisk status, i den forstand at alle krisecentre opfatter det som en vigtig opgave. Hvem kan argumentere imod? At det forholder sig sådan, betyder selvfølgelig også, at krisecentrene typisk gerne vil have del i efterværnet. De færreste krisecentre, om nogen overhovedet, vil derfor erklære sig som et krisecenter *uden* efterværn. Og da efterværn dels er så uklart defineret, dels netop et *tilbud* til den fraflyttede kvinde, som hun kan reagere på eller lade være, kan alle i princippet også være med. Vi kan kun tage udgangspunkt i, hvad krisecentrene selv siger og skriver, at de tilbyder. Om krisecentrenes tilbud bliver brugt, i hvilket omfang og med hvilken effekt, kan vi ikke sige ret meget om.

Resultatet af vores undersøgelse er, at maksimalt fem krisecentre under LOKK, hvoraf to i mellemtiden er lukket, ikke tilbyder efterværn, mens 33 krisecentre tilbyder en eller anden form for efterværn. Vi kan til gengæld ikke rigtig sige, om efterværn virker efter hensigten. Efterværn forekommer indlysende, men en vurdering af effekten af konkrete efterværnstiltag vil kræve feltarbejde, dvs. studier af praksis.¹⁹⁶

Efterværnstilbud

Hvad enten vi taler om et formaliseret eller ikke-formaliseret efterværnstilbud, så består det typisk af flere dele, som ofte varetages af forskellige personer, idet der dels skelnes mellem ansatte i form af fagligt personale og frivillige, dels skelnes mellem forskellige slags frivillige, nemlig henholdsvis interne og eksterne frivillige.

Det faglige efterværn

Dette efterværn, som varetages af ansatte på krisecentret, omfatter: samtaler, typisk tre, af ca. en times varighed, fordelt over tre-seks måneder. Disse samtaler

¹⁹⁵ Se <http://www.herningkrisecenter.dk/> (26.11. 2010).

¹⁹⁶ Evalueringer af konkrete efterværnsprojekter er positive, ligesom de interviewede kvinder, der har modtaget efterværn, er det. Se Kronborg (2005) for en beskrivelse og evaluering af et konkret toårigt efterværnstilbud på Boligfondens Krisecenter 2003-2005. Og Mørck (2010) for en evaluering af et integrations- og efterværnsprojekt på Danner 2006-2009.

opfattes typisk som selve indbegrebet af efterværn. De varetages sædvanligvis af den fraflyttede kvindes kontaktperson, dvs. den ansatte, som kvinden er blevet tilknyttet ved indflytningen, og som har fulgt hende lige siden. Samtalerne bidrager til at afrunde krisecenteropholdet og støtte kvinden i forhold til nye problemer, der måtte være opstået efter udflytningen.

En krisecenterleder opsummerer efterværnssamtalernes funktion: »Det er i forhold til: Hvordan går det, og hvordan er det at komme ud i egen lejlighed og bo der, og er der noget, der skal følges op på?« Samtalerne kan foregå i kvindens hjem, på krisecentret eller telefonisk; undertiden er det en kombination af alle tre fremgangsmåder.

Nogle krisecentre opererer med en fælles kontaktperson for kvinden og hendes eventuelle børn, mens andre krisecentre har to forskellige kontaktpersoner for hhv. kvinden og børnene. Denne forskel fastholdes i forhold til efterværnssamtalerne og eventuelt hjemmebesøg.

Kvinderne flytter ofte ud, når de får tilbudt en lejlighed, men selv om de har et sted at bo, kan meget andet være uafklaret. På krisecentrene er personalet opmærksomme på at følge de sager, der er påbegyndt under kvindens krisecenterophold, til dørs. En krisecenterleder siger: »De kan fortsætte med at komme til rådgivning i huset hos deres kontaktperson, hvis der er nogle ting, der er uafklarede. Og det samme, hvis der er møder med eksterne samarbejdspartnere som f.eks. den kommunale sagsbehandler, advokater eller statsforvaltningen, så tilbyder vi også at tage med som bisidder«.

Ikke sjældent suppleres de formelle tre samtaler med et stående tilbud om, at kvinden selv kan henvende sig, hvis der opstår et akut problem. Som en af krisecenterlederne udtrykker det, er de »ikke så rigide, at det ikke kan lade sig gøre«. Selv om rigtig mange af krisecentrene giver udtryk for, at de gerne støtter de fraflyttede kvinder ud over de formelle tilbud, kan det i praksis være svært at forene med en ofte travl hverdag på krisecentret. Som en krisecenterleder siger om besøg af tidligere beboere: »Nogle gange er det en forfærdelig belastning, for somme tider har vi jo rigeligt med dem, vi har boende, men det er jo også dejligt at se dem, og de forstår jo også godt, at ... først og fremmest er vi her jo for dem, der bor her«.

En anden krisecenterleder nævner, at de har mange kvinder, »der opsøger krisecentret igen og igen, som bare har brug for at snakke, fordi de har oplevet, at her fik de hjælp, og så er det sådan set dem selv, der holder fast i efterværnet«. Krisecentret har en politik om, at de gerne vil have, at tidligere beboere ringer og laver en aftale, men alligevel dukker nogle af og til op uanmeldt, fordi de har akut behov for hjælp. Krisecentret har også undertiden rådgivningsforløb for kvinder, der har boet der for lang tid siden, og det prøver de at få passet ind i kalenderen. Men som lederen siger: »Det ved jeg ikke, om man kan kalde

efterværn, men det er i hvert fald det, der sker. Når der har været en god tilknytning til et sted, og kvinden har oplevet, at hun har fået hjælp, så kommer hun jo igen samme sted, når det brænder på igen«.

De netværksskabende aktiviteter

Disse aktiviteter, der foregår på krisecentrene og kan varetages af såvel ansatte som frivillige,¹⁹⁷ omfatter f.eks. hotdogklub/hotdogcafé, netværkscafé, fælles-spisning, brunch og åbent hus-arrangementer. Hvor nogle krisecentre har haft en hotdogklub i flere år, har andre netop etableret en. En sådan klub eller café retter sig ikke nødvendigvis kun mod børn, som man umiddelbart skulle tro, selv om den nok oprindeligt er tænkt som et tilbud til børn og deres mødre. Navnet skal heller ikke nødvendigvis tages for pålydende.¹⁹⁸ Der er blot tale om en forholdsvis uformel ramme, hvorunder tidligere beboere kan komme på besøg og møde andre tidligere og nuværende beboere.

En krisecenterleder omtaler under interviewet deres nystartede hotdogcafé: »Den finder sted en gang om måneden i ca. tre timer, hvor tidligere beboere bliver inviteret og kan komme og mødes på kryds og tværs og snakke med nogen, de har boet sammen med og lære nogle nye kvinder at kende. Og det er også sådan i håbet om, at de kan få skabt sig et netværk uafhængigt af os«.

Vi spørger, om det er en succes, og det bekræftes. De har denne gang i lighed med de andre par gange fået en del tilmeldinger. Det er især kvinder, der har boet på krisecentret inden for det seneste års tid, der dukker op. Ganske vist har krisecentret stadig kontakt med nogle tidligere beboere på tredje, fjerde og femte år, men typisk ebber det ud. Det afhænger også af, hvad der i øvrigt sker i kvindernes liv. Hvis de møder en ny mand, er de tilsyneladende ikke tilbøjelige til at komme på besøg længere. Lederen opsummerer formålet således: »Hotdogcafeen handler jo om, at de kommer i huset og har mulighed for at møde andre kvinder, som har en historie, der måske ikke er magen til, men minder om den«.

En netværkscafé kan tilsyneladende have meget forskellig udformning, uanset at det netværksskabende element står helt centralt. Typisk mødes man over et fælles måltid mad eller en kop kaffe eller te, men andre aktiviteter kan være i centrum. En leder fortæller, hvad de tilbyder på hendes krisecenter: »Cafeen

¹⁹⁷ Der er stor forskel på krisecentrene, hvad angår brugen af frivillige. Nogle krisecentre gør udelukkende brug af ansat personale, mens andre har en større eller mindre gruppe frivillige tilknyttet.

¹⁹⁸ Kvinder og børn med muslimsk baggrund deltager også i disse hotdogklubber eller hotdogcafeer. Navnet er tilsyneladende blevet fastholdt, når ideen er blevet importeret fra et krisecenter til et andet, selv om det *kan* opfattes som ekskluderende, da pølser typisk er lavet af svinekød, og praktiserende muslimer typisk ikke spiser svinekød. Kyllingepølser er imidlertid en nem og brugbar løsning.

er åben hver fjortende dag og er for alle kvinder, der har været indskrevet... Det er sådan en café, hvor de har sådan nogle dejlige ting ... så kommer der en og giver dem massage en dag, så kommer der en og klipper dem, så kommer der en og lærer dem at male og ... det er sådan rigtig, hvor de får sig selv i fokus. Altså tit har kvinderne jo glemt at have sig selv i fokus og være gode ved sig selv. Netværkscafeen er meget lavet til, at her skal man have egenomsorg og pleje og hygge, og så er den jo samtidig netværksskabende, fordi der er kvinder, som har boet her sammen, som så mødes der, og det gør jo så nogle gange, at den kontakt, de får dér, den udvider de så til også at mødes engang til noget aftensmad med deres børn«.

Lederen oplyser endvidere, at det er meget forskelligt, hvor mange der deltager, for det afhænger dels af den aktuelle beboersammensætning, dels af hvor de fraflyttede er flyttet hen. Antallet af deltagere kan således variere fra to til mere end ti.

Der tilbydes også henholdsvis fælles brunch og fællesspisning en gang om måneden for nuværende og tidligere beboere på nogle af landets krisecentre. Andre holder åbent hus fra en gang om ugen til sjældnere. Åbent hus er et bredt koncept, der kan rumme mange forskellige aktiviteter og imødekomme mange forskellige behov. Fraflyttede kvinder kan blandt andet få hjælp til at forstå officielle dokumenter og breve og få støtte til andre praktiske ting. Nogle kommer dog blot for det sociale samværs skyld.

De færreste krisecentre omtaler invitation til julearrangement, fastelavn eller andre større årlige begivenheder på krisecentret under efterværn eller netværksskabende aktivitet, selv om deltagelse i den slags arrangementer utvivlsomt rummer netværksskabende potentiale. Hvis det nævnes, er det *en passant*, og med en hurtig, nærmest undskyldende bemærkning om, at »det jo mere har karakter af hygge«.

Udslusning og netværksskabende arbejde

Dette arbejde, der foregår uden for krisecentrene og typisk varetages af frivillige, omfatter: praktisk hjælp i forbindelse med udflytning og etablering, støtte til netværksdannelse samt tilbud om deltagelse i udflugter. 'Frivillige' kan dels dække over krisecentrenes egne frivillige,¹⁹⁹ dels over eksterne frivillige i form af *Ungdommens Røde Kors* (URK) og *Kvindenetværket*. Både URK og Kvinde-netværket har et omfattende samarbejde med krisecentre i store dele af landet.

¹⁹⁹ De fleste krisecentre har ét korps af frivillige, der påtager sig varierende opgaver, mens nogle krisecentre opererer med forskellige frivilligrupper med hver sin funktion.

En krisecenterleder siger om sit krisecenters egen udslusningsgruppe: »De forsøger ligesom at lave netværk med de kvinder, som har boet her, mere sådan på voksenniveau, og det er også dem, der kommer ud og besøger kvinden i hendes hjem, hvis hun er interesseret. Altså, alt hvad vi har er jo tilbud. Og så tager de f.eks. ud og spiser en gang imellem. Det kunne også være, at de finder ud af, at en kvinde har en særinteresse, og at de f.eks. arrangerer et højskoleophold i håb om, at hun dér laver noget netværk«.

En anden krisecenterleder nævner, at der på hendes krisecenter er en velfungerende overlapning mellem dele af det interne korps af frivillige og Kvindenetværket. Hun omtaler deres tilbud på følgende vis: »Ja, altså, de mødes en gang om måneden, hvor de så spiser sammen og snakker og hygger sig, mens børnene bliver passet eller laver lektier, så børnene og kvinderne bliver skilt ad. Og så kan man snakke om løst og fast der. Derudover så søger de penge fra fonde, så de kan tilbyde en weekendtur til Lalandia eller Odense eller enkelte ture til Sommerland for kvinder og børn. Så de får det hyggeligt og har nogle gode oplevelser sammen ... Derudover kan kvinderne få tilbudt en besøgsperson, som bliver tilknyttet den enkelte familie, en frivillig som kan besøge dem i hjemmet og hjælpe dem med f.eks. et brev eller [fungere som] sparringspartner eller noget [helt tredje]. De aftaler så et par timer en gang om ugen eller hver fjortende dag, hvor de så kommer hjem og besøger kvinden i lejligheden«.

Hun og flere andre krisecenterledere nævner også betydningen af, at f.eks. Kvindenetværket bliver landsdækkende, »for hvis bare der kommer nok af dem, så kan de jo samarbejde ... Så kan de jo henvise til en anden gruppe,« såfremt en kvinde flytter væk fra den kommune, hvor hun har boet på krisecenter.

En krisecenterleder taler begejstret om kvinderne fra Kvindenetværket, som omtales som »modne og forstandige og ikke bare sådan nogle kaffeslabberadskvinder, men nogle, der vil noget«. Hun har ikke haft særlig store forventninger til frivillige, som hun har tænkt på som 'hattedamer', men i dag ser hun helt anderledes på sagen og er taknemmelig for deres indsats. Kun en enkelt krisecenterleder omtaler et uheldigt samarbejde med eksterne frivillige, i dette tilfælde det lokale Ungdommens Røde Kors. Samarbejdet gled ud på grund af manglende stabilitet; et problem, som lederen mener var lokalt og personbestemt.

Tilbud om udflugter til f.eks. Legoland, Lalandia, Sommerland, Tivoli og cirkus retter sig primært mod kvinder med børn. Ifølge en krisecenterleder var mange af børnene aldrig kommet i Legoland, hvis de selv skulle betale. Der er ikke nogen tidsbegrænsning på deltagelse i udflugterne på dette krisecenter, idet tilbuddet gives til alle børn, der bor og har boet på krisecentret. Børnegruppens arbejde er finansieret af fondsmidler, mens det øvrige frivilligarbejde på krisecentret er baseret på tips- og lottomidlerne, som søges hvert år. Krisecenterlede-

ren siger: »Børnene er meget glade for det arbejde, de laver i børnegruppen [en gruppe af frivillige], for de kan følge dem, de har boet på krisecenter med, i flere år og have nogle gode oplevelser, blive ved med at have nogle gode oplevelser sammen. Så længe, der er et behov og glæde ved at deltage, og så længe vi har midler til at finansiere de store udflugter, så ...«.

Særlige efterværnstilbud

Et af krisecentrene, vi har talt med, har en forsøgsordning i form af et særligt efterværnstilbud for børn. Krisecenterlederen omtaler forsøget som et 'projekt på egen banehalvdel', hvilket vil sige, at det er selvfinansieret. Hvis forsøget bliver en succes, vil det blive overvejet som 'fast kerneydelse': »Samtidig kører vi efterværn på vores børn, dvs. de børn, der har været her. Der er en børnepædagog, som på lignende måde en tre-fire gange bliver ved med at have kontakt med de børn, der har været her. Og det er lidt på samme måde med at lave aktiviteter med børnene. Det er noget med ... ligesom man har været meget intens i et forløb på krisecentret, så er det egentlig en form for afrunding af den relation, man har haft, sådan at man hjælper barnet lidt videre ... på vej. Vi har så lige her i 2010 lavet et forsøg med efterværnsgrupper for børn, hvor vi inviterer de børn, vi har haft inden for det sidste års tid. En gang om måneden, en eftermiddag kl. 16-19, er her åbent hus for børn og deres mødre. Og det er simpelthen tænkt som et efterværn, hvor de kommer i huset (...). Børnene har været glade for at være her, og de er meget optaget af at møde nogle af dem, de har boet sammen med, og se det værelse, de har boet i, og de pædagoger, der har været omkring dem, og det er så også vores måde sådan lige at holde den der efterværnstanke kørende lidt: Er der nu noget, vi kan se er rivende galt, så går vi selvfølgelig ind og tilbyder kvinderne mere rådgivning og vejledning i forhold til deres børn og dem selv«.

Umiddelbart er dette tilbud en interessant hybrid mellem den faglige efterværnssamtale og andre åbent hus-tilbud af netværksskabende karakter som f.eks. hotdogklubben eller -cafeen, men dog med særligt fokus på børnene.

På Danner skelnes der mellem individuelt og grupperelateret efterværn (Mørck 2010:14).²⁰⁰ Sidstnævnte omfatter to tilbud, nemlig henholdsvis gruppearbejde og skolegang. I gruppearbejdet, der ledes af to medarbejdere, indgår et mindre antal visiterede, fraflyttede kvinder (ibid. 36). Fokus for gruppearbejdet er på udfordringer og barrierer efter at være flyttet i egen bolig. Der tales om emner af umiddelbar relevans for kvinderne, f.eks. hvordan det er at bo i egen

²⁰⁰ Danner optræder med navn, fordi oplysningerne stammer fra en publiceret evalueringsrapport af Danners efterværnstilbud (Mørck 2010).

lejlighed, voldens virkning, den voldelige mand, kærlighed og grænsesætning samt børn udsat for vold. Gruppearbejdet lægger op til (selv)refleksion. Gruppen mødes ca. hver fjortende dag i op mod et halvt år.²⁰¹ Skolegangen består af den såkaldte Dannerskole, der med sit månedlige arrangement retter sig mod såvel aktuelle som tidligere beboere (ibid. 38). Skolen byder på diverse oplæg ved primært eksterne oplægsholdere og efterfølgende spørgsmål og diskussion. Der har været oplæg om f.eks. kvindekroppen, voldsforståelse, psykisk selvforsvar, sund mad og budgetlægning. Formålet med skolen er at give kvinderne redskaber til at kunne klare sig praktisk og i forhold til at kunne navigere i det danske samfund. Mørck argumenterer for, at de to tilbud (ideelt set) styrker kvindernes selvindsigt, deres position som subjekter og deres medborgerskabskompetencer (ibid. 51). Begge tilbud har udelukkende været afholdt på dansk, men hvis der er oplagte ikke-dansktalende kandidater blandt beboerne, overvejes det at tilknytte en tolk.

Både gruppearbejde og skole kræver et vist antal kvinder, der kan indgå som henholdsvis gruppemedlemmer og publikum, og af samme grund er det mindre aktuelt på de mindste krisecentre. Mens der umiddelbart ikke findes tilsvarende skoletilbud på andre krisecentre, er der flere eksempler fra igangværende projekter på gruppe-efterværnsforløb i form af f.eks. samtalegrupper.

En krisecenterleder introducerer samtalegruppen, der er et led i det 3-årige projekt »Vold i familien«, som flere kommuner og krisecentre indgår i,²⁰² således: »Og vi har også noget andet, men det er jo ikke decideret efterværn (...). Man bliver visiteret til samtalegruppen, mens man bor på krisecentret, og man skal have børn for at komme i betragtning. Samtidig er det ikke alle, der tilbydes at deltage – der er visitationskriterier – for man går tæt på: Hvordan har jeg det som voldsramt kvinde? Og mine børn? Det er ikke en terapeutisk gruppe, men det er en gruppe, hvor man ud over at have det rart sammen også taler om nogle af de mere alvorlige ting«.

Krisecenterlederen oplyser endvidere, at såfremt man fraflytter krisecentret, mens man er i gruppen, kan man fortsætte i den alligevel. Kvinderne mødes to timer hver fjortende dag i et halvt år. Deltagelse kræver, at kvinden taler og forstår dansk, hvilket kan udelukke nogle kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

Gruppearbejde og måske også til en vis grad 'skoling' på krisecentrene finder imidlertid også sted inden for rammerne af orienteringsmøder, beboermøder og samtaler, som er en del af krisecentrenes daglige praksis. Hvis man opererer med et udvidet efterværnsbegreb, begynder efterværnsarbejdet for den enkelte

²⁰¹ Det halve år er siden blevet udvidet til et år.

²⁰² Projektets officielle navn er »Børn og kvinder i familier med vold«. Det løber over tre år og rummer flere delprojekter. Se: <http://www.servicestyrelsen.dk/bkfv/for-alle> (8.1.11).

kvinde fra dag ét på krisecentret, idet hele opholdet retter sig mod at gøre kvinden i stand til at få et liv uden vold *efter* krisecentret. Selv om de færreste nok vil være uenige i dette formål, kan der være en god grund til at skelne mellem krisecenteropholdet og tiden efter udflytningen. Om ikke andet mister begrebet *efterværn* sin betydning, hvis 'efter' udgør det hele. Og begrebet er i forvejen meget uldent.

Vores materiale rummer også eksempler på mere konkrete tilbud, der er led i efterværnsindsatsen. Et krisecenter nævner, at deres frivillige efterværnsgruppe »har et lager, hvor kvinder kan komme ud og etablere sig gratis med møbler og husgeråd«. Kvindenetværket under Dansk Røde Kors er dog også undertiden behjælpelig ikke alene med indflytning og ophængning af ting, men også med at skaffe møbler, køkkenting, gulvtæpper osv. Af en lokalafdelings hjemmeside fremgår det, at en af de frivillige har lagerplads, og at de efterhånden har et stort lager med brugsting og inventar.²⁰³ Det er vanskeligt at vurdere, hvor udbredt en sådan møbeltjeneste er.

Et par krisecentre omtaler et farvelritual som led i fraflytningen, og på Danner kombineres det med en afskedsgave, en tale, en 'farvelmappe' og en aftale om efterværn. Farvelmappen kan ses som et konkret 'efterværnsredskab'. Den findes kun på dansk og indeholder adresser og oplysninger på steder, hvor kvinden kan få hjælp i det sociale system, i frivillige organisationer, foreninger mv., som hun kan kontakte med henblik på at skabe netværk (Mørck 2010:19).

Betydningen af efterværn for etniske minoritetskvinder

I rapporten *Efterværn for voldsudsatte kvinder* (Christensen, Lindstrøm & Møhlolt 2010:35) opsummerer forfatterne følgende på baggrund af krisecentrenes vurdering: »Der er således en mindre tendens i retning af, at kvinder med anden etnisk baggrund end dansk i højere grad vurderes til at have behov for praktisk støtte og især støtte til at indgå i sociale netværk, når de flytter fra et krisecenter, sammenlignet med etnisk danske kvinder«.

Rapporten skelner imidlertid ikke mellem forskellige kategorier af kvinder, og den omtalte 'mindre tendens' giver derfor ikke anledning til videre overvejelser, herunder muligheden af særlige tiltag og anbefalinger for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

²⁰³ <http://roskilde-lejre.drk.dk/sw96784.asp>.

Vores empiri, som er baseret på udtalelser fra krisecenterledere og andre ansatte, peger klart på, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund som generel kategori har et langt større behov for støtte end etnisk danske kvinder, både på det praktiske plan og med hensyn til opbygning af socialt netværk.²⁰⁴

En krisecenterleder siger: »Krisecentret har ca. 70 % kvinder med anden etnisk baggrund end dansk, og for dem kan det dreje sig om hjælp til at forstå, hvad det er for nogle breve, man har fået, og hvor man skal henvende sig om det ene og det andet. Det kan også være kvinder, der pludselig synes, det er svært at være derude, og manden trænger sig på igen. Det kan være statsforvaltningen, hvor de skal til møde. Det kan være alle mulige ting, der ikke er afklaret endnu«.

En anden krisecenterleder siger: »Jamen, det er klart, at dem, vi har kontakt med på fjerde, femte år og måske også mere, det er ofte kvinder med anden etnisk baggrund end dansk, som ikke har familie, som ikke har noget særligt netværk. Nogle af dem kommer her måske ret kort tid efter, at de er flyttet til landet. Nogle er gift med danske mænd ... eller mænd med dansk statsborgerskab og er så kommet herop og kender i og for sig ikke et øje her, og det er klart, at de er meget alene, hvis de vælger at forlade ham ... De danske kvinder benytter sig også af tilbuddene, men deres tilknytning er ofte ikke så langvarig«.

En tredje krisecenterleder siger følgende i forbindelse med omtalen af deres efterværnstilbud: »Altså, vi skelner ikke ... alle får et tilbud, men jeg kan godt se, at dem, der gør mest brug af udslusningsgruppens tilbud om efterværn, det er de etniske kvinder. Udslusningsgruppen har stor overvægt af etniske minoritetskvinder, fordi de ikke har noget netværk, eller meget ofte ikke har et netværk i hvert fald. For det er meget ofte dem, familien vender ryggen, hvis de bryder ud af et forhold«.

Vores interviews med de voldsramte kvinder rummer få oplysninger om deres eventuelle brug og erfaringer med efterværn, idet det ikke er et spørgsmål, vi har stillet. Vi forestillede os, at information om efterværnstilbud primært skulle tilvejebringes gennem interviews med krisecentrene. Kvinderne derimod skulle spørges om deres krisecentererfaringer i bred forstand, og om de havde forslag til forbedringer. Kvindernes eventuelle erfaringer med efterværn kunne således komme til udtryk i forbindelse med deres generelle krisecentererfaringer.

Imidlertid er der ingen af kvinderne, der selv nævner udtrykket efterværn, eller at de konkret indgår i et efterværn, og hvad det består af. Hvad den modtagne støtte kaldes, og hvem der organisatorisk står for den, er kvinderne ofte ikke klar over. De ved måske, at de er med i en ordning, men de ved ikke nødvendigvis, at det er 'efterværn', og kender ikke tilbuddets officielle navn (Mørck 2010:43). De hæfter sig derimod ved de konkrete personer, der har støttet dem

²⁰⁴ Se også Mogensen & Nielsen 2000:112-115; Kronborg 2005; Mørck 2010.

på krisecentret og i efterværnsarbejdet, og *deres* fornavne kan de i søvne. Det er også en kendsgerning, at kvindernes eventuelle efterværns erfaringer flyder sammen med deres krisecentererfaringer i almindelighed.²⁰⁵

Fatima, der kom til Danmark som ægteskabsmigrant fra Pakistan, er bevidst om, at hun indgår i et projekt, men ikke, at det kaldes efterværn. Uanset hvad, er hun meget tilfreds med det: »Jeg er del af deres projekt. De besøger mig hjemme og ser, om jeg har det godt. Jeg har været i projektet syv-otte måneder, efter at jeg flyttede fra krisecentret. Det er, fordi jeg ikke kender mange mennesker her i Danmark. Og de hjælper mig med boremaskine og med at komme på plads i min lejlighed. Jeg er stadig del af projektet og kan ringe og bede om hjælp. De hjælper også ved møderne, når [datteren] skal se sin far. Jeg sagde til dem, at jeg følte mig usikker på, hvad han kunne finde på, for vi har ikke været i kontakt i lang tid. Og de fulgte mig derhen og ventede – som regel i to timer – og fulgte mig hjem igen. De hjalp. Jeg er glad for deres hjælp med at give den rigtige information om at bo alene ... Jeg har stadig kontakt til kontaktpersonen. Der er en grænse på seks måneder, men hun besøgte mig for tre uger siden, og da var det syv måneder, og hun sagde: hvis du får problemer, kan du altid ringe. Lad os nu se, for der er stadig en retssag, og den gør mig virkelig bange«.

Forslag til forbedring af efterværn

Da vores materiale om de voldsramte kvinders perspektiv på efterværn er så spinkelt, kan vi heller ikke sige noget om kvindernes egne forslag til forbedring af efterværn. Til gengæld kan vi udlede nogle pointer af vores øvrige materiale.

For det første fremgår det af interviewene med krisecenterlederne, at efterværn er et tilbud. Imidlertid kan et tilbud forvaltes meget forskelligt. På nogle krisecentre synes der at være en fast procedure med, at den ansatte kontaktperson tager initiativet. På andre synes der at være en mere fleksibel og flydende praksis, så det i visse tilfælde er op til kvinden selv at kontakte krisecentret, når og hvis hun ønsker en efterværnssamtale.

Det er væsentligt at fastholde efterværn som et tilbud, ikke som en tvangs-mæssig foranstaltning. Samtidig kan den fleksible praksis på efterværnsområdet, som af nogle krisecentre fremhæves som en stor fordel, fordi den kan tilpasses den enkelte kvindes behov, muligvis betyde, at nogle af de mere forsigtige kriseramte kvinder glemmes. Det kan nemlig af mange grunde være svært at tage

²⁰⁵ Der synes at ske en tilsvarende sammenblanding af erfaringer i *Efterværn for voldsudsatte kvinder*. Se Christensen, Lindstrøm & Mølholt 2010:61-79.

initiativ, selv om man gerne ville. Dette problem kunne muligvis løses, hvis der sker en form for opstramning af praksis på efterværnsområdet i forhold til, hvad der tilbydes,²⁰⁶ og hvem der er initiativansvarlig. Sissel Lea Nielsen, der har interviewet etniske minoritetskvinder, som har deltaget i et toårigt efterværnsprojekt for børn og deres mødre under Boligfondens Krisecenter, nævner tilsvarende i forbindelse med kvindernes forslag til forbedringer af efterværnsindsatsen,²⁰⁷ at initiativet til telefonkontakt under efterværnet ikke (alene) skal ligge hos kvinderne (Nielsen 2005b:42).

For det andet fremgår det, at efterværnsindsatsen tager tid, og at det ofte ikke rækker med de sædvanlige tre-seks måneder. Selv hvor der er tale om en veluddannet og på mange måder yderst selvstændig kvinde som Fatima fra Pakistan, kan behovet for støtte nemt overskride tidsrammen. Problemet ville kunne afhjælpes ved, at krisecentrene generelt opererer med mere fleksible tidsrammer i deres efterværnsindsats. De interviewede kvinder fra Boligfondens Krisecenters efterværnsprojekt peger tilsvarende på, at varigheden af efterværnet bør være fleksibel, og at det ideelle ville være, at kvinden selv melder ud, når hun føler sig klar til at slutte efterværnet (ibid. 42).

For det tredje fremgår det, at efterværn i praksis er en broget landhandel af tilbud, hvilket samtidig synes at være en styrke, hvis man ser det fra brugerperspektiv. For brugerne spiller det en mindre rolle, hvad der er 'egentligt efterværn', som fagpersonalet typisk definerer det, og hvad der ligger derudover. Dermed mener vi ikke, at kvinderne har brug for mindre end en solid faglig rådgivning, men at det gode efterværn måske netop virker i kraft af sin bredde; at der spilles på flere strenge. Også dette punkt bekræftes af de interviewede kvinder fra Boligfondens efterværnsprojekt, idet de fleste ønsker sig efterværn som en kombination af hjemmebesøg, telefonisk kontakt og besøg på krisecentret (ibid. 42).

For det fjerde fremgår det, at der er forskellige bud på, hvilket regi efterværnet bør ligge i. Da det er en større diskussion, tager vi den i et afsnit for sig.

Efterværn i krisecenterregi eller kommunalt regi?

Da vi gik i gang med projektet, havde vi en idé om, at efterværn var mere ligetil, end det har vist sig at være. At det var noget, som krisecentrene enten

²⁰⁶ Danners efterværnstilbud er beskrevet i velkomstmappen, som alle kvinder får ved indflytningen. Mappen findes på flere sprog (se Mørck 2010:19).

²⁰⁷ Projektet omfattede 52 kvinder med børn; heraf 65 % kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. I alt 40 kvinder deltog i interview i forbindelse med evaluering af projektet.

havde eller ikke havde, tilbød eller ikke tilbød. Vi havde også en idé om, at efterværn var noget, der udsprang fra krisecentrene og således hørte krisecentrene til.

Det var først, da vi var undervejs med at interviewe krisecenterledere, at det for alvor gik op for os, at det ikke er en selvfølge, at efterværnsarbejdet ligger i krisecenterregi. Under et interview blev det klart, da en krisecenterleder nævnte, at kommunens familierådgiver har overtaget noget af det arbejde, krisecentret plejede at lave i forbindelse med sit efterværn. I ni telefoninterviews forfulgte vi problemstillingen mere systematisk for at få indblik i krisecenterledernes erfaringer og holdninger.²⁰⁸ Ingen af de ni krisecentre er kommunale krisecentre, men derimod selvejende institutioner med driftsaftale med de respektive kommuner, hvilket kan tænkes at have betydning for deres syn på familierådgivningsordningen.

Den gennemgående erfaring er, at samarbejdet mellem familierådgiveren og krisecentrene ikke fungerer særlig godt, at det mange steder endnu ikke er kommet på plads, hvilket igen betyder, at kvinder og børn svigtes. Det skyldes ikke den enkelte rådgiver, men snarere, at det kommunale system er for tungt, stift og bureaukratisk og dermed ikke gearret til at tage sig af voldsramte kvinders ofte akutte sager. Som en leder siger: »Det kan simpelthen ikke nytte noget for de her familier, at de kan få en tid om tre uger, fordi så er de blevet slået igen«. Samarbejdet hæmmes også af, at der er for mange kommunalt ansatte personer ind over, så bare dét at arrangere et møde kan være uhyre vanskeligt, ligesom der ikke er afsat nok ressourcer til arbejdet. Den enkelte familierådgiver kan derfor slet ikke nå alt det, hun forventes at nå, når hun samtidig starter på bar bund uden det kendskab til kvinderne og børnene, som de har på krisecentrene.

Tre af de ni krisecenterledere håber på at få det bedste ud af det delte efterværnssamarbejde, selv om en af dem ret klart siger, at samarbejdet ikke fungerer, og at kvinden/familien undertiden blot får en enkelt samtale med familierådgiveren, hvis hun er heldig.²⁰⁹ Den krisecenterleder, der har de bedste erfaringer, nævner, at samarbejde med kommunen – afhængigt af hvor kvinden flytter hen – er alfa og omega, og at det er væsentligt at invitere til samarbejds møde så hurtigt

²⁰⁸ I det tiende telefoninterview kom vi ikke rigtig i dybden med denne problemstilling.

²⁰⁹ I analysen af interviewene bliver det klart, at spørgsmålet om placeringen af efterværnet er blevet forstået lidt forskelligt af krisecenterlederne. Hvor nogle har taget den eksisterende arbejdsdeling mellem krisecenter og kommune for givet, har andre tænkt i mere radikale baner, selv om familierådgivningen ifølge loven skal foretages af en rådgiver, der har kompetence til at handle på kommunens vegne.

som muligt i processen.²¹⁰ Der er tale om en pragmatisk position, der egentlig kan sammenfattes ganske godt i følgende citat af den krisecenterleder, der er mest kritisk over for det nuværende samarbejde og resultaterne af samme, men har svært ved at pege på et alternativ: »Selve tiden på krisecentret er meget intensiv. Kvinderne skal ud af forholdet, skal blive økonomisk selvstændige, skal finde ny lejlighed, ordne samvær og forældremyndighed og klare alle de slagsmål, der typisk er. Alt skal falde på plads. Derfor er vi på krisecentret også nødt til at kende vores begrænsning ... Vi har ikke noget behov for at holde fast på kvinderne. Vi synes ikke, vi magter det godt nok, og vi vil meget gerne formidle problemet videre til andre, som kan tage forsvarligt hånd om det. Det ville bare være en stor glæde«.

Til trods for citatets positive signaler fremgår det af interviewet som helhed, at krisecenterlederen grundlæggende er skeptisk over for familierådgivningsordningen.

Ud af de ni krisecenterledere er én uafklaret, mens en anden argumenterer for en både-og-position i forhold til placeringen af efterværnet. Krisecenterlederen, der argumenterer for både-og, omtaler indledningsvis familierådgiverfunktionen som en ny og lovende mulighed for at følge kvinden og hendes børn til dørs: »Det er derfor, jeg synes, at familierådgiveren – eller pakken, vi er blevet en del af – hun har virkelig mulighed for at blive ved med at holde fast, hvor det hang lidt på krisecentrene, for vi er jo nødt til at lukke, cutte linjen, for så kommer der jo en ny ind i den anden ende«.

Og krisecenterlederen siger videre: »Jeg kan både se fordele og ulemper. Jeg kan se, at den funktion, som familierådgiveren har, den har vi hidtil varetaget her på krisecentret, og det synes vi, vi er rigtig gode til, og det kunne vi sagtens have fortsat med. Men jeg ser faktisk en fordel i, at det er en person, som er udenfor, som sidder som en kommunal myndighedsperson, som ikke er fedtet ind i hverdagen på et krisecenter. Men dertil skal siges, at vi har et stort samarbejde med vores, altså, hun kommer i huset, og hun kommer her jævnlige, og det er vores tanke, at kvinderne skal blive dus med hende og vide, hvem hun er, og når de så er på vej ud herfra, så tager hun over. Altså, vi afgør fra sag til sag, hvornår hun skal gå ind i familien (...). Og på et tidspunkt, når der er en lejlighed på vej, så begynder vi at trække os lidt tilbage, og så kører det mere sådan (...).

²¹⁰ Krisecentrets efterværn og det kommunale efterværn flettes sammen på mere end én måde. Krisecentret indgår i Servicestyrelsens »Børn og kvinder i familier med vold« med et projekt, der omfatter en mentorordning. Kvinder med børn, der er flyttet ud og bor i nærheden af krisecentret, kan få en mentor i et halvt år. To af krisecentrets ansatte, der 'har opkvalificeret sig til at have arbejdet ude i hjemmene med kvinderne', fungerer som mentorer på projektet og samarbejder i den forbindelse med kommunens familierådgiver.

Det er det, jeg kalder efterværn efter de bløde værdier, hvor familierådgiveren mere tager sig af de hardcore ting. Altså, i starten havde jeg det sådan, at det skal selvfølgelig ligge på krisecentret, men jeg er ikke rigtig sikker mere. Jeg synes i hvert fald umiddelbart, at det giver god mening, at det er en person udefra. Men omvendt, det er jo ikke en opgave, vi ville have været kede af at påtage os, men vi har jo ikke ressourcer til at køre det så langt, som hun i realiteten kan. Så skulle ressourcerne have været lagt her. Men jeg kan se fordele i familierådgiverordningen, men samtidig kunne *vi* godt have gjort det. Hun udfører ikke nogen opgaver, som vi ikke også kunne have udført«.

Fire af ni krisecenterledere argumenterer for, at efterværnsarbejdet bør ligge i krisecenterregi, og de synes at tænke i mere radikale løsninger. Et gennemgående argument er, at kvinderne kender og stoler på krisecentermedarbejderne, som tilsvarende har et ret intimt kendskab til kvinderne og deres børn, og at dette gensidige kendskab er af unik betydning for efterværnsarbejdet. Et andet argument, som hænger snævert sammen med det første, går på betydningen af krisecentermedarbejdernes voldskendskab og voldsforståelse. Og der argumenteres også for, at krisecenteransatte typisk er mere fleksible end kommunalt ansatte og dermed bedre rustede til arbejdet med voldsramte kvinder og børn.

En af krisecenterlederne argumenterer således for positionen: »Det *skal* ligge i krisecentret. [prindelig] tænkte vi, at det vigtigste [i efterværnsarbejdet] er, at vi går ud og mobiliserer et netværk omkring denne her kvinde, et professionelt netværk og også gerne et privat netværk, men vi fandt hurtigt ud af, at det var det slet ikke. For det kan godt være, at vi magtede det, men det var sgu ikke dér, kvinden søgte hen. Når det gik galt, var det os igen. Og dét, de siger, er: 'Jamen, det skal være jer, fordi vi oplever, at I er de første, vi har mødt, som egentlig rigtig har forstået, hvad det her handler om'. Og nogle gange er vi også de første, som de overhovedet har fortalt historien til, og det gør, at de oplever, at den hjælp, de får på krisecentret, er særlig relevant. Selv om vi så går ud og prøver at klæde nogle andre på ..., så kan det ikke erstatte den baggrundsforståelse og den indsigt, som man har, når man har haft med de her problemstillinger at gøre, og det mærker kvinderne. Og derfor søger de krisecentret. De kom simpelt hen her. Vi kunne ikke komme uden om dem (...) Så hen ad vejen måtte vi reformulere vores målsætninger og sådan noget i forhold til det. For vores udgangspunkt var: Vi skal mobilisere nogle andre, og så slipper vi (...) men sådan var det ikke. Sådan var virkeligheden bare ikke. Så det er helt sikkert, at det er meget, meget væsentligt, at det er krisecentret, som fortsætter arbejdet derude«.

En anden krisecenterleder siger meget klart: »Man kan jo gå ind og kigge på familierådgivningsfunktionen. Den kan man lægge over i krisecenterregi. Hvis vi vil noget med familierådgivning – ressourcerne er der, for dem har man tilført familierådgiveren – så, hvis man vil noget med det, så skal det ligge i krisecenter-

regi«. Og hun uddyber: »Det ville være mere effektivt, fordi vi er mere fleksible, vi kender historien, vi kender kvinden. Og kvinden skal ikke til at fortælle sin historie én gang til«.

Bortset fra telefoninterviewene er det meget forskelligt, om og i hvilken grad samarbejdet med kommunens familierådgiver omtales i de øvrige krisecenterinterviews. Et krisecenter, som tilsyneladende har et velfungerende samarbejde, nævner, at familierådgiveren kommer på besøg på krisecentret to gange om måneden. En sådan ordning kan tænkes at bidrage til at inddrage familierådgiveren i krisecenterarbejdet og potentielt gøre hende til en del af det kollektive 'os'.²¹¹

Med ændringen af loven om familierådgivning pr. 1. august 2010 er det dog ikke kommunen, hvor krisecentret ligger, der skal tilbyde familierådgivning til kvinden. Det skal derimod kvindens oprindelige opholdskommune, så længe kvinden har ophold på krisecentret eller i boligtilbud eller boformer, der er nævnt i retssikkerhedslovens § 9, stk. 7. Når kvinden er flyttet fra krisecentret til en almindelig bolig, er det den nye kommune, der har rådgivnings- og handlepligten.²¹²

Som en afrunding af diskussionen om placeringen af familierådgivningsfunktionen er det på sin plads at understrege, at vi har ønsket at give plads til krisecentrenes erfaringer og syn på sagen. Interviewmaterialet viser en overvejende utilfredshed med familierådgiverordningen og måden, den bliver praktiseret på. At den ikke er blevet ordentligt implementeret, fremgår også af LOKK's årsstatistik 2009 (Barlach & Stenager 2010:48-49). Hvis vi havde interviewet familierådgivere eller voldsramte kvinder, der har gjort brug af tilbuddet om familierådgivning, om deres grad af tilfredshed med ordningen, er det sandsynligt, at billedet ville se anderledes ud.²¹³

Livet i limbo

Vores materiale rummer oplysninger om, hvor kvinderne står i dag. I interview-situationen har det nemlig været oplagt at runde af med det aktuelle billede og

²¹¹ Denne familierådgiver, som hører til den kommune, krisecentret er beliggende i, vil dog kun have pligt til at tilbyde rådgivning til kvinder med børn, der flytter ud i samme kommune. Overdragelse af familierådgivningen *kan* dog ske efter aftale kommuner imellem.

²¹² Handlekommunen kan imidlertid efter aftale med den faktiske opholdskommune uddelegere arbejdet, dvs. overlade familierådgivningen til den faktiske opholdskommune. Hvis kvinden flytter sammen med den voldelige partner igen, suspenderes rådgivningsforpligtelsen.

²¹³ Der er en evaluering af ordningen undervejs fra Servicestyrelsen. I et oplæg om familierådgivningsordningen præsenterer Nina Hannemann, der er konsulent i Servicestyrelsen, en mindre undersøgelse, der viser stor brugertilfredshed. Se: <http://www.lokk.dk/Billeder/seminarer/2010/v3Opl%C3%A6g18november2010kontaktpersonseminar.pdf>.

kvindernes fremtidsperspektiver. Det gælder kvinder, der står på tærsklen til at flytte ud fra krisecentret. Og det gælder ikke mindst de kvinder, der er flyttet fra krisecentret, og som vi har interviewet i deres eget hjem. De taler f.eks. om, hvordan livet former sig i tiden efter, hvordan det er at bo alene, og om de stadig er truet af eksmanden og/eller familien.

Vestafricanske Fanta lever et liv i limbo, og det har hun gjort meget længe, idet hun ikke har kunnet få en bolig i den by, hun hidtil har boet i og gerne fortsat vil bo i. Hun har et meget begrænset socialt netværk på grund af sin voldelige eksmand, der ligeledes kommer fra Vestafrika, og hendes danske sprog er heller ikke blevet udviklet, fordi hun som led i volden har levet isoleret. De få, hun kender, bor i byen, og hun frygter ensomheden, hvis hun flytter ud i en lejlighed i socialt boligbyggeri i forstæderne. Krisecentret har taget hendes situation og ønske alvorligt og ladet hende bo meget længere end de sædvanlige tre-seks måneder, nemlig over et år. Fanta peger på, at man står dårligt som enlig kvinde uden børn i forhold til at få anvist bolig. Man kommer sidst i køen. Hun føler sig glemt og svigtet af den kommunale sagsbehandler. Vi spørger, om hun har fået veninder i huset, og hvad hun laver i løbet af dagen, og hun siger: »De snakker sammen indbyrdes, men tit er det sådan, at når jeg kommer, forsvinder de. Jeg har også lagt mærke til, at hvis jeg sidder i køkkenet, og de kommer ind, så forlader de køkkenet igen og går ind i dagligstuen. Derfor er jeg meget på mit værelse. Jeg spiser også på mit værelse og forlader det kun, når jeg skal på badeværelset eller i køkkenet. Jeg må sige, at computeren er min ven. Jeg skriver tonsvis af jobansøgninger og ansøgninger om boliger«.

Aisha, der har pakistanske rødder, har boet på krisecenter i seks måneder og vil gerne flytte ud i egen bolig. Hun har en god sagsbehandler, men det er ikke hende, der sidder på pengekassen. Det er meget opdelt i kommunen, og Aisha siger, at hun er i klemme mellem paragraffer.²¹⁴ Hun sidder ligesom fast, og det er meget demotiverende. Det havde været betydelig nemmere at komme videre, hvis hun havde været enlig mor. Som Aisha beskriver dilemmaet, er hun for velfungerende, hvis hun har job, og kan derfor ikke få den fornødne hjælp til f.eks. boligindsud, men hvis hun er på kontanthjælp, kniber det med penge til huslejen. Hun har tidligere

²¹⁴ Clemmensen (2005:104 & 111) taler ligeledes om sektoropdelingen i kommunernes socialforvaltning, og hvordan den kan give anledning til problemer. Og som en sagsbehandler i Københavns Kommune fortæller, er det vanskeligt for udsatte borgere at finde rundt i systemet: »Hvis du er ung, så hører du til i Skelbækgade med din kontanthjælp. Hvis du er over 30, tror jeg, så hører du til i Nyropsgade. Og hvis du så f.eks. mister din bolig og er boligløs, skal du gå i Matthæusgade. Er du hjemløs, skal du gå herud [på Nørrebro]. Skal du søge om en enkeltydelse, skal du søge om det ude på Ørnevej, og skal du søge om børnebidrag, skal du søge det i Borgerservice. Og hvordan fanden skal man kunne finde ud af det? Og du har måske ingen penge. Så du skal også gå«.

haft et godt arbejde, egen lejlighed og været meget selvhjulpne, men eksmandens årelange forfølgelse har gjort, at hun måtte sige farvel til begge dele.

Meliha, der har tyrkiske rødder, skal hente nøglen til sin nye bolig, en lille lejlighed, dagen efter interviewet, der finder sted på krisecentret. Det er første gang, hun skal bo helt alene, og det er lidt skræmmende: »Jeg tror, det bliver underligt at være alene. Ligesom da jeg kom hertil, da tænkte jeg 'aj, hvad fanden'. Det var, som om jeg var lidt stresset over at være alene. Jeg kunne gå og rydde op, og så kunne jeg blive sådan helt 'aj, det gider jeg ikke' og 'hvad skal jeg lave?' Fordi før i tiden havde jeg det bare sådan, at 'aj, jeg skal nå at handle, inden han kommer hjem, og jeg skal (...)'. Så jeg føler hele tiden, jeg har travlt, selv om jeg ikke har noget at lave her«.

Tiden efter i egen bolig

For tyrkiske Emine er det at bo for sig selv en stor udfordring: »Altså, jeg kommer jo fra en stor familie, og jeg har altid været vant til 20 børn og en masse mennesker rundt omkring mig, og når jeg så lukker mig selv inde i den her lejlighed ... Jeg ved ikke, hvordan jeg skal få tiden til at gå ... Jeg går på nettet, og der sker ikke en skid. Så jeg sidder mange nætter til kl. seks om morgenen«. Hun har en veninde, hun mødte på krisecentret, og som hun pointerer: »Hun er dansk. Hun er helt dansk. Så nogle gange, når jeg keder mig: [navn], giver du ikke en kop te?« Veninden er meget ældre end hende, men det er netop grunden til, at det går: »Jeg kan ikke med [jævnealdrende] unge piger, for deres verden er stadigvæk som på en lyserød sky. Mange har en kanon baggrund, og de er sunde og raske. Vi andre har prøvet mere, har mere livserfaring«.

Efter et lille års tid har Emine stadig ikke vænnet sig til at have nogen på besøg. Eller til at være ude om natten til klokken to. Det er stadig nyt. Det er det også at komme hjem til sig selv og gøre rent i lejligheden, der er indrettet efter hendes eget hoved. Her bestemmer hun selv. Ingen andre skal sige noget, og det er rigtig godt, som hun siger. Selv om hun på mange måder er tilfreds med at have sit eget og at bo, hvor hun bor, giver hun også udtryk for ensomhed. Hun lever skjult for familien og med en vis trussel hængende over hovedet. Derfor har hun taget en beslutning om at involvere naboerne i sin situation, så de kan tage affære, hvis de ser eller hører noget.

Sagsbehandlere i kommunen har sendt Emine på kursus og i jobtræning, så hun kunne komme ud. Men dem, hun var sammen med, var folk, der var lykkelige for deres liv, og hun følte ikke, at hun passede ind. Næste gang var hun sammen med fysisk nedslidte, men måtte stoppe kurset i utide på grund af psykiske problemer. Sygedagpengene blev taget fra hende, og hun er nu på kontant-

hjælp, så hun har heller ikke råd til noget. Ikke mindst, fordi hun samtidig har en meget stor gæld at slås med, idet hendes far fik hende til at låne penge i sin tid. Hun er bange for at komme i arbejde, bange for at blive sygemeldt med det samme. Hun føler sig ikke klar til det. Tidligere har hun altid haft arbejde og været meget pligttopfyldende. Hun har faktisk påtaget sig et voksenansvar, fra hun var en stor pige, og hun plages stadig af dårlig samvittighed over at svigte sin mor og lade hende klare økonomien selv. Undervejs i interviewet fremgår det, at hun brugte lønarbejdet strategisk, da hun boede hjemme hos sine forældre: »Penge er lykken for min familie, så hvorfor ikke, hvis det kan give mere fred derhjemme«. Hun får ingen psykologhjælp. Hun har søgt hjælp via kommunen, men der sker meget lidt: »Nogle gange føler jeg, de har opgivet mig«. Hendes problem er også, at volden og voldtægten ikke er akut indtrufne begivenheder, men som hun siger: »Jeg har jo problemerne nu«. For nylig blev hun kontaktet af Center for Seksuelle Overgreb,²¹⁵ men hun mener, der er en lang venteliste.

Under interviewet fortæller hun også noget foruroligende, nemlig at hun i dag har problemer med kæresten, der er for søde: »Hvis han ikke spørger, hvor jeg skal hen, hvis han ikke sætter grænser for mig, hvis han ikke slår mig, så føler jeg ikke, at han elsker mig. Så derfor har jeg haft mange forhold, der ikke gik godt, for de var for søde, og jeg opfattede det som falskhed«.

Emine føler sig svigtet af krisecentret, som i højere grad tilgodeser kvinder med børn. Hun har ikke været på besøg, siden hun flyttede: »Nej, for det er kun for kvinder med børn, hotdog-dag«. Mens hun boede på centret, skrev hun sig engang på listen til en udflugt til BonBon-Land, selv om den var beregnet for kvinder med børn, og »det blev set som lidt underligt, men jeg er jo også et barn indeni«.

Lama, der har pakistanske rødder, har ikke været på krisecenter. Hendes mor og øvrige familie har bakket hende 100 % op, da hun besluttede sig for at forlade sin voldelige mand. Hun bor hos sin mor, mens hun venter på bolig til sig selv og sine børn. Hun vil blive i nabolaget, så hun har sin mor tæt på. Det er både trygt og praktisk. Kommunen har støttet meget og hjulpet økonomisk. Eksmanden har ganske vist henvendt sig til dem og anklaget hende for at være psykisk syg og ikke i stand til at tage vare på børnene, men de kan godt gennemskue ham.

Lama regner med at få sin egen lejlighed om nogle måneder, og vi spørger, om familien er indforstået med det, og hun svarer noget overrasket: »Ja, selvfølgelig, jeg skal bo for mig selv«. Og vi skynder os at forklare, at det slet ikke har været nogen selvfølge for de fleste andre unge kvinder, vi har talt med. Hvis de har boet for sig selv, har det ofte været, fordi de var på flugt for familien, eller

²¹⁵ Se <http://www.rigshospitalet.dk/menu/AFDELINGER/Enheder+paa+tværs/Center+for+Seksuelle+Overgreb/> (12.2.11).

fordi de var blevet opgivet og udstødt af familien. Hun siger, at hun heldigvis har en familie, som er indforstået med, at hun står på egne ben. At hun ønsker at give sine børn et godt liv med børneværelse og det hele, og at hun gerne vil være sig selv. Selv om hun er rystet over det voldelige ægteskab, hun har været igennem, og hun gruer for det fremtidige samarbejde med manden om børnene, ser fremtiden lovende ud. Hun er veluddannet og har et godt arbejde, som hun har orlov fra for tiden. Eksmanden har ganske vist fremsat trusler på et tidspunkt: Hvis hun vælger at gå fra ham, så vil han gøre alt for fortsat at se børnene, for at hun ikke skal blive gift igen, og han vil ødelægge hendes liv. Og hun forklarer hans strategi nærmere: »For mig er det svært at blive gift igen, for en muslimsk mand vil aldrig acceptere, at en kvinde har kontakt med sin eksmand«. I øvrigt tror hun ikke, at hun bliver gift igen, når hun har et par børn, men det er heller ikke hendes største problem lige nu, hvor hun har fået nok af mænd, som hun siger.

Der er ikke mange år mellem de to unge kvinder, men deres liv og fremtidsudsigter ser umiddelbart meget forskellige ud. En væsentlig grund synes at være, at den ene kvinde fra tidlig alder har været udsat for systematisk kontrol, udnyttelse og vold, herunder seksuelt misbrug,²¹⁶ i hjemmet, hvortil kommer et kortvarigt voldeligt ægteskab. Hun er stadig potentielt truet og lever ret isoleret. Den anden kvinde har oplevet vold i ægteskabet, men ellers ikke, og hun føler sig relativt tryk, idet hun har andre omkring sig. For den ene har volden altid været en del af livet, mens den anden skarpt kan afgrænse og indkapsle livet med vold.

Det er med stort forbehold, vi taler om konkrete kvinders fremtidsudsigter, da vi på ingen måde kan eller vil spå om andres liv. Pointen er blot at vise, at voldsramte kvinder har visse fælles erfaringer, samtidig med at de kan adskille sig kvalitativt på anden vis. Det ligger også lige for, at der skal en særlig indsats til i tilfælde af, at kvinder har været udsat for systematisk vold og misbrug over lang tid eller det meste af deres liv.²¹⁷

Mændenes fortsatte tilstedeværelse

Det er veldokumenteret, at det ikke er helt ufarligt for en kvinde at forlade en mand, hvad enten de har været gift, samlevende eller kærester.²¹⁸ At kvinden

²¹⁶ Se El Saadawi 2004; Ouis 2009.

²¹⁷ I disse tilfælde, hvor vi har fokus på samme individ over tid, er der også tale om et sammenfald mellem fænomenerne 'vold mod børn' og 'vold mod kvinder'. Se også Eriksson m.fl. 2008.

²¹⁸ Det er et generelt fænomen og altså ikke specifikt for Danmark. Se f.eks. Lundgren, Heimer, Westerstrand & Kalliokoski 2001, kapitel 2. Se også Larsen (2010), der fokuserer på stalking/forfølgelse. Hansen & Østvand (1999:207) henviser i deres konklusion til Voldsofferunder-

tager initiativet og afviser ham, betyder tab af kontrol for manden, undertiden sågar forstået som tab af ejendom, og det skal der set med hans øjne rettes op på. Begrebet 'separationsvold', der anvendes af den svenske sociolog Hans Ekbrand (2006), taler sit tydelige sprog om en udbredt praksis. Ekbrand konkluderer på baggrund af statistiske beregninger, at det altovervejende er mænd, der i forvejen er voldelige mod deres kone, samlever eller kæreste, der udøver vold i forbindelse med og efter separation og skilsmisse. Han konkluderer også, at en mand ved brug af vold og trusler i årevis kan have held med at forpurre og forhale kvindens ønske om at forlade ham. Og at de kvinder, der har mest at vinde ved at forlade deres mand, også er dem, der risikerer at betale den højeste pris (ibid. 211).

I betragtning af at kontrol er en integreret del af mænds vold mod kvinder, er det næsten at forvente, at volden ikke er slut i og med, at kvinden har forladt manden. Vi ser da også flere eksempler på, at manden belejrer det krisecenter, kvinden er flyttet hen på. Og vi ser rigtig mange eksempler på, at kvinder, der flytter fra krisecentret i egen bolig, har store problemer med at holde eksmanden fra livet. Såfremt kvinden har børn med sin (eks)mand, kompliceres sagen yderligere, og vi har mange eksempler på, at manden søger at skade kvinden gennem børnene. Alt i alt giver det derfor rigtig god mening at betragte efterværn som en form for 'sikkerhedsnet' (se Kronborg 2005). Og sikkerhedsnet vil i den forbindelse sige, at det er altafgørende, at kvinden ikke står alene i verden, da det gør hende så meget mere sårbar i forhold til mandens fortsatte indflydelse på og kontrol over hendes liv. Al forskning viser, at de mest sårbare eller udsatte kvinder er kvinder, der er socialt isolerede.²¹⁹

Det fremgår af *Man kan ikke blive stærk så hurtigt* (Kronborg 2005), der beskriver erfaringer med efterværn for børn og deres mødre, at fædrene/mændene i mange tilfælde var til stede i børnenes og kvindernes liv i langt højere grad, end kvinderne havde ønsket det, mens de boede under beskyttelse på krisecentret. Kvinderne var nemlig nødt til at samarbejde med de voldelige mænd om praktiske ting vedrørende børnene på grund af mændenes samværsret. Og denne kontakt, som i udgangspunktet og efter aftale var helt praktisk betonet, blev udnyttet af mændene til at overtale kvinderne til at genoptage samlivet (ibid. 10). Kvinderne, som var vant til at blive manipuleret af deres mænd, kunne ikke sætte grænser og modstå presset på længere sigt.²²⁰

søgelsen fra 1995-96, der konstaterer, at det største problem ikke er, at et voldeligt parforhold ikke afbrydes, men at volden fortsætter, efter at forholdet er afbrudt.

²¹⁹ Se f.eks. Brown (1999:14-15), der taler om »safety in numbers« og betydningen af »community intervention«.

²²⁰ Det er heller ikke tilfældigt, at kvinder, der går tilbage til den voldelige mand, typisk afbryder eventuelt efterværn med den begrundelse, at det belaster forholdet til manden.

Kvinderne i vores materiale adskiller sig ved, at langt de fleste af dem har forladt deres mænd, selv om det i nogle tilfælde er sket efter et par forsøg. Men vi har eksempler på irakiske kvinder, som har kontakt til deres eksmænd via deres fælles børn, og hvis mænd tilsyneladende ikke har opgivet tanken om at vinde dem tilbage. Familien presser også på i mindst ét af tilfældene.

En af de interviewede kvinder, Elin, bekræfter imidlertid erfaringen fra ovennævnte projekt (Kronborg 2005), idet hun fastslår, at det dybest set ikke handler om, hvad krisecentret kan tilbyde, men om kvinden er afklaret og dermed i stand til at modtage hjælp: »Kvinderne er glade, når de flytter fra manden, men hvad hjælper det, når der kun går et sekund, og manden ringer. Lavinen kører videre. Det er kun ganske få, der kommer helt ud [af forholdet/ægteskabet], og det gør de kun, hvis de virkelig er klar til at tage skridtet ... Det, de hjælper med på krisecentret, er statsforvaltningen og psykolog, men psykologen kan ikke hjælpe kvinderne med at bryde mønsteret. Det er bare høre-høre, lytte-lytte ... Jeg siger til kvinderne: 'Kæmp den kamp for dit barns skyld. Brug barnet som redskab. For du kan ikke redde dig selv. Du er for svag til at blive reddet' ... De spørger: 'Hvad synes du?' Så er de bange for at flytte i en lejlighed. Jeg siger: 'Hvad med at du bor på Egmontgården? Egmontgården er sådan et trin, hvis du er bange for at bo i lejlighed selv'. Her på krisecentret er det fra lukket til frihed, bom-bom. Det er farligt for mange kvinder, for de kan ikke klare sig endnu«.

Elin har selv været mange år undervejs i sit opgør med volden. Først nu føler hun sig parat til at skabe sig et liv sammen med sine børn. Et kursus i mentalhygiejne gav hende den fornødne ro og hvile, og hun begyndte at fatte interesse for, hvad hun var god til, og hvad hun havde lyst til. Kort sagt: at genfinde sig selv som subjekt. Det gjorde, at hun blev parat til at forlade sin voldelige mand og i den forbindelse søgte på krisecenter, så hun kunne komme fri af mandens vedvarende trusler og pres for at fastholde hende i ægteskabet. Samtidig peger hendes eget eksempel på, at kvindens grad af afklaring kan hjælpes på vej; at det er en proces, der kan finde sted trin for trin.

Forfølgelse

Vi har mange eksempler på, at (eks)manden forfølger kvinden, efter at hun har forladt ham, og opsøger, chikanerer og truer hende på krisecentret, på hendes nye bopæl eller i det offentlige rum. Truslerne synes dog ikke at stå alene i starten, hvor mændene snarere veksler mellem at erklære deres store kærlighed og true sig frem, hvilket også er en del af den sædvanlige voldsstrategi, hvor manden veksler mellem vold og varme og fører hånden, som både slår og trøster

(se Lundgren 2004). Når manden har erkendt, at han ikke har en chance hos kvinden, skifter hans strategi til kun at omfatte trusler og chikane.²²¹

Sevda, der har tyrkiske rødder, har boet på krisecenter i ca. fire måneder. Ekskæresten ved, at hun bor der. Han er tit kommet forbi i bil og holder og dytter ude foran: »Det er ikke så mange dage siden, hvor jeg har været nede og snakke med ham, og så begyndte han at græde i rigtig lang tid, og han elskede mig og bla bla, og jeg blev ved med at sige nej. Og da kunne han mærke på mig, at jeg virkelig mente det. Jeg skulle ... skal slet ikke tilbage til ham, vel! Så kunne jeg se, han blev sur igen og ville slå mig. Og det endte faktisk også med, at han slog mig. Han kastede en cigaret i hovedet på mig, og så gav han mig en på hovedet, og bilen holdt, så jeg ikke kunne komme forbi, da jeg prøvede at løbe væk fra ham. Så var jeg nødt til at ringe efter politiet. Så kom de, og så flygtede han selvfølgelig, og så kom jeg så hjem her«.

To dage efter klippede Sevdas ekskæreste håret af hende: »Så gik der to dage, og jeg var på vej ud og gik ned ad [vejen], og så fangede han mig. Han tog mig sådan bagfra, altså han holdt mig faktisk for munden, og blev ved med at spørge mig, hvor jeg skulle hen, fordi jeg var sammen med [nogle] veninder og var helt dressed up, og det kunne han slet ikke have. Jeg fik slet ikke lov til at svare eller noget, for han holdt mig jo for munden. Og jeg kunne ikke rigtig gøre noget, fordi jeg er så lille, og han er jo kæmpe, ikke! Og så tog han lige pludselig den der saks frem og begyndte bare at klippe mit hår. Han har truet mig med det før. Jeg tror, det er, fordi han tænker: 'Jamen, hvis jeg nu klipper hendes hår ...' Han har også truet med f.eks. at give mig ar i hovedet eller et eller andet, for så har jeg svært ved at finde en anden fyr, ikke! Det er jo igen hans jalousi«.

Meliha, der også har tyrkiske rødder, er på vej ud i egen bolig. Eksmanden, der har børn med en anden kvinde, og som faktisk har levet polygamt, har truet hende: »Han har ringet til mig. Jeg har jo ikke skiftet mit nummer. Jeg har haft det her nummer i to år, så han ringer og ... Først har det været sådan nogle trusler: 'Ja, bare vent, til jeg ser dig på gaden' og 'Du bliver nødt til at gå den anden vej, når det er, du ser mig' og 'Hvis jeg nogen sinde ser dig med en anden fyr, så tager jeg livet af dig og ham'«.

²²¹ Ifølge Larsen (2010) udgør kvinder 80 pct. af ofrene for forfølgelse. Samtidig er mere end halvdelen af alle forfølgere uden fast arbejde, hvilket vil sige, at de har rigtig god tid til at lægge planer og gøre livet surt og farligt for deres ekskone eller -kæreste. I vores materiale er det undertiden brødre, der forfølger deres søstre. En kvinde med tyrkiske rødder siger, at hun er bange for sin far og sin bror: »Min far er god til at manipulere. De snakker tit sammen om natten, så nogle nætter kan de godt finde på at snakke om de dårlige piger, der bor rundt omkring for sig selv. Din søster bor der alene, og hvad laver hun? Få hende nu hjem«. Ingen af dem har arbejde.

Og Melihas eksmand nøjes ikke med trusler, men benytter sig også af 'victim blaming' i forskellige udgaver: »'Hvem tror du, du er? Du skal ikke komme her og ændre mit liv og så bare forsvinde igen' og 'Du har ødelagt mit liv' og 'Du skylder mig faktisk en undskyldning. Du har ødelagt mit liv med mine børns mor' og 'Du giver mig ikke ro'«.

Göksel, der ligeledes har tyrkiske rødder, bliver forfulgt af sin eksmand, som hun har et par børn med. Det sker både, mens hun er på krisecenter, og efter at hun er flyttet i egen bolig. Flere gange sover han i bilen uden for hendes bopæl. Og en dag står han på et stillads uden for hendes køkkenvindue. Han har også sendt sms til hende om, at et af deres fælles børn, som hun havde på besøg i lejligheden, græder, og at hun underforstået er en dårlig mor, som ikke tager sig af barnet. Det, at han så tit var så tæt på, og at han ligefrem stod udenfor og lyttede, gjorde hende meget utryg. Han mødte også op på hendes skole og udfrittede andre, om hun havde en kæreste. En dag blev hun overfaldet. Han stod uden for døren og truede med at sparke døren ind. Og hun endte med at lukke ham ind, fordi han samtidig truede med at ringe til hendes far og sige, at hun havde en mand på besøg, og den trussel gik rent ind, selv om det ikke havde noget på sig. Hun lukkede op, og han kom ind og smed hende på sengen, og hun var bange for, at han ville voldtage hende. Hun skreg derfor, og han stak af med hendes nøgler til lejligheden.

Göksel finder efter kort tid ud af, at det er for utrygt for hende at blive boende dér, så hun flytter igen på krisecenter og senere ud i ny bolig i en anden by. Ifølge Göksel ser politiet ikke hendes eksmands chikane som chikane. Politiet opfatter ham som en forelsket og forsmået fyr, der desperat forsøger at få sin kone tilbage, og de fremhæver de gange, han er kommet med blomster og chokolade, men som Göksel siger: »Det har jeg ikke bedt om«. Göksel forudser, at eksmanden vil finde ud af hendes nye adresse, da de har børn sammen, og hvis det lykkes hende at få forældremyndigheden, så er hun sikker på, at hun har ham uden for døren fra dag ét. Politiet siger, at det må de tage til den tid, hvis det bliver aktuelt. Så tilhold kan hun ikke få på nuværende tidspunkt.²²²

Göksel indgår ikke i noget krisecenterefterværnstilbud og har heller ikke gjort det på noget tidspunkt. Det fremgår til gengæld af interviewet, at hun har mindst én nær veninde, og at hun har fået en ny kæreste, som har både venner

²²² Politiet synes at udlægge sagen som et spørgsmål om 'parternes uoverensstemmelse' snarere end 'mandlig vold og kontrol'. Denne udlægning vidner om en manglende voldsforståelse, der kan have alvorlige konsekvenser for politiets praksis. Hansen & Østvand (1999:298) konkluderer i deres undersøgelse af politiets praksis i hustruvoldssager, at politiet generelt ikke tager kvindernes sikkerhedsproblem alvorligt, og at de ofte holder kvinden ansvarlig – i bedste fald medansvarlig – for det, hun udsættes for. Se også Hester, Pearson & Harwin (2007:109-119) vedrørende politiets indsats i forbindelse med 'vold mod kvinder i hjemmet' i England.

og familie, som hun også møder. Hun er således bedre rustet end så mange andre til at modstå eksmandens fortsatte forsøg på at ødelægge hendes liv.

Russiske Albina forlod sin afghanske mand efter mange års ægteskab. At hun ikke forlod ham før skyldtes, at hun var bange for, at han ville gøre alvor af truslerne om at slå hende og måske børnene ihjel. Hun havde talt med kommunen, som havde tilbudt hende en lejlighed, men manden »ville jo bare komme og smadre døren«, så det kunne hun ikke bruge til noget. Hun endte med at tage på krisecenter, hvor manden opsøgte dem, hvorefter de blev flyttet til et andet. Her fandt han dem også, og hun kunne se ham fra vinduerne, hvoraf nogle sad så lavt, at hun ikke følte sig tryk, selv om der var vagter. Hun flyttede så tilbage til det første krisecenter, og manden fik tilhold, og hun fik en overfaldsalarm. Børnene gik på institutioner, og manden fulgte efter dem og »kiggede på os på afstand«. Så begyndte han med trusler på hendes arbejdstelefon: »Har du rent tøj på i dag, for jeg vil slå dig ihjel!« Hun meldte ham til politiet. Hun og børnene var på endnu et krisecenter, hvorefter de fik en lejlighed, men hun var bange for at flytte ind. Politiet sagde, at de først kunne hjælpe hende, hvis det blev aktuelt, når hun var flyttet ind i lejligheden; en stuelejlighed med store vinduer. Det gjorde hun så, og 'det var forfærdeligt'. Manden opsøgte dem: »Han stod lige der udenfor og råbte og skreg«. Hun ringede til politiet, som hun har gjort hver gang, han har været der. Hun synes, at politiet har gjort et godt stykke arbejde. Manden opsøgte hende også på arbejdet. Der løb hun væk fra ham, og hun brugte alarmer. Politiet kontaktede hende og spurgte, om hun var okay.

Albina og børnene har været gennem et familieterapiforløb, der fandt sted en gang om måneden i et år, men det er ikke tilstrækkeligt, for især det største barn er meget mærket af volden. Og de har heller ikke så mange andre at tale med. Da hun var gift, gik hun på arbejde og direkte hjem. Der kom ingen på besøg hos dem. Og hun har ikke familie i Danmark. I dag har hun en enkelt veninde og er begyndt at deltage i noget foreningsliv. Politiet har taget alarmer fra hende, fordi hun ikke har brugt den i et år. Hun synes, at det er okay – den giver måske også falsk tryghed. Nu ringer eksmanden på, tager den yngste med ud og spise og afleverer hende igen. Albina har været meget bange, men mener, at det værste er overstået: »Det er godt at gøre sig fri af frygten. For når man er bange, er man paralyseret, og det kan [eksmanden] godt mærke«. Hun tænker dog på, hvad der kan ske, hvis hun får en kæreste eller bliver gift igen.

Sammenfatning og anbefalinger i forhold til efterværn

I kapitlet har vi set på efterværnstilbud og konkluderer, at næsten alle krisecentre praktiserer efterværn i en eller anden form. Efterværn ser meget forskelligt ud

fra krisecenter til krisecenter, men det er alligevel muligt at beskrive såvel det typiske efterværn og de elementer, det består af, som det atypiske. Vi beskriver også overlappningen mellem efterværn og den kommunale familierådgivning samt krisecenterlederens syn på, hvor efterværnet bør ligge. Endelig diskuterer vi betydningen af efterværn som sikkerhedsnet for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, idet det fremhæves, at separationsfasen er særlig kritisk og farlig for kvinden. Kapitlet slutter af med eksempler på kvinder, der forsøger at etablere sig efter bruddet med voldsudøveren/voldsudøverne og efter krisecenteropholdet, og det fremgår, at nogle kvinder er mere potentielt sårbare end andre.²²³

Vores materiale giver ikke mulighed for at 'måle' efterværnsindsatsen ved f.eks. at sammenligne grupper af kvinder, der henholdsvis har og ikke har modtaget efterværn, for at se, hvem der bedst er i stand til at etablere og fastholde et liv uden vold. En sådan sammenligning vil i øvrigt indebære et langtidsperspektiv for at give mening.

Alt tyder imidlertid på, at efterværn har stor støttende og voldsforebyggende betydning, ikke mindst i forhold til kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Rapporten *Efterværn for voldsudsatte kvinder* (Christensen m.fl. 2010:79) konkluderer, at alle de interviewede kvinder – 14 etniske danskere og seks med anden etnisk baggrund – satte pris på efterværnet. Det nævnes dog også, at de interviewede kvinder, som er blevet udvalgt af krisecentrene, alle *har* modtaget efterværn, og at de kan antages at være positivt stemt i udgangspunktet. Andre evalueringer af efterværn peger i samme retning (Kronborg 2005; Mørck 2010).

De fleste krisecentre tilbyder efterværn i en eller anden form. Nogle steder er det ikke formaliseret, men det eksisterer i praksis. Når efterværn er blevet stadig mere udbredt, skyldes det formentlig, at efterværn forekommer som det selvfølgelig svar på den generelle erkendelse på krisecentre, og blandt voldsforskere for den sags skyld, at vold mod kvinder typisk er en langvarig proces. Normaliseringen af volden sker gradvis,²²⁴ vold bliver hverdag,²²⁵ og det tager ofte tilsvarende lang tid at komme ud af volden igen. »Man kan ikke blive stærk så hurtigt«, som en kvinde siger (Kronborg 2005).

Selv om mange af krisecentrene, vi har talt med, giver udtryk for, at etniske minoritetskvinder kan have behov for ekstra støtte og hjælp til særlige opgaver, har krisecentrene ikke specielle efterværnstilbud til kvinder med etnisk mino-

²²³ Med 'sårbar' tænker vi både socialt, økonomisk og psykisk, og man kunne sandsynligvis opstille en form for sårbarhedshierarki, selv om vi har en vis skepsis over for profiler og profiltegning.

²²⁴ Se Lundgren (1993 og 2004).

²²⁵ Se Jensen & Nielsen (2005).

ritetsbaggrund.²²⁶ Krisecentrene fremhæver til gengæld typisk, at de er fleksible og tager udgangspunkt i den *individuelle* kvinde og hendes behov. Og i praksis bliver det en måde at tage både hensyn til og hånd om eventuelle særlige behov hos kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

Ud fra et brugerperspektiv på efterværn anbefaler vi en større grad af klarhed i forhold til, *hvad* det enkelte krisecenter tilbyder kvinderne, så kvinderne ved, hvad de kan forvente. Vi anbefaler tilsvarende, at der på krisecentrene sker en præcisering af, *hvem* der er ansvarlig for efterværnsinitiativer, og vi peger på krisecentrets kontaktperson(er) eller særlige efterværnsmedarbejder(e).

Vi anbefaler endvidere en fleksibel øvre tidsramme for efterværnet på baggrund af den generelle erfaring, at det tager tid at gøre sig fri af volden. Og vi anbefaler, at efterværnet består af en kombination af diverse tilbud, som kan virke sammen.

Endelig anbefaler vi, at alle kvinder på krisecentrene gives et *reelt* tilbud om efterværn. Vores materiale viser, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund i praksis udelukkes fra at indgå i visse efterværnsprojekter, fordi deres dansk ikke er tilstrækkelig godt. Og vi anbefaler integrerede efterværnstilbud for kvinder med og uden børn og på tværs af alder for at styrke det potentielle netværk og for at modvirke de enlige kvinders isolation.

²²⁶ Undtagelsen er et særligt eksternt finansieret integrations- og efterværnsprojekt på Danner rettet mod etniske minoritetskvinder (Mørck 2010). Projektet har kørt i perioden 2006–2009.

*"Eggestrøms migranter udgjør en af
alle mægtigste værdige kategorier."*

Side 285

Krisecentrenes erfaringer med etniske minoritetskvinder

Dette kapitel handler om krisecentrenes erfaringer med voldsramte etniske minoritetskvinder. Det vil sige, at det er personalets erfaringer og vurderinger, der præsenteres. Vi beskriver med andre ord de erfaringer, fortolkninger og vurderinger, som de ledere og medarbejdere, vi har talt med, giver udtryk for.²²⁷ Det er imidlertid sigende, at der er mange fællestræk ved personalets erfaringer og deres udlægninger af etniske minoritetskvinders situation. Disse erfaringer danner således et solidt grundlag for at kunne tegne et overordnet billede af, hvilke udfordringer krisecentrene står over for i arbejdet med etniske minoritetskvinder. Det skal understreges, at vi ikke har foretaget en komparativ undersøgelse. Vi har således ikke spurgt til personalets erfaringer med voldsramte etnisk danske kvinder. Nogle af de erfaringer, som medarbejderne fortæller om vedrørende voldsramte etniske minoritetskvinder, vil måske også gælde for voldsramte etnisk danske kvinder. Det kan vores materiale imidlertid ikke sige noget om.

Nogle krisecenterledere udtrykte i udgangspunktet skepsis, da vi henvendte os og introducerede projektet med henblik på at få interviews med henholdsvis personale og etniske minoritetskvinder i stand. Denne skepsis kom bl.a. til udtryk ved, at de ikke mente, at stedet kunne bidrage til undersøgelsen, fordi det ikke havde særlige tilbud til etniske minoritetskvinder. Flere understregede endvidere, at det ikke er muligt at tale entydigt om etniske minoritetskvinder, fordi de udgør en heterogen gruppe. Samtidig pegede nogle på, at man ikke skelner mellem krisecenterbeboere, fordi afsættet for hjælpen til kvinderne er,

²²⁷ Størstedelen af de interviewede medarbejdere er ledere, mens resten er lønnet personale. I flere tilfælde deltog mere end én ansat i interviewet. Ganske få af medarbejderne har etnisk minoritetsbaggrund. Af anonymitetshensyn henvises der ikke til de enkelte steder og ansatte; dog med undtagelse af de krisecentre/bosteder, som vi beskriver særskilt. Når der henvises til én interviewpersons udsagn, er der typisk belæg for samme erfaring eller argument fra medarbejdere andre steder.

at de alle – uanset baggrund – har været udsat for vold i familien. Endelig var personalet bekymret for, om projektets fokus på etniske minoritetskvinder ville bidrage (yderligere) til stigmatisering af etniske minoriteter.

På trods af disse forbehold ville langt de fleste krisecentre alligevel gerne tale med os og fortælle om deres arbejde og erfaringer med etniske minoritetskvinder. Nogle medarbejdere indledte interviewet med at beskrive den mangfoldighed af etniske minoritetskvinder, som de har mødt på krisecentret. Et af de tydeligste eksempler på dette er en leder, som talte 15 minutter i træk om seks forskellige kategorier af kvinder. 1) Udvisningstruede kvinder udgør den første kategori, som sammen med kvinder, der ikke får støtte til skilsmisse fra deres blodsbeslægtede familie, er de mest sårbare kvinder. 2) En anden kategori er unge kvinder opvokset i Danmark, som bliver gift med en mand enten fra oprindelseslandet eller én fra samme etniske gruppe, der er opvokset i Danmark. 3) En tredje kategori er afrikanske kvinder, der er flygtet fra oprindelseslandet. Det pågældende krisecenter har få erfaringer med disse kvinder, men de, som krisecentret har været i berøring med, har været slagkraftige og gode til at finde løsninger for sig selv og deres børn. De har haft 'drive', de lærte dansk hurtigere end andre grupper, og de tog uddannelser inden for social- og sundhedsområdet. 4) Den fjerde kategori, som lederen nævner, er veluddannede ægteskabsmigranter fra Mellemøsten, som har haft drømme om fremtiden. Men efter at være blevet gift med en voldelig herboende mand »er de gået helt i stå«, og deres selvtillid er på nulpunktet. Deres ægtefæller har forsøgt at holde dem hjemme, hvorfor de har haft mange forsømmelsesdage på uddannelses- og arbejdssteder (f.eks. sprogskoler) og dermed en ringe tilknytning til arbejdsmarkedet. 5) Den femte kategori, som fremhæves, er østeuropæiske kvinder. De minder om de afrikanske kvinder, idet de har haft evnen til fremdrift, og de virkede ikke så nedbrudte af volden som kvinder fra Mellemøsten. Det har været en stor hjælp for disse kvinder, når en mor eller en søster har støttet dem i at forlade manden. 6) En sjette kategori er thailandske og filippinske kvinder, der kommer fra fattige kår. De er meget arbejdsomme og fokuseret på fremtiden, slutter lederen.

Personale på andre krisecentre fortalte om andre typer af diversitet mellem kvinderne: socialklasse (bl.a. at økonomisk fattigdom også indebærer kulturel fattigdom, dvs. manglende oplevelser og erfaringer i det danske samfund), evt. tilstedeværelse af vold og misbrug i kvindens opvækstfamilie, kvindens dansksproglige færdigheder, samt hvor kulturfremmet kvinden er i forhold til den danske kontekst. F.eks. er erfaringen, at kvinder med mellemøstlig baggrund oplever større kulturelle forskelle og problemer end kvinder fra Østeuropa. Der blev således fremført en række temmelig forskelligartede variationer mellem etniske minoritetskvinder.

Nogle af de forskelle mellem voldsramte etniske minoritetskvinder, som personalet peger på, er værd at fremhæve. Det drejer sig om, at kvinder, der er

kommet som ægteskabsmigranter inden for en vis årrække, står over for andre barrierer end kvinder, der er opvokset i Danmark, eller kvinder, der har været her i mange år. Disse ægteskabsmigranter er nemlig udvisningstruede, hvis de forlader manden, før de får tidsubegrænset, dvs. permanent, opholdstilladelse. De er i en særdeles sårbar situation, hvor de ikke ved, om de kan få opholdstilladelse, eller om de skal returnere til oprindelseslandet. At vende tilbage til oprindelseslandet som fraskilt kvinde og måske endda som enlig mor (hvis hun kan få børnene med) kan i nogle tilfælde være livsfarligt. Unge kvinder, der er opvokset i Danmark, er en anden kategori af beboere, som tiltrækker sig særlig opmærksomhed på krisecentrene. De har nemlig ofte behov for en anden form for hjælp end 'voksne kvinder', dvs. en indsats, som er vanskelig for krisecentrene at klare på tilfredsstillende vis. Endelig sammenligner personalet nogle gange etniske minoritetskvinders og etnisk danske kvinders situation, hvilket tilføjer endnu en dimension til kompleksiteten.

Skønt personalet understreger den mangfoldighed, som er repræsenteret blandt voldsramte etniske minoritetskvinder, peges der også på nogle fællestræk ved kvinderne. Det gælder især kvinder med rødder i Mellemøsten, herunder Tyrkiet og Pakistan, samt kvinder fra Sri Lanka, dvs. kvinder fra målgrupper, som også indgår i vores undersøgelse. Det er disse fællestræk, der er i fokus i denne fremstilling.

Overordnet peger personalet på fem fællestræk, nemlig 1) at kvinderne indgår i en kollektiv orienteret patriarkalsk familieform, 2) at der ofte er flere voldsudøvere involveret i volden mod kvinden, 3) at sladder anvendes som et redskab til social kontrol, hvilket har negative implikationer både i forhold til hjælpeforanstaltninger og for kvindens netværksdannelse, og 4) at kvinderne typisk har et yderst begrænset system- og samfundskendskab, ringe viden om sociale koder blandt etniske danskere og spinkle dansksproglige færdigheder. Det gælder især ægteskabsmigranter, der har været i landet i en kortere årrække. Da kvinderne har været vant til at indgå i en kollektivistisk familieform, har de endvidere ofte vanskeligt ved at tage selvstændige beslutninger og individuelt ansvar, 5) at kvinderne udsættes for, hvad personalet kalder et ydre og et indre pres. Der er et stort ydre pres på kvinderne for enten at blive i ægteskabet eller vende tilbage til manden, når de har forladt ham. Presset kommer fra kvindens slægtskabsgruppe, fra manden og svigerfamilien og fra det relevante etniske minoritetsmiljø i Danmark. Kvinderne udsættes også for et indre pres, dels fordi de har vanskeligt ved at bryde med de normer og forventninger, som de er opdraget til, nemlig at være henholdsvis en 'god' datter, hustru, svigerdatter og mor, dels fordi de ofte har en stor loyalitetsfølelse over for deres familie. De ønsker derfor ikke at skade families ry og rygte.

Personalets erfaringer viser, at et fællestræk ved kvindernes situation er, at de kommer fra og skal agere og navigere inden for en kollektiv orienteret patriarkalsk familieform som henholdsvis datter, hustru, svigerdatter og (eventuel) mor og siden som fraskilt og (eventuel) enlig mor. Denne familieform har implikationer for kvindens handle- og positioneringsmuligheder inden for egen blodsbeslægtede familie, i svigerfamilien og i det relevante etniske (minoritets)miljø, dvs. hvad vi betegner som baglandet. Familieformen indebærer dels et køns- og aldershierarki og dels, at der er en udbredt accept af fysisk afstraffelse som opdragelses- og kontrolmiddel i forhold til både børn og voksne. Personalet fortæller om deres erfaringer med henholdsvis unge kvinder i en *datterposition* (typisk piger og unge kvinder opvokset i Danmark), kvinder i en *hustruposition*, kvinder i en *svigerdatterposition*, kvinder i positioner som *gift mor* og *enlig mor* samt kvinder i en position som *fraskilt*.

Kvinder i datterpositionen består dels af unge kvinder over 18 år, som kommer på krisecenter (eller et bosted i forbindelse med et krisecenter), dels af piger under 18 år. Vores materiale indeholder medarbejdererfaringer fra et enkelt sted, der har særlig kendskab til den sidste gruppe, nemlig *Kastaniehuset*, som blev nedlagt ved udgangen af 2009. Det er et gennemgående træk i personalets beretninger om piger under 18 år og yngre kvinder over 18 år, at de har behov for en udstrakt grad af voksenrådgivning. Der er tale om unge kvinder, der ofte, men ikke alle er opvokset i Danmark, og som har mistet kontakten til deres familier og har vanskeligt ved at få tilværelsen til at fungere. De er særligt sårbare og forvirrede og har vanskeligt ved at sætte grænser, både i forhold til dem selv og over for andre mennesker. Piger under myndighedsalderen er typisk i konflikt med og/eller truet af medlemmer af deres blodsbeslægtede familie. Det gælder også for en del yngre kvinder over 18 år, som desuden kan være truet og chikaneret af eksmanden og ekssvigerfamilien. Kvinder med et højt trusselsniveau udgør en særlig udsat gruppe. Yngre kvinder, der flygter fra tvangsægteskaber og/eller æresrelateret vold eller trusler herom, har behov for et særligt beredskab og hjælpeforanstaltninger, hvilket findes ét sted i landet, nemlig på *R.E.D./Rehabiliteringscenter for Etniske Minoritetskvinder i Danmark*. Da der er stor overensstemmelse mellem Kastaniehusets og R.E.D.s erfaringer, beskriver vi deres erfaringer samlet.

Personalet fortæller også om problemstillinger relateret til dét at være såvel fraskilt kvinde som enlig mor. Kvinderne lider ikke blot statustab ved at blive skilt og ved at være enlige mødre. De isoleres og stigmatiseres også i egne etniske fællesskaber, idet der er negative konnotationer forbundet med disse positioner. Personalet fortæller også om helt unge kvinder, der har kontrollerende og voldelige kærester, dvs. om kvinder i en *kæresteposition*.

Der er udbredt enighed blandt krisecentermedarbejdere om, at der ofte er flere voldsudøvere involveret i volden mod kvinder i etniske minoritetsfamilier. Kvinden udsættes både for kontrol af sin adfærd og for forskellige former for vold af flere familiemedlemmer. Foruden manden kan det være svigerforældre eller andre i svigerfamilien. Hvis det drejer sig om unge kvinder opvokset i Danmark, kan brødre også bidrage til volden. Etniske minoritetskvinder fra f.eks. Mellemøsten taler om familiens ære, og at familiemedlemmer mener, at hvis kvinden forlader ægteskabet, kaster det skam over familien. Kvinderne trues på livet af nært relaterede familiemedlemmer, der har interesse i, at de bliver i ægteskabet. Nogle taler om, at det kan koste dem livet at blive skilt, fortæller personalet.

Mange etniske minoritetskvinder, især ægteskabsmigranter, bor sammen med deres svigerforældre og i visse tilfælde også med svigerinder og svogre, der måske også har ægtefæller og børn. Disse familiemedlemmer, f.eks. svogre og svigerinder, bidrager nogle gange til volden. Krisecentermedarbejdere fortæller dog oftest om, at svigerforældre kan udøve vold over for svigerdøtre, og at det især er svigermødre, der udøver forskellige former for vold såsom at slå svigerdatteren f.eks. med en kost, kaste ting efter hende eller hælde meget varmt gulvvaskevand over hende. Ifølge personalet er det vanskeligt at vurdere, hvorvidt etniske minoritetskvinder er udsat for grovere vold end etnisk danske kvinder. Der indgår imidlertid ofte meget fysisk vold, herunder med brug af forskellige typer af 'våben'. I og med at der også i mange tilfælde er flere voldsudøvere, kan volden være voldsommere.²²⁸ Økonomisk vold er også en voldsform, som mange medarbejdere har set iværksat over for etniske minoritetskvinder, f.eks. at familiemedlemmer forfalsker kontokort til stormagasiner i kvindens navn.

Den første og største del af kapitlet beskriver ud fra personalets fortællinger kvindernes placering i de syv forskellige positioner, og hvordan kvinderne agerer og navigerer i og imellem nogle af disse positioner. Beskrivelsen er struktureret efter en række forskellige tematikker og afrundes med en sammenfatning. Per-

²²⁸ Forskning om vold mod kvinder i Storbritannien med sydasiatisk baggrund viser, at der typisk ikke blot er flere voldsudøvere, men også at de udsættes for voldsommere vold og over en længere periode end hvide kvinder (forfatterens betegnelse). Desuden tager det disse kvinder længere tid at komme videre i livet efter at være brudt ud af et voldeligt forhold. Det er også påvist, at britisk-asiatiske kvinder udsættes for kulturspecifikke voldsformer såsom tvangsægteskaber og æresbaseret vold (Thiara & Gill 2010:44-45). En tysk undersøgelse fra 2004 viser, at 38 % af kvinder med rødder i Tyrkiet enten har været eller er udsat for vold af deres partner, mens tallet er 25 % for etnisk tyske kvinder. Undersøgelsen viser imidlertid ikke blot, at tysk-tyrkisk/kurdiske kvinder oftere udsættes for vold end majoritetskvinder, men også at der er tale om hyppigere og mere faretruende former for vold, herunder dødstrusler (undersøgelsen omtales i Ates 2009:103). Der er også ofte flere voldsudøvere, og kvinden får sjældent støtte af familiemedlemmer til at komme ud af et voldeligt ægteskab (ibid.109).

sonalet arbejder inden for bestemte strukturelle, økonomiske og lovgivningsmæssige rammer, som kan vanskeliggøre indsatsen over for voldsramte etniske minoritetskvinder. I kapitlets anden del sætter vi fokus på fire strukturelle problemer, mens tredje del præsenterer såvel personalets eksplicite ønsker til forbedringer som nogle temaer, der tager afsæt i personalets beretninger.²²⁹

Fysisk og psykisk afstraffelse som opdragelses- og kontrolmiddel

Personalets erfaring er, at der råder et alders- og kønshierarki, som indebærer, at mænd i kraft af deres position som fædre, onkler, brødre og ægtemænd kan tugte familiens kvinder. Og ældre kvinder, f.eks. svigermødre, kan legalt opdrage og tugte svigerdøtre. Voldsramte kvinder er således ofte vokset op i familier og/eller samfund, hvor fysisk afstraffelse af både børn, unge og kvinder er et accepteret og legitimt opdragelses- og disciplineringsmiddel inden for familien.²³⁰ Fysisk og psykisk afstraffelse i form af mere eller mindre klart formulerede trusler anvendes især i opdragelsen af børn. Medarbejdere fortæller om unge kvinder opvokset i Danmark, der gennem hele deres opvækst f.eks. er blevet talt ned til, blevet nedgjort, latterliggjort og kaldt ved skældsord.

At fysisk afstraffelse af børn fungerer som en opdragelsesmetode afspejles også i, at etniske minoritetskvinder, når de bliver spurgt, om manden har været voldelig over for børnene, typisk benægter det. »Men«, fortæller en leder, »når vi så spørger ind til det, så viser det sig, at det har han. Hun [den etniske minoritetskvinde] ser det ikke som vold«. Lederen har også erfaret, at kvinderne »slet ikke har forståelse for, at børnene har kendskab til og er præget af volden«. En anden leders udsagn understøtter dette, når hun siger, at kvinderne kan have svært ved at se i øjnene, hvad de har budt børnene ved at have været i et voldeligt forhold.

Krisecentermedarbejdere giver også eksempler på, at kvinders blodsbeslægtede familie og/eller deres hentede ægtefælle synes, at de er blevet for danske. For at rode bod på det, sender nogle forældre »deres døtre på opdragelsestur til oprindelseslandet, hvor de kan risikere at blive udsat for grove ting«, som en krisecenterleder formulerer det. Og hun konstaterer videre, at unge kvinder, der presses til at gifte sig med én fra oprindelseslandet, måske en fætter, oplever, at ægtemanden ikke finder ham tilstrækkelig f.eks. tyrkisk eller pakistansk i forhold til, hvordan han klæder sig, eller hvordan han omgås andre mennesker.

²²⁹ Foruden vores eget producerede materiale anvendes forskellige kilder om krisecentre og bosteder såsom evalueringsrapporter, hjemmesider, avisomtale, foldere og skriftlige oplæg udfærdiget af personalet samt egne noter fra konferencer.

²³⁰ Etniske minoritetskvinder opfatter ikke altid fysisk afstraffelse af hverken dem selv eller deres børn som vold. Bl.a. derfor anvender vi betegnelser som afstraffelse og revselse i det følgende.

Hustruernes adfærd accepteres ikke af mændene, som forventer, at de opfører sig ligesom kvinder gør i deres respektive oprindelseslande, fortæller personalet. Det kan mændene bruge som begrundelse for at afstraffe hustruerne.

Personalet kommer med nogle eksempler på, hvordan etniske minoritetskvinder opfatter dét, at de udsættes for fysisk afstraffelse af ægtemanden og/eller svigerfamilien. En kvinde kan f.eks. forklare afstraffelsen med, at »jeg er en dårlig kvinde«, hvormed kvinden mener, at hun ikke lever op til mandens forventninger til en god hustru, herunder seksuelt. Det kan også betyde, at hun ikke er nogen god muslimsk kvinde, uden at det uddybes, hvad der ligger i det. Kvinden kan også fremføre, at hendes mor siger, at ægtemanden »slår, fordi jeg har gjort noget forkert, men det skal jeg ikke tage mig af – bare han ikke går over strengen«, uden at det præciseres, hvor strengen går, beretter en medarbejder. Hun fortæller også, at etniske minoritetskvinder siger, at »han slår mig *for* meget«, dvs. at det anses for legalt, at en ægtemand slår sin hustru – også ifølge hustruen. En medarbejder et andet sted har oplevet, at kvinder med tyrkisk baggrund gav udtryk for, at en vis grad af fysisk afstraffelse af kvinder er acceptabel.²³¹ Deres argument var, at hvis en kvinde havde gjort noget, der gik imod normerne, var det i orden, at det blev sanktioneret med vold, men i en mindre grad så hun ikke kom til skade. Medarbejderen fortsætter med at sige, at »forestillingen om, at der er mænd, der ikke slår, næsten ikke eksisterer. De [etniske minoritetskvinder] har en idé om, at alle mænd slår. Når jeg så siger, at jeg aldrig er blevet slået, så kan de næsten ikke tro«.

²³¹ Under overskriften *Må man tæve konen i Tyrkiet?* henviser den dansk-tyrkiske kultursociolog Mehmet Ümit Necef til en undersøgelse fra 1993 om omfanget af vold i familier i Istanbul og kvindernes holdninger til hustruvold. Resultatet var, at halvdelen af de adspurgte kvinder svarede, at hustruvold kan være berettiget. Andelen af kvinder, der selv var udsat for fysisk vold, var 40 %, og 28 % syntes, at de selv havde fortjent det. Necef reflekterer over den definitionskamp, der på daværende tidspunkt foregik i Tyrkiet om, hvordan man skal fortolke Koranens ord om tugtelse af kvinder. Han påpeger også faren ved at anlægge et kulturelrelativistisk perspektiv på vold mod kvinder (Necef 2000a). En nyere undersøgelse fra Tyrkiet viser imidlertid, at et flertal af kvinder for første gang giver udtryk for, at det er urimeligt, at ægtemænd afstraffer dem. Tidligere undersøgelser (jf. Necef) viste nemlig, at flertallet mente, at det var rimeligt, at mændene straffede dem, hvis de gjorde 'noget forkert' (Altınay & Arat 2009). Den tidligere nævnte forståelse af vold mod kvinder råder dog stadig andre steder. En undersøgelse foretaget i Egypten i 1995 for National Population Council viste, at 65 % af de adspurgte kvinder mente, »at en mand har ret til at slå sin hustru, når denne deltager i handlinger, som kan fortolkes som udtryk for ulydighed, såsom at afvise at have samleje eller at svare manden igen« (Dunn & Kellison 2010:28). *Pink Saris*, som er en dokumentarfilm om kasteløse kvinder i Uttar Pradesh i Indien, viser, at det er hverdagskost, at piger og kvinder udsættes for forskellige former for vold både i deres blodsbeslægtede familier og af ægtemanden og hans familie. En modig kvinde Sampat Pal Davi forsøger at forandre kvindernes livssituation, men hun får ikke særlig meget opbakning i lokalmiljøet (Kim Longinotto 2010).

Hvis en sådan opfattelse er udbredt, har voldsramte kvinder meget svært ved at få opbakning fra egen familie til at forlade manden. »Hendes familie vil sige 'gå hjem og prøv en gang til'. Det er mest almindeligt«, fortæller en krisecenterleder. Når kvinden har forladt manden, er hun under et voldsomt pres fra sin blodsbeslægtede familie for at gå tilbage til ham. Og som en anden medarbejder påpeger, er det meget vanskeligt at hjælpe kvinden til at stå imod dette pres, for »vi kan jo ikke erstatte familien«. Kvinden skal således stå imod et stort pres fra sin blodsbeslægtede familie, som hun både føler sig stærkt forbundet med og samtidig i opposition til, fordi den ikke støtter hende i at forlade et voldeligt ægteskab, men tværtimod ønsker hun skal blive.

At blive fysisk afstraffet opfattes ikke så alvorligt, for det er kvinderne blevet siden barnsben, fortæller personalet. Etniske minoritetskvinder kan imidlertid godt fortælle om den fysiske vold, de har været udsat for i ægteskabet, når medarbejderne spørger konkret til, hvad de er blevet udsat for, men medarbejderne konstaterer: »De har svært ved at forstå den psykiske del af volden. Når det handler om at kontrollere dem, er der mange, der siger, 'det skal han jo'«. Kvinderne giver således udtryk for, at en mand bør vide, hvor hans kone er.²³² Medarbejderes erfaring er, at mens etnisk danske kvinder ret hurtigt forstår, at de har været udsat for systematisk vold, er det langt sværere for etniske minoritetskvinder at forstå. Det er et tema, som tages op på forskellig vis, når en kvinde kommer på et krisecenter. Personalet understreger, at etniske minoritetskvinder har et andet udgangspunkt end etnisk danske kvinder, idet førstnævnte er »meget afhængige af deres mand og hele hans familie. Ofte er det ikke kun ham, der er voldelig. Det er også tit hans mor. Det skyldes, at når svigerdatteren kommer til familien, skal hun bare parere ordre. Svigermor har lov til at bestemme over hende og hendes arbejdskraft«, fortæller en krisecenterleder. En anden medarbejder siger, at »det kan være, at svigermor sætter reglerne for svigerdatteren, og hun kan også være voldsudøveren, når kvinden ikke overholder de skrevne og uskrevne regler. Det kan være ret voldsomme ting, svigermødre udsætter svigerdøtre for«, påpeger hun.

Krisecentermedarbejdere fortæller, at de også har mødt ægteskabsmigranter, der kommer fra familier, hvor de ikke har oplevet vold. De er blevet gift ind i familier, hvor fysisk afstraffelse imidlertid er et udbredt og accepteret (udtryks) middel, f.eks. i børneopdragelsen. Det kan sætte kvinden i en ubehagelig situation, når der er så vidt forskellige opfattelser af, hvordan man opdrager og bruger afstraffelse. Både når der er tale om arrangerede ægteskaber og kærlighedsægteskaber (uagtet ægteskabstype har parret typisk kendt hinanden i ganske kort

²³² For kvinder i Tyrkiet, se f.eks. Özdalga 2002 og Altinay & Arat 2009. Se Ghanim 2009 om Mellemøsten.

tid), så bliver kvinder, der ikke har oplevet vold i opvæksten, meget overraskede og chokerede over mandens og svigerfamiliens adfærd.

Da det er manden, der har sat betingelserne for familielivet, har kvinden typisk problemer med at sætte rammer for børnene, når hun bliver alenemor. Børnene er derfor tit, »hvad man vil kalde uopdragne«, siger en krisecenterleder. »Man kan også sige, at de er vant til at klare sig selv, og at de voksne, der skulle passe på dem, ikke har levet op til deres ansvar. Børnene har taget alt for meget ansvar. Dette kombineret med, at kvinden indtager en svag forældreposition, gør, at børnene er urolige, frække og gør, som de vil«, forklarer hun. Endvidere siger hun, at voldsramte kvinder generelt har problemer med at sætte tydelige grænser over for både voksne og børn. En anden krisecenterleder peger på, at børn fra familier med muslimsk baggrund opdrages forskelligt afhængigt af køn. Hun beretter, at »to-treårige [drengene] er konger i deres mors liv. De har langt videre rammer [end pigerne], og de skaber sig hysterisk. Og hvis de har søstre, er de små, lukkede søde piger. Det skaber mange konflikter, f.eks. i spisesituationer. For nogle kvinder er dét at slå sine børn en naturlig del af opdragelsen«.

Selv om etniske minoritetskvinder er klar over, at revselsesretten er ophævet i Danmark, oplever personalet, at de kan have vanskeligt ved at tage fuldstændig afstand fra at bruge fysisk afstraffelse som opdragelsesmiddel over for deres børn. Ofte har kvinderne ikke lært andre måder at opdrage på. Ifølge personalet giver nogle kvinder udtryk for, at mens etnisk danske forældre forklarer for og forhandler med deres børn, så er de selv socialiseret til den opfattelse, at voksne ved, hvad der er bedst for børn, og derfor skal børn gøre, som voksne siger. Og hvis børnene ikke adlyder, så er de vant til kontant afregning såsom en lussing. Kvinderne siger, at det er svært at forholde sig til børn på en ny måde, fortæller en række medarbejdere, hvoraf én peger på, at der formodentlig også er et vist 'efterslæb' i etnisk danske familier, når det gælder revselse som opdragelsesmiddel.²³³ Personalet anser det derfor for vigtigt at præsentere kvinderne for andre

²³³ I forbindelse med en omtale af en øget sundhedsplejeindsats over for familier i et socialt belastet område på Nørrebro, herunder især etniske minoritetsfamilier, siger sundhedsplejerske Anne Greiersen: »Alle forældre ved godt, at man ikke må slå sine børn. Men spørgsmålet er for nogle forældre, hvad man så skal gøre. Hvis man selv er opdraget med at blive slået, når man gør noget, man ikke må, og at man får noget sødt, når man er sød, kan det være svært at finde ud af, hvad man skal gøre i stedet. Og her har vi stor kompetence i at snakke med forældrene om andre metoder«. Hun påpeger endvidere, at det er vigtigt at få fædre på banen i forhold til børneopdragelse. Sundhedsplejersker oplever nemlig ofte, »at mødre kan være svære at overbevise om en måde at gøre tingene på, fordi 'min mand synes noget andet'. Derfor er det et mål for os at få fædre med, så hele familien kan se det fornuftige i at gøre tingene på en anden måde« (Sø 2010).

pædagogiske tiltag end fysisk afstraffelse. Her spiller ansatte pædagoger en afgørende rolle, for de kan foreslå andre handlemuligheder, når f.eks. »en dreng skaber sig og skrider en halv time«, som en leder siger.²³⁴

Den kollektivt orienterede familieform betyder, at der er flere til at opdrage børnene end blot forældrene (uanset om parret bor i en kernefamilie eller sammen med kvindens svigerforældre/svigerfamilie). Ifølge personalet er følgen af dette typisk, at kvinden ikke får lov til at opdrage sine børn, dvs. hun har været »usynlig som opdrager«, hvilket skaber problemer, når hun forlader manden og selv skal stå for børneopdragelsen. Mor og børn skal så at sige lære hinanden at kende på ny, hvilket kan være en vanskelig proces. Som en krisecenterleder siger, så »har kvinden været den underdanige, hvor fars vilje har været det, man har oplevet som respekt. Og det vil sige, at så skal man oparbejde en ny form for respekt. Og det er jo nyt for både mor og børn, så man skal skabe sig en ny rolle«. Ofte har ægtemanden talt meget dårligt om og til sin hustru, og kvinden har ikke haft mulighed for at være en autoritet over for børnene. Mange børn tror derfor ikke, at deres mor er i stand til at klare at være enlig mor, og nogle medarbejdere hende ligefrem, beretter medarbejdere.

Mange medarbejdere peger på, at i og med at kvinderne enten kommer fra eller har rødder i kollektivistisk orienterede samfund og familier, er det typisk første gang, de skal bo alene, når de flytter fra krisecentret og i egen bolig. Og for kvinder med børn skal de også som noget nyt påtage sig hovedansvaret for at forsørge og opdrage børnene. Det kan være et overvældende stort ansvar, samtidig med at det er en vanskelig position, da dét at være enlig mor er yderst stigmatiserende i både oprindelseslandet og i etniske minoritetsmiljøer i Danmark. En medarbejder siger: »Der er også mange, der er bange for at bo for sig selv, for det er der ikke tradition for i de kulturer. De har aldrig prøvet at sove for sig selv«. Hun fortæller videre, at mange kvinder er bekymrede over at stå alene med ansvaret for børnene. »Hvem skal f.eks. passe de syge børn, hvis man har et arbejde? Disse kvinder har ikke erfaringer med, hvordan det er at gå på arbejde og få det hele til at hænge sammen med at aflevere og hente børn. Og de har ikke nogen viden at trække på fra deres netværk – hvis de overhovedet har et netværk«, slutter hun.

Dette bekræftes af en ansat på et andet krisecenter, der har erfaret, at etniske minoritetskvinder dels bruger meget tid på madlavning, dels at børnene ofte er sent oppe om aftenen og sover længere om morgenen end etnisk danske børn. »Dette hænger vanskeligt sammen med at have erhvervsarbejde, for der er ikke tid til at

²³⁴ Se Raal 2001, hvori der gives baggrundsviden om etniske minoritetskvinder og -børn og 'kultur møder' på krisecentre.

lave mad i flere timer, og børnene skal op og i institution. Der er heller ikke tid til at bruge flere timer på at smukkesere sig om morgenen«, fortæller en medarbejder, der mener, at kvinderne må give slip på nogle af de »gammeldags dyder«. ²³⁵

Ydre og indre pres

Personalet fortæller, at det ikke er ualmindeligt, at mandens og kvindens familier hænger sammen på forskellig vis, f.eks. ved at der er indgået flere ægteskaber mellem de to familier, eller ved at de er i familie med hinanden, f.eks. fætter og kusine. Dette bidrager til, at det er yderst vanskeligt for selv en voldsramt kvinde at forlade ægteskabet, og hun får ofte ingen støtte af sin blodsbeslægtede familie. Og hvis kvinden har kontakt med familiemedlemmer, efter at hun har forladt ægtefællen, sker det tit mere eller mindre fordækt (det gælder ofte pakistanske kvinder, har en medarbejder erfaret). Kvinden fortæller måske sin familie i oprindelseslandet, at hun bor på et krisecenter, men hemmeligholder, at hun er blevet skilt og er flyttet i egen bolig. Selv om det kan være vanskeligt at holde den slags skjult for andre i det etniske minoritetsmiljø i Danmark og dermed også for familien, hvad enten den befinder sig i oprindelseslandet eller andre steder, så kan ikke blot kvinden, men også eksmanden have en interesse i at holde lav profil om den slags. F.eks. kan hans ære være på spil, eller han kan være nervøs for sin families reaktion på en skilsmisse, for familien har måske været involveret i at arrangere ægteskabet og har derfor også noget på spil, hvis kvinden forlader manden, forklarer en medarbejder. Når en etnisk minoritetskvinde kommer på krisecenter, kan hun over for personalet give udtryk for, at hun ikke vil skilles, men blot »have en pause«. »Kan I ikke sige til ham [ægtemanden], at han skal holde op med at slå?«, spørger hun. Hvis kvinden flytter tilbage til ægtefællen, skyldes det ikke kærlighed, »men at hun synes, at det er dét, hun skal«, siger medarbejderen. Hermed er hun inde på, at langt de fleste ægteskaber i etniske minoritetsfamilier er arrangerede ægteskaber og ikke kærlighedsægteskaber. ²³⁶

²³⁵ En studievejleder på et beskæftigelses- og sprogcenter, som vi har interviewet, er inde på det samme. Mange af de kvindelige kursister er fraskilte, så de har mange forpligtelser, samtidig med at de lægger meget vægt på at have et pænt hjem: »For de er jo også sådan nogle, der vil gøre helt vildt rent hele tiden og støvsuge hver dag«. Fra centrets side forsøger man at formidle til kvinderne, at de ikke behøver bruge så meget tid på rengøring, men at tiden er bedre brugt på at være mere sammen med deres børn. Børnene bliver ofte sat foran tv'et, mens mødre laver husarbejde. I avisartiklen *Skønhed er ingen skam at stræbe efter* fortæller to unge søstre af palæstinensisk oprindelse om deres opfattelse af skønhedsideal. De bærer tørklæde og går meget op i deres udseende og påklædning. Det fremgår af artiklen, at der råder andre kønsforestillinger og skønhedsideal i Mellemøsten end i Danmark. Det betyder bl.a., at en kvinde skal 'fange' en mand via sit udseende (Tholl 2010).

²³⁶ I en rapport udarbejdet på baggrund af Boligfondens Krisecenter bemærkes det, at de kvinder, der er bedst til at fastholde deres ønske om at leve et liv uden vold, er etniske mino-

At tabet ved at forlade manden er større for en etnisk minoritetskvinde end for en etnisk dansk kvinde, fordi førstnævnte måske mister hele familien, understøttes af en medarbejder, som siger, at kvinden udsættes »for et pres fra omgivelserne, som er meget udansk, for en dansk reaktion vil være, at hun absolut *ikke* skal gå tilbage til manden«. ²³⁷

Når en kvinde tager på krisecenter, lægges der typisk et kæmpe følelsesmæssigt pres på hende fra såvel hendes blodsbeslægtede familie som fra en eventuel ægtemand og svigerfamilie. Medarbejdere beskriver, at alle midler bliver taget i brug, og et velkendt pressionsmiddel er opdigtede sygehistorier. Som én fortæller: »Der er rigtig mange med hjerteproblemer. Der er sindssygt mange med hjerteproblemer! Og det er jo noget, som vi ikke kender så meget til i den danske kultur, men den [familien] er jo virkelig en stor og afgørende faktor for mange kvinder med etnisk baggrund«. Det betyder, at mange af de kvinder, der vælger at trodse familiens ønsker (f.eks. at hun skal blive i et voldeligt ægteskab, eller at hun skal indgå et bestemt ægteskab) »så skal leve med den ekstra byrde, at 'måske er det din skyld', at familien gik i opløsning«. Kvinden kan også blive beskyldt for at føre sine yngre søstre på afveje, for måske tør de nu også at træffe nogle andre valg, end dem forældrene ønsker. Kvinden får smidt i hovedet, at det er hendes skyld: »Du har ikke gjort, som vi bad dig om. Du har brudt vores normer«. Det er især unge kvinder, der tynges af sådanne byrder. Der findes dog også familier, der bakker deres døtre op i, at de ikke skal finde sig i vold i ægteskabet, fortæller en medarbejder.

Etniske minoritetskvinder kæmper således ikke blot med et ydre pres, der tilsiger, at de skal blive i ægteskabet. De udsættes også for et *indre pres* i den forstand, at de er socialiseret i socio-kulturelle kontekster, hvor kollektivitet og familie spiller en helt afgørende rolle. Derfor er det svært at forestille sig et liv som fraskilt, som enlig kvinde og måske enlig mor. Kvinderne er vokset op i en kollektivistisk familieform. F.eks. er tamilske kvinder opdraget til, at familien er i centrum. Som tamilsk kvinde får man social status som mor og gift kvinde. Ifølge medarbejdere på et krisecenter, der har erfaring med tamilske kvinder, siger kvinderne, at de elsker deres mænd, og at de ikke vil skilles, selv om parret flytter fra hinanden. Kvinderne fortsætter da også nogle gange med at have kontakt til deres (eks)mænd og yde omsorg for dem. Modsat unge kvinder med mellemstlig baggrund er der ikke så mange tamilske kvinder, der forsøger at løsrive sig fra familien, konstaterer medarbejderne.

ritetskvinder, »som ikke var forelskede i deres mænd, da de indgik ægteskab« (Kronborg 2005:9).

²³⁷ Dette siger ikke noget om, hvorvidt etnisk danske kvinder rent faktisk undlader at gå tilbage til manden.

En krisecenterleder beskriver, at kvinder, der vælger at forlade en voldelig mand, bliver udstødt af det etniske netværk, de er rundet af. De bliver meget ensomme, samtidig med at de kæmper med at have brudt nogle af de normer og værdier, som de selv i udgangspunktet står (inde) for. En medarbejder på et andet krisecenter giver udtryk for tilsvarende erfaring ved at sige, at »etnisk danske kvinder gennem tiden [er] blevet vant til at klare sig selv og ikke behøver at have en mand. For dem [etniske minoritetskvinder] skal der være en mor og en far. Det er, som om at hvis der ikke er en mand inde i billedet, er de ikke så meget værd som kvinder«. Desuden anses børn for mandens og hans slægts ejendom. I oprindelseslandene tildeles manden typisk børnene, hvis de er over en vis alder. Det betyder, at hvis kvinden vil skilles, mister hun sandsynligvis sine børn. Det sætter kvinden i et stort dilemma, samtidig med at hendes ideal er at være gift og indgå i et større kollektivistisk fællesskab, som adskillige medarbejdere påpeger.

En medarbejder peger på, at i arbejdet med etniske minoritetskvinder er det vigtigt at være opmærksom på, »at der kan være nogle andre mennesker, der også kan have betydning og være i spil i forhold til, hvordan man træffer en beslutning. Familien kan ofte have en rigtig stor betydning. Derfor ser vi ofte, at de kan gå i længere tid med beslutningen om: 'Skal jeg søge separation eller ej? Skal jeg gøre ditten eller datten?'. For det skal måske vendes med andre mennesker; det er måske oftere en kollektiv beslutning«. Personalet understreger altså, at skilsmisse er et større skridt for etniske minoritetskvinder end for etnisk danske kvinder. For som en medarbejder siger, så er det nemlig »kvindens ansvar at holde ægteskabet i gang, og det er skamfuldt at blive skilt, det er skamfuldt at bo alene som kvinde, at være enlig kvinde. Det er uhørt i mange kulturer«. Kvinderne taber status, hvis de bliver skilt. Etnisk danske kvinder bliver ikke »udsat for hån, bespottelse og nedgørelse, fordi de er fraskilte. Det er hver anden i Danmark«. Der er altså »rigtig, rigtig mange overvejelser, som gør, at mange af kvinderne bliver i længere tid og også finder sig i mere i ægteskabet, end danske kvinder ville gøre, fordi der er så meget på spil«, konstaterer en medarbejder. Nogle kvinder risikerer ikke blot at miste mand og svigerfamilie, men også deres blodsbeslægtede familie, »fordi de vil fastholde, at det er bedre at blive i et dårligt ægteskab end at leve som fraskilt, som enlig kvinde«. Derfor kan det, som en anden medarbejder understreger, »være særlig vigtigt at have familien med sig, før man træffer en beslutning. For ikke at risikere at blive totalt isoleret«.

En leder er inde på det samme, når hun fortæller, at etniske minoritetskvinder har en stor familie, og at det er personalets oplevelse, »at kvinderne har gang i mobiltelefonen hele tiden, så nogen er de jo i kontakt med«. På krisecentret forsøger man at afdække, hvem kvinden er i kontakt med, som kan støtte hende i den videre proces. Det kan være en moster eller en veninde til en mor, der kan

komme til at spille en vigtig rolle. Så hvis man sammenligner etnisk danske kvinder, som ofte har et spinkelt netværk med etniske minoritetskvinder i dette perspektiv, er der ikke så stor forskel mellem de to kategorier, siger lederen.

I og med at etniske minoritetskvinder indgår i en kollektivistisk familieform, bryder kvinderne ikke blot med ægtemanden, når de bliver skilt, men også med svigerfamilien, som de enten bor sammen med eller er i tæt kontakt med (mandens forældre, søskende og deres eventuelle ægtefæller). Sådan et brud er en voldsom indgriben i kvindernes liv, som har meget store konsekvenser for dem. »Pludselig skal kvinderne stå på egne ben, og de er *så* forladte! Det er ligesom at være brudt ud af Jehovas Vidner. Mange af de unge tager simpelthen deres liv, fordi de er så forladte, så ensomme«, fortæller en leder. Hun tilføjer, at »det har meget, meget større og dybere konsekvenser for etniske minoritetskvinder« at bryde ud af ægteskabet end for etnisk danske kvinder.²³⁸ Hendes vurdering er, at de kvinder, der har det sværest, er dem, der ikke får støtte fra egen familie, dvs. den blodsbeslægtede familie, til en skilsmisse.

På krisecentre har man som nævnt oplevet, at etniske minoritetskvinder skjuler over for familie og venner, at de er på krisecenter. Til gengæld vil de gerne have, at arbejdsgivere og kolleger er orienteret om det, fordi de opfatter arbejdspladsen som en del af det officielle Danmark, der beskytter dem og udviser forståelse for deres situation. Etnisk danske kvinder derimod har det omvendt, idet de helst ikke ser, at arbejdspladsen har kendskab til, at de bor på krisecenter, men gerne familien, fortæller en medarbejder.²³⁹

Blandt etniske minoriteter lægger familie, venner og det etniske miljø altså et voldsomt pres på den voldsramte kvinde for, at hun skal *blive* i ægteskabet, mens der blandt etniske danskere er pres fra familie og venner for, at hun skal *forlade* manden, fortæller personalet. Når en etnisk dansk kvinde ikke forlader manden, siver familie og venner måske lidt efter lidt, og/eller kvinden lægger selv afstand (del af mandens strategi), mens der er gode chancer for, at (dele af) dette netværk genetableres, hvis kvinden forlader manden. Når en etnisk minoritetskvinde forlader en voldelig mand, bliver hun udstødt af familie og venner. Hun står ensom tilbage uden et netværk, samtidig med at hun kæmper med dårlig samvittighed over for familien og over for sig selv. Hun bebrejder sig selv, at hun har brudt med normer og værdier, som hun er opvokset med; nogle »indre værdier i hende«, som en medarbejder beskriver det.

²³⁸ Se Rahbæk, Thomsen & Hansens rapport fra 2008 om socialt isolerede etniske minoritetskvinder i Københavns Kommune for tilsvarende iagttagelse.

²³⁹ Som tidligere beskrevet har flere af de kvinder, der indgår i vores undersøgelse, fundet vej til krisecenter via arbejdsgivere og arbejdskolleger.

Sladderens magt

Det er en generel erfaring blandt krisecentermedarbejdere, at etniske minoritetskvinders liv er meget påvirket af, at sladder anvendes som social kontrol. At der sladres og spredes rygter om kvinderne i egne etniske grupper har mange og alvorlige implikationer både i forhold til hjælpeforanstaltninger og i relation til deres mulighed for netværksdannelse, fortæller personalet.

I forhold til hjælp og støtte kan det betyde, at kvinden henvises til et krisecenter uden for hjembyen af sikkerhedsmæssige hensyn. Kvinden spottes nemlig hurtigt af andre fra samme etniske gruppe, hvilket kan føre til trusler og overfald fra f.eks. ægtemandens side. Kvinderne er del af »et kæmpe netværk i samtlige kommuner, og de er meget bekymrede for at bevæge sig rundt. De er meget kontrolleret af den sladder, der er omkring dem – ikke bare fra deres familier, men også fra andre mennesker, der holder øje med dem. Vi hører dem ofte sige, at de ikke vil have noget at gøre med nogen af deres egen nationalitet, for de stoler ikke på dem«, påpeger en medarbejder. Hun fortæller om en pakistansk kvinde, som kun kunne gå på gaden efter klokken 20, hvis hun havde sine børn med, »for ellers var hun en dårlig kvinde, der ville blive sladret om«.

Den manglende tillid til egen etnisk eller national gruppe betyder også, at kvinderne har vanskeligt ved at stole på tolke, personalet på krisecentre og sagsbehandlere med samme etniske baggrund som dem selv. Kvinderne stoler simpelthen ikke på, at de overholder deres tavshedspligt. Det kan derfor være svært at finde en tolk, som kvinden accepterer, da »det ikke er hvem som helst, der kan bruges. De voldsramte kvinder stoler ikke på dem«, beretter en leder. Som andre medarbejdere mener hun, at dette hænger sammen med, at i de samfund, som kvinderne har rod i, holdes »alting inden for egne rammer. Man fortæller ikke ude omkring, hvilke problemer der er. Det er kun inden for familien, der bliver fortalt noget«, siger en anden ansat.

Af samme årsag ønsker en del etniske minoritetskvinder ikke at have kommunale sagsbehandlere fra egen etniske gruppe, og nogle er heller ikke interesserede i, at der er medarbejdere med etnisk minoritetsbaggrund på krisecentrene. F.eks. beretter en ansat, at en etnisk minoritetskvinde fortalte, at i hendes kultur »kan man være sikker på, at når nogen siger, at de ikke vil sige det videre, så kan man være lige så sikker på, at det gør de«. Kvindens argument var, at hvis nogen kan profitere af at sige ting videre, så gør de det. Kvinden stolede mere på, at etniske danskere overholder tavshedspligten. Personalet siger, at etniske minoritetskvinder taler sammen, fordi de er i samme situation (uddybes ikke), men de kan også være modbydelige over for hinanden, især kvinder fra samme etniske gruppe. For at beskytte kvinderne forsøger man derfor på visse krisecentre kun at have én kvinde med f.eks. irakisk baggrund boende ad gangen. Krisecentre har også oplevet såkaldte 'lookere' fra forskellige etniske grupper, dvs. kvinder

der giver sig ud for at have brug for hjælp, men i virkeligheden er der på vegne af familien for at undersøge, om en bestemt kvinde opholder sig på krisecentret.

Mistillid til repræsentanter fra egen etnisk gruppe påvirker tilsyneladende også, hvorvidt der ansættes personale med etnisk minoritetsbaggrund. En krisecenterleder fortæller, at man gerne vil have ansatte med etnisk minoritetsbaggrund, men at man ikke har nogen på nuværende tidspunkt. Hun begrundet det med, at det først er i de senere år, at der er kommet nogen med relevante uddannelser, men det skyldes også, at »vores kvinder faktisk ikke er ret vilde med, at vores ansatte har en anden etnisk baggrund end dansk, for de tror ikke på dem. Og så tror ansøgerne, at de i særlig grad skal servicere deres egen etniske gruppe, men det skal de ikke; de skal servicere alle«.

Med hensyn til netværksdannelse indebærer den udbredte sladder og den deraf følgende manglende tillid til landsmænd/kvinder, at det er meget vanskeligt at udvikle bekendtskaber og venskaber med såvel andre voldsramte kvinder som med andre i det etniske minoritetsmiljø i Danmark. En medarbejder giver følgende eksempel på, hvor yderst spinkle netværk mange kvinder har. En kvinde, der har boet i en sjællandsk provinsby, svarede på spørgsmålet om, hvor hun kunne tænke sig at bo, at hun gerne ville tilbage til denne by, fordi hun kendte nogen her. Det viste sig imidlertid, at det var hendes sagsbehandler og pædagogen i barnets børnehaven, altså professionelle bekendtskaber, som hun hentydede til.

Ifølge personalet er kvindernes forhold til medlemmer fra samme etniske gruppe flertydig. De kan være glade for at møde nogen, som taler samme sprog som dem selv, men de er også bange for sladder. Bekymringen for sladder indebærer, at kvinderne ikke gør så meget brug af forskellige tilbud, da de ikke ønsker at møde nogen fra egen etnisk gruppe, »så derfor er aktiviteterne [med etniske minoritetskvinder] meget individuelt præget«, som en krisecenterleder siger. Hun forklarer, at kvinder tit siger, at de ikke ønsker at komme i f.eks. en tyrkisk forening, »fordi den sladrekultur, der er i det miljø, det er også noget af det, de gerne vil væk fra«. Det er således meget sjældent, at kvinder deltager i aktiviteter, hvor de kan møde mennesker fra deres egen etnisk gruppe, for sladder løber hurtigt, og de vil ikke have, at det rygtes, hvor de er. Det gælder især for kvinder fra Mellemøsten, er lederens erfaring.

Flere peger på, at det er vanskeligt for fraskilte kvinder (herunder enlige mødre) med muslimsk baggrund at skabe netværk med gifte kvinder. En krisecenterleder forklarer, at etniske minoritetskvinder begrundet dette med, at »kvinder, der har forladt ægtefællen, udgør en trussel mod kernefamilieinstitutionen. De bliver udstødt af det [etniske minoritets]samfund, de lever i«. Der hentydes til, at enlige kvinder er farlige, idet de ikke er underlagt mandlig kontrol, dvs. de repræsenterer en seksuel fristelse for ægtemænd.

Sladder anvendes således ifølge medarbejdere som social kontrol blandt etniske minoriteter, hvilket skaber en udbredt og uproduktiv mistillid blandt voldsramte kvinder.

Enlige mødre

Det er personalets erfaring, at der bliver set ned på enlige mødre i etniske minoritetsmiljøer. Det er derfor særligt vanskeligt for disse kvinder at få et netværk i egen etniske gruppe: Hvem kan man stole på? Hvem kender eksmanden? Både mens kvinderne bor på krisecentret, og når de er fraflyttet, er de mistænksomme over for hinanden. »De tør ikke bruge hinanden, selv om de kunne have glæde af hinanden«, som en medarbejder formulerer det. Enlige mødre står derfor i en særlig sårbar situation. For denne kategori af kvinder er der hjælp at hente på *Rosenly* og *Egmontgården*, der fungerer som udslusningssteder for kvinder, der har behov for ekstra støtte til at komme videre i livet som enlig mor. De to steder har således erfaringer med denne særlige målgruppe.²⁴⁰

Rosenly er et botilbud til volds- og kriseramte etniske minoritetskvinder med enansvar for børn såvel som til boligløse, enlige mødre med etnisk minoritetsbaggrund, der er kendetegnede ved social isolation, manglende kontaktflader til det omgivende samfund samt risiko for hjemsendelse til oprindelseslandene (Baastrup 2009:6).²⁴¹ Det er det eneste udslusningstilbud af sin art i Danmark. Stedet har plads til fire kvinder med børn og er placeret i et delvist lukket område, nemlig Diakonissehuset Sankt Lukas Stiftelsen i Gentofte, hvor der er en række faciliteter såsom en integreret institution, hvor børnene kan gå. Da vi talte med medarbejderne, havde der i alt boet 12 kvinder.²⁴² De har boet der mellem en måned og halvandet år og kom fra Sri Lanka, Pakistan, Afrika, Rusland, Irak, Palæstina og Tyrkiet.

Bofællesskabets overordnede formål, som det fremgår af en folder, er at styrke kvinderne, så de og deres børn får mulighed for en bedre integration og trivsel i Danmark. Formålet er endvidere »at skabe grobund for den selvstændiggørelse, som kvinderne har brug for at udvikle og konsolidere sig på vejen mod en uafhængig og selvreguleret tilværelse. Hensigten er at skabe et trygt, støttende og struktureret vækstmiljø både ifht. den personlige, sociale og kompetencemæssige vækst« (Baastrup 2009:3). I de aktiviteter, der foregår i huset, indgår en eller

²⁴⁰ Se bilag for yderligere information om de to steder.

²⁴¹ I begyndelsen var Rosenlys målgruppe volds- og kriseramte etniske minoritetskvinder med enansvar for børn, men den har siden måttet udvides, da der af bevillingsproceduremæssige årsager var problemer med at rekruttere beboere.

²⁴² Vi kender ikke det præcise antal børn, der har boet på Rosenly. Selv om stedets målgruppe er enlige mødre, har der også boet enlige kvinder.

anden form for pædagogisk indsats eller læring med et særligt fokus på relationen mellem mor og barn, f.eks. vejledning i spædbarnspleje, stimulering af børn og børneopdragelse. En vigtig dimension af arbejdet er således at styrke kvindernes færdigheder og kompetencer i forhold til deres børn. Via en praktikordning kan beboerne også komme i Sankt Lukas Stiftelsens storkøkken, rengøringsafdeling, plejehjem, integrerede institution eller gartneri, hvorigennem de kan få udrett deres arbejdskompetencer og få en fornemmelse af, hvilken retning de ønsker at gå uddannelses- og arbejdsmæssigt. Der er således tale om et samlet tilbud om sprogtræning i sprogcentret, som også ligger på Sankt Lukas Stiftelsens område, pasning af børn og jobtræning. Desuden samarbejder stedet med kommunen om at få kvinden videre i uddannelse og/eller job.

Både målgruppen og de kvinder, som rent faktisk har boet på stedet, udgør en heterogen gruppe, der dog har det tilfælles, at de har en række sociale og psykosociale problemer, »der kræver en ekstra indsats, før selvforsørgelse er en reel mulighed« (Baastrup 2009:7). Disse problemer handler især om manglende dansksproglige kompetencer og kendskab til det danske samfund samt isolation. Nogle har også været udvisningsstruede. Erfaringen viser, at der er behov for at udvikle kvindernes socio-kulturelle, sociale og personlige kompetencer. Metoder til at udvikle disse kompetencer og læringsmål er bl.a. individuelle samtaler, sprogundervisning, bofællesskabet som socialiseringsrum, fællesundervisning og udflugter (ibid.8-9). Rosenly er således »et bosted med 'øvebane' til integration«, som stedet præsenteres i folderen.

Egmontgården er et kommunalt kvindekrisecenter i henhold til servicelovens § 109 under Socialforvaltningen i Københavns Kommune. Stedet fungerer endvidere som et botilbud til både kvindelige og mandlige enlige forsørgere samt gravide, der har behov for støtte og omsorg til særlige sociale problemstillinger (if. servicelovens § 110). Der er åben adgang, hvilket betyder, at der ikke er samme beskyttelse for kvinden som på et traditionelt krisecenter. Beboerne kan dog bo anonymt, f.eks. uden navn på døren til deres lejlighed, og personalet har kun pligt til at give oplysninger til offentlige myndigheder (Københavns Kommunes hjemmeside om Egmontgården).

Stedet har i en årrække været udslusningssted for voldsramte kvinder og børn fra andre krisecentre. Når de værste trusler mod kvinden har lagt sig, kan hun visiteres til Egmontgården, for her er mulighed for et mere selvstændigt liv end på et traditionelt krisecenter. Egmontgården fungerer således som et skridt på vejen til et selvstændigt liv uden vold. Ifølge medarbejdere udgør typisk en tredjedel af beboerne voldsramte kvinder, og man oplever stadig flere etniske minoritetskvinder, der har været udsat for vold. I 2010 var der en nogenlunde ligelig fordeling af etnisk danske beboere og etniske minoritetsbeboere (Dall & Velling 2010:2).

Rosenly og Egmontgårdens erfaringer med etniske minoritetskvinder minder i høj grad om de erfaringer, som (andre) krisecentre beskriver. Personalet fortæller, at der ofte er flere voldsudøvere, at der er en vis accept af at bruge vold eller fysisk afstraffelse, at kvinden bliver presset af såvel sin blodsbeslægtede familie som af egen etniske gruppe til at blive i ægteskabet, og at tabet ved at forlade ægteskabet er større for de etniske minoritetskvinder end for de etniske danske kvinder, fordi etniske minoritetskvinder ofte mister kontakten til hele familien. Kvinderne har endvidere typisk et spinkelt netværk, et ringe system- og samfundskendskab og få arbejds erfaringer. De er afhængige af offentlig forsørgelse og har behov for støtte til udvikling af færdigheder i forhold til at kunne varetage ansvar for og opdragelse af deres børn. Der er således tale om en bred vifte af livsområder, hvor kvindens selvstændiggørelse skal styrkes.

Manglende kendskab til samfundet, systemet og sociale koder

Ud fra personalets erfaringer tegner der sig et ganske klart billede, nemlig at langt de fleste kvinder har et manglende systemkendskab, en begrænset viden om danske forhold og ofte ikke kender til de sociale koder, der er nødvendige for at kunne navigere i det danske samfund. Det gælder ikke blot ægteskabsmigranter, der er kommet til Danmark som voksne, men også i en vid udstrækning unge kvinder, der er opvokset i Danmark.

En medarbejder fortæller: »Der er mange mangler i deres viden. At styre økonomien er et stort problem for mange af dem. De kan også have svært ved at aflæse forskellige koder, f.eks. hvilket tøj man skal tage på, når man skal til fest i børnehaven. Kommer man med en gave? Hvad betyder det, hvis en mand smiler til mig?«. Og videre siger hun: »Hvis du ikke forstår danskernes sociale koder, [så er] du på Herrens mark. Det er et fåtal af dem, der nogensinde har været i et dansk hjem«.

Personalet beskriver på forskellig vis etniske minoritetskvinders manglende viden om danske forhold. Én siger, i forbindelse med at hun efterlyser økonomiske midler til at kunne tilbyde nogle flere samfundsrelaterede aktiviteter for disse kvinder, at der er tale om kvinder, der f.eks. »har boet flere år i en treværelses lejlighed på Nørrebro og kun har været ude, når de skulle handle med svigermor i Netto, og når de skulle føde. Manden har f.eks. oversat, hvad sundhedsplejersken sagde. De kender simpelthen ikke det danske samfund. Disse kvinder skal man lære at tage bussen. De kvinder ville kunne drage stor nytte af, at man havde flere ressourcer til at lære dem om danske forhold, så de kan begå sig i samfundet og klare sig, når de får en lejlighed«. En anden medarbejder siger, at en del af kvinderne »er frataget muligheden for at handle som selvstændige individer«, idet de ikke har haft rådighed over penge, og de ikke har vidst, hvad familien havde af indtægter mv. »De har fået et beløb af

manden til at købe mad for, og når de var brugt, blev manden ofte voldelig«, fortæller hun.

Det er en generel erfaring blandt medarbejdere, at arbejdet med etniske minoritetskvinder er mere tidskrævende end med etnisk danske kvinder. Som én konstaterer, skyldes det, at »der er større behov for oplysning om alting. Altså forældremyndighed, hvad er det for noget? Der er mange helt basale ting, de ikke er klar over. De kender ikke deres rettigheder, så der skal vi helt forfra. Mange danske kvinder vil jo alligevel vide noget«. En krisecenterleder fortæller om en somalisk kvinde, som skulle sættes ind i rigtig mange ting: »Det har været noget med at få købt tøj ind til børnene og få forklaret hende, hvad et budget er, hvad det betyder, at man får børnepenge en gang i kvartalet, og helt sådan ude i småtingsafdelingen i forhold til, hvad en dansk mor ville kunne klare«. En medarbejder på et andet krisecenter siger, at hun har oplevet ægteskabsmigranter fra Tyrkiet, hvor svigerfamilien tog deres kontanthjælp, og hvor kvinderne var helt i lommen på mandens familie. Det betød, at kvinderne slet ikke havde erfaringer med at navigere i det danske samfund.

Ovenstående gælder især for kvinder, der er kommet hertil som ægteskabsmigranter. Andre medarbejdere har lignende beretninger om denne kategori af kvinder, der aldrig har haft en bankkonto eller været i en bank. De har aldrig været ude alene og købe tøj; de har aldrig været alene med børnene i institutionen og set, hvad der foregår sådant et sted. Kvinderne har ikke været alene på en skadestue eller hos lægen under deres graviditet, idet der altid har været nogen med fra familien, der oversatte. Som en medarbejder siger: »Forestil dig, at kvinden har været udsat for vold og kommer på skadestuen, og så er det manden og svigerfamilien, der er i dialog med lægen«. I sådanne familier forhindrer manden og svigerfamilien kvinden i at gå på sprogskole og i at integrere sig på forskellig vis. Det sker bl.a. ved, at kvinden bliver gravid flere gange inden for få år, beretter medarbejdere fra flere steder. Personalets erfaringer viser, at dette er afsættet for mange ægteskabsmigranter, der bliver skilt. Kvinderne kommer fra en baggrund, hvor »der hele tiden har været andre til at styre og bestemme over deres liv og til, at de skal klare sig selv og tage stilling til en masse ting. Det er hårdt«, som en krisecenterleder siger.

En medarbejder siger, at ægteskabsmigranter typisk udsættes for »isolationsvold«, dvs. at manden og svigerfamilien holder kvinden så isoleret som muligt, for de har en »interesse i, at hun ikke skal have kontakt til andre kvinder eller til en sprogskole eller sproglærer, for det er jo tit via dem, at man kan få hjælp til måske at komme på krisecenter eller få noget råd og vejledning. Så der er flere af dem [ægteskabsmigranterne], som ikke formår at gå kontinuerlig i skole, fordi forløbet hele tiden bliver brudt af ægtefællen eller svigerfamilien«. Manden og/eller svigerfamilien er ikke interesserede i, at kvinden bliver integreret. Desuden

er der tradition for, at en mand skal forsørge sin hustru, så man tænker ikke i mistet indtjening ved, at kvinden holdes hjemme, fortæller en medarbejder.

Om den omvæltning, kvinderne gennemgår, når de forlader en kollektivistisk familieform, siger en ansat, at »de må få et kulturchok, når vi [medarbejdere] spørger, hvad de kunne tænke sig, og hvad de drømmer om. For nogle af dem må det svare til at spørge om, hvordan de ville indrette sig på månen!«. For disse kvinder er vant til, at der er »mange andre, der tager stilling for dem. Man gør, hvad de ældre siger; hvad ens mor siger, og hvad ens far siger, og hvad ens mand siger«, slutter medarbejderen.

Medarbejdere på et krisecenter, der ikke yder praktisk støtte ved fraflytning, påpeger, at mange etniske minoritetskvinder kunne bruge den form for hjælp, ligesom de har brug for samfunds- og systemviden. For mange er det første gang, de skal bo alene, og især i forhold til ægteskabsmigranterne er der tale om et stort oplysningsarbejde: Hvad med varme og vand? Og hvad med licens? Hvor tager man kontakt, hvis der sker noget i lejligheden? Kvinderne har ofte været isolerede og kender ikke noget til uddannelsessystemet, arbejdsmarkedet, foreningslivet eller de kulturelle tilbud, fortæller de.

Tilbagefald

Det er imidlertid langt fra alle kvinder – uanset etnisk baggrund – der formår at skabe sig et selvstændigt liv uden vold. Mange har tilbagefald, hvilket betyder, at de tager tilbage til den voldelige partner. Krisecentre har da også erfaring med, at etniske minoritetskvinder tager tilbage til den voldelige mand. Ifølge en krisecenterleder skyldes tilbagefald, at »det er uoverskueligt for dem at være helt alene i verden, fordi de bliver udstødt af familien og alle dem, der er tæt på dem i Danmark. Det er fuldstændig uoverskueligt at skulle starte et liv op i Danmark og være helt alene. Vi ved, at kvinder, der er taget hjem igen, bliver udsat for endnu mere vold, end de gjorde tidligere, fordi de har tilladt sig at tage af sted og dele det her med en halvoffentlig institution. Volden eskalerer simpelthen, fordi de har delt den med nogen. Den var en stor hemmelighed; det skulle de ikke have gjort. Og så kommer de i hvert fald slet ikke ud mere [dvs. de holdes inden for hjemmets fire vægge]. Og det er katastrofalt«. Det er især muslimske kvinder fra Mellemøsten, der oplever at blive udstødt, fortæller lederen.

Der er også eksempler på fraflyttede kvinder, som har fået en ny voldelig kæreste. Atter er ægteskabsmigranter særligt sårbare. De er meget isolerede, de har ringe system- og samfundskendskab, og de har det svært økonomisk. De er lette ofre for etniske minoritetsmænd, herunder også mænd, der allerede *har* en familie. Der er eksempler på gifte mænd, »som kan love guld og grønne skove og kan komme ind og være stedfortræder for en far til barnet, og som kan udfylde den rolle, så man kan blive en lille kernefamilie igen«, som en medarbej-

der siger. Kvinderne ved måske ikke, at manden allerede har en familie, dvs. at han bor to steder. »Det er ikke helt ualmindeligt med sådanne arrangementer«, konstaterer hun.

Unge kvinder med behov for voksenrådgivning

Der er bred enighed blandt personalet om, at nogle unge etniske minoritetskvinder har store problemer, fordi »de mangler kendskab til verden«, som en medarbejder formulerer det. De fleste er opvokset i Danmark, de har ikke trivedes i skolen, de har været i alle mulige aktivitetsprojekter, de er umodne og ikke i stand til at gennemskue konsekvenserne af deres handlinger, fortæller medarbejderne. »Jeg har aldrig mødt nogen piger, der så mange gange har mistet deres Dankort, deres cykel, deres pengepung, deres taske. Hvis de har 200 kr., tager de til København uden at tænke på, hvordan de skal få mad, eller hvor de skal bo om natten. De er småprostituerede.²⁴³ De låner penge og tilbagebetaler dem i naturalier. De er på kant med folk hele tiden. De gør sig uvenner med folk, som de så er bange for. De første par uger på krisecenter synes de er dejlige, men så keder de sig. Så er der ikke spænding nok i tilværelsen, og så tager de af sted igen. Vi har dem tit flere gange«, beretter en leder, hvis karakteristik af denne kategori af unge kvinder går igen blandt medarbejdere andre steder.

En leder på et andet krisecenter fortæller, at stedet modtager et stadig stigende antal unge kvinder, som er flygtet hjemmefra fra far og brødre. Disse unge har nogle særlige behov, »for de har mistet deres familier. De har været nødt til at flygte fra familien, men de har bare så lidt at stå på«, siger hun. Hun henviser til, at sammenlignet med etnisk danske kvinder, der som regel har forældre og måske søskende, som de kan trække på, »der oplever jeg virkelig, at de her, *de* er på Herrens mark, for de har *ikke* et netværk. De skal klare sig fuldstændig alene, og nogle gange er de så urealistiske i deres drømme om, at de nok skal klare sig selv, og så finder de ud af, at de sådan set ikke har andet end krisecentret, og de har brug for massiv hjælp, hvis de skal klare sig. Det er aldrig nemt at komme sig oven på overgreb af den ene eller den anden slags, men når man samtidig er nødt til at starte helt forfra bare for at få lov til at leve sit eget liv, så er det endnu sværere«, konstaterer hun.

Medarbejdere fortæller om unge kvinder opvokset i Danmark, hvor familiens livsform ikke har forandret sig særlig meget, siden familierne kom til landet

²⁴³ Det er usædvanligt, at en krisecenterleder taler om krisecenterbeboere som småprostituerede. Det er måske også uheldigt i den forstand, at det kan bidrage til myten i etniske minoritetsmiljøer om, at kvinder på krisecentre er ludere. Men når den pågældende leder har den erfaring med nogle af de unge kvinder, er det ikke vores opgave at fortie hendes udsagn og sminke virkeligheden.

for mange år siden. Forældregenerationen holder fast i normer og værdier fra oprindelseslandet, mens de unge kvinder på nogle områder er danske. De unge har imidlertid ofte svært ved at sige fra over for forældres og/eller storfamiliens ønsker, normer og værdier.²⁴⁴ På et tidspunkt får nogle dog alligevel nok og forlader familien. Endnu en krisecenterleder fortæller, at krisecentret i forhold til tidligere har rigtig mange unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Disse unge taler dansk og er langt mere integrerede i det danske samfund, end man så for få år siden. Deres primære problem er, at »de ikke vil det, som forældrene vil. De står i en forfærdelig ensom livssituation, fordi de har været nødsaget til at bryde med deres forældre. Så har de måske fundet en håbløs kæreste – undskyld jeg siger det – som muligvis også banker dem, og muligvis er gift med en anden, og som muligvis kan give en eller anden form for håb om, at denne her kvinde så kan komme ud og få en eller anden form for liv. Det er virkelig vanskeligt for dem«. For mange af disse unge kvinder finder en kæreste, der også har etnisk minoritetsbaggrund, og som måske også har store problemer med sin familie, og »så klammer de sig til hinanden, men det er som regel ikke nogen holdbar skude«, slutter lederen.

Flere medarbejdere peger på, at krisecentre ikke er velegnede til unge etniske minoritetskvinder. De har brug for voksenrådgivning, dvs. for »nogle gode voksne«, der kan være forældrerollemodeller. Som en medarbejder siger, så »går der lidt ungdomsklub i det«, og det er vanskeligt at rådgive de unge kvinder om, at de skal passe på sig selv, når de er mest interesserede i, »at nu skal livet bare leves!«. De har været holdt under streng kontrol i hjemmet, og de har været vant til at fortælle hvide løgne til deres familier om, hvad de gik og lavede. Når de kommer på krisecenter, viderefører de denne strategi. De holder ting skjult for medarbejderne, f.eks. at de har en kæreste. De er bange for medarbejdernes reaktion, hvis de fortæller sandheden. Nogle er netop flygtet hjemmefra, fordi de har en kæreste, som de ikke måtte have, beretter personalet. Det er svært for etnisk danske unge at »være en fri fugl«, men de har haft mulighed for at øve sig. Det har disse unge kvinder ikke. Mange tror, at etnisk danske piger må alt, f.eks. være ude hele natten. De er ofte meget umodne og opfører sig som 13-14-årige. »De har ikke lært at være i dialog«, som en ansat siger. Her hentydes til, at unge ikke er vant til og ikke har øvet sig i at forhandle og diskutere med forældrene om, hvad de må eller ikke må. Bl.a. udgør det strikse aldershierarki en barriere for en mere åben relation mellem generationer.

²⁴⁴ Kristina Abu-Khader Aamand, der har netrådgivningen NyMødom.dk for etniske minoritetsunge, kan berette om tilsvarende erfaringer (www.nymødom.dk). Det gjorde hun bl.a. på LOKK-konferencen »Ære og konflikt – om unge, social kontrol, pres og modenhed«, Nyborg Strand 4.1.2011. Oplæggene fra konferencen findes på www.lokk.dk/Publikationer.

Kvindehjemmet, som er et kvindekrisecenter, der modtager kvinder med og uden børn, som befinder sig i en krisepreget situation, f.eks. efter vold eller trusler om vold fra ægtemand, samlever eller anden nærtstående, har et indgående kendskab til denne type unge kvinder.²⁴⁵ For en del af de unge kvinder, der er opvokset i Danmark, handler problemerne om generationskonflikter, herunder (trusler om) tvangsægteskab og/eller om, at de er udsat for partnervold. Medarbejderne taler om 'vilde piger', som er kvinder mellem 18 og 25 år, »der har et meget dårligt forhold til deres familier, og som på mange måder er splittede og rodløse og prøver mange forskellige ting af uden rigtig at have støtte i noget bagland. Så de står sådan set meget alene og har brug for en ekstra indsats, som vi synes det er svært at give dem på vores krisecenter«, som én fortæller. Disse kvinder har ofte i »hele deres barndom ført et dobbeltliv, fordi de har prøvet nogle ting af, som måske ikke har været accepteret i familien, så derfor har de stået meget alene«. De unge har måske villet leve efter danske normer, f.eks. have venner og en kæreste, tage en uddannelse, bo alene, mens andre kan have været ude i noget misbrug. Kvinder, der kommer fra traditionelle familier, har af disse årsager ofte kun perifer kontakt med deres familie, og nogle er truet af f.eks. en far eller en bror. Andre familier har »på en eller anden måde accepteret eller opgivet at få pigen til at handle, som de gerne vil have det, men uden at true hende er det alligevel gået ud over forholdet«. De unge kvinder har måske sporadisk kontakt med moren eller en søster, mens resten af familien ikke vil have kontakt med dem. Disse unge er meget udsatte og sårbare. De har typisk oplevet både fysisk og psykisk afstraffelse fra både fars og mors side, er personalets erfaring.

Betegnelsen vilde piger kommer af, at mens de bor på Kvindehjemmet, vil de leve et ungdomsliv, dvs. ryge, drikke, være oppe hele natten og holde fest. Disse unge kvinder har haft meget lidt voksenkontakt i løbet af deres opvækst, så der har ikke rigtig været nogen, som »de kunne spille bold op ad i forhold til, hvor grænserne kan gå, f.eks. i forhold til dem selv og de mennesker, de er sammen med«, fortæller en medarbejder. Personalets vurdering er, at sådanne unge har rigtig meget behov for at blive taget hånd om. De støtter derfor denne gruppe på en helt anden måde end 'voksne kvinder'. Medarbejderne udgør de voksne, en

²⁴⁵ Kvindehjemmet drives med driftsoverenskomst med Københavns Kommune primært som krisecenter i henhold til servicelovens § 109, dvs. at man henvender sig til kvinder med og uden børn, der befinder sig i en vanskelig og akut krisepreget situation (www.kvindehjemmet.dk). Paragrafmæssigt er Kvindehjemmet imidlertid både et krisecenter, en hjemløseinstitution og et botilbud (Søderberg 2007). Ifølge personalet har typisk 90 % af beboerne været udsat for vold. I 2007 havde 60 %-70 % af kvinderne etnisk minoritetsbaggrund (Søderberg 2007), og ifølge personalet er den nuværende procentdel ca. 60. Kvinderne kommer fra 30 forskellige lande. Se Vammen 2002 for Kvindehjemmets første 100 års historie.

slags forældrefigurer, der hele tiden er til stede, og som støtter de unge kvinder og »accepterer, at de skejer ud den ene gang efter den anden«, fortæller en ansat. Den psykiske vold, som den unge har været udsat for i familien, har bestået i at blive talt ned til, at blive nedgjort, kaldt skældsord, hele tiden få at vide, at dét hun gjorde, ikke var godt nok (f.eks. sammenlignet med en søster som ifølge forældrene gjorde det korrekte), få at vide at hun er en skam for familien. Ofte er det faren og brødrene, der udøver både fysisk og psykisk vold, »men mødrene bakker da i høj grad op og kan sagtens være med i både den fysiske og psykiske vold«, beretter en medarbejder. Nogle mødre er måske dem, der holder mest fast i de mønstre, der er i familien, »for det falder jo tilbage på dem selv, hvis døtrene ikke efterlever normerne, altså opfører sig som anstændige kvinder nu skal. Men samtidig er det nok alligevel dem, som i mange situationer holder en lille dør åben [i forhold til datteren], men[s] faren er den som lukker helt af og brødrene måske også. Og så er der selvfølgelig også nogle tilfælde, hvor det er moren, der er tyrannen«, beretter en medarbejder.

Unge kvinder udsat for æresrelateret vold

Kastaniehuset og R.E.D. har erfaringer med særligt truede piger²⁴⁶ og unge kvinder. Stederne henholdsvis var og er specialiserede i unge kvinder, der har været udsat for æresrelateret vold eller trusler om sådan. Først præsenteres de to steder og dernæst personalets erfaringer.²⁴⁷

Kastaniehuset, som var placeret i Københavnsområdet, åbnede 1. oktober 2004 og blev nedlagt ved udgangen af 2009. Målgruppen var piger og kvinder mellem 14 og 23 år (Bindslev & Søndergaard 2004; Hansen 2007:3), og der var plads til otte unge. Stedet var landets eneste opholdssted for etniske minoritetspiger under 18 år, som bl.a. blev udsat for tvangsægteskab eller æresrelateret vold. I de fem år, stedet eksisterede, var der ifølge personalet i alt 42 beboere, som typisk havde været udsat for vold i hjemmet samt for en udbredt social kontrol, f.eks. indespærring på værelse, nægtet kontakt med andre unge, overvågning i skolen af deres brødre, nægtet tilladelse til at sidde ved siden af drenge i klassen, tjek af deres mobiltelefon. Kontrollen og volden kom fra både forældre og brødre, som ville have styr på pigerne og/eller mente, at pigerne ikke opførte

²⁴⁶ I interviewet med Kastaniehusets personalet omtales beboerne som piger. Vi veksler mellem at bruge piger, de unge og unge kvinder. Da nogle af beboerne er over 18 år, kategoriserer vi dem som kvinder snarere end som piger. Psykolog, idekvinde til og leder af Kastaniehuset Inge Schouboe Loua er ved at skrive en bog om de erfaringer, hun og medarbejderne har oparbejdet i forhold til denne målgruppe.

²⁴⁷ Se bilag for uddybende information om Kastaniehuset og R.E.D. Se Bredal & Orupabo 2008 for evalueringsrapport om tilsvarende botilbud i en norsk kontekst.

sig, som det blev forventet. Familien følte deres ære krænket, hvis pigerne ikke gjorde, som de sagde. De påståede æreskrænkelser førte ofte til verbale trusler: dødstrusler, trusler om at sende pigen ud af landet, om at hun 'pludselig en dag vil forsvinde' eller om voldtægt.²⁴⁸ Alt dette handlede om at få pigerne til at gøre, som familien sagde. En tredjedel af de unge kvinder var blevet presset eller tvunget til et uønsket ægteskab (Agger 2009a).²⁴⁹

Kastaniehuset havde to hovedopgaver. For det første at tilbyde beboerne et trygt sted at være. Deres flugt fra familien førte nemlig ofte til voldsom vrede og flere trusler mod dem. Kastaniehuset lå derfor på en hemmelig adresse. De unge fik dæknavne, hemmelige telefonnumre mv. Den anden hovedopgave var at yde beboerne den nødvendige støtte til at komme på rette vej, dvs. krisestøtte og omsorg. Mange led af angst og nogle havde også fysiske skader af volden. På langt sigt var målet at hjælpe pigerne til at kunne klare sig selv, hvilket ofte tog flere år, og nogle gange lykkedes det ikke, idet omkring halvdelen flyttede tilbage til familien (Agger 2009a). I udgangspunktet var planen, at man skulle samarbejde med pigernes familier, men det kom aldrig i stand, bl.a. fordi pigerne var for truede, og/eller fordi familierne ikke ønskede det.

R.E.D. er en selvejende institution for »unge kvinder/par mellem 18 og 30 år uden børn, der flygter fra trusler om tvangsægteskab og/eller æresrelateret vold« (www.r-e-d.dk). Den forening, der oprindeligt stod bag R.E.D., vandt udbuddet af etablering og drift af centret, hvorefter man indgik en aftale med Ministeriet for Flytninge, Indvandrere og Integration i foråret 2004. Det landsdækkende center åbnede 1. august 2005 på et sted, som af sikkerhedsmæssige hensyn ikke er kendt i offentligheden.²⁵⁰ Typisk henvises kvinder af krisecentre, der ikke selv er rustede til at påtage sig opgaven med at støtte disse unge kvinder. Der er plads til 12 kvinder, og der er et værelse til brug i akutsituationer. Den 1. maj 2010 åbnede R.E.D. et botilbud for unge par, der er flygtet fra æresrelateret vold. Der er plads til fem par. Man kan bo på centret i op til to år. De to afdelinger

²⁴⁸ I en undersøgelse om æresbaseret vold i Storbritannien påpeges det, at der i flere sager vedrørende æresdrab blandt kurdere er indgået et stærkt rituelt element. Kvinden er blevet mishandlet med bl.a. voldtægt og tæv, før hun blev myrdet. Dette kan ses som et signal om en skinretlig afstraffelse med en stærk moralsk dimension. Formålet med en sådan ritualiseret brutalitet, skriver forfatterne, er, at drabene »er en advarsel til andre kvinder om ikke at overskride [det kurdiske] samfunds moralske 'røde linje'« (Brandon & Hafez 2008:59).

²⁴⁹ De unge kvinder havde fortrinsvis mellemøstlig og nordafrikansk baggrund. Der var flest fra Irak, Afghanistan, Tyrkiet og Somalia.

²⁵⁰ Der er endvidere et udvidet sikkerhedsniveau, der indbefatter et slusesystem og videoovervågning, alarmer i alle rum og skudsikre glas i vinduerne. Der er telefonisk henvendelse døgnet rundt, hvilket kan ske enten personligt eller via f.eks. politi, kommunal rådgiver, sygehus, krisecenter og LOKK. Det er R.E.D.s direktør, der træffer beslutning om, hvem der kan tildeles ophold.

er adskilte. Samtidig blev der etableret en udslusningsbolig med plads til tre kvinder.²⁵¹

R.E.D.s formål er for det første at give længerevarende ophold og behandling til etniske minoritetskvinder og par uden børn, der flygter fra tvangsægteskab og/eller æresrelateret vold. For det andet er det formålet at yde beskyttelse til kvinder og par, der flygter fra tvangsægteskab, trusler om tvangsægteskab og/eller æresrelateret vold, der har sit udspring i et ønske om kontrol med kvindernes eller parrets adfærd og valg. Et tredje formål er at støtte og hjælpe kvinder og par til at få fodfæste til at klare sig selv i et moderne samfund, herunder at bidrage til, at de fastholder og/eller skaffer sig arbejdsmarkedstilknytning eller fastholder eller kommer i gang med et uddannelsesforløb. Et sidste og fjerde formål er at støtte kvinder og par i at fastholde igangsatte udviklingsforløb i forbindelse med etablering i egen bolig (www.r-e-d.dk).

De overordnede redskaber til at nå disse mål er 1) at se på muligheder og ressourcer snarere end på begrænsninger, 2) at anlægge et helhedssyn med tværfagligt perspektiv/samarbejde, 3) at betragte kvinden/parret som suveræne og unikke mennesker, 4) at tage afsæt i at kvinden/parret er de eneste, der kan afgøre deres egen livskvalitet og endelig 5), at kvinden/parret og medarbejdere mødes om kvindens/parrets hverdagsliv. R.E.D. tilbyder krisebehandling og omsorg, støtte og vejledning, en længerevarende rehabiliteringsindsats med fokus på seks områder: arbejde/uddannelse, det sociale, det psykiske, det fysiske, det praktiske og økonomiske, støtte til kontakt og samarbejde med forskellige instanser såsom politi, LOKK, kommunale rådgivere, læge og psykolog samt efterværn (www.r-e-d.dk).

Kastaniehusets og R.E.D.s målgruppe

En erfaringsopsamling, udarbejdet af en ekstern konsulent om Kastaniehusets første to år, satte fokus på henholdsvis pigernes egne oplevelser og vurderinger af stedet og på den viden om pigerne og deres situation før, under og efter anbringelsen, som man kunne udlede af Kastaniehusets interne statistik. På evalueringstidspunktet havde der været indskrevet 21 piger i kortere eller længere tid (Hansen 2007:4). Det overordnede billede af pigernes familiemæssige baggrund og situation før anbringelsen i Kastaniehuset var, at de kom fra socialt belastede familier, og at deres opvækst var præget af faktorer som flugt fra oprindelseslandet (eller at nære familiemedlemmer var flygtet), vold og/eller trusler om vold, social kontrol og voldsomme konflikter i familien, tvangsægteskab, tab af nære familiemedlemmer og/eller brud med familien i forbindelse med an-

²⁵¹ Dette blev iværksat efter, at vi foretog interview.

bringelsen. Endvidere var pigernes skolegang noget ringere end forventet. Samlet set var målgruppens belastningsgrad således »noget større«, end man havde forventet i udgangspunktet (ibid.27).

Da vi talte med medarbejderne i 2009 opdelte de stedet i alt 40 beboere i to grupper. Den ene gruppe var piger, der havde været i Danmark fem-seks år, måske endda kortere tid. De var flygtninge og havde derfor typisk en kort og sporadisk skolebaggrund bag sig. Denne gruppe var mere traditionsbunden og religiøs end den efterfølgende gruppe. Den anden gruppe bestod af piger, der enten var født i Danmark af forældre med flygtningebaggrund eller som var kommet hertil som flygtninge i deres barndom. De var mere socialt belastede, og de havde været udsat for mere omsorgssvigt og vold end den første gruppe. Der var også flere af disse piger, der havde været udsat for seksuelle overgreb (i et enkelt tilfælde af faren ellers af onkler, bedstefædre og fætre) og flere led af personlighedsforstyrrelser. Generelt var mange af pigerne ikke blevet udredt, dvs. de havde ikke tidligere været i berøring med det sociale system, mens man ofte kendte deres brødre, som enten var kriminelle eller kriminalitetstruede.²⁵²

På trods af en stor indsats fra personalets side for at fastholde de unge kvinder i forskellige uddannelsesforløb, havde mange svært ved at koncentrere sig, de droppede ud i perioder eller holdt helt op. En del havde dansksproglige problemer og/eller var umodne. Når det gjaldt drenge, tøj og sminke, opførte nogle piger sig som teenagere, mens de på andre områder kunne være »som seksårige, der vil sidde på skødet og nusses og passes på«, som en medarbejder sagde. Dette var tegn på omsorgssvigt ifølge personalet.

Personalet på R.E.D.²⁵³ fortalte, at stedet oprindeligt var skabt til en målgruppe, som man forestillede sig var stærke, selvstændige og velfungerende unge, der trodsede familiens beslutninger. Kvinderne skulle have beskyttelse for en tid, til faren var drevet over, og de kunne komme ud og stå på egne ben. Det viste sig, at sådan var de unge kvinder slet ikke. De var meget selvstændige, da de var vant til at få dikteret af andre, hvad de skulle gøre. Det er på

²⁵² En anden form for kategorisering af beboerne, som medarbejderne opererede med, var »prinsesser« og »de små husmødre«. Førstnævnte havde været i et »gyldent bur« i familien i den forstand, at de på nogle områder havde haft det godt og »nærmest var blevet madet« samtidig med, at de var blevet meget kontrolleret. De små husmødre »har lavet alt derhjemme; de kan alt praktisk arbejde, men de kan ikke tage vare på sig selv«.

²⁵³ Beskrivelsen bygger på noter fra et interview med personalet på R.E.D. og på et foredrag af direktør Anita Johnson på LOKK's konference »Vold i etniske minoritetsfamilier – ære og opdragelse mellem to kulturer« på Trinity Hotel Fredericia 5.11.2009, som vi har på skrift. Citaterne er fra Johnsons tekst. En interviewundersøgelse med fokus på 12 unge kvinder, der har fået hjælp gennem R.E.D., er inde på nogle af de samme temaer, som beskrives i det følgende (Paul 2006).

baggrund af disse erfaringer, at R.E.D. har et fast dagsprogram med et aktivt personale. Der er fælles morgenmad samt undervisning og motion hver dag. Der arrangeres fælles frokost, mens de unge selv bestemmer over eftermiddagen. Der er fælles aftensmad, og madlavning går på skift. De unge undervises og inddrages i diskussioner om samfundsmæssige emner. Selv om en meget stor del af de unge er født og/eller opvokset i Danmark, er de fleste meget uvidende om det danske samfund, og hvordan livet former sig uden for deres hjem. F.eks. ved nogle ikke, at der findes folkebiblioteker, eller hvem der er statsminister. De ved ikke, hvordan man klarer sig økonomisk, og de kender ikke deres samfundsmæssige rettigheder og pligter. De unge kvinder har været meget isolerede og har kun bevæget sig i henholdsvis hjemmet og skolen, som har fungeret som to adskilte verdener. De er umodne, har typisk ingen uddannelse og ikke noget netværk. Kvinderne opøves i selvstændighed og i at tage egne beslutninger. Personalet fungerer som 'de voksne' for den unge. Det er meget forskelligt, hvilke tilbud de unge gør brug af. Nogle går på arbejde eller er i gang med en uddannelse, mens andre gør brug af alle stedets tilbud i løbet af dagen, fortæller personalet.

Kvinderne kommer fra »et miljø med et slægtsorienteret livssyn, hvor begreber som ære og skam og alders- og kønsmæssig hierarki er dominerende«. De unge kvinder har fra barnsben »oplevet udnyttelse, undertrykkelse, overgreb, ekstrem kontrol såvel som deprivation og negligering«, og de har »til stadighed måttet undertrykke egne behov og ønsker«. I familier, hvor traditioner og gamle skikke håndhæves, anses ære – og dermed hvad andre i den etniske gruppe/det etniske kollektiv mener – for at være vigtigere, end at den unge kvinde er lykkelig (Johnson 2009).²⁵⁴

Hvorfor tilbagefald?

Ifølge Kastaniehusets personalet var årsagerne til, at så mange af pigerne vendte tilbage til deres familier – foruden pres fra og savnet af familien – manglende selvstændighed, angsten for uforudsigelighed og urealistiske forestillinger om, hvad det vil sige at bo uden for familiens rammer. Set fra pigens perspektiv er der en forudsigelighed i, hvad der foregår derhjemme, og hvilke regler der råder.

²⁵⁴ Til LOKK's konference »Ære og konflikt – om unge, social kontrol, pres og modenhed« 4.10.2010 – pegede Jasvinder Sanghera på tilsvarende holdning blandt etniske minoriteter, især blandt sydasiater i England. Ære anses for vigtigere, end den enkeltes ønsker og behov. Sanghera fortalte også om egne erfaringer og om de mange kvinder, som hun har været i berøring med gennem rådgivningsarbejde i organisationen *Karma Nirvana*, som hun har været med til at grundlægge (hendes og andres oplæg kan findes på www.lokk.dk/Publikationer). Se også Brandon & Hafez 2008. Se kapitel 10 om erfaringer fra England.

At udforske verden uden for familiens rammer var for voldsomt for mange af pigerne. En medarbejder fortæller, at en pige kunne sige: »Jeg ved, hvornår min far bliver sur, men jeg ved ikke, hvad jeg selv vil«.

At der var en høj tilbagefaldsprocent skyldtes også, at pigerne til trods for volden og kontrollen savnede familien. Af sikkerhedsmæssige årsager havde pigerne deres egen mobiltelefon, men reglerne var, at hvis de ville i telefonisk kontakt med familien, skulle det ske via en telefon i Kastaniehuset, som ikke kunne spores. Alligevel skete det temmelig ofte, at pigerne, fordi de savnede forældrene, ringede op fra deres egne mobiltelefoner. Som en medarbejder forklarer: »Når de sidder og savner mor rigtig, rigtig meget, så kommer de til at ringe!«. Det skete især ved muslimske højtider såsom Eid.

Personalet prøvede at få pigerne til at tage ansvar og blive selvstændiggjorte, men det var de fleste slet ikke parate til. Samtidig syntes nogle, at medarbejderne var lige så kontrollerende som deres forældre, så derfor havde de svært ved at bo på stedet. Det teenageoprør, som pigerne ikke kunne tage med deres forældre, »fik vi for fuld skrue«, fortalte lederen. I Kastaniehuset blev der også stillet krav om madlavning og rengøring og andre spilleregler, hvilket førte til skænderier med personalet: »I siger, at jeg skal vaske op og gøre rent. Det har jeg aldrig gjort derhjemme«, var argumentet ifølge en medarbejder. Især piger, der kom fra et traditionelt hjem, hvor forældrene havde været meget kontrollerende, havde et helt forvrænget billede af, hvad det indebærer at bo uden for hjemmet. De forestillede sig, at de måtte alt muligt, mens de boede i Kastaniehuset.

Der blev imidlertid også sat grænser for pigernes adfærd af sikkerhedsmæssige årsager. Der blev udfærdiget aftaler, som de skulle leve op til, hvilket mange havde rigtig svært ved, f.eks. at de skulle være hjemme til aftalt tid. Ellers skulle de ringe og lave en ny aftale. Pointen var, at personalet skulle vide, hvor pigerne var, hvis de ikke kom hjem, for så havde de mulighed for at finde ud af, hvor de havde været, hvis der skulle ske dem noget. Pigerne troede, at bare de kom væk hjemmefra, så var de i sikkerhed. De var ikke så gode til at passe på sig selv. Det krævede et stort arbejde at få dem til at indse, at disse regler ikke handlede om kontrol, men om sikkerhed og omsorg.

Dobbeltliv og langvarig forandringsproces

Både Kastaniehuset og R.E.D. har erfaringer med, at de unge kvinder er vant til at leve et dobbeltliv, og at det er vanskeligt for dem at administrere den øgede selvbestemmelse, som de tildeles ved at bo på disse steder.

Kastaniehusets medarbejdere lagde mange kræfter i at få pigerne til at holde op med at lyve. De unge havde været vant til at lyve, fordi de havde levet et dobbeltliv, hvor de ikke kunne fortælle forældrene, hvad de lavede uden for hjemmet, f.eks. at de havde en kæreste. Løgn var blevet en strategi til at leve det

liv, de unge kvinder gerne ville.²⁵⁵ Medarbejderne siger, at disse piger, modsat etnisk danske piger, ikke er opvokset med en gradvis tillæring af »frihed under ansvar«, dvs. at et barn gradvist får lov til mere og mere og dermed udvikler stadig større selvstændighed. Pigerne var blevet fulgt til og fra skole og arbejde, så de oplevede den frihed, de fik ved at komme væk hjemmefra »som fuldstændig endeløs«. Nogle piger havde også, hvad medarbejderne kalder en skjult dagsorden. De havde en kæreste, som de f.eks. ikke havde fortalt om til den sagsbehandler, der fik dem visiteret til Kastaniehuset. De unge kvinder brugte dét at have været hjemmefra som afsæt for at presse familien til at acceptere kæresten. Hvis familien indvilligede i, at parret blev forlovet, ville pigen flytte hjem igen, og så ville familien redde sin ære, som var blevet besudlet ved, at hun havde boet uden for hjemmet. Denne strategi lykkedes nogle gange. Men det var imidlertid ikke altid, at det virkelig var ham, hun ville have, og måske viste det sig også, at han, ligesom forældrene, var kontrollerende og voldelig, beretter personalet.

For de piger, der havde været i Kastaniehuset i mere end seks måneder, var der ifølge medarbejderne et mønster. De første tre måneder elskede pigen at være der, »det er den rene 'honeymoon'! Vi er bare så søde, og vi har reddet hendes liv«. Derefter kom en periode, hvor de skulle prøve alting af. De stak af, de tog drenge med hjem, de drak sig fulde, de blev tatoveret, de blev væk fra Kastaniehuset og blev eftersøgt, de besøgte familien til Eid, selv om det var farligt, de sloges med hinanden, de skændtes, og de diskuterede med personalet. Der faldt som regel nogenlunde ro over dem efter seks til syv måneder, »og så kunne vi begynde at arbejde med dem; deres personlige problemer, de områder de skulle udvikle sig på, deres uddannelse og fremtid, og hvordan de kunne tænke sig, at forholdet til familien skulle forme sig«, fortæller en medarbejder.

De unge kvinder på R.E.D. har været udsat for henholdsvis indespærring, konstant overvågning af brødre, fætre og onkler og fysisk og psykisk vold (Johnson 2009). Ofte er det storebrødrene, som de er mest bange for, er personalets erfaring. Alle disse tiltag iværksættes, for at familien kan »fastholde autoritet og kontrol med« de unge kvinder. Det er især i teenagealderen, at den ekstreme kontrol

²⁵⁵ Ifølge medarbejdere er nogle af pigerne vokset op i områder, hvor der råder en »kontant-hjælpskultur«. Det vil sige, at »dét man får her i livet, får man af sagsbehandleren. Eller man snyder sig til ting, dvs. igen det der med at lyve sig til ting. Det har de set deres mødre gøre – snyde sig til kontanthjælp. Andre har faktisk taget et opgør med deres mor om denne kontanthjælpskultur. Mødre har sagt til deres døtre, 'hvorfor vil du have en uddannelse? Du kan jo bare blive hjemme og få penge fra kommunen'. Det kan jo være svært at forklare sin mor, hvorfor man vil tjene sine penge selv«. Se Neece 2003 om etniske minoritetspiger og -kvinder, der har løgn som strategi over for både forældre og etnisk danske veninder for at få mulighed for at have det ungdomsliv, de ønsker. Et andet vigtigt redskab til at leve dette ungdomsliv er internettet, hvor de unge kvinder kan 'chatte' og møde mænd.

sætter ind, og nogle af kvinderne har levet et dobbeltliv. De har tilsyneladende underkastet sig »det patriarkalske hierarkiske familiesystem«, men har levet et andet liv uden for familien, »hvor de ønsker at indgå i en moderniseringsproces og få anerkendt deres ret til at vælge selv«. De har hele tiden været bange for at blive afsløret, de har måttet lyve for at få de to verdener til at hænge sammen, og de er skyldbetyngede, fordi de opfører sig forkert (Johnson 2009).

Når kvinderne kommer på R.E.D., er de vrede og ensomme. De lider af depression og angst. De er »nedbrudte, usikre og uselvstændige kvinder«, der »mangler de helt basale forudsætninger for at kunne begå sig i det danske samfund«. Mange af kvinderne har også alvorlige psykiske problemer som følge af omsorgssvigt (Johnson 2009). De har typisk et voldsomt frisprog og kommer rask væk med verbale trusler om fysisk vold, såsom 'jeg slår dig ihjel', hvis andre beboere irriterer dem. Pigerne er opvokset med vold, og volden ligger lige for som et udtryksmiddel. Medarbejderne vurderer endvidere de unge kvinder som 'risikovillige', hvilket indebærer, at de ikke er bange for at udsætte sig selv for farlige situationer. En del råber og skriger, mens andre er stille, fortæller personalet. Kvinderne befinder sig i en kaotisk tilstand og i et »ingenmandsland, [hvor] de har svært ved at se, hvordan de skal komme videre«. De står over for spørgsmål som: »Hvad skal jeg stille op med mit liv? Hvad skal jeg gøre?«, og de reflekterer over, hvordan deres opførsel ser ud i familiens og netværkets øjne. »Hvad skal jeg frygte? Vil de slå mig ihjel?«. Samtidig savner de familien (Johnson 2009).

»Så ved man, at de elsker en«

Stort set alle de unge kvinder, der har boet i Kastaniehuset, har været udsat for fysisk og psykisk vold fra blodsbeslægtede familiemedlemmer såsom fædre, brødre og mødre. Nogle mødre har opildnet familiens mænd til vold. F.eks. har piger ifølge medarbejdere fortalt, at »det er min mor, der siger, når min far/brødre skal slå«. Der er også nogle »forfærdelige eksempler på«, at mødre har været voldsudøvere.

Pigerne var således opvokset med vold, og nogle af deres kærester, som typisk havde etnisk minoritetsbaggrund, var også voldelige. Personalet diskuterede det tit med de unge kvinder, men de accepterede volden. De sagde: »Det er hans ret at slå mig. Det er helt okay, at han slår mig«. Det var således vanskeligt at trænge igennem med, at vold hverken er acceptabel eller lovlig. »Ved du ikke det? Muslimske mænd slår. Det er sådan, man ved, at de elsker en«, sagde en pige engang til medarbejderne.

Vold fra pigernes kærester så personalet »igen og igen. Det er meget accepteret. De [pigerne] siger selv, at det er sådan, det skal være. Det er svært at forklare dem, at sådan skal det ikke være, og det må man ikke, og at de har rettigheder«.

Det hjælper heller ikke så meget at bruge sig selv ved at sige, at »jeg ville ikke finde mig i vold', for så siger pigerne 'nej, men du er også dansker!'. En konsekvens af det omsorgssvigt, som pigerne har været udsat for, er, at de har en tendens til at se verden meget sort-hvidt, hvoraf det »at opdele i 'perker og dansker' er en del af det. Ethvert argument kan blive afvist med, at 'du er dansker', fortalte personalet. Derfor kan det være en fordel at have medarbejdere med etnisk minoritetsbaggrund, for så dur det argument ikke. Men så kan pigerne henvise til, at »det er, fordi det er dig«.

At pigerne ofte lander i voldelige forhold handler også om genkendelse og tryghed, for »de har været vant til at blive kontrolleret af deres forældre, og så finder de en fyr, der også er kontrollerende. Pigerne behøver ikke at tage nogen selvstændige valg. Han vælger for hende«, fortæller en medarbejder. Mange af de unge kvinder må ikke gå til noget for deres kærester, hvilket de accepterer. Ligesom forældrene besluttede en masse for dem, da de boede hjemme, »så projicerer de alt over på kæresten, som 'er mit livs kærlighed'«, slutter hun. En anden medarbejder understreger, at de unge kvinder mangler selvtilid, og at de har et meget lavt selvværd, så »hvis de finder en fyr, der vil tage dem ud og spise, give dem gratis mad, købe dem en bluse – materielle ting – give dem noget omsorg, så føler de sig værdsat, og så kan de lettere tolerere volden, fordi de får, hvad de tror er kærlighed og omsorg«.

Ligesindede – og dog?

Blandt etniske minoritetsunge, som pigerne færdes imellem, har både Kastanie huset og pigerne selv et dårligt ry. For, som en medarbejder forklarer, »hvis man ikke kan bo derhjemme, så er man en luder; så er man ildeset. Det kæmper alle pigerne med. Så snart der er nogen, der henvender sig til dem, konfronteres pigerne med presset om, at 'du er en dårlig pige', fordi hun ikke bor hjemme hos familien. Der er ingen, der interesserer sig for, hvorfor hun ikke bor hjemme. Vi har et ry for at være et ludersted; for at være et sted, hvor der kommer fremmede«. Nogle af de 'gamle piger' har fundet sammen, for de erfarede, at det er meget lettere at snakke med hinanden, fordi de alle kender til dét med at være uvenner med familien. På grund af den store tabuisering i etniske minoritetsmiljøer fortæller de ikke om deres baggrund, når de møder nye veninder med etnisk minoritetsbaggrund. De er bange for at blive udstødt. Det er meget svært at være normbryder, fordi så få i de etniske minoritetsmiljøer siger, at det er okay »at bo alene som etnisk pige«. Pigerne er i en meget sårbar position, påpeger personalet. Andre i det etniske minoritetsmiljø har noget på den unge kvinde, »hvis de ved, at man bor alene som pige; de kan altid ødelægge ens ry og rygte«, fortæller en medarbejder. Samtidig savner flere af de unge at være i netværk med andre etniske minoritetsunge.

Dette dilemma fremgår af følgende historie. En medarbejder, der var kontaktperson for en fraflyttet ung kvinde, som lige var begyndt i en ny klasse, foreslog, at hun kunne invitere nogle klassekammerater med etnisk minoritetsbaggrund hjem på besøg om eftermiddagen. Men det kunne ikke lade sig gøre ifølge pigen, »for så skulle hun fortælle, at hun boede alene, og så er man en luder«. Det er således meget kompliceret at skabe et netværk med andre med etnisk minoritetsbaggrund. »Pigerne vil gerne danne netværk med nogle, som de synes er ligesindede, men de ligesindede kan de ikke fortælle om deres livssituation. Så de er virkelig i knibe«.

Ifølge personalet giver pigerne udtryk for, at dét at bo i Kastaniehuset pr. automatik betyder, at man er en luder. En ung kvinde sagde f.eks. til en medarbejder: »Du må forstå, at når det er danske børn, der bliver tævet derhjemme, og de fortæller, at de bor i en plejefamilie eller et andet sted, så ved de andre børns forældre godt, at der har været noget galt derhjemme, og at forældrene ikke har været så gode, som de skulle være. Men hvis det er en etnisk familie, der hører, at pigen ikke bor hjemme, så er det altid pigens skyld. Så er der aldrig nogen, der tænker på, hvad det er for nogle forældre, eller hvordan forældrene har opført sig«. Personalet mener dog ikke, at etniske minoritetsforældre nødvendigvis ser tingene så sort-hvidt, men udtalelsen siger noget om, hvordan pigen oplevede, at man taler om piger som hende i etniske minoritetsmiljøer.

Institutionalisering som psykisk vold

Personalet fortæller, at der er adskillige dilemmaer ved en institution som R.E.D. Selv om Kastaniehusets personale ikke formulerede det eksplicit, havde stedet tilsvarende erfaringer. En sådan institution tilbyder sikkerhed, men den fører samtidig til isolation og problemer med at skabe nye netværk. De unge fastholdes således i afhængighed af stedet og af hinanden. Mange bliver bedsteveninder, mens de er på R.E.D., men det holder ikke altid. Undertiden tager de for meget del i de andres problemer, selv om de har rigeligt i deres egne. Efter seks måneder er beboerne typisk dødtrætte af at være på stedet. Der er et element af psykisk vold i selve institutionaliseringen, et slags fængsel, som er nødvendig for at beskytte kvinderne bedst muligt er medarbejdernes vurdering. Dette dilemma forstærkes ved, at nogle af de unge opfører sig som teenagere. De har været vant til »ingen frihed at have og føler nu, at de har ret til deres fulde frihed«, hvorfor de har vanskeligt ved at acceptere, at deres frihed begrænses af sikkerhedsmæssige hensyn. En anden dimension af dette er, at kvinderne ikke har samme erfaringer som andre unge kvinder. Derfor er de meget udsatte, og de udsættes nogle gange »for grænseoverskridende oplevelser, som de ikke evner at få sagt fra over for« (Johnson 2009). For at imødegå disse dilemmaer og konfliktfelter argumenterer personalet over for beboerne med, at reglerne på R.E.D.

»afspejler det danske samfund, som godt nok giver os en række rettigheder, men også nogle forpligtelser og en række begrænsninger«. Man fastholder rammer og struktur i behandlingen (f.eks. et dagsprogram fra kl. 9–15), og erfaringer har da også vist, at sådanne tiltag hjælper beboerne på rette vej (Johnson 2009).

Efterværn

Både Kastaniehusets og R.E.D.s erfaring er, at efterværn udgør en utrolig vigtig faktor i forhold til at gøre de unge kvinder i stand til at etablere selvstændige liv uden vold.

For piger, der havde boet i Kastaniehuset i over seks måneder, bestod efterværnet i en tre måneders udslusning med den kontaktperson, som hun havde haft, mens hun boede på stedet. Derefter mindst seks måneder med minimum seks timer om ugen med en vikar fra Kastaniehuset, altså en medarbejder, som pigen kendte. Dette forløb skabte både tryghed for den unge og kontinuitet i støtten til hende. Efterværnet indeholdt en masse praktisk hjælp (f.eks. etablering i boligen, budgetlægning, hvordan man laver billig mad, hvordan tingene fungerer i vaskekælderen); typisk ting, som forældre ville hjælpe med. Ligesom mange etniske minoritetskvinder, der har boet på krisecenter, havde de fleste af pigerne et meget lille netværk. Så selv om de havde længtes efter at få deres egen lejlighed, blev de ofte meget ensomme. En medarbejder sagde, at pigerne i den situation »bliver rigtig mindet om, at de er alene i verden«. En afgørende del af efterværnet bestod således i, at kontaktpersonen indgik som en støttende figur, og der blev ført mange samtaler. Kontaktpersonen gik bl.a. med til forældremøder på uddannelsesstedet, hjalp med at søge job og med at læse dokumenter og breve fra forskellige instanser, f.eks. vedrørende SU. Hun hjalp pigen med at få et pas, at lave årsopgørelse og skabe netværk. Pigerne var også altid velkomne til at komme i Kastaniehuset, og nogle få havde endda boet der i nogle dage eller uger efter, at de var fraflyttet. Man forsøgte at etablere en fælles ugentlig mad-dag, hvor de 'gamle piger' kunne komme, men det var for struktureret for dem, så det måtte opgives.

R.E.D.s erfaring er, at der er behov for et langvarigt koordineret tilbud til disse unge kvinder. Hvis de skal »gives samme mulighed som etnisk danske kvinder, er der behov for en målrettet indsats over længere tid. Kvinderne har behov for en støtte, der kan stabilisere og kvalificere dem til at klare sig selv i det danske samfund« (Johnson 2009). Én dimension af indsatsen er den støtte og hjælp, kvinderne får, mens de bor på R.E.D., og en anden lige så vigtig dimension er efterværnsindsatsen. Efterværn indebærer tre hjemmebesøg i løbet af de første seks måneder og mulighed for telefonisk rådgivning ved en socialrådgiver hver 14. dag. Endvidere er der mulighed for kontakt via en åben telefonisk rådgivning hver anden uge, ligesom der altid er mulighed for at ringe til R.E.D.,

da man besvarer opkald døgnet rundt. Derudover har en tredjedel af de unge kvinder en jævnaldrende mentor fra Connect i Ungdommens Røde Kors, fortæller personalet.

Forandring?

På spørgsmålet om, hvad man kan gøre for at få de unge kvinder til at bryde med volden, sagde en medarbejder i Kastaniehuset: »Man kan ikke gøre andet end at påvirke og påvirke. Og det virker jo også nogle gange, for der sker jo også nogle ændringer med dem. For piger kan komme tilbage hertil [efter de er flyttet tilbage til forældrene] og sige: 'Jeg vil ikke være med til det her' [volden derhjemme]«. Det er dog som regel først, når de er fraflyttet Kastaniehuset, at nogle af pigerne accepterer de forandringer, der er sket med dem. Et eksempel er en ung kvinde, der var flyttet hjem igen, og som havde accepteret en forlovelse. Efter forlovelsen ændrede manden adfærd og blev kontrollerende, stillede krav, blev ubehagelig og voldelig. Det ville hun ikke finde sig i, og hun kom ud af forlovelsen igen.

Erfaringen fra Kastaniehuset er således, at det kræver en meget langvarig indsats at få sådanne unge kvinder til at bryde med volden. Som én siger, så kan det jo ikke undre, da »familierne har haft 16 år til at indlære [pigen], at vold er i orden. Det er ikke nødvendigvis noget, man kan aflære på to år!«. »Men«, siger en anden medarbejder, »jeg tror, at vi planter nogle små frø, der gør, at de tænker 'er det okay?'« [med vold].

Sammenfatning

Samlet set peger personalets erfaringer med etniske minoritetskvinder på nogle fællestræk ved kvindernes baggrund, situation og handle- og positioneringsmuligheder. Kvinderne skal nemlig navigere i en kollektiv orienteret patriarkalsk familieform som henholdsvis datter, hustru, svigerdatter og mor og siden som fraskilt og/eller enlig mor. I familierne råder et alders- og kønshierarki, der betyder, at døtre og svigerdøtre har mindst indflydelse og selvbestemmelse, mens mænd og ældre kvinder, herunder svigermødre, har mest at skulle have sagt. Det er ikke usædvanligt at anvende fysisk og psykisk afstraffelse som opdragelses- og kontrolmiddel. Endvidere er der typisk flere voldsudøvere involveret i volden mod kvinden (f.eks. ægtefælle og svigerfamilie og/eller far og brødre), ligesom især unge kvinder kan have været udsat for vold i egen blodsbeslægtet familie og siden i et ægteskab eller i et kæresteforhold.

At anvende sladder som et redskab til social kontrol er yderst udbredt, hvilket har negative implikationer for kvindens netværksdannelse, mens hun udsættes for vold, og efter at hun har forladt et voldeligt forhold/hjem. Sladderens

magt påvirker også de forskellige hjælpeforanstaltninger, der iværksættes, når en kvinde kommer på krisecenter, og i det videre forløb med at etablere hende i et selvstændigt liv uden vold. De voldsramte kvinder har typisk mistillid til andre i det etniske bagland, hvilket begrænser deres netværksmuligheder, og hvem de ønsker at modtage professionel bistand af.

Endnu et fællestræk er, at kvinderne har et yderst begrænset system- og samfundskendskab, en ringe viden om sociale koder blandt etniske danskere og spinkle dansksproglige færdigheder. Det gælder især, men ikke udelukkende, ægteskabsmigranter, der har været i landet i en kortere årrække. Ægteskabsmigranter udgør en på alle måder særlig udsat kategori. Da etniske minoritetskvinder er vant til at indgå i en kollektivistisk familieform, har de ofte vanskeligt ved at tage selvstændige beslutninger og individuelt ansvar. De kvinder, der er mødre, har ofte også behov for støtte til udvikling af færdigheder i forhold til at kunne varetage ansvar for og opdragelse af deres børn. Typisk er der tale om en bred vifte af livsområder, hvor etniske minoritetskvinders selvstændiggørelse skal styrkes.

Kvinderne udsættes for et stort pres fra baglandets side for enten at blive i ægteskabet eller vende tilbage til ægtefællen, når de har forladt ham. Piger og unge kvinder, der er flygtet fra deres slægtskabsgrupper, udsættes for et tilsvarende massivt pres for at vende hjem. Kvinderne kæmper imidlertid også med et indre pres i den forstand, at de har vanskeligt ved at bryde med de normer og forventninger, som de er opdraget med, nemlig at være en 'god' datter, hustru, svigerdatter og mor, og fordi de føler en stor loyalitetsfølelse over for deres familie. De strækker sig meget langt for ikke at skade familiens omdømme. Og at både familiens og kvindens renommé bliver blakket, når kvinden tager på krisecenter og/eller bor alene, er der ingen tvivl om ifølge personalets erfaringer.

Mange af de unge kvinder har et stort behov for voksenrådgivning og omsorg. De er sårbare, forvirrede og har vanskeligt ved at få tilværelsen til at hænge sammen og finde en retning i livet. Piger og yngre kvinder, der er flygtet fra tvangsægteskaber og/eller æresrelateret vold eller trusler om sådanne, har vist sig at være betydelig mere sårbare og skrøbelige, end personalet havde forventet. Mange af pigerne og de unge kvinder har et lavt selvværd og en ringe selvtilid. Det anses for helt afgørende med et langvarigt og veltilrettelagt efterværn.

Fraskilte kvinder og især enlige mødre bliver set ned på i baglandet. Kvinderne isoleres og stigmatiseres, og de er lette ofre for seksuel udnyttelse fra etniske minoritetsmænds side.

Personalets erfaringer viser, at der er stor fare for tilbagefald blandt voldsramte etniske minoritetskvinder, hvis der ikke sættes ind med en intensiv og velkoordineret efterværnsindsats.

Fire strukturelle problemer

I det følgende ser vi på fire strukturelle problemer, som såvel personalet og andre interviewede aktører som evalueringsrapporter lægger op til. Det drejer sig om barrierer for en koordineret indsats, usikkerhed forbundet med midlertidige tilbud, at anbringelsesområdet er under pres, og at der er procedureproblemer samt barrierer for socialfaglige forsøg i den offentlige sektor gennem statspuljebevillinger.

For det første fremhæver størstedelen af personalet vigtigheden af en effektiv koordineret indsats under hele processen, dvs. mens kvinden er på krisecentret, i forbindelse med udslusning og efter fraflytning. Hvis det skal lykkes, kræver det imidlertid, at alle de parter, der er involverede i en kvindes sag, f.eks. krisecentre, familierådgivere og de ofte adskillige kommunale sagsbehandlere, samarbejder på konstruktiv vis. Modsat før strukturreformen i 2007 er der nu adskillige sagsbehandlere inden for forskellige ansvarsområder, der er involverede i en kvindes sag (f.eks. jobcentret, enkeltydelseskontoret, voksenteamet, børneteamet), ligesom voldsområdet kan ligge under forskellige ansvarsområder. Der er således ingen koordinerende sagsbehandler i kommunen, men derimod en lang række aktører (og endnu flere, når kvinden har børn), der langtfra i alle tilfælde 'trækker' i samme retning. Det betyder, at krisecentret har fået en »casemanager funktion«²⁵⁶ eller er blevet en »koordinationscentral«, som en leder formulerer det. Det er meget tidskrævende og fordrer stor faglig indsigt på en række områder, påpeger flere medarbejdere (jf. kapitel 7 om efterværn).

For det andet gør personalet mange steder opmærksom på den usikkerhed, der ligger i at have midlertidige tilbud. Der er bred enighed blandt personalet om, at projektmidler har været og stadig er helt afgørende for stedernes indsatser, men man understreger samtidig vigtigheden af at have faste økonomiske rammer at arbejde inden for. Problemet med initiativer, iværksat for projektmidler, er, at de er tidsbegrænsede, og at de typisk ophører, når pengene slipper op. Det er derfor vanskeligt at udarbejde en holdbar langtidspanlægning, der involverer permanente tilbud. Det kan endvidere være vanskeligt at dokumentere og fastholde de erfaringer, man har gjort sig, når et projektfinansieret tilbud stopper. Erfaringsopsamling og dermed kvalificering af det videre arbejde ville kunne styrkes, hvis der var mulighed for at have faste kernetilbud.

Et krisecenter har f.eks. haft midler fra Socialministeriet til, hvad lederen kalder et »udvidet efterværn«. Nu, efter at projektet er ophørt, kan stedet kun

²⁵⁶ Denne betegnelse bruges også om familierådgivere, men det er ikke den funktion, der henvises til her.

tilbyde fraflyttede kvinder tre møder. Det betyder, at der udelukkende kan tages hånd om, »hvad der lige trænger sig på her og nu« i modsætning til den tidligere længerevarende indsats. Krisecentret tilbyder imidlertid et udvidet efterværn, som kommunerne kan købe, men som lederen siger: »Det gør de bare ikke«. De synes, at det er for dyrt: »Det, kommunerne er interesserede i, det er et totalt skræddersyet tilbud, som går ud på noget samtale«.

Dette leder over i et tredje problemfelt, som personalet fremdrager, nemlig at anbringelsesområdet og det forebyggende arbejde er under økonomisk og politisk pres. Kommunerne bliver stadig mere opmærksomme på, hvordan de bruger deres penge, hvilket bl.a. betyder, at hele anbringelsesområdet, hvor også visitation til krisecentre/bosteder hører under, er yderst presset. Det giver sig bl.a. udslag i, at kommunerne »er blevet mindre tilbøjelige til at rådgive kvinder om, at de har krav på at tage på krisecenter«, siger en krisecenterleder. Det kan hun ikke mindes at have oplevet før. Der er også kommuner, »der pludselig ikke vil betale for tolk«. Denne udvikling betyder dog ikke, at krisecentrene mangler »kunder i butikken. Der er så mange at tage af, at du tror, det er løgn«. Forebyggelse af vold mod kvinder, f.eks. i form af efterværn, koster ikke blot penge, det tager også tid, og den har politikere sjældent: »Der er jo mange, der synes det [forebyggelse] er en alle tiders idé. Problemet er bare, at taburetten, den er ikke så langvarig, og hvis du virkelig skal tale om forebyggelse her, så er det altså over år, og det er der ikke mange politikere, der dybest set kæmper for. Og det går stærkt ud over denne gruppe«. Hun hentyder til, at selv om nogle politikere går ind for forebyggelses- og efterværnstiltag, så er der ikke stemmer i den slags langvarige indsatser. Politikere tænker typisk kortsigtet, er meldingen.

Økonomiske stramninger og særegne politiske interesser har således negative implikationer for krisecentres og bosteders tilbud til voldsramte kvinder. Men også uhensigtsmæssige og upræcise bevillingsmæssige procedurer kan lægge hindringer i vejen for de tilbud, der er til voldsramte kvinder, og i denne sammenhæng voldsramte etniske minoritetskvinder. Rosenlys situation illustrerer dette problem.

Rosenly blev etableret i 2006 på baggrund af en idé fra stedets nuværende ledere, Marianne Honoré og Annette Pollas, som et treårigt udviklings- og forsøgsprojekt, finansieret af puljemidler fra Ministeriet for Flygtninge, Indvandre-re og Integration, midler fra Egmont Fonden og Diakonissehuset Sankt Lukas Stiftelsen. Stedet blev iværksat som et privat tilbud under servicelovens § 85 med en bestyrelse af repræsentanter fra forskellige instanser. Pr. 31.3.2009 op-hørte midlerne fra ministeriet, og stedet er blevet videreført som et fast tilbud, finansieret af brugerbetaling fra de kommuner, som har borgere bosiddende på stedet samt af Sankt Lukas Stiftelsen (Baastrup 2009:3). Skønt den oprindelige målgruppe, enlige etniske minoritetsmødre, bliver stadig større, og stedet har

mødt velvillighed blandt bevilgende myndigheder, har Rosenly haft vanskeligt ved at få beboere. Over 50 kvinder er blevet henvist fra f.eks. krisecentre og sagsbehandlere (ibid.11), men den videre procedure har bremset tilgangen af kvinder. Det vil sige, at de visitationsproblemer, der fulgte med strukturreformen, har skabt alvorlige problemer for stedet (ibid. 3). De visiterende myndigheder er tilsyneladende usikre på, hvordan de kan anvende tilbuddet (ibid.11).

Det fjerde strukturelle punkt tager vi op på baggrund af visse steders alvorlige problemer med at iværksætte og gennemføre socialfaglige forsøg i den offentlige sektor gennem satspuljemidler (jf. R.E.D.s²⁵⁷ og Kastaniehusets historier²⁵⁸). I en evalueringsrapport om R.E.D.s første år opsamles erfaringer, som har principiel karakter, hvorfor de er værd at nævne her. Det anbefales for det første, at der foretages nogle præciseringer i serviceloven med henblik på

²⁵⁷ R.E.D. har haft en temmelig turbulent historie. De første kvinder blev indskrevet på R.E.D. et år efter kontrakten med Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration blev underskrevet, og det er først fra efteråret 2007, hvor den nuværende direktør, Anita Johnson, blev ansat, at stedet organisatorisk såvel som ledelsesmæssigt kom til at fungere. Uroen og ubalancen skyldes flere faktorer. For det første, at der indtil 2007 havde været fire direktører og en hyppig udskiftning i medarbejdergruppen. For det andet betød strukturreformen, at R.E.D. skiftede tilsynsmyndighed, hvilket gjorde institutionens ledelsesmæssige og organisatoriske rammer yderst komplicerede. Oprindeligt var det amtet, som skulle være tilsynsmyndighed, men pga. reformen var det i et år uklart, om det skulle være regionen eller kommunen. For det tredje var grundlaget for R.E.D.s virke, f.eks. relationen til tilsynsamt, tilsynsregion og efterfølgende tilsynskommune om driftsaftale, vanskelig at få stadfæstet. Det skyldes, at der var forskellige traditioner og holdninger til stedets styring hos de involverede parter. Amt og kommune tog udgangspunkt i servicelovens bestemmelser, mens R.E.D.s daværende bestyrelse tog udgangspunkt i vedtægter for foreningen bag R.E.D. og R.E.D.s kontrakt med Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, som var stedets opdragsgiver. For det fjerde viste det sig, at det ikke var ligetil at afgøre, hvorvidt en kvinde er i overhængende fare for et tvangsægteskab. Ifølge projektbeskrivelsen skulle R.E.D. hjælpe kvinder, der modsætter sig tvangsægteskab, men det viste sig i praksis at være en vanskelig opgave at vurdere, bl.a. fordi man mangler informationer om familiens aftaler på kvindens vegne. Det betød, at der ikke altid var tilstrækkelig dokumentation til, at en visitation kunne foregå. I praksis viste det sig således hensigtsmæssigt at udvide målgruppen ved at anlægge et bredere perspektiv end tvangsægteskab, dvs. inkludere »i hvilket omfang kvinden har været udsat for fysisk og psykisk vold, som hænger sammen med kvindens ønske om at leve et selvstændigt liv« (Brøndum & Fliess 2008:5-6).

²⁵⁸ Det tyder på, at Kastaniehuset blev nedlagt, fordi landets 98 kommuner, som skulle visitere unge til stedet, fandt ordningen for dyr. Det kostede 66.000 kr. om måneden pr. plads, mens prisen for en plads på et krisecenter er det halve og ca. en tredjedel for en familieplejeplads. I hvert fald blev stadig færre piger visiteret til stedet, og da driften afhang af betaling fra kommunerne, kunne økonomien til slut ikke hænge sammen. Prisen på tilbuddet skyldtes, at personalenormeringen af hensyn til beboernes sikkerhed var højere end andre steder (det samme gælder for R.E.D.) (Agger 2009b; Agger 2009c; interview med medarbejdere). Ved en foranstaltning som Kastaniehuset er der tale om 100 % kommuneudgift, mens der ved krisecenterophold er 50 % statsrefusion. En kommune kommer til at 'betale' to gange, hvis en kvinde sendes på et sted uden for kommunen, for så anvendes kommunens eget tilbud ikke.

at gøre arbejdsvilkårene lettere for statslige forsøgsaktiviteter. Der bør således være en klar og konsistent rollefordeling mellem stat og kommune fra begyndelsen af et projekt, især mht. driftsaftale. For det andet anbefales det, at der i fremtidige projektbeskrivelser for et socialfagligt forsøg indgår en implementeringsplan, som kan iværksættes, hvis forsøget skal gøres permanent, herunder at man forholder sig til den fremtidige finansiering. Herved skabes der fra starten en tæt forbindelse mellem forsøget samt evaluering og implementering af det i en varig driftsorganisation. I forsøg, der indbefatter etablering af en ny organisation, er der fare for faglig isolation. For at modvirke en sådan anbefales for det tredje, at der skabes et stærkt fagligt fokus i det løbende tilsyn, dvs. at der bør være en udbygget faglig sparringskomponent. I særdeleshed når det drejer sig om et nyt specialiseret tilbud, som ikke findes andre steder, er det endvidere afgørende, at der etableres faglig supervision. Endelig anbefales det, at en leder ikke blot er faglig kompetent, men også har ledelsesmæssig erfaring (Brøndum & Fliess 2008:5, 40).

Sammenfattende peger dette for det første på vigtigheden af en effektiv koordineret indsats under hele forløbet med at få kvinden i stand til at leve et selvstændigt liv uden vold. For det andet at det er afgørende med realistiske, faste og kontinuerlige økonomiske rammer for indsatser over for voldsramte etniske minoritetskvinder, der giver mulighed for langtidsplanlægning og permanente tilbud. Voldens (økonomiske) pris er høj, men den kan nedbringes, hvis der investeres i forebyggelse, oplysningsarbejde og indsatser, såsom solide og langvarige efterværnstilbud. For det tredje bør man ved iværksættelse af socialfaglige forsøg have en tydelig rollefordeling mellem de involverede parter, have udarbejdet en implementeringsplan som del af projektbeskrivelsen, sørge for et kvalificeret fagligt niveau, og at lederen kan varetage alle nødvendige funktioner.

Efterlysninger og ønsker

Personalet er enigt om, at det er altafgørende med en velorganiseret indsats, mens etniske minoritetskvinder bor på krisecentret, såvel som et solidt efterværn for at få dem etableret og fastholdt i et selvstændigt liv uden vold. Mens kvinden er på krisecentret, tilbydes hun forskellige former for støtte og tiltag, som grundlæggende handler om at klæde hende så godt som muligt på til at leve et liv uden vold. Når kvinden flytter i egen bolig, skal denne indsats i samspil med efterværnsarbejdet stå sin prøve. Kan kvinden klare sig selv, når hun kommer ud fra krisecentrets beskyttende rammer? Kan hun modstå ekspartnerens pres om at vende tilbage til ham? Kan hun undgå at få en ny voldelig kæreste? Er det økonomisk, psykisk og socialt for vanskeligt for hende at klare sig selv? Er pres-

set fra baglandet for stort til, at hun kan holde fast i sin beslutning om at forlade manden? Kan en ung kvinde, der ikke har prøvet at bo alene, dels modstå presset fra forældrene om at vende hjem, dels klare sig på egen hånd? Hvordan kan man bibeholde kvindens ønske om at leve et liv uden vold og styrke hendes motivation til at søge andre miljøer end de velkendte, dvs. danne brobyggende netværker?

Personalet understreger, at forskellige tilbud egner sig og appellerer til forskellige etniske minoritetskvinder. Voldsramte kvinder, også voldsramte etniske minoritetskvinder, har nemlig forskellige ønsker og behov. Selv om der er mange lighedspunkter mellem den vold, kvinder uanset baggrund udsættes for, og den situation de står i, når de vil forlade et voldeligt forhold, er idealet for krisecentrene således at kunne skræddersy tilbud til kvinder, dvs. at kunne have så mangfoldige og brede spektrerede tilbud som muligt.

I det følgende præsenteres såvel personalets eksplicitte ønsker som nogle temaer, der tager afsæt i personalets beretninger, eller som ikke er blevet italesat eksplicit, men som vi finder relevante at tage i betragtning, når man beskæftiger sig med voldsramte etniske minoritetskvinder.

Styrkelse af kvinders velvære, sundhed og selvtillid

Det er velkendt blandt personalet på krisecentre, at voldramte kvinder typisk glemmer at tage hensyn til eget velbefindende. Alligevel lægger få steder eksplicit vægt på betydningen af sund mad og motion. Odense Krisecenter har dog begge temaer på dagsordenen, idet der er et motionsrum med forskellige redskaber, ligesom beboerne tilbereder (sund) mad i fællesskab. Også på R.E.D., hvis beboere er unge kvinder, er der plads til motion, og beboere og medarbejdere har fælles madlavning. Der er et pædagogisk element indarbejdet i denne form, dvs. en form for anskuelsesundervisning. Nogle steder foregår der aktiviteter, der understøtter kvindernes kropslige velvære og selvværd, f.eks. massage, afspænding og hår- og makeup-aftner, men aktiviteterne indgår tilsyneladende ikke i en bevidst og systematisk strategi til forbedring af kvindernes fysiske og psykiske velvære.

Vi har indtryk af, at en del steder har et 'wii', som både børn og voksne kan benytte. At kunne udøve forskellige sportsgrene via et sådant elektronisk spil er både en underholdende og god fysisk aktivitet, som kan foregå indendørs, hvilket er praktisk for udsatte kvinder og børn. Der kan arbejdes mere systematisk med at få indført dette motions- og underholdningsredskab som en del af et steds aktiviteter.

Egmontgården tilbyder et konflikttræningskursus, som også kræver en vis fysisk aktivitet og fører til øget kropsbevidsthed. Her trænes deltagerne bl.a. i at sætte grænser, og de øver sig i, hvordan de skal kommunikere med eksmanden

om samværet med de fælles børn. Dette kursus er populært blandt etniske minoritetskvinder, og det kunne 'eksporteres' til andre krisecentre.

Styrkelse af kvinders viden om vold, dansk kultur og samfund

Personalets beretninger viser, at der er behov for at udvikle og systematisere undervisningsstrategier og -materialer om forskellige voldsformer, herunder om børn, der er vidner til vold mod deres mor og/eller selv udsættes for vold. Undervisningen og materialet skal målrettes til etniske minoritetskvinder. Der bør opereres med diversitet blandt disse kvinder, f.eks. i forhold til alder, social klasse, etnicitet og religiøsitet. Denne viden kan bidrage til styrkelse af kvindens opfattelse af sig selv som subjekt med integritet og ret til selvbestemmelse over egen krop. Erfaringer fra krisecentre viser, at nogle kvinder har vanskeligt ved at forstå den psykiske volds mekanismer, hvorfor denne voldsform kunne tildeles særlig opmærksomhed.

Personalet peger på, at sprogskoler primært giver etniske minoritetskvinder systemkendskab (information om f.eks. dagpenge og pension). Det ville styrke deres handlemuligheder, hvis de også tilegnede sig mere viden om f.eks. dansk kultur, børneopdragelse og familieformer.

Personalets erfaringer peger endvidere på baglandets store betydning for voldsramte kvinders livssituation. Iværksættelse af oplysningsarbejde og holdningsbearbejdelse vedrørende vold mod kvinder og børn i etniske minoritetsmiljøer, herunder om krisecentrenes indsatser, kunne være et brugbart forebyggende redskab.

Styrkelse af solidaritet og netværk

Vores samlede materiale tyder på, at der er en tæt forbindelse mellem en kvindes viden om det danske samfund og dansk kultur samt hendes dansksproglige færdigheder og hendes mulighed for at kunne etablere et selvstændigt liv uden vold, herunder at få udviklet et socialt netværk. Det er afgørende at styrke kvindernes netværk og dermed også deres netværksdannelse. Personalets erfaring er imidlertid, at det er yderst vanskeligt at få i stand såvel blandt egen etniske gruppe som blandt andre borgere. Skønt ingen kom med konkrete forslag, blev det nævnt, at der må udvikles nye metoder på denne front. At skabe netværk er en kompleks og tidskrævende proces.

Voldsramte etniske minoritetskvinder stigmatiseres typisk i egen etniske gruppe, når de har brudt normative regler ved at forlade en voldelig mand/familie. Kvinderne tør ikke stole på andre fra samme etniske gruppe, herunder professionelle såsom tolke og socialarbejdere, og de har meget svært ved at danne nye netværk. Kvinderne har vanskeligt ved at tale med andre kvinder om deres situation. Det betyder, at den støtte, som kvinderne får på krisecentrene,

er meget individuelt præget, og at de typisk bliver meget ensomme, når de flytter i egen bolig. Hvordan kan man få udbygget etniske minoritetskvinders tillid til og solidaritet med kvinder fra egen etnisk gruppe, andre etniske minoritetskvinder og etnisk danske kvinder? Hvordan kan man bryde sladderens magt? Hvordan får man kvinderne til at danne netværk? Personalets erfaringer peger på, at der bør udvikles strategier på krisecentre og i LOKK til en mere bevidst styrkelse af tillid, solidaritet og netværksdannelse blandt kvinderne, ligesom der bør iværksættes forskning på feltet.

En vej at gå er udbygning af tiltag, der styrker kvindernes samfunds- og systemkendskab i bred forstand, dvs. deres medborgerskabsfærdigheder og tiltag, der styrker deres personlige udvikling, refleksivitet og selvstændiggørelse. Man kan f.eks. tage afsæt i Danners efterværnstilbud, der indeholder flere komponenter og foregår kontinuerligt, mens kvinden er på krisecentret og efter fraflytning (se kapitel 7 for beskrivelse af tilbuddet). Da der er en del mindre krisecentre, som vil have svært ved at implementere et større og systematisk tilbud, kan man forsøge sig med samarbejde mellem flere krisecentre, der ligger i samme område eller landsdel.

En anden måde at skabe netværk blandt kvinderne er endvidere iværksættelse af flere daglige, fælles gøremål og aktiviteter på krisecentrene (f.eks. projekt sund mad, finde ud af, hvad de specifikke beboere er interesserede i og planlægge aktiviteter derefter) og skabe mulighed for regelmæssig fysisk aktivitet.

Psykologhjælp til kvinder og børn

Personalet peger på det paradoksale i, at voldelige mænd tilbydes to års betalt psykologbehandling, ligesom alle børn ifølge § 109 har krav på psykologhjælp, mens voldsramte kvinder ikke har lovmæssigt krav på psykologhjælp. Kvindens læge kan henvise til ti timers behandling, hvis vedkommende finder, at kvinden er i tilstrækkelig krise. Der er en egenbetaling, som kan søges hos sagsbehandleren. Det er en meget bureaukratisk vej, man skal igennem for at få bevilget et sådant forløb. Der er enighed om, at psykologisk behandling burde være en del af en 'pakkeløsning' til kvinden. Det vil være til gavn for både den enkelte kvinde og for samfundet, da det ville forebygge en masse problemer på længere sigt. Personalet vurderer, at der også blandt etniske minoritetskvinder er behov for psykologhjælp. Kvinderne selv kan imidlertid have svært ved at se nytten af at tale med en psykolog ud fra devisen om, at denne jo ikke kan hjælpe med problemer med kommunen eller børnene. Samtidig råder der typisk den opfattelse, at hvis man skal have psykologhjælp, skyldes det, at man 'fejler noget i hovedet'. Nogle kvinder med flygtningebaggrund har haft (eks)mænd med psykiske lidelser (posttraumatisk stress), og kvinderne siger, at de jo ikke selv er syge.

Tiltag for unge kvinder med særlige behov

Personalets erfaringer underbygger vores interviews med etniske minoritetskvinder i den forstand, at det samlede materiale peger på behovet for udbygning af særlige tilbud, der kan støtte og styrke unge etniske minoritetskvinder til et liv uden vold. Her tænkes ikke på unge kvinder, der er særligt truet (såsom R.E.D.s målgruppe), men på kvinder, der kommer på almindelige krisecentre. Mange af disse unge har behov for en anden hjælp end voldsramte 'voksne kvinder', hvorfor det vil være hensigtsmæssigt at have specialiserede tilbud for 18-25-årige. Selv om kvinder i denne aldersgruppe har visse fællestræk, står de imidlertid også over for forskellige udfordringer, hvorfor det er vigtigt at have så bred en vifte af tilbud og støtteforanstaltninger til rådighed som muligt.

Efterværn og udslusningsboliger

Personalet er enige om, at chancen for, at det lykkes for etniske minoritetskvinder at bryde med volden, hvad enten den kommer fra slægtskabsgruppen, ægtefælle/kæreste og/eller ekssvigerfamilie, i meget høj grad afhænger af, hvilke former for efterværn der iværksættes, efterværnets varighed og hvor velkoordineret det er.

Der er også bred enighed om at for at etablere og fastholde (etniske minoritets)kvinder i et selvstændigt liv uden vold, er det helt afgørende med et længelevende og velkoordineret efterværn. Det er vanskeligt at fastsætte et fikst og færdigt tidsrum, dels fordi kvinder har forskellige behov, og dels fordi krisecentre og bosteder ønsker at kunne tilbyde så skræddersyede og fleksible forløb som muligt. Men ifølge personalets vurdering er mindst ét års efterværn nødvendigt, hvis man skal undgå tilbagefald (jf. kapitel 7 om efterværn).

Det er imidlertid ikke blot nyligt fraflyttede kvinder, der har behov for efterværn. Også kvinder, der ikke har haft kontakt med krisecentre i flere år, henvender sig igen med behov for hjælp og støtte. De kan dels slås med nogle af de samme problemstillinger som før, såsom en (ny) voldelig kæreste, dels kan nye problemer være opstået, f.eks. i forhold til opdragelse af større børn. Krisecentrene hjælper disse kvinder, men det kræver tid og ressourcer, som tages fra beboere og fra nyligt fraflyttede kvinder i efterværn. Derfor efterlyses tid og ressourcer til dette arbejde samt tiltag, der kan inkludere og støtte denne kategori af kvinder.

Udslusningsboliger er et stort ønske blandt personalet. Deres erfaring er nemlig, at det er et (for) stort spring for mange kvinder at flytte fra krisecenter eller bosted og i egen bolig. Erfaring viser imidlertid også, at det er en belastning for kvinder at være for lang tid på et krisecenter, da man dels bor meget tæt på hinanden, og dels ripper det op i kvindens egen voldshistorie og udviklingsproces hele tiden at møde nye voldsramte kvinder. Chancen for at fastholde kvinden i et liv uden vold vil derfor forøges betydeligt, hvis der var et tilbud 'midt imellem' disse to muligheder.

Det optimale tidsrum på et krisecenter vurderes til at være mellem tre og fem måneder, da kvinden i den periode typisk har fået bearbejdet sine følelser for eksmanden. Nogle gange er kvinden imidlertid nødt til at blive boende i over et år, fordi det er meget vanskeligt at skaffe en egnet lejlighed i københavnsområdet. Det er især svært for enlige kvinder at få en lejlighed. Så lang tid på krisecenter er uheldigt, da kvinden oplever, at processen med at skabe et nyt liv går i stå, og hun bliver deprimeret, når hun ser andre kvinder flytte i egen bolig. Der er fare for, at kvinden udvikler en ny krise. Udslusningsboliger kan reserveres til de dårligst integrerede kvinder, for andre kvinder har større chance for at klare overgangen til egen bolig og presset fra eksmanden.

Personalet nævner to ulemper ved udslusningsboliger. For det første advares der mod, hvad der betegnes institutionel afhængighed. Volden skal bearbejdes og kvinden støttes, men længere tids afskærmning fra samfundet kan bidrage til at give kvinden en falsk tryghedsfølelse. For det andet kan udslusningsboliger virke hæmmende for kvinders netværksdannelse. For når man kun skal bo et sted i et begrænset tidsrum, er det spild af kræfter at skabe kontakter til naboer og institutioner, lyder en vurdering (se bilag 7 for personalets bud på forskellige former for udslusningsboliger).

Større fleksibilitet og mere tværinstitutionelt og -organisatorisk samarbejde

Personalet efterlyser større fleksibilitet i forhold til, at kommuner kan 'udveksle' voldsramte kvinder. Herved kunne man bl.a. undgå, at kvinden kommer ind i en kommune med mange etniske minoriteter eller i en kommunes indvandrer-tætte boligkvarterer. Det er vigtigt, at kvinden kommer væk fra det område, hvor eksmanden, ekssvigerfamilien og/eller blodsbeslægtede bor. Selv om de to parter skal samarbejde om fælles børn, er det mest hensigtsmæssigt, at kvinden bosættes i en vis afstand fra eksmanden.

Krisecentre ønsker mere samarbejde både med andre krisecentre og andre institutioner (f.eks. *Etnisk Konsulent Team* i Københavns Kommune og *Etnisk Team* i LOKK) og organisationer (f.eks. Kvindenetværket under Dansk Røde kors og *Connect* under Ungdommens Røde Kors). Mange krisecentre har fået gang i mentorordninger inden for det seneste års tid, især med Kvindenetværket og Connect, hvis målgruppe er unge etniske minoritetskvinder. Der er tilsyneladende ikke gjort så mange erfaringer endnu²⁵⁹, men adskillige medarbejdere giver udtryk for store forventninger til samarbejdet.

²⁵⁹ I Mørck 2010 indgår etniske minoritetskvinders erfaringer med Kvindenetværket, ligesom to mentorer oplever med at være mentorer belyses.

Styrkelse af krisecenterpersonalets og systemrepræsentanters viden

En måde at styrke krisecentrenes indsats er at udvikle kurser, f.eks. et grundkursus og et udvidet kursus, for krisecenterpersonale i kulturanalytiske perspektiver. Herved kan personalet få systematisk indsigt i felter som familie- og kønsforhold i et historisk og tværkulturelt perspektiv, vold i nære relationer i et historisk og tværkulturelt perspektiv, religionsforståelse, tværkulturel psykologi og pædagogik, antropologiske perspektiver og interkulturel kommunikation. Sådanne kurser vil bidrage til faglig udvikling og kvalificere medarbejdere teoretisk og empirisk i deres arbejde, så de f.eks. bedre kan forstå baggrunden for den kollektivistiske familieform, som kvinderne har rod i, og hvorfor der ofte er mere end én voldsudøver. Kurserne vil bidrage til styrkelse af metode- og begrebsudviklingen i arbejdet med voldsramte etniske minoritetskvinder. Tanken er, at det skal være længere kursusforløb, hvor deltagerne læser fælles tekster og undervises sammen på tværs af krisecentre. Sådanne kurser kunne udvikles i LOKK-regi, og man kunne trække på videnspersoner fra såvel krisecenterverdenen som eksterne undervisere, såsom forskere inden for de forskellige fagområder.

Der er behov for at styrke formidling af viden om vold mod kvinder til 'frontpersonale', såsom personale på sprogskoler, social- og sundhedsassistent-skoler og i det sociale system. I Norge er det blevet obligatorisk, at man på f.eks. sprogskoler underviser i temaet 'vold mod kvinder'. Man kunne forestille sig en lignende model i Danmark. Tilsvarende kunne man arbejde på at gøre emnet obligatorisk på bl.a. sygeplejerske-, social- og sundheds- og socialrådgiveruddannelserne.

Tolkning

Fra 2011 mindskes retten til tolkebistand. Det er et stort problem, da mange kommuner mener, at krisecentrene selv skal betale. Med deres sparsomme budget har de ikke midler til det. Der bør udvikles strategier til håndtering af dette presserende problem.

Rådgivningssteder

Rådgivningssteder kan have mindst to hovedfunktioner, nemlig en forebyggende og en rådgivende. Det er vigtigt med forebyggende indsatser, og her kan rådgivningscentre være et nyttigt redskab. Endvidere kommer mange voldsramte kvinder ikke på krisecenter; de vil kunne henvende sig på et sådant rådgivningscenter og få information og rådgivning.

Krisecentre får henvendelser fra kvinder, der ikke har været på krisecenter, men som efterspørger viden om vold mv. Også pårørende, venner og arbejdskolleger til voldsramte kvinder ringer og søger råd om, hvordan de bedst kan hjælpe kvinden. Dette rådgivnings- og oplysningsarbejde tager tid og ressourcer fra

arbejdet med de primære målgrupper, hvorfor der efterlyses flere økonomiske ressourcer og dermed mere personale, som kan løfte de mangeartede arbejdsopgaver. Et redskab til at varetage dette arbejde kan bl.a. være rådgivningssteder.

Ambulant rådgivning, hotline og netrådgivning

Danners rådgivnings- og krisecenter har ambulante rådgivning, der indebærer, at når en kvinde henvender sig, tilbydes hun tre rådgivende samtaler (i 2010 var der 1.900 henvendelser). Roskilde Krisecenter og Odense Krisecenter driver LOKK's hotline. LOKK og Danner har haft netrådgivning i et år. For at styrke fremadrettede indsætter bør erfaringer med denne form for rådgivning evalueres, herunder i hvor vidt omfang etniske minoritetskvinder benytter den, og hvordan målgruppen kan udvides.

"... 28.000 kvinder, som årligt
udsættes for vold i familien."

Side 308

Andre institutioner og indsatser

I Danmark er tilbud til voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund vokset ud af krisecentrenes almindelige arbejde, og der er få tilbud rettet specifikt mod disse kvinder. Vi ønsker derfor at afdække, hvilke særlige tilbud for voldsramte etniske minoritetskvinder, som findes i Danmark uden for krisecentre og botilbud, og hvad disse tilbud består i. Hensigten med at undersøge erfaringer fra andre institutioner og indsatser i Danmark er at få kendskab til alle de muligheder, der findes – og ikke findes – for voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

Tilbuddene er forskellige på mange måder: Nogle har fokus på familier (og unges relation til familie), nogle på helt unge kvinder efter ophold på krisecenter, andre på voksne kvinder efter ophold på krisecenter og atter andre på voldelige mandlige partnere. Nogle sætter ind uafhængigt af ophold på krisecenter, mens andre er rettet mod tiden efter et krisecenterophold. Nogle tilbud er behandlingsforløb, der handler om at bearbejde den enkeltes følelser og handlinger, andre tilbud er rettet mod løsning af konflikter i familien, mens atter andre tilbud især handler om praktisk og medmenneskelig støtte i hverdagen.

Vi interviewede medarbejdere og frivillige i Etnisk Team i LOKK, Etnisk Konsulent Team i Københavns Kommune, projektet *Connect* under Ungdommens Røde Kors, projektet *Ud af voldens skygge* under *Mødrehjælpen* og *Dialog mod Vold*. Vi var desuden i andre forbindelser i kontakt med Kvindenetværket under Dansk Røde Kors, *Alternativ Til Vold* og *NyMødom.dk*. En stor del af oplysningerne i dette kapitel er dog hentet fra skriftlige kilder såsom pjecer, rapporter og hjemmesider på internettet, som udgives eller administreres af institutionerne eller indsatserne selv. Vi sammenholder det, som indsatser og institutioner kan tilbyde, med dét, vi kender til fra de interviewede kvinder, den vold, de har været udsat for, og den støtte, de efterspørger. Vi har ikke bedt kvinderne fortælle specifikt om andre institutioner og indsatser, idet fokus har været på den støtte, krisecentrene tilbyder.

Ikke overraskende svarer medarbejderen og frivilliges erfaringer på disse institutioner og projekter generelt til erfaringer hos medarbejdere på krisecentre.

Dog har især de etniske team i LOKK og Københavns Kommune samt Connect særlige erfaringer med helt unge kvinder fra etniske minoritetsfamilier. De fælles erfaringer er, at de unge kvinder som regel er vokset op under stor beskyttelse og en udstrakt grad af social kontrol. Etnisk Konsulent Team oplever, at social kontrol optræder i næsten alle sager, som teamet involveres i (Elle & Larsen 2010:4), og man har på den baggrund udarbejdet rapporten *Social kontrol i etniske minoritetsfamilier* (ibid.).

Den sociale kontrol og begrænsningerne af de unges handlefrihed er mange gange usagt. Forbud og påbud ligger i luften og mellem linjerne. Forældre kan sige til deres datter, »du har jo aldrig spurgt, om du måtte« dette eller hint. Det har døtrene ikke, for det har de ikke turdet spørge om. Der er installeret subtile former for social kontrol, og de færreste unge kan gennemskue disse kontrolformer. De unge kvinder er ikke opdraget til at tage ansvar for og vare på sig selv, for de har levet meget beskyttet. Når de ikke længere bor hos familien, har de svært ved at navigere i samfundet, og de er usikre på, hvor de kan gå hen og få hjælp. Der er samtidig en forventning fra systemets side om, at de som myndige borgere kan klare sig selv.

Disse erfaringer er draget i arbejdet med *mægling* i etniske minoritetsfamilier og i *mentorforløb* for voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Mægling og mentorforløb anvendes netop til at håndtere konflikter i familier, hvor kvinder udsættes for meget social kontrol, og for at afhjælpe vanskeligheder ved at etablere et selvstændigt liv uden for familiens sociale kontrol. Mægling og mentorforløb supplerer krisecentrenes tilbud om beskyttelse af den enkelte kvinde ved at adressere kvindernes svære relation til deres familier og ved at følge og støtte kvinderne efter et ophold på krisecenter. Vi retter derfor i det følgende fokus mod de to indsatser. Desuden tilbyder Mødrehjælpen *terapeutiske gruppeforløb* for voldsramte kvinder og deres børn som et supplement eller alternativ til ophold på krisecenter. Endelig har kvinder mulighed for at søge *rådgivning* om emner relateret til vold og konflikter i etniske minoritetsfamilier.

Disse indsatser er hovedsageligt rettet mod voldsofre. Der er desuden *tilbud til voldsudøvere* med henblik på at forhindre, at volden finder sted. I praksis er disse indsatser rettet mod mænd, enten i form af behandlingsforløb eller mere forebyggende socialpædagogiske projekter.

Mægling

To institutioner er specialiseret i konflikthåndtering og mægling i etniske minoritetsfamilier: Etnisk Team i LOKK og Etnisk Konsulent Team i Københavns Kommune. Begge etniske team har kontor i København, men mægler i konflikter over hele landet. Medarbejderne har forskellige faglige baggrunde, men er

alle videreuddannede på Center for Konfliktløsning.²⁶⁰ De bruger uddannelsens grundredskaber, men når det handler om etniske minoritetsfamilier, er der særlige forhold, der betinger mæglingen: Her er ikke tale om to (ligeværdige) parter, som sidder over for hinanden. I disse etniske minoritetsfamilier er der et alders- og kønshierarki, der gør, at den generelle model ikke er egnet. Den model, som de etniske team tager i anvendelse, er udviklet gennem flere års praksis med mægling i etniske minoritetsfamilier.

Etnisk Team i LOKK begyndte med rådgivning til fagfolk i 2002. Baggrunden var, at kommuner fik henvendelser fra unge kvinder med minoritetsbaggrund, og de kommunale sagsbehandlere var usikre på, hvordan de kunne hjælpe dem. Fagfolk f.eks. fra kommuner og politi kan ringe ind til Etnisk Team og få sparring, og de kan henvise kvinder til rådgivningen. Rådgivningen suppleres med en såkaldt værktøjskasse på LOKK's hjemmeside med faglig viden og råd til fagpersoner, der har kontakt til etniske minoritetsfamilier. I 2004 kom anonym telefonrådgivning til for unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. I 2010 åbnede LOKK en ny hjemmeside, www.etniskung.dk, med en anonym brevkasse. Det er et forsøg på at skabe kontakt til unge med etnisk minoritetsbaggrund, men det er helt nyt, og LOKK har endnu kun få erfaringer. Hertil kommer konfliktmægling, som Etnisk Team er involveret i. Det drejer sig om knap tyve mæglings om året. I dag er der fire medarbejdere i Etnisk Team.

Etnisk Konsulent Team i Københavns Kommune har til huse på Døgnkontakten og hører under socialforvaltningen i Københavns Kommune. Teamets to medarbejdere rådgiver først og fremmest medarbejdere på københavnske socialcentre og døgninstitutioner, som har brug for at drøfte håndtering af konflikter mellem unge og familier med etnisk minoritetsbaggrund. Etnisk Konsulent Team rådgiver også medarbejdere i andre af landets kommuner under VISO (Den Nationale Videns- og Specialrådgivningsorganisation). Gennem faglig rådgivning og sparring er Etnisk Konsulent Team i berøring med omkring 200 sager om året, der vedrører, hvad teamet betegner som 'generationskonflikter'. Hertil kommer de konfliktmæglings, som teamet er involveret i. Det drejer sig om fem-syv mæglings om året.

Det er typisk socialrådgivere i kommunerne og de unge kvinder selv, der henvender sig til LOKK's etniske team, mens Etnisk Konsulent Team under Københavns Kommune kun har henvisninger gennem kommunerne og altså ingen direkte henvendelser fra unge. De unge er mellem 12 og 25 år og kommer fra

²⁶⁰ Center for Konfliktløsning har udviklet principper for konfliktmægling og tilbyder kurser i praktisk konfliktmægling. Socialpædagog og konfliktmægler Manu Sareen giver en nærmere beskrivelse af disse principper for konfliktmægling, og hvordan de anvendes i forhold til generationskonflikter i etniske minoritetsfamilier (Sareen 2003:162-168).

mange forskellige flygtninge- og indvandrergupper, men de store grupper er fra Pakistan, Afghanistan, Tyrkiet, Libanon og Irak. Den sociale kontrol fra familiens side bliver sat ind, fra pigerne får deres første menstruation, og forstærkes med tiden. Når de som 15-16-årige finder en kæreste, og det bliver rigtig svært, henvender de sig i første omgang ofte til en, de kender – måske en lærer – som eventuelt går videre med sagen til kommunens socialforvaltning eller til LOKK's etniske team.

Der forestår en opgave i at overbevise familien om, at mægling kan være en god idé. Erfaringen er, at mægling kun kommer i gang, hvis den unge ikke længere bor hjemme, for så kan forældrene se mægling som deres eneste chance for at få deres datter hjem igen. Hvis hun bor hjemme, ønsker familien i reglen ikke mægling, for familien vil ikke »udstille sit beskidte vasketøj«, som en medarbejder i Etnisk Konsulent Team formulerer det. Etniske minoritetsfamilier benægter, at der er problemer i familien, og de etniske team skal langt hen i en mæglingsproces, før etniske minoritetsforældre erkender, at der er en konflikt. Etnisk Konsulent Team har modsatte erfaringer med etnisk danske forældre: Hvis en medarbejder fra Døgnkontakten ringer og siger til en forælder, at datteren er på Døgnkontakten og er rigtig ked af det, lyder der ofte et lettelsens suk fra f.eks. moren. Hun synes, at det er godt, at »katten er sluppet ud af sækken«, og hun vil typisk gerne komme og tale om problemerne. Hvis det drejer sig om unge med etnisk minoritetsbaggrund og deres forældre, har mæglerne en vred forælder i telefonen, som giver udtryk for, at der ikke er noget galt, og at datteren skal komme hjem med det samme.

De unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund fortæller om konflikten og om deres ønsker til mæglerne, som så overbringer ønsker til familien (typisk kvindens forældre). Den unge skal først formulere, hvad hun synes der er galt, og hvad hun synes der skal blive bedre derhjemme, men de usagte forventninger og præmisser i familien gør det meget svært for hende. De unge og deres familier står som regel ikke over for hinanden under mæglingen, for de unge kan ikke fortælle forældrene direkte, hvad de tænker og føler. Nogle unge kvinder kan ikke klare at møde forældrenes blikke, mens andre ikke kan mødes med forældrene, fordi de er decideret truet på livet. Mægling, hvor parterne ikke mødes, og hvor mægleren formidler parternes synspunkter, kaldes for diplomatimægling. Denne tilgang er fælles for de etniske team, men der er forskel på, hvor mæglingerne finder sted.

Etnisk Team under LOKK går i samarbejde med politi og sagsbehandler. Det er Etnisk Team, der er mægler, men det foregår på politistationen i forældrenes politikreds, og politiet er altid til stede under mæglingen. Det er politiet, der inviterer til mæglingen, og politifolk, der byder velkommen. Når forældrene kommer, er de som regel meget nervøse. De er blevet kaldt til politistationen, og

det er grænseoverskridende for mange. Det betyder meget for dem at blive mødt respektfuldt og at tale om problemet og om, hvordan det kan løses. Mæglerne kommer ikke med løsninger, men hører på forældrenes dilemmaer, som *forældrene* må finde en løsning på.

Etnisk Konsulent Team i Københavns Kommune taler som oftest med forældrene i deres hjem og med pigen på den institution, hvor hun er anbragt. I enkelte tilfælde bringer de parterne sammen og mægler mellem dem i samme rum. Her inddrager mægleren en bisidder – f.eks. en kontaktpædagog – for mange piger siger ikke noget, de stirrer ned i gulvet og kan ikke møde forældrenes blikke. Medarbejderne i Etnisk Konsulent Team mener derfor, at det er vigtigt, at pigerne har en person med, der kan støtte dem, men som ikke er part i sagen. Det skal fremgå klart, hvem personen er, hvorfor vedkommende er der, og hvad vedkommendes funktion er.

Målet i mæglingerne er at få udarbejdet en kontrakt, og at den unge og hendes familie skriver under på kontraktens punkter. Forældrenes motivation er som nævnt primært at få den unge hjem igen, men erfaringen er, at få kommer hjem. Medarbejderne i de etniske team vurderer, at den største barriere for forældrene er presset udefra. Der var f.eks. et forældrepar, der blev intimideret i deres eget hjem af folk fra eget etniske miljø. Forældrene ville gerne have mægleren til at tage kontakt til to imamer i deres lokalmiljø for ad den vej at forklare sig og dermed genoprette familiens ære.

Det er et stort ønske fra unge kvinder at opnå forsoning med deres familie, da de ellers oplever at stå helt alene i verden, og da forsoning vil betyde, at de ikke behøver at frygte familien. Det kan derfor ikke undre, at de unge kvinder ofte er motiverede for mægling. De nærer et stort håb eller har måske snarere en ønskedrøm om forsoning. Det er sjældent de unge kvinder, der vender familien ryggen; det er næsten altid omvendt. Dét, at de har forladt familien, oplever familiemedlemmerne som en egoistisk handling og et angreb på familien. Omvendt kan dét, at den unge har forladt familien, gøre, at forældrene indvilliger i mægling, fordi de her ser en mulighed for, at den unge kan komme ind i familiens fold igen. Selv om mæglingen ikke altid går, som mange kvinder håber, kan diplomatimægling om ikke andet så formidle budskaber. Da det ofte ikke er muligt for kvinden at mødes med familien, kan mæglerne fungere som budbringere og mediatorer.

Set i lyset af kvindernes fortællinger om et forgrenet og betydningsfuldt bagland er det en svaghed ved mægling, at den som regel kun involverer den unge kvinde og hendes forældre. Skønt andre familiemedlemmer til tider også inddrages, er det stadig kun et fåtal, i betragtning af at mange i kvindens omgangskreds deltager i den sociale kontrol. Forældrene kan komme til at stå i et krydspres mellem datter og omgivelser som i eksemplet med forældrene, der

blev intimideret i eget hjem. Som oftest er den unge den tabende part. Den norske antropolog Unni Wikan, der har studeret æresmord i Skandinavien, nævner betydningen af at inddrage »de hvidhårede mænd«, som hun kalder dem, i konflikten. Det er autoriteter i de etniske minoritetsmiljøer, som kan være afgørende for, om æreskrænkelser fører til drab. Disse mænd har muligheden for at gribe ind (Wikan 2009).

Mentorforløb og kvindenetværk

LOKK's etniske team forsøgte på et tidspunkt at etablere et såkaldt pigenetværk, hvor det var meningen, at piger, som var ude for samme problemer, kunne snakke sammen med en tilknyttet psykoterapeut. Men det gik ikke, for pigerne var ikke trygge ved hinanden, de turde ikke dele deres oplevelser, og projektet blev stoppet igen. Som vi beskrev tidligere, er der betydelige vanskeligheder ved at lave netværksskabende aktiviteter, til trods for (eller netop på grund af) at kvinderne føler sig fortabte og alene med deres problemer.

I et forsøg på at støtte kvinder, der står alene efter et ophold på krisecenter, er der etableret mentorordninger og kvindenetværk, hvor en kvinde med etnisk minoritetsbaggrund mødes med en besøgsveninde. Dansk Røde Kors har gennem efterhånden mange år haft et såkaldt kvindenetværk i København og flere provinsbyer, hvor kvinder, der flytter for sig selv efter et krisecenterophold, får tilknyttet en frivillig kvinde, som jævnligt mødes med dem. I øjeblikket er der tre netværk i hovedstaden, og der er netværk i Thisted, Vejle, Esbjerg, Horsens, Odense, Roskilde, Kalundborg, Hvidovre, Lyngby, Solrød og Halsnæs. Formålet er, at en frivillig besøgsveninde hjælper med at lette overgangen fra krisecenter til et liv i egen bolig. Det kan være ved at hjælpe med praktiske opgaver i hjemmet, at støtte og følge kvinden ved kontakt til myndigheder og ved at have almindeligt socialt samvær. Den enkelte kvinde og besøgsveninde beslutter, hvor og hvor ofte de skal mødes på tomandshånd. Samtidig kan de mødes med andre kvinder i netværket og på tværs af netværket med jævne mellemrum. Ideen med at bringe kvinderne sammen er, at møderne kan være netværksskabende, så kvinderne selv danner netværk og på længere sigt kan klare sig uden besøgsveninde (Mørck 2010:27).

Som noget relativt nyt har Dansk Røde Kors i samarbejde med LOKK's etniske team etableret mentorprojektet Connect: Et mentorprojekt, som støtter unge kvinder i deres tilværelse efter krisecenterophold. Connect har samme formål som Kvindenetværket, og ideen er også her, at frivillige mødes med kvinder, der kommer fra ophold på krisecenter. Forskellen er, at projektet er for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, der er mellem 18 og 25 år. Mentorerne har typisk samme alder, men er etnisk danske og under uddannelse – oftest en akademisk uddannelse.

Ideen er, at mentorerne fungerer som rollemodeller for de unge kvinder. Hver ung kvinde har tilknyttet to mentorer, som hun mødes med omkring tre timer om ugen. De mødes typisk ude i byen og ikke privat. Kun hvis de har kendt hinanden længe, og der ikke er nogen sikkerhedsrisiko, kan de besøge hinandens hjem. Meningen er ikke nødvendigvis, at der skal opstå et venskab, men det er omvendt også i orden, hvis det sker. Mentorerne har ikke noget bestemt mål og ingen dagsorden. Der er ingen tidsbegrænsning for relationen; nogle unge kvinder har været med fra starten for to år siden og er stadig med i projektet. Den første lange tid som mentor handler om noget så grundlæggende som at skabe tillid.

Vi mødtes med mentorer i Connect til et møde i København (der er også en afdeling i Århus), hvor de fortalte om deres erfaringer som mentorer. Kvindernes liv er ofte omtumlet, fortalte mentorerne, og mentorforløbene kan være noget ustabile: Ofte er kvinderne svære at få fat på, og de møder ikke altid op til aftaler. En mentor satte spørgsmålstejn ved, om de egentlig bidrager til, at kvinderne får skabt sig eller udvidet deres sociale netværk. Der er ikke tale om, at kvinderne indlemmes i mentors eget netværk. Der er snarere tale om, at mentoren forsøger at opbygge en relation mellem sig selv og den unge kvinde, således at mentoren kan støtte kvinden i etableringen af en tilværelse uden for familie og krisecenter.

Vores interviews med voldsramte kvinder og medarbejdere på krisecentre og bosteder vidner om store vanskeligheder og ensomhed ved flytning til egen lejlighed – ikke mindst for de helt unge kvinder. Krisecentrenes efterværn er begrænset og knyttet til relationen til krisecentrene. I udgangspunktet kan kvindenetværk og mentorordninger, der rækker ud i samfundet og ikke er begrænset i tid, være et vigtigt supplement til krisecentrenes efterværn. Det ser dog ud til, at disse initiativer har en række udfordringer, som handler om præcis de vanskeligheder, som initiativerne skal afhjælpe: Kvindernes manglende mål, retning og styr på tilværelsen gør det svært at planlægge og at mødes kontinuerligt.

Terapeutiske gruppeforløb for kvinder og børn

Det er estimeret, at kun omkring 7 % af alle kvinder, der udsættes for vold i familien, kommer på krisecenter.²⁶¹ Det er derfor værd at overveje, om der er andre tilbud end ophold på krisecenter, som kan medvirke til at bekæmpe volden og støtte voldsramte kvinder. Mange af de kvinder, vi har interviewet,

²⁶¹ Ifølge samtale med en medarbejder i Mødrehjælpen. 7 % svarer til, at omkring 2.000 kvinder kommer på krisecenter (ifølge LOKK's årsstatistik for 2009 kom 1858 kvinder på krisecenter det år (Barlach & Stenager 2009:4) ud af de omkring 28.000 kvinder, som årligt udsættes for vold i familien (Helweg-Larsen & Frederiksen 2007:57).

beskriver, hvordan de levede med volden i årevis og veg tilbage fra at tage på krisecenter indtil det punkt, hvor de ikke længere så anden udvej. En enkelt af de interviewede kvinder, Hiba, lever stadig med sin mand, der fortsat øver vold mod hende, men alligevel er det for hende udelukket at tage på krisecenter.

Piger, som endnu ikke er fyldt 18 år, har i kraft af deres alder heller ikke mulighed for at undslippe volden ved at tage på krisecenter, men må komme i en form for anbringelse. Plejefamilier kan være en mulighed, men det forudsætter, at pigen ikke er meget truet. Det kan være svært at beskytte hende i en plejefamilie, og plejefamilien selv kan bringes i fare. Alternativet kan være en akut institution. Men her placeres de ofte sammen med mennesker, der har andre typer af problemer, f.eks. alkoholikere. Kastaniehuset var tidligere en mulighed, men det er nu lukket. Det var det eneste sted, der var specielt beregnet for piger under 18 år med etnisk minoritetsbaggrund (se bilag 7).

Mødrehjælpens projekt *Ud af voldens skygge* er målrettet kvinder, som ikke kommer på krisecenter, og deres børn. Det er et 14 ugers behandlingsforløb baseret på gruppesamtaler forestået af psykologer, der finder sted en gang om ugen og varer tre timer. Inden gruppeforløbene begynder, hjælpes kvinderne individuelt med at få afklaret deres situation. Der kan f.eks. være nogle kvinder, der har brug for hjælp af socialrådgiver til boligsøgning eller spørgsmål om forældremyndighed. På den baggrund vurderer Mødrehjælpen, om kvinderne kan profitere af et gruppeforløb.

Gruppeforløbet handler overordnet om »at få sat ord på volden«, som en af medarbejderne udtrykker det. De første fem-seks gange er der individuel terapi i gruppen, hvor kvinderne hver for sig fortæller om hele forløbet, dvs. fra de mødte deres mand, og til volden blev hverdag. Dernæst arbejder gruppen med voldens konsekvenser, hvor kvinderne oplyses om voldsspiralen, forskellige voldsformer osv., og der er tegneterapi. Parallelt med kvindernes gruppeforløb deltager kvindernes børn i et terapeutisk forløb, særligt tilrettelagt for børn (alle kvinder, der kommer i Mødrehjælpen, er mødre). Efter de 14 uger er der efterværn, hvor kontakten med kvinderne holdes ved lige.

Flertallet af kvinderne er etnisk danske, men der er altid en eller to kvinder med etnisk minoritetsbaggrund (eller konvertitter til islam) med. Ud over gruppeforløbene tilbyder Mødrehjælpen også individuelle forløb for de kvinder, der ikke kan deltage i gruppe. Det er nemlig et krav til deltagerne, at de kan tale dansk på et niveau, hvor de får noget ud af gruppesamtalerne uden brug af tolk. Det vides ikke, hvorfor der er så relativt få kvinder med etnisk minoritetsbaggrund i gruppeforløbene (i sammenligning med krisecentrene, hvor omkring halvdelen har etnisk minoritetsbaggrund). Et bud er, at de ikke taler dansk på et niveau, hvor de kan deltage i gruppesamtaler. Et andet bud er, at *Ud af voldens skygge* er et behandlingsforløb, og at etnisk danske kvinder i højere grad end

kvinder med etnisk minoritetsbaggrund oplever et behov for behandling i den situation, de står i. Et tredje bud er, at etniske minoritetskvinder kan have særlig svært ved at fortælle en offentlig forsamling som en samtalegruppe om vold i hjemmet. De taler muligvis ikke gerne om følelser og det, de opfatter som private emner, i en sådan sammenhæng.

Ifølge Mødrehjælpens hjemmeside www.moedrehjaelpen.dk er projektet tænkt som et tilbud til de mange kvinder, der ikke kommer på krisecenter. Alligevel fortæller medarbejderne, at næsten alle kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, der deltager i Mødrehjælpens forløb, har været på krisecenter. For dem er deltagelse i projektet altså ikke et alternativ til ophold på krisecenter, men i stedet en opfølgning på krisecenteropholdet. Det er åbenbart kun etniske minoritetskvinder, som har været på krisecenter og dermed forladt den voldelige mand og familie, der deltager i gruppeforløbene, og noget kunne tyde på, at det ikke er muligt for dem at deltage, hvis de ikke har foretaget dette brud (eller andre har gjort det for dem).

Rådgivning og oplysning til kvinder

Der findes en række muligheder for at få rådgivning uden for krisecentre, hvoraf nogle er rådgivning rettet mod unge og kvinder fra etniske minoritetsfamilier, og andre er rettet bredt mod kvinder udsat for vold.

Derudover kan udlændinge i almindelighed oplyses om vold mod kvinder og kvinders rettigheder på »Uddannelse i dansk som andetsprog« under det obligatoriske modul »Kultur og samfundsforhold i Danmark«. Danskuddannelsen tilbydes alle nyankomne udlændinge, og deltagelse er gratis.²⁶²

Endvidere indgår oplysning om familieforhold og ligestilling i diverse prøver for indvandrere: I forberedelsesmateriale til indvandringsprøven indgår filmen *Et liv i Danmark*, der er opdelt i 17 kapitler om en række forhold i Danmark af relevans for nyankomne. Kapitel 16 omhandler kvinders og mænds rettigheder, herunder retten til at leve uden vold, og information om kvindekrisecentre. Filmen er indtalt på 18 forskellige sprog.²⁶³ Til forberedelse af medborgerskabsprøven ved ansøgning om permanent opholdstilladelse tilbydes lærematerialet *Fakta om Danmark*, som indeholder faktaark om bl.a. familieliv i Danmark, det danske retssamfund og ligestilling.²⁶⁴ Endelig indeholder publikationen *Medborger i Danmark*, der forbereder indvandrere til indfødsretsprøve, et kapitel om familieforhold, der

²⁶² Se Bekendtgørelse af lov om danskuddannelse til voksne udlændinge. Oplysning om vold mod kvinder og kvinders rettigheder fremgår ikke specifikt af bekendtgørelsen og det er således ikke givet, at kvinderne oplyses herom.

²⁶³ Filmen kan findes på hjemmesiden nyidanmark.dk under »Indvandringsprøven«.

²⁶⁴ Faktaarkene kan findes på hjemmesiden nyidanmark.dk under »Medborgerskabsprøven«.

bl.a. omfatter oplysninger om ligestilling, separation og skilsmisse samt kvindekrisecentre.²⁶⁵ Alle publikationer er udgivet af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, og de findes på landets sprogcentre. Disse undervisnings- og oplysningsmaterialer er forholdsvis nye, og først i 1999 kom lov om danskuddannelse. Det er derfor inden for de senere år, at udlændinge er blevet tilbudt systematiseret oplysning om ligestilling, kvinderettigheder og vold mod kvinder.

Danskuddannelsen og diverse forberedelsesmaterialer er *tilbud* til udlændinge. Det vil sige, at udenlandske kvinder i princippet har adgang til oplysning om deres rettigheder og muligheder, hvis de udsættes for vold. Mange af de kvinder, vi har interviewet, er imidlertid ikke blevet oplyst om deres muligheder og rettigheder, når de er kommet til Danmark. Det kan skyldes, at de er kommet til landet, inden danskuddannelsen blev formaliseret og indvandringsprøven indført. Det kan også skyldes, at deres mænd og svigerfamilier ikke har oplyst kvinderne om danskuddannelse og forhindret dem i deltagelse.²⁶⁶

Mødrehjælpen tilbyder socialrådgivning, psykologhjælp og retshjælp til kvinder, der udsættes for vold. Psykologhjælp tilbydes også kvindernes børn. Derudover tilbyder Mødrehjælpen økonomisk rådgivning i programmet 'Råd til livet', der afsluttes i 2011. Programmet henvender sig til kvinder, som er eller har været udsat for fysisk, psykisk eller økonomisk vold, til kvinder, som på grund af økonomiske forhold ikke bryder et voldeligt forhold, og til kvinder, som af andre årsager står i en økonomisk uholdbar situation eller uden erfaring med at forvalte egen økonomi. Mødrehjælpen har ingen særlig rådgivning for mødre med etnisk minoritetsbaggrund udsat for vold.

Kvinderådet tilbød indtil januar 2010 rådgivning til etniske minoritetskvinder i *Kvinderådgivningen*. Herefter overgik Kvinderådgivningen til det nystartede *Etniske MinoritetsKvindes Råd*, og rådgivningen varetages af frivillige, som tilsammen taler en række europæiske, mellemøstlige, asiatiske og afrikanske sprog. Kvinder kan henvende sig personligt eller telefonisk om de problemstillinger, de står over for. Rådgivningen er ikke rettet specifikt mod problemstillinger, der omhandler vold. Rådgivningen fungerer som en rådgivningscentral, hvor kvinder med etnisk minoritetsbaggrund kan henvende sig og derfra blive henvist til relevante tilbud, herunder tilbud for kvinder udsat for vold.

Som nævnt har LOKK rådgivet om vold og konflikter i etniske minoritetsfamilier siden 2002, og i dag tilbyder LOKK rådgivning i forhold til en række

²⁶⁵ Publikationen *Medborger i Danmark* kan findes på hjemmesiden nyidanmark.dk under »Integration og medborgerskab«.

²⁶⁶ For oplysninger om pligt til at følge danskuddannelsen, se integrationslovens kapitel 4 om integrationsprogram for flygtninge og familiesammenførte udlændinge (Bekendtgørelse af lov om integration af udlændinge i Danmark).

emner relateret til vold og konflikter i etniske minoritetsfamilier. Rådgivningen er for unge med etnisk minoritetsbaggrund, deres forældre og de fagfolk, der er i berøring med etniske minoritetsunge. Rådgivningen gives både ved personligt møde, over telefonen og skriftligt i en brevkasse og for fagfolks vedkommende også på temadage og konferencer. Rådgivningen omhandler æresrelaterede problemstillinger, som i nogle tilfælde resulterer i vold, tvangsægteskab eller genopdragelsesrejser. LOKK tilbyder juridisk rådgivning om skilsmisse, opholdstilladelse og sociale rettigheder til etniske minoritetskvinder udsat for vold. LOKK hjælper i nogle tilfælde kvinder med at søge opholdstilladelse.

LOKK bedriver desuden oplysende arbejde for unge med etnisk minoritetsbaggrund og for professionelle, der møder de unge. LOKK tilbyder landsdækkende konferencer for professionelle, som formidler erfaringer med og viden om etniske minoriteter, vold og tvang. Der er tale om stort anlagte konferencer med over 100 deltagere, der kommer fra krisecentre, politi, kommunale forvaltninger, ministerier mv. Temaerne er f.eks. »Dobbeltliv – overlevelsesstrategi eller selvdestruktion«, »Vold i etniske minoritetsfamilier – ære og opdragelse mellem to kulturer«, »Ære og konflikt – unge og social kontrol, pres og modenhed«. LOKK og Servicestyrelsen har desuden udgivet en række publikationer, der skal informere professionelle (se f.eks. Bugge 2005; Christensen 2008; Sareen 2005).

Disse konferencer har overvejende karakter af vidensformidling. LOKK har tidligere gennemført en landsdækkende foredrags- og debatturné, som i højere grad engagerede deltagerne i debat og erfaringsudveksling. Konsulent i LOKK Manu Sareen gennemførte i 2004-2005 knap 200 foredrag og debatter om parforhold som familieanliggende. De foregik på sprogskoler, pædagog- og lærerseminarier, folkeskoler, handels- og tekniske skoler, gymnasier, biblioteker og sociale højskoler og var både for unge under uddannelse og for fagfolk på uddannelsesstederne. I forbindelse med foredragene og debatterne fik Manu Sareen og LOKK mange personlige henvendelser fra både unge minoritetsunge og fagfolk, der havde personlige erfaringer med konflikter relateret til ægteskab (Sareen 2005).

I oktober 2010 lancerede LOKK kampagnen »Stop Volden Mod Kvinder – bryd tavsheden« for at gøre opmærksom på LOKK's rådgivning og andre tilbud til unge og kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Kampagnen forsøger at udbrede kendskabet til rådgivning i mange sammenhænge: Via information på hjemmesiden www.stopvolden.dk; ved opslag i busser; på togstationer; skoler; biblioteker; Facebook; YouTube; i udvalgte fagblade og ved annoncering og omtale i medier for etniske minoriteter i Danmark på tyrkisk, arabisk og andre relevante sprog. Desuden via kommunikation i sociale netværk, ved dialogmøder blandt fagfolk, workshoper for bydelsmødre og ved et ambassadørkorps af kvinder. For ikke at tale om noget så utraditionelt som hårbørster med tele-

fonnummeret på LOKK's telefonrådgivning, der blev uddelt til frisørsaloner (COWI 2010). I december 2010 afholdt LOKK en såkaldt Ungebazar i Odense med fokus på æresrelaterede konflikter, ligestilling og forskellige kulturer. Bazaren kombinerede optræden af populære musikere og dansere med oplæg om rettigheder og æresrelaterede konflikter. Det var også muligt for unge at møde relevante institutioner og foreninger.

Danners Videncenter holder desuden foredrag og workshops for fagfolk om voldsramte kvinder og børn med etnisk minoritetsbaggrund. Dannerhusets hjemmeside www.dannerhuset.dk henviser til »International hjælp på nettet«, som er en oversigt over kvindeorganisationer og krisecentre i hele verden, og Dannerhuset har et bredt internationalt netværk og samarbejde. Her er det muligt at skabe kontakt til relevante organisationer i kvindernes oprindelseslande.

NyMødom.dk tilbyder oplysning og rådgivning, særligt om problemstillinger relateret til mødom. Rådgivningen er et uafhængigt initiativ og gives gennem hjemmesiden www.nymoedom.dk, som er skabt og redigeret af Kristina Abu-Khader Aamand. Hun har som sygeplejerske og socialrådgiver arbejdet professionelt med kvinder udsat for seksuelle overgreb og har sammen med sin mand, Asif Uddin, skrevet bogen *Mødom på mode. Beretninger om skik og brug blandt indvandrere* (2007).

Målet med NyMødom.dk er ifølge hjemmesiden at »...synliggøre mødommens magt, problemernes omfang samt problematisere mødomskirurgi, både i Danmark og internationalt. Hjemmesiden skal være en hjælp til kvinder, til relevante faggrupper og et forum med debat for alle«. Her er det muligt at hente faktuel viden om mødom, mødomsoperationer, og hvorfor de er overflødige og indebærer flere uheldige følger. Hjemmesiden afliver myter om mødommen og kritiserer, at kirurgi bruges til at løse sociale og kulturelle problemer. I stedet tilbydes rådgivning i problemstillingen gennem hjemmesidens brevkasse, som kvinder anonymt kan skrive til. Her rådgives de i, hvordan de kan håndtere deres konkrete problemer, hvad enten de handler om sex før ægteskabet, angsten for ikke at bløde på bryllupsnatten og mange andre relaterede spørgsmål. En del af indlæggen handler om oplevelser af seksuelle overgreb, fysisk vold og kontrol med unge kvinders seksualitet. Et gennemgående budskab i svarene er kvinders ret til at bestemme over egen krop.

Ved siden af driften af NyMødom.dk's hjemmeside holder Kristina Abu-Khader Aamand foredrag for unge og forældre med etnisk minoritetsbaggrund og for fagfolk.²⁶⁷ Det er også muligt at få oplysning og rådgivning om seksuelle

²⁶⁷ NyMødom.dk blev de første år drevet ved frivilligt arbejde, men finansieres nu af Integrationsministeriets puljemidler, som også finansierer Kristina Abu-Khader Aamands foredrag på skoler, arbejdspladser og i foreninger (NyMødom.dk 2010).

overgreb mod etniske minoritetskvinder på hjemmesiden *Loftsloret.dk*. Den er redigeret af Center for Seksuelle Overgreb.²⁶⁸

Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration og Minister for Ligestilling har i forbindelse med *Handlingsplan til bekæmpelse af mænds vold mod kvinder og børn i familien 2005–2008* udgivet fem informationsfilm på ti forskellige sprog med titlen *Hvor kan jeg gå hen?* (Weinold 2006). Filmene henvender sig til etniske minoritetskvinder og informerer om, hvor de kan søge hjælp, hvis de udsættes for vold. De fem film omhandler henholdsvis mødet med politiet, krisecentret, kommunen, statsamtet og advokaten.²⁶⁹ Danmarks Radio har lavet dokumentarfilmen *Kvinder på flugt*, der omhandler fire unge kvinder, der er flygtet fra deres familier på grund af indespærring, tvangsægteskab og trusler på livet (Thyri 2009). Den henvender sig bredt til den danske offentlighed, men den er også blevet set af nogle af de kvinder, vi har interviewet, som derved har fået oplysning om mulighed for hjælp.

Tilbud til voldsudøvere

Rådgivningsindsatser, mentorordninger og mægling retter sig fortrinsvis mod kvinder eller piger og eventuelt deres nærmeste familie samt relevante fagfolk. Der findes desuden tilbud for mænd, der udøver vold. *Manderådgivningen i Herning* tilbyder rådgivning til mænd, der udøver vold, *Parrådgivningen ved Odense Krisecenter* tilbyder rådgivning til par, der lever med vold eller trusler om vold, *Dialog Mod Vold* og *Alternativ Til Vold* tilbyder behandling af mænd, der udøver vold, mens et nyligt oprettet rollemodelkorps af unge mænd har til formål at forebygge vold blandt mænd med etnisk minoritetsbaggrund. Al rådgivning og behandling til mænd, der udøver vold, er gratis.

Manderådgivningen i Herning yder rådgivning og behandling af psykolog både telefonisk og ved personligt møde. Parrådgivningen ved Odense Krisecenter tilbyder rådgivning til par, »der lever med vold eller trusler om vold i deres parforhold« som det formuleres på krisecentrets hjemmeside. Det er muligt for parrene at fortsætte i familiebehandling, som Odense Krisecenter også tilbyder. Rådgivning og behandling foregår på Odense Krisecenter og varetages af to medarbejdere, der er uddannet inden for området. Næsten alle, der søger parrådgivning, er etnisk danske. Krisecenteret har blot erfaring med enkelte mænd med etnisk minoritetsbaggrund, og de var alle gift med etnisk danske kvinder.

Dialog Mod Vold driver behandlingscentre for mænd og deres familier i København, Århus og Odense. Dialog Mod Vold startede i 2001 som en

²⁶⁸ www.loftsloret.dk.

²⁶⁹ Filmene kan ses på hjemmesiden voldmodkvinder.dk under »Materialer« og »5 kortfilm til voldsramte minoritetskvinder« (16.5.2011).

del af Regeringens handlingsplan til bekæmpelse af vold mod kvinder fra år 2000, hvor fokus blev udvidet til også at omhandle voldsudøveren. Behandlingen består af individuelle samtaler og gruppeforløb for voldsudøvere; det vil i praksis sige mænd. Udgangspunktet i behandlingen er, at vold er en tillært handlemåde, som ofte er grundlagt i barndommen, og behandlingen handler derfor om at ændre handlemåder. Det gøres ved at arbejde med de tanker og følelser, der ligger til grund for de voldelige handlinger. Kvinder og børn tilbydes parallelle behandlingsforløb. Udgangspunktet er, at selv de mest voldsramte familier har positive dimensioner, og derfor råder Dialog Mod Vold ikke til ophør af parforhold (Hensen & Petersen 2004:20). Når en mand slår den, han elsker, skyldes det, at han er kriseram: »Bag enhver voldsramt kvinde står en kriseram mand« (ibid.17).²⁷⁰

Tilsyneladende er denne behandling af voldsudøvere og deres familier ikke relevant for mænd med etnisk minoritetsbaggrund. Erfaringen i Dialog Mod Vold er, at kun meget få af dem, der kommer i behandling, har etnisk minoritetsbaggrund.²⁷¹ Dialog Mod Vold har kontakten indvandrerorganisationer og -rådgivninger for at få viden om, hvordan Dialog Mod Vold kan inkludere etniske minoritetsmænd i behandlingen. Dialog Mod Volds konklusion var, at det ikke kan lade sig gøre, da mænds vold mod kvinder ikke bliver opfattet som et problem i de etniske minoritetsmiljøer (Hensen 2007:218-219).

Alternativ Til Vold henvender sig ligeledes primært til voldsudøvere med det formål at bekæmpe vold, men har en anden forståelse af vold end Dialog Mod Vold og dermed en anden tilgang i behandlingen. Alternativ Til Vold har et feministisk udgangspunkt, der handler om, at vold er et led i en magt- og kontrolstrategi, som har store konsekvenser for alle involverede parter og for samfundet. Det er derfor vigtigt at synliggøre volden og dens konsekvenser. Voldsudøveren vil forsøge at bagatellisere volden og fralægge sig ansvaret, og dermed kan han (for det er næsten altid en mand) fortsætte volden. Behandling handler derfor om, at voldsudøveren bearbejder sine holdninger til volden og tager ansvar for den. Først da kan han begynde at se alternativer til volden. Behandlingen foregår ved psykologsamtaler med voldsudøveren på Alternativ Til Volds behandlingscenter i Roskilde, og behandlingscenteret tilbyder også rådgivning af voldsudøverens partner. Alternativ Til Vold har tilbudt behandling i Danmark siden 2003, men Alternativ Til Vold har eksisteret som metode til behandling af voldsudøvere siden 1987, hvor den blev udviklet i Norge.

²⁷⁰ Citatet stammer oprindeligt fra Kenneth Reinicke (2001:33).

²⁷¹ Fra 2003 til 2007 har 12 mænd med udenlandsk statsborgerskab været i behandling i Dialog Mod Vold. De kom fra USA, England, Nigeria, Kroatien, Japan og Rusland. Det svarer til 5,1 % af det samlede antal mænd i behandling (Hensen 2007:218).

Også Alternativ Til Vold har få mænd med etnisk minoritetsbaggrund i behandling. Alternativ Til Vold i Norge iværksatte derfor en særlig indsats for at rekruttere og fastholde mænd med etnisk minoritetsbaggrund i behandling, og erfaringerne fra denne indsats er formidlet i *Rapport fra projektet familievold og etnisitet 2005–2007*. Rapporten blev udarbejdet på baggrund af særligt tilrettelagte behandlingsforløb for mænd og kvinder fra Mellemøsten og Asien. Konklusionen var, at de konventionelle forløb er baseret på en konfronterende tilgang, hvor voldsudøveren tidligt i forløbet skulle beskrive voldsepisoder, og at denne tilgang blev oplevet som ydmygende og ikke respektfuld. Når manden tabte ansigt, forlod han behandlingen (Alternativ Til Vold 2007). Hvis behandlerne i stedet for konfrontation vægtede opbyggelsen af relationen og i stedet for vold talte om voldsudøverens baggrund og familie, kunne behandlingen gennemføres. I kollektivistiske kulturer er familien og netværket kilden til hjælp og støtte, og man er skeptisk over for at fortælle om problemer og søge hjælp til disse uden for familien og netværket. Men har behandleren først brugt tid og kræfter på at skabe en god og stærk relation, kan behandleren begynde at spørge til volden og arbejde på at finde alternativer til den (ibid. 21-22).

Der er altså ingen af behandlingstilbuddene, der umiddelbart appellerer til etniske minoritetsmænd. Der er ingen undersøgelser af, hvad der afholder etniske minoritetsmænd fra at tage imod disse tilbud, men flere forklaringer kan tænkes: Der kan være den enkle forklaring, at manglende dansk kundskaber udelukker deltagelse, særligt i gruppeforløb, der foregår på dansk. Det kan skyldes, at etniske minoritetsmænd i højere grad end etnisk danske mænd frygter sladder, hvis det rygtes, at de deltager i forløb for voldsudøvere. Det kan tænkes at skyldes, at de forståelser af volden, der ligger til grund for rådgivning og behandling, er langt fra mændenes egen opfattelse af volden, og dermed giver rådgivning og behandling ikke mening for dem. Endelig kan det tænkes, at etniske minoritetsmænd ikke oplever noget behov for behandling og rådgivning; enten fordi de ikke ønsker at deltage i behandling, hvor de skal tale om følelser, eller fordi de ikke oplever at have et problem. Mange etnisk danske mænd, der udøver vold, oplever heller ikke at have et problem, men kommer alligevel i behandling, fordi deres partner truer med skilsmisse.²⁷² Den trussel har etniske minoritetskvinder generelt svært ved at bruge til noget (jf. tidl. kapitlers beskrivelse af vanskeligheder ved skilsmisse).

En pilotundersøgelse af etniske minoritetsmænd og deres syn på vold i ægteskabet tyder på, at mænds vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier på mange måder er betinget og legitimeret af mændenes kulturelle og etniske bag-

²⁷² Jævnfør interview med Helle Øbo Petersen fra Dialog Mod Vold i radioprogrammet »Den sociale udfordring« på P1, den 20. september 2010.

grund (Thomsen & Rahbæk 2009:3). Undersøgelsen er baseret på interviews med fire mænd, der har udøvet vold mod deres ægtefælle. Det fremgår af undersøgelsesrapporten, at det har været meget svært overhovedet at rekruttere etniske minoritetsmænd til at deltage i undersøgelsen, og de fire mænd, der deltager, har alle været i behandling, dvs. at de har deltaget i et forløb, hvor de har reflekteret over volden (ibid. 2). At tale om volden er tilsyneladende ikke ligetil.

Som noget helt nyt i Danmark har Integrationsministeriet etableret et *rollemodelkorps* for unge mænd med etnisk minoritetsbaggrund (Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration 2010:22). Formålet er at ændre holdninger gennem dialog med drenge og unge mænd, som er opdraget til at kontrollere og disciplinere især søstre for at bevare søstrenes gode ry og dermed familiens ære. Rollemodelkorpsset besøger forsamlinger som skoler, klubber og foreninger med etnisk minoritetsunge, hvor de oplyser om ligestilling og menneskerettigheder og om mulighederne for at få hjælp, når drenge og unge mænd føler sig presset af familie og omgangskreds til at gifte sig eller til at kontrollere kvindelige familiemedlemmer. Besøgene handler dog først og fremmest om dialog, og rollemodellerne fremlægger relevante dilemmaer eller problemstillinger, som deltagerne kan debattere i grupper. Ideen er, at deltagerne får mulighed for at opleve et alternativ til et dominerende æreskodeks, et alternativ, der præsenteres af rollemodeller, som deltagerne kan identificere sig med.

Rollemodelkorpsset er etableret i 2010, så der er endnu få erfaringer fra projektet. I Sverige, hvor ideen til rollemodelkorps opstod, er der nu 130 rollemodeller i *Sharafs hjältar*, som er navnet på rollemodelkorpsset i Sverige. 'Sharaf' er arabisk og betyder ære, så 'ærens helte' vender æresbegrebet på hovedet, og gør dem, der bekæmper et undertrykkende æresbegreb, til helte.

Sharafs hjältar blev grundlagt af Arhe Arnednaca efter, at den unge svensk-tyrkisk-kurdiske kvinde Fadime Sahindal blev myrdet af sin far i 2002. Arhe Arnednaca kendte Fadime fra politisk arbejde, og han mente, der burde gøres mere for at forhindre æresdrab som dette, og unge mænd var et godt sted at starte. Unge mænd medvirker til kontrol med og undertrykkelse af kvinder, men er selv ofre for fædrenes dominans. Arhe Arnednaca begyndte derfor at organisere en mindre gruppe unge mænd og opfordre dem til bevidst stillingtagen og holdningsændringer over for brug af vold og social kontrol. Siden har gruppen vokset sig stor, og den har fået selskab af *Sharafs hjältinnor* (Parbring 2010:18-21). Det kan tyde på, at indsatser for forebyggelse af vold i etniske minoritetsfamilier kan engagere etniske minoritetsmænd, når voldsproblematikken præsenteres i en kulturel genkendelig form, og når indsatsen initieres af etniske minoritetsmænd, der nyder anseelse, og som legitimt kan problematisere patriarkalsk vold og kontrol. Grundlæggeren af Sharafs hjältar mener selv, at hans etniske minoritetsbaggrund har muliggjort udbredelsen af rollemodelkorpsset, mens en etnisk

svensk mand formodentlig ville have mødt modstand, fordi det er en almindelig antagelse, at etnisk svenske mænd ikke kender til konventioner og levemåder i etniske minoritetsmiljøer (Tjapar-Björkert 2009:57).²⁷³

Den samlede indsats

Gennem de seneste knap ti år har LOKK, Integrationsministeriet, kommuner, ngo'er og private initiativer iværksat en række særlige indsatser over for vold i etniske minoritetsfamilier. Det er altså hovedsageligt eksisterende institutioner, der har erfaret et behov for indsatser gennem deres almindelige arbejde, og på baggrund af deres praktiske arbejde har de udviklet metoder og indsatser. Det er altså en pragmatisk tilgang, der har afsæt i erfarede behov. Der er ikke tale om en koordineret eller samlet plan, og derfor kan der være grund til overordnede refleksioner over indsatserne: Hver indsats kan være udmærket i sig selv, men er den samlede indsats dækkende for de behov for støtte og beskyttelse, som etniske minoritetskvinder har? Hvem retter indsatserne sig mod, og hvornår sættes indsatserne ind?

Hvem retter indsatserne sig mod?

Tilbud uden for krisecentrene henvender sig især til helt unge kvinder. Det er de unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, LOKK's arbejde især retter sig mod. Det er dem, der tilbydes mægling, og det er dem, en stor del af rådgivning og oplysning er henvendt til.

Der er gode grunde til at tilbyde omfattende indsatser for unge kvinder, men der er også grund til at yde støtte til de lidt ældre kvinder, herunder navnlig de kvinder, der er kommet til Danmark som ægteskabsmigranter. Interviews med ægteskabsmigranter viser, at de står i en særlig sårbar situation. Rådgivning til disse kvinder kræver specialiserede kompetencer inden for dansk udlændingelovgivning, muslimsk familieret, kulturelle praksisser og sprog. Det kræver desuden, at rådgivningen bliver tilgængelig for disse kvinder.

Der er få indsatser, der retter sig mod kvindernes familier og de etniske minoritetsmiljøer. LOKK tilbyder rådgivning til forældre, forældre involveres i mægling, og der er tilbud om rådgivning og behandling af voldelige mænd. De eksisterende tilbud til mænd anvendes dog ikke af etniske minoritetsmænd. Det er et problem, at indsatsen hovedsageligt rettes mod den enkelte voldelige mand og ikke den sociale og kulturelle sammenhæng, han indgår i. Generelt har tilbuddene til mænd en terapeutisk tilgang, der handler om at ændre indlærte

²⁷³ Sharafs hjältar eksisterer i dag også i Berlin, se www.heroes-net.de (11.2.2011).

handlemønstre og om at forstå og håndtere følelser. Vores interviews med kvinder viser, at volden ikke er et udslag af utøjlede følelser, men et bevidst middel til kontrol. Ofte er kontrol med kvinden en forventning og et krav fra omgivelserne, hvorfor behandling af den enkelte mand ikke vil være tilstrækkelig.

Hvornår sættes indsætterne ind?

Både kvindernes beretninger og interviews med fagfolk vidner om, at der er to særligt sårbare situationer for de kvinder, der ønsker at forlade et liv med vold: Det er den første tid, hvor kvinden søger støtte og hjælp og eventuelt forlader sin familie (blodsbeslægtede eller tilgiftede), og det er den lange og svære tid efter et brud, hvor kvinden skal finde sine egne ben at stå på.

Der gøres et stort arbejde for at oplyse unge kvinder og fagfolk om vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier og mulighederne for rådgivning. Og der er muligheder for rådgivning, hvis man er bekendt med det danske samfund. Det vil sige, at man kan ringe til LOKK's rådgivning, tage derind eller få rådgivning via brevkasser på internettet. Derudover kan kvinder selvfølgelig henvende sig på et krisecenter. Det kræver imidlertid mange færdigheder og forudsætninger: At kvinden taler et forståeligt dansk, at hun kan finde vej og anvende offentlige transportmidler, og at hun har tillid til, at hun kan finde forståelse og diskretion i rådgivningen. Kvinder, der ikke er opvoksede i Danmark, har ofte ikke tilegnet sig alle disse færdigheder. Der ligger en opgave i at give støtte til kvinder, der lever afsondret fra de muligheder, velfærdsstaten tilbyder. Fagfolk, der møder disse kvinder, må være opmærksomme på, at vold finder sted, og at kvinder med depressioner, uforklarlige smerter, hovedpine og andre lidelser, som ikke har anden umiddelbar årsag, kan skyldes vold.

Generelt mangler der viden om, hvad det er, der får kvinder til at sige fra over for volden, og hvordan de efterfølgende kan skabe sig en tilværelse uden vold. Disse emner er det vigtigt at vide noget om, for at man kan støtte kvinder i denne proces. I Sverige forskes der i, hvad der får etnisk svenske kvinder til at forlade deres svenske mænd (Holmberg & Enander 2004; Enander 2008), men der er kun i ringe grad forsket i den tilsvarende proces for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.²⁷⁴ Viden om dette er nødvendig for at finde ud af, hvordan man bedst kan støtte de kvinder, som ikke nås gennem det almindelige oplysningsarbejde, og for hvem det kan være en længere proces at bryde ud af den voldelige familie.

²⁷⁴ Nye studier af skilsmisser blandt mænd og kvinder i Danmark med tyrkisk baggrund er et bidrag til denne forskning (Anika Liversage under udgivelse) ligesom nærværende undersøgelse er det.

Når kvinder aktivt forsøger at bryde med volden, bliver de ofte udstødt af deres familie og omgangskreds. Det opleves af mange som et stort tab og for nogle så stort et tab, at de accepterer volden for at kunne bevare forbindelsen. Nogle kvinder ser mægling som en mulighed for at genskabe forbindelsen til familien. Det er som regel kvinden, der ønsker mægling, for det er snarere familien, der vender kvinden ryggen end omvendt. Erfaringer med mægling viser, at den kun bør finde sted under kontrollerede forhold som f.eks. på en politistation, og at den bør ske i tæt samarbejde med kvinden. Kvinden bør forberedes på, at forsoning ofte ikke finder sted som følge af mægling. I praksis er mægling snarere en form for kontrolleret og beskyttet kontakt, hvor den unge kvinde bliver beskyttet og støttet, når hun ønsker kontakt til forældre og øvrige familie, herunder hjælp til vurdering af følgerne af kontakt for hende. Interviews med krisecentermedarbejdere og voldsramte kvinder viser, at mange kvinder med etnisk minoritetsbaggrund mere eller mindre spontant kontakter deres familie på egen hånd, nogle gange med alvorlige følger. En planlagt og kontrolleret kontakt vil mindske risikoen for kvinderne.²⁷⁵

Det kan være det problem, at forældre siger ét til mødet med myndighederne (og eventuelt datter) og efterfølgende gør noget andet, når de står over for omgivelsernes pres. Det kan give datteren falske forhåbninger og myndigheds personer et forkert trusselsbillede. Det er vigtigt at give forældre mulighed for at fortælle om pres fra omgivelserne, så de dels kan rådgives i, hvordan de håndterer presset, og dels kan inviteres til at tale om, hvad der gør det svært for dem at acceptere deres datter og hendes handlinger. En afdækning af, hvem der er toneangivende i omgivelsernes pres, kan være et skridt på vejen til at håndtere presset. Lokale autoriteter kan som nævnt spille en nøglerolle i konflikterne, så de må medtænkes i konfliktmægling og også inddrages i de tilfælde, hvor det kan gavne den unge kvinde.

Når kvinderne efterfølgende vender sig mod at etablere en tilværelse uden for familien, møder de også vanskeligheder. Her tilbyder mentorordninger og kvindenetværk at lette overgangen til et selvstændigt liv.

Etnisk danske kvinder kan tilbyde viden om, hvordan det danske samfund fungerer, hvordan man agerer over for myndigheder, og hvordan man i det hele taget omgås socialt i danske sammenhænge. Mentorer kan også selv fungere som eksempler på, hvordan man i praksis lever et liv som eksempelvis ung og studerende, sådan som mentorerne i Connect beskriver deres

²⁷⁵ Manu Sareen diskuterer konfliktmæglingens svagheder og argumenterer for, at mægling ikke nødvendigvis bør føre til forsoning, men kan være et middel til dialog (Sareen 2003:168-170).

rolle. Samtidig med, at mentorerne fungerer som levende eksempler på en mulig livsform, kan forskellene i livsformer opleves som uoverstigelige, så det kan være svært at udvikle en resonans mellem kvinderne. De problemer, etniske minoritetskvinder står over for, som netværk og mentorordninger skal afhjælpe, kan samtidig være med til at vanskeliggøre mødet mellem kvinderne.

Mentorordninger og kvindenetværk mellem etniske minoritetskvinder og etnisk danske kvinder er på mange måder en vigtig indsats. Der er særlige vanskeligheder ved ordningerne, og vi tænker derfor, at de kan suppleres med netværk af etniske minoritetskvinder. Det kan være betryggende for en voldsramt kvinde at opleve, at etniske minoritetskvinder som hende selv kan leve et godt liv alene, og at tilværelsen som enlig ikke er forbeholdt etnisk danske kvinder. Problemstillinger knyttet til kvindenetværk diskuteres mere indgående i forbindelse med beskrivelse af erfaringer fra udlandet.

Forebyggelse i etniske minoritetsmiljøer

Når man ser på, hvem indsatserne retter sig mod, og hvornår indsatserne sættes ind, er det overordnede billede, at hovedparten af indsatserne er hjælp til kvinder, der har været udsat for vold ofte gennem længere tid. I de senere år er disse indsatser blevet suppleret med indsatser rettet mod voldelige mænd og mod oplysning af og rådgivning til kvinder, familier og fagpersoner, således at kvinder hurtigere kan få kompetent og professionel hjælp. Det er selvfølgelig vigtigt at have opmærksomheden rettet mod ofrene for vold, men et forebyggende arbejde, der i højere grad forhindrer, at volden finder sted, mangler. Det forebyggende arbejde må i højere grad rettes mod etniske minoritetsfamilier og -miljøer, som vores undersøgelse peger på har afgørende betydning for legitimering af volden, og som dermed gør volden mulig.

Hvis den grundlæggende voldsforståelse er, at mænd bliver voldelige, fordi de ikke har lært at håndtere deres følelser 'hensigtsmæssigt' og dermed slår, når de føler afmagt, bliver det nærliggende at lave terapeutiske forløb for voldelige mænd (og deres familier). Den terapeutiske tilgang appellerer tilsyneladende ikke til etniske minoritetsmænd. Det kan ikke undre, når vi ser på etniske minoritetskvinders beskrivelser af den vold, de udsættes for. Det er ikke en særlig psykologisk, indre tilbøjelighed, der driver voldsudøverne; det er snarere socio-kulturelle konventioner og et ydre pres. Det er derfor, at forebyggelsen må rette sig mod disse konventioner og det ydre pres.

Det hjælper ikke alene at lede efter den rette metode til at håndtere eksempelvis voldsudøvere i eksisterende behandlingstilbud eller at tilpasse terapeutiske gruppeforløb til voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Man bør også tænke ud over de eksisterende indsatser.

Det nye rollemodelkorps er et tiltag, der rækker ud over de eksisterende indsatser. Det retter sig mod etniske minoritetsmiljøer og har til hensigt at forebygge vold og tvang. Vores materiale peger på, at en væsentlig forudsætning for et bekæmpe vold mod etniske minoritetskvinder er mentalitetsændringer i de etniske minoritetsmiljøer. Hensigten med rollemodelkorpset er at bearbejde og problematisere forventninger fra omgivelserne og at vise måder, hvorpå især unge mænd kan stå imod omverdenens forventninger om, at de skal beskytte og forsvare familiens ære.

Der er gode erfaringer med lignende rollemodelkorps i udlandet, bl.a. i Sverige, hvor ideen opstod. Den opstod som et græsrodsinitiativ af en lokal ildsjæl, der nød respekt og anerkendelse i det etniske minoritetsmiljø, og det har formentlig medvirket til initiativets succes. Indgangen til at forandre mentalitet ligger hos personer, der nyder respekt i etniske minoritetsmiljøer. Rollemodelkorpset i Danmark er iværksat af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, og det står over for at opbygge respekt for rollemodelkerne og udbrede kendskabet til rollemodelkorpset lokalt.

Mentalitetsændringer kan også sættes i gang af fagpersoner og stærke personligheder fra de etniske minoritetsmiljøer, som bliver hørt og lyttet til. Fagpersoner, der både har en stærk faglig viden, et personligt engagement og viden om etniske minoritetsmiljøer, har en særlig gennemslagskraft. Fagpersoner som konsulent og kandidat i engelsk og international udvikling Farwha Nielsen, journalist Rushy Rashid, cand.ling.merc. Uzma Ahmed Andresen, socialpædagog Manu Sareen, socialrådgiver Asma Abdol Hamid, sygeplejerske Özlem Cekic, cand.polit. Naser Khader, sygeplejerske og socialrådgiver Kristina Abu-Khader Aamand og konsulent Asif Uddin fortæller offentligt om patriarkalske familieformer og/eller vold mod etniske minoritetskvinder.²⁷⁶ Kunstnere og ressourcestærke personer med etnisk minoritetsbaggrund kan også medvirke til mentalitetsændringer i de etniske minoritetsmiljøer. Eksempler på kunstnere, der i deres kunst behandler patriarkalske familieformer i etniske minoritetssamfund, er f.eks. dramatikeren Parminder Singh, der beskriver konflikter mellem tre generationer i en dansk-tyrkisk familie i teaterstykket *Et andet sted* ved teateret Mungo Park. Der er den dansk-palæstinensiske musiker Simona Abdallah, der som en af de få kvinder i verden spiller darbouka-tromme. Ligesom man kan nævne forfatteren Feridun Zaimoglu, der har tysk-tyrkisk baggrund, og som i

²⁷⁶ En stor del af disse professionelle har skrevet om patriarkalske familieformer og/eller vold mod etniske minoritetskvinder: Rushy Rashid (2001, 2003 (med Jens Harder Højbjerg), 2006), Uzma Andresen (2010), Manu Sareen (2003), Özlem Cekic (2009), Naser Khader (2000), Kristina Abu-Khader Aamand og Asif Uddin (2007). Flere af de nævnte fagpersoner er valgt som politikere til kommunalråd, Københavns Borgerrepræsentation eller Folketinget.

sine bøger og skuespil beskriver den fundamentalistiske islams tiltrækning på unge, etniske minoritetsmænd (Søholm 2007).

Kvinder som Ayse Devici, Sengül Güvercile, Sandra Berkan og Esma Birdi har stået frem og beretter om den vold og tvang, de selv har været ofre for.²⁷⁷ Enkelte af de kvinder, vi interviewede, henviste os til nogle af disse beretninger, og det fremgik, at beretningerne var almindelig kendte i de tyrkiske og kurdiske minoritetsmiljøer i Danmark. Den norsk-pakistanske journalist, forfatter og stand-up-komiker Shabana Rehman har både skrevet om patriarkalske familiestrukturer blandt etniske minoriteter og en bog om den vold, hun var udsat for af sin kæreste i sin tidlige ungdom, og hvordan hun kom ud af volden (Rehman 2009). Vi fik indtryk af, at ofre for vold kan spejle sig i andre kvinders beretninger, som dermed kan være til inspiration.

Disse mænd og kvinder og andre med dem gør et vigtigt oplysningsarbejde ved at informere om og sætte vold og tvang mod kvinder i etniske minoritetsfamilier til debat. Der mangler imidlertid viden om, hvordan forandringsprocesser i de etniske minoritetsmiljøer finder sted, og hvad der kan befordre dem.

Sammenfatning

Vi kan konkludere, at LOKK, Integrationsministeriet, kommuner, ngo'er og private initiativer i løbet af de seneste ca. 10 år har iværksat en række særlige indsatser over for vold i etniske minoritetsfamilier. Der har været tale om en pragmatisk, erfaringsbaseret tilgang snarere end en koordineret og samlet plan.

Tilbud uden for krisecentre henvender sig især til helt unge kvinder, hvilket der, som også vores undersøgelse viser, er gode grunde til. Kun få indsatser er rettet mod henholdsvis voksne kvinder, herunder specifikt ægteskabsmigranter, og mod kvindernes familier og etniske minoritetsmiljøer, dvs. væsentlige aktører i baglandet. Der er imidlertid behov for indsatser på disse to fronter. Ægteskabsmigranter står i en særlig sårbar situation. For at komme disse kvinder til hjælp er det for det første nødvendigt, at rådgivning bliver tilgængelig for dem. For det andet kræver rådgivning til disse kvinder specialiserede kompetencer inden for dansk udlændingelovgivning, muslimsk familieret, kulturelle praksisser og sprog. For det tredje er der behov for at udvikle terapeutiske forløb, der tager højde for etniske minoritetskvinders sproglige og kulturelle baggrunde.

I forhold til baglandet tilbyder bl.a. LOKK rådgivning til forældre, forældre involveres i mægling samt rådgivning og behandling af voldelige mænd. De

²⁷⁷ Se Ayse Devici (2002), Sengül Güvercile (2003), Sandra Berkan (2005) og Esma Birdi (2008).

eksisterende tilbud til mænd anvendes dog ikke af etniske minoritetsmænd. Vi vurderer, at det er problematisk, at fokus er rettet mod den enkelte voldelige mand og ikke den sociale og kulturelle sammenhæng, han indgår i. På baggrund af vores interviews med etniske minoritetskvinder har vi konkluderet, at vold ikke er et udslag af utøjlede følelser, men et bevidst middel til kontrol. Ofte er kontrol med kvinden en forventning og et krav fra omgivelserne, hvorfor behandling af den enkelte mand ikke vil være tilstrækkelig. Vores resultat lægger op til, at en væsentlig forudsætning for at bekæmpe vold mod etniske minoritetskvinder er, at der sker en mentalitetsændring i etniske minoritetsmiljøer. Et redskab til en sådan proces kan f.eks. være et rollemodekorps bestående af mandlige fortalere for forandringer. Også markante personligheder med etnisk minoritetsbaggrund kan bidrage til at skabe mentalitetsændringer i forhold til køn og vold.

Både kvindernes beretninger og de professionelles erfaringer vidner om, at der er to særligt sårbare perioder for de etniske minoritetskvinder, der ønsker at forlade et liv med vold. Der er den første tid, hvor kvinden søger hjælp og eventuelt forlader sin blodsbeslægtede familie eller sin mand/svigerfamilie, og der er den lange og svære tid efter et brud, hvor kvinden skal finde sig til rette i sit nye liv.

Der gøres et stort arbejde for at oplyse unge kvinder og professionelle om vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier og mulighederne for rådgivning. Og der er muligheder for rådgivning, hvis man har de færdigheder og den indsigt, der skal til for at benytte tilbuddene, og hvis man har tillid til, at man møder forståelse i det offentlige system. Ægteskabsmigranter har imidlertid ofte ikke tilegnet sig disse færdigheder og denne tillid. Vi konkluderer således, at der ligger en større opgave i at give støtte til kvinder, der lever afsondret fra de muligheder, velfærdsstaten tilbyder. Fagfolk, der møder disse kvinder, må være opmærksomme på, at vold finder sted, og at kvinder med depressioner, uforklarlige smerter, hovedpine og andre lidelser, som ikke har anden umiddelbar årsag, kan skyldes vold.

Generelt mangler der viden om, hvad det er, der får kvinder til at sige fra over for vold, og hvordan de efterfølgende kan skabe sig en tilværelse uden vold. Der savnes også viden om, hvad der bevirker, at etniske minoritetskvinder forlader en voldelig familie eller ægtefælle. Når etniske minoritetskvinder aktivt forsøger at bryde med volden, bliver de imidlertid, som vores materiale om kvinder med mellemstlig baggrund viser, ofte udstødt af deres familie og venner. Det oplever kvinderne typisk som et stort tab. Nogle, især unge kvinder, forsøger via mægling at genetablere forbindelsen til familien. Erfaringer tyder dog på, at det er en vanskelig og for nogle kvinder en farefuld vej at gå, og at den sjældent fører til den forsoning og accept, som kvinderne higer efter.

Mentorordninger og kvindenetværk er med til at støtte etniske minoritetskvinder på deres vej til et liv som fraskilt kvinde eller enlig mor. Disse netværkskabende aktiviteter mellem etniske minoritetskvinder og etnisk danske kvinder udgør en vigtig indsats, men den vil styrkes, hvis den suppleres med mentorordninger og netværk, der involverer etniske minoritetskvinder, herunder mentorer, der selv er fraskilte. Det kan være betryggende og forandringsskabende for en voldsramt kvinde at opleve, at også etniske minoritetskvinder kan leve et godt liv alene, og at tilværelsen som enlig ikke er forbeholdt etnisk danske kvinder.

"Det private er politisk"

side 365

Institutioner og indsatser i udlandet

Hensigten med at undersøge indsatser i udlandet er dels at sætte krisecentres erfaringer med etniske minoritetskvinder og håndtering af deres problemer i perspektiv og dels at undersøge, om nogle indsatser i udlandet kan bruges i Danmark.

I udlandet besøgte vi i første omgang relevante institutioner og interviewede forskere og nøglepersoner i Berlin, Stockholm og London. Det er alle byer, som har en stor koncentration af indvandrere og flygtninge i sammenligning med danske byer, og for især Londons vedkommende også en længere historisk erfaring med indvandring. Erfaringerne med vold mod kvinder fra etniske minoritetsfamilier svarer i store træk til erfaringerne fra Danmark. Der kan være forskellige vilkår for migration og for kvinders muligheder i samfundet, men forklaringerne på volden og beskrivelserne af, hvordan den finder sted, er meget lig det, vi finder i det danske materiale. Vi redegør derfor ikke for erfaringerne med vold blandt etniske minoritetskvinder i Berlin, Stockholm og London, men beskriver i stedet særlige indsatser rettet mod eller af betydning for disse kvinder. Der er en række indsatser i udlandet, der adskiller sig fra indsatserne i Danmark, og som kan være til inspiration for udviklingen af indsatser i Danmark.

Efterfølgende fik vi også mulighed for at besøge Istanbul. Da kvinder med tyrkisk og irakisk baggrund (inklusive kurdere og andre etniske mindretal) er den gruppe af kvinder, der kommer flest af på danske kvindekrisecentre (når der ses bort fra etnisk danske kvinder), fandt vi det relevant at besøge foreninger, aktivister og forskere, der arbejder med vold mod kvinder i Tyrkiet, for at undersøge deres forståelse af vold og deres vurdering af, hvordan vold mod kvinder kan bekæmpes. Vi har i dette afsnit valgt ikke alene at beskrive særlige indsatser, men også at beskrive udviklingen i arbejdet med at bekæmpe vold mod kvinder. Det er en væsentlig erfaring, at vold mod kvinder er et omfattende og dokumenteret problem i Tyrkiet, og at feminister og menneskerettighedsaktivister i Tyrkiet gennem de senere år har presset på for at bekæmpe problemet og støtte ofrene.

Generelt fik vi en meget åben og imødekommende modtagelse af engagerede aktivister, medarbejdere og forskere, der gerne fortalte om erfaringer og ideer – især hvis de kan bruges i det videre arbejde med at forebygge vold mod

kvinder og støtte de kvinder, der er ofre for vold. Vi oplevede en anerkendelse af anderledes vilkår for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, der kræver en særlig tilgang og håndtering. Oplysningerne i dette kapitel er baseret på udsagn fra de interviewede aktivister, medarbejdere og forskere samt på indsamlet litteratur og informationsmateriale.

Berlin

Det tyske økonomiske mirakel i 1960'erne tiltrak indvandrere fra især Sydeuropa, Polen, Rusland og Tyrkiet, der kom for at arbejde i den voksende industri, og fra 1980'erne begyndte flygtninge fra verdens konfliktområder også at komme til. Den største gruppe af indvandrere er såkaldte 'aussiedler', som er udlændinge af tysk oprindelse, den næststørste gruppe af indvandrere kommer fra Tyrkiet, og der er også store befolkningsgrupper fra andre mellemøstlige lande. En fjerdedel af indbyggerne i Berlin har migrantbaggrund (Kleff & Seidel 2008:7).²⁷⁸ I dag er knap 9 % af befolkningen i Tyskland udlændinge, og godt 10 % af befolkningen er tyskere med migrantbaggrund; det vil sige at de enten er født i udlandet eller har forældre, hvoraf mindst én er født i udlandet. Tilsammen er 19 % af befolkningen udlændinge eller har migrantbaggrund.²⁷⁹

Berlin er den by uden for Tyrkiet, der har flest tyrkiske indbyggere. I dag har 120.000 indbyggere i Berlin tyrkisk statsborgerskab, og et ukendt antal har tyrkisk oprindelse (Greve & Orhan 2008:12). De bor især i det gamle Vestberlin i bydelene Neukölln, Kreuzberg, Wedding, Schöneberg og Spandau. Siden 1961, hvor Tyrkiet indgik aftale med Tyskland om arbejdskontrakter, er tyrkere kommet som arbejdsmigranter til Tyskland, heraf mange for at arbejde i Berlins tekstil- og elektronikindustri. Især i de tidlige år var der efterspørgsel efter tyrkiske kvinder, fordi de fik lavere løn end tyrkiske mænd (ibid. 87). De tyrkiske kvinder i Tyskland udgjorde en varieret gruppe, da mange også kom som politiske flygtninge, og der var studenter, akademikere og kunstnere fra storbyerne. Alligevel blev den udvikling, der havde fundet sted blandt kvinder i Tyrkiet, usynliggjort i Tyskland som følge af en almindelig opfattelse af, at tyrkere kom fra en tilværelse som bønder på landet (Mørck 1998b., 87).

I en uge i efteråret 2009 var vi på studietur til Berlin, hvor vi boede på grænsen mellem Neukölln og Kreuzberg, der er kvarterer præget af, at mange

²⁷⁸ Mennesker med migrantbaggrund omfatter 'aussiedler', udlændinge, der har opnået tysk statsborgerskab, samt børn af mindst én udenlandsk forælder (Kleff & Seidel 2008:56).

²⁷⁹ <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1236/umfrage/migrationshintergrund-der-bevoelkerung-in-deutschland/>.

af beboerne har oprindelse i udlandet, herunder især Tyrkiet og arabiske lande. Byen bærer præg af indvandringen i form af minareter, tyrkiske og arabiske markeder, restauranter, butikker og klubber, hvor især mænd mødes over en kop te eller kaffe. Her er også krisecentre og rådgivningssteder for tyrkiske kvinder og andre 'Migrantinnen', som er den gængse betegnelse for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund i Tyskland.²⁸⁰

Disse krisecentre og rådgivningssteder er grundlagt af aktivister som en reaktion på en debat om æresrelateret vold, som kom i kølvandet på et æresmord på en 18-årig kvinde i 1978. Aktivister har altså bekæmpet æresrelateret vold og forsøgt at hjælpe ofrene gennem en lang årrække, men det er først efter mordet på den tysk-tyrkiske kvinde Hatun Sürücü i 2005, at æresrelateret vold har fået opmærksomhed fra Tysklands store politiske partier (Kleff & Seidel 2008:167-173). Senest er æresrelateret vold skildret i spillefilmen *Die Fremde* (Aladag 2010), som handler om en tysk-tyrkisk familie. Til trods for at datteren i filmen udsættes for vold i ægteskabet, støtter forældrene hende ikke i at forlade den voldelige ægteemand. De forsøger tværtimod at slå hende ihjel for ikke at miste deres ære. Filmen viser de følelsesmæssige kvaler henholdsvis faren, moren og hendes søskende gennemgår, og at de hver især har noget at miste ved datterens valg.²⁸¹ Problematikken beskrives også i nyere faglitteratur, hvor bl.a. sociolog Necla Kelek (2006) skildrer situationen for »den fremmede brud«, det vil sige hentede kvindelige ægtefæller fra Tyrkiet, og advokaten Seyran Ates (2009) beskriver undertrykkelse og krænkelser af kvinder. Ates skriver om sine klienter, der er tysk-tyrkisk/kurdiske kvinder, der vil skilles og eventuelt have forældremyndighed. Både Ates og nogle af hendes klienter har modtaget dødstrusler.

I Tyskland står man, ligesom i andre europæiske lande, over for spørgsmålet om, hvordan man skal håndtere tvangsægteskaber blandt etniske minoriteter. I 2005 nedsatte Berlins Kommune en arbejdsgruppe mod tvangsægteskaber, der undersøgte omfanget i Berlin og mulighederne for at bekæmpe tvangsægteskaber og hjælpe ofrene ('Berliner AK gegen Zwangsverheiratung 2007'). I en antologi redigeret af det tyske institut for menneskerettigheder præsenteres fire overordnede temaer, nemlig fænomenet tvangsægteskab og baggrunden for det, kønspositioner og pardannelse blandt etniske minoriteter, retlige rammebetingelser og reformarbejde, herunder et menneskerettighedsperspektiv på fænomenet samt erfaringer med og tiltag til forebyggelse af og interventioner i forhold til tvangsægteskab (Deutsches Institut für Menschenrechte 2007). Vi har haft kontakt med flere af bidragerne, f.eks. Barbara Kavemann, der skriver om er-

²⁸⁰ Vi bruger dog betegnelsen 'kvinder med etnisk minoritetsbaggrund' eller 'etniske minoritetskvinder', som vi gør gennem hele bogen.

²⁸¹ Information om og forfilm til *Die Fremde* kan findes på filmens hjemmeside diefremde.de.

faringer med et interventionsprojekt, og Corinna Ter-Nedden, som præsenterer krisecenteret *Papatyas* indsats og anbefalinger til det videre arbejde med piger, unge kvinder og deres familier. Necla Kelek og Seyran Ates, hvis publikationer vi har draget nytte af i vores projekt, bidrager også. På baggrund af navne vurderer vi, at 9 ud af antologiens 20 bidrag er udarbejdet af forfattere med etnisk minoritetsbaggrund.

Vi besøgte otte krisecentre og rådgivningssteder i Berlin, og medarbejderne fortalte om deres erfaringer med at arbejde med vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier og måden, arbejdet er organiseret på. Erfaringerne i arbejdet svarer til de erfaringer, som danske krisecentermedarbejdere fortæller om, og det kendskab, vi har til volden gennem interviews med voldsofre. Derimod er arbejdets organisering og vilkår på mange måder anderledes, end vi kender det fra Danmark.

Medarbejdere på krisecentre og rådgivninger fortalte om store piger eller unge kvinder, der er vokset op i Tyskland, taler tysk og går i tysk skole, men udsættes for streng social kontrol i familien og i det større etniske fællesskab. Pigerne kommer især fra traditionelle tyrkiske og arabiske familier, hvor drenge kan have mange seksuelle relationer og drikke alkohol, mens piger skal være dydige og afholdende. Piger skal ikke bare være jomfruer i seksuel forstand, men de skal også være »sociale jomfruer«, som en medarbejder udtrykte det, dvs. have en uplettet facade udadtil, så deres ry og rygter ikke drages i tvivl. De holder ud, fordi de håber på, at de en dag vil få deres eget liv, og de ønsker ikke at forlade søskende og lade deres mor i stikken. Men når ægteskab kommer på tale, føler de sig fanget. De fleste piger kommer til krisecentre ved et forestående arrangeret ægteskab; ikke udelukkende som følge af det forestående ægteskab, men fordi de ser, at alt håb for en anden og friere fremtid forsvinder.²⁸²

En anden stor gruppe af kvinder, som søger hjælp på rådgivningssteder og krisecentre, er ægteskabsmigranter, dvs. kvinder, som er født og opvokset i udlandet, og som er kommet til Tyskland i forbindelse med ægteskab med en landsmand, der bor i Tyskland. Disse kvinder taler som regel meget lidt tysk, og de har ofte ikke haft arbejde i Tyskland, da deres opgave har været at tage sig af børn og husarbejde i hjemmet. Af den grund har de som regel ringe muligheder for at klare sig i det tyske samfund, den dag de forlader deres mand og svigerfamilie.

²⁸² Denne problematik vises i en lille tegnefilm om pigen Leyla på hjemmesiden www.gewalt-ist-nie-ok.de/. Den er tænkt som oplysning til unge kvinder og deres forældre, idet de kan genkende problematikken fra deres eget liv, og til fagfolk, der møder problematikken i deres arbejde. På hjemmesiden er der oplysninger på tysk, engelsk, spansk, tyrkisk og arabisk om, hvad de kan stille op, og hvor de kan henvende sig for rådgivning og støtte.

For både de helt unge kvinder, der flygter fra blodsbeslægtet familie, og ægteskabsmigranterne, der flygter fra svigerfamilien, er konsekvensen af flugten, at de står alene uden støtte fra familien og skal klare sig selv. Denne problematik kender vi fra Danmark, men den håndteres på nogle måder anderledes i Berlin, og hjælpen til kvinderne er organiseret anderledes. For det første er rådgivning til kvinderne specialiseret efter deres etniske/sproglige baggrund. For det andet er rådgivningen en del af en bredere rådgivning i juridiske og økonomiske spørgsmål, jobsøgning og andet. Og for det tredje tilbydes kvinderne differentierede boformer.

Specialiserede tilbud

Det første kvindekrisecenter i Tyskland blev grundlagt i Berlin i 1976 af aktivister, og det blev hurtigt fulgt af flere. I 2000 var det blevet til omkring 400 krisecentre i hele Tyskland (Varela 2006:7). Arbejdet i de første krisecentre var som i Danmark baseret på aktivisme og hjælp til selvhjælp, men denne tilgang fungerede ikke for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Disse kvinder havde andre problemer end de etnisk tyske kvinder: manglende færdigheder i tysk, manglende kendskab til tysk lovgivning, sundhedssystem, arbejdsmarked, uddannelsessystem og socialforvaltning, problemer med opholdstilladelse og større problemer med anonymitet. På den baggrund opstod flere private initiativer i 1980'erne og 1990'erne med mere professionel og specialiseret hjælp til voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

Nogle af disse initiativer er krisecentre, hvor kvinder kan bo i en periode, mens andre er rådgivningssteder, hvor kvinder kan komme ind fra gaden og få rådgivning. Nogle af initiativerne er for store piger eller unge kvinder på tværs af etnisk oprindelse, mens andre initiativer er for alle aldersgrupper og generationer, men specialiseret i at støtte kvinder med samme etniske oprindelse. Endelig er nogle af initiativerne for specifikke etniske grupper, mens andre er for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund generelt.

Generelt lægges stor vægt på sprog, og at kvinderne har mulighed for at kommunikere på deres modersmål. Der er derfor særlige rådgivninger for kvinder med f.eks. tyrkisk eller arabisk baggrund. Alle medarbejdere er professionelle, uanset etnisk baggrund – etnisk baggrund er ikke en kvalifikation i sig selv. I Danmark interviewede vi kvinder, som ikke ønsker medarbejdere med egen etnisk baggrund af frygt for sladder og fordømmelse fra medarbejderens side. I Berlin tænkes professionelle med etnisk minoritetsbaggrund som rollemodeller for kvinderne: De viser ved deres eget eksempel, at det kan lade sig gøre at tage en uddannelse, tjene egne penge og samtidig leve et selvstændigt liv.

BIG - Berliner Initiative gegen Gewalt an Frauen koordinerer støtte til voldsramte kvinder i Berlin. BIG har sammen med Berlin Kommune udarbejdet en

vejviser for etniske minoritetskvinder, som er udsat for vold. Den indeholder information om nødboliger, rådgivninger, kvindeorganisationer og krisecentre, der er specialiserede i at støtte og hjælpe kvinder med etnisk minoritetsbaggrund (*BIG & Berlin Senatsverwaltung für Wirtschaft, Arbeit und Frauen* u.å.).

Vi besøgte to rådgivningssteder for især tyrkiske kvinder, som ligger i Neukölln/Kreuzberg, hvor der bor mange indvandrere fra Tyrkiet: *TIO – Treff- und Informationsort für Türkische Frauen* og *UGRAK – Treffpunkt, Beratung, Kurse für Frauen aus der Türkei*. Begge er åbne rådgivninger, der ligger med store vinduer ud mod gaden. Man kan gå direkte ind, og begge er private initiativer, der støttes økonomisk af kommunen.

TIO er den ældste indvanderrådgivning i Berlin. Den blev grundlagt i 1978 af feminister, der så et behov for rådgivning af kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Kvinder, der søger rådgivning hos TIO, kan principielt komme alle steder fra i verden, men hovedparten kommer fra Tyrkiet. Rådgiverne i TIO taler tyrkisk, tysk og/eller engelsk. TIO har derudover en række jurister tilknyttet, som kommer en gang om ugen og rådgiver i juridiske spørgsmål.

TIO tilbyder socialrådgivning, psykosocial rådgivning og juridisk rådgivning. Mange kvinder kender ikke deres rettigheder i Tyskland, og ofte har deres mænd fejlinformeret dem, så de tror, at lovgivningen er en anden, end den er. TIO tilbyder også sprogundervisning i tysk, da kvindernes tyskkundskaber ofte er begrænsede. TIO søger desuden at finde bolig til kvinden, hvor det er nødvendigt.

Der er tale om langvarige forløb, fordi kvinderne ikke er vant til at tage selvstændige beslutninger²⁸³, og de spørger gerne rådgiveren til råds: 'Hvad ville du gøre i mit sted?' Rådgiverne laver også forebyggende arbejde blandt kvinder. »Det er svært for en tyrkisk kvinde at sige 'nej', når hun ikke kan sige 'jeg'«, som en medarbejder siger. TIO afholder kurser, hvor kvinder undervises i at overskride disse begrænsninger.

UGRAK er tyrkisk og betyder mødested ('treffpunkt' på tysk), og sådan fungerer stedet også. Her kan man komme forbi og mødes uformelt, og man kan også komme til organiserede aktiviteter som f.eks. undervisning i tysk, fælles madlavning, spisning og dans. UGRAK tilbyder også individuel rådgivning.

UGRAK blev grundlagt i 1981 af Evangelischer Kirchenkreis Neukölln. Ideen var fra begyndelsen at give kvinder fra Tyrkiet mulighed for at lære tysk og få arbejde, men arbejdet retter sig også mod problemer i familien, herunder

²⁸³ Jævnfør erfaringer på danske kvindekrisecentre.

vold. UGRAK forsøger at arbejde forebyggende, før volden eskaleres. 90 % af de kvinder, der søger rådgivning i UGRAK, har rødder i Tyrkiet, og 12 % af rådgivningen omhandler vold i hjemmet. Mange af kvinderne, der kommer, er 'heiratsmigrantinnen', altså ægteskabsmigranter, og heraf har mange tidsbe-grænset opholdstilladelse.

I bydelen Schöneberg ligger rådgivningsstedet *Al-Nadi*, der tilbyder råd-givning til arabiske kvinder. Al-Nadi betyder klubben, og stedet fremstår som en åben klub, hvor man kan komme ind fra gaden. Al-Nadi har eksisteret i omkring 20 år og tilbyder rådgivning i retlige og sociale spørgsmål, kurser i tysk og syning, uddannelsesvejledning samt vejledning generelt om tyske forhold.

Der er særligt to hovedområder, som kvinderne har spørgsmål til og ønsker at få afklaret: opholdstilladelse og forældremyndighed. Ofte er kvinderne ikke klar over, at det i Tyskland som regel er kvinden, der får forældremyndighed og dermed børnene ved skilsmisse. De frygter samtidig, at myndighederne fjerner børnene, hvis de fortæller myndighederne om problemer i familien. Erfaringen er, at når kvinder får oplysninger om konkrete veje, de kan gå for at leve et selvstændigt liv uden vold, handler de ofte. Derfor er rådgivningen praksisorien-teret, og den omhandler spørgsmål som: Hvordan køber man en busbillet og finder rundt i byen med offentlig transport? Hvordan opretter man en bank-konto og administrerer sin økonomi?

Nogle kvinder, der kommer i Al-Nadi, bor på krisecenter, men de føler sig ofte alene og fortabte på krisecentre, hvor ingen medarbejdere taler arabisk. Den ene af de to medarbejdere på Al-Nadi har arabisk baggrund, og hun gør det muligt for kvinderne at få rådgivning på arabisk. Samtidig fungerer hun som rollemodel for kvinderne, idet de kan se, at hun som fraskilt kvinde kan gebærde sig selvstændigt i det tyske samfund.

Ud over rådgivningssteder for tyrkiske og arabiske kvinder findes rådgiv-ningssteder og kvindekrisecentre, der henvender sig bredt til kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Vi besøgte *TARA – Frauenberatung für Frauen in Konflikt und Gewaltsituationen* og *Interkulturelle Initiative*, som er rettet mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund generelt. Hertil kommer *Papatya – Krisenein-richtung für junge Migrantinnen*, som er et krisecenter for store piger og unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

TARA er et interkulturelt rådgivningssted for kvinder. Principielt er det for alle kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, men i praksis tales tysk, persisk og tyrkisk (som modersmål) og engelsk og spansk (som andetsprog) af rådgivere og terapeuter i TARA.

TARA blev iværksat som et projekt for iranske kvinder i 1988 og har haft rådgivning siden 2000. I dag har TARA rådgivningssteder i bydelene Mitte og

Schöneberg. TARA er en gudinde eller Moder Jord i mange kulturer og henviser til den omsorgsfulde og beskyttende mor. TARA yder generel og juridisk rådgivning, har selvhjælpsgrupper og henviser til krisecentre og boliger. TARA informerer også professionelle om håndtering af konflikter i etniske minoritetsfamilier.

Interkulturelle Initiative blev grundlagt i 2000 af medarbejdere på kvindekrisecentre i Berlin, som så et behov for at lave et rådgivningssted og krisecenter for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. I 1990'erne var gennemsnitligt mellem 50 % og 60 % af kvinder på krisecenter i Berlin etniske minoritetskvinder, og på nogle krisecentre var andelen omkring 80 %. Kvinderne havde problemer med især opholdstilladelse, sprogbarrierer og social isolation, som konventionelle krisecentre ikke havde kompetence i og specialviden om.

I dag kommer kvinder fra mange forskellige steder i verden til Interkulturelle Initiative, men med en overvægt af kvinder fra Tyrkiet, hvoraf mange er kommet til Tyskland som ægteskabsmigranter, og fra Østeuropa. Tyrkiske og arabiske kvinder oplever ofte at være en mands ejendom, og de kæmper med at se sig selv som selvstændigt individ, når de forlader familien. Det er ofte hele storfamilien, de forlader, når de flygter fra vold, ligesom de er udsat for vold fra flere medlemmer af storfamilien. Tvangsægteskaber og fætter-kusine-ægteskaber er udbredt blandt de tyrkiske familier. Kvinderne presses yderligere, når de har børn.

Interkulturelle Initiative omfatter et åbent rådgivningssted og en telefonrådgivning (i samarbejde med BIG), et krisecenter for ophold i kortere tid og overgangsboliger, hvor kvinderne kan flytte til efter krisecenterophold og bo i længere tid. Der er ingen direkte adgang til krisecenter og overgangsboliger, men rådgivningsstedet i bydelen Zehlendorf kan henvise kvinder til disse. Alle medarbejdere har etnisk minoritetsbaggrund og kan mindst to sprog (tyrkisk og arabisk, russisk og tamilsk). Det er dog svært at rekruttere professionelle med etnisk minoritetsbaggrund, da få kvinder med etnisk minoritetsbaggrund uddanner sig til socialrådgivere. Interkulturelle Initiative forsøger at rekruttere medarbejdere med såkaldt interkulturelle kompetencer. Disse kompetencer er beskrevet i en håndbog for organisationens arbejde (Varela 2006:30-37):

- Viden, der omfatter rammebetingelser for kvindernes migration, migrationserfaringer, eksiltilværelsen, diskrimination. Desuden omfatter denne kompetence beherskelse af relevante sprog.
- Deltagelse i og skabelse af relevante netværk som interkulturelle arbejdsgrupper, migrantforeninger og faglige netværk.

- Interkulturel holdning som diskuteres og kvalificeres i interkulturelle faggrupper.
- Interkulturelt perspektiv i vurderingen af kvindernes sårbarhed.

Organisationen arbejder således målrettet på at udvikle og anvende interkulturelle kompetencer.

Papatya, der betyder tusindfryd, blev grundlagt i 1986 i en tid, hvor piger og unge kvinder med tyrkisk baggrund havde søgt hjælp hos den almindelige nødtjeneste for børn og unge. Ofte blev disse piger og unge kvinder truet af deres familier, og der var derfor tale om et særligt behov for beskyttelse, som ikke var dækket af de eksisterende tilbud med offentlig adresse (Bayam 2003:3-4). Papatya har siden da fungeret som et rådgivnings- og krisecenter for piger og unge kvinder med tyrkisk baggrund, og der kommer også piger med kurdisk og arabisk baggrund. Papatya tager imod piger, fra de er 13 år, til de er 21 år. Pigerne kan bo på Papatya i kortere perioder og helst ikke længere end seks uger, men nogle bor her længere.

Papatya har hemmelig adresse, så vi blev fulgt til stedet ved at mødes med en medarbejder på en nærliggende undergrundsstation. Piger og kvinder, der kommer til Papatya, er som regel forfulgt af familien og har brug for 24 timers beskyttelse et trygt sted, hvor de ikke kan opspores.

Personalet består af et interkulturelt hold med tysk, kurdisk og tyrkisk baggrund. Der er ni ansatte, der alle har afsluttet deres uddannelse som socialrådgiver eller psykolog, og alle arbejder på halv tid. Hertil kommer et antal praktikanter. Lederen af Papatya mener, det kan være en ulempe, hvis personalet har samme kulturelle baggrund som pigerne, der kommer til Papatya. Når man har samme kulturelle baggrund, kan man komme til at antage, at man ved alt om pigernes situation. Uanset baggrund må personalet imidlertid altid lytte til pigerne og sætte sig ind i deres særlige situation.

Personalet arbejder altid flere sammen, for det giver et bredere perspektiv på problemstillingerne. Grupper af fagpersoner mødes en gang om ugen, hvor hver piges sag tages op og diskuteres, og hver måned er der teamsupervision. Hver pige har en eller to kontaktpersoner tilknyttet. Som en del af personalets faglige udvikling afholder Papatya rejser til Tyrkiet for at møde kvindeorganisationer der, bl.a. KAMER (se afsnit om erfaringer fra Istanbul). Personalet oplever, at dét, tyrkere i Tyskland betragter som genuin tyrkisk kultur, på nogle områder er forskellig fra tyrkisk kultur i Tyrkiet. De får et mere differentieret billede af tyrkisk kultur.

Generelle tilbud om rådgivning og sociale aktiviteter

Som beskrevet eksisterer der en række rådgivningssteder, som arbejder bredt med rådgivning og støtte til kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Det gæl-

der især for TIO, UGRAK, Al-Nadi, TARA og rådgivningen på Interkulturelle Initiative. Det er typisk åbne rådgivninger, hvor kvinder kan få svar på spørgsmål om jobsøgning, økonomi, lovgivning og andre ting af relevans for deres tilværelse som migranter i Tyskland. Som regel er rådgivningen kombineret med undervisning (som ofte tyskundervisning), og rådgivningsstedet fungerer også som et socialt samlingssted (hvad flere af navnene også antyder). Der vil desuden ofte finde planlagte sociale aktiviteter sted på bestemte ugedage. Det kan være fælles madlavning, spisning, dans eller gymnastik. Derudover er der psykologer tilknyttet i flere rådgivninger, som tilbyder psykologisk rådgivning og terapi.

Til trods for rådgivningens brede karakter er der et fokus på vold og opmærksomhed på rådgivernes kompetencer til at rådgive i og håndtere vold mod kvinder og børn. Udgangspunktet er, at der er en lang række relaterede problemstillinger knyttet til vold og til at skabe sig en tilværelse uden vold – ikke mindst for kvinder fra etniske minoritetsfamilier. At forlade sin mand og familie implicerer ikke alene tab af relationer, men ofte også spørgsmål om opholdstilladelse, lovgivning om skilsmisse og forældremyndighed, økonomi og meget andet. Hvis de ikke taler tysk, ikke har haft et arbejde, ingen uddannelse har og ikke kender meget til det tyske samfund, har de brug for støtte og vejledning på mange områder.

Det er dog ikke kun i forbindelse med skilsmisse, at kvinder har brug for rådgivning og derfor henvender sig. Rådgivningerne får også besøg af kvinder, der er gift, og som ikke umiddelbart står over for skilsmisse, og som ikke fortæller om vold. De kommer måske for at lære tysk, for at mødes med andre kvinder og for at få anden rådgivning og vejledning. De kan komme legitimt til rådgivningerne, da det er socialt accepteret at få rådgivning om opholdstilladelse og lignende spørgsmål, og kvinderne bliver derfor ikke mistænkeliggjort, når de søger rådgivning.

Et eksempel er Al-Nadi, som ikke er rettet specielt mod voldsramte kvinder, men ofte fortæller kvinderne alligevel om vold, når de efter et stykke tid har fået tillid til medarbejderne. Det er ikke ualmindeligt, at kvindernes mænd følger dem hen til Al-Nadi, for mange mænd synes, det er en god idé, at kvinderne har et sted at mødes, som er socialt acceptabelt. Kendskab til Al-Nadi går hovedsageligt gennem »mundpropaganda«, dvs. fra mund til mund. Al-Nadi reklamerer ikke åbenlyst om rådgivning om vold og skilsmisse, og medarbejderne vurderer, at diskretionen bidrager til det gode ry, organisationen har i det arabiske miljø.

Andre rådgivninger har tilsvarende erfaringer. UGRAK har særligt fokus på ægteskabsmigranter, hvor vold mod kvinder er del af et større problemkompleks, der er knyttet til det at være i et arrangeret ægteskab og at bo i et fremmed land, hvor det kan være svært at finde tryghed og støtte, og hvor kendskab til handlemuligheder er ringe. Som regel kommer kvinder til UGRAK for at lære

tysk, for at få rådgivning om opholdstilladelse og for at møde andre kvinder, og først efter en tid kommer spørgsmål om vold ind i billedet. UGRAK søger at finde den rette løsning for den enkelte kvinde og samarbejder med Interkulturelle Initiative og BIG's Hotline, som koordinerer tilbud til voldsramte kvinder i Berlin.

Vores erfaring fra interviews med kvinder og krisecentre i Danmark er, at mange kvinder lever gennem lang tid med hemmeligheden om vold. De ved ikke, hvem de kan fortælle det til, og hvad de skal stille op. De ved ikke, hvilke muligheder de har, eller at krisecentre eksisterer, og hvis de kender til krisecentres eksistens, kan det alligevel være et uoverstigeligt skridt at tage derhen. Uforpligtende og kvalificeret rådgivning et sted, som er socialt accepteret, kunne måske være et første skridt for mange kvinder, eller det kan medvirke til mere afklaring.

Rådgivningerne kan ikke alene være første skridt på vejen til at bryde med volden, de kan også støtte kvinder under og efter et krisecenterophold. Da der ingen begrænsninger er på, hvor længe kvinderne kan komme i rådgivningerne, kan de fortsætte dér i den ofte svære tid efter et krisecenterophold, hvor en ny tilværelse alene skal etableres. Interkulturelle Initiative har en eksplicit strategi om efterværn indbygget i rådgivningen. Det tillidsforhold, som opbygges, kan derved fortsætte og give et kontinuerligt forløb.

I Danmark er det krisecentres opgave at rådgive om vold mod kvinder, og mange steder er det muligt at komme ind fra gaden og få støtte og vejledning på et krisecenter uden nødvendigvis at bo der. Det kan være et stort og uoverstigeligt skridt at bevæge sig ind på et krisecenter – ikke mindst for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. En mulighed kunne være, at oplysning og rådgivning på området i højere grad bliver en del af det almindelige integrationsarbejde.²⁸⁴

Forskellige boligformer

De generelle tilbud om rådgivning eksisterer parallelt med tilbud om ophold på krisecentre (Frauenhäuser) og såkaldt tilflugtsbolig (Zufuchtswohnungen). Krisecentre i Berlin er i sammenligning med krisecentre i Danmark indrettet til

²⁸⁴ Visse steder indgår oplysning og rådgivning om vold mod kvinder i integrationsarbejdet. Et eksempel er FAKTI – Foreningen Af Kvinder Til fremme af Integration, der holder til i Kulturhuset Bispebjerg Nordvest, København. Her rådgiver en tilknyttet vejleder i sager om vold i hjemmet og hjælper kvinder til at komme på krisecenter, hvis de har behov for det (Als Research 2009:38-43). Et andet eksempel er Etnika, der er et støttecenter for unge i Høje Taastrup. Her er bl.a. en åben cafe, hvor alle har adgang, og lukkede samtalerum, hvor fortrolige samtaler om f.eks. æresrelaterede konflikter i familien kan finde sted (Lyngse & Cros 2010).

ophold i kortere tid, og det er ikke ualmindeligt, at flere kvinder og eventuelle børn sover på samme værelse. Krisecentrene er forpligtet til at tage imod kvinder i akut nød, uanset om det betyder, at der kommer overbelægning. Den korte opholdstid betyder, at der er mange ud- og indflytninger, hvilket giver en vis uro. De krisecentre og rådgivninger, vi besøgte, berettede ikke overraskende om, at det er belastende at bo på krisecenter, især gennem længere tid.

Til gengæld findes et alternativ eller supplement til krisecentrene. Det er muligt at flytte direkte i en tilflugtsbolig eller at flytte i tilflugtsbolig efter en tid på krisecenter. En tilflugtsbolig er som regel en lejlighed med plads til to-fire kvinder og deres eventuelle børn. Kvinderne får deres eget værelse, men deler fælles faciliteter som køkken og bad. Her kan de bo i en længere periode, typisk op til to år. Lejlighederne ligger på hemmelige adresser, og der er kun adgang til dem gennem et centralt kontor, som administrerer dem. Der er også rådgivning knyttet til de kvinder, der bor i tilflugtsboligerne. Interkulturelle Initiative er et eksempel på en organisation, der omfatter både rådgivning, krisecenter og tilflugtsboliger.

ZUFF er et andet eksempel. ZUFF står for *Zufluchtswohnungen für Frauen in Berlin* og hovedkontoret ligger diskret på 5. sal i bydelen Neukölln. Den første tilflugtsbolig kom til i 1983, og antallet er steget gennem tiden, så der i dag er 43 tilflugtsboliger med plads til 117 beboere fordelt på forskellige kvarterer i Berlin. Hver bolig har plads til flere kvinder, som regel mellem to og fire kvinder og deres børn. ZUFF overvejer i de enkelte tilfælde, hvordan de sammensætter beboerne. Som hovedregel sætter de ikke kvinder med samme etniske baggrund sammen. Hver tredje uge afholder ZUFF en 'boligsamtale' med beboerne i samme tilflugtsbolig. Tilflugtsboligerne ligger tæt på et rådgivningskontor, hvor kvinderne kan komme individuelt og få rådgivning. Bortset fra hovedkontoret er rådgivningskontorerne på hemmelige adresser, og det gælder også for tilflugtsboligerne. Første kontakt til ZUFF er altid telefonisk. Siden 1999 foregår første kontakt ofte gennem en hotline, som har åben 24 timer i døgnet hele ugen, og rådgiverne taler en lang række forskellige sprog.

ZUFF tilbyder hjælp til alle kvinder over 18 år med eller uden børn, som kan håndtere at bo for sig selv i en tilflugtsbolig. Godt 80 % af kvinderne har etnisk minoritetsbaggrund, og godt 50 % har tyrkisk baggrund. Der findes også en tilflugtsbolig for mindreårige piger. ZUFF råder nogle kvinder til at bo på krisecenter i en kortere periode (som regel 3-4 uger, maksimum 2 måneder), inden de flytter i tilflugtsbolig, hvis de har brug for udvidet sikkerhed, og hvis de er usikre på deres situation og dét at bo alene. Krisecentrene har pligt til at tage imod alle kvinder, der henvender sig, så der er ofte flere kvinder, end krisecentret har plads til. Nogle gange er der 5-6 kvinder i et værelse på krisecentrene. Der er derfor som nævnt ofte uro.

Der er særlige tilflugtsboliger for store piger og unge kvinder. Når piger og kvinder flytter fra Papatya, flytter de gerne til en 'Mädchenwohnung', som er en tilflugtsbolig med særlig omsorg og kontakt til professionelle. Lejligheden deles med fire andre piger, og der er to socialarbejdere fra Papatya tilknyttet. De kommer hver dag og giver blandt andet rådgivning og støtte til skole og uddannelse. Pigerne kan bo i denne lejlighed i en begrænset periode afhængig af alder; jo yngre, jo længere tid.

Det er vores indtryk, at der generelt er gode erfaringer med tilflugtsboliger – ikke mindst i sammenligning med et ofte turbulent ophold på et krisecenter. Der er en større grad af stabilitet og normalitet i en tilflugtsbolig. Nogle kvinder er tilbageholdende over for at bo på krisecenter, men kan bedre forlige sig med tanken om en tilflugtsbolig. Erfaringen i UGRAK er for eksempel, at nogle kvinder viger tilbage ved tanken om at tage på krisecenter, da det giver et dårligt ry. Det opleves mere normalt at bo i en tilflugtsbolig. Overgangen fra krisecenter til egen bolig bliver desuden mindre brat, da ophold i en tilflugtsbolig kan minde mere om egen bolig, men kvinden er ikke helt alene, da hun bor sammen med andre kvinder, og der er jævnlig kontakt med rådgivere.

De danske erfaringer viser, at kvinderne ser meget frem til at flytte fra krisecentret, men når det så sker, oplever de stor ensomhed og mange forskellige vanskeligheder ved at bo alene. En form for blidere overgang kan tænkes at være god for nogle kvinder. Erfaringerne fra Papatya tyder dog på, at helt unge kvinder har brug for mere støtte og omsorg i tiden efter flytning fra krisecenter – også når de bor i en form for overgangsbolig. Mentorer i Connect (se kap. 9) har tilsvarende erfaringer med helt unge kvinder. En ung kvinde fra Connect flyttede sammen med andre unge kvinder, der alle havde boet på samme bosted (R.E.D.), i en fælles lejlighed. Efter en indledende eufori over friheden i egen lejlighed, gik det galt, fortæller frivillige i Connect. De unge kvinder opførte sig grænseoverskridende, da de ikke længere var under krisecentermedarbejderes opsyn.

I Berlin talte vi også om pigers og unge kvinders vanskeligheder. Vi var i telefonisk kontakt med en medarbejder i *Mädchennotdienst*, det vil sige en nødtjeneste, hvor piger og unge kvinder mellem 12 og 21 år kan bo for en tid. Omkring halvdelen af pigerne, der søger hjælp hos Mädchennotdienst, kommer fra etniske minoritetsfamilier. De har levet med vold igennem mange år og opfattet den som normal. Hos Mädchennotdienst kan de fortælle om deres problemer og få hjælp til at håndtere dem. Medarbejderne arbejder også intensivt med forældrene. I samtaler med mødre viser det sig ofte, at de som børn eller unge har været udsat for seksuelle overgreb, og at døtrene, der kommer på Mädchennotdienst kan være resultat af voldtægter. Døtrene ved ingenting om mødrenes eventuelle voldtægt. Nogle døtre ved noget om den vold, der har fundet sted, men som regel ikke meget, og ofte kan de ikke

huske noget. Døtrene får tit at vide, at de er ligesom deres far, og det er ikke positivt ment, men det ekspliciteres ikke. Mødrene har tydeligvis blandede følelser over for døtrene, når de er resultat af voldtægter, som kan være svære for mødrene at håndtere.

Der er ingen systematiske undersøgelser i Tyskland af voldtægt blandt mødre og konsekvenserne for deres døtre, så det er svært at sige noget om udbredelsen af fænomenet.²⁸⁵ Da døtrene sjældent kender til tidligere overgreb på moren, er det kun gennem en tæt og tillidsfuld kontakt til moren, at krisecentermedarbejdere får kendskab til problemet. Det kan i nogle tilfælde formentlig være relevant for medarbejdere i Danmark at overveje, om en mors vanskelige forhold til sin datter har en forhistorie i tidligere overgreb. Det gælder for flere af de kvinder, vi interviewede, at de beskriver en mor, der ikke yder omsorg for datteren, men tværtimod tugter hende. Disse døtre undrer sig over mødrenes had til dem; et had, de ikke kan se nogen årsag til.

Stockholm

I Sverige har 16 % af befolkningen udenlandsk baggrund, dvs. de er født i udlandet eller har forældre, der begge er født i udlandet. Mange af dem kommer fra mellemøstlige lande som Irak, Iran og Tyrkiet (sådan som tilfældet også er i Danmark) (Jensen, m.fl. 2006:51).

Flere æresrelaterede drab i Sverige som mordet på den svensk-irakiske kvinde Pela i 1999 (Swanberg 2002) og især mordet på Fadime Sahindal i 2002 afødte en stor debat om æresrelateret vold både i pressen og i universitetsverdenen (se f.eks. Eldén 2004; Kurkiala 2005:173-239; Mørck 2002 og 2005; Wikan 2003; Beladiz 2009; Güngör & Dervish 2009; Ekström 2009).²⁸⁶ Det førte til udformningen af en national plan for forebyggelse af æresrelateret vold i 2003–2007, og i alt 200 millioner svenske kroner blev bevilget til formålet (Bak 2007:9). Som led i denne plan igangsatte den svenske regering en lang række aktiviteter over hele landet, f.eks. indsatser rettet mod homoseksuelle med etnisk minoritetsbaggrund, beskyttede boliger, oplysning og formidling, holdningsbearbejdning, metodeudvikling og forskning. 2009–2010 gennemførte den svenske regering endnu en satsning, denne gang rettet mod at skabe mere viden om mænds vold mod kvinder, æresrelateret vold og undertrykkelse, vold i samkønnede relationer samt menneskehandel. Der blev afsat 45 millio-

²⁸⁵ Jævnfør interview med professor Barbara Kavemann, SoFFI.F – Sozialwissenschaftliches FrauenForschungsInstitut Freiburg, Büro Berlin

²⁸⁶ Se også hjemmesiden www.pelafadime.se.

ner svenske kroner til indsatsen.²⁸⁷ En landsdækkende hjemmeside informerer professionelle i at håndtere sager, der omhandler æresrelateret undertrykkelse og vold.²⁸⁸ I Sverige er der således gennem de senere år gjort en omfattende indsats for at bekæmpe æresrelateret vold i etniske minoritetsfamilier.

Den nationale kortlægning af æresrelateret vold viste bl.a., at 25 %-30 % af piger med etnisk minoritetsbaggrund og 25 % af drenge med etnisk minoritetsbaggrund, der går i gymnasiet i Sverige, har været udsat for krænkende behandling, trusler eller vold i familien (Aarset, m.fl. 2008:37). Der er altså grund til at have indsatser over for de unge.

Vi valgte at besøge to initiativer, der har særligt fokus på beskyttelse og støtte til piger og unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund: *Kruton – stöd- och rådgivningscenter och skyddat boende* og *Terrafem*. Kruton og Terrafem har særlige tilbud til etniske minoritetskvinder, der udsættes for vold fra familien. Kruton er en kommunal institution med søsterinstitutioner i andre store byer i Sverige: Gryning Vård i Göteborg og Embla i Malmö.²⁸⁹ Gryning Vård adskiller sig ved at tilbyde beskyttede boliger til unge kvinder og er altså ikke et krisecenter. Kvinderne bor i egen lejlighed, men tilbydes omfattende psykosocial omsorg, rådgivning og socialt netværk gennem en tilknyttet støtteperson.²⁹⁰ Terrafem har også lokale afdelinger i andre dele af Sverige.

En række initiativer er nu beskrevet og evalueret (se f.eks. Björktomta 2005 og 2008). De omhandler meget forskelligartede initiativer, der har fundet sted rundt om i landet og i mange både offentlige og private sammenhænge. Der er tale om meget varierede modeller for forebyggende arbejde. Der er konkrete anvisninger på, hvordan professionelle og aktivister kan lave forebyggende arbejde mod æresrelateret vold. Eksempel på dette er Terrafem, der beskriver en række øvelser, som pige grupper kan foretage i et mødeforløb, der omhandler køn, kultur, identitet og solidaritet (Terrafem 2004). Med udgangspunkt i en beskrivelse af unge mænds perspektiv på æresrelateret vold anviser sociologen Dilek Baladiz professionelle, der arbejder med unge, hvordan man kan igangsætte og gennemføre gruppediskussioner blandt unge. Formålet er at lade unge tage bevidst stilling til æresrelateret vold (Baladiz 2009).

Vi besøgte også *ROKS – Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige*. 'Kvinnjourer' er kvindekrisecentre, og ROKS omfatter omkring 100 kvinde- og

²⁸⁷ www.regeringen.se/sb/d/11046/a/113549.

²⁸⁸ www.hedersfortryck.se (20.2.2011).

²⁸⁹ Tina Gudrun Jensen, Garbi Schmidt, Karin Nordin Jareno og Maria Roselius beskriver Kruton og Gryning Vård (2006: 55-61).

²⁹⁰ Se Maren Bak 2007 for en nærmere beskrivelse og evaluering af Gryning Vårds tilbud til unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

pigekrisecentre i Sverige, mens SKR – Sveriges Kvinnojournalers Riksförbund organiserer omkring 70 kvindekrisecentre. Enkelte af disse krisecentre er specialiserede i at beskytte og støtte kvinder fra etniske minoritetsfamilier, herunder Terrafem.²⁹¹ Vi interviewede Angela Beausang fra ROKS for at høre om erfaringer med kvinder med etnisk minoritetsbaggrund på krisecentre i Sverige og særlige indsatser. Det vides ikke, hvor mange etniske minoritetskvinder, der kommer på svenske krisecentre, da centrene har besluttet, at nationalitet og etnicitet ikke registreres. Udgangspunktet er, at vold mod kvinder forekommer i patriarkalske samfund – uanset om det patriarkalske samfund er Sverige eller andre lande. ROKS har dog en medarbejder med speciale i vold i etniske minoritetsfamilier, og ROKS' tidsskrift *Kvinnotryck* udgav i 2009 et temanummer om æresrelateret vold ('hedersvold') (Kvinnotryck 9). Særlig opmærksomhed på og tilbud til kvinder med etnisk minoritetsbaggrund er således overladt til institutioner og organisationer som Kruton og Terrafem. Både Kruton og Terrafem har, i lighed med indsatserne i Berlin, kombinationen af rådgivning, krisecenter og udslusningsboliger.

Vi tog til Stockholm i december 2009 i forbindelse med afholdelse af konferencen »Gending Violence«. Feminist Interventions in Contemporary Research ved Afdelingen för samhällsvetenskaplig genusforskning, Sociologiska institutionen, Uppsala Universitet. Denne afdeling forsker især i feltet køn og vold. Under Uppsala Universitet findes også Nationellt centrum för kvinnofrid, som er et nationalt kundskabs- og ressourcecentrum inden for områderne vold mod kvinder, æresrelateret vold og undertrykkelse samt vold i samkønnede relationer. Nationellt centrum för kvinnofrid er etableret på regeringens initiativ og har til opgave at arbejde med metodeudvikling, uddannelse, oplysning, videnindsamling, analyse af behov for forskning og støtte til voldsudsatte kvinder. Centeret driver 'Kunskapsbanken', som er en elektronisk database over relevante tekster og forskere.²⁹²

Vi deltog også i konferencen »Violences and Silences« ved Linköping Universitet i oktober 2010, som var arrangeret af 'Centre for Gender Excellence'. Dette center er et forskningssamarbejde mellem Linköping Universitet og Örebro Universitet finansieret af det svenske forskningsråd, der blandt andet omhandler forskning i køn og vold. Der er således stærke forskningsmiljøer i Sverige, der arbejder med køn og vold, herunder særlig æresrelateret vold (Balkmar et al. 2009:166; Carbin m.fl. 2010).

²⁹¹ Vi har kendskab til Romska Tjejjouren for kvinder med romabaggrund og Systerjouren Somaya for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

²⁹² <http://www.nck.uu.se/Kunskapscentrum/Kunskapsbanken/>.

Kvinder med etnisk minoritetsbaggrund som aktivister

Med i alt omkring 170 kvindekrisecentre er der et udbygget net til beskyttelse af og støtte til kvinder udsat for vold i Sverige. Hertil kommer kommunale tilbud. Kvinder med etnisk minoritetsbaggrund i Sverige har dog fundet, at der er et behov for en organisation, der retter sig særligt mod dem. Bernardita Nunez tog derfor initiativ til at stifte Terrafem. Vi interviewede hende sammen med to tilknyttede jurister med armensk og iransk baggrund på Terrafems kontor i Stockholm.

Bernardita Nunez, som kommer fra Chile, oplevede som frivillig på et kvindekrisecenter, at det var svært for mange etniske minoritetskvinder at finde sig til rette og finde støtte på krisecentret. Krisecentre i Sverige er baseret på hjælp til selvhjælp, dvs. at kvinder får hjælp til at håndtere deres egne sager, og sagsbehandlingen er meget praktisk orienteret. Det er Bernardita Nunez' erfaring, at denne tilgang ikke fungerer med etniske minoritetskvinder, for de har ofte ikke samme sprog som medarbejdere og frivillige på krisecentre, og de har andre erfaringer end etnisk svenske kvinder. De føler sig derfor tit overladt til sig selv. Samtidig giver Bernardita Nunez udtryk for, at svenske kvinder på krisecenter kan have en bedrevidende attitude over for etniske minoritetskvinder, og at dialogen mellem etnisk svenske kvinder og etniske minoritetskvinder derfor kan være svær.

Bernardita Nunez var den eneste frivillige med etnisk minoritetsbaggrund på det krisecenter, hvor hun arbejdede. På krisecentret oplevede hun glæden ved at gøre gavn, og at der var brug for hende. Det var en oplevelse, hun ellers sjældent fik som etnisk minoritetskvinde i Sverige, og hun tænkte, at andre kvinder med etnisk minoritetsbaggrund kunne få samme glæde. Frivillige med etnisk minoritetsbaggrund vil desuden kunne medvirke til at udbrede kendskabet til krisecentrenes eksistens til andre kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

Hun fik derfor ideen til at igangsætte et krisecenter, hvor både frivillige og kvinder, der søger hjælp og beskyttelse, er etniske minoritetskvinder. I første omgang henvendte hun sig til indvandrerorganisationer i Stockholm, og organisationerne anerkendte, at der var et problem med vold mod kvinder, men netop den etniske gruppe, de repræsenterede, havde ifølge organisationernes (mandlige) ledelser ikke noget problem. Der var altså ikke meget hjælp at hente fra den side.

I 2000 blev Terrafem grundlagt af en række kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, og Terrafem drives og ledes stadig udelukkende af sådanne kvinder. Der var diskussioner om, hvorvidt Terrafem ville bidrage til et stereotypet billede af etniske minoritetsfamilier ved at fokusere på vold blandt etniske minoriteter. Udgangspunktet for Terrafem var, at kvinder udsættes for den samme vold uanset etnisk baggrund, men at den udtrykkes og bortforklares forskelligt afhængig

af den kulturelle ramme. Endvidere har etniske minoritetskvinder, der udsættes for vold, brug for en anden form for støtte end etnisk svenske kvinder.

Kvindens rygte er vældig vigtigt i etniske minoritetsfamilier, og derfor deltagere også brødre, mødre osv. i volden. Store piger og kvinder frygter, at deres handlinger går ud over deres mors og søskendes rygte, og denne opfattelse bliver derfor en måde at kontrollere piger og kvinder på. Omdømmet er vigtigere end fakta. Men sladder i de etniske minoritetsmiljøer kan også være en hjælp, da sladder kan medvirke til at udbrede kendskabet til muligheden for at søge støtte og rådgivning hos Terrafem. Det viste sig også (i lighed med de tyske erfaringer), at kendskab til Terrafem i høj grad går fra mund til mund i etniske minoritetsmiljøer. Når frivillige kvinder med etnisk minoritetsbaggrund står frem på skoler, i medier og andre offentlige steder og taler om kvinders rettigheder, kan de desuden medvirke til at udvide opfattelsen af, hvad det vil sige at være eksempelvis en god kurdisk eller arabisk kvinde. De kan virke som modbillede til familiens billede af 'den gode kvinde' og dermed modarbejde rygets magt.

Erfaringen i Terrafem er, at hvis kvinder har en oplevelse af, at organisationen står på kvindens side, kommer de. Terrafem har desuden erfaring for, at sprog spiller en stor rolle. For kvinder, der ikke kan svensk, er det afgørende, at der er kvinder, der taler og forstår kvindens modersmål og kan rådgive hende på dette sprog. Rådgivere oplever, at en kvinde ringer eller møder op på et af Terrafems kontorer og blot siger f.eks. »arabiska, arabiska«. De har hørt, at her er der nogen, der taler arabisk, og griber muligheden for at blive hørt og forstået.

I dag har Terrafem frivillige, der tilsammen taler 43 sprog, og organisationen tilbyder landsdækkende telefonrådgivning på disse sprog. Det er også muligt at møde op i en af Terrafems afdelinger i Stockholm, Uppsala, Göteborg og Eskilstuna. Terrafem henviser ved behov til krisecentre, men driver selv et døgnbemandet 'tjehus', et hus for unge kvinder mellem 18 og 26 år på en hemmelig adresse. Desuden har Terrafem 'stödboende', beskyttede boliger, hvor især piger fra 'tjehuset' kan flytte hen. Piger og kvinder kommer til 'tjehuset' og beskyttede boliger på grund af isolation og kontrol, arrangerede ægteskaber, dødstrusler og æresforbrydelser. Ud over ophold her tilbyder Terrafem samtalegrupper.

Arbejdet er baseret på frivillige, og en vigtig del af Terrafems arbejde består i at præsentere frivillige for viden om vold mod kvinder, og alle frivillige gennemgår et syvdages introduktionskursus. Terrafem arbejder desuden på at påvirke den offentlige mening ved at undervise på skoler, i organisationer og i offentlige institutioner. Frivillige i Terrafem skriver artikler, laver film, udgiver bøger og brochurer, har en facebookgruppe, møder politikere, udarbejder kampagner og holder pressekonferencer og en konference hvert år i Fadimes navn.

I det hele taget er holdningen til og en bevidstgørelse om vold central for Terrafems arbejde. Det er altid kvindernes eget valg, når de tager på 'tjehuset' og

beskyttede boliger, og det er vigtigt, at det ikke er de sociale myndigheder, der placerer kvinderne her og at kvinden har en aktiv rolle og ikke betragtes som en ting, man kan flytte rundt med. Terrafem ser, at det sociale system tager sig friheder, som man aldrig ville tage i forhold til svenske kvinder. Der er en antagelse om, at svenske kvinder er selvstændige, så dem skal man ikke tage beslutninger for, men det kan og skal man for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Det sociale system ønsker det bedste, men kommer til at bestemme over kvinden, er vurderingen. Terrafem samarbejder dog med de sociale myndigheder især om placering af piger og kvinder, der har behov for beskyttelse, men når det gælder rådgivning, kan kvinder komme direkte til Terrafem. Det er vigtigt, at der er direkte adgang, og at man kan ringe anonymt. Nogle kvinder frygter de sociale myndigheder; f.eks. frygter de, at deres børn bliver taget fra dem.

Terrafem arbejder ud fra et feministisk udgangspunkt og står altid på kvindens side. Det er argumentet for ikke at foretage eksempelvis familiearbejde og konfliktmægling. Målet er, at kvinderne tager hånd om eget liv og tager egne beslutninger. I praksis viser det sig, at meget få kvinder vender permanent tilbage til mand og familie efter ophold på 'tjehus' og i beskyttede boliger, men mange kvinder tager frem og tilbage mellem 'tjehus' og familie.²⁹³ Terrafem gør det klart for kvinderne, at det ikke er en endegyldig beslutning at tage tilbage til familien, og at det er deres beslutning alene, ligesom de altid kan vælge at komme til Terrafem igen.

At organisationen har et feministisk udgangspunkt og lader kvinden tage ansvar for sit eget liv er i tråd med en stor del af krisecenterbevægelsen i Sverige, og Terrafem er da også repræsenteret i ROKS' styrelse. Det særlige ved Terrafem er, at bekæmpelsen af mænds vold mod kvinder finder sted i en organisation, der er forbeholdt kvinder med etnisk minoritetsbaggrund både i ledelse og blandt ansatte, frivillige og kvinder, der søger rådgivning, støtte og beskyttelse. Ifølge Bernardita Nunez oplever kvinderne dobbelt diskrimination, nemlig som kvinder og som etniske 'andre', og derfor udelukker organisationen mænd og etniske svenskere. Tilsyneladende tiltrækker det mange kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, og Terrafem har mange frivillige. At ansatte og frivillige har etnisk minoritetsbaggrund har betydning for kvinder, der søger hjælp. De kan få støtte og rådgivning på deres eget sprog og kan måske genkende andre kvinders erfaringer med vold og opleve, at der er andre måder at forvalte sit liv på. Det har også en betydning udadtil for etniske minoritetsmiljøer, der kan se, at

²⁹³ Siden 'tjehuset' blev etableret i 2006, har 40 kvinder boet der. Heraf er to vendt permanent tilbage til familien, og én er vendt permanent tilbage til manden.

feministiske aktivister ikke behøver at være etnisk svenske, at der er andre måder at være eksempelvis kurdisk kvinde på, og at det er legitimt at tale om den vold, der finder sted i etniske minoritetsmiljøer.

Den aktivistiske tilgang kan desuden medvirke til at igangsætte forandringer i de etniske minoritetsmiljøer. Det er nemmere for aktivister med etnisk minoritetsbaggrund end for etnisk svenske professionelle at tale om vold i etniske minoritetsfamilier, da de som aktivister ikke har en position som bedrevidende over for en klient. Det er således vanskeligt at opfatte dem som diskriminerende i betydningen at have forudfattede meninger om 'de andre'.

Det kræver imidlertid, at der er aktivister, der ser behovet, kan udføre arbejdet og har opbakning til projektet. Terrafem er vokset ud af den almindelige krisecenterbevægelse, så der var en platform, hvorfra Terrafem kunne etablere sig. Terrafem samarbejder fortløbende med ROKS, bl.a. om et fælles elektronisk registreringssystem, der gemmer oplysninger om kvinder, der søger rådgivning og hjælp. Økonomisk støtte er sværere at få kontinuerligt, og Terrafem har kun finansiering til et år ad gangen. Det er et problem, at kommuner ikke er meget for at betale for kvinders ophold.

Manual til afdækning af vold og kontrol i ærens navn

Terrafem er ikke alene om at støtte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, for etniske minoritetskvinder søger også hjælp på krisecentre og kommunale tilbud for alle kvinder, uanset baggrund. Det kræver særlig viden om æresrelateret vold og forståelse for, hvordan man bedst håndterer denne vold i praksis. Kruton og Gryning Vård har sammen med sociolog Åsa Eldén i 2009 udarbejdet en manual til dette: *Våld och kontroll i hederns namn. En manual*.

Formålet med manualen er at gøre medarbejdere på krisecentre og i kommuner bedre i stand til at risikovurdere situationen for kvinder, der udsættes for æresrelateret vold, og at vurdere, hvilken form for indsats der er nødvendig. Manualen er udarbejdet på baggrund af praktisk erfaring med unge kvinder, der har været udsat for æresrelateret vold, og forskning inden for feltet. Manualen er udformet som konkrete spørgsmål og anvisninger, som medarbejderen kan arbejde ud fra. Den står ikke alene, men tilbydes som del af et endagskursus om æresrelateret vold og anvendelse af manualen. Den indeholder en brugsanvisning, der bl.a. gør opmærksom på, at den vold, som manualen afdækker, skal forstås i sin helhed, og at man bør være åben over for erfaringer, som manualen ikke omhandler. Omvendt kan manualen klarlægge nogle erfaringer, som ellers ikke ville komme frem, idet den meget minutøst spørger til en lang række konkrete forhold i relation til æresrelateret vold.

Manualen indeholder følgende dele: En livslinje, en netværksoversigt, voldserfaringer, trussels- og risikolinje, vurdering af trusler, vold og risiko samt

forslag til indsatser. Der er tale om en helt konkret livslinje, som begynder ved år 0 og slutter ved i dag. Livslinjen anvendes for at udarbejde en kronologisk beskrivelse af vigtige begivenheder i pigens eller kvindens liv og tænkes i sammenhæng med en netværksoversigt. Netværksoversigten beskriver den pågældende piges eller kvindes relationer på forskellige områder af tilværelsen. Oversigten er udformet som en cirkel, opdelt i fire felter: Familie, slægt, venner og bekendte og samfundet (herunder skole, arbejde, myndigheder). Kvinden bliver bedt om at placere personerne i sit liv i forhold til cirkelens midte: jo nærmere midten, desto vigtigere for personen. Voldserfaringer er opdelt i spørgsmål om kontrol/psykisk vold, trusler/psykisk vold, fysisk vold, seksuel vold og sundhedstilstand (herunder fysiske og psykiske skader af vold). Der er tale om en lang række konkrete spørgsmål, der drejer sig om at afklare, hvad den pågældende kvinde har været ude for. For hvert spørgsmål spørges: Hvem er voldsudøvere? Hvor ofte finder volden sted? Hvem andre er udsat for volden? Spørgsmålene omhandler bl.a. emner som rygter, tvangsægteskab, anklager om at skade familien, tvang ved gynækologiske undersøgelser, dvs. spørgsmål, der specifikt omhandler aspekter af æresrelateret vold. Spørgsmålene leder frem til en vurdering af graden af trusler og risiko, og udredningen afsluttes med en trussels- og risikoskala. Det er en skala med tallene 1-10, hvor kvinden og den professionelle kan placere graden af trusler og risiko. På baggrund af udredningen udarbejder den professionelle en skriftlig vurdering af trusler, vold og risiko samt forslag til indsatser, herunder behovet for fysisk, psykisk og personlig beskyttelse. Denne skriftlige vurdering kan anvendes eksternt, mens manualens andre dele udelukkende er til intern brug, da den indeholder mange følsomme oplysninger.

Skal udredningen være fyldestgørende, foreskriver forfatterne, at man afsætter tre timer, som eventuelt kan deles op ad flere omgange. Skal der anvendes tolk, skal der beregnes dobbelt tid. Det er altså tænkt som en forholdsvis grundig udredning. Fokus er på den pågældende voldsramte pige eller kvinde.

Våld och kontroll i hederns namn er en ny manual, som vi fik i hånden lige fra trykken.²⁹⁴ Derfor er der ikke høstet erfaringer fra arbejdet med manualen endnu, og det er svært at sige, hvordan den bruges i praksis, og hvilke erfaringer som kan anvendes i en dansk sammenhæng. På baggrund af manualens udformning kan vi dog sige, at den lægger op til en systematisk og grundig udredning, hvor man 'kommer hele vejen rundt'. Ofte er det først, når man spørger direkte,

²⁹⁴ Som det anføres i manualen, kan den suppleres med *Patriark*, der er en manual for vurdering af risiko for æresrelateret vold, som er udarbejdet af den svenske kriminolog Henrik Belfrage. Desuden har Kruton udarbejdet en model til vurdering af »forudsætninger for familiearbejde« i familier, hvor der er en datter eller søn, der udsættes for vold og/eller kontrol: *Familieliv utan (heders)våld*.

at erfaringer med vold bliver fortalt i detaljer, og manualens spørgsmål kan gøre det nemmere at formulere konkrete spørgsmål om volden og også stille de mere penible spørgsmål. Den grundige tilgang gør, at det tager tid at bruge den. Manualen kan derfor synliggøre, at en grundig udredning tager tid, og at der derfor skal sættes den nødvendige tid af.

Manualen er desuden karakteriseret ved, at den tager udgangspunkt i voldsofferets erfaringer med vold, og udredningen foregår mellem den professionelle og voldsofferet (og eventuelt en tolk). Forældre eller andre involverede deltager ikke i udredningen. Tre af de etniske minoritetskvinder, vi har interviewet, fortæller, at deres forældre blev inviteret af lærere eller skoleinspektører til at tale om problemet, da de som børn fortalte om vold mod dem. Kvindernes fortællinger vidner om, at skolens inddragelse af forældre fører til mere og grovere vold. Som beskrevet i kapitel 3 ringede Nada i desperation til sine lærere, da hun stod over for tvangsægteskab. Lærerne tog derefter hjem til Nadas mor, som inviterede dem med til brylluppet. I stedet for at forhindre ægteskabet, deltog de som gæster i bryllupsfesten. Hvis disse lærere havde været bekendt og fortrolig med manualen, havde deres fatale svigt formentlig ikke fundet sted. En manual, der udelukker andre end voldsofferet i udredningen, kan give voldsofferet mulighed for at fortælle om volden, uden at eventuelle voldsudøvere er til stede. Samtidig signalerer manualens tilgang, at pigens eller kvindens ord tages alvorligt. Det pointeres i manualens brugsanvisning, at den er fortrolig, og kun et sammendrag kan bringes videre til relevante instanser.

Manualen er udviklet til brug blandt socialarbejdere og krisecentermedarbejdere i Sverige, men da den omhandler de samme problemstillinger med æresrelateret vold, som vi ser i Danmark, kan den formodentlig også være et godt værktøj i en dansk sammenhæng. Vores indtryk fra interviews med voldsramte kvinder og krisecentermedarbejdere i Danmark er, at der generelt er viden om æresrelateret vold på krisecentrene, og at krisecentrene foretager grundige udredninger (selv om der er undtagelser). Til gengæld er det vores indtryk fra interviewene, at der kan være begrænset viden om æresrelateret vold og for lidt tid til at udrede problemstillingen på især skoler og i socialforvaltninger. Det er ofte de instanser, der i første omgang møder piger og kvinder, der udsættes for æresrelateret vold, og skal forholde sig til dem. Det kan være svært at vurdere trusselsbilledet. Ikke alle piger eller kvinder er udsat for vold og trusler i en sådan grad, at de må forlade hjemmet, mens nogle kvinder er truet i en sådan grad, at der er behov for en hurtig og koordineret indsats. En manual til at udrede graden af risiko og behovet for indsatser kan være anvendelig her.

Den svenske retssociolog Astrid Schlytter og ph.d.-studerende i socialt arbejde Hanna Linell har i forskningsprojektet *De professionellas möte med ungdomar som*

utsätts för kränkningar i hederns namn netop undersøgt, hvordan socialforvaltninger i Sverige håndterer sager, der omhandler æresrelateret vold (Schlytter og Linell 2008). De konkluderer, at socialforvaltningerne generelt arbejder ud fra et familieperspektiv frem for et børne- og ungdomsperspektiv (ibid. 89). Familieperspektivet tilsiger, at problemer i familien bør løses i familien, og at socialforvaltningen bør være varsom, når den griber ind. Socialforvaltningerne har ofte ringe forståelse af og blik for æresrelaterede aspekter af volden. På baggrund af denne analyse anbefaler Schlytter og Linell, at socialforvaltningens medarbejdere lytter til, hvad den pågældende pige eller kvinde siger, og tager det alvorligt.

I 2007 blev effekten af den nationale indsats mod æresrelateret vold evalueret (Hanberger, m.fl. 2008), og en vurdering af behovet for yderligere indsats blev fremlagt i rapporten *Behovet av insatser mot s.k. hedersrelaterat våld i landet – bedömning för 2007* (Länsstyrelsen, Östergötland 2006). En hovedkonklusion i rapporten er, at arbejdet mod æresrelateret vold bør indarbejdes i myndigheders ordinære virksomhed i Sverige, dvs. at det ikke er gjort med at lave målrettede indsats på krisecentre og lignende, men at socialrådgivere, lærere, skolesygeplejersker, læger, politibetjente o.a. får mere viden om æresrelateret vold og kendskab til, hvordan de skal håndtere problemet. I Sverige er det vurderingen, at samarbejdet mellem myndigheder – herunder især skole og socialforvaltning – skal styrkes. Endelig anbefales det at etablere en central koordinerende myndighed, der kan medvirke til denne koordination, rådgivning og udvikling af metoder. I en dansk sammenhæng kan de svenske erfaringer minde os om at hæve blikket og se på indsatserne før og efter et krisecenterophold.

London

Som kolonimagt har England været præget af mødet med fjerne egne af verden gennem århundreder. Allerede fra begyndelsen af 1800-tallet kom indvandrere til landet fra især Vestindien og Sydasiens, men det var først efter 2. Verdenskrig og koloniernes løsrivelse fra England, at indvandrere flyttede til i stort antal. Indtil 1962 havde borgere fra tidligere britiske kolonier britisk pas og kunne frit bosætte sig i England, og den mulighed blev især benyttet af arbejdsmigranter fra Indien, Pakistan, Bangladesh samt vestindiske og afrikanske lande. Også fra Irland kom mange arbejdsmigranter. Herefter indførte England en række love, der begrænsede denne indvandring, men der kom stadig nye indvandrere til gennem især ægteskabsmigration. Samtidig begyndte flygtninge at komme til landet i større antal. I dag er indvandringen fra ikke-europæiske lande begrænset, men der bor stadig store grupper af efterkommere af arbejdsmigranter, typisk geografisk samlet i de samme byer og kvarterer, hvor de i sin tid fik arbejde

i industri- og serviceerhverv. Første generation af indvandrere og deres børn udgør nu 8 % af befolkningen (Jensen, Schmidt, Jareno og Roselius 2006:119).

Det var i England, det første kvindekrisecenter i verden blev grundlagt i en forstad til London i 1971 (Kelly 1988:1), men allerede otte år efter i 1979 dannede kvinder med asiatisk og vestindisk baggrund organisationen *Southall Black Sisters* for at tale 'BAMER'-kvinders sag. BAMER står for 'Black, Asian Minority Ethnic and Refugee' og er den gængse betegnelse for kvinder med ikke-europæisk etnisk minoritetsbaggrund.²⁹⁵ Formålet med organisationen var og er at bekæmpe vold mod kvinder, at myndiggøre dem og give dem kontrol over eget liv, at gøre det muligt at leve uden frygt for vold og endelig at sikre retten til retfærdighed, lighed og frihed. Siden har kvinder med etnisk minoritetsbaggrund dannet omkring 40 kvindeorganisationer og krisecentre i England med det samme formål.²⁹⁶ De har som regel til huse i det lokalområde, hvor de er dannet af lokale aktivister, og hvor de kvinder bor, som organisationens arbejde retter sig mod. Ofte er de specialiserede i forhold til kvinder fra en specifik etnisk gruppe eller nationalitet.

Det aktivistiske og organisatoriske arbejde er i England forbundet med forskning i vold mod kvinder, og kønsbaseret vold er et etableret forskningsfelt. *The Violence Against Women Research Group*²⁹⁷ ved University of Bristol er en hjørnesteen i denne forskning og har gennem en lang årrække været førende nationalt og internationalt i forskningen på området og har bidraget til politikudvikling og udvikling af det praktiske arbejde med voldsramte kvinder. Centret forsker i forskellige former for og aspekter af vold mod kvinder, herunder æresrelateret vold, tvangsægteskaber og andre voldsrelaterede problemstillinger, som etniske minoritetskvinder kan stå over for. *Child & Women Abuse Studies Unit* ved London Metropolitan University er ligeledes en hjørnesteen i forskning i vold mod kvinder. Her har man igennem snart 25 år forsket i børnemishandling og vold mod kvinder som et integreret felt og ud fra et feministisk perspektiv.²⁹⁸

Der har altså været en aktiv og etableret kvindebevægelse blandt kvinder med etnisk minoritetsbaggrund i England i over 30 år, og det er primært etniske minoritetskvinder, der har taget initiativ til og gennemført etableringen af specialiserede organisationer og krisecentre. I 1998 gik disse organisationer og krisecentre sammen og grundlagde paraplyorganisationen *Imkaan*, der omfatter 35-40 organisationer. Imkaan er urdu og betyder at yde støtte gennem vækst

²⁹⁵ Vi anvender betegnelsen kvinder med etnisk minoritetsbaggrund eller etniske minoritetskvinder, sådan som vi gør gennem hele bogen.

²⁹⁶ I 1993 instruerede den britisk-indiske instruktør Gurinder Ghadha spillefilmen *Bhaji on the beach*, der omhandler etniske minoritetskvinder på krisecenter (Ghadha 1993).

²⁹⁷ <http://www.bristol.ac.uk/sps/research/centres/genderviolence/>.

²⁹⁸ Se www.cwasu.org.

og udvikling (Imkaan 2008), eller som to repræsentanter for Imkaan formulerede det: at skabe vækst gennem støtte og myndiggørelse. Navnet henviser til Imkaans dobbelte formål, som dels er at udvikle de specialiserede krisecentres arbejde, dels at være en fælles stemme for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Imkaan arbejder inden for fire områder: 1. Koordinerer samarbejde mellem medlemsorganisationerne og informerer dem om nationale politikker, 2. Underviser krisecentermedarbejdere og lokale myndigheder i relevant lovgivning og særlige forhold for kvinder og børn fra etniske minoritetfamilier, 3. Udfører udredninger og undersøgelser og samarbejder med relevante forskere, 4. Arbejder politisk og strategisk for at sætte ligestilling og etniske minoritetskvinders rettigheder på den politiske dagsorden.

Hvorfor har etniske minoritetskvinder skabt specialiserede krisecentre og en organisation som Imkaan, der taler etniske minoritetskvinders sag? Der eksisterer i dag over 500 krisecentre og organisationer i England, der støtter kvinder, som er ofre for vold. De er organiserede i paraplyorganisationen *Women's Aid* (Hague & Malos 2005:29), så der er i udgangspunktet gode muligheder for kvinder for at søge støtte. Imkaan betragter sig selv og de specialiserede krisecentre som et supplement til den generelle støtte. Ud over at bekæmpe vold mod kvinder, bekæmper Imkaan diskrimination af etniske minoritetskvinder, og de specialiserede krisecentre kan tilbyde støtte fra medarbejdere, der taler det samme sprog og deler de samme kulturelle erfaringer som de kvinder, der søger hjælp. For Imkaan er køn, race og seksualitet ligestillede perspektiver, der i praksis overlapper hinanden og derfor må betragtes i sammenhæng – jævnfør en intersektionel tilgang til vold mod kvinder, som britisk-asiatiske feminister har argumenteret for gennem årtier (Thiara & Gill 2010).

Vi tog til London i maj 2009 for at besøge udvalgte organisationer og specialiserede krisecentre for etniske minoritetskvinder og høre om deres særlige erfaringer og deres støtte til kvinderne. Ud over Imkaan besøgte og interviewede vi medarbejdere i *Southall Black Sisters*, *Newham Asian Women's Project*, *Solace Women's Aid*, *Hopscotch Asian Women's Centre*, *Tower Hamlets Asian Women's Aid* og *Turkish Cypriot Women's Project*. Navnene på organisationerne afspejler den etniske gruppe og lokale forankring i forskellige dele af London. Vi har med dette valg forsøgt at præsentere variationer i etniske og kulturelle baggrunde, strategier og tilgange i arbejdet med voldsramte kvinder.

Vi hørte selvfølgelig om varierende erfaringer, men også fælles erfaringer, når det drejede sig om kvinder med mellemøstlig og sydasiatisk baggrund, som vi kunne genkende fra interviews med kvinder og krisecentermedarbejdere i Danmark. Vi vil ikke her gentage de mange fælles erfaringer, men i stedet drage konkrete tilgange og forhold frem, som er særlige for arbejdet på krisecentre og i kvindeorganisationer i England. Det drejer sig om en radikal og mangeårig

aktivisme blandt etniske minoritetskvinder, etableringen af juridisk anerkendte shariadomstole, et offensivt retspolitisk arbejde og etableringen af støttegrupper.

Radikal aktivisme

Det er karakteristisk for flere organisationer, der arbejder med vold mod etniske minoritetskvinder, at fortalervirksomhed er en integreret del af arbejdet på alle niveauer i organisationerne: Medarbejdere er ikke blot til for at støtte de enkelte kvinder, der flygter fra vold, de er også fortalere for disse og andre kvinder. Og kvinderne selv involveres i fortalearbejdet, idet det er med til at gøre dem i stand til at tage magten over eget liv. På den måde er kvindernes aktivisme med til at give dem den stemme, de var frataget som voldsofre.

Southall Black Sisters har været en tydelig stemme gennem mange år og er nok det mest fremtrædende eksempel på en aktivistisk tilgang. Organisationen har offentligt diskuteret farer og muligheder ved den radikale og aktivistiske tilgang og haft stor synlighed. Nogle organisationer nedtoner det feministiske perspektiv og profilerer sig i stedet på en række forskellige aktiviteter for kvinder, som f.eks. almindeligt socialt samvær og undervisning i syning og madlavning. Det gør det legitimt for kvinder at komme til organisationerne og diskret søge hjælp, når de udsættes for vold. Southall Black Sisters har valgt den modsatte strategi: offensivt at tale om diskrimination og vold mod kvinder. For Southall Black Sisters er det vigtigt at have en egen og uafhængig stemme, dels for at kunne påvirke lovgivningen og den offentlige mening, og dels for at etniske minoritetskvinder oplever at få en stemme. Til trods for at aktivister i Southall Black Sisters er blevet kaldt for prostituerede, lesbiske, vestliggjorte kvinder, at de er blevet truet på livet, og at organisationens kontor er blevet udsat for ildspåsættelse, kan organisationens synlighed være en form for beskyttelse, idet organisationen har myndighedernes og offentlighedens bevågenhed.

Specialiserede krisecentre og kvindeorganisationer er i princippet uafhængige stemmer adskilt fra etniske og religiøse minoritetsmiljøer. Samtidig er kvinder i disse organisationer rundet af det etniske minoritetsmiljø og finder det kulturelle fællesskab vigtigt. Som en medarbejder på Newham Asian Women's Project udtrykker det: »Efter en hård dag er det godt at kunne komme hjem og få sin 'curry'«. Specialiserede krisecentre og kvindeorganisationer er private organisationer, men er samtidig afhængige af lovgivning og velfærdsydelser og må samarbejde med politikere, retssystem og velfærdsinstitutioner. Måske er det netop derfor, at der i flere organisationer er en stærk bevidsthed om vigtigheden af ikke at blive korruperet og af at være i fortsat opposition til offentlige myndigheder og lokale autoriteter.

Flere organisationer berettede, at velfærdsydelser er blevet sparet væk i de senere år, så kvinder, der forlader mænd og familier, har fået sværere ved at finde

bolig og få økonomisk støtte, indtil de kan blive selvforsørgende. Situationen er særlig svær for ægteskabsmigranter, da de normalt ikke er berettigede til bolig og sociale ydelser. Deres ægtemænd er forpligtede til at forsørge dem, og hvis de ikke gør det, har kvinderne ingen mulighed for forsørgelse. De har heller ikke mulighed for at få betalt ophold på krisecenter (Amnesty International UK & Southall Black Sisters 2008:3-5). Samtidig har specialiserede krisecentre fået vanskelige vilkår, og nogle må lukke. Myndighederne forsøger at lukke specialiserede krisecentre, fordi de mener, at disse krisecentre diskriminerer, da de henvender sig til særlige grupper af kvinder. Myndighederne henviser til lovgivning om antidiskrimination,²⁹⁹ men i praksis betyder myndighedernes ønske om ligestilling, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund får ringere muligheder end etniske majoritetskvinder. Flere organisationer er bekymrede over denne udvikling, da det forringer kvinders mulighed for at få støtte. Alternativet for kvinderne kan være at leve med volden eller at søge hjælp i religiøse frivillige organisationer, der ikke har en kønspolitisk dagsorden, men som i stedet understøtter patriarkalske familieformer og kvindeundertrykkelse. I det hele taget vurderer organisationerne, at religiøse foreninger og autoriteter har fået større indflydelse; senest er statsligt anerkendte sharia-domstole kommet til.

Sharia-domstole

Den første sharia-domstol i England blev oprettet i Birmingham i 1982, og siden er 11 andre sharia-domstole kommet til i større byer som London, Birmingham, Bradford og Manchester (Krasnik 2008). Fra 2008 muliggjorde en lov om voldgift,³⁰⁰ at sharia-domstole fik officiel myndighed til at dømme i sager om familieretslige og finansielle tvister i England. Ifølge denne lov er sharia-domstole sidestillede med voldgifter, og sagens parter kan få en tvist afgjort uden om civile domstole. Sharia-domstolene er uafhængige domstole, der fungerer autonomt. De kan selv afgøre, hvilket lovgrundlag der skal ligge til grund for deres afgørelser, og hvilke faglige krav der stilles til dommere, og de giver ikke mulighed for at appellere sager til højere retsinstans. Der er intet tilsyn med sharia-domstolene, og sagerne bliver ikke fremlagt for offentligheden.

Da sharia-domstolene dømmer i sager om skilsmisse og forældremyndighed,³⁰¹ har etableringen af domstolene store konsekvenser for kvinder med muslimsk baggrund og følgelig også for især de specialiserede krisecentres arbejde med disse kvinder. Krisecentrene og kvindeorganisationerne har forskellige til-

²⁹⁹ 'Race Relations Amendment Act' fra 2000, der pålægger offentlige institutioner at undgå diskriminerende forhold.

³⁰⁰ 'Arbitration Act' fra 1996.

³⁰¹ 95 % af sagerne ved sharia-domstolene drejer sig om kvinder, der vil ud af deres ægteskab.

gange til sharia-domstolene: En pragmatisk konstaterende tilgang og en offensiv kritisk. Krisecentre med en pragmatisk konstaterende tilgang anbefaler kvinder, der ønsker muslimsk skilsmisse, at søge skilsmisse hos sharia-domstole. Søger kvinderne skilsmisse hos den lokale imam, er grundlaget for afgørelsen ukendt, og den vil afhænge af den enkelte imams aktuelle vurdering. Desuden vil den lokale imam være en integreret del af det lokale etniske minoritetsmiljø, hvor kvinden kommer fra; et miljø, som ofte fordømmer kvindens ønske om skilsmisse. Sharia-domstole er mere konsistente i deres afgørelser end lokale imamer og i højere grad hævet over lokale praksisser og personlige forhold. Desuden er skilsmisser bevilget ved sharia-domstolen anerkendt af civile myndigheder i England i modsætning til skilsmisse, der er bevilget af en lokal imam. I princippet kan mænd lade sig skille uden begrundelse inden for islam, mens kvinder skal have godkendelse fra deres mand eller en islamisk dommer. Nogle sharia-domstole i England giver dog muslimske kvinder mulighed for skilsmisse mod mandens vilje (Roald 2010:367).

Over for denne pragmatiske tilgang står en offensiv kritisk tilgang, som især Southall Black Sisters anlægger. Southall Black Sisters er principielt meget betænkelig ved parallelle domstole. Organisationen ser mange alvorlige problemer i måden sharia-domstolene fungerer på i praksis, og man vurderer, at domstolenes afgørelser generelt er til mændenes fordel. Southall Black Sisters er grundlæggende imod en separat domstol med et separat lovgrundlag, da det fratager kvinder og børn deres rettigheder og er i modstrid med menneskerettighederne. Southall Black Sisters deltager derfor i kampagnen 'One law for all', der arbejder for at lukke sharia-domstole og andre religiøse domstole og sikre lige rettigheder for alle.³⁰² Udgangspunktet er, at rettigheder ikke er lige for begge køn inden for sharia. Dette kønspolitiske udgangspunkt deles af andre organisationer som Women Against Fundamentalism³⁰³ og kønsforskere som juristen Samia Bano (2000, 2010). Problemstillingen diskuteres også på universiteter. Vi deltog således i seminaret *Cohesion, Faith and Gender: Is the cohesion and faith based agenda compatible with gender equality for minority women?* på School of Oriental and African Studies (SOAS), University of London.

I praksis er sharia-domstolenes afgørelser uigennemskuelige og foretaget på et dunkelt grundlag. Domstolene etableres på lokalt initiativ, og eneste krav er, at der skal være mindst en juridisk uddannet person tilknyttet. Resten kan være lægfolk udpeget af religiøse samfund, som har taget initiativ til oprettelse af en

³⁰² www.onelawforall.org.

³⁰³ Women Against Fundamentalism er udsprunget af en bekymring blandt etniske minoritetskvinder i England over en voksende religiøs fundamentalisme (Mørck 1994:34). Se også www.womenagainstofundamentalism.org.uk.

domstol. Der er ingen juridisk standard for domstolene, og der er forskellige fortolkninger af islam ved de forskellige domstole. Sagerne bliver ikke offentligt fremlagt, så det er ikke muligt at få indsigt i sagernes forløb og domsfældelse.

Sharia-domstolene skriver på deres hjemmesider, at de i sager om vold mod kvinder i ægteskabet forsøger at mægle mellem ægtefællerne og få kvinder til at forson sig med deres mænd. Hvis det er sager om vold mod kvinder, er domstolenes afgørelser generelt til mændenes fordel. I sager om vold er parterne ikke lige; parterne vil i sagens natur være voldudøver og -offer, og dermed i udgangspunktet ulige. Ifølge kvindeorganisationer og krisecentre i London er en opfordring til forsoning med den voldelige ægtemand netop den gængse reaktion i det etniske minoritetsmiljø på kvinders ønske om skilsmisse. Desværre er krisecentres erfaring, at forsoning fører til vedvarende og endda forstærket vold.

Offensivt retspolitisk arbejde

Navnlig Southall Black Sisters og Imkaan har i mange år arbejdet på at ændre den britiske lovgivning og det britiske retssystem for at sikre rettigheder for etniske minoritetskvinder. Der er tale om en omfattende juridisk indsats, som foregår offensivt gennem lobbyarbejde og prøvesager, og ved at de fører kvindernes sager inden for den eksisterende lovgivning. Den mest berømte juridiske sejr vandt Southall Black Sisters i sagen om Kiranjit Ahluwalia.

Karanjit Ahluwalia voksede op i en velstående familie i Punjab og læste jura, da hun som 23-årig blev gift med en mand efter familiens valg. Manden boede i London. De næste ti år levede hun med mandens fysiske, psykiske og seksuelle vold. Hun forsøgte at få hjælp og forståelse fra familien og at flygte flere gange, men ingen af delene lykkedes. En nat i 1989 hældte hun benzin og kaustisk soda over sin mand og satte ild til ham, mens han lå og sov i familiens hjem. Samme aften havde han forsøgt at brække hendes ankler og brænde hendes ansigt med et strygejern. I den efterfølgende retssag nævnte Kiranjits forsvarer ikke de foregående ti års vold, og anklageren antog, at Kiranjits motiv var jalousi over ægtemandens mange kærlighedsaffærer. Hun blev efterfølgende arresteret, dømt for mord og til fængsel på livstid.

Aktiver i Southall Black Sisters mente imidlertid, at Karanjits sag ikke var tilstrækkeligt belyst. De fandt ud af, at en psykiatrisk undersøgelse viste, at hun havde lidt af en alvorlig depression, da hun satte ild til sin mand. Efter et større juridisk arbejde og omfattende folkelige kampagner lykkedes det at appellere sagen, og dommen blev omstødt fra mord til manddrab, fordi Kiranjit blev provokeret til sin handling gennem ti års mishandling og led af depression som følge deraf. Efter tre år og tre måneder i fængsel blev hun løsladet og mødt af en jublende skare af aktivister uden for fængslet. Omstødningen af Kiranjits dom ændrede lovgivningen om vold mod kvinder og den folkelige forståelse

for kvinder, der er fanget i voldelige familier. Forløbet er beskrevet i biografien *Circle of Light: An Autobiography* (Ahluwalia & Gupta 1997)³⁰⁴ og i spillefilmen *Provoked: A True Story* med indiske og engelske stjerneskespillere i hovedrollerne (Mundhra 2006).³⁰⁵

I dag handler kvindeorganisationernes juridiske og retspolitiske arbejde i England for en stor del om at sikre kvinder opholdstilladelse og de rettigheder til velfærdsydelse og støtte, opholdstilladelse indebærer. Udlændingelovgivningen er ændret de senere år, så det er blevet sværere at opnå indrejse og ophold i England for mennesker uden for Europa. Det har gjort det sværere for ægteskabsmigranter at forlade deres mænd inden for de første to år af ægteskabet, idet deres ophold og modtagelse af velfærdsydelse er betinget af ægteskabets fortsættelse og mandens forsørgelse. Når kvinden søger om forlængelse af opholdstilladelsen, skal manden give sit tilsagn. Der er dog en undtagelsesbestemmelse i lovgivningen, så det er muligt at opnå permanent opholdstilladelse, hvis man kan dokumentere grov vold. Problemet er (som i Danmark), at volden kan være svær at dokumentere, og kvindeorganisationer og krisecentre i England bruger mange kræfter på at udarbejde krisecentererklæringer og ekspertrapporter, der kan bruges ved ansøgning om opholdstilladelse.

Sagerne er ofte meget komplicerede, fordi de refererer til flere lovgivninger. Det er derfor vigtigt med gode advokater, der har indsigt i relevante lovgivninger. Organisationerne trækker desuden på eksperter fra bl.a. menneskerettighedsorganisationer og universiteter, der har specialviden om vold mod kvinder i relevante lande og etniske grupper. Dokumentation er derfor ikke alene baseret på den enkelte kvindes vidnesbyrd, men også på ekspertviden om kulturelle og sociale forhold i de samfund, kvinderne kommer fra. Det er et stort arbejde at samle denne viden, men erfaringen er til gengæld, at kvinderne som regel får opholdstilladelse, når denne viden er tilvejebragt. Udlændingemyndighedernes sagsbehandlere, der bedømmer kvindernes ansøgninger, har sjældent viden om vold mod kvinder, og det er derfor evigt vigtigt at oplyse dem ved grundig dokumentation og baggrundsbeskrivelser.

Dette omfattende retspolitiske arbejde er integreret i aktivistarbejdet. Det foregår ikke alene på advokatkontorer og i retssale, men lige såvel ved demonstrationer, informationskampagner, artikelskrivning, m.m. Det er ikke tilfældigt, at forsiden af Southall Black Sisters' 25-års jubilæumsrapport er prydet af to megafoner (Gupta 2004/5).

³⁰⁴ Bogen er oversat til dansk under titlen *Ydmyget* (Ahluwalia & Gupta 2002).

³⁰⁵ Filmen kan ses på Internettet på netadressen: <http://video.google.com/videoplay?docid=5421478375667736920#>.

Støttegrupper

En medarbejder på Turkish Cypriot's Women's Project fortalte os om sin egen vej ind i organisationen. Kvinden blev gift som 16-årig og levede i 18 år med vold i ægteskabet, inden en kollega gav hende et telefonnummer på et krisecenter, og hun så en vej ud af volden. Det var svært for kvinden at forlade sin mand, ikke mindst fordi hendes forældre fordømte hende og nægtede at se hende i flere år efter. Det tyrkiske samfund i London er lille, så der var ikke meget støtte at hente der. Hun var meget alene i situationen, og hun sagde til sig selv: »Hvis jeg nogen sinde kommer ud af det her, vil jeg hjælpe andre kvinder i samme situation«. Hun fik støtte, da hun fandt Turkish Cypriot's Women's Project, og her fik hun samtidig mulighed for selv at støtte andre kvinder i samme situation.

Denne historie illustrerer de mange eksempler på en kvinde-til-kvinde tilgang, vi mødte i mange organisationer og krisecentre i London. Støttegrupper eller -netværk, hvor voldsramte kvinder hjælper hinanden, er tilsyneladende udbredte i mange forskellige udformninger og med forskelligt fokus. Det kan være støttegrupper, der har fælles aktiviteter om krop og sundhed. Andre har mere undervisningspræg og kan handle om voldsbegrebet, forskellige voldsformer og anden viden om vold. Andre støttegrupper er for unge kvinder med fokus på selvskadende adfærd. Nogle er blot et forum, hvor kvinder mødes uden program eller dagsorden. Nogle er for kvinder på krisecentre, andre uden for krisecentre, og andre igen for kvinder, der er flyttet fra krisecentre. Nogle er for specifikke etniske grupper, mens andre er for kvinder på tværs af etniske grupperinger.

Det afgørende på tværs af denne diversitet er, at støttegrupperne har klare og faste retningslinjer, så kvinderne kan få tillid til hinanden og føle sig trygge sammen. Uanset støttegruppernes form og indhold var det medarbejdernes vurdering, at disse fora kan hjælpe kvinder ud af deres følelsesmæssige traumer og skabe tillid til egne evner og kræfter gennem spejlingen i andre kvinder med lignende erfaringer.

Karma Nirvana er en organisation, der er etableret af ofre for tvangsægteskaber og æresrelateret vold, og den er baseret på, at ofre (eller 'overlever' som de kalder sig selv) hjælper andre ofre. Karma og Nirvana er begreber fra hinduismen og buddhismen, som betyder noget i retning af at finde fred og få udfrielse. Begreberne henviser til Karma Nirvanas mål om at hjælpe unge mennesker, der lever med tvang og vold eller er flygtet fra tvang og vold og derefter står alene og ensomme i verden. Karma Nirvana har til huse i Derby i Midtengland et godt stykke nord for London, og på grund af beliggenheden havde vi ikke mulighed for at besøge organisationen. Vi kunne i stedet læse om grundlæggeren af Karma Nirvana, Jasvinder Sangheras egen og andre ofres historier i bøgerne *Shame* og *Daughters of Shame* (Sanghera 2007, 2009). Arbejdet i Karma Nirvana er netop baseret på vidnesbyrd

og genkendelse af egne erfaringer i andres vidnesbyrd. Aktivister og medarbejdere har for de flestes vedkommende personlige erfaringer med æresrelateret vold.

Karma Nirvana har etableret et såkaldt honour network for ofre for æresrelateret vold. Formålet er at mindske den isolation, mange ofre for æresrelateret vold oplever, når de flygter fra volden, ved at tilbyde et støttenetværk. Ved at kalde støttenetværket for et 'æresnetværk' og ved at beskrive overleverne som modige og ærefulde i kraft af deres modstand mod æresrelateret vold, vender Karma Nirvana æresbegrebet om og bruger det offensivt. Æresnetværkets logo er en kæde af mennesker, der holder hinanden i hånden, og det er virkelige mennesker, der alle har været udsat for æresrelateret vold. Der er en pointe i at vise sit ansigt, at stå frem og at fremhæve sammenhold i modstanden mod æresrelateret vold. Det er netop formålet med netværket, at ofrene ikke længere skal skjule sig og stå alene. Der er en frisættende kraft i fællesskabet. Netværket består af lokale netværksgrupper af ofre, en fælles hjemmeside og et nyhedsbrev for medlemmer samt en telefonrådgivning. Ideen er, at netværket skal fungere som et socialt fællesskab, der kan træde i stedet for den familie, ofrene ikke længere har kontakt til. Netværket omfatter også unge mænd, der er udsat for æresrelateret vold og et stærkt socialt pres (Sanghera 2009:267-273).

Æresrelateret vold har fået stor opmærksomhed i England de seneste år, og især har tvangsægteskaber været omdiskuteret. Efter at en 19-årig kvinde, Rukshana Naz, blev dræbt af sin bror og mor, da hun forsøgte at bryde ud af et tvangsægteskab, og flere lignende sager om æresrelateret vold, igangsatte udlændingemyndighederne en undersøgelse af fænomenet. Det resulterede i en fælles handlingsplan i 2000 og rapporten *A Choice by Right* i 2001. Politisk førte det til stramninger i udlændingelovgivningen og til etableringen af Forced Marriage Unit (Brandon & Hafez 2008:137-140). Denne enhed til bekæmpelse af tvangsægteskaber arbejder på at øge politiets viden om og opmærksomhed på forestående eller indgåede tvangsægteskaber, og politiet skal i højere grad være opsøgende ved mistanke om tvangsægteskab. Borgere kan selv gøre politiet opmærksom på et forestående tvangsægteskab ved at ringe til en særlig hotline.

Southall Black Sisters har siden suppleret undersøgelsen og de politiske initiativer med en række anbefalinger til yderligere indsatser (Southall Black Sisters 2001:35-40). Organisationen hilser opmærksomheden på og arbejdet med problemet om tvangsægteskaber velkommen, men kritiserer samtidigt regeringens løsninger for at være blinde over for kønsmagt. I stedet for at involvere organisationer for etniske minoritetskvinder har regeringen konsulteret traditionelle og ofte selvbestaltede ledere i de etniske minoritetsmiljøer, og regeringen ser 'forsoning' gennem mægling som en løsning i konflikter om tvangsægteskab. Ifølge Southall Black Sisters er det sjældent i kvinders interesse (ibid. 2-3).

Sammenfatning af erfaringer fra Berlin, Stockholm og London

Indsatser over for vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier i Berlin, Stockholm og London er selvfølgelig mangeartede og hænger sammen med den historiske, kulturelle og organisatoriske sammenhæng, de er opstået inden for. Alligevel har vi draget en række fælles erfaringer på tværs af landene. De omhandler for det første eksistensen af specialiserede organisationer og krisecentre. For det andet er solidaritet mellem kvinder et tema, alle bragte op, og der eksisterer forskellige bud på, hvordan solidaritet fremmes. For det tredje insisterer organisationerne på lige rettigheder for alle kvinder; rettigheder, som kun kan være for alle, hvis alle ikke behandles ens. At kræve sin ret kan imidlertid blive en ensom affære, hvis der ikke er fællesskaber, der kan erstatte den tabte familie. For det fjerde eksisterer der i Sverige og England stærke feministiske forskningsmiljøer, der har lange traditioner for forskning i vold mod kvinder, herunder vold mod kvinder i etniske minoritetsmiljøer.

Specialiserede organisationer og krisecentre

I både Tyskland, Sverige og England eksisterer der specialiserede organisationer og krisecentre for etniske minoritetskvinder, og i England er der så mange, at det har givet anledning til etableringen af paraplyorganisationen Imkaan. I England har disse organisationer og krisecentre desuden den længste historie, hvilket muligvis hænger sammen med det store antal indvandrere og flygtninge i absolutte tal og en tradition for en multikulturalistisk politik.

Specialiserede organisationer og krisecentre er blevet kritiseret for at hindre integration og endda for at diskriminere etniske majoritetskvinder. De specialiserede organisationer mener omvendt, at der er behov for særlig viden om og særlige tilgange til kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, da den vold, de udsættes for, på afgørende punkter adskiller sig fra den vold, etniske majoritetskvinder udsættes for. Det blev påpeget mange gange over for os, at de specialiserede tilbud ikke udelukker, at etniske minoritetskvinder vælger at tage på almene krisecentre. Den mulighed har etniske minoritetskvinder naturligvis stadigvæk, hvis de ønsker at holde afstand til kvinder fra deres eget etniske minoritetsmiljø. De specialiserede organisationer og krisecentre er altså et supplement til de eksisterende almene organisationer og krisecentre.

Det er karakteristisk for de specialiserede organisationer og krisecentre, at både fagpersoner, aktivister og kvinder, der søger hjælp, har etnisk minoritetsbaggrund. Erfaringerne fra udlandet er, at engagerede og synlige rollemodeller har en stor betydning for etableringen af organisationer og netværk.

Solidaritet mellem kvinder

Det er en udbredt erfaring på krisecentre i Danmark, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund nærer mistro til andre kvinder med samme etniske baggrund af frygt for især sladder i det etniske minoritetsmiljø, og at det derfor kan være problematisk at have frivillige og medarbejdere med etnisk minoritetsbaggrund tilknyttet. Kvinderne i kvindeorganisationer og krisecentre for etniske minoritetskvinder i Berlin, Stockholm og London syntes ikke at nære samme bekymring. Det er selvfølgelig utænkeligt, at konflikter mellem kvinder og frygt for sladder ikke forekommer, og det er meget tænkeligt, at de organisationer, vi har haft kontakt til, ønsker at vise et harmonisk billede af solidaritet mellem kvinder i organisationerne. De udenlandske erfaringer kan ikke desto mindre bruges til at reflektere over, hvad der gør, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund i Berlin, Stockholm og London kan fungere som professionelle rådgivere og krisecentermedarbejdere, som kvinder har tillid til.

Da etniske minoritetsbefolkninger er større i alle tre lande, end de er i Danmark, er der mindre risiko for genkendelse, og kvinderne kan dermed i højere grad sikres anonymitet på krisecentrene. De professionelle kvinder er ikke anonyme, men kendt for deres og organisationernes professionalisme. Så når kvinderne henvender sig, er det ofte til en person, der er synlig i det etniske minoritetsmiljø og har et ry som en, der er professionel og står på kvindernes side. De etniske minoritetskvinder, der ikke ønsker kontakt med andre etniske minoritetskvinder, vælger formentligt at gøre brug af almene tilbud og dermed ikke komme til de specialiserede organisationer og krisecentre. Endelig fortæller flere af de personer, vi talte med i London, at organisationerne sætter klare rammer og regler for samvær og dermed begrænser mulighederne for nid og sladder.

I mange af organisationerne er grundlaget for hele organisationens arbejde desuden solidaritet; dvs. solidaritet er et erklæret mål for arbejdet og ikke blot en mulig og heldig sidegevinst. Støttegrupper som f.eks. Karma Nirvana for ofre for æresrelateret vold har solidaritet mellem ofrene som erklæret mål.

Lige rettigheder

Etableringen af specialiserede centre er ikke et udslag af et ønske om særlige eller anderledes standarder for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Tværtimod er argumentet, at lige vilkår og rettigheder til tider kræver særbehandling. Udgangspunktet er, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund har samme rettigheder som kvinder med etnisk majoritetsbaggrund, og en stor del af kvindeorganisationernes arbejde består i at arbejde for lige rettigheder. Især i England udfører kvindeorganisationer et stort retspolitisk arbejde. Det handler blandt andet om ret til medborgerskab, ret til ophold uafhængigt af ægteskab, ret til skilsmisse, ret til forældremyndighed og ret til sociale ydelser.

I England er det retspolitiske arbejde for en stor dels vedkommende rettet mod parallelle retssystemer, herunder særlig sharia-domstole. Kvindeorganisationer dokumenterer store problemer for kvinder, der er underlagt to parallelle retssystemer. En positiv erfaring med dette er dog, at kvindeorganisationers viden om andre retlige praksisser er omfattende. Det er en viden, det er nødvendig at have, når kvinder fra religiøse minoritetssamfund skal rådgives og hjælpes.

Erfaringen fra England er også, at mere eller mindre selvbestaltede og ofte religiøse lokale ledere inddrages ved mægling i æresrelaterede konflikter, og at en ukritisk anvendelse af lokale ledere kan have meget uheldige konsekvenser for nogle kvinder. Lokale ledere kan have afgørende betydning for udfaldet af en æresrelateret konflikt, og derfor kan det give god mening at inddrage dem i håndteringen af en konflikt, men erfaringer viser altså, at de ikke bør inddrages ukritisk.

Stærke forskningsmiljøer

I England og Sverige har der længe været stærke forskningsmiljøer inden for området vold mod kvinder. De har bidraget til at udvikle forståelsen af fænomenet og til den hjælp, der tilbydes. I begge lande har der i disse forskningsmiljøer været forskning i vold i etniske minoritetsfamilier, der har resulteret i nye indsatser som f.eks. udviklingen af en manual til udredning af vold og kontrol i ærens navn.

Disse forskningsmiljøer har tætte relationer til krisecenterbevægelsen. Det bidrager til, at tilbuddene til kvinder, børn og mænd fra etniske minoritetsfamilier udvikles på baggrund af nyeste forskning og omvendt, at forskningen tager udgangspunkt i kvindernes erfaringer og krisecentrenes og andre relevante aktørers praksisser. Forskningen i Danmark er spredt, og resultaterne er hovedsageligt rapporter uden stor forskningsmæssig tyngde. Der er dog taget initiativ til at styrke forskning i vold i nære relationer. I sommeren 2010 afholdt Danner og Novo Nordisk Fonden et seminar med fokus på dansk forskning om vold i nære relationer. Formålet var at danne sig et overblik over forskningsfeltets videre udviklingspotentialer. Samtidig udkom regeringens nationale strategi til bekæmpelse af vold i nære relationer, der følger op på to tidligere handlingsplaner til bekæmpelse af vold i familien. Skønt strategiens mål blandt andet er »mere solid viden som grundlag for en målrettet indsats« (Regeringen 2010:5), indeholder strategien meget begrænsede forskningsindsatser, heraf omhandler ingen vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier.³⁰⁶

³⁰⁶ Den nationale strategi indeholder en fortsættelse og opdatering af eksisterende databaser og årsstatistikker om vold mod kvinder, en undersøgelse om mænd, der udsættes for vold samt en undersøgelse af voldsramte kvinders oplevelse af den hjælp, de tilbydes (Regeringen 2010:20).

Istanbul/Tyrkiet

Vi lever typisk i frygt. Vi frygter vores fædre, brødre og ægtemænd. Vi er bange, fordi vi har erfaring med vold fra deres side. Fra nu af vil vi ikke udveksles. Vi vil ikke giftes med én, hvis ansigt vi aldrig har set. Vi vil ikke gøres til gaver og skænkes bort. Vi vil ikke vedblive at være uuddannede. Vi vil ikke giftes som børn. Vi vil ikke leve i konstant frygt for at blive straffet. Nebahat Akkoc, (grundlægger af KAMER i Amnesty International Secretariat 2004:3).

I efteråret 2010 var vi en uge i Istanbul, hvor vi talte med fem forskere og tre medarbejdere i tre forskellige ngo'er.

Professor i politologi Yesim Arat (Bogazici Universitet) og antropologen Ayse Gül Altinay (lektor på Sabanci Universitet) publicerede i 2007 en bog om ægtemænds vold mod deres hustruer, som skabte megen opmærksomhed i Tyrkiet. Nogle af bogens resultater er udgivet på engelsk, så vi havde en vis indsigt i undersøgelsen, inden vi mødte de to forskere (Arat & Altinay 2009).³⁰⁷ Vi interviewede dem om resultaterne, om nuværende tiltag til bekæmpelse af vold mod kvinder og om den nutidige politiske situations implikationer for støtte til bekæmpelse af vold mod kvinder. Undersøgelsen undersøger bl.a. kvindeorganisationen *KAMER*, som holder til i Østtyrket. Vi har således fået information om kvinders aktiviteter og strategier til bekæmpelse af vold mod kvinder andre steder i Tyrkiet end Istanbul.

Vi interviewede Ilke Gökdemir, en repræsentant fra Mor Cati, som betyder 'Lilla Tag' (på engelsk Purple Roof Women's Shelter Foundation), som varetager et af Tyrkiets få autonome rådgivnings- og krisecentre. Organisationer er en af de helt centrale aktører i kampen mod familierelateret vold mod kvinder. Endvidere interviewede vi Ruhay Sena Danisman fra *Amnesty International Turkey Branch*, som er specialist inden for området vold mod kvinder. Vi mødtes også med en repræsentant fra *Women for Women's Human Rights – New Ways*, som er en autonom kvindeorganisation, hvis overordnede formål er at fremme kvinders menneskerettigheder.³⁰⁸

³⁰⁷ Vi interviewede også politologen og journalisten Leyla Pervizat, der har beskæftiget sig med æresrelateret vold i mange år (se Pervizat 2003). Endvidere havde vi et par uformelle møder med den danske antropolog Daniella Kuzmanovic, som har forsket i tyrkiske forhold i en årrække, bl.a. i civilsamfundsorganisationer og køn, og med den svenske sociolog Elizabeth Özdalga, der har boet og forsket i Tyrkiet i over 40 år. Özdalga er leder af Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, og hun har bl.a. skrevet om familieformer i henholdsvis Tyrkiet og Sverige. Skønt samtalerne med disse tre forskere gav os en god indsigt i tyrkiske (køns)forhold, inddrages de ikke eksplicit i dette afsnit. Vi har dog anvendt Özdalgas forskning andre steder i bogen.

³⁰⁸ Hun oplyste ikke sit navn.

Via disse kontakter fik vi adgang til forskellige former for publikationer, som anvendes i det følgende. Formålet med at inddrage Tyrkiet er at vise, at også i lande, som etniske minoritetskvinder i Danmark har rødder i, foregår der en kvindepolitisk kamp for at forbedre kvindens samfunds- og familiemæssige stilling, herunder bekæmpelse af familierelateret vold mod kvinder. De ligestillings-, selvstændiggørelses- og subjektgørelseskampe, der foregår i oprindelseslandene, kan virke inspirerende for voldsramte etniske minoritetskvinder i Danmark.³⁰⁹ Som vi har vist, udgør bl.a. angsten for sladder en barriere for, at voldsramte kvinder deler erfaringer og udvikler solidaritet, hvilket ellers ville kunne bidrage til at støtte dem i skabelse af et selvstændigt liv uden vold. Erfaringer fra Tyrkiet viser imidlertid, at det *er* muligt at opbygge solidaritet mellem kvinder (jf. arbejdet i KAMER som beskrives senere) og mellem forskellige kvindeorganisationer, der har dannet fælles front for at få ændret lovgivning, der er kvindeundertrykkende. En anden bevæggrund til, at vi har set nærmere på et oprindelsesland, er, at vi har søgt inspiration til tiltag, der kan bidrage til forbedring af indsatser i forhold til etniske minoritetskvinder i Danmark. Er der udviklet andre tilgange og metoder end i de vesteuropæiske lande, familierne er udvandet til, som man kan bruge i Danmark?

Kvindepolitisk kamp i Tyrkiet

Den kvindepolitiske kamp, i det område man kender som det nuværende Tyrkiet, begyndte for alvor i det 19. århundrede. Den første kvindepolitiske bølge fandt sted fra 1860'erne og frem til omkring 1930'erne, dvs. under Osmanerriket. I 1930'erne var kvinder, primært en urban vestlig orienteret elite der støttede kemalismen, mobiliseret i forbindelse med kvinders stemmeret, ret til uddannelse og ligeløn og krav om begrænsning af polygami og arrangerede ægteskaber. Kvinder organiserede sig således på baggrund af grundlæggende juridiske rettigheder og medborgerskabsrettigheder, og de stillede krav til den nye tyrkiske stat, som blev grundlagt i 1923. Årene mellem 1930'erne og 1980'erne er blevet kaldt »de gølge år« (Tekeli 1998 i Kama 2009:6), da det først er i 1980'erne, at man kan tale om en feministisk bevægelse i Tyrkiet. Den var inspireret af den vestlige kvindebevægelse, og den blev iværksat under specielle vilkår, idet der var et militærkup i 1980, som betød en undertrykkelse af al politisk virksomhed i landet. 1980'ernes kvindebevægelse bidrog dermed betydeligt til en 'gendemokratisering' af den tyrkiske stat ved at udfolde kvinders politiske kamp i en periode, hvor politisk aktivitet ellers var yderst indskrænket (Arat

³⁰⁹ Se f.eks. Lagervall 2004 om nutidige kampe for forbedring af lovgivningen mod hustruvold i Marokko samt Anagol 2010 for en analyse af begyndelsen til moderne indisk feminisme.

1994 i *ibid.*7). Kvinder skjulte deres politiske agenda i 'upolitiske' møder, som blev tilladt, fordi man fra regimets side anså kvinders aktiviteter for ubetydelige eller uvæsentlige (*ibid.*7; Anil et al. 2006).

Ligesom den vestlige feministiske bevægelse tog den tyrkiske kvindebevægelse sloganet 'det private er politisk' alvorligt. Det betød, at et af dens største bidrag har været italesættelse og synliggørelse af den undertrykkelse af kvinder, der finder sted i privatsfæren. Især kom der fokus på vold mod kvinder, hvilket har været en mærkesag i den tyrkiske kvindebevægelse lige siden (Kama 2009:7, 9). I begyndelsen af 1980'erne mødtes uddannede middelklassekvinder i mindre grupper i Istanbul og Ankara. Disse grupper udgjorde den første feministiske bevidstgørelsesaktivisme, idet kvinder for første gang talte sammen om deres erfaringer med undertrykkelse, diskrimination, seksualitet og vold. De udviklede kvindesolidaritet, hvilket førte til en lang række aktiviteter såsom kampagner, protestmarcher, feministiske tidsskrifter, et kvindebibliotek (som stadig eksisterer, og som vi besøgte), kvindecentre og 'solidaritetscentre mod vold'. I 1987 udkom Duygu Asenas semi-autobiografiske roman *Kvinden har ikke noget navn*, der handlede om kvinders seksualitet, følelser og erfaringer med vold. På grund af dens kontroversielle temaer og sprog blev den forbudt i en periode. Bogen blev et feministisk manifest, og forfatteren blev et ikon for feminister i Tyrkiet. I henholdsvis 1987, 1989 og 1990 var der kampagner mod forskellige former for vold mod kvinder: 'Solidarity Against Battering Campaign', en kampagne mod seksuel chikane 'Purple Needle Campaign' og en kampagne mod § 438 i den tyrkiske straffelovgivning, der tilsiger, at hvis en kvinde, der arbejder som prostitueret voldtages, reduceres voldtægtsmandens dom med to tredjedele (*ibid.*8).

I 1980'erne blev stadig flere kvinder bevidste om den store mobiliseringskraft, der er i en feministisk solidaritet. Aktive kvinder samledes og krævede rettigheder på egne, dvs. kvinders vegne – og ikke for deres nation, klasse eller for deres ægtemænd, brødre eller sønner (Sirman 1989 i Kama 2009:9). Eller som Yesim Arat, som vi har talt med, har skrevet, så var kvindeorganisationers primære opgave »at fremme accepten af kvinder som individer med kontrol over deres egne liv og ikke blot som medlemmer af fællesskaber, hvori mænd havde højere status og flere rettigheder« (Arat 2008 i Kama 2009:9, se også Kvernød 1989). Kvinder stillede således krav om individuel autonomi (*ibid.*9).

Institutionalisering og oprettelse af krisecentre

I løbet af 1990'erne foregik der en institutionalisering af den feministiske bevægelse, hvilket udmøntede sig i oprettelse af kvindekrisecentre, organisationer og 'solidaritetscentre'. Nogle kvinder var skeptiske over for denne udvikling, mens andre etablerede mere formelle institutioner, hvoraf Mor Cati, der opstod i Istanbul i 1990, og *Ankara Kadın Dayanisma Dernegi*, der åbnede i Ankara

i 1993, er pionerorganisationer. Det lykkedes endvidere kvindebevægelsen at påvirke den statslige politik, hvorfor der også her foregik en institutionalisering. I dette årti blev en række tiltag og programmer til støtte for kvinder, herunder voldsramte kvinder, iværksat (Kama 2009:9). Udviklingen betød, at der sidst i 1990'erne var mere end 300 kvindeorganisationer i Tyrkiet (ibid.10).

Selv om staten blev mere aktiv i forhold til vold mod kvinder i 1990'erne, var det først i løbet af det nye årtusinde, at kvindekrisecentre blev anset for (mere) legitime og som steder til beskyttelse af voldsramte kvinder (Erdem 2009:51). *The Directorate General of Social Services and Child Protection Institute* (forkortet til SHCEK efter dens tyrkiske navn) er en offentlig institution, der er ansvarlig for tilvejebringelse af krisecentre (ibid.1). Den del af SHCEK's indsats, der handler om bl.a. krisecentre og familierådgivningscentre, er imidlertid både underbemandet og underfinansieret (ibid.53). SHCEK har været udsat for meget kritik både i medierne og fra feministisk hold for ikke at iværksætte et tilstrækkeligt antal krisecentre og for, at eksisterende krisecentre ikke lever op til et acceptabelt kvalitetsniveau, f.eks. i forhold til tilgængelighed og krav om tavshedspligt.³¹⁰ I 2005 vedtog det tyrkiske parlament at pålægge kommunerne at oprette et krisecenter for hver 50.000 indbygger. Efter denne lov er krav om flere krisecentre i stadig højere grad blevet rettet mod kommunerne (ibid.2, jf. Danisman, Amnesty International). Endvidere kritiserer kvindeorganisationer SHCEK's politiske indstilling. De mener, at det er helt afgørende med en feministisk tilgang, dvs. et kvindeperspektiv, ligesom de mener, at SHCEK bør koordinere sit arbejde i samarbejde med kvindeorganisationer. Endelig tolker kvindeorganisationer den offentlige institutions inkompetence som en forlængelse af den tyrkiske stats patriarkalske, konservative og pragmatiske tilgang til kønsligestilling. De ser således SHCEK's tiltag som en forskønnelsespolitik snarere end som udtryk for et reelt ønske om forandring (ibid.3).

På trods af al kritikken mener langt de fleste kvindeorganisationer dog alligevel, at det bør være staten, der sørger for tilvejebringelse af kvindekrisecentre. Det er et paradoks i den forstand, at kvindeorganisationerne er stærkt kritisk over for SHCEK samtidig med, at kvindebevægelsen ikke selv har været i stand til at etablere krisecentre. De få eksempler på autonome krisecentre, der har været, har ikke fungeret over tid og har ikke formået at være tilstrækkelig pålidelige. Det skyldes bl.a. vanskeligheder ved at varetage arbejdet med voldsramte

³¹⁰ Vi hørte også kritik af statsdrevne krisecentre fra medarbejderen på Mor Cati, der fortalte, at de statsdrevne krisecentre ikke arbejder ud fra et feministisk grundlag, og at kvinden nogle steder ikke er velkommen igen på krisecentret, hvis hun er gået tilbage til voldsmanden. Kvinden får sjældent psykologisk hjælp, og hun får ofte ingen information om sine sociale og juridiske rettigheder (Gökdemir, Mor Cati).

kvinder med primært frivillig arbejdskraft, og at man har haft få og ustabile økonomiske ressourcer. Så skønt kvindegrupper er kritiske over for statens indsatser og 'statsfeminisme', gør de strategisk brug af de finansielle og personalemæssige ressourcer, som staten tilbyder (ibid. 3-4). De involverer sig også i oprettelse og drift af statsdrevne krisecentre ved f.eks. at være konsulenter eller socialarbejdere på krisecentrene (ibid.4).

Kvindekrisecentres historie i Tyrkiet er med andre ord meget kort. De første krisecentre åbnede i Istanbul i 1990³¹¹ og samme år etablerede SHCEK sit første krisecenter. Ifølge SHCEK's årsrapport fra 2008 driver institutionen 26 krisecentre samt 42 familierådgivningscentre, hvor socialarbejdere rådgiver bl.a. voldsramte kvinder. I marts 2008 havde i alt 7.590 kvinder og 5.586 børn fået hjælp af SHCEK³¹² (Erdem 2009:53). I 2008 var der 2.042 ansøgninger om at komme på SHCEK's krisecentre, men kapaciteten er kun på 573 kvinder og børn (ibid.54). Man har også en national hotline ('Alo 183'), der betjener borgere udsat for vold, herunder voldsramte kvinder (ibid.53).

EU anbefaler, at en stat bør have et krisecenter for hver 7.500 piger/kvinder (ibid.51). Der er omkring 38 millioner indbyggere af hunkøn i Tyrkiet, hvilket betyder, at der er et krisecenter for hver 730.000 kvinder. Hvis man skulle følge den standard som EU opstiller, burde der altså være 5.000 krisecentre i Tyrkiet (ibid.54). I februar 2009 var der imidlertid kun i alt 52 krisecentre (ibid.53).³¹³ I Istanbul er der omkring ni krisecentre (Gökdemir, Mor Cati).

Autonome krisecentre har også en kort historie. Krav om krisecentre har dog været på kvindebevægelsens dagsorden siden 1987, hvor organisationer som f.eks. Mor Cati og *Women's Solidarity Foundation* i Ankara gjorde et stort lobbyarbejde for at fremme iværksættelse af krisecentre (Erdem 2009:54). Man havde et slogan, der lød: 'Vi ønsker krisecentre, lige så meget som vi længes efter den tid, hvor der ikke længere er brug for dem'. Det første autonome krisecenter blev oprettet af *Women's Solidarity Foundation* i Ankara i 1993. Mor Cati, som vi beskriver senere, oprettede et krisecenter i Istanbul i 1995. I 2008 blev der

³¹¹ Vi har ikke fundet mere præcise oplysninger om, i hvilket regi det blev oprettet.

³¹² Vi har formuleret det på denne måde, da det ikke fremgår, hvorvidt alle børnene har været på krisecentre med deres mødre, eller om de har været placeret andre steder. Nogle gange adskilles kvinder og børn nemlig, hvis børnene er over 12 år (Danisman, Amnesty International).

³¹³ Vi har fået oplyst et forskelligt antal krisecentre i vores interviews, helt op til 100 (Danisman, Amnesty International), men da tallet 52 indgår i en masteropgave fra 2009 med Yesim Arat som vejleder, formoder vi, at det er et mere korrekt antal. Samme antal nævnes af medarbejderen på Mor Cati, men hun siger dog, at herunder henregnes også herberger for hjemløse, dvs. at hun vurderer, at tallet reelt er mindre. Ph.d.-studerende Gökçen B. Dinc angiver 40 krisecentre, hvoraf 20 er tilknyttet SHCEK, mens 20 andre varetages af ngo'er og lokale forvaltninger, formodentlig kommuner. Endvidere driver SHCEK 38 familierådgivningscentre (konferencen 'Gendering Violence', Uppsala Universitet 2009).

etableret et nyt autonomt krisecenter for unge kvinder (fremgår ikke i hvilken by, men formodentlig i Istanbul) (ibid.55).

Hvad er omfanget af vold mod kvinder i Tyrkiet? Eksisterende forskning indikerer, at majoriteten af gifte kvinder regelmæssigt er udsat for vold fra deres ægtefæller, mens mange enlige kvinder gør gældende, at de bliver slået af mandlige slægtninge. Litteraturen henviser til, at eksisterende statistiske data afspejler en underrapportering af vold mod kvinder. Årsager til volden begrundes i de dominerende patriarkalske strukturer i både familien og i samfundet. Manglende økonomisk uafhængighed er også en væsentlig årsag til kønsulighed, der bidrager til, at kvinder sidder fast i en 'afhængighedskultur' (Acar et al. 2007:8,9).

Der er foretaget tre landsdækkende kvantitative studier af vold mod kvinder (Erdem 2009:11).³¹⁴ Ifølge *National Research on Domestic Violence Against Women in Turkey 2008* (udgivet i 2009) har 39 % af landets kvinder været udsat for fysisk vold mindst en gang i deres liv, mens 15 % har været udsat for seksuel vold mindst én gang i livet. 44 % har været udsat for psykisk eller følelsesmæssig vold. Af gifte kvinder eller kvinder, der har været gift, har 40,3 % i urbane områder været udsat for fysisk eller seksuel vold, mens tallet for kvinder i landområder er 46,6 % (tal fra Gökçen B. Dinc fra konferencen Gendering Violence (...), Uppsala Universitet 2009). 32 % har været forhindret i at tage lønarbejde eller været tvunget af deres mænd til at opgive deres arbejde (Kamp 2009).

Ifølge Altinay & Arats undersøgelse har 35,1 % været udsat for fysisk vold mindst én gang (slået/dasket til, skubbet eller tævet) (Altinay & Arat 2009:39). Modsat den tidligere nævnte undersøgelse fandt Altinay & Arat, at betydelig flere kvinder, der bor i større byer, er udsat for fysisk vold, end kvinder der bor i landsbyer og mindre byer (ibid.46). Et overraskende resultat var også, at der ikke var signifikante statistiske forskelle i omfanget af vold og kvinders holdning til vold mellem Østtyrkiet og Vesttyrkiet. Endvidere har 14 % været tvunget til seksuelle relationer mod deres vilje mindst én gang (ibid.47). Undersøgelsen viste endvidere, at ægtemænd udøver en udbredt kontrol over deres hustruer. Forskerne skriver, at »kvinders mobilitet eller bevægelsesfrihed, lige fra at gå ud og handle til at besøge familiemedlemmer, afhænger af deres mands tilladelse. Surveyen viser, »at gifte kvinder er ekstremt begrænsede, når det drejer sig om at tage egne beslutninger og organisere deres eget liv« (ibid.38). Et positivt resultat var, at ni ud af ti kvinder dels var enig i, at der ikke var nogen legitime årsager

³¹⁴ Der er også kun foretaget få videnskabeligt funderede kvalitative studier, hvoraf Altinay & Arat 2007 (tyrkisk bogudgave) er et af dem (Erdem 2009:13). Denne undersøgelse indeholder både en kvantitativ landsdækkende del og en kvalitativ del. Den handler udelukkende om ægtemænds vold mod deres hustruer, dvs. den indeholder ingen information om, hvorvidt der er flere voldsudøvere involveret. Se også Akar et al. 2010.

til at 'slå en hustru' og dels i, at retssystemet bør straffe mænd, der udøver vold mod deres ægtefælle. Disse svar, konkluderer forfatterne, antyder, at kvinder ikke anser vold i nære relationer som en 'privat affære', som skal løses inden for familien (ibid. ix-x).³¹⁵ Ifølge National Research on Domestic Violence Against Women in Turkey 2008 er der imidlertid stadig et stort behov for at fremme mentalitetsforandringer blandt befolkningen i Tyrkiet vedrørende vold mod kvinder (Üner et al. 2009:188).

Familiens centrale rolle og (kampen for) lovændringer

Af både vores interview og litteraturen fremgår det, at familiens rolle er helt central i Tyrkiet. Familien beskrives som en hellig enhed, som mange står yderst tøvende overfor at opløse – selv i tilfælde af vold mod kvinden. F.eks. fortæller Ruhat Danisman fra Amnesty International, at man fra statens side på alle måder forsøger at fastholde denne enhed af far, mor og børn, der opfattes som samfundets kerne. Ethvert forsøg på at opløse denne enhed bliver set ned på. Når en voldsramt kvinde går til politiet, hvilket sjældent sker, sendes hun typisk tilbage til familien, fordi den rådende opfattelse er, at kvinden tilhører manden. Mentaliteten er, at vold mod kvinder er noget, man skal holde inden for familien; det er ikke noget, som udenforstående skal blande sig i. Denne holdning bør man være opmærksom på, når en kvinde henvender sig til et krisecenter: Kvinden tænker nemlig oftest også selv, at hun hører til hos manden. Selve ordet 'skilsmisse' virker truende på mange kvinder. Og hvis kvinden tager til sine forældre, sender de hende typisk tilbage til manden, og måske tæver de hende også og siger: 'Hvorfor løber du hjemmefra?'. Kvinden udsættes altså for vold i flere kontekster. En vigtig opgave er således at få formidlet til kvinden, at det ikke er hendes skyld, at hun udsættes for vold. Selvbefredelse bidrager udelukkende til at fastholde hende i et voldeligt forhold. En anden konsekvens af dette familiesyn er, at politiet ofte fortæller voldsmanden, hvor kvinden er, hvis hun er kommet på krisecenter, og han søger efter hende. Denne uprofessionelle holdning udgør et stort problem, konstaterer Danisman. Kvalificering af medarbejdere i det offentlige system såsom politi, sundhedspersonale, socialarbejdere og krisecenterpersonale står således højt på kvindeorganisationers ønskeliste. Der er nogle EU-finansierede projekter, som træner psykologer og jurister tilknyttet krisecentre, slutter hun.

Altınay & Arat skriver, at de fleste af de kvinder, der indgår i deres undersøgelse, for første gang talte om den vold, de har været udsat for (2009). Vi

³¹⁵ Den tyrkiske avis *Hürriyet* indledte i 2004 en kampagne mod vold i nære relationer. Avisen læses af mange mennesker i Tyskland med rødder i Tyrkiet, så debatten bredte sig også hertil (Ates 2009:99-101). Avisen har en krisehjælps-hotline (Gökdemir, Mor Cati).

spurgte Arat, hvorfor kvinderne er tavse om volden? Hvad er de bange for? »De er bange for at blive udelukket af familien og (lokal)samfundet«, var hendes svar. Det er familien, der giver kvinder økonomisk og social sikkerhed. De er bange for at miste denne støtte, fordi de ikke har andre at falde tilbage på, hvis de bliver ekskluderet af disse fællesskaber. Familien og lokalsamfundet er de sikkerhedskilder, som de kan trække på (Arat, interview; se også European Stability Initiative 2007; Özdalga 2002, 2010). Der er med andre ord ingen velfærdstat, som kan træde til med økonomisk og social støtte, når familien og netværk svigter.

Siden 2000 er der sket afgørende lovændringer, der styrker kønsligestillingen i Tyrkiet. En samlet kvindebevægelse har været den store drivkraft i denne forandringsproces. Den gjorde en kæmpeindsats for at få ændret først den civile lovgivning og siden straffelovgivningen. Disse forandringer er kun kommet i stand, fordi 126 kvindeorganisationer slog sig sammen, udførte et imponerende stykke arbejde ved at gennemgå lovsamlinger og kom med nye forslag samt lagde et voldsomt pres på de politisk ansvarlige for at få ændringerne gennemført (Anil et al. 2006:7).

Den nye civillov, der blev vedtaget i 2001, afskaffede mænds formynderi i ægteskabet og gav kvinder nye rettigheder. Dernæst initierede Women for Women's Human Rights – New Ways en kampagne for at få ændret straffeloven. Efter tre års anstrengelser blev en ny straffelov vedtaget i 2004, og den indeholdt over 30 forbedringer, der udgør afgørende skridt mod kønsligestilling, beskyttelse af kvinders menneskerettigheder, i særdeleshed kvinders og pigers selvbestemmelse over egen krop og seksualitet (ibid.1).

Den civile lov anlægger et nyt perspektiv på familien og på kvindens placering i den. Den gamle lovgivning, som stort set ikke var ændret siden 1926, tildelte kvinden en juridisk underordnet position i familien med rettigheder og forpligtelser defineret i forhold til ægtemanden. I den nye lov udgør familien en enhed baseret på et ligeværdigt partnerskab. Den nye tilgang afspejles også i sprogbrugen. F.eks. er 'hustru' og 'ægtemand' udskiftet med 'ægtefælle', ligesom loven er skrevet i et moderne sprog, hvilket gør den mere tilgængelig. Den nye familieforståelse afspejles i følgende fem forandringer: 1) Ægtemanden er ikke længere familiens overhoved, dvs. kvinders underdanighedspligt er afskaffet. Ægtefæller er ligestillede parter, der i fællesskab varetager en ægteskabelig enhed med lige meget bemyndigelse til at tage beslutninger. 2) Ægtefæller er ligestillede i henseende til rådighed over fællesboet, herunder boligen. 3) Ægtefæller har lige rettighed over ejendomme/ejendele erhvervet i løbet af ægteskabet, dvs. kvinden er formueretligt ligestillet med manden. 4) Ægtefæller har lige ret til at repræsentere familien udadtil. 5) Betegnelsen 'uægte børn', som har været anvendt om børn født uden for ægteskabet, er blevet afskaffet.

Endvidere har mødre til børn født uden for ægteskab forældremyndigheden (ibid. 8-9).

Forbedringer af straffeloven set ud fra et kvindesperspektiv består i en anerkendelse af kvinders ret til selvbestemmelse over egen krop og seksualitet. Det betyder, at seksuelle forbrydelser behandles som forbrydelser mod individer, dvs. som forbrydelser mod den seksuelle integritets ukrænkelighed i stedet for som tidligere som forbrydelser mod samfundet, familien eller den offentlige moral. Alle henvisninger til patriarkalske begreber såsom ærbarhed, moral, skam, anstændighed og folkelige traditioner er taget ud. Lovens første paragraf siger, at lovens mål er at beskytte individers rettigheder og frihed. Der er således indført højere straf for seksualforbrydelser, ligesom voldtægt i ægteskabet er kriminaliseret. Desuden er der indført foranstaltninger, der forhindrer strafnedsættelse for æresdrab, ligesom diskrimination af ugifte kvinder og kvinder, der ikke er jomfruer, ikke er tilladt. Yderligere har man kriminaliseret sexchikane på arbejdspladser, og seksuelle overgreb foretaget af landets sikkerhedsstyrker defineres som en alvorlig lovovertrædelse. Ifølge den tidligere lov kunne en mand slippe for straf ved at gifte sig med den kvinde, han havde bortført og/eller voldtaget. Det er blevet kriminaliseret i den nye lovgivning (ibid.14).³¹⁶

Selv om der således er sket betydelige juridiske fremskridt, er disse ikke tilstrækkelige til at forhindre diskrimination af kvinder, ligesom overtrædelser af kvinders menneskerettigheder ikke er udryddet med ét slag. Som Women for Women's Human Rights – New Ways understreger, så formes kvinders liv stadig af traditionelle og religiøse praksisser, som er i modstrid med lovgivningen, f.eks. tidlige ægteskaber, tvangsægteskaber, æresrelaterede forbrydelser, flerkoneri/polygami³¹⁷ og restriktioner af kvinders bevægelsesfrihed. Og »vold mod kvinder i dens mange manifestationer – inden for og uden for hjemmet – udgør fortsat en af de mest udbredte overtrædelser af menneskerettighederne i Tyrkiet« (ibid. 66).

I det følgende sætter vi fokus på Mor Cati, KAMER og Women for Women's Human Rights, da disse organisationer er nogle af de mest markante aktører, når det gælder kampen mod vold mod kvinder, udvikling af solidaritet mellem

³¹⁶ Der er flere lovændringer, som vi ikke nævner, ligesom der stadig er love, der er kvindefjendske.

³¹⁷ Tyrkiske forskere anslår i en undersøgelse fra 2011, at omkring 187.000 af landets kvinder lever i ulovlige flerkoneægteskaber. Det er især i de sydøstlige kurdiske områder, at polygami er udbredt. Her vies hustru nummer to til manden i en religiøs ceremoni, der ifølge forskerne efterlader hende uden juridisk beskyttelse (Skovmand 2011).

kvinder samt strategier og metoder, der kan støtte kvinder til at leve et mere autonomt liv uden vold.

Mor Cati

Mor Cati er en stiftelse, som blev grundlagt i Istanbul i 1990.³¹⁸ Den var en af de første organisationer, der blev dannet på baggrund af den nye kvindebevægelse. Organisationen er kendt i hele Tyrkiet. Den har haft en noget omtumlet tilværelse i den forstand, at dens økonomiske grundlag har været ustabil. Finansiering til igangsættelse af organisationen kom fra udlandet, og ideen var at åbne et kvindekrisecenter, som skulle styres af feminister og basere sig på principper om feministisk solidaritet. Man tog afstand fra hierarkiske styreformer, autoritet og professionalisme. Det tog imidlertid fem år, inden Mor Cati åbnede et krisecenter, og i dets levetid boede 350 kvinder og 250 børn på krisecentret (Kama 2009:11).

I de mellemliggende fem år fungerede Mor Cati som et 'kvindesolidaritetscenter'. En i USA boende psykolog med tyrkiske rødder, der havde krisecentererfaring, underviste frivillige i feministiske metoder med særlig henblik på at støtte voldsramte kvinder. De frivillige, der havde deltaget i denne workshop, rådgav derefter voldsramte kvinder. Efterhånden kom andre tilbud til såsom psykologisk og juridisk rådgivning. Endvidere arrangerede Mor Cati offentlige møder, demonstrationer, udarbejdede brochurer og pressebulletiner om vold mod kvinder og deltog i såvel nationale som internationale paneldiskussioner (Kama 2009:11; se også Erdem 2009:55). Man afholdt også ugentlige møder, hvor dels centrets daglige problemer blev taget op, dels debatterede større kønspolitiske temaer. Da den økonomiske situation var vanskelig, arbejdede man også på at få en økonomisk bæredygtig organisation stablet på benene. Derfor blev forskellige indkomstgenererende aktiviteter iværksat, såsom en kiosk, salg af bøger, genbrugstøj og bagte kartofler samt et agentur, der arrangerede feministiske konferencer. Kun få af disse aktiviteter bidrog dog permanent til finansiering af stedet (Kama 2009:12).

Mor Cati fungerer stadig som et åbent og i offentligheden velkendt rådgivningssted, hvor kvinder kan få psykologisk og juridisk rådgivning. Der er omkring 100 frivillige tilknyttet, og hvis der er projektmidler ansættes nogle medarbejdere på deltid. Der er henholdsvis en voksen- og en børnepsykolog fast tilknyttet (frivillige), ligesom man kan trække på andre psykologer. Tilsvarende i forhold til juridisk bistand (Gökdemir, Mor Cati).

³¹⁸ Den feministiske advokat Canan Arin, som har ført mange sager for voldsramte kvinder, var en af grundlæggerne af organisationen (Arin 2001).

Mor Cati har af to omgange drevet et autonomt krisecenter. Det første fungerede i perioden 1995–1998, det andet i 2005–2008. Begge gange foregik det i samarbejde med en kommune i Istanbul, hvor kommunen finansierede stedet, mens Mor Cati bidrog med frivillige, som varetog den daglige drift. Begge gange blev der lukket for de økonomiske midler. I 2009 etablerede Mor Cati imidlertid et nyt krisecenter, finansieret af en anden kommune i Istanbul (Erdem 2009:55). Det er dette krisecenter, som repræsentanten for Mor Cati, vi interviewede, taler om.

Der er plads til 18 kvinder og børn på krisecentret. På landets offentligt drevne krisecentre kan kvinden bo i tre måneder, som kan udvides til seks måneder. Men på Mor Cati krisecenter kan kvinden opholde sig i længere tid, helt op til to år afhængig af hendes behov. Medarbejderne forsøger også at støtte kvinden efter fraflytning. Hun kan altid kontakte krisecentret igen og få psykologisk og juridisk rådgivning, ligesom de tilknyttede socialarbejdere kan støtte hende på forskellig vis, f.eks. med at søge job. Man kan også hjælpe kvinden med lidt penge, f.eks. til transport. Vores vurdering er, at der er tale om et usystematisk efterværnsarbejde, som er yderst afhængig af de finansielle rammer, der virker temmelig skrøbelige. Succesraten er dog høj, idet 75 % af kvinderne ikke går tilbage til den voldelige mand/familie. Et stort hotel i Istanbul giver mad til krisecentret. Elektricitet og gas skal dog betales, og det er ikke let at få økonomien til at hænge sammen. Mor Cati får ingen statsstøtte, hvilket man også helst vil undgå, da man ønsker at være autonom (Gökdemir, Mor Cati).

Når en kvinde kommer til Mor Cati, undersøger medarbejderne, hvad hun har behov for, f.eks. at komme på krisecenter eller at få juridisk eller psykologisk bistand. Hvis kvinden henvises til krisecentret, foretages der også her en behovsanalyse. På krisecentret er der en socialarbejder, som er ansvarlig for kvinden. Der er et ugentligt møde, hvor man følger op på kvindens behov. Der er også en psykolog tilknyttet krisecentret (Gökdemir, Mor Cati).

En voldramt kvinde står over for barrierer både i relation til sin slægtskabsgruppe og i forhold til det offentlige system og arbejdsmarkedet. Det er nemlig de færreste kvinder, der får støtte fra deres familier. Mange familier er konservative og siger, at kvinden skal blive hos manden, og at han har ret til at gøre, som han vil. Nogle forældre, afhængig af deres økonomiske formåen, siger, at kvinden kan komme og bo hos dem, men uden hendes børn. Det vil kvinden typisk ikke; hun vil ikke forlade sine børn (Gökdemir, Mor Cati).

De færreste kvinder kender til krisecentre og til deres rettigheder. Endvidere stoler kvinder typisk ikke på offentlige myndigheder såsom politi (mange politimænd slår selv deres hustruer) og socialarbejdere. Hvis en kvinde faktisk henvender sig til politiet om, at hun er udsat for vold, vil hun oftest få besked på at gå hjem igen. Og socialarbejdere på de statsdrevne krisecentre fortæller ikke

kvinderne om deres rettigheder. De ydmyger kvinden, og de forsøger måske at mægle mellem den voldelige ægtemand og kvinden. For at få hjælp hos politiet, på hospitalet og hos andre hjælpeinstanser skal kvinden have et id-kort. De skal registreres som boende et sted, hvilket betyder, at manden kan finde frem til dem. Det kan også udgøre et problem, når børn skal tilmeldes en skole, for så kan eksmanden let få adgang til kvindens adresse (Gökdemir, Mor Cati).

Procentdelen af kvinder i Tyrkiet, der har lønarbejde, er lav, og det er da også de færreste, der har boet på Mor Cati krisecenter, der har haft arbejde. Dog er sort arbejde temmelig udbredt, men det er stadig meget vanskeligt for kvinderne at finde et arbejde. Veluddannede kvinder har dog typisk arbejde og kan klare sig bedre. Det er meget få økonomiske midler en kvinde har ret til fra det offentlige, men Mor Cati hjælper kvinden med at søge relevante steder (Gökdemir, Mor Cati).

På trods af Mor Catis vanskelige vilkår fungerer organisationen som en rollemodel for andre kvindecentre, der ønsker at arbejde ud fra et feministisk grundlag med bekæmpelse af vold mod kvinder og med empowermentstrategier. Mor Cati har støttet mere en 20.000 kvinder, hvilket har givet organisationen en stor erfaring og viden. Synliggørelse af vold mod kvinder i Tyrkiet vurderes dog til at være organisationens største bidrag (Kama 2009:12).

KAMER

Women's Center/Women's Consultation and Solidarity Center (forkortet KAMER efter organisationens tyrkiske navn *Kadim Merkezi*) blev stiftet i Diyarbakir i 1997 af lærerinden Nebahat Akkoc. Sammen med ligesindede kvinder i det østlige Tyrkiet havde hun allerede i 1994 taget initiativ til organisationen, men på grund af den borgerkrigs-lignende tilstand mellem kurdiske guerillaer og tyrkisk militær blev den først officielt grundlagt senere. Kvinderne ønskede at skabe en autonom organisation med det formål at hjælpe kvinder i nærområdet (Akdoğan 2007). KAMER har formået at fastholde den autonome strategi. Selv om flertallet af kvinder, som organisationen er i berøring med, er kurdere, ønskede man ikke at definere sig som et forum for udelukkende kurdiske kvinder, bl.a. fordi et menneske har mere end én identitet (www.kamer.org/eng). Organisationen hedder heller ikke noget med 'kurdiske kvinder', fordi man ønsker at støtte alle kvinder uanset etnisk baggrund. Ofte er KAMER det eneste forum, hvor kvinder med forskellige etniske baggrunde er sammen på tværs af etniske (f.eks. tyrkiske og kurdiske, men også syriske) og religiøse baggrunde (f.eks. alevier og sunnier). Typisk er både kvinder og mænd i et lokalsamfund opdelt i forhold til disse parametre, så også på den måde er KAMER usædvanlig. I mange byer er KAMER-grupperne de eneste feministiske grupper, måske de eneste autonome ngo-grupper, så der er tale om en meget vanskelig opgave. Det er ikke blot en

kamp i forhold til lokalsamfundet, dvs. rådende socio-kulturelle normer og regler i forhold til køn og især kvinders position, men også i forhold til staten og politiske partier såsom PKK (Altinay, interview; Akdogan 2007).

KAMER er formodentlig den største græsrodsorganisation i Tyrkiet, og den har en flad struktur. Andre græsrodsorganisationer er meget hierarkiske og har hovedkvarter i Istanbul eller Ankara. I KAMER organiseres kvindecentre, herunder de såkaldte bevidsthedsgrupper³¹⁹, i (lands)byer af lokale kvinder, der selv har erfaringer med vold og har været igennem en bevidsthedsgruppe og en forandringsproces. Man opererer med udtrykket: 'Det er kun mennesker, der selv er faldet ned af taget, der kan forstå andre mennesker, der er faldet ned af taget'. Der er altså ikke tale om professionelle kvinder, men om kvinder, der har fælles erfaringer, som de udveksler, hvilket skaber udvikling. Nogle kvinder er kommet ud af et voldeligt ægteskab, mens andre er blevet i et ægteskab, hvor manden er stoppet med at udøve vold. Der er nemlig en del eksempler på, at efter at kvinder har deltaget i en bevidsthedsgruppe, forandres forholdet mellem ægtefællerne, bl.a. fordi kvinderne anlægger en ny 'strategi' eller adfærd over for manden. F.eks. kan en kvinde ændre kommunikation fra et 'klagesprog' ('hvorfor kommer du sendt hjem?') til et kærligt og omsorgsfuldt sprog ('jeg har savnet dig!') og herigennem transformeres forholdet. Dette forekommer især, når manden også er indstillet på forandring, forklarede Altinay i vores samtale med hende.

KAMER er en af de få organisationer i Tyrkiet, der i praksis arbejder med forebyggelse af vold mod kvinder. De aktive kvinder er meget gode til at lære af deres erfaringer, dvs. at ændre tiltag, praksis og strategier. De er vældig selvkritiske og refleksive i forhold til deres aktiviteter, hvilket skaber en meget dynamisk organisation (Altinay, interview).

Der er ingen tvivl om, at KAMER gennem årene har støttet mange kvinder. Hvor mange er det imidlertid svært at finde præcise tal på: For kvinder, der har deltaget i bevidsthedsgruppearbejdet, svinger tallet mellem 40.000 (Kamp 2009) og 150.000 (www.schwadfound.org, Foundation for Social Entrepreneurship), mens tallet for kvinder, som organisationen har ydet psykologisk, økonomisk og juridisk støtte, svinger mellem 3.000 og 13.000 (samme to henvisninger).

³¹⁹ Man anvender betegnelsen bevidsthedsgruppe ('awareness group') i stedet for bevidstgørelsesgruppe ('consciousness-raising group'), da sidstnævnte giver association til et bevidstheds-hierarki, hvor 'bevidste' kvinder skal bevidstgøre 'uvidende' kvinder (Kama 2009:13; Altinay, interview). I praksis fungerer disse grupper dog i høj grad som bevidstgørelsesgrupper i 'traditionel' forstand (Altinay, interview). Se Walter 2004 om basisgruppemetoden i den danske kvindebevægelse.

KAMER, som er organiseret som en stiftelse, har været meget aktiv i kampen for at udbrede kendskab til forbrydelser begået i ærens navn (KAMER 2006; se også Sev'er & Yurdakul 2001). I de områder, hvor KAMER opererer, samarbejder man bl.a. med politi, imamer og landsbyledere for at informere om, forebygge og øge opmærksomheden om kønsbaseret vold. Det har f.eks. ført til, at gendarmeriet nu hemmeligholder voldsramte kvinders identitet i stedet for at tvinge disse kvinder tilbage til hjemmet (Turkish Weekly 2010). KAMER har afdelinger i alle 23 provinser i det østlige og sydøstlige Tyrkiet. Organisationen laver også lobbyvirksomhed, og den har spillet en aktiv rolle i udformning af de nye civil- og straffelove (Akdogan 2007).

KAMERs nuværende hovedaktiviteter er for det første et krisehjælpeprogram, der er henvendt til kvinder udsat for vold i hjemmet, og kvinder, der er truet med æresdrab. Kvinder kan enten ringe til en 'krisehjælps-hotline' eller henvende sig personligt på et rådgivningscenter. Her kan de få psykologisk og juridisk hjælp samt støtte til at finde arbejde.³²⁰ Den anden hovedaktivitet er et bevidsthedsgruppearbejde til fremme af kvinders menneskerettigheder. Den tredje vigtige aktivitet er et program for 0-6-årige med det formål at udvikle alternativ oplæring af børn, der fremmer ikke-voldelig og ikke-diskriminerende adfærd og kønsligestilling. Dette sker via involverende og interaktive metoder. Programmet er implementeret i de byer, hvor KAMER har et kvindecenter med en børnehave eller et 'børnerum'. Og endelig for det fjerde er en hovedaktivitet et 'kvinde-iværksætterprogram', målrettet de kvinder, der har henvendt sig gennem krisehjælpeprogrammet, eller som har gennemført bevidsthedskurset, og som ønsker at forandre deres situation ved at etablere egen forretning. Iværksætterprogrammet hjælper kvinder med nødvendig viden og ressourcer til at komme i gang. Et hovedformål er, at kvinden skal blive økonomisk selvstændig på en bæredygtig måde. I KAMER-regi har man også bl.a. iværksat en produktion af håndtasker og flere velfungerende cafeer og restauranter (www.kamer.org.tr/eng).

Vi vil beskrive bevidsthedsgruppearbejdet mere detaljeret, da det er et redskab, vi forestiller os kan implementeres i en dansk kontekst. KAMER har nemlig været i Tyskland, Holland og Sverige for at fortælle om deres erfaringer og for at undervise migrantkvinder i bevidsthedsgruppeteknikker (Altınay, interview), så hvorfor ikke også drage nytte af deres erfaringer og metoder i Danmark?

Bevidsthedsgruppearbejdet består i et 14-ugers kursus med deltagelse af 15-20 kvinder. Formålet er at forstå og problematisere deltagerens position i såvel

³²⁰ Da KAMER startede sin rådgivningsvirksomhed, videregav aktivister i Mor Cati deres erfaringer og underviste KAMER-kvinderne i feministiske metoder, således at de var klædt på til at varetage arbejdet (Kama 2009:14).

samfundet som i familien og at styrke og 'empower' dem »på et individuelt, socialt, økonomisk og juridisk plan og at øge deres bevidsthed om kønsligestilling« (www.kamer.org.tr/eng). Deltagerne mødes ugentligt eller hver 14. dag, og hver session har fokus på et bestemt tema. Man går ud fra en manual, og en til to kvinder fungerer som moderatorer. Nogle er frivillige, mens andre er professionelle i den forstand, at de er ansat i KAMER. De har selv tidligere gennemgået et sådant forløb, og typisk arbejder en mere erfaren sammen med en mindre erfaren kvinde. For at køre bevidsthedsgrupper skal kvinden også have taget et 'moderatorskursus'. Denne struktur betyder, at der kontinuerligt foregår en græsrodsorganisering (Kama 2009:14; Altinay, interview). De to moderatorer begynder med at fortælle deres egne transformationshistorier, men de understreger også, at de ikke er undervisere. Man er i gruppen for at udveksle erfaringer og for at blive bevidst om voldsprocesser og derigennem skabe forandringer. Diskussionsledernes funktion er at formidle dialogen og gruppeprocessen. Man sætter bevidst kvinder med forskellige etniske og religiøse baggrunde sammen i grupperne³²¹, ligesom man sørger for, at kvinderne ikke er i familie med hinanden eller kender hinanden på forhånd (Altinay, interview).

Programmet indeholder emner som kvinders menneskerettigheder, juridiske rettigheder, lovgivning i forhold til vold i nære relationer, seksualitet, kommunikation, kønsroller, uddannelse af piger, feminisme, diskrimination og borgerrettighedsorganisering (Kama 2009:13; www.kamer.org.tr/eng). Nogle af de sværeste temaer for kvinderne at tale om er vold, begået af kvinder, herunder vold de selv har været udsat for og vold, de selv har begået og/eller begår. Samtidig er det et af de temaer, der er mest forandringsfremmende for kvinderne, især deres egen vold mod børn. Et andet tema, der er med til at skabe nye måder at se tingene på, er diskrimination, det være sig etnisk, religiøs eller sekterisk. For ligesom med deres egen voldsudøvelse må kvinderne også her forholde sig til deres egen diskriminerende adfærd. Da grupperne er etnisk og religiøst blandede, må deltagerne italesætte gensidige fordomme. Ambitionen er at nedbryde fordomme og på længere sigt udvikle en ikke-volds- og ikke-diskriminationspolitik inden for forskellige områder (Altinay, interview). I og med at deltagerne (sam)taler om deres egne handlinger på nye måder, skabes de som subjekter, og volden bliver afnaturaliseret. Kvinderne bliver bevidste om, at de har internaliseret undertrykkelsen, hvilket giver dem styrke til at bekæmpe den (Kama 2009:41).

³²¹ Når man åbner et rådgivningssted i et nabolag, hvor der primært bor f.eks. alevier, sørger man også for, at der er kvinder med både alevi- og f.eks. sunni-baggrund, så alle kan føle sig velkommen samtidig med, at man er klar over, at det er vanskeligt for kvinder med sunni-baggrund at bevæge sig ind i et område domineret af alevier (Altinay, interview).

På tyrkisk hedder Altinay og Arats bog *Jeg eksisterer*. Det var dét udtryk, de hørte oftest fra de KAMER-kvinder, der indgik i undersøgelsen. Når kvinderne sagde »jeg eksisterer«, fortsatte de som regel med at sige: »Mine ja'er og nej'er er blevet klarere. Jeg har lært at sige nej«, »nej, mine svigerforældre skal ikke komme i aften!« og »nej, jeg vil ikke lave mad til hele familien hver aften! Jeg har andet at lave. Jeg har mit eget liv at leve« (Altinay, interview, se også Kama 2009:86). Kvinderne talte med andre ord om at have tilkæmpet sig en autonom eller selvstændig subjektposition, hvor de ikke (udelukkende) opfatter sig selv som del af et kollektiv, hvor deres behov og ønsker underordnes kollektivet. Arat talte også om en udviklingsproces mod stadig mere individualisering (se også Özdalga 2002 og 2010). I de seneste få år er der ifølge Arat sket et paradigmeskifte, idet stadig flere i Tyrkiet lægger vægt på menneskerettigheder, på individets rettigheder og dermed på, at kvinden har ret til rådighed over egen krop. Dette afspejles også i nye love, f.eks. straffelovgivningen. Tidligere var det sådan, at hvis en kvinde blev voldtaget, blev det betragtet som et anslag mod lokalsamfundet. Forbrydelsen var mod den moralske orden og ikke mod den enkelte kvinde. Kvinden repræsenterede lokalsamfundets ære; hun blev opfattet som bærer af og symbolet på lokalsamfundet og dets ære. Nu anses voldtægt som en forbrydelse mod kvinden. Lovændringer er dog ikke ensbetydende med, at lovens tekst er fuld implementeret i praksis, eller at alle mennesker i Tyrkiet tænker på nye måder. Men de er tegn på, at der er sket visse mentalitetsforandringer, som Arat mener spreder sig til stadig flere borgere (Arat, interview).

Arat taler med andre ord om transformationsprocesser og om, at love og borgernes holdninger kan ændres. Her vil vi en kort stund anlægge et historisk komparativt perspektiv og se på udviklingen af ægteskabslovgivningen i Norden, idet der her historisk er foregået en lignende forandringsproces. Selv om skilsmisse først blev indført ved lov omkring 1920 i de nordiske lande, så var det ikke umuligt at blive skilt tidligere. Antallet af skilsmisser steg i løbet af 1700-tallet, og vejen til skilsmisse blev forenklet i 1800-tallet. Kirken tog ægteskabelige vanskeligheder alvorligt, men forsøgte først og fremmest at mægle mellem parterne. En lignende praksis ses i dag inden for islam. Skilsmisse er ikke ønskelig, og ligesom kirken så det som sin vigtigste opgave at redde ægteskabet, er det også den tilgang, islam har.

Helt op til det 20. århundrede befandt ægteskabet i den vestlige verden sig primært inden for en religiøs forståelsesramme, idet livet fra vugge til grav blev forstået ud fra religionen. Selv om religionen opsatte nogle rammer og normer, havde befolkningen visse frihedsrettigheder. Med ægteskabsreformerne i de nordiske lande omkring 1. Verdenskrig havde kirken stort set udspillet sin rolle, og det blev snarere lægerne og videnskaben, som trådte til med ekspertviden, når det drejede sig om, hvad der skulle tillade eller hindre ægteskab.

I de nordiske lande blev skilsmisse mulig efter Reformationen i begyndelsen af 1500-tallet, og vold var ud over rømning og hor mulige begrundelser for skilsmisse. Men manden havde ret til straffe hustruen ifølge husbondretten. Et synspunkt var, at kvinden ofte selv bar skylden for den vold, som hun blev udsat for. Med en sådan forståelse var det ikke oplagt at acceptere mishandling som skilsmissegrund. Hustrumishandling blev betragtet som noget, kvinden burde tåle, eller som hun selv var ophav til. Der var på ingen måde tale om, at hustrumishandling uden videre blev betragtet som berettiget skilsmissegrund. Men i løbet af 1800-tallet ændrede dette sig i retning af et nyt sekulariseret syn på ægteskab, som var forudsætningen for de voldsramte hustruers ret til skilsmisse, og som banede vejen for et nyt syn på vold. Det var oprindeligt kirken, som frem til 1860 havde til opgave at mægle i ægteskabelige stridigheder. De kirkelige instanser tog afstand fra volden, men med formaninger til begge parter og ikke kun til den, som udøvede vold. Man rådede ikke til skilsmisse, idet målsætningen var at forbedre parternes samliv. Den enkeltes lykke eller ønske om et andet liv stod ikke i centrum for disse rådgivende samtaler. Man tog altid afstand fra fysisk vold, men man søgte også efter fejl hos kvinden, som kunne forklare, at volden var opstået. Kirkens syn på ægteskabsrelationen som et livslangt og uopløseligt bånd og et forpligtende løfte til Gud var alment accepteret.

Efterhånden blev al vold mellem ægteparterne kriminaliseret. Vold blev mindre acceptabelt, og hierarkiet, som legaliserede mandens ret til at slå hustruen, blev nedtonet. Der var tale om et brud med en gammel retlig og kulturel tradition. Der foregik en successiv sekularisering i synet på ægteskabet, og kirkens stærke indflydelse aftog. Dermed opstod forudsætningen for at opfatte vold mellem ægteparterne som mishandling og ikke som en forbrydelse mod ægteskabet. Hustrumishandling blev ændret fra at være et kirkeligt spørgsmål til et rent strafferetligt problem.

I mange lande med muslimsk majoritet er ægteskabet en verdslig kontrakt.³²² Koranen har flere passager, som handler om skilsmisse, men det er i den islamiske profetlitteratur, at der udtrykkes en moralsk holdning til skilsmisse. Der findes anvisninger på, hvordan en mand skal lade sig skille fra sin hustru. Der findes endvidere eksempler på, at kvindens ret til skilsmisse er skrevet ind i en ægteskabskontrakt. Kvinden kan dog undertiden købe sig fri med et beløb, der svarer til brudegaven. I princippet kan mænd lade sig skille uden begrundelse, mens kvinden skal have godkendelse fra sin mand, eller en islamisk dommer kan bevilge hende skilsmisse, men det kræver, at hun har en begrundelse. Denne

³²² Kun borgerlig vielse er juridisk gyldig i Tyrkiet. En religiøs vielseshandling må ikke foretages forud for en borgerlig vielse, som foretages på rådhuset eller på et borgmesterkontor (Anil et al. 2006:18, 22).

proces modvirkes ofte af de kollektivistiske principper i sharia. Hensynet til forsoning eller barnets bedste står i modsætning til kvindens ønske om skilsmisse (Rosenbeck 2010).

Der er således tale om et komplekst samspil mellem traditioner, religion, ægteskabslovgivning og mentalitetsforandringer vedrørende køn (og vold) såvel i Norden som i nutidens muslimske verden, herunder Tyrkiet. Erfaringer viser, at sådanne transformationsprocesser tager tid og ikke kommer af sig selv.

Women for Women's Human Rights – New Ways

Women for Women's Human Rights – New Ways er en autonom ngo-kvindeorganisation, der blev etableret i 1993. Organisationens overordnede formål er at fremme kvinders menneskerettigheder og ligestilling i Tyrkiet og andre steder i verden gennem aktivisme, lobbyisme og undervisning. Man støtter udviklingen af kvinders deltagelse som »frie og lige medborgere i alle livets områder« (In Solidarity for Our Rights. Mobilizing for Equality/folder). Organisationen koordinerer *Coalition for Sexual and Bodily Rights in Muslim Societies*, det eneste internationale netværk der beskæftiger sig med seksualitet i muslimske samfund, ligesom den udgiver en lang række større og mindre publikationer (ibid.).

Man har udviklet et 'Menneskerettighedsuddannelsesprogram for kvinder' ('Human Rights Education Program for Women'/HREP), som består af et 16-ugers program. Det har været iværksat siden 1995, og det er det mest udbredte, omfattende og bæredygtige uddannelsesprogram inden for dette felt i Tyrkiet. Programmets formål er at skabe bevidsthed om de fælles problemer, kvinder står overfor, og hvordan man i samarbejde og solidaritet med andre kvinder kan finde løsninger på disse problemer (HREP: Learn Your Rights, Stop Injustice/folder). Programmet henvender sig ikke specifikt til voldsramte kvinder, men vi finder, at det kunne udgøre et nyttigt redskab, der kan tilpasses til dette formål og til en dansk kontekst. Nogle af elementerne indgår faktisk mere eller mindre eksplicit i visse danske krisecentres arbejde (f.eks. efterværnsarbejdet på Danners rådgivnings- og krisecenter såsom Dannerskolen), så der er et vist fælles tankegods, der kan videreudvikles.

De temaer, der tages op i uddannelsesprogrammet, er:

- Introduktion og behovsvurdering (deltagernes forventning og hvad kurset lægger op til af udbytte).
- Kvinders menneskerettigheder (hvad er menneskerettigheder, og hvad består kvinders menneskerettigheder i).
- Statslige rettigheder og borgerrettigheder (er det statens opgave at sikre kvinders rettigheder, hvad siger lovgivningen om kvinders rettigheder, hvad

er kvinders rettigheder i forhold til ægteskab, skilsmisse, forældremyndighed og arv).

- Vold mod kvinder og vold i hjemmet (hvad er vold mod kvinder, findes der forskellige voldsformer, hvorfor udsættes kvinder for vold i hjemmet, på arbejdet og i det offentlige rum).
- Strategier mod vold (kan man udrydde vold, hvordan bruger man retssystemet, er der andre måder at stoppe vold på).
- Kvinders økonomiske rettigheder (bl.a. ulønnet arbejde i hjemmet, omsorgsarbejde, lønarbejde, hvilke rettigheder kvinder har på arbejdsmarkedet).
- Kommunikationsfærdigheder (bl.a. hvad er kommunikation, kan jeg udtrykke mig klart og kan jeg forstå andre, hvordan kan man kommunikere respektfuldt uden at være dømmende).
- At være en kønssensitiv forælder og børns rettigheder (bl.a. hvordan kan jeg beskytte både min datters og min søns rettigheder, blev jeg udsat for kønsdiskriminering som barn, kønsdiskriminerer jeg mine børn).
- Kvinder og seksualitet (hvordan kan man tale om og videreformidle information om seksualitet, hvad ved vi om vores kroppe og kønsorganer, hvordan påvirker seksualitet menneskers fysiske og psykiske helbred, hvordan kan kvinder stille krav om kropslige og seksuelle rettigheder).
- Reproduktive rettigheder (hvordan kan kvinder selv bestemme, om de vil have børn eller ej, og hvis de gerne vil have dem, så hvor mange og hvornår, hvilke rettigheder har kvinder i løbet af graviditeten, under og efter fødslen, hvilke fordele og risici er der ved prævention, hvordan kan en kvinde vælge den metode, der passer hende bedst).
- Kvinder og politik (bl.a. hvem tager beslutninger, der vedrører kvinder, hvem implementerer dem, hvorvidt kvinder er inkluderet i disse processer, hvordan kan kvinder mest effektivt bruge deres stemmeret, og hvordan kan kvinder blive valgt).
- Feminisme og kvindebevægelse (fakta og fiktion om feminisme, hvordan har kvindebevægelsen i Tyrkiet og rundt om i verden styrket kvinders menneskerettigheder).
- Kvinders græsrodsorganisering (hvordan kan vi etablere solidaritet i kampen for kvinders behov og rettigheder, hvordan kan vi organisere os, hvilke fordele er der for os og vores (lokal)samfund ved solidaritet og ved fælles organisering).

Sammenfattende lægger vores materiale fra Istanbul (og Tyrkiet) op til, at der tages kontakt til KAMER for at afsøge muligheder for, at aktivister derfra kan komme til Danmark for at undervise i bevidsthedsgruppearbejdemetoden til

henholdsvis etniske minoritetskvinder og medarbejdere på krisecentre og i LOKK. Man kunne også invitere lederen af KAMER og/eller andre relevante kvinder til at holde oplæg om, hvordan organisationen arbejder med at skabe (øget) solidaritet mellem (voldsramte) kvinder i KAMER-regi. Det vil også være oplagt at tage kontakt til Mor Cati for at afsøge muligheder for erfaringsudveksling og samarbejde, f.eks. i forhold til tyrkiske statsborgere der udvises af Danmark. Det vil sige ægteskabsmigranter, der ikke kan få opholdstilladelse og som udvises til en for dem truende livssituation.

Endelig anbefaler vi, at der tages kontakt til Women for Women's Human Rights for at høre om, hvordan de operationaliserer deres 'Menneskerettighedsuddannelsesprogram for kvinder', som vi har beskrevet. Man kunne eventuelt invitere en medarbejder til Danmark for at fortælle om organisationens arbejde og program. Der bør nedsættes en gruppe, som skal arbejde med at tilpasse programmet til en dansk kontekst samt målrette det til etniske minoritetskvinder (det kan også udvikles i forhold til etnisk danske kvinder). I den forbindelse skal det undersøges, hvilke elementer der allerede indgår i krisecentrenes tilbud, og hvilke der kan kombineres med temaerne i uddannelsesprogrammet, samt hvilken undervisningsform der er mest hensigtsmæssig, og hvilket sprog det ville kunne formidles på.

Sammenfatning

På baggrund af indsatser over for vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier i Berlin, Stockholm og London samt bredere nationale erfaringer på feltet, peger vi på fire overordnede fælles erfaringer, som kan bidrage til at kvalificere danske indsatser. Det drejer sig for det første om, at der er specialiserede organisationer og krisecentre. For det andet handler det om solidaritet mellem kvinder, og hvordan solidaritet kan fremmes. For det tredje insisterer specialiserede organisationer og krisecentre på lige rettigheder for alle kvinder; rettigheder som kun kan være for alle, hvis alle ikke behandles ens. For det fjerde er et fællestræk, at der er stærke feministiske forskningsmiljøer, der har lange traditioner for forskning i vold mod kvinder, herunder vold mod kvinder i etniske minoritetsmiljøer.

I både Tyskland, Sverige og England eksisterer der specialiserede organisationer og krisecentre for etniske minoritetskvinder. Det er karakteristisk for disse organisationer og krisecentre, at både fagpersoner, aktivister og kvinder, der søger hjælp, har etnisk minoritetsbaggrund. Erfaringerne er, at engagerede og synlige rollemodeller er vigtige for etableringen af organisationer og netværk. En fare ved specialiserede organisationer og krisecentre er, at de kan udgøre en barriere for integration. De specialiserede organisationer lægger derimod selv

vægt på, at der er behov for særlig viden om og særlige tilgange til kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, da den vold, de udsættes for, på afgørende punkter adskiller sig fra den vold, etniske majoritetskvinder udsættes for. Specialiserede tilbud udelukker ikke, at etniske minoritetskvinder vælger at tage på almene krisecentre. De specialiserede organisationer og krisecentre skal således ses som et supplement til eksisterende, almene organisationer og krisecentre.

Det er en udbredt erfaring på krisecentre i Danmark, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund nærer mistro til andre kvinder med samme etniske baggrund af frygt for især sladder i de etniske minoritetsmiljøer, og at det derfor kan være problematisk at have frivillige og ansatte med etnisk minoritetsbaggrund. Tilsvarende problemstillinger eksisterer også på udenlandske krisecentre. Ikke desto mindre er det lykkedes i f.eks. Berlin, Stockholm og London dels at få ansatte med etnisk minoritetsbaggrund på almene krisecentre og dels at opbygge specialiserede krisecentre for etniske minoritetskvinder. De udenlandske erfaringer kan således bruges til at reflektere over, hvad der gør, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund disse steder kan fungere som professionelle rådgivere og krisecentermedarbejdere, som kvinderne har tillid til. Mange organisationers og krisecentres værdigrundlag bygger på solidaritet. Solidaritet, f.eks. mellem ofre for æresrelateret vold, er et erklæret mål for arbejdet og ikke blot en mulig og heldig sidegevinst. En anden erfaring med solidaritet blandt kvinder i udlandet er eksistensen af andre boformer og dermed også andre betingelser for samvær og solidaritet.

Etableringen af specialiserede centre er ikke et udslag af et ønske om særlige eller anderledes standarder for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Tværtimod er argumentet, at lige vilkår og rettigheder til tider kræver særbehandling. Udgangspunktet er, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund har samme rettigheder som kvinder med etnisk majoritetsbaggrund, og en stor del af kvindeorganisationernes arbejde består i at arbejde for lige rettigheder. Især i England udfører kvindeorganisationer et stort retspolitisk arbejde. Det handler blandt andet om ret til medborgerskab, ret til ophold uafhængigt af ægteskab, ret til skilsmisse, ret til forældremyndighed og ret til sociale ydelser.

I England og Sverige har der længe været stærke forskningsmiljøer inden for området vold mod kvinder. De har bidraget til at udvikle forståelsen af fænomenet og til den hjælp, der tilbydes. I begge lande har der i disse forskningsmiljøer været forskning i vold i etniske minoritetsfamilier, der har resulteret i nye indsatser, f.eks. udviklingen af en manual til udredning af vold og kontrol i ærens navn. Disse forskningsmiljøer har tætte relationer til krisecenterbevægelsen. Det bidrager til, at tilbuddene til kvinder, børn og mænd fra etniske minoritetsfamilier udvikles på baggrund af nyeste forskning, samtidig med at forskningen tager udgangspunkt i kvindernes erfaringer og krisecentrenes og andre relevante

aktørers praksisser. Forskningen i Danmark er spredt, og resultaterne er hovedsageligt rapporter uden stor forskningsmæssig tyngde. Skønt der er taget initiativ til at styrke forskning i vold i nære relationer (f.eks. et seminar i 2010 med fokus på forskningsfeltets udviklingspotentiale), indeholder regeringens nationale handlingsplan til bekæmpelse af vold i familien meget begrænsede forskningsindsatser.

Det er ikke blot i vesteuropæiske lande, at der historisk og nutidigt foregår kvindepolitisk arbejde, hvilket vi har illustreret ved at beskrive Tyrkiets kvindepolitiske historie og nutidige situation i forhold til indsatser over for voldsramte kvinder. Vores undersøgelse viser, at angsten for sladder og angsten for at blive stemplet som en kvinde, der svigter sin nære familie og slægtskabsgruppe og besudler deres ære, virker som en effektiv barriere for, at voldsramte kvinder deler erfaringer og udvikler solidaritet. Erfaringer fra Tyrkiet viser imidlertid, at det *er* muligt at opbygge solidaritet mellem kvinder og mellem forskellige kvindeorganisationer, og at der herigennem kan skabes helt afgørende fremskridt for kvinders ligestilling og position som selvstændige subjekter.

En anden konklusion, der kan drages af udviklingen i Tyrkiet, er, at der er sket afgørende mentalitetsforandringer især de seneste 20 år. Stadig flere kvinder i Tyrkiet tilkæmper sig en autonom position, hvor de ikke (udelukkende) opfatter sig selv som en del af et kollektiv, hvor deres behov og ønsker underordnes kollektivet. Samtidig lægger stadig flere både mænd og kvinder i Tyrkiet vægt på menneskerettigheder, på individets rettigheder og dermed på, at kvinden har ret til rådighed over egen krop. Kvinder accepterer således i stadig mindre grad at blive udsat for vold i familien. Ikke mindst takket være kvindeorganisationernes samlede indsats er der siden 2000 sket afgørende lovændringer, der styrker kønsligestillingen i Tyrkiet.

Forandringer sker imidlertid ikke af sig selv, som også udviklingen i Tyrkiet viser. Kvinder, herunder kvinder fra Østtyrkiet, hvis liv er dybt præget af patriarkalske undertrykkelsesformer, har selv været den bærende drivkraft for disse forandringer. Deres indsatser for at støtte voldsramte kvinder og for mentalitetsforandringer i forhold til køn og vold kan bidrage til tilsvarende processer i minoritetsmiljøer i Danmark.

"Omkring halvdelen af de kvinder
der søger hjælp på krisecentrene,
har etnisk minoritetsbaggrund."

Side 387

Konklusion med anbefalinger

»Familien betyder alt«, skrev Yasemin på sin arm. Det gælder for de fleste af de kvinder, vi har interviewet, at familien har haft afgørende betydning for, at volden har kunnet finde sted og for kvindernes vanskeligheder ved henholdsvis at bryde med volden og skabe sig en tilværelse uden vold. Familie forstås her i en udvidet betydning som relationer mellem mor, far og børn, relationer i storfamilien og slægten på tværs af nationale grænser.

Vold beskrives ofte som noget, der foregår mellem to parter: en udøver og et offer (og eventuelt flere ofre, når der også er tale om børn). Indsætterne er i store træk udformet efter denne forståelse af vold og efter hvem, voldens parter er. Der tages ikke i særligt stort omfang højde for baglandets betydning for volden. Ifølge Riches, som vi præsenterede i kapitel 2, er vidnerne til volden en væsentlig tredje part, og det er erfaringen i dette forskningsprojekt, at vidnerne eller baglandet spiller en stor rolle for volden. Baglandet er afgørende for, hvad der er socialt acceptabelt og dermed for, hvilken vold der er mulig. Familien og baglandet indgår således som en væsentlig del af kvindernes fortællinger om vold. Kvinderne beretter i høj grad om den sociale kontekst, volden foregår i, og som muliggør den. Deres fortællinger handler om spændingsfeltet mellem loyalitet over for familien og baglandet på den ene side og ønsket om at bestemme over egen krop og eget liv på den anden side.

Disse perspektiver er blevet behandlet adskilt, og kapitlerne om voldens ofre, udøvere og deres bagland samt erfaringer med krisecentre er baseret på interviews med etniske minoritetskvinder. Kapitlerne om efterværn og krisecentres og bosteders erfaringer er baseret på interviews med personalet, mens kapitlerne om andre indsatser i Danmark og erfaringer fra udlandet er baseret på skriftlige kilder og interviews med nøglepersoner i ind- og udland.

På baggrund af undersøgelsens opdrag vil vi sammenholde de forskellige perspektiver for at afdække, hvor der er henholdsvis overensstemmelser og uoverensstemmelser mellem dem og derigennem pege på fremadrettede indsatser. For det første ser vi på kvindernes beskrivelse af den vold, de har været udsat for, sammenholdt med personalets beskrivelse af vold mod etniske minoritetskvinder. For det andet sætter vi fokus på karakteren af volden, sammenholdt med

de indsatser, der ydes til voldens ofre i form af hjælp, støtte og efterværn samt bekæmpelse af volden. Og for det tredje sammenholder vi karakteren af hjælpen, støtten, efterværnet og forebyggelsen i Danmark med tilsvarende forhold i udlandet.

Kvindernes beskrivelse af volden sammenholdt med personalets erfaringer med etniske minoritetskvinder

Der er en stor overensstemmelse mellem kvindernes beskrivelse af den vold, de har været udsat for og personalets erfaringer med voldsramte etniske minoritetskvinder. Det tyder på, at medarbejdere på krisecentre har et godt kendskab til de problemstillinger, som kvinder med etnisk minoritetsbaggrund kommer med på krisecentrene. Det kan måske ikke undre, når omkring halvdelen af de kvinder, der søger hjælp på krisecentrene, har etnisk minoritetsbaggrund, og når der er tale om institutioner, hvor kvinderne bor, og hvorfra de forsøger at etablere en ny tilværelse. Medarbejdere har typisk oparbejdet en stor indsigt i etniske minoritetskvinders livssituation, som de trækker på i deres indsats for at hjælpe kvinderne til et selvstændigt liv uden vold.

Både kvindernes og personalets beretninger viser baglandets helt afgørende betydning, især for kvinder med mellemøstlig og tamilsk baggrund. Baglandet har betydning for den vold, kvinderne udsættes for, det repræsenterer nogle barrierer for kvinderne for at komme ud af volden, og det spiller en vigtig rolle for kvindernes livssituation efter fraflytning fra krisecenter eller bosted. Den kollektivt orienterede patriarkalske familieform fremstår som en helt central ramme for kvindernes liv. Det gælder både, mens de bor sammen med deres blodsbeslægtede familie, efter et brud med egen voldelige familie, mens de er gift og efter en skilsmisse. Ifølge vores materiale lægges der f.eks. et påviseligt stort pres på voldsramte kvinder om at vende tilbage til manden samtidig med, at kvinderne er udsat for et indre psykisk pres og loyalitetsdilemma, idet de ikke ønsker at skade deres familiers omdømme ved at blive skilt. Piger og unge kvinder, der er løbet hjemmefra og dermed har afsløret volden for udenforstående såsom systemrepræsentanter, udsættes også for både et ydre pres og en voldsom loyalitetskonflikt. Det er en tung byrde, ikke mindst for helt unge kvinder, at skulle leve med, at forældrene beskylder dem for at skade familien og kun tænke på sig selv.

Forskning peger på, at etniske minoritetskvinder generelt udsættes for transnational social kontrol. I forhold til voldsramte etniske minoritetskvinder, herunder kvinderne i vores undersøgelse, indebærer en sådan kontrol, at familiedlemmer overalt i verden kan have indflydelse på den vold, kvinden udsættes for. De har også indflydelse på, hvorvidt volden italesættes, om der iværksættes noget for at forhindre den, og om kvinden kan forvente støtte til en skilsmisse eller ej og dermed, hvordan hendes situation vil være, hvis hun vælger at lade

sig skille. Blandt etniske minoriteter med rødder i Mellemøsten og Sri Lanka antager såvel giftermål som skilsmisse en kollektiv karakter ifølge kvindernes og personalets beretninger.

Et centralt resultat i vores undersøgelse er således, at der typisk er flere voldsudøvere involveret i volden mod kvinden, f.eks. ægtemanden og svigerfamilien og/eller faren, moren og brødre. Især unge kvinder kan have været udsat for vold i egen blodsbeslægtet familie og siden i et ægteskab eller kæresteforhold. Det fremgår også af interviewene, at etniske minoritetskvinde udsættes for fysisk, psykisk, seksuel og økonomisk vold i forskellige varianter og kombinationer. Endelig er der en tendens til, at volden iværksættes meget hurtigt efter ægteskabets indgåelse. På den måde giver mændene – og i de tilfælde, hvor deres familier, typisk forældrene, er involveret i volden – fra begyndelsen et klart signal om, at de har magt over de nygifte kvinder og svigerdøtre.

Både kvindernes beretninger og personalets erfaringer viser, at ægteskabsmigranter udgør en på alle måder særlig udsat kategori. De kommer til et nyt land, hvor de stort set er overladt til ægtefællen og svigerfamiliens velvilje og magtudøvelse. Kvinders og personalets beretninger viser, at disse kvinder udsættes for forskellige voldsformer såsom at være husslave og tyende, de indespærres i svigerfamiliens hjem og kommer kun uden for hjemmet under bevogtning, og de dumpes i oprindelseslande, når ægtemanden og/eller svigerfamilien ikke længere ønsker dem i Danmark.

Manden og svigerfamilien anvender ofte udvisning som en mere eller mindre eksplicit trussel over for kvinden. Hvis hun fortæller udenforstående om volden eller ligefrem forlader manden, så bliver hun smidt ud af Danmark. Denne trussel virker 'forebyggende' i den forstand, at kvinden ikke tør andet end at blive i ægteskabet. Truslen kan imidlertid også virkeliggøres, idet der er stor fare for, at kvinden rent faktisk bliver udvist, hvis hun kun har været i landet i kort tid og/eller ikke kan bevise den vold, hun har været udsat for. Eksisterende dansk lovgivning bidrager således til fastholdelse af ægtemandens og svigerfamiliens magt. Det er dog de mennesker, der udøver vold, der er ansvarlige for kvindens situation.

Ifølge såvel kvinderne som personalet er sladderens magt stor. Sladder anvendes som et meget effektivt redskab til social kontrol, hvilket svækker kvindens netværksdannelse, mens hun udsættes for vold, og efter at hun har forladt et voldeligt hjem eller forhold. En afgørende årsag til, at voldsramte kvinder tager sladder alvorligt, hænger sammen med, at ikke blot deres eget, men også deres slægts omdømme står på spil, hvis de offentliggør den vold, de udsættes for enten i barndomshjemmet og/eller i et ægteskab eller kæresteforhold. Familiens status og ære beror i høj grad på familiens kvinder og deres adfærd, især hvordan de forvalter deres kroppe og seksualitet.

Den rådende holdning, som de interviewede kvinder er socialiseret til og for de flestes vedkommende i vid udstrækning tilslutter sig, er, at sex udelukkende bør foregå inden for ægteskabets rammer. Kvinder udsættes for et stærkt konformitetspres, og de forventes at være ærbare og tilpasse sig henholdsvis forældres/slægtens og ægtefællens/svigerfamiliens krav og forventninger. Kvinderne er socialiseret og indlejret i en kollektiv orienteret familieform, hvor loyalitet med den udvidede familie typisk sættes højere end det enkelte medlems egne ønsker og behov. Kvinderne har i vid udstrækning internaliseret de værdier og familie- og ægteskabspraksisser, som de er opvokset med. Dette indebærer en mere eller mindre udtalt forventning om, at de, når den tid kommer, indgår i et arrangeret ægteskab. Både kvindernes beretninger og personalets erfaringer peger på, at par ofte har et yderst ringe kendskab til hinanden, inden ægteskab indgås. Fordi kvinderne i høj grad har internaliseret de kønnede forventninger, som de er opdraget til, kan de have meget vanskeligt ved at bryde normerne. F.eks. at afvise at indgå ægteskab eller at bryde den mur af tavshed, der omkranser vold mod kvinder.

Det store flertal af de interviewede gifte eller fraskilte kvinder med mellemøstlige og tamilske rødder har indgået et arrangeret ægteskab. Valget af ægtefælle har således ikke været et individuelt projekt. Uanset etnisk og national baggrund har kvinderne endvidere haft meget lidt kendskab til manden før ægteskabet. Ofte har de tilbragt yderst kort tid i hinandens selskab, før de bliver gift. Det gælder især for ægteskabsmigranterne, men også i vid udstrækning for kvinder opvokset i Danmark. Nogle af disse unge kvinder har af forskellige årsager og mere eller mindre frivilligt indgået ægteskab enten med herboende mænd eller hentede ægtefæller.

Det fremgår også af interviewmaterialet, at unge kvinder, typisk unge opvokset i Danmark, udgør en særlig sårbar gruppe. Mange har stort behov for rådgivning og omsorg fra voksne. Nogle af disse unge har været udsat for vold af deres nærmeste familie, og en flugtvej ud af familien har været ægteskab. Det var imidlertid en dårlig ide, da ægtefællen også var voldelig. Piger og yngre kvinder, der er flygtet fra tvangsægteskaber og/eller æresrelateret vold eller trusler herom, tilhører denne særligt udsatte gruppe af unge. Personalets erfaring er, at skønt disse piger og unge kvinder har formået at bryde tavsheden omkring den vold, de udsættes for, så er de yderst skrøbelige og uselvstændige. Både kvindernes og personalets beretninger viser, at disse unge har et stort behov for støtte, også efter at de er fraflyttet et krisecenter eller opholdssted.

Der er ikke nogen direkte uoverensstemmelser mellem kvindernes beretninger og personalets erfaringer med etniske minoritetskvinder. Der kommer imidlertid flere og andre eksempler på vold i kvindernes end i personalets fortællinger. I kvindernes beretninger fremstår ægtemænds utroskab som vold,

ligesom ægtemænds og svigerfamiliers kontrol af kvinders reproduktive evne og graviditet beskrives som en form for vold.

Samlet set viser denne del af materialet, at der er tale om en bred vifte af livsområder, hvor voldsramte etniske minoritetskvinders selvstændighed og personlige autonomi skal styrkes. Det viser også, at der er vanskelige vilkår for at udvikle solidaritet og netværksdannelse mellem etniske minoritetskvinder samtidig med, at beretninger og erfaringer i høj grad lægger op til, at netop solidaritet og netværksdannelse udgør vigtige redskaber til skabelse af et velfungerende selvstændigt liv uden vold. Såvel krisecenterpersonale, forskere og andre nøglepersoner, som vi har talt med i Berlin, Stockholm, London og Istanbul, som udenlandsk forskning peger på tilsvarende erfaringer.

Fem af de interviewede kvinder kommer fra Østeuropa, og tre har dannet par med mænd fra Mellemøsten, mens tre kvinder fra Vestafrika har været gift med herboende vestafrikanske mænd. Samlet set har disse kvinder været bedre rustet til at etablere et selvstændigt liv uden vold end kvinder med rødder i Mellemøsten og Sri Lanka. Dels har de primært været udsat for én voldsudøver, dels har flere af dem fået støtte fra deres nære familie til at lade sig skille (især de østeuropæiske kvinder), og dels har de været ældre. Nogle har haft uddannelse, og de har været mere selvberørende end kvinder med mellemøstlig og tamilsk baggrund.

Der er dog også nogle lighedstræk mellem disse kvinder og kvinderne med mellemøstlige og tamilske rødder. Kvinderne er typisk blevet i et parforhold længe, og de fleste har skjult volden for familien i oprindelseslandet. Dels fordi de ikke ville gøre familien ked af det, og dels fordi de var bange for sladder og familiens omdømme (især de vestafrikanske kvinder). Kvinderne har i varierende grad været udsat for forskellige voldsformer samtidig med, at de vestafrikanske kvinder i en vis udtrækning har formået at modarbejde mandens seksuelle og økonomiske vold ved at sige fra over for seksuelle krav og ved at oprette egen bankkonto.

De otte mænd, som disse kvinder har dannet par med, har ifølge kvinderne typisk bevidst benyttet sig af, at kvinderne var i en sårbar situation ved at være alene i Danmark og/eller ved, at de var afhængige af samlivet for at opnå permanent opholdstilladelse. Kvinderne beretter om mænd, der er misundelige på dem, fordi de klarer sig godt i Danmark og om mænd, der bevidst bruger magt til at fastholde deres dominans. Ifølge kvinderne ønsker mændene ikke, at deres hustruer skulle blive integrerede og selvstændige.

Samlet konkluderer vi, at den danske velfærdsstat, herunder krisecentre og andre instanser, spiller en helt afgørende rolle i bekæmpelse af volden. Velfærdsstaten bør indtage en central rolle som ekstern beskytter, dvs. som en offentlig instans, der yder voldsramte etniske minoritetskvinder beskyttelse mod mis-

handling, der bl.a. kan finde sted på grund af de interne restriktioner, som råder i etniske minoritetsmiljøer og den udbredte transnationale sociale kontrol.

Karakteren af volden sammenholdt med de indsatser der ydes til voldens ofre

På baggrund af såvel kvindernes som personalets beretninger kan vi konkludere, at mange etniske minoritetskvinder står helt alene, når de forlader den voldelige mand eller familie. Kvinderne i vores materiale har ikke haft mulighed for at flytte ind hos forældre, anden familie eller venner fra deres etniske minoritetsmiljø. De har primært mødt modstand mod deres valg om at forlade volden. Kvinderne har typisk ikke haft noget alternativ til at tage på krisecenter, eller de har ikke kunnet overskue andet.

De beskrivelser af krisecentre, som kvinderne præsenteres for i de etniske minoritetsmiljøer, er af overvejende negativ karakter. I disse miljøer repræsenterer krisecentre udklækningssteder for illoyale og oprørske kvinder, der ødelægger familier, som er selve grundlaget for social og moralsk orden. Et krisecenter opfattes som et muligt redskab i kvinders hænder, da de kan alliere sig med velfærdsstatens institutioner og få støtte til at forlade ægtemanden eller familien. Omtalen af krisecentre er tydeligvis tiltænkt at have en afskrækkende effekt på kvinderne. For hovedparten af de interviewede kvinders vedkommende har deres familier da også reageret negativt på deres flugt til krisecentret. Og kvinderne selv har typisk haft ringe konkret og faktuel viden om krisecentre, før de selv kom der.

De interviewede kvinder er imidlertid blevet positivt overraskede over de indsatser, der ydes voldsramte kvinder i Danmark. Samlet set er kvinderne meget taknemmelige for og tilfredse med den hjælp og støtte, de har modtaget på krisecentrene. De er blevet anerkendt som (rets)subjekter, og de har fået mulighed for at etablere et nyt liv uden vold. Selv om kvinderne er taknemmelige for opholdet, er manges erfaringer dog også, at det er anstrengende at bo på krisecenter i længere tid. Dels er kombinationen af børn og krisecenter ikke uden problemer, og dels skal den enkelte kvinde forholde sig til andre voldsramte kvinder, hvilket ikke altid er uproblematisk. Solidaritet og erfaringsudveksling kommer ikke nødvendigvis af sig selv. Kvinderne er typisk i krise, når de kommer til et krisecenter, og det kan være vanskeligt at skabe kontakt til andre kvinder. Mange er også mistroiske over for andre etniske minoritetskvinder, især fra egen etniske gruppe. Kvinderne er bange for fordømmelse og stigmatisering fra andre kvinder på trods af, at de er i samme livssituation. De er utrygge ved hinanden, idet sladderens magt, ikke mindst i en situation hvor de bryder med volden og dermed overskrider velkendte og konforme måder at gøre kvinde(lighed) og moder(skab) på, er stor. Kvinderne kan let risikere at blive opfattet og omtalt som nogle, der svigter deres familier og deres kultur, traditioner og religion.

Mange etniske minoritetskvinder kæmper både en ydre og en indre kamp for at få anerkendt og selv erkende retten til et selvstændigt liv.

Nogle af kvinderne skjuler for deres slægt og det etniske minoritetsmiljø i Danmark, at de er blevet skilt. Det skal ses i forbindelse med, at der er pres og krav fra familien om, at kvinden enten atter bosætter sig i familiens hushold (for ægteskabsmigranter ofte i oprindelseslandet) eller gifter sig igen. En kvinde kan ifølge de rådende normer og værdier i baglandet ikke bo alene uden en mandlig beskytter.

For etnisk danske kvinder ser faderskab ud til at have erstattet ægteskabet som den institution, der opretholder mænds kontrol over kvinder i Danmark. Det er nemlig muligt for voldelige fædre at bruge forældreskabet som påskud for fortsat at kunne øve ødelæggende indflydelse på kvinder og børns liv. Det har adskillige af de interviewede etniske minoritetskvinder også oplevet. I materialet er der flere eksempler på, at mænds vold ikke antages at belaste deres duelighed som forælder, så længe volden ikke direkte er rettet mod barnet eller børnene selv. Forskning viser imidlertid, at voldelige mænds forælderevne er ringe, og at en voldsudøver, som samtidig er udøvende forælder, influerer negativt på børnene og deres fremtid. Vores resultater peger i samme retning som eksisterende forskning.

De fleste krisecentre tilbyder efterværn i en eller anden form. Nogle steder er det ikke formaliseret, men det eksisterer i praksis. Selv om mange af krisecentrene giver udtryk for, at etniske minoritetskvinder har behov for ekstra støtte og hjælp til særlige opgaver, er der imidlertid ikke specielle efterværnstilbud til dem. Krisecentrene fremhæver til gengæld typisk, at de er fleksible og tager udgangspunkt i den individuelle kvinde og hendes behov. I praksis bliver det en måde at tage både hensyn til og hånd om eventuelle særlige behov hos etniske minoritetskvinder.

Undersøgelsen viser, at der opereres med henholdsvis et fagligt efterværn, netværksskabende aktiviteter, et udslusnings- og netværksskabende arbejde og særlige efterværnstilbud. Nogle krisecentre og visse efterværnstilbud har mere fokus på at styrke kvindernes selvindsigt, deres position som subjekter og deres medborgerskabsfærdigheder end andre, men vores materiale peger på, at disse elementer typisk indgår mere eller mindre implicit i efterværnsarbejdet. Også mens kvinden bor på krisecentret rettes en stor del af indsatsen mod disse elementer, da de bidrager til at styrke kvinden. På baggrund af såvel eksisterende erfaringer og forskning som vores resultater konkluderer vi, at efterværn kan have stor betydning som støttende og voldsforebyggende indsats for kvinder med etnisk minoritetsbaggrund.

Vi vil endvidere fremhæve følgende resultater. Det har for det første vist sig, at det er afgørende, at den voldsramte etniske minoritetskvinde tages

alvorligt, når hun henvender sig om vold til kommunen, statsforvaltningen, politiet eller andre instanser. For det andet, at det på den ene side er vigtigt, at kvinden via krisecenteropholdet får ro og støtte til at tænke på sig selv som et (rets)subjekt og på den anden side, at personalet er opsøgende over for kvinderne. Ideologien om hjælp til selvhjælp giver undertiden anledning til misforståelser i den forstand, at kvinder tolker personalets tilbageholdenhed som manglende interesse og anerkendelse af dem og deres problemer. For det tredje er det hensigtsmæssigt med flere aktiviteter, mens kvinden er på krisecentret, og at kvinder uden børn inddrages i nogle af de aktiviteter, der på nuværende tidspunkt er forbeholdt kvinder med børn. For det fjerde er det afgørende, at alle kvinder tilbydes psykologhjælp, og at der er fagligt personale på krisecentret i dagtimerne, så kvinden kan få kompetent faglig hjælp, når hun har behov for det. For det femte konkluderer vi, at det er vigtigt med oplysning om krisecentre til henholdsvis kvindelige ægteskabsmigranter (viden om deres rettigheder, herunder eksistensen af krisecentre) og til borgere i bred almindelighed og til børn og unge i særdeleshed. For det sjette er det helt afgørende, at der er et velfungerende samarbejde mellem de forskellige instanser, der hjælper kvinden, ligesom udslusningsboliger som et supplement eller alternativ til krisecentret vil være til gavn for mange etniske minoritetskvinder.

På baggrund af det samlede materiale kan vi også konkludere, at etniske minoritetskvinder har et stort behov for støtte både på det praktiske plan og med hensyn til opbygning af socialt netværk. Tiden efter krisecenteropholdet, når kvinden er flyttet i egen bolig, er på mange måder særdeles vanskelig for etniske minoritetskvinder, der har et ringe system- og samfundskendskab, spinkle dansksproglige færdigheder og ofte ikke noget netværk. Kvinderne har indgået i et større eller mindre kollektivt hushold hele livet, og stort set alle er gået direkte fra egen slægtskabsgruppe ind i ægteskabet. De har typisk aldrig boet alene. Mange af kvinderne i vores materiale har været udsat for vold, efter at de har forladt manden og for, at (eks)manden har forfulgt dem, og at han opsøger, chikanerer og truer dem på krisecentret, i deres nye bolig eller i det offentlige rum. Efterværn kan derfor betragtes som en form for sikkerhedsnet. Det er nemlig helt afgørende, at kvinden ikke står alene i verden, da det gør hende meget sårbar i forhold til mandens fortsatte indflydelse på og kontrol over hendes liv. Kvindens nære familie og slægtskabsgruppe har ofte afskrevet hende eller modarbejder ligefrem hendes vej ud af et voldeligt forhold. Der skal en særlig indsats til i tilfælde af, at kvinder har været udsat for systematisk vold og misbrug over lang tid eller det meste af deres liv. Det gælder f.eks. nogle af de unge kvinder, der har været udsat for vold i barndommen og efterfølgende i et eller flere ægteskaber eller kæresteforhold.

Både kvindernes beretninger og professionelle erfaringer vidner om, at der er to særligt sårbare perioder for etniske minoritetskvinder, der ønsker at forlade et liv med vold. Det er den første tid, hvor kvinden søger hjælp og eventuelt forlader sin blodsbeslægtede familie eller sin mand/svigerfamilie, og det er den lange og svære tid efter et brud, hvor kvinden skal finde sig til rette i sit nye liv.

LOKK, Integrationsministeriet, kommuner, ngo'er og private initiativer har da også i løbet af de seneste ca. 10 år iværksat en række særlige indsatser over for vold i etniske minoritetsfamilier. Der har dog ikke været tale om en koordineret og samlet plan. Disse tilbud uden for krisecenterregi henvender sig især til helt unge kvinder, hvilket der er gode grunde til, som også vores undersøgelse viser. Kun få indsatser er rettet mod henholdsvis voksne kvinder, herunder specifikt ægteskabsmigranter, og mod kvindernes familier og etniske minoritetsmiljøer, dvs. væsentlige aktører i baglandet. Der er imidlertid et stort behov for indsatser på disse to fronter.

Både eksisterende viden og vores undersøgelse viser, at ægteskabsmigranter står i en særlig sårbar situation. For at komme disse kvinder til hjælp er det for det første nødvendigt, at rådgivning bliver tilgængelig for dem. For det andet kræver rådgivning til disse kvinder specialiserede kompetencer inden for f.eks. dansk udlændingelovgivning, muslimsk familieret, kulturelle praksisser og sprog. For det tredje er der behov for at udvikle psykologisk rådgivning, der tager højde for etniske minoritetskvinders sproglige og kulturelle baggrunde.

I forhold til baglandet tilbyder bl.a. LOKK rådgivning til forældre og forældre involveres i mægling, ligesom der er tilbud om rådgivning og behandling af voldelige mænd. De eksisterende tilbud til mænd anvendes dog ikke af etniske minoritetsmænd. Vi vurderer, at det er problematisk, at fokus er på den enkelte voldelige mand og ikke den sociale og kulturelle sammenhæng, han indgår i. Vi har vist, at vold ikke er et udslag af utøjlede følelser, men et bevidst middel til kontrol. Ofte er kontrol med kvinden en forventning og et krav fra omgivelserne, hvorfor behandling af den enkelte mand ikke vil være tilstrækkelig. Vores resultat lægger op til, at en væsentlig forudsætning for at bekæmpe vold mod etniske minoritetskvinder er, at der sker en mentalitetsændring i etniske minoritetsmiljøer.

Der gøres et stort arbejde for at oplyse unge kvinder og professionelle om vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier og mulighederne for rådgivning. Der er således muligheder for rådgivning, hvis man har de færdigheder og den indsigt, der skal til for at benytte tilbuddene. Ægteskabsmigranter har imidlertid ofte ikke tilegnet sig disse færdigheder og oparbejdet den tillid til systemet, som er nødvendig. Der ligger derfor en større opgave i at give støtte til såvel unge kvinder opvokset i Danmark som ægteskabsmigranter, der lever afsondret fra de muligheder velfærdsstaten tilbyder. Professionelle, der møder disse kvinder, bør også være opmærksomme på, at vold finder sted, og at dét, at kvinder lider af f.eks. depressioner, uforklarlige smerter og hovedpine kan skyldes, at de udsættes for vold.

Mentorordninger og forskellige former for kvindenetværk er med til at støtte etniske minoritetskvinder på deres vej til et liv som fraskilt kvinde eller enlig mor. Disse netværksskabende aktiviteter mellem etniske minoritetskvinder og etnisk danske kvinder er vigtige. For at styrke indsatsen kan de suppleres med mentorordninger og netværk, der involverer etniske minoritetskvinder, herunder mentorer der selv er fraskilte. Det kan være både betryggende og bidrage til forandring for en voldsramt kvinde at opleve, at også etniske minoritetskvinder kan have et godt liv alene eller som enlig mor, og at tilværelsen som enlig ikke er forbeholdt etnisk danske kvinder.

Vi kan pege på tre overordnede konklusioner, der kalder på fremtidige indsatser (se vores anbefalinger). Én konklusion er, at støtte, efterværn og forebyggelse overvejende er rettet mod volds ofre som enkeltstående individer, sekundært mod voldsudøvere og meget sjældent mod baglandet. Vores undersøgelse viser imidlertid med al tydelighed, at baglandet spiller en helt afgørende rolle i voldsramte kvinders liv – familien betyder alt. En anden vigtig konklusion er, at der kun i ringe grad er eller udvikles solidaritet mellem kvinderne, og at der kun er få aktiviteter på krisecentrene, der medvirker til at skabe solidaritet og netværk mellem kvinderne. En tredje konklusion er at for at yde så effektiv en indsats som mulig, er det afgørende ikke blot at være opmærksom på diversiteten blandt etniske minoritetskvinder, men også at få den operationaliseret konstruktivt i konkrete indsatser.

Støtte, efterværn og forebyggelse i Danmark sammenholdt med udenlandske erfaringer

Såvel krisecentre som en lang række andre institutioner, organisationer og netværk i Danmark udfører et stort og vigtigt arbejde for at støtte etniske minoritetskvinder i at etablere et selvstændigt liv uden vold både under og efter et krisecenterophold samt for at forebygge vold mod disse kvinder. Erfaringer fra og indsatser i andre lande kan imidlertid inspirere til både at udvikle eksisterende indsatser og at iværksætte nye.

På baggrund af indsatser over for vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier såvel i Berlin, Stockholm og London som bredere nationale erfaringer på feltet peger vi på fire overordnede fælles erfaringer, som kan bidrage til at kvalificere danske indsatser. Det drejer sig for det første om, at der er specialiserede organisationer og krisecentre. For det andet handler det om solidaritet mellem kvinder, og hvordan solidaritet kan fremmes. For det tredje insisterer specialiserede organisationer og krisecentre på lige rettigheder for alle kvinder; rettigheder som kun kan være for alle, hvis alle ikke behandles ens. For det fjerde er et fællestræk, at der er stærke feministiske forskningsmiljøer, hvor der forskes i vold mod kvinder, herunder etniske minoritetskvinder.

I både Tyskland, Sverige og England eksisterer der specialiserede organisationer og krisecentre for etniske minoritetskvinder. Det er karakteristisk for disse, at både professionelle, aktivister og kvinder, der søger hjælp, har etnisk minoritetsbaggrund. Hvis vi tænker sådanne specialiserede tilbud ind i en dansk kontekst, bør de ikke udelukke, at etniske minoritetskvinder kan vælge at tage på almene krisecentre. Hvis der iværksættes specialiserede organisationer og krisecentre bør de fungere som et supplement til eksisterende tiltag og steder.

Det er en udbredt erfaring på krisecentre i Danmark, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund nærer mistro til andre kvinder med samme etniske baggrund af frygt for sladder, og at det derfor kan være problematisk at have frivillige og ansatte med etnisk minoritetsbaggrund. Skønt tilsvarende problemstillinger eksisterer på udenlandske krisecentre, er det lykkedes i bl.a. Berlin, Stockholm og London både at få ansatte med etnisk minoritetsbaggrund på almene krisecentre og at opbygge specialiserede krisecentre. Det er således oplagt at bruge de udenlandske erfaringer til at reflektere over, hvad der gør, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund disse steder kan fungere som professionelle rådgivere og krisecenterpersonale, som kvinder med forskellige etniske minoritetsbaggrunde har tillid til.

Udenlandske erfaringer peger på, at lige vilkår og rettigheder til tider kræver særbehandling. Udgangspunktet er, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund har samme rettigheder som kvinder med etnisk majoritetsbaggrund, og en stor del af kvindeorganisationernes indsats består i at arbejde for lige rettigheder. Især i England udfører kvindeorganisationer et stort retspolitisk arbejde. Det handler f.eks. om ret til statsborgerskab, ret til ophold uafhængigt af ægteskab, ret til skilsmisse, ret til forældremyndighed og ret til sociale ydelser. Også disse erfaringer kan anvendes til at udvikle politikker og indsatser i en dansk kontekst.

I f.eks. England og Sverige har der længe været stærke forskningsmiljøer inden for området vold mod kvinder. Forskningsmiljøerne har tætte relationer til krisecenterbevægelsen. Det bidrager til, at tilbud til kvinder, børn og mænd fra etniske minoritetsfamilier udvikles på baggrund af nyeste forskning og omvendt, at forskningen tager udgangspunkt i kvindernes erfaringer og krisecentrenes og andre relevante aktørers praksisser.

Forskningen i Danmark derimod er spredt, og resultaterne er hovedsageligt rapporter uden stor forskningsmæssig tyngde. Skønt der er taget initiativ til at styrke forskning i vold i nære relationer (f.eks. et seminar i 2010 med fokus på forskningsfeltets udviklingspotentiale), indeholder regeringens nationale handlingsplan til bekæmpelse af vold i familien meget begrænsede forskningsindsatser. Udenlandske erfaringer viser med andre ord, at det vil kvalificere og styrke indsatser og praksis, hvis der dels kommer mere forskning, og dels udvikles et mere systematisk samarbejde mellem forskningsmiljøer og praktikere inden for feltet. Dette afspejles f.eks. i forbindelse med den stadig mere fremherskende

intersektionalitetstilgang til voldsfeltet. Samtidig peger vores undersøgelse på behovet for et samarbejde mellem forskere, der har viden om henholdsvis vold, baglandet og transnationale bånd.

Det er imidlertid ikke udelukkende i vesteuropæiske lande, at der historisk og nutidigt foregår kvindepolitisk arbejde. Det har også i varierende grad fundet sted i lande, som etniske minoritetskvinder har rødder i. Det gælder bl.a. for Tyrkiet, hvis situation i forhold til indsatser over for voldsramte kvinder vi har sat fokus på i denne bog. De ligestillings- og selvstændiggørelsesprocesser, der i disse år foregår i oprindelseslandene, mener vi kan have en positiv indflydelse på (voldsramte) etniske minoritetskvinder i Danmark. Vores undersøgelse viser, at angsten for sladder og for at blive stemplet som en kvinde, der svigter sin nære familie og slægtskabsgruppe og besudler deres ære, virker som en effektiv barriere for, at voldsramte kvinder deler erfaringer og udvikler solidaritet. Erfaringer fra Tyrkiet viser imidlertid, at det *er* muligt at opbygge solidaritet mellem kvinder og mellem forskellige kvindeorganisationer, og at der herigennem kan skabes helt afgørende fremskridt for kvinders ligestilling og position som selvstændige subjekter. Udviklingen i Tyrkiet viser også, at på trods af, at ægteskabet og familien stadig udgør helt centrale størrelser, så er der sket afgørende mentalitetsforandringer især de seneste 20 år. Stadig flere kvinder tilkæmper sig en autonom position, hvor de ikke (udelukkende) opfatter sig selv som en del af et kollektiv. Samtidig lægger stadig flere i Tyrkiet vægt på menneskerettigheder, på individets rettigheder og dermed på, at kvinden har ret til rådighed over egen krop. Denne udvikling har en positiv indflydelse dels på tiltag til bekæmpelse af vold mod kvinder og dels på kvinders selvforståelse. De accepterer i stadig mindre grad at blive udsat for vold i familien. Forandringer sker imidlertid ikke af sig selv. Kvinder, herunder kvinder fra Østtyrkiet, har været den bærende drivkraft for disse forandringer. Deres indsatser for at støtte voldsramte kvinder og for mentalitetsforandringer i forhold til køn og vold kan bidrage til tilsvarende processer i minoritetsmiljøer i Danmark. Det er nemlig ikke kun social kontrol med kvinder, der er transnational. Også solidaritet og inspiration til bekæmpelse af vold mod kvinder går på tværs af nationale grænser.

Den folkebevægelse imod vold mod kvinder beskrevet i kapitel 2, som ligestillingsminister Lykke Friis efterlyser, bør således mobiliseres såvel blandt alle borgere i Danmark som globalt.

Anbefalinger

Den voldsforståelse, som projektet bygger på, lægger op til en forebyggende indsats, der handler om at gøre det vanskeligere og mindre attraktivt at udøve vold. Da vold er et fænomen, som ikke bare omfatter voldsudøver og voldsoffer, er det

nødvendigt at anlægge et helhedssyn og inddrage alle relevante felter og aktører i indsatsen mod vold. Relevante aktører omfatter krisecenterpersonale, politiet og andre nationale og lokale myndigheder, familien og det etniske minoritetsmiljø, politikere på nationalt og kommunalt plan samt den danske offentlighed.

Vores anbefalinger udspringer primært af kvindernes erfaringer fra deres krisecenterophold, deres møde med politiet og andre systemrepræsentanter samt deres erfaringer med de respektive etniske minoritetsmiljøer. Det betyder, at anbefalingerne præsenteres inden for samme brede felter i stedet for at være splittet op på samtlige relevante såkaldt handlekompetente aktører. Det gør vi for at bevare sammenhængen og for at undgå for mange gentagelser, idet det ikke altid er entydigt, hvem der er handlekompetent i forhold til hvad, fordi vi har med forskellige niveauer at gøre. Der suppleres efterfølgende med anbefalinger, der primært retter sig mod politikere og andre bevillingsgivere.

Krisecentrene

Hovedparten af de interviewede kvinder udtrykker stor tilfredshed og taknemmelighed over den hjælp og støtte, de har modtaget på krisecentrene. Omkring fem af de interviewede kvinder giver udtryk for en vis utilfredshed med dét eller et af de krisecentre, de har boet på. Utilfredsheden går på henholdsvis mangelfuld eller misvisende rådgivning, og at kvinderne i for høj grad overlades til sig selv. Derved bliver krisecenteropholdet en opbevaring, hvilket ikke bidrager til kvindernes evne til at klare sig selv og modstå et eventuelt pres fra (eks)manden, når de flytter ud. To af kvinderne, som begge er uden børn, efterlyser også psykologhjælp, og den ene er inde på, at enlige kvinder overses på krisecentret. Aktuelt tilbydes der typisk ikke psykologhjælp til kvinder på krisecenter, uanset om de har børn eller ej, medmindre de deltager i et projekt. De interviewede kvinders kritik er begrænset til fire krisecentre af meget forskellig størrelse og geografisk beliggenhed, og den retter sig mod det ansatte personale, ikke de frivillige. Vi anbefaler:

- At det indskræpes, at kvinder med børn får professionel juridisk bistand hurtigst muligt efter indskrivningen på krisecenter,³²³ ikke mindst af hensyn til børnenes sikkerhed.
- At kvinderne aktiveres i højere grad med det formål at styrke dem som (rets)subjekter.
- At kvinderne får nemmere adgang til psykologhjælp, og at psykologerne skal have indsigt i problematikken 'vold mod kvinder'.

³²³ Da krisecentrene har forskellig status – nogle er kommunale, mens andre er selvejende institutioner – er det vanskeligt at udpege *den* handleansvarlige i forhold til anbefalinger om juridisk bistand og psykologhjælp.

- At kvinder uden børn tilbydes at deltage i 'familiearrangementer' i krisecenterregi.
- At kvinderne opfordres til at eksplicitere eventuel utilfredshed, og at den tages alvorligt på krisecentret.

Kvinder med etnisk minoritetsbaggrund adskiller sig fra etnisk danske kvinder på krisecentre på visse punkter, som krisecentrene ikke altid er rustet til. LOKK har i de senere år taget initiativ til velbesøgte seminarer om køn, vold og etnicitet,³²⁴ der med fordel kan følges op på. Vi anbefaler:

- At krisecenterpersonalet får mulighed for at (videre)uddanne sig på feltet.

Nogle af kvinderne, der kommer til landet som ægteskabsmigranter, står med helt særlige problemer som voldsramte og udvisningstruede, mens andre af kvinderne har brug for rådgivning i forbindelse med muslimsk skilsmisse. LOKK yder juridisk rådgivning om opholdstilladelse, skilsmisse og sociale rettigheder til udenlandske kvinder, og nogle krisecentre overlader alt juridisk arbejde til LOKK, herunder udfærdigelse af krisecentererklæringer. Juridisk specialviden og ekspertviden om kvindernes kulturelle baggrunde kan have afgørende betydning for sager om opholdstilladelse.³²⁵ Vi anbefaler:

- At juridisk støtte og rådgivning til etniske minoritetskvinder udbygges og kvalificeres yderligere.

Et par af kvinderne er inde på, at det vil være godt med mere oplysning om krisecentre, så voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund kan få viden om, at denne mulighed findes i det danske samfund. Nogle af krisecentrene er også inde på betydningen af at være kendt i den lokale offentlighed, så borgerne i bred almindelighed får indblik i og interesse for krisecentrene og deres arbejde. En øget rekruttering af kvinder med etnisk minoritetsbaggrund til arbejdet på krisecentrene kunne muligvis virke solidaritetsskabende på længere sigt.³²⁶ Som

³²⁴ Blandt andet »Vold i etniske minoritetsfamilier – ære og opdragelse mellem to kulturer«, Fredericia 5.11.2009 og »Ære og konflikt – om unge, social kontrol, pres og modenhed«, Nyborg Strand 4.11.2010. Vi deltog med udbytte i begge seminarer.

³²⁵ Southall Black Sisters arbejder meget bevidst og har stor erfaring med denne problematik.

³²⁶ Vi er opmærksomme på og har selv fremhævet problemet med, at mange voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund ikke har tillid til personer fra deres eget etniske bagland. Alligevel finder vi det væsentligt, at der på længere sigt udvikles kvindelige rollemodeller og en alternativ kvindesolidarisk kultur i de etniske minoritetsmiljøer. Erfaringer fra udlandet viser endvidere, at det *er* muligt.

led i det kommunikative arbejde kunne man forestille sig et øget samarbejde dels med forskere, dels med krisecentre og kvindeorganisationer i udlandet. Vi anbefaler:

- At krisecentrene bliver/gør sig mere synlige i lokalområdet f.eks. via lokalaviser og offentlige foredrag.
- At (voldsramte) kvinder med etnisk minoritetsbaggrund involveres i højere grad i bekæmpelsen af vold mod kvinder og i støtten til andre kvinder.
- At krisecentrene indgår i forskningsprojekter til langsigtet gavn for såvel kvinderne som krisecentrene selv.
- At kvindeorganisationer i de etniske minoritetskvindes hjemlande inddrages i arbejdet med bevidstgørelse,³²⁷ solidaritetsskabelse og holdningsbearbejdelse af kvinderne på danske krisecentre.
- At der indledes samarbejde med krisecentre i udlandet med henblik på erfaringsudveksling og opfølgning på sager i forbindelse med voldsramte,³²⁸ udvisingstruede kvinder og udviste kvinder.

Efterværn har vist sig at være et uklart begreb, som bruges meget forskelligt af krisecentrene og i praksis dækker over mangt og meget. En større klarhed om begrebets konkrete indhold vil være en fordel; ikke for definitionens egen skyld, men af hensyn til kvinderne, for hvem efterværnet synes at være af stor betydning. Mangfoldighed i tilbuddene og mulighed for længere efterværnsforløb synes at være en fordel. Unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund har undertiden særlige behov, der kræver særlige tilbud og indsatser. Vi anbefaler:

- At efterværnstilbud formaliseres, og at ansvaret for kontakten til kvinderne efter udslusning ligger hos krisecentret.
- At efterværn kan strække sig over længere tid end det typiske halve år, hvis der er behov for det.
- At efterværn rummer forskellige tilbud, der kan virke sammen.
- At der tilbydes udslusningsboliger i kombination med udbygget efterværn som mulighed for en særlig kategori af kvinder.
- At samarbejdet mellem krisecentre og kommunens familierådgiver styrkes.

³²⁷ Som eksempel kan vi pege på de tyrkiske kvindeorganisationer KAMER og Women for Women's Human Rights – New Ways, herunder sidstnævntes 'Menneskerettighedsuddannelsesprogram for kvinder'.

³²⁸ Der tænkes her f.eks. på krisecentret Mor Cati i Istanbul, Tyrkiet.

Politiet og andre offentlige myndigheder

Nogle af de interviewede kvinder er blevet svigtet af personer, der repræsenterer skole- og sundhedsvæsenet, politiet og andre offentlige myndigheder som f.eks. socialforvaltningen og statsforvaltningen. I nogle tilfælde har systemrepræsentanter ikke troet kvinden, når hun fortalte, hvad hun var udsat for, og i andre tilfælde er kvindens voldserfaringer blevet bagatelliseret. Det er desillusionerende og nedbrydende for en voldsramt kvinde at blive mødt med mistro og/eller en antagelse om, at hun nok selv har været ude om det. Forskning viser betydningen af, at den voldsramte kvinde anerkendes som et retssubjekt, hvis rettigheder er blevet krænket (Merry 2003, 2009). Det betyder igen, at det er vigtigt, at politiet og myndighederne opererer med en konsekvent kønsbaseret voldsforståelse,³²⁹ som netop ikke bidrager til helt eller delvis at skyde skylden på offeret, den såkaldte 'victim blaming'. Vi anbefaler:

- At den voldsramte kvinde tages alvorligt, når hun henvender sig, så hun ikke får sin retsfølelse krænket og eventuelt opgiver kampen for et liv uden vold.
- At udbredte forestillinger om, at 'der skal to til at slås' og 'par med højt konfliktniveau' erstattes med viden om fænomenet vold mod kvinder og dets konsekvenser.
- At der udarbejdes 'redskaber' til politi, sprogskoler, socialrådgivere osv., f.eks. i form af en manual til opretholdelse af et relevant sikkerhedsniveau for kvinder udsat for æresrelateret vold.
- At 'frontpersonale', dvs. undervisere på sprogskoler og i uddannelsessystemet, sagsbehandlere m.v., oprustes i forhold til viden om voldsramte etniske minoritetskvinders særlige situation.
- At sprogskoler forpligtes til at informere om kvinders rettigheder, vold mod kvinder og krisecentre.

Mindst seks af de interviewede kvinder udtrykker utilfredshed med politiet. Tre af dem siger ligefrem, at de har mistet troen på politiet, og at det skyldes måden, de er blevet mødt på. De oplever ikke, at politiet har taget dem og volden alvorligt, og de synes ikke, at politiet har gjort tilstrækkeligt. Udstedelse af tilhold synes at variere fra politikreds til politikreds, og det er en kendsgerning, at et tilhold ikke er mere effektivt end det politi, der skal sørge for, at det bliver overholdt. Tilhold omtales undertiden som 'falsk tryk' af professionelle in-

³²⁹ Clemmensen (2005) argumenterer også for, at en konsekvent voldsforståelse baseret på køn og magt er afgørende for den såkaldt rette hjælp til voldsramte kvinder. Se også McKie 2005.

den for krisecenterbevægelsen,³³⁰ idet de og de voldsramte kvinder har erfaring for, at mænd i stort omfang kan overtræde tilholdet, uden at det får konsekvenser. Vi har også ved et par arrangementer noteret os, at politiet stadig opererer med et udtryk som 'husspektakler', hvilket i praksis i vid udstrækning dækker over kønsbaseret vold.³³¹ Selv om der indgår et besøg på et krisecenter som led i uddannelsen på Politiskolen,³³² er dette besøg ikke obligatorisk, og noget tyder på, at politiet bør have større indsigt i problematikken 'vold mod kvinder'. Vi anbefaler:

- At politiet kritisk overvejer anvendeligheden af udtrykket 'husspektakler'.
- At krisecenterbesøg bliver en *obligatorisk* del af uddannelsen på Politiskolen.
- At undervisningen i 'vold mod kvinder' på Politiskolen udvides og skærpes.
- At politiet ikke lægger bureaukratiske hindringer i vejen for voldsramte kvinder, som det sker, når en kvinde forsøger at anmelde på den lokale politistation og får besked på, at anmeldelsen skal ske i en anden kreds.
- At politiet tager opgaven med at beskytte voldsramte kvindelige borgere alvorligt, og at der afsættes ressourcer til at sørge for, at overtrædelser af tilhold håndhæves.
- At politiet forpligtes til at tage vold mod kvinder og børn alvorligt og til at dokumentere denne vold; herunder at foretage sigtelse mod voldsudøver(e), selv om kvinden frafalder sin anmeldelse.³³³

³³⁰ Se: <http://www.fyens.dk/article/1210323:Indland-Fyn-Voldelige-maend-blaeser-paa-tilhold> (18.1.11).

³³¹ Kønsbaseret vold definerer Merry (2009:3) som vold, hvis betydning afhænger af de involverede parter kønnede identitet. Der er tale om en fortolkning af vold gennem køn.

³³² Politiskolen samarbejder med *Krisecentret Røntofte* og *Dansk Kvindesamfunds Krisecenter*, som i forbindelse med det cirka to timers besøg underviser de kommende betjente, der går på uddannelsens 3. og sidste år, i vold mod kvinder og krisecentrenes arbejde. Marianne Kierkegaard, der er leder af Krisecentret Røntofte, tog initiativ til samarbejdet, der har fungeret i cirka 7 år, fordi hun fandt det vigtigt, at kommende betjente har viden om vold mod kvinder. Betjentene rykker nemlig blandt andet ud til cirka 15.000 tilfælde af 'vold i hjemmet' på årsbasis. Dansk Kvindesamfunds Krisecenter er blevet inddraget, da arbejdsbyrden blev for stor for Krisecentret Røntofte alene.

³³³ Ifølge politiets erfaring frafalder kvinden typisk anmeldelsen, hvilket bruges af politiet som forklaring på – eller undskyldning for – ikke at forfølge sagen, da man ikke ønsker at modarbejde kvinden. I parentes bemærket giver det også mindre papirarbejde og mindre 'spildt arbejde'. Politiet synes ikke altid at have forståelse for, at volden er udtryk for magt og kønmæssig asymmetri, og at kvinden ofte frafalder sigtelsen, fordi manden presser hende til det, eller fordi hun ganske enkelt ikke kan eller tør andet (jf. Bancroft 2002:301). Selv om volden i princippet er en kriminel handling, får den således typisk ingen konsekvenser, hvilket er et

- At politiet udvikler en bevidst og ensartet praksis i forhold til vold mod kvinder,³³⁴ når de støder på problemet i kvindens eget hjem eller i det offentlige rum.

De etniske minoritetsmiljøer

De interviewede kvinder beretter i vid udstrækning om svigt fra familiens og det etniske minoritetsmiljøes side. Kvinderne forventes at indordne sig, at finde sig i at leve med volden og frem for alt at holde volden privat. Der er derfor ringe forståelse for de kvinder, der forsøger at bryde med et liv med vold ved at tage på krisecenter, og der ses ned på fraskilte kvinder, selv om det burde være en menneskeret at vælge et uværdigt liv fra og vælge et værdigt liv til. Der synes at være et stort behov for en debat om kvinders subjektstatus og retsstilling i de respektive miljøer. Og der synes at være et stort behov for en debat om vold mod kvinder og for udviklingen af en solidarisk holdning til voldsofferne. Vi kan kun tilslutte os ligestillingsminister Lykke Friis' opfordring til en folkebevægelse mod vold (mod kvinder) med den tilføjelse, at den også bør foregå i de etniske minoritetsmiljøer. Ved at tage afstand fra vold og ved at handle i tilfælde af konkret voldsudøvelse kan offentligheden i skikkelse af de etniske minoritetsmiljøer bidrage væsentligt til at gøre klimaet ugunstigt for voldsudøvere. Vi anbefaler:

- At forældre med etnisk minoritetsbaggrund bliver bevidst om deres medansvar for volden, når de presser deres døtre ud i hasarderede ægteskaber.
- At unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund lærer at stå på egne ben, så de er bedst muligt rustet til at vælge og fastholde et liv uden vold.
- At etniske minoritetsforeninger,³³⁵ venskabsforeninger og lignende organisationer påtager sig et medansvar for at bidrage til bekæmpelse af vold mod kvinder og børn.

uheldigt signal at sende til såvel voldsudøver som voldsoffer og den brede offentlighed. Hvis politiet konsekvent fulgte sagen til døds, ville det være meget vanskeligere for voldsudøvere at bedrive deres praksis; vanskeligere for dem at *kunne*.

³³⁴ Der er foretaget mange studier i England af politiets praksis i sager om vold mod kvinder, og der er tilsvarende lavet undersøgelser af, hvad der virker. Og det, der virker, er samtidig ressourcebesparende for politiet på længere sigt, fordi de sjældnere kaldes ud. Det forekommer oplagt, at det danske politi drager nytte af de engelske undersøgelser. Se f.eks. Hanmer, Griffiths & Jerwood 1999.

³³⁵ Vi kan i den forbindelse fremhæve Kurdisk KvindeForening i København og Fey-Kurd (Sammenslutningen af Kurdiske Foreninger i Danmark), som afholdt paneldebatt mødet »Vold mod kvinder« i Dansk Kurdisk Forening på Vesterbro 21.2.2009. Vi deltog i mødet, som var velbesøgt.

- At kvindeorganisationer i de etniske minoritetskvindens hjemlande inddrages i arbejdet med bevidstgørelse,³³⁶ solidaritetsskabelse og holdningsbearbejdelse i forhold til vold mod kvinder og børn.

Politikerne på nationalt og kommunalt plan

Politikere på såvel nationalt som kommunalt plan har et særligt ansvar for at sikre borgere, herunder borgere med etnisk minoritetsbaggrund, mod kønsbaseret vold. Nogle af de kvinder, der kommer til landet som ægteskabsmigranter, står med helt særlige problemer som voldsramte og udvisningstruede. Der er talrige eksempler på, at lovgivningen giver mulighed for og bevidst bruges af disse kvinders mand og svigerfamilie til at kontrollere kvinden og holde hende under slavelignende vilkår. Vi anbefaler:

- At voldsramte udvisningstruede kvinders retsstilling sikres.
- At kvindelige ægteskabsmigranter oplyses om deres rettigheder af en myndighedsrepræsentant, når de kommer til landet, da man ikke kan forvente, at manden eller svigerfamilien gør det.

Vold mod kvinder bør vedvarende tænkes som en kriminel handling og som en krænkelse af kvinders menneskerettigheder. Denne tendens er international,³³⁷ og det er vigtigt, at man i Danmark følger trop, så problemet kan tackles på globalt plan og på tværs af landegrænser. I Danmark ses tendenser til en kønsneutral ligestillingspolitik, der kan risikere at spænde ben for de resultater, der er opnået på internationalt plan. Vi anbefaler:

- At der sker en styrkelse af det internationale samarbejde om bekæmpelse af vold mod kvinder, herunder en pointering af, at vold mod kvinder er en menneskerettighedsproblematik.

Unge kvinder, der er udsat for æresrelateret vold, synes at repræsentere en særlig 'udfordring' for krisecenterpersonale. De særlige tilbud rettet mod de unge kvinder bør sikres en permanent status, da det især er blandt de unge kvinder, vi ser tegn på, at volden er blevet en ufrivillig 'karrierevej'.³³⁸ Samtidig er det vanskeligt at forestille sig, at problemet for de unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund er løst i løbet af et par år. Vi anbefaler:

³³⁶ For eksempel KAMER og Women for Women's Human Rights.

³³⁷ Se Youngs 2003 og Kelly 2005.

³³⁸ Begrebet karrierevej er inspireret af antropologen og praksisteoretikeren Jean Lave. Se Lave & Wenger 1991.

- At tilbud rettet mod unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund sikres økonomisk, så indsatserne til denne målgruppe kan stabiliseres og kvalificeres.

Vi har ved flere lejligheder hørt, at kommuner forsøger at spare penge ved ikke at henvise voldsramte kvinder til krisecentre, men i stedet finder andre løsninger. Denne praksis finder vi meget uheldig, og det er meget tænkeligt, at den ender med at blive dyrere i det lange løb. Nogle kommuner ønsker også at spare på efterværn. Et særligt problem er endvidere at nå de kvinder, der *ikke* kommer på krisecenter. Vi anbefaler:

- At det indskærpes, at voldsramte kvinder som en selvfølge tilbydes ophold på et krisecenter, der pr. definition er en specialiseret institution.
- At kommunerne køber ydelsen efterværn,³³⁹ fordi efterværn styrker kvindernes mulighed for at etablere og fastholde et liv uden vold.
- At samarbejdet mellem familierådgiver og krisecentre styrkes.
- At man som supplement til krisecentre tænker i lokale rådgivningscentre, som skal betjenes af personale med indsigt i vold mod kvinder og børn, og som skal ligge et sted, hvor kvinderne i forvejen kommer, som f.eks. biblioteker eller kulturhuse.
- At der gives støtte til arbejde mod vold i foreninger for etniske minoritetskvinder.
- At voldsramte kvinder sikres retmæssig adgang til offentlige serviceydelser som f.eks. juridisk bistand, psykolog og efterværn, hvilket implicerer et økonomisk grundlag for at iværksætte og implementere samme.
- At der udvikles voldsudøverprogrammer specielt designet for mænd med etnisk minoritetsbaggrund,³⁴⁰ idet de eksisterende tilbud angiveligt ikke appellerer.

³³⁹ Ud over de etiske aspekter af sagen kan man argumentere for, at den umiddelbare udgift med al sandsynlighed vil tjene sig selv ind på længere sigt.

³⁴⁰ Vi finder det vigtigt at tale om voldsudøverprogrammer eller mandeprogrammer snarere end behandlingsprogrammer, idet vi i overensstemmelse med f.eks. Bancroft (2002), der gennem ca. 15 år har arbejdet som konsulent og rådgiver for voldelige mænd i USA, ikke ser voldelige mænd som syge og behandlingskrævende, men som nogle, der skal uddannes og opdrages til at tænke på andre snarere end sig selv. Ifølge Bancroft (ibid. 75, 357) er voldelige mænd ikke ude af stand til at ændre praksis, men derimod uvillige til det, fordi fordelene vejer tungere end ulemperne. Der skal en mentalitetsændring til, og ifølge Bancrofts mangeårige erfaring skal mændene presses kraftigt (ibid. 360).

Forskningen og bevillingsgiverne

Vores projekt har haft fokus på vold mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund, herunder om der er tale om særlige kendetegn ved den vold, disse kvinder er udsat for. Selv om vold mod etnisk danske kvinder ikke har været en del af projektet, optræder denne vold alligevel som en slags implicit sammenligningsgrundlag, og undervejs i projektet er det gået op for os, at der ikke findes meget nyere kvalitativ forskning på området. Der synes at være generelle forskelle mellem de to kategorier af kvinder i måden, man forstår og forklarer volden på, og dermed sandsynligvis også med hensyn til, hvad der skal til for at komme ud af det voldelige forhold/ægteskab. I et forebyggelsesøjemed ville det være relevant at få disse mulige forskelle ekspliciteret. Følgende retter sig primært mod bevillingsgivere af forskellig slags. Vi anbefaler:

- At der gives støtte til et eksplicit komparativt forskningsprojekt om voldsforståelse og voldsforebyggelse.

Det forekommer også relevant at se nærmere på kvindesolidaritet og omstændighederne for udvikling af samme. Hvordan sker forandring? Hvad virker henholdsvis hæmmende og fremmende, og hvordan tager spørgsmålet om kvindesolidaritet sig ud i et historisk og tværkulturelt perspektiv? Formålet skulle være at udvikle metoder og strategier, der kan anvendes i indsatser mod vold mod kvinder, i særdeleshed vold mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund. Vi anbefaler:

- At der gives støtte til forskning i forandringsprocesser og intervention i etniske minoritetsmiljøer.
- At der gives støtte til forskning i kvindesolidaritet i historisk og tværkulturelt perspektiv.

Hvordan politiet møder den voldsramte kvinde, synes i (alt for) høj grad at afhænge af den enkelte politimand. Forskningen på området er meget beskeden i Danmark i modsætning til f.eks. England. Vi anbefaler:

- At der gives støtte til forskning i politiets praksis på feltet 'vold mod kvinder', herunder udvikling af en praksis, der er solidarisk med voldofferet.

Litteratur

- Aamand, Kristina & Asif Uddin (2007): *Mødom på Mode. Beretninger om skik og brug blandt indvandrere*. Gyldendal, København.
- Aarset, Monica Five, Hilde Lidén & Idunn Seland (2008): *Ungdom med innvandrerbakgrunn. Verdier, normdannelse og livsvalg – en kunnskapsstatus*. Institutt for samfunnsforskning og Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, Oslo.
- Abraham, Margaret (2000): *Speaking the Unspeakable. Marital Violence among South Asian Immigrants in the United States*. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, and London.
- Abraham, Margaret (2005): Domestic Violence and the Indian Diaspora in the United States. *Indian Journal of Gender Studies*, vol. 12, no. 2-3, pp. 427-451.
- Abu-Odeh, Lama (2004) [1997]: Crimes of Honor and the Construction of Gender in Arab Societies. In: Pinar Ilkkaracan (ed.): *Women and Sexuality in Muslim Societies*. Women for Women's Human Rights (WWHR) – New Ways, Istanbul.
- Acar, Feride et al. (2007): *State of the Art and mapping of competences report: Turkey*. IWM Vienna, QUING Ankara Team, Middle East Technical University.
- Agger, Christina (2009a): Når ære fører til tvang og vold. *Kristeligt Dagblad*, 26. juli.
- Agger, Christina (2009b) Bosted for tvangsgifte piger tæt på at lukke. *Kristeligt Dagblad*, 26. juli.
- Agger, Christina (2009c) Endnu et bosted for tvangsgifte frygter fremtiden. *Kristeligt Dagblad*, 27. juli.
- Agger, Inger (1992): *Det blå værelse. Kvindeligt vidnesbyrd fra exilet*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Ahluwalia, Kiranjit & Rahila Gupta (1997): *Circle of Light. An Autobiography*, HarperCollins Publishers, London.
- Ahluwalia, Kiranjit & Rahila Gupta (2002): *Ydmyget*, Lademanns Forlag, København.
- Aijmer, Göran & Jon Abbink (2000): *Meanings of Violence. A Cross Cultural Perspective*. Berg, Oxford.
- Akar, Taner et al. (2010): *The Prevalence of Domestic Violence Against Women Among a Group Woman: Ankara, Turkey*. Springer Science, Business Media.

- Akdogan, Yildiz (2007): *KAMER rykker grænser*. Kan findes på www.kvinfodk./side/560/article/739/
- Akpinar, Aylin (1998): *Mal's honour and Female Shame. Gender and ethnic Identity Constructions among Turkish divorcées in the Migrant Context*. Uppsala University, Department of Sociology, Uppsala.
- Akpinar, Aylin (2003): The Honour/Shame Complex Revisited: Violence Against Women in the Migrant Context. *Women's Studies International Forum*, vol. 26, no. 5, pp. 425-442.
- Aladag, Feo (2010): *Die Fremde*. Independent Artists Filmproduction, Berlin.
- Als Research (2009): *Evaluering af FAKTI - Foreningen Af Kvinder Til fremme af Integration*.
- Alternativ Til Vold (2007): *Rapport fra prosjektet familievold og etnisitet*. Oslo, Alternativ Til Vold.
- Altınay, Ayşe Gül & Yesim Arat (2009): *Violence Against Women in Turkey. A Nationwide Survey*. Punto Publishing Solutions, Istanbul.
- Amnesty International (2006): *Valget mellem vold og udvisning: dilemmaet for voldsramte familiesammenførte kvinder i Danmark*. Amnesty International, København.
- Amnesty International Secretariat (2004): *Turkey: women confronting family violence*. Stop Violence Against Women, Amnesty International, London. Kan findes på www.amnesty.org.
- Amnesty International UK & Southall Black Sisters (2008): *'No recourse' no safety. The Government's failure to protect women from violence*. Amnesty International UK & Southall Black Sisters, London.
- Anagol, Padma (2010): Feminist Inheritances and Foremothers: the beginnings of feminism in modern India. *Women's History Review*, vol. 19, no. 4, pp. 523-546.
- Andersen, Janne (2008): *Stærke kvinder. En undersøgelse af rammerne for personalets arbejde på et dansk kvindekrisecenter*. Specialrække Nr. 495, Institut for Antropologi, Københavns Universitet, København.
- Andresen, Uzma Ahmed & Tina Enghoff (2010): *Syv. Vandkunsten*, København.
- Anil, Enil et al. (2006): *Turkish Civil and Penal Code Reforms from a Gender Perspective: The Success of Two Nationwide Campaigns*. Women for Women's Human Rights – New Ways, Istanbul.
- Anthias, Floya & Nira Yuval-Davis (1992): *Racialized Boundaries. Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-racist Struggle*. Routledge, London.
- Arin, Canan (2001): Femicide in the Name of Honor in Turkey. *Violence Against Women*, vol. 7, no. 7, pp. 821-825.

- Ashwin, Sarah (2000): *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*. Routledge, London.
- Ates, Seyran (2009): *Der Multikulti-Irrtum. Wie wir in Deutschland besser zusammenleben können*. Ullstein Verlag, Berlin.
- Baastrup, Tine (2009): »Grobund for et bedre liv«. *Evaluering af Bofællesskabet Rosenly på Diakonissehuset Sankt Lucas Stiftelsen*. Pixi-notat, mhtconsult.
- Bak, Maren (2007): *Utvärdering av Grynings skyddade boende för personer som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld*. Länsstyrelsen Västra Götalands Län, Rapport 2007: 58, Göteborg.
- Baladiz, Dilek (2009): *I hederns skugga. De unga männens perspektiv*. Gothia Forlag, Stockholm.
- Balkmar, Dag, LeeAnn Iovanni & Keith Pringle (2009): A Reconsideration of Two 'Welfare Paradises': Research and Policy Responses to Men's Violence in Denmark and Sweden. *Men and Masculinities*, vol. 12, no. 2, pp. 155-174.
- Balvig, Flemming & Britta Kyvsgaard (2006): *Vold og overgreb mod kvinder. Dansk rapport vedrørende deltagelse i International Violence Against Women Survey (IVAWS)*. Københavns Universitet/Justitsministeriets Forskningsenhed, København.
- Bancroft, Lundy (2002): *Why Does He Do That? Inside the Minds of Angry and Controlling Men*. G.P. Putnam's Sons, New York.
- Bancroft, Lundy & Jay Silverman (2002): *The Batterer as Parent: Addressing the impact of domestic violence on family dynamics*. Sage, Thousand Oaks.
- Bano, Samia (2000): Muslim and South Asian Women: Customary Law and Citizenship in Britain. *Kvinder, Køn & Forskning*, 9. årgang, nr. 3, s. 91-104.
- Bano, Samia (2010): Shariah Councils and the Resolution of Matrimonial Disputes: Gender and Justice in the 'Shadow' of the Law. In: Ravi K. Thiara & Aisha K. Gill (eds.): *Violence Against Women in South Asian Communities. Issues for Policy and Practice*. Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia.
- Barlach, Lise (2008): *LOKK's voksenstatistik 2007. Kvinder på krisecenter*. Servicestyrelsen & LOKK, København.
- Barlach, Lise (2009): *LOKK's voksenstatistik 2008*. Servicestyrelsen & LOKK, København.
- Barlach, Lise & Kirstina Stenager (2010): *LOKK's årsstatistik 2009. Kvinder og børn på krisecenter*. Servicestyrelsen, Odense.
- Bauman, Zygmunt (2002): *Fællesskab. En søgen efter tryghed i en usikker verden*. Gyldendal, København.
- Bay, Edna G. (ed.) (1982): *Women and Work in Africa*. Westview Press, Colorado.

- Bayam, Birim (2003): *Not macht erfinderisch. Krisenarbeit mit jungen Migrantinnen unter systemischen Gesichtspunkten*. Abschlussarbeit der zweijährigen Weiterbildung 'Systemische Beratung' (udgivelsessted ikke oplyst men udarbejdet i tilknytning til Papatya).
- Beasley, Michele E. & Dorothy Q. Thomas (1994): Domestic Violence as a Human Rights Issue. In: Martha Albertson Fineman & Roxanne Mykitiuk (eds.): *The Public Nature of Private Violence. The Discovery of Domestic Abuse*. Routledge, New York & London.
- Beck, Lois & Nikki Keddie (eds.) (1978): *Women in the Muslim World*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth (2007): Transnational lives, transnational marriages: a review of the evidence from migrant communities in Europe. *Global Network*, vol. 7, no. 3, pp. 271-288.
- Behrens, Hanne Lilholt & Kirsten Raal (1999): *Kortlægning af kvinder og børn fra etniske minoriteter på krisecentre*. Formidlingscentret for Socialt Arbejde. *Bekendtgørelse af lov om danskuddannelse til voksne udlændinge m.fl., jf. Lovbekendtgørelse nr. 259 af 18. marts 2006*. Kan findes på www.retsinformation.dk. *Bekendtgørelse af lov om integration af udlændinge i Danmark, jf. Lovbekendtgørelse nr. 1062 af 20. august 2010*, kan findes på www.retsinformation.dk.
- Bledsoe, Caroline (2005): School Fees & the Marriage Process for Mende Girls in Sierra Leone. In: Andrea Conwall (ed.): *Reading in Gender in Africa*. Indiana University Press, Bloomington and James Currey, Oxford.
- Bennett, Larry & Oliver Williams (2001): Controversies and Recent Studies of Batterer Intervention Program Effectiveness. VAWnet: The national online resource center on violence against women; pp. 1-13. Se: <http://www.vawnet.org>.
- Berkan, Sandra (2005): *Når blod bliver tyndere end vand*. CDR-Forlag, Århus.
- Berliner AK gegen Zwangsverheiratung (2007): *Zwangsverheiratung. Information des Berliner Arbeitskreises gegen Zwangsverheiratung*. Berlin.
- BIG & Berlin Senatsverwaltung für Wirtschaft, Arbeit und Frauen: *Berliner Wegweiser für Migrantinnen die von häuslicher Gewalt betroffen sind*. (Brochure uden årstal).
- Bindslev, Marianne With & Britta Søndergaard (2004): Utilpassede indvandrere får egne institutioner. *Kristeligt Dagblad*, 19. oktober.
- Birdi, Esma (2008): *Et liv i to verdener*. Gyldendal, København.
- Björktomta, Siv-Britt (2005): *Unga kvinnor, frihet och heder. Om socialt arbete och hedersrelaterat våld*. Forskningsavdelningens arbetsrapportserie nr. 37. Ersta Sköndal Högskola, Stockholm.
- Björktomta, Siv-Britt (2008): *Saraprojektet 2004-2007. Huddinge kommuns arbete med hedersrelaterat förtryck och våld*. Länsstyrelsen i Stockholms Län, Stockholm.

- Brandon, James & Hafez, Salam (2008): *Crimes of the Community. Honour-based violence in the UK*. Centre for Social Cohesion, London.
- Bredal, Anja (2006): »Vi er jo en familie«. *Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater*. Unipax/Thesis-serien, Oslo.
- Bredal, Anja & Julia Orupabo (2008): *Et trygt sted å bo. Og noe mer. Evaluering av botilbudet til unge som bryter med familien på grunn av tvangsekteskap*. Institutt for samfunnsforskning (ISF), Oslo.
- Bredal, Anja (2011): *Mellom makt og avmakt. Om unge menn, tvangsekteskap, vold og kontroll*. Institutt for samfunnsforskning. Rapport 2011: 4, Oslo.
- Brown, Judith K. (1999): Introduction: Definitions, Assumptions, Themes, and Issues. In: Dorothy Ayers Counts, Judith K. Brown & Jacquelyn C. Campbell (eds.): *To Have and to Hit. Cultural Perspectives on Wife Beating*. University of Illinois Press, Urbana & Chicago.
- Brøndum & Fliess (2008): *Evaluering af Rehabiliteringscentret for Etniske Kvinder i Danmark*.
- Bugge, Camilla (2005): *Tid til at være ung – Konflikter i etniske minoritetsfamilier. Erfaringer fra LOKK's Ungerådgivning og Rådgivning for fagfolk*. LOKK, København.
- Carbin, Maria, Ulrika Helldén & Claes Wrangel (2010): *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt*. Nationelt Centrum för Kvinnofrid (NCK), Uppsala Universitet, Uppsala.
- Card, Claudia (2002): Terrorism in the Home. In: Claudia Card: *The Atrocity Paradigm. A Theory of Evil*. Oxford University Press, Oxford & New York.
- Cekic, Özlem (2009): *Fra Fotex til Folketinget*. Gyldendal, København.
- Ghada, Gurinder (1993): *Bahji on the beach*. Channel Four film, London.
- Charsley, Katharine (2005): Vulneable brides and transnational ghar damads: gender, risk, and »adjustment« among Pakistani marriage migrants to Britain. *Indian Journal of Gender Studies*, vol. 12, no. 2-3, pp. 381-406.
- Christensen, Christina (2008): *Dobbeltliv, overlevelsesstrategi eller selvdestruktion?* Redigeret udskrift af båndoptagelse fra konference om unge etniske minoritetspigens dobbeltliv. LOKK, København.
- Christensen, Else (2006): *Opvækst med særlig risiko. Indkredsning af børn med behov for en tidlig forebyggende indsats*. Socialforskningsinstituttet 06: 04, København.
- Christensen, Else (2007): Barn i familjer där mamma misshandlas. I: Maria Eriksson (red.): *Barn som upplever våld. Nordisk forskning och praktik*. Gothia Förlag, Stockholm.
- Christensen, Else, Maia Lindstrøm & Anne-Kirstine Mølholt (2010): *Efterværn for voldsudsatte kvinder. Krisecentrenes støtte og hjælp til kvinder, som flytter fra centrene*. Det Nationale Forskningscenter for Velfærd 10: 23, København.

- Clausen, Susanne (2007): *Behandlingsprogrammer for voldelige mandlige partnere: Redegørelse for internationale erfaringer*. Justitsministeriets Forskningsenhed, København.
- Clemmensen, Pia Roving (2005): *Den rette hjælp – til voldsramte kvinder*. Frydenlund, København.
- Counts, Dorothy Ayers, Judith K. Brown & Jacquelyn C. Campbell (eds.) (1999): *To Have and to Hit. Cultural Perspectives on Wife Beating*. University of Illinois Press, Urbana & Chicago.
- COWI (2010): *Posttest af STOP VOLDEN MOD KVINDER – bryd tavsheden*. Ligestillingsafdelingen og Integrationsministeriet, København.
- Crenshaw, Kimberlé Williams (1994): Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. In: Martha A. Fine-man & Roxanne Mykitiuk (eds.): *The Public Nature of Private Violence. The Discovery of Domestic Abuse*. Routledge, New York and London.
- Dahl, Karen Margrethe & Vibeke Jakobsen (2005): *Køn, etnicitet og barrierer for integration. Fokus på uddannelse, arbejde og foreningsliv*. Socialforskningsinstituttet, Rapport 05: 01, København.
- Dall, Christina & Gitte Drescher Velling (2010): *Tilsynsrapport, Egmontgården*. Københavns Kommune, København. Revas.aps
- Danneskiold-Samsøe, Sofie, Bo Wagner Sørensen & Yvonne Mørck (2010): Den usynlige vold i etniske minoritetsfamilier. I: *Magasinet Humaniora 2*, s. 24-27.
- Darvishpour, Mehrdad (1999): Intensified gender conflicts within Iranian families in Sweden. *Nora: Nordic Journal of Women's Studies*, vol. 7, no. 1, pp. 20-33.
- Darvishpour, Mehrdad (2009): Köns- och generationskonflikter inom invandrade familjer. I: Mehrdad Darvishpour & Charles Westin (red.): *Migration och etnicitet. Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Studentlitteratur, Lund.
- Dean, Jodi (1996): *Solidarity of Strangers. Feminism after Identity Politics*. California University Press, Berkeley.
- Delaney, Carol (1991): *The Seed and the Soil. Gender and Cosmology in Turkish Village Society*. University of California Press, Berkeley.
- Demirbag-Sten, Dilsa (2005): *Stamtavlor*. Nordstedts, Stockholm.
- Deutsches Institut für Menschenrechte (2007): *Zwangsverheiratung in Deutschland. Forschungreihe Band, Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend*. Nomos Verlag, Berlin.
- Deveci, Ayse (2004): *Tvang*. Aschehoug, København (ved Jette Hvidtfeldt).
- Dobash, Rebecca E. & Russell P. Dobash (1998): Violent Men and Violent Contexts. In: Rebecca E. Dobash & Russell P. Dobash (eds.): *Rethinking Violence Against Women*. Sage, London.

- Dobash, Russell P., Rebecca E. Dobash, Margo Wilson & Martin Daly (2011): The Myth of Sexual Symmetry in Marital Violence. In: Michael Kimmel & Amy Aronson (eds.): *The Gendered Society Reader*. Oxford University Press, New York.
- Dunn, Shannon & Rosemary B. Kellison (2010): At the Intersection of Scripture and Law Qur'an 4:34 and Violence against Women. *Journal of Feminist Studies in Religion*, vol. 26, no. 2, pp. 11-36.
- Einhorn, Barbara (1993): *Cindarella goes to market: citizenship, gender, and women's movements in east central Europe*. Verso, London.
- Ejlersen, June, m.fl. (2004): Vold mod danske og udenlandske kvinder i Århus. *Ugeskrift for læger*, årgang 166, nr. 25, s. 2436-2440.
- Ejrnæs, Anders (2011): Etnisk opdeling i det postindustrielle samfund. I: Bent Greve (red.): *Grundbog i socialvidenskab – 4 perspektiver*. Nyt fra Samfundsvidenskaberne, Frederiksberg.
- Ekbrand, Hans (2006): *Separationer och mäns våld mot kvinnor*. Sociologiska Institutionen, Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Ekström, Simon (2009): *Hedersmorden och orden. Berättelser om kultur, kritik och skillnad*. Makadam, Göteborg/Stockholm.
- El Saadawi, Nawal (2004) [1997]: Sexual Aggression Against the Female Child. In: Pinar Ilkcaracan (ed.): *Women and Sexuality in Muslim Societies*. Women for Women's Human Rights (WWHR) – New Ways, Istanbul.
- Eldén, Åsa (2003): *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala Universitet, Uppsala.
- Eldén, Åsa (2004): Life-and-Death Honour: Young Women's Violent Stories About Reputation, Virginity, and Honour in a Swedish Context. In: Shahrzad Mojab & Nahla Abdo (eds.): *Violence in the Name of Honour. Theoretical and Political Challenges*. Istanbul Bilgi Press, Istanbul.
- Elle, Christina & Larsen, Kristine (2010): *Social kontrol i etniske minoritetsfamilier*. Etnisk konsulentteam. Center for Forebyggelse og Rådgivning, Socialforvaltningen, Københavns Kommune, København.
- Ellesøe, Anne Sofie & Kira Madsen (2011): Indvandrepiger flygter fra traditioner. *Metro Xpress*, 15. februar.
- Enander, Viveka (2008): *Women Leaving Violent Men. Crossroads of Emotion, Cognition and Action*. University of Gothenburg, Gothenburg.
- Erdem, Asli (2009): *The Politics of Sheltering Women: The Case of SHCEK*. Master Thesis. Bogazici University, Istanbul.
- Eriksson, Maria (2007): Fäders våld mot kvinnor och barns situation: interventioner på olika planeter? I: Maria Eriksson (red.): *Barn som upplever våld. Nordisk forskning och praktik*. Gothia Förlag, Stockholm.

- Eriksson, Maria & Marianne Hester (2001): Violent Men as Good-Enough Fathers? A Look at England and Sweden. *Violence Against Women*, vol. 7, issue 7, pp. 779-798.
- Eriksson, Maria, Helene Biller & Dag Balkmar (2006): *Mäns våldsutövande – barns upplevelser. En kartläggning av interventioner, kunskap och utvecklingsbehov*. Näringsdepartementet, Regeringskansliet & Fritzes, Stockholm.
- Eriksson, Maria, Åsa Källström Cater, Gunilla Dahlkild-Öhman & Elisabet Näsman (red.) (2008): *Barns röster om våld. Att tolka och förstå*. Gleerups, Malmö.
- Erkan, Serap (2005): *Etniske minoritetskvinder på kriscenter. Sociale problemer, arrangerede ægteskaber og »fremmedhed«*. Specialeserien nr. 90, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
- Espín, Oliva M. (1997): *Latina Realities. Essays on Healing, Migration, and Sexuality*. Westview Press, London/Boulder, Colorado.
- Farahani, Fataneh (2006): Diasporic narratives on virginity. In: Haideh Moghissi (ed.): *Muslim Diaspora. Gender, culture and identity*. Routledge, London & New York.
- Fineman, Martha Albertson & Mykitiuk, Roxanne (eds.) (1994): *The Public Nature of Private Violence. The Discovery of Domestic Abuse*. Routledge, New York and London.
- Finnegan, Ruth (1998): *Tales of the City. A Study of Narrative and Urban Life*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fischer, Michael M.J. (1980): *Iran: From Religious Dispute to Revolution*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Foundation for Social Entrepreneurship (2010): Kan findes på www.schwad-found.org.
- Fouron, Georges & Nina Glick Schiller (2001): All in the Family: Gender, Transnational Migration, and the Nation-State. *Identities*, vol. 7, no. 4, pp. 539-582.
- Fuglerud, Øivind (2002): The housewife and the soldier. Tamil constructions of womanhood in the age of migration. *Kvinder, Køn & Forskning*, 11. årgang, nr. 2, s. 20-30.
- Geertz, Clifford (1983): *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. Basic Books, New York.
- Gelles, Richard J. (1997): *Intimate Violence in Families*. Sage, Thousand Oaks.
- Ghanim, David (2009): *Gender and Violence in the Middle East*. Westport, CT and London, Praeger.
- Gilmore, David (ed.) (1987): Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean. A special publication of the *American Anthropological Association* no. 22, Washington D.C.

- Gondolf, Edward W. (2002): *Batterer Intervention Systems: Issues, Outcomes, and Recommendations*. Sage, Thousand Oaks.
- Greve, Martin & Kalbiye Nur Orhan (2008): *Berlin Deutsch-Türkisch Einblicke in die neue Vielfalt*. Der Beauftragte des Berliner Senats für Integration und Migration, Berlin.
- Grønseth, Anne Sigfrid (2011): Tamil Refugees in Pain: Challenging Solidarity in the Norwegian Welfare State. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 37, no. 2, pp. 315-332.
- Güngör, Emre & Nima Dervish, (2009): *Varför mördar man sin dotter?* Norstedts, Stockholm.
- Güvercile, Sengül (2003): *Æresdrab. Beretning om et mord*. Aschehoug, København.
- Gupta, Rahila (2005): *25th Anniversary Report 1979-2004/5*. Southall Black Sisters, London.
- Guru, Surinder (2009): Divorce: obstacles and opportunities – South Asian women in Britain. *The Sociological Review*, vol. 57, no. 2, pp. 285-305.
- Hague, Gill & Ellen Malos (2005): *Domestic violence. Actions for change*. New Clarion Press, Cheltenham, England.
- Hajjar, Lisa (2004): Domestic violence and shari'a. In: Lynn Welchman (ed.): *Women's Rights and Islamic Family Law. Perspectives on Reform*. Zed Books, London & New York.
- Hanberger, Anders, Mehdi Ghezinaour og Gunilla Måvald (2008): *Regeringens insatser mot hedersrelaterat våld 2003-2007. Slutrapport från den nationella utvärderingen*. Umeå Centre for Evaluation Research, Umeå.
- Hanmer, Jalna, Sue Griffiths & David Jerwood (1999): *Arresting Evidence: Domestic Violence and repeat Victimization*. Police Research Series, paper No. 104. Home Office, London.
- Hannemann, Nina (2003): *Fokus på anbragte børn og unge med anden etnisk baggrund end dansk*. Viden og erfaringer indsamlet af Nina Hannemann. UFC Børn og Unge, København.
- Hansen, Edith & Agnes Østvand (1999): *Med forlov. En undersøgelse af politiets praksis i hustruvoldsager*. Rapport udarbejdet for Kvinders Retsstilling. Danertryk, København.
- Hansen, Susanne Pihl (2007): *Kastaniehusets første år. Erfaringsopsamling*. PIHL INCLUSIVE.
- Harne, Lynne & Jill Radford (2010): *Tackling Domestic Violence. Theories, Policies and Practice*. McGraw Hill, Open University Press, Maidenhead, Berkshire.
- Harvey, Penelope & Peter Gow (eds.) (1994): *Sex and Violence. Issues in Representation and Experience*. Routledge, London.

- Hassouneh-Phillips, Dena (2001): American Muslim Women's Experiences of Leaving Abuse Relationships. *Health Care for Women International*, no. 22, pp. 415-432.
- Hay, Margaret Jean & Sharon Stichter (eds.) (1984): *African Women South of the Sahara*. Longman, London & New York.
- Hearn, Jeff (1998): *The Violences of Men*. Sage, London.
- Hegland, Mary Elaine (1999): Wife Abuse and the Political System: A Middle Eastern Case Study. In: Dorothy A. Counts, Judith K. Brown & Jacquelyn C. Campbell (eds.): *To Have and to Hit. Cultural Perspectives on Wife Beating*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago.
- Heiskanen, Markku & Minna Piispa (1998): *Faith, Hope, Battering. A Survey of Men's Violence against Women in Finland*. Statistics Finland, Helsingfors.
- Helweg-Larsen, Karin & Marie Kruse (2007): *Mænds vold mod kvinder. Omfang, karakter og indsats mod vold*. Statens Institut for Folkesundhed & Ministeriet for Ligestilling, København.
- Helweg-Larsen, Karin, Marie Kruse, Jan Sørensen & Henrik Brønnum-Hansen (2010): *Voldens pris. Samfundsmæssige omkostninger ved vold mod kvinder*. Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet.
- Hensen, Per I. & Helle Øbo Petersen (2004): *Dialog mod vold*. Systime Academic, Århus.
- Hensen, Per I. (2007): *Vold i familien i Danmark. Beskrivelse af de voldelige mænd, som har deltaget i det danske behandlingsprogram »Dialog Mod Vold«*. Askovgården, København.
- Hester, Marianne (2005): Children, abuse and parental contact in Denmark. In: Maria Eriksson, Marianne Hester, Suvi Keskinen & Keith Pringle (eds.): *Tackling Men's Violence in Families. Nordic Issues and Dilemmas*. Policy Press, Bristol.
- Hester, Marianne, Chris Pearson & Nicola Harwin, with Hilary Abrahams (2007): *Making an Impact. Children and Domestic Violence. A Reader*. Jessica Kingsley Publishers, London.
- Hollinger, David (2000): *Postethnic America. Beyond Multiculturalism*. Basic Books, New York.
- Holmberg, Carin & Viveka Enander (2004): *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*. Kabusa Pocket, Göteborg.
- Human Rights Education Program for Women (HREP): *Learn Your Rights, Stop Injustice*. Kan findes på www.wwhr.org.
- Ilkkaracan, Pinar (ed.) (2004): *Women and Sexuality in Muslim Societies*. Women for Women's Human Rights (WWHR) – New Ways, Istanbul.
- Imkaan (2008): *Celebrating Her story. Voices from the BAMER women's movement*. Imkaan Annual Report, London.

- In Solidarity for Our Rights. Mobilising for Equality.* Kan findes på www.wwhr.org.
- Inhorn, Marcia C. (2006): 'The worms are weak': male infertility and patriarchal paradoxes in Egypt. In: Lahoucine Ouzgane (ed.): *Islamic Masculinities*. Zed Books, London.
- Isdal, Per (2000): *Meningen med volden*. Kommuneforlaget, Oslo.
- James, Wendy (1978): Matrifocus on African Women. In: Shirley Ardener (ed.): *Defining Females. The Nature of Women in Society*. Croom Helm/Oxford University Women's Studies Committee, London.
- Jenkins, Richard (1997): *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Sage, London.
- Jenkins, Richard (2002): Imagined but Not Imaginary: Ethnicity and Nationalism in the Modern World. In: Jeremy MacClancy (ed.): *Exotic No More. Anthropology on the Front Lines*. Chicago University Press, Chicago and London.
- Jensen, Tina Gudrun m.fl. (2006): *Indsætter mod æresrelateret vold. En undersøgelse af indsatsen i seks europæiske lande*. Socialforskningsinstituttet 06:23, København.
- Jensen, Vibeke Lybecker & Sissel Lea Nielsen (2005): *Når vold er hverdag – en undersøgelse af mænds vold mod kvinder i nære relationer*. VFC Socialt Udsatte & LOKK, København.
- Jesuloganathan, Tonsi Mary (2010): Så, nu koger gryden igen... En sociologisk undersøgelse af sladderens betydning samt funktion blandt tamilere i Danmark. *Brobyggeren*. Kan findes på: http://www.brobyggeren.dk/page/index.php?option=com_content&view=article&id=320:sa-koger-gryden-igen&catid=16:online-artikler-med-kommentar&Itemid=28.
- Johansson, Kenneth (2005): *Hedersmord. Tusen år av hederskulturer*. Historiska Media/Lagerbringsbiblioteket, Lund.
- Johnson, Janet Elise (2006): Contesting Violence, Contesting Gender. Crisis Centers Encountering Local Government in Barnaul, Russia. In: Janet Elise Johnson & Jean C. Robinson (eds.): *Living Gender after Communism*. Indiana University Press, Bloomington.
- Johnson, Anita (2009): *Æresrelateret vold i etniske familier: Hjælp til pigerne/kvinderne*. Oplæg på konferencen Vold i etniske minoritetsfamilier – ære og opdragelse mellem to kulturer, Trinity Hotel, Fredericia (upubliceret).
- Johnson, Holly (1998): Rethinking Survey Research on Violence Against Women. In: Rebecca E. Dobash & Russell P. Dobash (eds.): *Rethinking Violence Against Women*. Sage, London.
- Jöhncke, Steffen (2008): *Treatment Trouble: On the Politics of Methadone and Anthropology*. Ph.D. thesis, Institute of Anthropology, University of Copenhagen, Copenhagen.

- Kama, Fulya (2009): *The Politics of Women's Empowerment: The Transformative Struggles of KAMER and Mor Cati Against Violence*. Master Thesis, Sabanci University, Istanbul.
- KAMER (2006): *We can Stop This. Killings committed in the Name of »Honor«*, 2006 Report. Istanbul. Kan findes på www.kamer.org/eng.
- Kamp, Kristina (2009): Despite progress, violence against women still an important issue in Turkey. *Today's Zaman*. Kan findes på www.todayszaman.com/newDetail_openPrintPage.action?newsId=170309.
- Kelek, Necla (2006): *Die fremde Braut. Ein Bericht aus dem Inneren des Türkischen Lebens in Deutschland*. Goldmann, München.
- Kelly, Liz (1987): The Continuum of Sexual Violence. In: Jalna Hanmar & Mary Maynard (eds.): *Women, Violence and Social Control*. Macmillan Press, Houndmills, Basingstole, Hampshire.
- Kelly, Liz (1988): *Surviving Sexual Violence*. Polity Press, Cambridge.
- Kelly, Liz (2005): Inside Outsiders: Mainstreaming Violence against Women into Human Rights Discourse and Practice. *International Feminist Journal of Politics*, vol. 7, no. 4, pp. 471-495.
- Kelly, Liz, Sheila Burton & Linda Regan (1996): Beyond Victim or Survivor: Sexual Violence, Identity and Feminist Theory and Practice. In: Lisa Adkins and Vicki Merchant (eds.): *Sexualizing the Social. Power and the Organization of Sexuality*. Macmillan Press, London.
- Kelly, Liz & Jill Radford (1998): Sexual Violence Against Women and Girls: An Approach to an International Overview. In: Rebecca E. Dobash & Russell P. Dobash (eds.): *Rethinking Violence Against Women*. Sage, London.
- Kendal, Stine Carsten (2008): Forældrelov svigter voldsramte familier. *LOKK-nyt* 3. oktober, s. 1-3.
- Khader, Naser (med Jakob Kvist) (2000): *Khader.dk. Sammenførte erindringer*. Aschehoug, København.
- Khazaleh, Lorenz (2006): Research: Unni Wikan with plans for new book about immigrant men, honour and dignity. *Culcom, Cultural complexity in the new Norway*, 17.2.06.
- Kleff, Sanem & Eberhard Seidel (2008): *Stadt der Vielfalt. Das Entstehen des neuen Berlin durch Migration*. Der Beauftragte des Berliner Senats für Integration und Migration, Berlin.
- Koudal, Mutya (2008): 'Of all the lawful acts the most detestable to Allah is divorce'. *En kvalitativ analyse af muslimske kvinders ret til skilsmisse i krydsfeltet mellem islamisk ret og den danske familieret*. Kandidatspeciale ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet, København.
- Krasnik, Martin (2008): Malika vil skilles. *Weekendavisen*, nr. 51, 17.-22. december, 1. sektion, s. 1 & 6.

- Kronborg, Pia (red.) (2005): *Man kan ikke blive stærk så hurtigt – erfaringer fra efterværn for børn og deres mødre på krisecenter.* Boligfondens Krisecenter, Hellerup.
- Kurkiala, Mikael (2005): *I varje trumslag jordens puls – Om vår tids rädsla för skillnader.* Ordfront förlag, Stockholm.
- Kvernrød, Ann-Britt (1989): *Tyrkiske kvinder. En undersøgelse af kvindebevægelsen i Istanbul med henblik på en tematisering af den kulturelle konflikt mellem vesternisering og islamisering i Tyrkiet.* Feltrapport, Institut for etnografi og socialantropologi, Århus Universitet, Århus. *Kvinnotryk*, no. 9, 2009.
- Kymlicka, Will (1999): Liberal Complacencies. In: Cohen Joshua, Matthew Howard & Martha C. Nussbaum (eds.): *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton University Press, New Jersey.
- Kyvsgaard, Britta & Annika Snare (2007): Vold mod kvinder. En- eller flerdimensionel? I: Hanns von Hofer & Anders Nilsson (red.): *Brott i välfärden. Om brottslighet, utsatthet och kriminalpolitik.* Kriminologiske Institutionen, Stockholms Universitet, Stockholm.
- Lagervall, Richard (2004): Att bryta tystnaden. Hustrumisshandel och den samtida debatten om en reform av familjelagen i Marocko. I: Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (red.): *Väldets mening. Makt, minne, myt.* Nordic Academic Press, Lund.
- Länsstyrelsen, Östergötland (2006): *Behovet av insatser mot s.k. hedersrelaterat våld i landet.* Bedömning för 2007.
- Larsen, Lise Linn (2010): *Stalking – om chikane, förfølgelse og trusler.* Nyt Nordisk Forlag, København.
- Larsen, Marianne Nøhr (2000): *Elsker – elsker ikke. Om kærlighed og arrangerede ægteskaber.* CDR Forlag, Århus
- Larsen, Marianne Nøhr (2004): *De små oprør. Tanker og metoder i arbejdet med minoritetspiger.* Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Lave, Jean & Etienne Wenger (1991): *Communities of Practice: Legitimate Peripheral Participation.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Levitt, Peggy & Nadya B. Jaworsky (2007): Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends. *Annual Review of Sociology*, vol. 33, pp. 129-156.
- Levitt, Peggy & Deepak Lamba-Nieves (2011): Social Remittances Revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 37, no. 1, pp.1-22.
- Lien, Inger-Lise (1994): En partikularistisk og en universalistisk moral. Om grenser for emosjoner, empati og loyalitet. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 4. årgang, nr. 2, s. 98-108.

- Liljeström, Rita & Elisabeth Özdalga (eds.) (2002): *Autonomy and Dependence in the Family. Turkey and Sweden in Critical Perspective*. Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions vol. 11, Istanbul.
- Lindisfarne, Nancy (1994): Variant Masculinities, Variant Virginitities: Rethinking 'Honour and Shame'. In: Andrea Cornwall & Nancy Lindisfarne (eds.): *Dislocating Masculinity. Comparative Ethnographies*. Routledge, London.
- Liversage, Anika (2009): Life below a 'Language Threshold?': Stories of Turkish Marriage Migrants in Denmark. *European Journal of Women's Studies*, vol. 16, no. 3, pp. 229-247.
- Liversage, Anika, Vibeke Jakobsen & Ida Rode Hansen (2011): »Det var ikke nemt, men jeg klarede det!« Interviewundersøgelse med etniske minoritetskvinder om uddannelse. Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, Rapport 11: 01, København.
- Liversage, Anika (2011): Gender, Conflict and Subordination within the Household – Turkish Migrant Marriage and Divorce in Denmark. *Journal of Ethnic and Migration Studies* (under udgivelse).
- Lindqvist, Britta M., Kari Helene Partapouli & Lea Holst Spenceley (2004): *Kvinderummet. Dannerhuset som kvindepolitisk forum og krisecenter*. Informations Forlag, København.
- LOKK (2003): *Når drømme og håb forvandles til mareridt. En rapport om: Danske mænds vold mod udenlandske kvinder og børn*. LOKK, København.
- LOKK (2010): *Ære og konflikt – om unge, social kontrol, pres og modenhed*. Artikler samlet på baggrund af konferencen Ære og Konflikt i november 2010. LOKK, København. Kan findes på www.lokkdk/Publikationer.
- Lundgren, Eva (1990): *Gud og hver mann. Seksualisert vold som kulturell arena for å skape kjønn*. Cappelen, Oslo.
- Lundgren, Eva (1993): *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Lundgren, Eva (2004): *Våldets normaliseringsprocess*. ROKS, Stockholm.
- Lundgren, Eva, Gun Heimer, Jenny Westerstrand & Anne-Marie Kalliokoski (2001): *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning*. Fritzes og Brottsoffermyndigheten, Stockholm & Umeå.
- Lutz, Catherine A. & Lila Abu-Lughod (eds.) (1990): *Language and the Politics of Emotion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lyngse, Lisbeth & Barbara Cros (2010): *Jeg vil bare være mig selv – en film om piger med indvandrerbaggrund og æresrelaterede konflikter*. Manden med Cameraet (film).
- Lövkrona, Inger (red.) (2001a): *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Nordic Academic Press, Lund.

- Lövkrona, Inger (2001b): Den våldsamme mannen. I: Inger Lövkrona (red.): *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Nordic Academic Press, Lund.
- Madsen, Karin Sten & Kristina Marie Uddin (2004): *Løft sløret for seksuelle overgreb*. Pilotprojekt. Rapport ved Center for Voldtægtsofre, København.
- Mahler, Rebekka (2010): »Vi beskytter grænser, ikke kvinder«. Interview med Claus Juul, Amnesty International. *Webmagasinet Forum*, 8. juli. Kvinfo, København.
- Marcus, Isabel (1994): Reframing »Domestic Violence«: Terrorism in the Home. In: Fineman, Martha Albertson & Roxanne Mykitiuk (eds.): *The Public Nature of Private Violence. The Discovery of Domestic Abuse*. Routledge, New York & London.
- Mason, Robin, Ilene Hyman, Helene Berman, Sepali Guruge, Pushpa Kanagaratnam & Lisa Manuel (2008): 'Violence is an International Language': Tamil Women's Perceptions of Intimate Partner Violence. *Violence Against Women*, vol. 14, issue 12, pp. 1397-1412.
- McKie, Linda (2005): *Families, Violence and Social Change*. Open University Press, Maidenhead.
- McWilliams, Monica (1998): Violence Against Women in Societies Under Stress. In: Rebecca E. Dobash & Russell P. Dobash (eds.): *Rethinking Violence Against Women*. Sage, London.
- Mernissi, Fatima (1987) [org. 1975]: *Beyond the Veil. Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society*. Revised edition. Indiana University Press, Bloomington & Indiana.
- Merry, Sally Engle (2001): Spatial Governmentality and the New Urban Social Order: Controlling Gender Violence through Law. *American Anthropologist, New Series*, vol. 103, no. 1, pp. 16-29.
- Merry, Sally Engle (2003): Rights Talk and the Experience of Law: Implementing Women's Human Rights to Protection from Violence. *Human Rights Quarterly*, vol. 25, no. 2, pp. 343-381.
- Merry, Sally Engle (2009): *Gender Violence: A Cultural Perspective*. Wiley-Blackwell, Malden, MA.
- Myerhoff, Barbara (1982): Life History Among the Elderly: Performance, Visibility, and Re-Membering. In: Jay Ruby (ed.): *A Crack in the Mirror. Reflexive Perspectives in Anthropology*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Meyersfeld, Bonita M. (2003): Reconceptualizing Domestic Violence in International Law. *Albany Law Review*, vol. 67, pp. 371-426.
- Miescher, Stephan F. (2005): *Making Men in Ghana*. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis.

- Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration (2010): *Kortlægning af indsatsen mod tvangsægteskaber og lignende undertrykkelse*. Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration, København. Kan findes på http://www.nyidanmark.dk/da-dk/Integration/tvangsaegteskab/viden_og_forskning.htm.
- Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration (2010): *Et liv i Danmark – undervisningsfilm til indvandringsprøven*. Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration, København.
- Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration (2011): *Fakta om Danmark – Læremateriale til medborgerskabsprøven*. Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration, København.
- Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration (2007): *Medborger i Danmark*, 2007. Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration, København.
- Mogensen, Britta (1994): Voldsramt og udvisningstruet – et dobbelt overgreb. *Jordens Folk*, 29. årgang, nr. 3, s. 102-105.
- Mogensen, Britta (1998): Voldsramte migrantkvinder. Om køn, kultur og mandlig afmagt. *Kvinder, Køn & Forskning*, 7. årgang, nr. 4, s. 16-27.
- Mogensen, Britta (2007): Vold i et flerkulturelt perspektiv: mellemøstlige kvinder fortæller. I: Åsa Eldén & Jenny Westerstrand (red.): *Guts and Glory. Festskrift till Eva Lundgren*. Uppsala Universitet, Uppsala.
- Mogensen, Britta & Sissel Lea Nielsen (2000): *Solidaritet eller klientgørelse? En undersøgelse af Dannerhusets ideologi og struktur*. Forlaget Sociologi, Frederiksberg.
- Moore, Henrietta (1994): The problem of explaining violence in the social sciences. In: Penelope Harvey and Peter Gow (eds.): *Sex and Violence. Issues in representation and experience*. Routledge, London.
- Mortensen, Birgit (red.) (2004): *Livtag. 17 fortællinger om Dannerhuset, frivillighed og feminisme*. Dannerhuset, København.
- Mullender, Audrey, Gill Hague, Umme Imam, Liz Kelly, Ellen Malos & Linda Regan (2002): *Children's Perspectives on Domestic Violence*. Sage, London.
- Mundhra, Jag (2006): *Provoked: A True Story*. Mediaone Global Entertainment Ltd, Chennai, Bangalore & London.
- Mørck, Yvonne (1994a): Køn og generationer – muslimsk indvandrerungdom i København. I: John Liep & Karen Fog Olwig (red.): *Komplekse liv. Kulturel mangfoldighed i Danmark*. Akademisk Forlag, København.
- Mørck, Yvonne (1994b). Når kønnet kommer til byen – modernitet, køn og indvandrere. *Kvinder, Køn & Forskning*, 3. årgang, nr. 2, s. 22-39.
- Mørck, Yvonne (1998a): *Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. Forlaget Sociologi, København.

- Mørck, Yvonne (1998b): Migration, kvinder og skønlitteratur. Spændingsfeltet mellem hjemvé og hjem. *Kvinder, Køn & Forskning*, 7. årgang, nr. 4, s. 84-93.
- Mørck, Yvonne (2002): Multikulturalismernes kønsblinde øje. Mangfoldighedsudfordringer og kønsligestilling. *Dansk Sociologi*, 13. årgang, nr. 3, s. 7-26.
- Mørck, Yvonne (2005): Intersektionalitet og diversitet: Fadimesagen. I: Henning Bech & Anne Scott Sørensen (red.): *Kultur på kryds og tværs*. Klim, Århus.
- Mørck, Yvonne (2010): *Styrkelse af empowerment- og integrationsindsatser for etniske minoritetskvinder – En evalueringsrapport*. Roskilde Universitet, Roskilde.
- Mørck, Yvonne, Bo Wagner Sørensen, Sofie Danneskiold-Samsøe & Henriette Højberg (2011): The Thin Line Between Protection, Care and Control: In: Ravi K. Thiara, Monika Schroettle & Stephanie Condon (eds.): *Violence against Women and Ethnicity: Commonalities and Differences across Europe. A Reader*. Barbara Budrich Publishers, Leverkusen Opladen (under udgivelse).
- Necef, Mehmet Ümit (2000a): Må man tæve konen i Tyrkiet? *Mellemøstinformation*, 17. årgang, nr. 8/9, Center for Mellemøst-studier, Syddansk Universitet, s. 1-4.
- Necef, Mehmet Ümit (2000b): Etnisk kærlighed i etnisk cyberspace. *Information om Indvandrere. Tidsskrift for migration og kulturanalyse*, 4. årgang, nr. 5, Center for Mellemøst-studier, Syddansk Universitet, s. 1-5.
- Necef, Mehmet Ümit (2003): Internettet – et vindue til frihed. *Information om Indvandrere. Tidsskrift for migration og kulturanalyse*, 6. årgang, nr. 3, Center for Mellemøst-studier, Syddansk Universitet, s. 1-5.
- Necef, Mehmet Ümit (2005): Seksualitet og etnicitet – gensidige forskelsmærker. *Information om Indvandrere. Tidsskrift for migration og kulturanalyse*, 9. årgang, nr. 3, Center for Mellemøst-studier, Syddansk Universitet, s. 23-28.
- Necef, Mehmet Ümit (2008): Æresmord – forklaringer og bortforklaringer. *Analyse. Center for Mellemøststudier*, Syddansk Universitet, s. 1-9.
- Nielsen, Farwha (2009): Ærbarhedens kodeks – skilsmisser blandt etniske minoritetskvinder. *Social Kritik*, 21. årgang, nr. 119, s. 54-61.
- Nielsen, Liselotte (2008): *Fællesskabets ensomhed. Et antropologisk blik på integrationsbegrebet belyst gennem studiet af voldsramte kvinder bosiddende på et dansk krisecenter*. Specialerække nr. 478, Institut for Antropologi, Københavns Universitet, København.
- Nielsen, Sissel Lea (2005a): *Projekt ikke-dansktalende kvinder på krisecenter – en evaluering og erfaringsopsamling*. VFC Socialt Udsatte & Dannerhuset, København.

- Nielsen, Sissel Lea (2005b): Kvindernes oplevelse af efterværnet. I: Pia Kronborg (red.): Man kan ikke blive stærk så hurtigt – erfaringer fra efterværn for børn og deres mødre på krisecenter. Boligfondens Krisecenter, Hellerup.
- Nielsen, Steen Baagøe og Thomas Gitz-Johansen (2006): *Mænd i migrationsøgeteskaber – Fortællinger om hverdag og vold i danske mænds samliv med udenlandske kvinder*. Institut for Uddannelsesforskning, Roskilde Universitetscenter og Ministeriet for ligestilling, Roskilde og København.
- Nilsson, Gabriella (2009): *Könsmakt eller häxjakt? Antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor*. Lunds Universitet, Lund.
- NyMødom.dk (2010): *Nyhedsbrev*, maj.
- Olwig, Karen Fog (2011): 'Integration': Migrants and Refugees between Scandinavian Welfare Societies and Family Relations. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 37, no. 2, pp. 179-196.
- Okin, Susan Moller (1999): Is Multiculturalism Bad for Women? + Reply. In: Cohen, Joshua, Matthew Howard & Martha C. Nussbaum (eds.): *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton University Press, New Jersey.
- Onal, Ayse (2008): *Honour Killing. Stories of Men Who Killed*. Saqi, London.
- Oppong, Christine (1983): Introduction to Part Three. In: Christine Oppong (ed.): *Female and Male in West Africa*. George Allen & Unwin, London.
- Ouis, Pernilla (2009): »Den verkliga kulturkonflikten?« Islamiska sexualmoralism i liberala Sverige. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 15. årgång, nr. 3-4, s. 350-368.
- Österberg, Eva & Marie Lindstedt Cronberg (red.) (2004): *Våldets mening. Makt, minne, myt*. Nordic Academic Press, Lund.
- Österberg, Eva & Marie Lindstedt Cronberg (red.) (2005): *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria*. Nordic Academic Press, Lund.
- Özdalga, Elisabeth (2002): Contrasting Modernities. In: Rita Liljeström & Elisabeth Özdalga (eds.): *Autonomy and Dependence in the Family. Turkey and Sweden in Critical Perspective*. Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions Vol. 11, Istanbul.
- Özdalga, Elisabeth (2010): Familj och samhälle i Sverige och Turkiet: et moderniseringsperspektiv. I: Anna Singer, Maarit Jänträ-Jareborg & Astridd Schlytter (red.): *Familj – religion – rätt. En antologi om kulturella spänningar i familjen – med Sverige och Turkiet som exempel*. Iustus Förlag, Uppsala.
- Papanek, Hanna (1973): Purdah: Separate Worlds and Symbolic Shelter. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 15, no. 3, pp. 289-325.
- Parbring, Bosse (2010): Unga män tager ställning mot hedersförtryck. *NIKK magasin*, nr. 1, NIKK – Nordisk institutt for kunnskap om kjønn, Oslo, 18-21 (www.nikk.no).
- Pateman, Carol (1988): *The Sexual Contract*. Polity Press, Cambridge.

- Paul, Rachael Eapen (2006): *Women Seeking Help at the Rehabilitation Centre for Ethnic Minority Women in Denmark*. Intet udgivelsessted (tilknyttet Kilden, Oslo).
- Peacock, James L. & Dorothy C. Holland (1993): The Narrated Self: Life Stories in Process. *Ethos*, vol. 21, no. 4, pp. 367-383.
- Pedersen, Bodil (2008): 'My mother would worry every single time I went out ...' – Meanings of Ethnicities and Sexualised Coercion. *Annual Review of Critical Psychology*, vol. 6, pp. 45-70.
- Pervizat, Leyla (2002): 'Honor Killings' in Turkey: Stories of Extra-Judicial Executions. *International Children's Rights Monitor*, vol. 15, no. 1, pp. 18-21.
- Pervizat, Leyla (2003): In the Name of Honor. *Human Rights Dialogue*, series 2, no. 10, pp. 30-31.
- Petersen, Rasmus Bilde m.fl. (2009): *Tal og fakta – befolkningsstatistik om indvandrere og efterkommere 2009*. Ministeriet for flygtninge, indvandrere og integration, København.
- Plesner, Eva & Flemming Weiss Andersen (2010): »Vi dræber dem på stedet«. *Amnesty 4*, medlemsblad for Amnesty International, s. 20-23.
- Prieur, Annick (2002a): Magt over eget liv: om unge indvandrere, patriarkalske familieformer og nordiske ligestillingsidealer. I: Anette Borchorst (red.): *Kønsmagt under forandring*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Prieur, Annick (2002b): Frihet til å forme seg selv? *Kontur. Tidsskrift for Kulturstudier*, nr. 6, s. 4-12.
- Prieur, Annick (2004): *Balanseskunstnere. Betydningen av innvandrerbakgrunn i Norge*. Pax Forlag, Oslo.
- Pringle, Keith (ed.): *Tackling Men's Violence in Families. Nordic Issues and Dilemmas*. Policy Press, Bristol.
- Pracek, James (1990): Why Do Men Batter Their Wives? In: Kersti Yllö & Michele Bograd (eds.): *Feminist Perspectives on Wife Abuse*. Sage, London.
- Putnam, Robert D. (2007): E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. *Scandinavian Political Studies*, vol. 30, no. 2, pp. 137-174.
- Raal, Kirsten (2001): *Børn fra etniske minoriteter på krisecenter*. Formidlingscentret for socialt arbejde, Esbjerg.
- Radford, Lorraine & Marianne Hester (2006): *Mothering Through Domestic Violence*. Jessica Kingsley Publishers, London.
- Rahbæk, Helle, Jacob Als Thomsen & Linda O.F. Hansen (2008): *Socialt isolerede kvinder med anden etnisk baggrund i Københavns Kommune*. Als Research Aps, København.

- Raj, Anita & Jay Silverman (2002): Violence Against Immigrant Women: The Roles of Culture, Context, and Legal Immigrant Status on Intimate Partner Violence. *Violence Against Women*, vol. 8, no. 3, pp. 367-398.
- Rajendram, Hinduja (2010): Er det vores folk. *Brobyggeren*. Kan findes på: http://www.brobyggeren.dk/page/index.php?option=com_content&view=article&id=291&Itemid=42.
- Ramanathan, Jamuna (2010): Slog diskrimination ihjel med uddannelse og åbenhed. *Brobyggeren*, kan findes på http://www.brobyggeren.dk/page/index.php?option=com_content&view=article&id=85&Itemid=29.
- Rashid, Rushy (2001): *Et løft af sløret*. Gyldendal, København.
- Rashid, Rushy & Jens Harder Højbjerg (2003): *Bag sløret*. People's Press, København.
- Rashid, Rushy (2006): *Du lovede vi skulle hjem*. People's Press, København.
- Regeringen (2002): *Regeringens handlingsplan til bekæmpelse af vold mod kvinder*. 8. marts.
- Regeringen (2010): *National strategi til bekæmpelse af vold i nære relationer*. Juni.
- Rehman, Shabana (2009): *Blåveis. Min vei ut av volden*. Forlaget Kagge, Oslo.
- Reinicke, Kenneth (2001): Fokus på voldsudøveren. I: Aase Rieck Sørensen (red.): *Køn & vold – om voldsforskning i Danmark*. Videnscenter for Ligestilling, København.
- Reinicke, Kenneth (2005): *Behandling af voldsudøvende mænd – virker det? Forsknings- og praksiserfaringer*. Ministeriet for ligestilling, København.
- Riches, David (1986): The Phenomenon of Violence. In: David Riches (ed.): *The Anthropology of Violence*. Blackwell, Oxford.
- Riches, David (ed.) (1986): *The Anthropology of Violence*. Blackwell, Oxford.
- Roald, Anne Sofie (2010): Mångfald och muslimska kvinnors rätt till skilsmässa. I: Bente Rosenbeck & Hanne Sanders (red.): *Det politiska äktenskapet. 400 års historia om familj och reproduktion*. Makadam Förlag og Centrum för Danmarksstudier 26, Lunds Universitet, Göteborg/Stockholm.
- Rosander, Eva Evers (ed.) (1997): *Transforming female identities. Women's organizational forms in West Africa*. Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala.
- Rose, Jacqueline (2009): A Piece of White Silk. *London Review of Books*, vol. 31, no. 21, pp. 5-8.
- Rosenbeck, Bente (2010): Ægteskab og familie: Fremtidige perspektiver. I: Bente Rosenbeck & Hanne Sanders (red.): *Det politiska äktenskapet. 400 års historia om familj och reproduktion*. Makadam Förlag og Centrum för Danmarksstudier 26, Lunds Universitet, Göteborg/Stockholm.

- Rosenbeck, Bente & Hanne Sanders (red.) (2010): *Det politiska äktenskapet. 400 års historia om familj och reproduktion*. Makadam Förlag og Centrum för Danmarksstudier 26, Lunds Universitet, Göteborg/Stockholm.
- Røgilds, Flemming (1995): *Stemmer i et grænseland. En bro mellem unge indvandrere og danskere?* Politisk Revy, København.
- Rytter, Mikkel (2010): *Family Upheaval. Generation, Mobility and Relatedness among Pakistani Migrants in Denmark*. Ph.D.Series 57, Department of Anthropology, Faculty of Social Sciences, University of Copenhagen, Copenhagen.
- Sanghera, Jasvinder (2007): *Shame*. Hodder & Stoughton, London.
- Sanghera, Jasvinder (2009): *Daughters of Shame*. Hodder & Stoughton, London.
- Sareen, Manu (2003): *Når kærlighed bliver tvang. Generationskonflikter og tvangsægteskaber i Danmark*. People's Press, København.
- Sareen, Manu (2005): *Parforhold som familieanliggende. Oplysning, uddannelse, integration. Veje til at forebygge konflikter i etniske minoritetsfamilier*. Afrapportering af foredragsrække ved Manu Sareen. LOKK, København.
- Schacke, Janne (2009): *Voldsramte kvinders arbejdsliv. En undersøgelse af sammenhængen mellem partnervold og marginalisering på arbejdsmarkedet*. Servicestyrelsen og Arbejdsmarkedsstyrelsen, København.
- Schmidt, Garbi & Vibeke Jakobsen (2004): *Pardannelse blandt etniske minoriteter i Danmark*. Socialforskningsinstituttet, Rapport 04: 09, København.
- Schlytter, Astrid & Hanna Linell (2008): *Hedersrelaterede traditioner i en svensk kontext. En studie av omhändertagna flickor*. Forsknings- och utvecklingsenheten för socialtjänstens individ- och familjeomsorg i nordvästra Stockholm, Stockholm.
- Schneider, Elizabeth M. (1994): The Violence of Privacy. In: Martha Fineman Albertson & Roxanne Mykitiuk (eds.): *The Public Nature of Private Violence. The Discovery of Domestic Abuse*. Routledge, New York & London.
- Servicestyrelsen (2011): Orientering om familierådgivning til voldsramte kvinder med børn på krisecentre. *Notat*, 28. januar.
- Sev'er, Aysan & Gökcececek Yurdakul (2001): Culture of Honor, Culture of Change: A Feminist Analysis of Honor Killings in Rural Turkey. *Violence Against Women*, vol. 7, no. 9, pp. 964-998.
- European Stability Initiative (2007): *Sex and Power in Turkey. Feminism, Islam and the Maturing of Turkish Democracy*. Berlin/Istanbul.
- Singla, Rashmi (2006): *Den eneste ene – hvordan etniske minoritetsunge i Danmark danner par. Konflikt og intervention*. Akademia.dk/Singla, København.
- Song, Miri (2003): *Choosing Ethnic Identity*. Polity Press, Cambridge.

- Skovmand, Kaare (2011): Forskere: 187.000 kvinder lever i polygami i Tyrkiet. *Politiken*, Internationalt 21. januar.
- Southall Black Sisters (2001): *Forced marriage. An abuse of human rights one year after 'A Choice by Right'. Interim report*. Southall Black Sisters Trust, Southall.
- Sokoloff, Natalie J. & Ida Dupont (2005): Domestic Violence at the Intersections of Race, Class, and Gender. *Violence Against Women*, vol. 11, no. 1, pp. 38-64.
- Steen, Ann-Belinda (1993): *Varieties of Tamil Refugee Experience in Denmark and England*. Minority Studies, University of Copenhagen & The Danish Center for Human Rights, Copenhagen.
- Svendsen, Mette Nordahl (1996): *Den kultiverede krop. Et studie af identitetsskabelse og kropslig erfaring blandt kvinder i Bukarest, Rumænien*. Specialerække nr. 80, Institut for Antropologi, Københavns Universitet, København.
- Swanberg, Lena Katarina (2002): *Hedersmordet på Pela*. MånPocket, Stockholm.
- Sø, Henriette (2010): Mere sundhedspleje skal forebygge problemer. *Nørrebro/Nordvest Bladet*, 24. november.
- Søderberg, Birgit (2007): Kvindehjemmet – Danmarks ældste og største kvindekrisecenter og hjemløseinstitution. I: *Villum Kann Rasmussens Fond og Veluxfonden, Årsskrift*, København.
- Søholm, Kirsten Molly (2007): 'Jeg er den radikale yngel'. Køn og religion som identitetsparametre i islamisk fundamentalisme. *KONTUR, Tidsskrift for Kulturstudier*, nr. 16, s. 16-23.
- Sørensen, Bo Wagner (1990): Folk Models of Wife-Beating in Nuuk, Greenland. *Folk, Journal of the Danish Ethnographic Society*, vol. 32, pp. 93-115.
- Sørensen, Bo Wagner (1994): *Magt eller afmagt? Køn, følelser og vold i Grønland*. Akademisk Forlag, København.
- Sørensen, Bo Wagner (1998): Explanations for wife beating in Greenland. In: Renate C.A. Klein (ed.): *Multidisciplinary Perspectives on Family Violence*. Routledge, London.
- Sørensen, Bo Wagner (2001): »Men in Transition«: The Representation of Men's Violence Against Women in Greenland. *Violence Against Women*, vol. 7, no. 7, pp. 826-847.
- Sørensen, Bo Wagner (2002): Ideen om vold som følelsesudtryk. I: Maria Eriksson, Aili Nenola & Marika M. Nilsen (red.): *Kön och våld i Norden*. Nordiska Ministerrådet, TemaNord 2002:545, København.
- Sørensen, Bo Wagner (2005): *Different Understandings of Violence Against Women and Their Implications*. Paper presented at the 2nd Sino-Nordic Women and Gender Studies Conference »Gender and Human Rights in China and the Nordic Countries«, Malmø, Sweden, August 7-9.

- Sørensen, Bo Wagner (2008): De kan sagtens la' være. *Weekendavisen*, nr. 15, 11. april.
- Sørensen, Bo Wagner, Yvonne Mørck & Sofie Danneskiold-Samsøe (n.d.): A Conspiracy of Silence: Violence Against Ethnic Minority Women in Denmark. In: Barbro Wijma (ed.): *Violences and Silences: Shaming, Blaming – and Intervening*. Linköping University, Linköping (under udgivelse).
- Sørensen, Bo Wagner, Yvonne Mørck & Sofie Danneskiold-Samsøe (n.d.): The Dangers of Privacy: Violence Against Women in Ethnic Minority Families in Denmark (manuskript).
- Terrafem (2004): *Indvandrad invaderad. Nu höjer vi våra röster om at vara tjej och minoritet*. Terrafem, Stockholm.
- Thiara, Ravi K. & Aisha K. Gill (eds.) (2010): *Violence Against Women in South Asian Communities. Issues for Policy and Practice*. Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia.
- Thiara, Ravi K. & Aisha Gill (2010): Understanding Violence against South Asian Women. What It Means for Practice. In: Ravi K. Thiara & Aisha Gill (eds.): *Violence Against Women in South Asian Communities. Issues for Policy and Practice*. Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia.
- Tholl, Sofie (2010): Skønhed er ingen skam at stræbe efter. *Information*, 6.-7. oktober.
- Thomsen, Jakob Als & Helle Rahbæk (2009): *Mænd der slår kvinder. Pilotundersøgelse af mænd med anden etnisk baggrund og deres syn på vold i ægteskabet*. Als Research, København.
- Thyri, Irene (2009): *Kvinder på flugt*. DR1 Dokumentaren (film).
- Tift, Larry (1993): *Battering of Women. The Failure of Intervention and the Case for Prevention*. Westview Press, Boulder, Colorado.
- Timmerman, Christiane (2006): Gender Dynamics in the Context of Turkish Marriage Migration: The Case of Belgium. *Turkish Studies*, vol. 7, no. 1, pp. 125-143.
- Tireli, Üzeyir (1999): *Hverdagens erobring. Etniske minoritetsunge i europæiske storbyer*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Tjapar-Bjökert, Suruchi (2009): Conversations across Borders: Men and Honour Violence in UK and Sweden. *Nordic Journal for Masculinity Studies (NORMA)*, vol. 4, issue 1, pp. 46-65.
- Turkish Weekly (2010): Women's Movement in Turkey Strong on Its Own Accord. 14. March. Kan findes på www.turkishweekly.net/print.asp?type=1&id=99491.
- Üner, Sunday et al. (2009): An Overview of the Results. In: Sunday Üner et al.: *National Research on Domestic Violence Against Women in Turkey*. Directorate General on the Status of Women, Ankara.

- Vammen, Tinne (2002): *Midlertidigt ophold. Kvindehjemmet i København 1902-2002*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Varela, Maria do Mar Castro (2007): *Qualität in der Arbeit mit von Gewalt betroffenen Migrantinnen*. Interkulturelle Initiative, Berlin.
- Walby, Sylvia (1991): *Theorizing Patriarchy*. Basil Blackwell, Oxford.
- Walby, Sylvia (2002): Reducing gendered violence: Defining, measuring and interpreting interpersonal violence and responses to it. In: Maria Eriksson et al. (eds.): *Kön och våld i Norden/Gender and Violence in the Nordic Countries. Report from a conference in Køge, Denmark, 23-24 November 2001*. Nordisk Ministerråd, Tema Nord 2002:545, Copenhagen.
- Walle, Thomas (2004): Virginity vs. Decency: continuity and change in Pakistani men's perception of sexuality and women. In: Radhika Chopra, Caroline Osella & Filippo Osella (eds.): *South Asian Masculinities. Context of Change, Sites of Continuity*. Kali for Women & Women Unlimited, New Delhi.
- Walter, Lynn (2004): Rødstrømpebevægelsen. Sex, kærlighed og politik i 1968. I: Morten Bendix Andersen & Niklas Olsen (red.): *1968. Dengang og nu*. Museum Tusulanums Forlag, København.
- Warring, Anette (1994): Kvinders kroppe. *Kvinder, Køn & Forskning*, 3. årgang, nr. 2, s. 40-52.
- Waters, Mary (1990): *Ethnic Options*. University of California Press, Berkeley.
- Weeks, Jeffrey (1999): The Sexual Citizen. In: Mike Featherstone (ed.): *Love & Eroticism*. Sage, London.
- Weinehall, Monika (2005): »Take my father away from home«: Children growing up in the proximity of violence. In: Maria Eriksson, Marianne Hester, Suvi Keskinen & Keith Pringle (eds.): *Tackling Men's Violence in Families. Nordic Issues and Dilemmas*. Policy Press, Bristol.
- Weinold, Sussie (2006): *Hvor kan jeg gå hen?* Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration og Ministeriet for ligestilling. Produceret af Congo Film (5 film).
- Wilson, Amrit (2006): *Dreams, Questions, Struggles. South Asian Women in Britain*. Pluto Press, London.
- Wikan, Unni (1995): *Mot en ny norsk underklasse. Indvandrere, kultur, integrasjon*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Wikan, Unni (1996): Kultur, makt og smerte. *Kvinden & Samfundet*, 112. årgang nr. 1, s. 8-12.
- Wikan, Unni (2002): *Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe*. University of Chicago Press, Chicago & London.
- Wikan, Unni (2003): Ære og drab. Fadime – en sag til eftertanke. Høst & Søn, København.

- Wikan, Unni (2009): Æresdrab. *Foredrag på LOKK-konferencen »Vold i etniske minoritetsfamilier – ære og opdragelse mellem to kulturer«*, Fredericia, 5. november.
- Yakali-Camoglu, Dikmen (2007): Turkish Family Narratives: The Relationships between Mothers- and Daughters-in-Law. *Journal of Family History*, vol. 32, no. 2, pp. 161-178.
- Yllö, Kersti & Michele Bograd (eds.) (1990): *Feminist Perspectives on Wife Abuse*. Sage, London.
- Yodanis, Carrie L., Alberto Godenzi & Elisabeth A. Stanko (2010): The Benefits of Studying Costs: A Review and Agenda for Studies on the Economic Costs of Violence Against Women. *Policy Studies*, vol. 21, no. 3, pp. 263-276.
- Youngs, Gillian (2003): Private Pain/Public Peace: Women's Rights as Human Rights and Amnesty International's Report on Violence against Women. *Signs*, vol. 28, no. 4, pp. 1209-1229.

Bilag

Bilag IA

Interviewguide (til voldsramte kvinder)

Indledning

Tak, fordi du vil bidrage til vores undersøgelse om vold i etniske minoritetsfamilier. Baggrunden for undersøgelsen er, at omkring halvdelen af de kvinder, der søger hjælp på kvindekrisecentre i Danmark, har udenlandsk baggrund. Vi vil gerne undersøge, hvilken form for vold de er blevet udsat for, hvordan volden kan forebygges, og hvilke former for støtte kvinderne kan have gavn af. Mere viden om dette kan bruges i arbejdet med voldsramte kvinder, så de får den bedst mulige støtte til at leve et liv uden vold.

Den viden har du blandt andre. Vi vil bede dig om at fortælle om volden i dit liv, hvilke reaktioner dine omgivelser har (haft) på volden, og hvilken hjælp og støtte du har fået. Til sidst vil vi høre, om du med baggrund i din egen historie har forslag til, hvordan man bedst forebygger volden og hjælper voldsramte kvinder.

Vi vil sammenholde din historie med 40 andre kvinders historier og skrive om jeres erfaringer i artikler og i en rapport (bog). Vi vil nok bruge nogle citater fra det, du fortæller i interviewet, men det vil være anonymt. Det vil sige, at vi hverken bruger dit rigtige navn eller giver andre oplysninger, der gør, at du kan blive genkendt. Vi har først et kort skema, vi vil bede dig om at udfylde skriftligt sammen med os, og dernæst et mundtligt interview. Det hele tager omkring to timer.

Forhistorie

Fortæl om din opvækst i familien. (Opdragelsesmetoder, volds- og kønskultur).

Kan du fortælle om, hvordan du mødte din mand?

Hvordan var det at være gift? (Ideal og praksis for 'den gode ægtemand' og 'den gode hustru').

Fortæl om din mands familiebaggrund.

Voldens karakter og forløb

Hvornår blev du første gang udsat for vold?

I hvilke situationer blev du udsat for vold? (Var der et mønster i, hvordan volden fandt sted? Var der en forandring i voldsmønsteret ved rejse fra hjemland/besøg i hjemland?)

Hvem udøvede volden? (Det skal vi selvfølgelig være opmærksomme på i forhold til alle omtalte voldsepisoder).

Hvilken form for vold blev du udsat for? (Spørge til alle fem voldsformer: fysisk, psykisk, seksuel, økonomisk, materiel vold)

Hvor længe stod volden på?

Var der noget, du ikke måtte? Noget du fik forbud mod at gøre?

Hvilke trusler blev du udsat for?

Hvorfor tror du, at din mand (og eventuelt andre) slog dig?

Er andre i familien blevet udsat for vold? I så fald hvem? Og hvilke former for vold?

Reaktion på volden

Hvordan reagerede du selv på volden?

Hvordan forsøgte du at undgå volden?

Hvem kendte til volden? (Bl.a. i egen familie og i hans familie)

Hvordan reagerede de på volden?

Forsøg på hjælp

Hvor søgte du hjælp?

Hvordan blev du mødt af hhv. politi, advokat, sagsbehandler og læge/sygeplejerske. (Erfaringer med disse instanser)?

Hvorfra havde du kendskab til krisecentret?

Hvad var dine forventninger til krisecentret?

Hvad havde du af overvejelser, da du søgte om hjælp på krisecentret?

Hvordan reagerede dine omgivelser (mand, familie, venner, børn m.fl.) på dit ophold på krisecenter?

Hvordan oplever/oplevede du dit ophold på krisecenter?

Hvem støtter dig ellers (ud over krisecentret)?

Hvis flyttet fra krisecenter: Hvordan oplever du tiden efter opholdet på krisecenter?

Forslag til nye indsatser

Kunne krisecentret have støttet dig bedre? Hvordan?

Kunne andre myndigheder støtte dig bedre? Hvordan?

Hvordan kunne familie, venner og andre støtte dig bedre?

Har du forslag til, hvordan volden kan undgås?

Til slut

Har du noget at tilføje eller spørge mig om?

Må jeg komme igen med uddybende spørgsmål?

Bilag 1B

Spørgeskema (til voldsramte kvinder)

Kvinden

Alder:

Oprindelsesland:

Fødested (by, nærmeste større by og/eller region):

Tidspunkt for ankomst til Danmark:

Etnicitet:

Religion:

Evt. uddannelse:

Erhverv:

Taler og forstår følgende sprog:

Periode for ægteskab eller samliv med mand:

Alder ved indgåelse af ægteskab:

Ægteskabelig status:

- fraskilt
- gift med voldsudøver
- gift med ny mand

Børn (antal og alder):

Opholdsgrundlag:

- dansk statsborger
- permanent opholdstilladelse
- midlertidig opholdstilladelse
- født i Danmark
- tilkendt asyl som flygtning
- familiesammenført

Forsørgelsesgrundlag (eventuelt flere):

- løn fra arbejde
- familie
- dagpenge
- kontanthjælp
- revalidering
- invalidepension
- andet

Egen vurdering af generelle helbred

- godt
- mindre godt
- dårligt
- Forbrug af lægeordineret medicin:

(Eks)mand

Alder:

Alder ved indgåelse af ægteskab (med kvinden):

Oprindelsesland:

Fødested (by, nærmeste større by og/eller region):

Tidspunkt for ankomst til Danmark:

Etnicitet:

Religion:

Evt. uddannelse:

Erhverv:

Taler og forstår følgende sprog:

Opholdsgrundlag:

- dansk statsborger
- permanent opholdstilladelse
- midlertidig opholdstilladelse
- født i Danmark
- tilkendt asyl som flygtning
- familiesammenført

Forsørgelsesgrundlag (eventuelt flere):

- løn fra arbejde
- familie
- dagpenge
- kontanthjælp
- revalidering
- invalidepension
- andet

Kontakt til strafferetlige system:

- anmeldt til politiet for vold?
- er der faldet dom?
- hvad er dommens udfald?

Bilag 2

Interviewguide til ledere og/eller ansatte på krisecentre

Hvilke erfaringer har I med kvinder med etnisk minoritetsbaggrund på jeres krisecentre?

Har jeres erfaringer ændret sig over tid (i de senere år)?
Hvis ja, på hvilken måde?

Er det jeres indtryk, at kvinder med etnisk minoritetsbaggrund kræver en særlig indsats?
Hvis ja, på hvilken måde?

Er kvinder med etnisk minoritetsbaggrund sværere at hjælpe end etnisk danske kvinder?
Hvis ja, på hvilken måde?

Er der forskel på den vold, de etniske minoritetskvinder og de etnisk danske kvinder bliver udsat for? Hvis ja, hvordan?

Er der forskel på de etniske minoritetskvinder og de etnisk danske kvinder mht. brug af politi, advokat og andre offentlige myndigheder?

Har I erfaring med sproglig isolation for etniske minoritetskvinders vedkommende?
Hvis ja, hvordan påvirker det kvinden?

Hvilke erfaringer har I med brugen af tolk?

Har I særlige tilbud rettet mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund på jeres krisecentre?

Tilbyder I efterværn til kvinder med etnisk minoritetsbaggrund?
Hvis ja, hvad består det af?

Er der særlige problemer eller muligheder forbundet med at tilbyde efterværn i en mindre by?

Har I nogen planer om indsatser rettet mod voldsramte kvinder med etnisk minoritetsbaggrund?

Har I nogen umiddelbare ideer eller forslag til indsatser, som måske kunne gavne kvinder med etnisk minoritetsbaggrund?

Er der noget, vi ikke har spurgt om, der kunne være relevant at få med, inden vi slutter?

Bilag 3

Liste over de krisecentre, vi har besøgt og/eller interviewet

Besøg med interview på botilbud:

1. Bofællesskabet Rosenly

Besøg med interview på krisecentre:

1. Danner
2. Dansk Kvindesamfunds Krisecenter
3. Egmontgården
4. Herfølge Krisecenter
5. Herning Krisecenter
6. Hillerød Kvindeceter
7. Horsens Krisecenter
8. Krisecenter Odense
9. Krisecentret Røntofte
10. Kvindehjemmet
11. Kvindehuset i Lyngby
12. Nakskov Krisecenter
13. R.E.D.
14. Ringsted Krisecenter
15. Roskilde Kvindekrisecenter

Telefonisk interview med krisecentre:

1. Boligfondens Krisecenter
2. Haderslev Krisecenter
3. Hera Døtrene Krisecenter
4. Holstebro Krisecenter
5. Næstved Krisecenter
6. Randers Krisecenter
7. Silkeborg Krisecenter
8. Sønderborg Kvindekrisecenter
9. Viborg Krisecenter
10. Aabenraa Krisecenter

Krisecentre, der har besvaret spørgeskema om efterværn uden opfølgende interview:

1. Frederikshavn Krisecenter
2. Hobro Krisecenter
3. Kvindekrisecenter Bornholm
4. Kvindernes Krise- og Aktivitetscenter, Esbjerg

Bilag 4

Interviews og samtaler med institutionsrepræsentanter, ressourcepersoner og forskere

- Sara Bertou og andre frivillige i 'Connect', Ungdommens Røde Kors, København (3. februar 2009).
- Lektor Aisha Gill, Roehampton University, England og Farwha Nielsen, konsulent, (København 3. juni 2009).
- Professor Eva Lundgren, Uppsala Universitet, Sverige (København 4. september 2009).
- Leder Inge Loua og personalet, Kastaniehuset, København (7. oktober 2009).
- Christina Christensen og Evamaya Lykke Kornstad, Etnisk Team, LOKK (2. november 2009).
- Christina Elle og Kristine Larsen, Etnisk Konsulent Team, Københavns Kommune (3. november 2009).
- Bente M. Olsen, Nina Hannemann m.fl., Udsatteenheden, Servicestyrelsen, København (19. januar 2010).
- Ramanan Balasubramaniam, konsulent, Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Medstifter af foreningen og bladet 'Brobyggeren' (10. februar 2010).
- Christel Lavrsen, sagsbehandler, Københavns Kommune (16. februar 2010).
- Pernille Carlsen, Mødrehjælpen, Århus (telefoninterview, 16. marts 2010).
- Mette Elgaard, Mødrehjælpen, Århus (telefoninterview, 24. marts 2010).
- Helle Øbo Petersen, Dialog mod vold, København (7. april 2010).
- Lektor Renate Klein, University of Maine, og lektor Anna Kwiatkowska, Warsaw School of Social Psychology (København 17. maj 2010).
- Gitte Schrøder, studievejleder, Center for Beskæftigelse, Sprog og Integration, Københavns Kommune, CBSI (2. juni 2010).
- Per Louring, studievejleder, Center for Beskæftigelse, Sprog og Integration, Københavns Kommune, CBSI (2. juni 2010).
- Professor Marianne Hester, Bristol University, England (København 14. november 2010).

Bilag 5

Liste over kontaktmøder, interviews og konferencer i udlandet

Berlin 14. – 18. september 2009:

- Professor Barbara Kavemann, SoFFI.F – Sozialwissenschaftliches Frauen-ForschungsInstitut Freiburg, Büro Berlin.
- Psykolog Dorothea Zimmermann, Mädchennotdienst (telefoninterview).
- Al-Nadi - Treffpunkt für arabische Frauen.
- TARA – Frauenberatung für Frauen in Konflikt und Gewaltsituationen.
- UGRAK – Treffpunkt, Beratung, Kurse für Frauen aus der Türkei.
- ZUFF - Zufluchtswohnungen für Frauen in Berlin.
- Papatya – Kriseneinrichtung für junge Migrantinnen.
- TIO – Beratungsstelle für Migrantinnen.

Stockholm og Uppsala 1. – 5. december 2009:

- Kruton – Stockholms Stads Skyddade boende & Stöd- och rådgivnings-center för flickor/unga kvinnor med utländsk härkomst.
- Terrafem.
- ROKS - Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige.
- Sociolog Åsa Eldén og professor Eva Lundgren, Uppsala Universitet.
- Konferencen Gendering violence: Feminist Interventions in Contemporary Research, Uppsala Universitet, 2.-4. december.

London den 9. – 15. maj 2010:

- Turkish Cypriot Women's Project.
- Tower Hamlets Asian Women's Aid.
- Imkaan – The Collective Voice for Black, Asian, Minority Ethnic and Refugee Women and Children Experiencing Violence and Abuse.
- Newham Asian Women's Project.
- Solace Women's Aid.
- Hopscotch Asian Women's Centre, Bangladeshi women and children support project under Solace Women's Aid.
- Women's Library, herunder til åbning af udstilling om feministisk aktivisme i England.
- Sociolog Umut Erel, The Faculty of Social Sciences, The Open University.

- Professor Nadjie Al-Ali, Centre for Gender Studies, The School of Oriental and African Studies, University of London (SOAS).
- Besøg hos Southall Black Sisters (SBS) og interview med Pragna Patel, SBS.
- Seminar 13. maj 2010 på SOAS: Cohesion, Faith and Gender: Is the Cohesion and Faith based agenda compatible with Gender Equality for Minority women?, ved Pragna Patel, SBS.

Istanbul 26. september – 2. oktober 2010:

- Mor Cati/Purple Roof Women's Shelter Foundation.
- Women for Women's Human Rights – New Ways.
- Women's Library and Information Center.
- Amnesty International Turkey Branch.
- Professor Yesim Arat, Bogazici Universitet.
- Lektor Ayse Gül Altinay, Sabanci Universitet.
- Politolog og journalist Leyla Pervizat.
- Adjunkt Daniella Kuzmanovic, Københavns Universitet (forskningsophold ved Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul).
- Sociolog og direktør Elizabeth Özdalga, Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul.

Bilag 6

Materiale og metode vedrørende oplysninger om efterværn

Vi har oplysninger om efterværn fra 29 ud af 38 krisecentre, der var medlemmer af LOKK pr. 1. februar 2010, hvilket svarer til godt 78 %. Vi har lavet interviews med 25 af disse krisecentre, fordi vi har fundet det vigtigt at få kvalificeret spørgsmålet om efterværn.

Vores oplysninger om krisecentrenes efterværn er tilvejebragt på tre forskellige måder:

For det første har vi været ude at interviewe ledere og/eller andet personale på 15 forskellige krisecentre i perioden juli 2009 til februar 2010. Interviewene, der er optaget med diktafon, har typisk taget 1-1½ time. Af disse 15 krisecentre ligger 12 på Sjælland, hvilket udelukkende er praktisk begrundet.

For det andet har vi lavet en minispørgeskemaundersøgelse for at supplere det materiale, vi allerede havde på baggrund af de 15 krisecenterinterviews. Spørgeskemaet blev sendt pr. mail til de resterende 23 krisecentre under LOKK.³⁴⁰ Spørgeskemaet var helt enkelt og bestod af fire spørgsmål, som kunne besvares på mindre end fem minutter med et kryds ud for svarkategorierne ja eller nej og returneres direkte pr. mail:

1. Tilbyder I en eller anden form for efterværn til kvinderne på jeres krisecenter?
2. Tilbyder I efterværn rettet specifikt mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund?
3. Har I særlige tilbud og aktiviteter rettet mod kvinder med etnisk minoritetsbaggrund under deres ophold på krisecentret?
4. Må vi eventuelt ringe til jer og lave et telefonisk interview om efterværn mv.?

³⁴⁰ På udsendelsestidspunktet var der 38 relevante krisecentre på LOKK's medlemsliste. Vi sendte ikke til Hanne Mariehjemmet og Reden International, som begge figurerer på LOKK's liste over krisecentre. Hanne Mariehjemmet havde tidligere oplyst, at de ikke havde nogen kvinder inden for vores målgruppe boende, og Reden retter sig primært mod prostituerede, som ganske vist også kan være voldsramte, men alligevel repræsenterer en anden målgruppe.

I alt 14 ud af de 23 krisecentre besvarede spørgeskemaet, og flere nøjedes ikke med at sætte kryds ud for enten ja eller nej, men skrev til for at forklare, hvorfor det tilsyneladende ikke var så enkelt bare at sige ja eller nej. Ud af de 14, der besvarede skemaet, svarede 11 ja til, at vi kunne kontakte dem med henblik på opfølgende telefoninterview. 9 krisecentre har ikke besvaret skemaet, og det kan der være mange forskellige grunde til, blandt andet helt praktiske grunde. 2 af de 9 krisecentre er nemlig efterfølgende lukket, og en trussel om en forestående lukning motiverer ikke til at besvare selv et nok så enkelt spørgeskema.

For det tredje har vi foretaget telefoninterview med lederne på 10 af de 11 krisecentre, som svarede ja til, at vi måtte kontakte dem for yderligere oplysninger om efterværn. Det sidste interview blev udskudt et par gange, og vi endte med at droppe det. Telefoninterviewene er typisk af 15-30 minutters varighed; 7 af de 10 er med ledere på krisecentre i Jylland. Interviewene over telefonen var mindre omfattende og mere fokuserede end de interview, vi foretog på krisecentrene. Lederne blev bedt om at uddybe deres spørgeskemabesvarelse og f.eks. konkretisere, hvad deres efterværn består af. Og de blev bedt om at svare på, om de selv bruger betegnelsen efterværn, og om efterværn bør ligge i krisecenterregi eller andetsteds.

Bilag 7

Krisecentre og bosteder

Egmontgården

Egmontgården, som ligger på Østerbro, råder over 74 pladser samt henholdsvis 6 pladser til nødboliger og 2 pladser til den sociale døgnvagt (Dall & Velling 2010:1). I interviewet med medarbejdere nævnes 82 pladser. Der er fællesrum på hver etage, to større rum til afholdelse af beboeraktiviteter, et børnerum samt et møntvaskeri. Medarbejdere er der i dagtimerne på hverdage. På andre tidspunkter er der mulighed for at trække på den sociale døgnvagt eller på stedets gårdmand. Der er ingen udendørsfaciliteter.

I en tilsynsrapport peges der indirekte på, at det er et problem, at de fleste lejligheder i Egmontgården er umøblerede. Man drøfter nemlig, »hvorvidt flere boliger fremtidigt skal møbleres for at tilgodese målgruppen« (Dall & Velling 2010:3). Selv om beboerne kan erhverve sig gratis møbler fra et mindre depot i huset samt få en pakke med f.eks. køkkenredskaber, indtil etableringshjælp bevilges via sagsbehandleren, tyder det på, at der er problemer med at møblere lejlighederne. Dette understøttes af et interview, vi har foretaget med en sagsbehandler, der har oplevet, at etniske minoritetskvinder boede med yderst sparsom møblering og indbo. Der har f.eks. ikke været tilstrækkeligt med senge og sengetøj, intet lys og/eller ingen gardiner. En kvinde sov på en madras sammen med sit lille barn, og der var ikke andet i lejligheden. Dels havde kvinderne meget få midler til at købe indbo for, og dels kunne de ikke overskue, hvor de skulle købe det. Hjælpeapparatet ser således ikke ud til i tilstrækkelig grad at tilgodese disse kvinders behov.

Kvindehjemmet

Kvindehjemmet blev grundlagt i 1902 og har ligget på Jagtvej i København siden 1945. Stedet er en selvejende institution og er den største af sin art i landet med plads til 47 kvinder og ca. 30 børn. Man råder over fire beboeretager, hver med plads til ca. 10 kvinder og 5 børn. På hver etage er der et stort fælleskøkken, fælles badefaciliteter, en dagligstue med tv, et legerum for små børn og et computerrum til større børn. Beboerne laver deres egen mad, og de kan have gæster. I stueetagen er der modtagelse og administration. Der er også en stor have (www.kvindehjemmet). I 2010 har Kvindehjemmet åbnet endnu en etage med seks udslusningslejligheder.

Kastaniehuset

Kastaniehuset blev stiftet og etableret af Red Barnet på baggrund af en idé fra Inge Schouboe Loua og med støtte fra puljemidler fra Integrationsministeriet (Hansen 2007:3). Kastaniehuset, som var et landsdækkende tilbud, fik 1,3 millioner kr. i etableringsstøtte fra Integrationsministeriet. Opholdsstedet blev således iværksat som et resultat af regeringens handlingsplan mod tvangsægteskaber og æresforbrydelser fra 2003. Her blev det vedtaget, at der skulle etableres sikre opholdssteder for etniske minoritetspiger og -kvinder, der var nødsaget til at skjule sig for deres familier.

Stedet var landets eneste døgninstitut for etniske minoritetspiger under 18 år, som var udsat for tvangsægteskab eller æresrelateret vold. I en erfaringsopsamling om de første to år beskrives Kastaniehuset imidlertid »som et socialpædagogisk opholdssted for piger og unge kvinder med etnisk minoritetsbaggrund« (Hansen 2007:3). Stedets målgruppe og dermed dets indsats blev således udvidet over tid.

Betydningen af Kastaniehusets indsats for de unge kvinder var ifølge de otte interviewede kvinder i evalueringsrapporten, at stedet havde været en tryk base, et hjem, og at medarbejdere og andre beboere havde udgjort en slags familie for dem (Hansen 2007). De var også positive over for at have været et sted, hvor der var andre etniske minoritetspiger, som havde nogle af de samme problemer som dem selv. De havde også haft mulighed for at få bearbejdet voldsomme oplevelser fra opvæksten og livet med familien. Der havde altid været nogen, de kunne snakke med uanset tidspunkt på døgnet. De havde også fået hjælp og støtte til en masse praktiske opgaver såsom lektiehjælp, madlavning og til at søge om opholdstilladelse i Danmark (ibid. 27-28). Et af de oprindelige mål med Kastaniehuset var at støtte pigerne i at fastholde og gennemføre et uddannelsesforløb. Men da deres skolekundskaber viste sig at være betydelig svagere end forventet, blev målet ændret til at hjælpe pigerne med at få større afklaring vedrørende deres uddannelsesmuligheder og -valg. Endvidere havde Kastaniehuset fungeret som et forholdsvist trygt 'øverum', hvor pigerne øvede sig i at skabe nye netværk, at håndtere konflikter og at opbygge en identitet som selvstændige individer. Pigerne fremhævede deres personlige udvikling som selvstændige individer som væsentlig. De syntes, at de var blevet bedre til at sige fra, at de havde fået større indsigt i, hvad de selv ville, og at de var blevet bedre til at håndtere vrede og konflikter. Udviklingen indebar også at kunne forholde sig til flere kulturelle kontekster og forventninger samtidig (ibid.28). For de tre interviewede unge, der var flyttet i egen bolig, var det vanskeligt at skulle bo og klare sig alene; det var ensomt. Det var derfor en stor støtte for dem at kunne komme i Kastaniehuset og få råd, vejledning og omsorg (ibid. 29).

R.E.D.

Centret finansieres af statspuljemidler, hvorfor der ikke opkræves opholdsbetaling, men beboerne betaler for kost. Oprindeligt var der afsat 23,4 mio. kr., og i 2006 blev der yderligere afsat 4 mio. kr. (Brøndum & Fliess 2008:3, www.r-e-d.dk). Bostedet blev etableret efter direkte ønske fra politisk side og for midler fra den politisk fordelte satspulje. Driftsmidlerne kommer samme sted fra, hvorfor det er gratis for kommunerne at henvise tvangsgifte og voldsramte kvinder til R.E.D. (Agger 2009d).

Puljemidlerne til driften var imidlertid kun bevilget til og med 2012, og allerede i 2009 blev det drøftet, hvordan R.E.D. kunne overgå til 'varig finansiering'. Medmindre staten ville bidrage, var kommunal finansiering den eneste mulighed. Stedet risikerede således, ligesom Kastaniehuset, at blive afhængigt af, hvorvidt kommunerne ville betale for de pladser, man rådede over. Bl.a. fordi sikkerheden skal være optimal, er der en højere normering end på de institutioner, som kommunerne driver i forvejen eller på et krisecenter. R.E.D.s direktør Anita Johnson gav i 2009 udtryk for, at da stedet er det eneste landsdækkende tilbud af sin art, burde det finansieres på samme måde som andre landsdækkende institutioner, dvs. ved at kommunerne bidrager til regningen for driften afhængig af størrelsen på deres indbyggertal. Det forhindrer kommunernes motiv til kassetækning. Politikere argumenterede med, at en sådan ordning vil bryde med princippet om, at de sociale opgaver er kommunernes ansvar (Agger 2009d).

R.E.D. for kvinder består af tre afdelinger: en administrationsafdeling, et fællesområde med en stor stue og fællesrum, et stort åbent rum, der bruges til fysiske aktiviteter, et undervisningslokale samt to andre lokaler. I kvindernes afdeling er der fire enkeltværelser og fire dobbeltværelser. Afdelingen for par består af fem dobbeltværelser, et stort spisekøkken og en stor stue. Foruden badeværelser og toiletter er der et vaskerum og et rygerum. Beboerne står sammen med de ansatte for indkøb af mad, som laves og spises i fællesskab (www.r-e-d.dk).

Krisecenterpersonalets forskellige forslag til udslusningsboliger

En udslusningsbolig indebærer et ekstra skift i bosted, hvilket er vanskeligt især for børn. En model, hvor kvinden og hendes børn kunne være 3 måneder på krisecenter og de sidste 2 måneder i en udslusningsbolig i samme område, ville imidlertid være god. For unge etniske minoritetskvinder i botilbud ville en kollektiv boligform, måske et bofællesskab som en mellemstation mellem bostedet og egen bolig, være et rigtig godt efterværnsredskab.

Et opgangsfællesskab i et almindeligt boligselskab, hvor kvinderne kan bo i hver sin lejlighed. Det kunne være netværksskabende, da kvinderne ofte er

trygge ved hinanden, når de kender hinanden fra krisecentret. Fraflyttede kvinder har nogle gange kontakt med hinanden, hvilket man bør bygge videre på, så kvinderne kan støtte hinanden på forskellig vis.

Et projekt finansieret af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration med det formål at fremme netværksdannelse er blevet afprøvet i Odense Kommune. Projektet indebar, at kommunen anviste lejligheder til etniske minoritetskvinder i samme boligblok, og medarbejdere fra det lokale krisecenter var ansvarlige for kontakten med de fraflyttede kvinder. Efter projektets afslutning anvises kvinder stadig lejligheder i et bestemt område, hvor de kan blive boende. Modsat udslusningsboligformen har denne model varig karakter.

Egmontgården foreslås som model, dvs. en større ejendom med selvstændige lejligheder og med mulighed for henholdsvis professionel støtte og samvær med andre i en lignende situation. Tanken er, at der skal findes en balancegang mellem selvstændighed/privatliv og et fællesskab, som den enkelte kvinde kan vælge til eller fra. Fællesskabet skal ikke være påtvunget, hvilket det i vid udstrækning er på et krisecenter. Der efterlyses således en model med større fleksibilitet.

Der udtrykkes ønske om, at krisecentre skal råde over nogle udslusningslejligheder. F.eks. har Nørresundby Krisecenter to lejligheder og Kvindehemmet seks lejligheder, der fungerer som udslusningsboliger.

Et eksisterende tilbud er, at kvinder kan komme ambulante i såkaldte Familiehuse. Det er steder, hvor bl.a. kvinder med børn, der har behov for hjælp til at opdrage deres børn og til at skabe klarhed over deres tilværelse, kan få forskellige former for støtte og behandling.

Flere krisecentre har ønskeplaner i relation til udslusningsboliger, f.eks. at købe hus ved siden af det eksisterende krisecenter eller køb af anden ejendom i byen. Et af krisecentrene har otte værelser til hjemløse oven over krisecentret. Disse værelser ønsker man at omdanne til en form for udslusningsbolig. Ét sted er i gang med at realisere drømmen. Man bygger nemlig tre mindre lejligheder i en tilbygning i det eksisterende krisecenters have.

Personalet på et bosted har et ønske om at skabe et krisecenter for etniske minoritetskvinder. Ideen er, at der skal være plads til 10-12 kvinder med en hurtig udslusningsmulighed, så kvinden ikke er i et krisepreget miljø i længere tid. Man drømmer også om at have nogle selvstændige lejligheder, hvor kvinderne samtidig kan få rådgivning på det eksisterende bosted.

En anden vej at gå for at give beboerne større mulighed for et privatliv og for at vælge et fællesskab med andre beboere til og fra er at skabe nogle bedre fysiske rammer på de eksisterende krisecentre og bosteder. Dette er da også sket

flere steder (f.eks. på Kvindehjemmet), og man er i gang med en totalrenovering og ombygning af Danners rådgivnings- og krisecenter. En anden model findes på Ringsted Krisecenter, som består af tre mindre boenheder, idet tre kvinder bor i stuetagen, tre bor på 1. sal og to bor i et nabohus, som tilhører krisecentret. Denne boform skaber mere ro for beboerne end et traditionelt indrettet krisecenter.

Bilag 8

Aktiviteter

Møder, seminarer og konferencer

2009

Panel- og debatmøde om vold mod kvinder, Dansk Kurdisk Kulturforening, København, 21. februar.

8.-marts-kulturarrangement, Irakisk kvindeforening, København, 7. marts.

8.marts-debatarrangement, Irakisk kvindeforening, København, 9. marts.

Forelæsning ved Floya Anthias, Migrationsinitiativet, Københavns Universitet, 27. april (om identitet, kultur og tilhørsforhold).

Debatarrangement ved Kristina Aamand, Tranquebar Rejseboghandel, København, 29. april (om mødom og seksualitet blandt etniske minoriteter).

Ph.d.-forsvar ved Marianne Holm Pedersen, Københavns Universitet, 18. maj (om tilhørsforhold og relationer blandt irakiske kvinder i København).

Forelæsning ved Peggy Levitt, Migrationsinitiativet, Københavns Universitet, 19. maj (om repræsentation af 'de andre' på nationale museer i Sverige og Danmark).

Forelæsning ved Veena Das, Forsknings- og rehabiliteringscenter for Torturofre, København, 26. maj (om indiske kvinder og vold).

Møde med kriminolog og voldsforsker Aisha Gill og konsulent Farwha Nielsen, København, 3. juni.

Ph.d.-forsvar ved Lene M. Pedersen, Danmarks Pædagogiske Universitet, 19. juni (om etnicitet, race, køn).

Frokostmøde på Danner med deltagelse af ansatte og frivillige, 29. juni.

Middagsmøde med professor Eva Lundgren, København, 4. september.

Observation i Dannerhusets rådgivning, 7. september.

Studietur til Berlin, 14.-18. september (se bilag 5 for uddybning).

Møde med arabiske kvinder, der arbejder med krisecentre i Mellemøsten, og middag på Magleås Kursuscenter, 29. september.

Danners rådgivnings- og krisecenters 30-års fødselsdagsarrangement, Tivolis koncertsal, 2. november.

Konferencen 'Tag ansvar: Hvordan alle mænd kan hjælpe – når nogle mænd slår', København, 4. november (arrangeret af LOKK, Servicestyrelsen og Dialog Mod Vold).

LOKK-konferencen 'Vold i etniske minoritetsfamilier', Fredericia, 5. november.

Center for Køn, Magt & Mangfoldigheds åbningskonference, Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet, 6. november (paper).

Introduktionsseminar på Danners rådgivnings- og krisecenter om vold mod etniske minoritetskvinder, 17. november.

Informationsmøde på Det Nationale Forskningscenter for Velfærd om effekterne af familiesammenføringsregler (24-års-reglen) på ægteskabsmønsteret, 24. november.

Libby T. Arcels afskedsforelæsning, Københavns Universitet, 26. november (om lidelse og generationer).

Studietur til Stockholm og deltagelse i konferencen Gendering Violence: Feminist Interventions in Contemporary Research, Uppsala Universitet, 1.-5. december (paper) (se bilag 5 for uddybning).

Temadag om familieproblemer i kurset 'En ny vej' for kvinder med udenlandsk baggrund i Brøndby kommune, Brøndby, 8. december (kursusansvarlig Bayan Gubrail).

2010

Konferencen Gender, Equality and Justice, Center for Køn, Magt & Mangfoldighed, Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet, 21. januar (arrangør af workshoppen Ethnicity and Violence og paper).

Efterværnsseminar i Danners rådgivnings- og krisecenter, 9. februar (i forbindelse med efterværnssevalueringsprojekt ved Yvonne Mørck).

Forelæsning ved Nina Glick Schiller, Migrationsinitiativet, Københavns Universitet, 16. februar (om social sammenhængskraft og social ulighed).

Bente Rosenbecks professortiltrædelsesforelæsning, Københavns Universitet, 26. februar (Modernitetens gåde set i et kønsperspektiv).

Hvis tårer var guld, Rejsescenen, København, 1. marts (teaterstykke om vold mod kvinder).

Ph.d.-forsvar ved Mikkel Rytter, Københavns Universitet, 5. marts (om pakistane i Danmark).

Konference på Center for Voldtægts ofre/Center for Seksuelle Overgreb, Rigshospitalet, 8. marts (10-års-jubilæum).

Forelæsning ved Les Back, Danmarks Pædagogiske Universitet, 10. marts (om multikulturalisme).

Teaterstykket *Et andet sted*, Mungo Park, 13. marts (om en tyrkisk indvandringshistorie i Danmark).

Oplæg ved Suvi Keskinen, 'Gender lunch', Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet, 26. marts (om repræsentation af etniske minoritetskvinder i Finland).

Jomfru for enhver pris?. Debatarrangement med Kristina Aamand og W.A. Pedersen, VerdensKulturCentret, København, 7. april.

Studietur til London, 9.-15. maj (se bilag 5 for uddybning).

Middagsmøde med psykologerne Renate Klein og Anna Kwiatkowska, København, 17. maj.

Reception på udstillingen Syv – Nutidens slaver. Kvinder fanget mellem vold og udvisning, Den Sorte Diamant, 20. maj.

Ph.d.-forsvar ved Iram Khawaja, Roskilde Universitet, 21. maj (subjektiveringsprocesser blandt unge med muslimsk baggrund).

Rapportseminar, Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet, 28. maj (respons på og diskussion af udkast til projektrapport ved repræsentanter fra Danner, TrygFonden og eksterne aktører).

Seminaret og udstillingen Syv – Nutidens slaver. Kvinder fanget mellem vold og udvisning, Den Sorte Diamant, 3. juni.

Forelæsning ved Lois Wacquant, Roskilde Universitet, 3. juni (om social og etnisk ulighed).

Reception på R.E.D. – indvielse af nyt botilbud for unge par, der er truet af tvangsægteskaber eller æresrelateret vold, 4. juni.

Lisbeth Christoffersens professortiltrædelsesforelæsning, Roskilde Universitet, 4. juni (om globalisering og parallelle retssystemer).

Forskningsseminar om vold i nære relationer, Københavns Universitet, 24. juni (samarbejde mellem Danners rådgivnings- og krisecenter, Novo Nordisk Fonden og Center for Kønsforskning, KUA) (paper).

Ph.d.-forsvar ved Lotte Buch, Københavns Universitet, 25. juni (om palæstinensiske kvinders lidelser i et samfund formet af mænds vold).

15th Nordic Migration Research Conference: Global Challenges, Local Responses, Malmø Højskole, Malmø, 25.-27. august.

Forelæsning ved Ralph Grillo, Migrationsinitiativet, Københavns Universitet, 21. september (om islamisk lovgivning i Storbritannien).

Studietur til Istanbul, 26. september – 2. oktober (se bilag 5 for uddybning).

Seminar: Violence, Intervention and Knowledge: Researching Victimhood with Civil Society Organisations, Borups Højskole, København, 6. oktober.

Konferencen *Violences and Silences: Shaming, Blaming – and Intervening*, Linköping University, 12.-14.oktober (paper).

UNESCO-konference *Investering i kulturel mangfoldighed*, National Museet, 27. oktober (Paul Gilroy om postkolonial pluralisme).

LOKK-konferencen *Ære og Konflikt – om unge, social kontrol, pres og modenhed*, Hotel Nyborg Strand, Nyborg, 4. november.

Dokumentarfilmen *Pink Saris* med efterfølgende diskussion ved instruktøren, Filmhuset i København, 9. november.

Middagsmøde med professor Marianne Hester, København, 14. november.

Møde i følgegruppe om projekt *Ny mødom* ved Kristina Aamand, København, 16. november (Yvonne Mørck).

Afsluttende konference på Daphne-projektet *Abused Women at Work*, 3F, København, 25. november.

Workshop *Interpreting women's right of divorce in present day Islamic family laws: Trans-national and cross-cultural developments in the law of divorce in Europe and the Muslim world*, Migrationsinitiativet, Københavns Universitet, 8.-9. december.

2011

Konferencen *Ud af familiens vold*, DGI-byen, København, 11. januar (samarbejde mellem MandagMorgen og TrygFonden).

Konferencen *Kønsbaseret vold – fokus på unge og forebyggelse*, Roskilde Universitet, 7. marts (arrangeret af Det Nationale Voldsobservatorium under Kvinderådet i samarbejde med Center for Sundhedsfremmeforskning, Roskilde Universitet).

Temaeftermiddag om ændring af reglerne for ophold i forhold til rådgivning af voldsudsatte familiesammenførte kvinder, Danners rådgivnings- og krisecenter, 2. marts (samarbejde mellem Danner, Institut for Menneskerettigheder og Hennah.dk).

Diverse

Sofie Danneskiold-Samsøe og Bo Wagner Sørensen i referencegruppe tilknyttet Daphne-projektet Abused Women at Work, i perioden 2009-2010. Deltog i møde første gang 20. maj 2009 i 3F. Afsluttende konference 25. november 2010.

Bo Wagner Sørensen har løbende deltaget i netværket 'Mænd mod mænds vold mod kvinder' (netværket har ikke noget officielt navn) siden november 2009. Netværket er udsprunget af mandekonferencen Tag ansvar, der havde Jackson Katz som hovedtaler og blev afholdt 4. november 2009 i København.

Formidling

Forskningsprojektet registeret i Nationellt Centrum för kvinnofrid, Kunskapsbanken, Uppsala Universitet.

Weekendavisen, 12.-13. september 2009 (interview med Yvonne Mørck).

Kristeligt Dagblad, 2. november 2009 (interview med Yvonne Mørck).

Præsentation af projektet ved Gender Lunch, Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet, 7. maj 2009.

Oplæg om projekt på seminaret Vold mod kvinder – Krisecentre i Mellemøsten og Danmark har fælles sag, KVINFO, 1. oktober 2009.

Præsentation af projektet og artikeludkast ved Gender Lunch, Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet, 8. oktober 2009.

Præsentation af projektet i Servicestyrelsen, 19. januar 2010.

Oplæg for frivillige og kontaktpersoner i projektet Connect, Dansk Røde Kors, København 3. februar 2010.

Oplæg om projektet i forskningsgruppen G(lokal) Velfærd, Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet, 22. november 2010.

Præsentation af projektet på sygeplejerskeuddannelsen, Metropol, København, 25. februar 2011.

Papers

'Privatlivets fred?', Center for Køn, Magt & Mangfoldigheds åbningskonference, Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet, 6. november 2009.

'The Thin Line Between Protection, Care and Control: VAW in Ethnic Minority Families in Denmark', 'Gendering Violence: Feminist Interventions in Contemporary Research', Uppsala Universitet, 2.-4. december 2009.

'The Troubled Relationship between Culture and Violence', Center for Køn, Magt & Mangfoldighedskonference 'Gender, equality and justice', Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet, 21. januar 2010.

'Præsentation af projektet 'Vold i etniske minoritetsfamilier' og nogle præliminære resultater', forskningsseminar om vold i nære relationer, Københavns Universitet, 24. juni 2010.

'Violence Against Women in Ethnic Minority Families', 'Violences and Silences: Shaming, Blaming – and Intervening', Linköping Universitet, 13. oktober 2010.

Publikationer

Den usynlige vold i etniske minoritetsfamilier. *Magasinet Humaniora* 2, 2010, s. 24-27.

The Thin Line Between Protection, Care and Control: Violence Against Ethnic Minority Women. In: Ravi K. Thiara, Monika Schröttle & Stephanie A. Condon (eds): *Violence Against Women and Ethnicity: Commonalities and Differences across Europe*. Barbara Budrich Publishers, Leverkusen. (Under udgivelse).

A Conspiracy of Silence: Violence Against Ethnic Minority Women in Denmark, *Work In Progress Report*, pp. 1-8 Linköping Universitet. (Under udgivelse).

A Conspiracy of Silence? Violence Against Women and Ethnicity in Denmark, pp. 1-24. (Indsendt til Routledge, Feminist Studies Publication via Linköping Universitet).

The Dangers of Privacy: Violence against Women in Ethnic Minority Families in Denmark (Artikelmanus pp. 1-24).